

Turun yliopisto
University of Turku

TALO, KARTANO, PUUTARHA

Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen
kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa

Ulla Ijäs

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

Tohtoriohjelma Juno

Työn ohjaajat:

Kirsi Vainio-Korhonen

Anu Lahtinen

Tarkastajat:

Jyrki Paaskoski

Liisa Suvikumpu

Vastaväittäjä:

Jyrki Paaskoski

Kannen kuva: Olaf Oldberg, Maria Hackmanin muotokuva, 1821, öljy kankaalle, 56 x 45 cm.
Etelä-Karjalan taidemuseo. Kuva: EKT/Leena Rätty

Taitto: Marita Salonen / Pilkku-Tuotanto Oy

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-6052-1 (Painettu/Print)

ISBN 978-951-29-6053-8 (PDF/Sähköinen)

ISSN 0082-6995

Painosalama Oy – Turku, 2015

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

IJÄS, ULLA: Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa

Väitöskirja, 242 s., 13 liites.

Tohtoriohjelma Juno

Kesäkuu 2015

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa keskitytään tutkimaan kuluttamista elämäntavan ja identiteetin muovaajana yhden yksilön elämän kautta. Kuluttamista tutkitaan statuskuluttamisen (conspicuous consumption), tilallisuuden ja sukupuolihistorian käsitteistöä hyväksi käyttäen.

Tutkimuksen lähteinä on käytetty liikekirjeitä ja tilikirjoja, yksityistä kirjeenvaihtoa, päiväkirjoja ja sanomalehtiä sekä aikalaismuistelmia. Näistä lähdemateriaaleista on koottu sekä tilastollista aineistoa että kvalitatiivista, lähilukuun ja mikrohistorialliseen tutkimusotteeseen nojautuvaa tutkimusta.

Tutkimus alkaa vuodesta 1799 ja päättyy 1830-luvulle, jolloin seuraava sukupolvi otti vastuun liiketoimista ja lähdeaineistossa tapahtui muutoksia kuluttamisen kirjaamisen suhteen.

Tutkimuksen keskeiset käsitteet ovat statuskuluttaminen ja identiteetti. Näitä käsitteitä lähestytään Thorstein Veblenin, Norbert Eliaksen ja Pierre Bourdieun tutkimuksia apuna käyttäen. Tutkimus käsittelee erottautumisen ja jäljittelyn tematiikkaa merkittävimpana kuluttamisen motivaattoreina. Lisäksi tutkimus nostaa esille hyvän maun ja muodinmukaisuuden kulutusvalintojen taustalla.

Statuskuluttaminen kytkeytyy sosiaaliseen kanssakäymiseen. Kuluttamisen kohteet ovat esineitä ja asioita, joita pidetään esillä seurapiireissä. Kuluttaminen tapahtuu seuralämän ehdoilla, sen mukavoittamiseksi, aseman osoittamiseksi seurapiireissä tai sosiaalisen paineen vuoksi.

Tutkimus osoittaa kotitalouden merkityksen kuluttamisen paikkana ja kohteena. Tutkimus myös osoittaa naisten toimintakentän olleen kytköksissä kotitalouden asemaan yhteisössään sekä osoittaa, että sukupuolta pitää tarkastella suhteessa yksilön sosiaaliseen asemaan.

Tutkimus osoittaa, että Marie Hackmanin kuluttaminen muuttui ikääntymisen myötä. Aseman osoittaminen oli merkittävämpää nuorena ja aseman ollessa vielä vakiintumattomampi.

ASIASANAT: historia, kulttuurihistoria, naishistoria, Viipuri, kulutus, kuluttotumukset

ABSTRACT

The focus of this study *The House, The Mansion, The Garden. Merchant House's Owner Marie Hackman's Consumption Choices in Early Modern Vyborg* is how one individual's consumption choices manifests itself in lifestyle and identity. The theoretical points of view are consumption history with a special focus on conspicuous consumption, spatial history and gender history.

The sources of this study are mainly from the business archives, i.e. business letters and account books, private letters, diaries and memoirs, magazines and newspapers. From these sources, I have collected quantitative data. However, I have also used close reading and microhistory when reading the qualitative materials.

The studied period is from 1799 to the 1830s, when the next generation begun to take care of the business. This is a logical finishing point of this study.

The main concepts I have used in this study are conspicuous consumption and identity. Where applicable, I have used Thorstein Veblen's, Norbert Elias' and Pierre Bourdieu's theories. I have pointed out that the emulation and differentiation were the main motivation behind the consumption choices. In addition to these, I have noticed the importance of good taste and fashion when purchasing status objects.

Conspicuous consumption was connected with social life and sociability. Consumption focused on the objects that were presented and held on display in the social gatherings. The social life and sociability constrained the consumption; the aim was to manifest the social position. However, we should not forget the social pressure or the simple desire to make the life more comfortable.

In this study I have showed that the household was the main arena for the agency when studying the early modern consumption. I have also noticed the women's position and the gendered fields inside the household. However, I emphasized the fact that gender was not the only issue which restricted women's consumption choices. The household's social status was the key factor, which we cannot forget.

I have noticed that Marie Hackman's consumption changed over her lifetime. As she aged, she did not consume as flamboyantly or frequently as she had done in her youth, when demands for status goods were at its highest, and when the social status became stabilized, the need for new status goods decreased.

KEY WORDS: history, cultural history, gender history, Vyborg, consumption

KIITOKSET

Talo, kartano ja puutarha olivat Marie Hackmanin toiminta-alueita. Tämä väitöskirja on syntynyt pääasiassa omassa huoneessani, joko Turun yliopiston Suomen historian oppiaineen tiloissa tai kotonani, omassa talossani tai sen puutarhassa.

Väitöskirjan kirjoittaminen ei olisi ollut mahdollista ilman ohjaajiani, professori Kirsi Vainio-Korhosta, jonka kanssa olen ideoinut työtä aivan sen alkumetreiltä saakka. Dosentti Anu Lahtinen on löytänyt kannustavia sanoja työn edessä ja professori Kari Teräs kaitsi työn alkumetrejä. Ilman heidän ohjaustaan ja lausuntojaan rahoittajille ei työni olisi valmistunut.

Olen saanut tehdä tutkimusta pääasiallisesti ilman rahahuolia. Tästä onnellisesta asemastani minun on kiittäminen Suomen historian oppiaineen alaisuudessa viettämiäni kuukausia projekteissa Vallan käyttäjinä ja kohteina Suomessa 1550–1980 ja Sukupuoli ja kasvu perheyriyksissä 1750-luvulta nykypäivään. Lisäksi kiitän Suomen Kulttuurirahaston Eeva Rauhankallion rahastoa ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiötä monivuotisesta tuesta. Ilman Niilo Helanderin säätiön matka-apurahaa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran residenssijaksoa Tartossa työni olisi edistynyt huomattavasti hitaammin. Kiitän myös Historiatieteiden valtakunnallista tutkijakoulua ja Turun yliopistosäätiötä lukuisista matka-apurahoista, jotka ovat vieneet minut kansainvälisiin konferensseihin ja siten edistäneet tutkimustani.

Ilman työni esitarkastajien, dosentti Jyrki Paaskosken ja dosentti Liisa Suvikummun asiantuntevia ja tarkkanäköisiä huomioita työni olisi jäänyt huomattavasti heikommaksi.

Oman kiitoksensa ansaitsee Gender In European Town tutkijaverkosto, joka associate professor Deborah Simontonin johdolla on ottanut tutkijanalun siipiensä suojaan.

Tutkimus ei olisi ollut mahdollista ilman arkistojen ja niissä työskentelevien asiantuntemusta. Kiitokseni kuuluvat Elinkeinoelämän keskusarkistolle, Mikkelin maakunta-arkistolle ja Leningradin oblastinarkistolle Viipurissa. Myös Kansalliskirjaston ja Åbo Akademin käsikirjoituskokoelmat ja niistä vastaavat ihmiset ovat kiitoksensa ansainneet. Etelä-Karjalan museota ja taidemuseota sekä Museoviraston kuva-arkistoa kiitän viipurilaisen materiaalisen kulttuurin konkreettisesta havainnollistamisesta.

Oman kiitoksensa ansaitsevat myös tutkijakollegat Turun yliopistossa. Erityisesti FT Jarkko Keskisen yksityiskohtaiset – usein myös kriittiset ja suorasukaiset – havainnot työni alkuvaiheissa auttoivat minua suuresti. Kiitän myös tohtoriopiskelijoita Mari Välimäkeä ja Lauri Viinikkalaa yhteisistä kurseistamme – taisin säilyttää vastuun liiaksi teidän harteillenne! Oman kiitoksensa ansaitsee tohtoriopiskelija, arkkitehti Panu Savolainen, jonka ranskan kielen taito sekä tiedot Viipurista ja 1700-luvun arkkitehtuurista ovat olleet arvokkaita työlleni.

Väitöskirja ei olisi valmistunut ilman tukea ja insipiraatiota, jota olen saanut erityisesti FT Johanna Ilmakunnaalta. Hänen asiantuntemuksensa kuluttamisen historiassa on ollut korvaamatonta. Häntä saan kiittää myös siitä, että alun perin ryhdyin tutkimaan kuluttamista.

Tampereen yliopiston historian oppiaineella on aina erityinen paikka sydämessäni. Sieltä haluan kiittää erityisesti FT Maija Ojalaa, FT Miia Ijästä ja FT Tiina Miettistä sekä kaikkia Uuden ajan alun ryhmässä.

Kiitän väitöskirjan käsikirjoituksen kielentarkistuksesta FM Suvi Tulosta ja FM Taina Tolkkia. Väitöskirjan taitosta kiitän Marita Salosta.

Ystävät ja sukulaiset Pirkanmaalla, Etelä-Karjalassa, Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa ansaisevat kiitoksensa tohtoriopiskelijan vaatettamisesta, majoittamisesta, ruokkimisesta sekä väitöskirjan oikoluvusta, kielentarkistuksesta ja ennen kaikkea henkisestä tuesta. Tärkein tukijani löytyy läheltä. Ilman puolisoni henkistä ja taloudellista tukea väitöskirja ei olisi valmistunut eikä talomme pysynyt pystyssä.

Nokialla,
Minna Canthin päivänä 2015

Ulla Ijäs

Sisällysluettelo

Johdanto	11
<i>Tutkimuskysymys</i>	11
<i>Aiempi tutkimus</i>	11
<i>Identiteetti ja elämäntapa</i>	17
<i>Tilallisuus</i>	19
<i>Naistoimijuus ja sukupuolihistorian näkökulmia kuluttamiseen</i>	21
<i>Lähteet ja aiempi Hackman-tutkimus</i>	24
<i>Tilikirjat tutkimusaineistona</i>	25
<i>Kirjeet tutkimusaineistona</i>	27
Yksityiset kirjeet.....	28
Liikekirjeet.....	29
<i>Metodeista</i>	33
<i>Hackmania koskeva aiempi tutkimuskirjallisuus</i>	34
<i>Kauppahuoneen omistaja</i>	37
<i>Varhaismoderni toimintakenttä</i>	43
Meidän madame Hackmanimme	45
<i>Viipurin alueen hallinnosta</i>	48
<i>Lauben perhe muutosten pyörteissä</i>	52
Avoliittoon valmistautuminen.....	63
Esikoispoika turvaa kauppahuoneen tulevaisuuden.....	68
Vaikeuksien kautta voittoon.....	70
”Ahkeruudella ja säästäväisyydellä.” Kuluttamisen mahdollistajat	77
<i>Työ</i>	77
<i>Tulot</i>	79
Sahat ja puutavara-kauppa.....	84
Laivat.....	87
Sikurinviljely.....	89
Köysitehdas.....	90
Terva.....	91
Suola ja siirtomaatavarat.....	92
Maatalous.....	93
Lainat.....	97
Asuminen asemanmukaisen elämän näyttämönä ja statuskuluttamisen kohteena	99
<i>Talo Karjaortinkadulla</i>	99
<i>Kaupunkitalo aseman osoittajana ja elämäntavan näyttämönä</i>	105
Yksityinen ja julkinen tila.....	111

Huonekaluhankinnat.....	112
Huonekaluhankintojen sukupuolittuneisuus.....	115
Hallitsijankuvat uskollisuuden osoittajina.....	116
Muotokuvat.....	117
”Minun iloni.” Kartano ja maaomaisuus.....	121
<i>Vanhan Suomen kartanoiden synty.....</i>	<i>122</i>
<i>Herttuala Lauben suvun haltuun.....</i>	<i>125</i>
<i>Herttualan kartanon päärakennus.....</i>	<i>127</i>
”Puutarhani on rakastettuni.”.....	135
<i>Parsojen, artisokkien ja kukkakaalien herttuatar.....</i>	<i>140</i>
<i>Seurakoiria ja vaunuhevosta.....</i>	<i>146</i>
Sisäisesti nautittavaksi ja ruokapöydälle katettavaksi.....	161
<i>Ruoanvalmistus- ja ruokailutilat.....</i>	<i>162</i>
<i>Ruokahuolto Hackmanin taloudessa.....</i>	<i>164</i>
<i>Viinit ja viinat.....</i>	<i>170</i>
<i>Kuumat juomat.....</i>	<i>175</i>
<i>Posliiniastiat.....</i>	<i>178</i>
<i>Hopeaesineet.....</i>	<i>180</i>
”Olisipa minulla nyt se kangas ja höyhenet.”	
Ulkoasu aseman osoittajana.....	185
<i>Vaatteet.....</i>	<i>185</i>
<i>Hyvä maku ja muodikkaus aseman osoittajina.....</i>	<i>196</i>
Seuraelämä – statuskuluttamisen tärkein kohde.....	201
<i>Seurustelun tilat.....</i>	<i>202</i>
<i>Seurapiireissä.....</i>	<i>203</i>
Kuluttamisen motiivit ja päämäärät.....	213
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus.....	219
Liitteet.....	243

Johdanto

”Oman talon käyttöön toivomme yhden häränpään valkoista ja yhden punaista hyvää ranskalaista pöytäviiniä.”¹ Tämä huhtikuussa 1830 kauppias Beckerille Pietariin lähetetty pyyntö kuvaa hyvin viipurilaisen kauppahuoneen omistajan Marie Elisabeth Hackmanin (o. s. Laube, 1776–1865) kuluttamista. Siitä käy ilmi tyypillisin kuluttamisen kohde eli viini, tavallisin ostostenteon paikka eli Pietari ja kuluttamisen kohde tai paikka eli ”oma talo”. Tämä piti sisällään niin talon, kartanon kuin puutarhankin. Nämä olivat paikkoja, joihin kuluttaminen kohdistui. Toisaalta näissä paikoissa kuluttaminen tehtiin mahdolliseksi eli ne tuottivat rahaa.

Tutkimuskysymys

Tutkimus *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa* tarkastelee kuluttamista elämäntavan ja identiteetin muovaajana yhden yksilön elämän kautta. Tässä tutkimuksessa kysytään, **miten kauppahuoneen omistaja ja johtaja Marie Hackman osoitti asemaansa ja elämäntapaansa kulutusvalinnollaan 1700- ja 1800-lukujen vaihteen Viipurissa**. On siis tutkittava, **mitä Marie Hackman kulutti, miksi asemaa ja elämäntapaa oli osoitettava kulutusvalinnoilla ja mitkä olivat kuluttamisen motiivit**. Tutkimuksessa kysytään myös, **miten kuluttaminen muuttui Marie Hackmanin elämän eri vaiheissa**. Lisäksi tutkimuksessa nostetaan esille **aikalaisten käsityksiä naisten toimintakentästä** tutkimalla sukupuolen merkitystä Marie Hackmanin kuluttamisessa.

Kuluttaminen viestii asemasta, identiteetistä ja elämäntavasta. Tässä tutkimuksessa kuluttaminen on kommunikaatioväline ja tavarat ovat informaatiojärjestelmä, jonka avulla tehdään havaintoja menneisyydessä eläneestä yksilöstä ja hänen elämäntavastaan ja elinpiiristään.² Marie Hackman suuntasi kuluttamisensa tiettyihin kohteisiin. Näitä olivat **talo, kartano ja puutarha**. Nämä kuluttamisen paikat nousevat esille tutkimusaineistosta.

Tässä tutkimuksessa keskitytään tutkimaan yhden yksilön, Marie Hackmanin, kuluttamista. Tutkimus painottuu nuoruuden aktiivisen toiminnan vuosiin. Tutkimuksen kohteena on alle 60-vuotias aktiivinen yrittäjä, kauppahuoneen omistaja ja johtaja. Marie Hackman eli koko elämänsä Viipurissa, joka tuolloin oli aluksi osa Venäjän keisarikuntaa ja vuodesta 1812 alkaen osa Suomen suuriruhtinaskuntaa. Kuluttaminen oli jo tuolloin globaalia, joten Marie Hackmanin kulutusvalinnat johdattavat tutkijan myös Pietariin, Englantiin ja Manner-Eurooppaan.

Aiempi tutkimus

Kuluttaminen on ollut viime vuosina historiantutkimuksen kohteena. On jopa puhuttu niin sanotusta materiaalisesta käänteestä. Taloustieteissä kuluttaminen (*consumption*) ja kulutusmenot (*consumption expenditure*) erotetaan toisistaan. Tällöin kuluttamisella tarkoitetaan yksityisten kotitalouksien suorittamaa tavaroiden ja palveluiden käyttämistä ja hankkimista. Kulutusmenot sen sijaan saattavat kohdistua jo hankitun tavaran ylläpitoon. Tässä tutkimuksessa, kuten historiantutkimuksessa yleensäkin, näitä kahda ei ole eroteltu toisistaan. Puhutaan vain kuluttamisesta eli tavaroiden ja palveluiden

¹ ”Zu eignen Haus Behuf wünschten wir 1 Oxhoff weißen und 1 ditto rothen recht guten Franzh. Tisch Wein zu haben.” 441830, Becker, St. Petersburg, B 59, Hackman & Co, ELKA.

² Trentmann 2012b, 12-13.

hankkimisesta ja käyttämisestä. Kuluttajana toimiminen eli kuluttajuus edellyttää, että käytettävissä on rahaa ja saatavilla on tavaroita sekä palveluita. Tästä syystä on toisinaan ajateltu, että kuluttajuus ja eritoten kuluttajayhteiskunta syntyi vasta 1950-luvulla, jolloin ihmisillä katsottiin olevan ensimmäistä kertaa ylimääräistä rahaa käytettäväksi muuhun kuin aivan välttämättömyyksiin, suojaan ja ruokaan.³

Marie Hackmanin esimerkki kuitenkin osoittaa, että kuluttajana toimiminen ja aktiiviset kulutusvalinnat olivat mahdollisia jo 1700-luvun lopussa. Tuolloin teollisen vallankumouksen myötä markkinoille tulleet uudenlaiset kulutustavarat sekä globaalit markkinat olivat tehneet mahdolliseksi samojen tavaroiden hankkimisen niin Länsi-Euroopassa kuin periferisessä Viipurissa.

Tutkimuskysymystä lähestytään **statuskuluttamisen** käsitteen kautta. Statuskuluttaminen eli oman aseman manifestointi kuluttamisen avulla on ollut kulutuksen historiaa käsittelevien tutkimusten keskiössä aina taloustieteilijä ja sosiologi Thorstein Veblenin ajoista. Hänen teoksensa *The Theory of the Leisure Class* julkaistiin vuonna 1899. Veblen esitteli käsitteen *conspicuous consumption*, joka usein käännetään kerskakuluttamiseksi. Tämä käänös on kuitenkin termin yksinkertaistamista, sillä se pitää sisällään niin pröystäilevän ylellisyyskuluttamisen kuin myös kuluttajan asemaa yhteisössään korostavan kuluttamisen. Yleensä kerskakuluttaminen yksinkertaistetaan yletömäksi kuluttamiseksi, jonka motiivit ja taustasyöt jäävät hahmottamatta. Veblenille kuluttaminen oli persoonan jatke. Hänen mukaansa porvaristo pyrki jäljittelemään aatelisia kulutusvalinnoillaan. Tämän pyrkimyksen taustalla oli erottautuminen työtä tekevästä kansanosasta. Veblenin näkemyksen mukaan naiset olivat oleellisessa osassa kuluttajina ja kulutuskulttuurin muovaajina. Hänen mukaansa naiset kuluttivat sen, mitä miehet ansaitsivat.⁴

Suomen kielen sana kerskakulutus merkitsee tuhlailevaa ja ylellistä mutta ennen kaikkea yletöntä kuluttamista. Tällainen kuluttaminen ei ole täysin sama kuin englannin kielen *conspicuous consumption*, joka sekin käännetään kerskakuluttamiseksi. *Conspicuous consumption* on ylellistä tai ylentöntä kuluttamista, mutta sillä on aina päämäärä – sosiaalisen tai taloudellisen aseman osoittaminen tai pyrkimys parantaa näitä. Viipurin herrasväen kuluttaminen oli kerskakuluttamista, mikäli kuluttamisen motiivi otetaan huomioon jälkimmäisen määritelmän mukaan. Sen sijaan kuluttaminen ei ollut yletöntä, päämäärätöntä tavaroiden hankkimista vain silkasta ostamisen ilosta tai ostamisen suomien tunne-elämysten vuoksi. Tavaroiden hankkiminen vaati taloudellisten resurssien lisäksi tietoa, taitoja ja kontakteja sekä etukäteissuunnittelua.

Veblen sai kriitikkonsa 1930-luvulla, kun saksalainen sosiologi Norbert Elias huomautti, että Veblenin teoria ei sovellu Euroopan *ancien régime*n yhteiskuntaan, jossa Veblenin porvarillinen yhteiskunta ja taloudellinen rationaliteetti eivät vielä toimineet. Lisäksi Vebleniä on kritisoitu siitä, että hän ei ymmärtänyt porvariston ja ylempien yhteiskuntaluokkien tai säätyjen naisten roolia. Nämä naiset eivät suinkaan olleet toimeettomia, vaikka eivät palkkatyöhön osallistuneetkaan, vaan heidän panoksensa kotitalouden hyvinvoinnille oli toisenlainen kuin palkkatyössä käyvien tai muulla tavoin rahaa ansaitsevien miesten. Veblenin luomaa termiä *conspicuous consumption* on myös kritisoitu käytetyn liian löyhästi ja epäselvästi. Erottautumista ja jäljittelyä kuluttamisen motiiveina on pidetty liian yksinkertaisina selitysmalleina.⁵ Toisaalta vain harvoin

³ Katso "kuluttaa" MOT Kielitoimiston sanakirja, Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy; "konsumera"; "konsument" SAOB; "consumption" MOT Oxford Dictionary of English, Oxford University Press; Kulutusmenot. Tilastokeskus; Trentmann 2012b, 1-19.

⁴ Steinrud 2008, 183; Veblen 2011 (1899).

⁵ Ilmakunnas 2009, 23; Elias 1983.

Veblenin teoreettista selitysmallia on kyetty asettamaan ilmestymisaikansa historialliseen kontekstiin.⁶

Tälle väitöskirjalle Veblenin teoria toimii edellä esitetystä kritiikistä huolimatta suuntaa antavana tai perusteet luovana teoreettisena mallina. Johanna Ilmakunnas, joka on kritisoinut Veblenin teorian sopivuutta esimoderniin yhteiskuntaan, on todennut, että aatelin kuluttamista ja rahankäyttöä ei voi selittää yksinomaan jäljittelynhalulla.⁷ Tämä varmasti pitääkin paikkansa, kun kyse on ylhäisaatelista. Porvarillisemmassa yhteisössä jäljittelynhalu sen sijaan saattoi toimia kulutuksen motivaattorina, sillä aina löytyi vauraampia tai menestyneempiä, joiden valintoja seurattiin ja jäljiteltiin. Myös suhtautuminen rahaan, vaurauteen ja asemaan oli aatelilla ja porvaristaustaisilla erilainen. Aatelille valta-asema oli sisäsyntyistä, joten sitä ei tarvinnut korostaa ulkoisin merkein toisin kuin porvariston parissa. Mitä alemmasta ja vähävaraisemmasta porvaristosta oli kyse, sitä tärkeämpää heille oli osoittaa kunniallisuutensa ja kunnollisuutensa elämäntavallaan ja kulutusvalinnoillaan.⁸ On kuitenkin huomioitava, että tutkimuskentällä ei vallitse yksimielisyyttä kuluttamisen motiiveista. Esimerkiksi Leonore Davidoff ja Catherine Hall klassikoksi muodostuneessa teoksessaan *Family Fortunes. Men and women of the English middle class 1780–1850* pitävät aatelin kuluttamisen motiiveina aseman pönkittämistä. Porvaristolla sen sijaan säästäväisyys ja liiketoimien edut ajoivat kuluttamisen houkutusten edelle.⁹

Viime aikoina esillä ollut säädynmukainen kuluttaminen sopii huonosti Marie Hackmanin elämään ja hänen kulutusvalintojensa kuvaajaksi. Aiemmat näkemykset aateliston ja porvariston jyrkästi toisistaan eroavista kuluttamisen motiiveista eivät sovellu sellaisenaan Viipurin herrasväen keskuuteen. Marie Hackman oli aktiivinen kauppahuoneen johtaja mutta myös aatelismiehen tytär, kauppiaan puoliso ja konsulin leski. Viipurissa, jossa säätyjako noudatteli jossain määrin toisenlaisia käytäntöjä kuin esimerkiksi Ruotsissa, säätyihin ja säädynmukaisuuteen takertuminen ei toimi. Venäläisen rankijako, ruotsalaisperäiset säädyt sekä paikalliseliitin (baltian)saksalainen tausta loivat oman eliittinsä, jossa säädylle ei ollut samanlaista merkitystä kuin vaikkapa aikakauden Ruotsissa tai Saksassa, kuten tutkimuksen edetessä tullaan huomaamaan.¹⁰

Kuluttamisen tutkimus on noussut historian tutkimuksen kentälle useita kertoja viimeisten vuosikymmenten aikana. Vebleniin nojautuvan selitysmallin on haastanut muun muassa Jan de Vries. Uusimpia kuluttamista koskevia tutkimuksia sisältää artikkelikokoelma *The Oxford History of Consumption*, jonka artikkelit kattavat ajanjakson antiikista nykypäivään maantieteellisesti laajalla alueella. Tämän teoksen esipuheen kirjoittanut Frank Trentmann sekä etenkin Jan de Vries muistuttavat, että kuluttamista ei voi tutkia ilman sen vastaparia tuotantoa. De Vries selittää kulutuksen lisääntymistä 1700-luvulla tuotantotapojen uudistumisella sekä tuotettujen tavaroiden lisääntymisellä. Näistä hän käyttää ilmaisua *industrious revolution*, jonka voi kääntää suomeksi uutteruuden tai työteliäisyyden vallankumoukseksi. Esipuheessaan Trentman muistuttaa, että vielä 1970-luvulla kuluttamisen avulla selitettiin tuotantotapoihin, luokkaan, varallisuuteen ja esimerkiksi terveyteen liittyviä kysymyksiä. Vasta myöhemmin kuluttami-

⁶ Esimerkki historialliseen kontekstiin asettamisesta katso Gay 1998, 147.

⁷ Ilmakunnas 2007, 23.

⁸ Gay 1998, 7; Crossick & Haupt 1995, 98, 137.

⁹ Davidoff & Hall 1994 [1987], 20. "Perhaps the single greatest distinction between the aristocracy and the middle class was the imperative for the latter to actively seek an income rather than expect to live from rents... while spending their time in honour-enchanting activities..."

¹⁰ Hackmanien "kansallisuutta" on pohtinut myös Markku Kuisma, joka toteaa heidän kylläkin olleen suomalaisia, mutta myös venäläisiä, saksalaisia ja ruotsalaisia ehkä jopa enemmän kuin suomalaisia. Ennen kaikkea he olivat liberaaleja kosmopolitteja. Kuisma 2006, 303.

nen liitettiin makua sekä tavaroiden haluttavuutta ja kiertoa koskeviin kysymyksiin.¹¹

Pierre Bourdieu, joka on viime vuosikymmenten usein siteerattu sosiologi, on tutkinut kuluttamisen kautta erottautumista, makua ja kulttuurista sekä sosiaalista pääomaa. Bourdieun rakenteiden merkityksiä korostanut lähestymistapa on ongelmallinen irrotettuna alkuperäisestä, modernia yhteiskuntaa koskevasta kontekstistaan. Tästä huolimatta Bourdieun havainnot yksilön tai ryhmän pääomista ovat löytäneet tiensä myös historialliseen analyysiin. Esimerkiksi 1700- ja 1800-lukujen ruotsalaisporvaristoon paneutuneet tutkijat ovat todenneet, että kulutusvalinnat toimivat sosiaalisen pääoman manifestaationa ja erottautuminen oli keino manifestoida omaa asemaansa.¹²

Tässä työssä Bourdieun teoreettista viitekehystä hyödynnetään jokseenkin samaan tapaan kuin Amanda Vickery on omassa Iso-Britannian herrasväkeä tai ruotsalaistutkija Gudrun Andersson Arbogan valtaeliittiä koskevassa tutkimuksessaan *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- & maktmanifestation i Arboga 1650–1770* ovat tehneet. Toisin sanoen he ovat omaksuneet Bourdieun käsiteapparaatin mutta soveltaneet sitä oman tutkimuksensa viitekehukseen soveltuvin osin.¹³

Tälle tutkimukselle oleellinen käsite on kulttuurinen pääoma, joka tulee esille hyvän maun käsitteen kautta. Pierre Bourdieu määritteli vuonna 1986 esseessään ”The Forms of Capital” kulttuurisen pääoman ja toi esille sen ilmenemismuodot. Ensiksikin kulttuurinen pääoma saattoi esiintyä sen käsitteellisessä (*embodied*) muodossa, toiseksi sillä saattoi olla havainnollisen konkreettinen (*objectified*) muoto ja kolmanneksi se saattoi esiintyä institutionaalisessa muodossa. Tämän tutkimuksen kannalta merkittävin on toiseksi mainittu kulttuurisen pääoman muoto. Tällöin kulttuurinen pääoma tulee esille erilaisina esineinä kuten esimerkiksi kirjoina, kuvina, soittimina ja kojeina. Bourdieu on havainnut, että kulttuurinen pääoma karttuu ajan myötä ja lapset kasvatetaan omaksuma perheen, suvun tai sosiaalisen ryhmän kulttuurista pääomaa. Tällöin kulttuurisen pääoman arvo kasvaa sitä mukaa, mitä pidempi ajallinen jatkumo tällä pääoman lajilla on. Täten esineet, joilla on pitkä historia, pitävät sisällään enemmän kulttuurista pääomaa kuin hiljakkoin valmistetut tai hankitut esineet ja samalla kulttuurista pääomaa sisältävien esineiden tai asioiden hankkiminen on yksilön tai ryhmän sosiaalisen valta-aseman kannalta tavoiteltavaa. Esimerkiksi Bourdieu nostaa kartanot ja antiikkiesineet, joiden ajallinen jatkumo ja historia ovat kerryttäneet niille kulttuurista pääomaa, joka koituu näitä esineitä tai asioita omistavan eduksi. Kulttuurisen pääoman Bourdieu erottaa koulutuksen kautta hankitusta sivistyspääomasta.¹⁴ Esiteollista tai varhaismodernia yhteiskuntaa tutkittaessa kulttuurisen pääoman käsite on siitäkin syystä hedelmällinen tutkimuskäsite, että esimerkiksi koulutuksellinen pääoma oli vain harvojen saavutettavissa.

Maku on noussut yhdeksi keskeisimmistä erottavista ja yhdistävistä tekijöistä, kun on tutkittu kuluttamista ja sen motiiveja. Bourdieun mukaan ne, joiden kulttuurinen pääoma on suuri, korostavat hyvää makuaan tietoisesti erottautumisen välineenä. Toisaalta monet historiantutkijat ovat nostaneet hyvän maun tutkimuksen keskiöön mainitsematta Bourdieuta lainkaan, kuten kulttuurihistorioitsija Peter Gay on tehnyt. Yrjöjen aikaisen Englannin säätyläistöä tutkinut Amanda Vickery huomauttaa, että historioit-

¹¹ Trentman 2012b.

¹² Andersson 2009; Bourdieu 2007 [1979].

¹³ Andersson 2009; Ilmakunnas 2009, 23; Keskinen & Teräs 2008; Vickery 2009; Steinrud 2008; Bourdieu 2007 [1979]; Ågren 2007, 51; Vickery 1998, 163, jossa Bourdieun nimi on kautta linjan kirjoitettu väärin (Bordieu). Esimerkiksi Peter Gay ei mainitse Bourdieuta lainkaan, vaikka hyvä maku on hänen tutkimuksensa keskeistä termistöä. Gay 1998.

¹⁴ Bourdieu 2011 [1986], 82; Bourdieu 1992 [1979], 70–71, 75–77.

sijat eivät ole panneet merkille, miten kuluttajat määrittelivät hyvän maun ja miten se ohjasi heidän kulutusvalintojaan.¹⁵

Hyvä maku ei kuitenkaan ole Bourdieun keksintö. Kyky erottaa hyvä maku huonosta alkoi jalostua 1600-luvun Ranskassa, jossa ”maku” (*le goût*) alkoi merkitä muutakin kuin makuaistia. Siitä tuli erottautumisen väline. Hyvän maun katsottiin usein olevan feminiininen ominaisuus ja samalla se liitettiin usein ylellisyyteen. Hyvä maku kytkeytyi myös hyvään syntyperään ja arvoasemaan, joten hyvä maku oli tuolloin kaikin puolin eksklusiivinen ominaisuus. Toisenlaisia näkemyksiä on esittänyt Woodruff D. Smith teoksessaan *Consumption and the Making of Respectability, 1600–1800*. Hänen mielestään hyvä maku ei katsonut säätyä tai yhteiskunnallista asemaa. Se kuului kaikille, kun kyseessä olivat uusmuotiset ylellisyyksesineet.¹⁶

Kuluttamisen motivaattoreita ja syitä on etsitty sekä massakuluttamisesta että yksilöiden valinnoista. 1900-luvun puolivälin paikkeilla kuluttamisen tutkiminen sai vaikutteita marxilaisista teorioista. Tuolloin selitystä haettiin muun muassa massaviihhteestä ja massakuluttamisesta. Kuluttamisen nähtiin olevan johdateltua tarpeiden tyydytystä. Katsottiin, että sokea massakuluttaminen oli johtanut lähimenneisyydessä tapahtuneeseen fasismin läpimurtoon. Tuolloin kuluttamisen kritiikki oli samankaltaista kuin 1700-luvun ylellisyyskuluttamista vastustavien moraalifilosofien varoitukset kuluttamisen turmiollisuudesta. 1970-luvulla kuluttaminen alettiin nähdä aktiivisena toimintana eikä vain passiivisena lauman mukana kulkemisena. Tuolloin alettiin kirjoittaa merkeistä, merkityksistä ja luovista kuluttajista. Teoksessaan *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption* antropologit Mary Douglas ja Baron Isherwood esittivät, että tavarat muodostavat informaatiojärjestelmän.¹⁷

Tämä lähestymistapa kuluttamiseen herätti monien historiantutkijoiden kiinnostuksen. Samalla historiantutkijat yhdistivät uusilla tavoilla kuluttamisen sukupuoleen. Tutkijat havahtuivat, että naisten työ ja tulot sekä heidän panoksensa taloudenhoitoon olivat oleellisia kuluttamisen mahdollistajia. Naisten osuutta kuluttamisessa ei voitu enää ohittaa väittämällä heidän olevan johdateltavissa olevia tai tuhlaavaisia kuluttajia. Lisäksi havaittiin, että menneisyyden sukupuolten erilliset sfäärit eivät olleet niin erillisiä kuin oli oletettu. Naisilla oli oma merkittävä roolinsa kuluttajana, joka oli aktiivinen toimija. Toisaalta osa naisten kuluttamisesta kiinnostuneista tutkijoista on katsonut, että ennen 1800-luvun loppua ja porvariston esiinmarssia naisilla ei ollut roolia kuluttajana. Vasta perheen aseman korostuminen, teollistuminen ja muutokset tuotantovoissa tekivät naisista kuluttajia.¹⁸

Brittitutkijat John Brewer ja Roy Porter uskalsivat esittää vielä 1990-luvulla väitteen, että kuluttamista olisi tutkittu vain vähän historian näkökulmasta. Tämä saattaa johtua siitä, että angloamerikkalaisessa tutkimuskentässä talous- ja kulttuurihistoria ovat keskittyneet omiin maantieteellisiin tutkimusalueisiinsa välttämättä tutustua esimerkiksi Ranskassa tehtyyn historiantutkimukseen. Ranskalainen historiantutkimus on jo kauan perehtynyt jokapäiväisen elämän historiaan, johon kuluttamisen tutkimuskin liittyy. Tämän *histoire totale*’n pioneeri Fernand Braudel on 1960-luvulla ilmestyneessä tutkimuksessaan osoittanut, että ylellisyyskuluttaminen oli välttämätöntä vallankumousta edeltävän ajan yhteiskunnalle, jossa ylijäämä oli kulutettava jollakin tavoin. Tuolloin

¹⁵ Bourdieu 2007 [1979], passim; Vickery 2009, 18, 166–167.

¹⁶ Vickery 2009, 144; Smith 2002, 81–82; Gay 1998, 41, 68, 75–130 ja passim.

¹⁷ Brewer 1997, 51–74; Siegrist 1997, 13–48; Douglas & Isherwood 1996 [1979].

¹⁸ Katso esim. Väinö-Korhonen 2012 ja 2008; Vickery 2009 ja 1998; Steinrud 2008; Ilmakunnas 2007, 23, 242–279. Vertaa Budde 1997, 412–413, joka esittää, että naisilla oli ennen 1800-luvun puoliväliä vain vähän kokemusta kuluttajana toimimisesta. Sukupuolen ja ylellisyyskuluttamisen teemoista katso Kaartinen, Montenach & Simonton 2015, 1–18.

vallinneet jäykät sosiaaliset hierarkiat aiheuttivat kulutuksen epäoikeudenmukaisen jakautumisen, sillä aateli ei keksinyt sille kertyneelle pääomalle muuta käyttöä kuin tuhlailevan kerskakuluttamisen.¹⁹

Kritiikistään huolimatta historiantutkija John Brewer, yhdessä kollegoidensa Neil McKendrickin ja J. H. Plumbin kanssa, oli paneutunut kuluttamisen teemoihin jo vuonna 1983 ilmestyneessä teoksessaan *The Birth of a Consumer Society. The Commercialization of Eighteenth-Century England*. Tässä teoksessa kulutusyhteiskunnan syntyä selitettiin Veblenin matkimista korostavan teorian avulla. Teoksen mukaan kulutusyhteiskunta syntyi 1700-luvulla, koska yleinen vaurastuminen loi jäljittelynhalun. McKendrickin tutkimusten mukaan uudet kulutushyödykkeet loivat ennennäkemättömän kysynnän tavaroille ja palveluille. Samalla uudenlaisten yrittäjähenkisten kauppiaiden markkinointikeinot perustuivat jäljittelynhalun korostamiselle. Samassa teoksessa J. H. Plumb osoitti, että valistusaatteiden käsitykset hyvästä elämästä vaativat uusia tavaroita. Brewer puolestaan korosti uudenlaisen keskiluokkaisen poliittisen toiminnan luomia mahdollisuuksia selviytyä kaupallistuneessa maailmassa. Tutkimuksen kokonais tavoitteena oli osoittaa, että kuluttajayhteiskuntien tutkimuksen analyysin on mentävä syvemmälle, kuin vain luettelemaan tavaroita ja niiden hintoja. Kuluttajayhteiskunnan synnyllä oli laajakantoiset seuraukset. Yhteiskunnan sosiaalinen järjestys tuli riippuvaiseksi hyödykkeiden saatavuudesta.²⁰

Kuluttamiseen keskittyneet tutkijat ovat sijoittaneet, omista mielenkiinnonkohteistaan riippuen, kuluttamisessa tapahtuvan murroksen aina 1600-luvulta 1950-luvulle. Useimmat historiantutkijat, jotka ovat ottaneet kuluttamisen tutkimuskohteekseen, sijoittavat muutoksen 1700-luvulle. He katsovat, että tuolloin rahapalkan yleistyminen ja teollinen vallankumous loivat uudenlaisia kulutusmahdollisuuksia. Nämä tutkijat ovat osoittaneet, että 1700-luvun kuluessa myös vähävaraisille avautui mahdollisuus hankkia teollisesti tuotettuja esineitä, joiden valmistaminen aiemmin oli ollut kallista ja hankalaa. Samalla uudenlaiset rahapalkkaan perustuvat työpaikat teollisuudessa kiihdyttivät rahatalouden leviämistä, jolloin köyhimmilläkkin oli käteistä rahaa käytössään. Tällä rahalla saatettiin sitten hankkia teollisesti tuotettuja hyödykkeitä, mahdollisesti jäljitellen yhteiskunnan ylempien kulutusvalintoja. Toisaalta erottautumista voitiin haluta oman yhteiskunnallisen ryhmän sisällä, toisaalta saatettiin haluta erottautua muista yhteiskuntaluokista.²¹ Näissä tutkimuksissa ei juuri ole kyseenalaistettu esimodernin ihmisen moderniin ihmiseen verrattuna erilaista käsitystä itsestään ja yhteisöstään. Ruotsalaistutkijat Jonas Löfgren ja Orvar Frykman ovat osoittaneet, että ennen 1800-lukua yksilön fyysinen ja sosiaalinen identiteetti tai käsitys itsestä liittyivät modernia ihmistä tiukemmin toisiinsa.²² Tämä tarkoittaa yksinkertaisimmillaan sitä, että fyysinen ulkoasu ilmaisee sosiaalista identiteettiä. Kauppahuoneen johtajan oli pukeuduttava asemansa mukaisesti, sillä muuten häntä ei olisi tunnustettu ja tunnustettu. Tällöin myös yksilön käsitys kuluttamisesta ja kuluttamisen motivaatio oli erilainen esimodernilla ajalla moderniin kuluttajaan verrattuna.

Kuluttamisen historian tutkimus on ollut aivan viime vuosiin saakka keskittynyt Eurooppaan, ja tarkemmin sanottuna Britanniaan ja Ranskaan tai soveltamaan näissä maissa tehtyä tutkimusta koskemaan esimerkiksi Saksaa. Tällaisessa soveltamisessa on kuitenkin omat ongelmansa. Esimerkiksi jäljittelynhalu näyttäytyy aivan eri valossa

¹⁹ Ilmakunnas 2009, 23.

²⁰ Trentmann 2012a, 2012b; de Vries 2008, 1994; Brewer 1997, 51-74; McKendrick 1997, 75-107; Brewer & Porter 1993, 1-18.

²¹ Keskustelusta katso Ilmakunnas 2009, 25; de Vries 2008, 6; Siegrist 1997, 41-48.

²² Frykman & Löfgren 2003, 169.

eri aikakausina ja eri paikoissa. Tutkimus on katsonut Euroopan ulkopuolelle lähinnä silloin, kun kyse on ollut 1700-luvun ylellisyyskuluttamisesta, joka haki inspiraationsa Aasiasta. Myös 1950-luvun kuluttajavallankumous, joka paikantuu Yhdysvaltoihin, on vienyt tutkijoiden katseen vanhan mantereen ulkopuolelle. Itä-Euroopan kuluttamista on tutkittu lähinnä sosialismin aikana tai sivuttu lyhyesti muihin aihepiireihin keskityneissä tutkimuksissa.²³

Pohjoismainen tutkimus on viime aikoina tarttunut kuluttamiseen kansainväliseen tutkimuskeskusteluun jo 1990-luvulla tuodun uutteruuden tai ahkeruuden vallankumouksen (*industrious revolution*) käsitteen avulla. *Scandinavian Journal of History*n vuoden 2014 ensimmäinen numero on omistettu tälle teemalle, mutta se luo katsauksen aiheeseen vain Norjan ja Islannin esimerkkien avulla.²⁴ Ruotsissa historian tutkimus on ottanut kuluttamisen teemat monipuoliseen tarkasteluun viime vuosien aikana. Aihetta on lähestytty monista eri näkökulmista aina ylhäisaatelista hedelmänmyyjättäriin. Yhteistä näille tutkimuksille on, että ne keskittyvät suurelta osin kaupunkilaisten ja kaupunkiväestön tutkimiseen. Kuluttaminen oli aina maakaupan vapautumiseen saakka hyvin kaupunkilainen ilmiö.²⁵

Venäjällä tapahtunutta kuluttamiskehitystä 1800-luvun kontekstissa sivuaa yhdysvaltalainen historiantutkija Katherine Pickering Antonova väitöstutkimukseensa pohjautuvassa monografiassa *An Ordinary Marriage. The World of a Gentry Family in Provincial Russia*. Samoin yhdysvaltalaisutkija Christine Ruane sivuaa myös kuluttamisen teemoja keisarikunnan Venäjän pukeutumista ja identiteettiä sekä vaatetusteollisuutta koskevissa tutkimuksissaan ja George E. Munro Katariina Suuren aikaista Pietaria koskevassa tutkimuksessaan.²⁶ Näistä tutkimuksista ja niiden kirjallisuusviittauksista voi havaita, että aihepiiri on suurelta osin kartoittamatta sen venäläisessä kontekstissaan.

Nykyisen Suomen alueen kuluttamista on tuonut esille Kirsi Vainio-Korhonen teoksissaan Sophie Creutzia ja Sofie Munsterhjelmiä sekä turkulaiskäsityöläisiä koskevissa tutkimuksissaan.²⁷ Suurelta osin kotimainen materiaalisen kulttuurin tutkimus on kuitenkin museoiden julkaisujen harteilla, joten akateeminen tutkimus tältä osin puuttuu lähes täysin. Viime vuosina kansainvälisessä keskustelussa esille tulleita teemoja esimerkiksi työteläisyyden vallankumouksesta, yksityisen ja julkisen tilan sekä sukupuolen merkityksestä kuluttamiselle ei ole nostettu historiantutkimuksen keskusteluun suomalaisella tai Suomea koskevalla aineistolla.

Identiteetti ja elämäntapa

Pierre Bourdieu toi tutkimuksissaan esille käsitteen habitus, joka sisältää sekä yksilön ulkoisen olemuksen että hänen tapansa noudattaa normeja. Habitus yhdessä pääomien ja toimintakentän kanssa muodostaa Bourdieun teorianmallissa ihmisten elämässä vaikuttavat käytännöt. Bourdieu kehottaakin tutkimaan habitusta, jotta voimme ymmärtää esimerkiksi elämäntapaa tai muita vakiintuneita käytäntöjä. Bourdieun habitus on kuitenkin jossain määrin passiivinen, kun sen sijaan identiteetti voidaan käsittää osittain aktiivisen ja/tai tietoisien toiminnan tulokseksi. Esimerkiksi identiteettiä tutkinut

²³ Trentmann 2012b, 7. Itä-Euroopasta katso esim. Munro 2008, 60–61, 202; Merl 1997, 205–241.

²⁴ de Vries 2008 ja 1994; Hutchinson 2014 ja *Scandinavian Journal of History* Vol. 39, Iss. 1, 2014, Special Issue: *A Nordic Industrious Revolution?*

²⁵ Ilmakunnas 2014; 2011, 2009; Ulväng 2010; Hutchinson 2011; Andersson 2009; Steinrud 2008; Ågren 2007.

²⁶ Pickering Antonova 2012; Ruane 2009, 2007; Munro 2008, passim ja erit. ylellisyysysteemasta sivut 60–61, 192, 194–195, 202, 215.

²⁷ Vainio-Korhonen 2012, 2008 ja 1998.

Stuart Hall määrittelee identiteetin toimijuudeksi. Hänen mukaansa identiteetti rakentuu subjektin ja diskurssin välillä, toisin sanoen kun yksilö muoaa häntä ympäröivä diskursseja sulkemalla pois epäsoivia diskursseja. Bourdieunkin tutkima erottautuminen liittyy tiiviisti sekä identiteetin käsitteeseen että kuluttamisen historiaan. Myös kuluttamishistoriassa klassikon asemaan noussut sosiologi Norbert Elias on pohtinut identiteetin muodostumista. Identiteetti muodostui diskurssissa muiden ihmisten kanssa ja siihen kytkeytyi vallankäytön aspekti. Tällöin statuskuluttamisesta tuli toisia ihmisiä tai ihmisryhmiä poissulkeva tekijä. Saman prosessin kääntöpuolena oli ryhmän yhteenkuuluvaisuuden lisääntyminen. Tutkimuksessa on viime aikoina ollut esillä ajatus, että identiteetti tai persoona olisi historiatieteen keinoin luotu rakennelma. Osittain tämä pitää paikkansa, sillä tutkijan on mahdotonta täysin varmistua jonkin menneisyydessä eläneen ihmisen käsityksistä itsestään ja identiteetistään. On kuitenkin havaittu, että esimodernin ajan ihmisten identiteetti ei ollut vain psyykinen ominaisuus. Myös fyysiset ominaisuudet kytkeytyivät yksilön identiteettiin ja hänen käsityksiin itsestään sekä siihen, miten muut ymmärsivät hänet yksilönä ja osana yhteisöään. Toisin sanoen yksilön identiteetin, aseman ja minäkuvan muovaajina ja ilmaisijana toimivat hänen kulutusvalintansa, miten hän asui, söi ja pukeutui.²⁸

Identiteetti tai habitus ovat jossain määrin vaikeasti hahmotettavia kokonaisuuksia. Toisinaan tutkijat ovat sortuneet käyttämään identiteetin käsitettä ilman sen tarkempaa määrittelyä. Esimerkiksi Elise Kimerling Wirtschafter ei määrittele teoksessaan *Social Identity in Imperial Russia* identiteettiä käsitteenä millään tavoin. Sen sijaan hän osoittaa eri sosiaalisia ryhmiä ja kirjoittaa sosiaalisista kategorioista ja tekee ylimalkaisen havainnon, että sosiaalisen identiteetin voi määritellä valtion, perheen tai suvun kautta. Samoin venäläistä 1800-luvun aatelista tutkinut Mary W. Cavender ei määrittele identiteettiä millään tavalla, vaikka se on hänen tutkimuksensa kohteena.²⁹

Vain harvoin on mahdollista päästä käsiksi siihen, miten menneisyyden ihmiset itse näkivät ja kokivat paikkansa yhteisössään. Hiukan helpommin jäljitettävissä ovat ne prosessit, joissa identiteetti luotiin, sillä tämä luomisprosessi tapahtui jatkuvassa rajankäynnissä toisiin yksilöihin tai ryhmiin. Toisin sanoen yksilö tai ryhmä rajasi itsensä jonkin toisen ryhmän ulkopuolelle ja samalla liitti itseensä muista erottavia, usein positiivisia, ominaisuuksia. Ruotsalaista porvariseliittiä tutkinut Gudrun Andersson on havainnut, että eliitin kannalta oleellista oli sen tekemä rajanveto eliittiin kuulumattomien ja eliitin välillä. Tällainen rajanveto oli aina vallankäyttöä. On kuitenkin huomioitava, että mitään lopullista ja johdonmukaista identiteettiä ei koskaan voinut syntyä, vaan identiteetti oli jatkuvassa muutosprosessissa ja yksilöllä saattoi olla samanaikaisesti useita identiteettejä.³⁰

Yleensä identiteettiä on historiantutkimuksessa lähestytty kansallisuuden käsitteen kautta ja rajanveto on tehty eri kansallisuuksien välille.³¹ Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole pureutua kansallisuuskysymyksiin. Hackmanien kaltaisten kosmopoliittien kauppahuoneenomistajien yhteydessä kansallisen historiankirjoituksen korostama ”suomalaisuus” tai kansallisuuden määrittely ylipäänsä on turhaa. Markku Kuisma määrittelee kansallisuuden tässä yhteydessä veteen piirretyksi viivaksi, mutta tästä huolimatta sortuu pakottamaan saateollisuuden noudattamaan ”suoma-

²⁸ Lawler 2008, 2-7; Hall 1996, 2, 4-5; Bourdieu 1992 [1979], 101; Elias 1991.

²⁹ Cavender 2007, 17-18; Kimerling Wirtschafter 1997, 19.

³⁰ Keskinen 2012, 49-50; Rähä 2012, 177-178; Andersson 2009, 104; Lamberg 2007; Hall 1996, 4-5; Kimerling Wirtschafter 1997, 164; Bourdieu 1992 [1978], 101; Lotman 1977.

³¹ Elise Kimerling Wirtschafterin teoksen päätutkimuskohteena ovat sosiaaliset identiteetit, mutta siitä huolimatta hän päätyy tekemään päätelmiä kansallisesta identiteetistä. Kimerling Wirtschafter 1997, 165-166.

laistumisen” suurta kehityskaarta ja nostaa esimerkikseen juuri Hackmanit.³² Sen sijaan tutkimuskohteena on herrasväki tai kauppiaat, jotka määritellään ja joiden elämäntapaan perehdytään työn kuluessa. Lisäksi tutkimuskohteena on sukupuoli, joka on ollut historian tutkimuksessa yksi identiteettiä muovaavista tekijöistä. Identiteetti, kuten sukupuolikin, on usein määritelty toisiaan poissulkevien määrein. Toisin sanoen jokin on naisellista tai epänaissellista, miehistä tai epämiehekästä.³³

Identiteetti on liitetty myös kuluttamiseen, ja tutkimus on tarkastellut identiteetin syntymistä ja muokkaamista kulutusvalintojen kautta. Hall muistuttaakin, että identiteettiä tutkittaessa ei ole niinkään merkityksellistä ottaa selville miten yksilö tai ryhmät määrittävät itsensä, vaan mihin he pyrkivät. Kuluttaminen on keino havainnollistaa näitä pyrkimyksiä, sillä kulutusvalinnoissa voi piillä esimerkiksi pyrkimys parantaa omaa sosiaalista asemaansa. Tukholman kauppiaseliittiä tutkinut Karin Ågren on todennut, että yhteiset kulutusmallit voivat vahvistaa ryhmän ja sen jäsenten identiteettiä. Hän on kuvannut tätä prosessia identiteetin ”ostamiseksi.” Lisäksi hän huomauttaa, että eri yhteiskuntaryhmien välistä erottautumista ei pidä pitää kilpailuna, vaan osana identiteetinluomisprosessia.³⁴

Bourdieuin käyttämä termi *habitus* pitää sisällään myös elämäntavan, johon myös identiteetti kytkeytyy. Elämäntapa pitää sisällään yksilön tai yhteisön henkisten ja aineellisten saavutusten kokonaisuuden sekä yksilön tai yhteisön tavat toimia, sen maailmankuvan, arvot ja mentaliteetit. Suomalaisista historian tutkijoista muun muassa Kai Häggman, joka on tutkinut helsinkiläistä 1800-luvun porvarisperhettä, käyttää elämäntavan käsitettä.³⁵ Elämäntapa kytkeytyi yksilön tai ryhmän sääty- tai ammatti-identiteettiin. Yhteiskunnassa, joka perustui säätyjaolle kuten Ruotsi, tai rankiasteikolle kuten Venäjä, säätyasemasta kertovat arvonimet olivat merkittäviä yksilön identiteetin kannalta. Tämä koski myös naisia, koska he identifioivat itsensä aviomiehensä arvonimen kautta.³⁶

Saksalaiset historian tutkijat ovat pohtineet porvarillisuuden käsitettä, jolloin he ovat yhdistäneet tämän kuluttamiseen ja identiteettiin. Esimerkiksi Wolfgang Kaschuba artikkelissaan saksalaisesta porvarillisuudesta vuoden 1800 jälkeen käyttää termiä *habitus* ilman, että hän viittaisi Bourdieuhun.³⁷ Identiteetin, elämäntavan ja habituksen voi-kin siis katsoa olevan historian tutkimuksessa jokseenkin vakiintuneita termejä, joiden käyttäminen ei ole sidottu vain yhteen metodiseen lähestymistapaan. Sen sijaan ne luovat teoreettisen viitekehyksen, jonka puitteissa nyt käsilläoleva väitöstutkimus operoi.

Tilallisuus

Kuluttaminen tapahtui tiettyissä tiloissa tai paikoissa. Myös Bourdieu lisää elämäntavan tutkimuksen erääksi lähtökohdaksi tilan, jota hän nimittää kentäksi tai symboliseksi tilaksi.³⁸ Kuluttaminen suuntautui tai kohdistui tilaan tai paikkaan. Yksinkertaistettuna tämän voi kuvata siten, että kuluttaja asui tietyssä paikassa, johon hän teki hankintoja. Tässä väitöstutkimuksessa seurataan Marko Lambergin viitoittamaa tietä hänen todetessaan, että yleisesti hyväksytty ajatus on, että paikka on tilassa merkitykselliseksi

³² Kuisma 2006, 303-304.

³³ Usein tutkimus on keskittynyt seksuaaliseen identiteettiin, mutta myös sukupuolta, kuluttajaidentiteettiä ja kulttuuria on tutkittu. Katso Kidd & Nicholls 1999, erit. Part Two: Gender, Identity and Consumer Culture. Manlighet/omanlighet katso Liliequist 2002; Hall 1996, 13-15.

³⁴ Ågren 2007, 151-152, 155; Hall 1996, 4.

³⁵ Häggman 1993, 33-34; katso myös Ilmakunnas 2009; Bourdieu 1992 [1979], 101.

³⁶ Parland-von Essen 2010, 98-99.

³⁷ Purdy 2000, 43; Kaschuba 1993, 396-400, 415.

³⁸ Bourdieu 1992 [1979], 101.

muodostunut kohta. Marie Hackmanille tällaisia paikkoja olivat kaupunkikodin lisäksi kartano ja sen puutarha. Paikka ja tila ovat kuitenkin vain tutkimukseni apukäsitteitä. Lähdeaineisto ei anna mahdollisuutta kovin syvälliseen eri tilojen ja niiden käyttötarkoitusten analyysiin eikä se esimerkiksi mahdollista kovinkaan pitkälle menevää esineiden sijoittamista tilaan tai paikkaan. Käsitteet kuitenkin toimivat oivallisesti kulluttamisen määrittäjinä eli kohteina, joihin kulutus suuntautui. Koska tutkimukseni käsittelee naisen toiminnan mahdollisuuksia, nousevat myös yksityinen ja julkinen tila analyysin apuvälineiksi.

Historiantutkimus on viime vuosikymmeninä käyttänyt hyväkseen tilan ja paikan käsitteitä ja teoretisoinut niitä niin, että on puhuttu jopa tilallisesta käänteestä historian tutkimuksessa. Koetun tilan ja paikan kirjalliseksi tekstiksi muokkaaminen on ollut tilallisen tutkimussuuntauksen tärkeimpiä tutkimuskohteita. Ylipäänsä havainnot tilasta ja paikasta keskittyvät tilan ja paikan kirjallistamiseen ja toisinaan jopa kirjallisen ja kartallisen tiedon yhdistämiseen.³⁹

Kulluttamisen historiassa tilalla ja paikalla on ollut erityinen merkitys aina siitä lähtien, kun Fernand Braudelin *The Mediterranean* -teos julkaistiin. Tämän jälkeen muun muassa ranskalainen filosofi Michel de Certeau on teoretisoinut tilan ja paikan käsitettä jokapäiväisen elämän kontekstissa. Historiantutkimuksessa on käyty keskustelua myös julkisen ja yksityisen tilan välisestä rajanvedosta. Tämä keskustelu ja tilan uudelleenmäärittely on syytä huomioida myös tämän tutkimuksen kuluessa, sillä Marie Hackman toimi julkisuudessa kauppiaana ja kartanonrouvana, mutta samalla hän oli myös tytär, sisko, vaimo ja äiti. Tällaista tematiikkaa on pohtinut ruotsalainen etnologi Marie Steinrud Tersmeden perhettä koskevassa väitöskirjassaan *Den dolda offentligheten* samoin kuin Amanda Vickery Englannin säätyläistöä koskevissa tutkimuksissaan. Venäläistä aatelista tutkinut Mary W. Cavender on yhdistänyt julkisen ja yksityisyyden sekä eri tiloihin kytkeytyvät tunteet tutkimukseensa.⁴⁰

Tilallisuus on kiinnittänyt myös kotimaisten historian tutkijoiden huomion viime vuosina. Esimerkiksi Riitta Laitinen on yhdistänyt esiteollisen kaupunkitutkimuksen ja tilallisuuden 1600-luvun Turkuun koskevissa tutkimuksissaan. Arkeologit ovat etsineet esimodernin Tornion fyysisiä, sosiaalisia ja symbolisia rajoja kartoista ja materiaallisen kulttuurin jälkeensä jättämistä tiedoista. Näin saadut tutkimustulokset vahvistavat käsitystä siitä, että esimoderneissa kaupunkiyhteisöissä esineet toimivat tärkeinä fyysisen, psyykkisen, symbolisen ja kulttuurisen tilan rajaajina. Tilallisuuden ja kartanot on yhdistänyt tutkimuksessaan Anna-Maria Åström, jonka etnologian alaan kuuluva tutkimus Savon kartanoista aikavälillä 1790–1850 on edelleen ajankohtainen. Tilan käsitettä Åström lähestyy tarttolaisen semiologin Juri Lotmanin teoreettisten mallien avulla. Tilan kautta Åström sivuaa monia keskeisiä teemoja kuten materiaallinen kulttuuri, seuralämä ja elämäntavat. Lotmania on Åströmin lisäksi hyödyntänyt myös yhdysvaltalainen, venäläistä aristokratiaa tutkinut Pricilla Roosevelt tutkimuksessaan *Life on the Russian Country Estate. A Social and Cultural History*. Niin ikään tilaa ja materiaalista kulttuuria on käsitellyt taidehistorioitsija Riitta Koskinen väitöstutkimuksessaan *Kartanot ja virkatalot Turun kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa*. Erityisen mielenkiintoisen havainnon Koskinen tekee asuintilojen sukupuolittuneesta jakautumisesta, jota kotimainen tutkimus ei juuri aiemmin ole havainnoinut.⁴¹

³⁹ Buckler 2007.

⁴⁰ Steinrud 2008; Cavender 2007, 54–58; Klein 1995; de Certeau 1988.

⁴¹ Laitinen 2014 ja 2007; Koskinen 2012; Steinrud 2008, 185; Roosevelt 1995; Åström 1993.

Naistoimijuus ja sukupuolihistorian näkökulmia kuluttamiseen

Tämän tutkimuksen kohteena on yksi nainen, Marie Elisabeth Hackman. Hänen kulutusvalintojensa kautta avautuvat käsitykset naisten ja miesten toiminnan mahdollisuuksista ja kuluttamisen tavoista. Jo 1700-luvun kuluttamiskriitikot ja filosofit tarkastelivat kuluttamista sukupuolittuneena tapahtumana. Naisten kuluttamista ja etenkin heidän mieltymystään ylellisyyksesineisiin pidettiin turmeltuneena. Myöhemmin osa historian tutkijoista on katsonut jopa koko teollisen vallankumouksen johtuneen naisten kytymättömästä halusta jäljitellä itseään ylempisäätymiä ja varakkaampia.⁴²

Sukupuolen, yleensä naiseuden, on katsottu olleen merkittävässä asemassa, kun kyseessä on ollut historiallinen muutos. Naisten rooli on ollut oleellinen työnteossa, kuluttamisessa ja ylipäänsä yhteiskunnallisissa murroksissa aina 1900-luvun alun pioneerien naishistoriallisista tutkimuksista alkaen. Yleensä on keskitytty toistelemaan, että muutos merkitsi joko parannusta tai huononnusta naisten elämään. Uuden aallon feminismin myötä 1960-luvulla naiset tehtiin näkyviksi historian tutkimuksessa samalla, kun sosiaalishistorian uudet suuntaukset pyrkivät tuomaan esille valtavirran historian tutkimuksen unohtettuja ryhmiä. Näkyväksi tekemisen problematiikka korosti ongelmia ja patriarkaatin alistavuutta, aikakauden feminististen filosofisten suuntausten innoittamana. Ongelmia korostamalla ajateltiin muutoksen tulevan helpommin mahdolliseksi. Tämän aikakauden naishistoriantutkimusten tarkoituksena oli toimia nykypäivän valtasuhteiden historiallisten vääristymien paljastajana. Näin asian ovat esittäneet historian tutkijat Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo teoksessaan *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*. Katajala-Peltomaa ja Toivo syyttävät 1960-luvun historian tutkijoita anakronismista ja muistuttavat, että sortavien rakenteiden jatkuva osoittelu voi itse asiassa ylläpitää näitä rakenteita.⁴³

Naishistoriaa kritisoitiin miesten unohtamisesta, joten käyttöön otettiin termi sukupuolihistoria eli *gender history*. Termillä *gender history* haluttiin myös huomioida sukupuolen sosiaalinen rakentuminen. Toisin sanoen haluttiin tuoda esille, että sukupuoli ei ole vain biologian sanelemaa, vaan siihen vaikuttavat myös muut yhteiskunnalliset tekijät.⁴⁴ Sosiaalisen sukupuolen analyttisestä kategoriasta (*gender*) huolimatta monet tutkijat näkevät sukupuolen yhä biologisena tekijänä, jonka mukaan valta ja (fyysinen) voima jakaantuvat.⁴⁵ Sukupuolihistoriallinen tutkimusote on saanut kritiikkiä siitä, että naishistoria on nimenmuutoksestaan huolimatta yhä keskittynyt naisasian ajamiseen. Naishistoriaa korostavat tutkijat pitävät menneisyyden naisten kokemuksia jo sinällään tutkimuksen arvoisina eikä vain suhteessa miehiin. Toisaalta vaarana on ylenpalttinen naisellisten arvojen tai esimerkiksi naisten kollektiivisten kokemusten korostuminen. Lisäksi kritiikkiä on saanut se, että tutkimukset ovat usein keskittyneet poikkeuksellisiin naisiin. Vaikka näin usein on – tämänkin tutkimuksen keskiössä on poikkeusyk-

⁴² McKendrick 1972, 152–210.

⁴³ Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 46–47. Louise A. Tillyn ja Joan W. Scottin 1970-luvulla ilmestyneen klassikkoteoksen *Women, Work and Family* mukaan teollistuminen aiheutti työtehtävien sukupuolittumista, jolloin naisten tehtäväksi jäivät kodin piirissä tapahtuva perheen hyvinvoinnista vastaaminen. Seuraavalla vuosikymmenellä Merry E. Wiesner paikansi muutoksen, joka päätyi naisten kannalta samaan lopputulokseen kuin Tilly ja Scott, jo reformaation aikaan. Samanlaiseen lopputulokseen on 2000-luvulla päätyneet samaa saksalaista kulttuuripiiriä tutkinut Sheilagh Ogilvie.

⁴⁴ Englanninkielisissä maissa käytetään termiä *gender*, jonka suomenkielinen vastine sukupuoli. ei merkitse täysin samaa. *Gender* käsitetään yleensä sosiaalisesti sukupuoleksi. Markkola 1995, 360. Naishistoriasta kohti sukupuolihistoriaa, katso Vainio-Korhonen & Lahtinen 2011; Vainio-Korhonen 2002, 20–23. Näkyväksi tekemisestä katso Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 46.

⁴⁵ Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 24–25. Kirjoittajat paikantavat biologista eroa korostavan koulukunnan ranskalaisten tarkemmin määrittelemättömien filosofien keskuuteen.

silö – voidaan todeta, että naisia ei voida enää pitää yhtenä homogeenisena sorrettujen ryhmänä. Yksilöiden väliset erot voivat kertoa siitä, että sukupuoli ei ollutkaan määräävin tekijä, joka erotti naisten ja miesten kokemukset.⁴⁶ Tämä korostuu erityisesti Marie Hackmanin kaltaisen naisen elämää tutkittaessa. Hänen mahdollisuutensa olivat monessa mielessä suuremmat kuin suurimmalla osalla aikakauden miehistä.

Historiantutkimuksessa sukupuolen käsitteen avulla pyrittiin lähestymään sosiaalisia sukupuolia, joiden nähtiin olevan opittuja sosiaalisen kanssakäymisen malleja. Yhdysvaltalainen historiantutkija Joan W. Scott määritteli vuonna 1986 ilmestyneessä ja paljon huomiota saaneessa artikkelissaan *Gender. A Useful Category for Historical Analysis* sukupuolen ihmisten välisiä suhteita jäsentäväksi tekijäksi. Scottin mukaan sukupuoli perustuu käsityksiin miehen ja naisen välisestä eroista. Tämä sukupuolieron määrittely vaihteli Scottin mukaan aikakaudesta ja paikasta toiseen ja vaikutti myös valtasuhteisiin.⁴⁷

Naistutkimuksessa käyttöön otettu sukupuolijärjestelmän käsite on korostanut sukupuolten välistä eroa. Sukupuolijärjestämällä yleensä tarkoitetaan naisten ja miesten erilaisia sukupuolirooleja tuottavaa ja ylläpitävää taloudellisten, yhteiskunnallisten ja poliittisten rakenteiden järjestelmää. Myös sukupuolijärjestelmä korostaa eroa ja erillään pitämistä. Ruotsalaistutkija Yvonne Hirdmanin mukaan erillään pitäminen merkitsee sitä, että naiset ja miehet käsitetään kahdeksi erottuvaksi ryhmäksi, joilla on omat erityiset ominaisuutensa.⁴⁸

Sukupuolihistorioitsijat kehottavat analysoimaan edellä kuvatusta sukupuolierosta tietoa tuottavia prosesseja, sillä nämä prosessit vaikuttavat sekä sosiaalisiin suhteisiin että laajemmin koko yhteiskunnan järjestäytymiseen. Kuluttaminen on toiminta, jossa sosiaalinen ulottuvuus korostuu. Tämä tapahtuu toisinaan jopa taloudellisten ulottuvuuksien kustannuksella. Tällöin analyysin apuvälineeksi voi ottaa filosofi Judith Butleria mukaillen sukupuolen performatiivisuuden käsitteen. Hänen mukaansa sukupuoli on aktiivista tekemistä biologisten erojen sijaan. Butler esittää, että sukupuolta muovaavat toistuvat kulttuurisesti sovitut eleet, jotka on totuttu liittämään miehiin tai naisiin.⁴⁹ Tässä työssä tarkastellaan sukupuolieron tekemistä eli miten naisten ja miesten kulutusmahdollisuudet poikkesivat toisistaan. Tutkimuksen kuluessa mukana kulkee myös sukupuolen performatiivisuus, joskaan tutkimusaineisto ei kovin selväsanaisia vastauksia anna näihin kysymyksiin. Nämä teoreettiset lähtökohdat on kuitenkin hyvä pitää mielessä kun analysoi sukupuolen merkitystä tutkimuskohteen kulutusvalinnoissa.

Tällaisia konkreettisia kuluttamisen sukupuolittuneita käytäntöjä on lähestynyt historiantutkija Lorna Weatherill, joka on etsinyt vastausta kysymykseen, oliko miehillä ja naisilla erilaiset materiaaliset arvot 1600-luvun lopussa ja 1700-luvun alussa. Hän kysyy muun muassa, aiheuttivatko naisten ja miesten erilaiset roolit kotitaloudessa erilaista suhtautumista tavaroihin. Hän tuo esille, että on erittäin vaikea erottaa kotitaloutta ja naista toisistaan, sillä onhan koti nähty naisten elämän tärkeimpänä (ja joskus jopa ainoana) näyttämönä. Tästä hän päätelee, että naisille kehittyi oma erityinen materiaallinen kulttuuri, jolla he pyrkivät kompensoimaan omaa asemaansa yhteiskunnassa. Tästä huolimatta Weatherill toteaa perukirjojen tutkimukseen perustuvassa artikkelissaan, että naisten ja miesten omistamia esineitä ei voi jaotella vain sukupuolen perusteella. Yksilön materiaalliseen omaisuuteen vaikuttivat hänen asemansa kotitaloudessa, hänen

⁴⁶ Ogilvie 2003; Vainio-Korhonen 2002, 20–23; Wiesner 2000, 8–9, 106–107.

⁴⁷ Scott 1986; tulkinnosta Steinrud 2008, 29–30.

⁴⁸ Hirdman 2001; Steinrud 2008, 29; Vainio-Korhonen 2002, 21; Scott 1986;

⁴⁹ Butler 2008.

harjoittamansa ammatti ja asemansa yhteiskunnaassa. Jos edesmennyt oli kotitalouden pää, olivat hänen omistamansa tavarat samankaltaisia sukupuolesta riippumatta.⁵⁰

Kuluttamisen sukupuolittuneisuus tai miesten ja naisten erilaiset kulutusvalinnat ovat olleet vuonna 1986 ilmestyneen Weatherillin tutkimuksen jälkeen useiden tutkimusten kohteena.⁵¹ Normaaliksi naiselliseksi toiminnaksi ovat määrittäneet rutiinimaisesti, joskaan ei ongelmatomasti, erilaiset kodin hankinnat. Tällöin miesten toiminnan kentäksi ovat määrittäneet ”julkiset” hankinnat, jotka korostavat niiden omistajaksi päätyvän henkilön asemaa yhteiskunnassa. Miehiseen kuluttamiseen ovat liittyneet aseet, hevoset ja tyylikkäävät liivit, kerhot, illalliset ja homososiaalisen kanssakäymisen vaatimat menoerät.⁵²

Viimeaikaiset venäläistä aatelistoa koskevat tutkimukset ovat haastaneet länsieurooppalaiset tutkimustulokset ja osoittaneet, että 1700- ja 1800-luvun Venäjällä käytännöt ovat poikenneet toisinaan huomattavasti Länsi-Euroopan sukupuolittuneista käytännöistä. Tämän on katsottu johtuneen osaltaan Venäjän maanomistusoloista ja perimyskäytännöistä, jotka sallivat naisille suuremman toimintakentän kuin esimerkiksi Iso-Britanniassa. Tällöin Venäjällä myös sukupuolten suhde kiinteään ja irtaimen omaisuuteen oli poikkeava muusta Euroopasta. Naisten mahdollisuus hallita kiinteää maaomaisuutta sekä toisaalta miesten paneutuminen henkisiin arvoihin ja oman aseman näkyväksi tuomiseen esimerkiksi pukeutumisen kautta ovat vaikuttaneet Venäjällä vallinneisiin käsityksiin materiaalisesta kulttuurista ja kuluttamisen motiiveista.⁵³

Eräs sukupuolierosta kummunnut kysymyksenasettelu koskee yksityistä ja julkista (engl. *public, private*, ruots. *offentlig/publik, privat*) sekä miesten ja naisten paikkaa ja toimintaa yksityisessä ja julkisessa tilassa.⁵⁴ On katsottu, että eri sukupuolilla oli erilaiset mahdollisuudet toimia erilaisissa tiloissa. Erityisesti tämä tematiikka on kiehtonut 1700- ja 1800-luvun säätyläiselämän tutkijoita. He ovat havainneet, että tuolloin tapahtui muutos tilankäytössä ja naisten toiminta-alueeksi muodostui yksityiselämän piiri. Mikäli naiset toimivat julkisuudessa, tapahtui se tehtävissä, jotka olivat samankaltaisia kuin heidän yksityisen piirissä hoitamansa tehtävät. Tutkijat eivät kuitenkaan ole yhdistäneet tätä keskustelua yksityisestä ja julkisesta niinkään sukupuolieroon, vaan sen sijaan he ovat perustaneet väitteensä saksalaisen historiantutkija Jürgen Habermasin tutkimuksille porvarillisen yhteiskunnan julkisesta ja yksityisestä tilasta. Habermasin mukaan julkinen tila syntyi 1700- ja 1800-luvun porvariston parissa. Heille julkinen tila oli kommunikaation, kulttuurin tuottamisen ja sosiaalisen kanssakäymisen paikka. Tuon ajan porvaristo kykeni kommunikoimaan samankaltaistensa kanssa uusissa paikoissa ja uusilla tavoilla. Näillä Habermas tarkoittaa kahviloita ja sanomalehtiä. Habermasille julkinen tila on siis sosiaalinen ympäristö, jossa yksittäiset ihmiset toimivat. Habermas on ollut kulutushistoriaan suuntautuneiden tutkijoiden suosiossa, sillä hänen esittämänsä uudet kommunikaation tavat voidaan nähdä esineiden kykyä välittää informaatiota.

Habermasin mallissa yksityinen tila perustui ajatukseen ydinperheestä ja yksityista-

⁵⁰ Weatherill 1986, 131-156.

⁵¹ Ilmakunnas 2009; Vickery 2009; Hussey 2008; jossain määrin Steinrud 2008. 1700-luvun miesten kuluttamisesta katso Ilmakunnas 2009; 1800-luvun miesten kuluttamisesta katso Vickery 2009; Tosh 1999a ja 1999b.

⁵² Pickering Antonova 2012; Hussey 2008, 49; Steinrud 2008; Harvey 2002, 899-916; Smith 2002, 151-160; Tosh 1999a ja 1999b; Shoemaker 1998, 15-58; Klein 1995, 97-109; Vickery 1993b, 383-414; Davidoff & Hall 1987, 108-113, 180-192.

⁵³ Pickering Antonova 2012, passim; Lamarche Marrese 2002, passim, erit. 167-170; Vickery 1998, 192. Pickering Antonova ja Lamarche Marrese haastavat Vickeryn hänet suoraan nimeten.

⁵⁴ Julkisella tilalla on tässä kontekstissa erilainen määritelmä kuin nykypäivän kielenkäytössä. Julkinen tila on yksityisestä, privaattiiin (perheen) käyttöön tarkoitettusta tilasta poikkeava tila tai paikka. Se voi olla katu, tori, kirkko tai raatihuone. Toisaalta yksityinen ja julkinen tila voivat olla päällekkäisiä, kuten esimerkiksi yksityisen kodin ne huoneet, jotka ovat avoimia vieraille.

loudesta. Tämä väite edellyttää, että 1700- ja 1800-luvun aikana muodostui jotain, jota voidaan kutsua aiemmista perherakenteista eroavaksi ydinperheeksi. Ensimmäisen kerran vuonna 1962 alkukielellä saksaksi ilmestyneessä tutkimuksessaan Habermas ei ota huomioon sukupuolen merkitystä. Sukupuoli- ja perhehistoriaan perehtyneet tutkijat ovat käsitelleet kodin ja kotitalouden, ydinperheen ja laajemman sukupiirin tai suurperheen eroja. Kuluttamisen historiasta kiinnostuneet tutkijat ovat yhdistäneet nämä teemat yksityisestä ja julkisesta tilasta käytyyn keskusteluun, sillä kuluttaminen – tuotannon ohella – tapahtui esiteollisessa yhteiskunnassa kotitalouden piirissä.⁵⁵

Viimeaikainen tutkimus on korostanut sukupuolten monitahoisuutta. Naisia ei enää voi pitää homogeenisena sorrettujen ryhmänä. Kuluttamista ja sukupuolta tutkineet ovat panneet merkille kulutuskäyttäytymisen monitahoisuuden. Tutkimustulokset ovat tuoneet esille käytännöllisemmän, tunteikkaamman ja asemaansa enemmän korostavan naiskuluttajan, jonka käyttäytymisen motivaationa toimivia symbolisia merkityksiä on alettu Bourdieun hengessä korostaa uudella tavalla.⁵⁶ Nämä tutkimukset ovat osoittaneet, että ostaminen ja ostoksilla käynti oli työtä, joka vaati niin taitoa kuin kokemusta. Toisaalta se oli myös velvollisuus ja mielihyvää tuottavaa toimintaa.⁵⁷

Tässä tutkimuksessa sukupuolen merkitys kuluttamiselle kulkee työn läpäisevänä teemana. Tässä väitöskirjassa käytetyssä tutkimusmateriaalissa ei kuitenkaan ole tullut vastaan mitään sellaista itsereflektiota, jonka perusteella voisi tehdä kovin pitkälle meneviä päätelmiä Marie Hackmanin tai hänen lähipiirinsä sukupuolta koskevista käsityksistä. Sukupuolen analyysi jää yleiselle tasolle. Pyrkimys on myös analysoida kuluttamisen sukupuolittuneisuutta sekä pitää mielessä tilojen sukupuolittuneet käytänteet tai merkitykset. Tässä mielessä tiedon tuottaminen sukupuolierosta on edelleen relevantti lähestymistapa aiheeseen. Toisaalta voi myös kysyä, onko sukupuolieron merkitystä syytä korostaa jos ja kun se ei näy lähteissä. Onko kyse osittain jälkimaailman halusta nähdä menneisyys mustavalkoisempana, vaikka todellisuudessa siinä on ollut useita eri harmaan sävyjä.

Lähteet ja aiempi Hackman-tutkimus

Marie Hackmanin kulutusvalintoja on tässä työssä tutkittu Hackman & Co:n arkistossa Elinkeinoelämän keskusarkistossa (ELKA) säilytettävissä *Memorial Buch* -tilikirjoista sekä kirjekopio- tai kirjekonseptikirjoista (*Brief Copey Buch*). Kirjekopiokirjat, joihin on kopioitu lähetetyt kirjeet, löytyvät liki katkeamattomana sarjana vuodesta 1790 alkaen. Sen sijaan saapuneita kirjeitä ei ole talletettu ennen kuin vuodesta 1884 alkaen, joten niitä ei tämän tutkimuksen puitteissa ole käyty läpi. Kirjekopiokirjoista on käyty läpi kaikki kopiokirjat vuodesta 1799 vuoteen 1836⁵⁸ ja niistä on poimittu ostoksia, kuluttamista ja perheen yksityisiä asioita koskevat tiedot. Valitut vuodet ovat valikoituneet sen perusteella, että vuonna 1799 Marie Laube ja Johan Friedrich Hackman menivät naimisiin. Vuonna 1836 kirjeissä on jo havaittavissa seuraavan sukupolven astuminen kauppahuoneen toimiin ja tuolloin 60 vuotta täyttännyttä Marie Hackmania koskevat tiedot vähenevät huomattavasti.

Memorial Buch -tilikirjoista on käyty läpi vuosia 1797–1815, 1819–1820, 1823–1824 ja 1830–1831 sekä *Privat memorial* -nimellä oleva tilikirja vuosilta 1808–1815 sekä *Par-*

⁵⁵ Pickering Antonova 2012, 137, 145–147; Vickery 2009, 27; 1998, 288–294; 1993b; Steinrud 2008, 13–23; Hartman 2004; Ogilvie 2003, 39, 351; Wiesner 2000, 103; Tosh 1999a, 1–8; Klein 1995; Tilly & Scott 1987, [1978], 48–50; Habermas 1984; Keskustelusta katso Ijäs 2008, 14–16.

⁵⁶ Hussey, 2008, 48; Vickery 1998, 161–194; 1993a, 282–293; Berg 1999, 66 ja passim; 1996, 415–434; 2005, 234–242.

⁵⁷ Vainio-Korhonen 2012, 129–136; Hussey 2008, 48; Steinrud 2008, 152–153; Berg 2005, 247–278; Berry 2002, 374–194.

⁵⁸ B 9-B 67, Hackman & Co, ELKA.

ticulair Memorial -tilikirja vv. 1798–1801.⁵⁹ *Memorial Buch* -tilikirjasarjan nimi viittaa siihen, että kyseessä on muistikirja, josta tiedot on siirretty pääkirjoihin (*Haupt Buch*). Muistikirjanomaisesta luonteestaan huolimatta kyseessä ei ole joka päivä mukana kulkenut tilikirja, vaan tätä tarkoitusta varten on erikseen ollut niin sanottu muistivihko (*Clidder Cassa Buch*), joita on vuosilta 1800–1807, 1813–1817, 1823, 1827, 1829–1830, 1847–1848 ja 1853–1856. Tämän muistivihkotilikirjasarjan hajanaisuudesta johtuen näitä vihkoja ei ole käytetty tässä tutkimuksessa. Lisäksi tarkasteluvuosilta muistivihko ja *Privat memorial* tai *Particulair memorial* -tilikirjat ovat sisällöltään jokseenkin yhtenevät. *Privat memorial* -tilikirjan nimi on varsin harhaanjohtava. Se ei sisällä yksityisiä tilejä, vaan Marie Hackman on nimennyt tilikirjan yksityiseksi ehkäpä harhauttaakseen viranomaisia, jotka olivat heti Johan Friedrich Hackmanin kuoleman jälkeen vuonna 1807 kieltäneet kaiken liiketoiminnan Ignatius & Hackmanin pesän epäselvyyksien selvittelyn vuoksi. Tilikirjat Hackman & Co:n arkistossa muodostavat jokseenkin yhtenäisen sarjan aina vuodesta 1790 alkaen. Ainoastaan vuodet 1826–1830, 1833–1838 ja 1841–1851 puuttuvat *Memorial*-sarjasta eli siitä tilikirjasarjasta (G 1–89 V), jota tässä tutkimuksessa on hyödynnetty. Tämä *Memorial*-tilikirjasarja pitää sisällään kaikkein yksityiskohtaisimmat tiedot henkilökohtaisesta kulutuksesta. Ainoastaan vuosien 1808–1815 *Privat Memorial* on yksityiskohtaisempi.

Lauben perikunnan omaisuutta löytyy tilikirjoista *Memorial in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken*, *Cassa Buch in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken* ja *Conto Buch in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken* vuosilta 1810–1814 sekä vuosilta 1800–1803 tilikirjasta *Memorial Buch G 5 V*. Poikkeuksellisesti vuonna 1800–1804 on tileihin merkitty Lauben perikunnan menot ja tulot. Syynä tähän poikkeukseen on Johan Friedrich Lauben kuolema vuonna 1799 ja vuonna 1803 tapahtunut perillisen Johan Lauben lunastaminen ulos pesästä, minkä jälkeen perikunnan rahat siirrettiin firman eli Ignatius & Hackmanin kanssa yhteiseen kassaan. Perikunnan kirjeitä on kirjekopiokirjassa *Brief Copey Buch in Angelegenheiten von Laubes Erben* vuosilta 1816–1834.⁶⁰ Nämä tilikirjat sekä kopiokirjat ovat hyvin hajanaisia. Tästä johtuen esimerkiksi Lauben perintöön kuuluvaan Herttualan kartanoon tehtyjä hankintoja ei ole mahdollista jäljittää kaikilta osin. Aineiston puuttuminen saattaa selittyä osittain Herttualan tulipalolla vuonna 1819 sekä tämän jälkeen tapahtuneilla tulipaloilla.⁶¹

Tilikirjat tutkimusaineistona

Tilikirjat antavat kuluttamisesta jossain määrin tarkemman kuvan kuin kulutustutkimuksessa perinteisesti käytetyt perukirjat. Siinä, missä perukirjat dokumentoivat henkilön omaisuuden hänen kuolinhetkellään, on tilikirjoista löydettävissä koko elämäkaaren aikainen kuluttaminen. Perukirjojen ohella tilikirjat ovat olleet kuluttamiseen keskittyneen historian tutkimuksen keskeisintä tutkimusaineistoa. Yksityiset kirjeet ja päiväkirjat paljastavat luonnollisesti kuluttamistapahtumia ja kuluttamisen motiiveja, mutta tämänkaltaista aineistoa on yleensä vain vähän tai satunnaisesti käytettävissä. Kuluttamista on tutkittu myös erilaisista mainoksista ja ilmoituksista, joita julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä. Viipurissa ensimmäinen sanomalehti *Wiborgs Wochenblatt* alkoi ilmestyä vuonna 1823. Seuraavina vuosikymmeninä ilmestyneissä sanoma-

⁵⁹ G 5 V, G 6 V, G 9 V, G 16 V, G 20 V, G 22 V, G 24 V, G 29 V, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁰ G 19 XVI, G 20 XVI, G 22 XVI, G 23 XVI, Hackman & Co, ELKA.

⁶¹ Herttualan kartanoarkisto lienee sijainnut Herttualassa ja tuhoutunut viimeistään toisessa maailmansodassa, osittain myös vuoden 1819 tulipalossa. Tähän viittaa mm. Herttualaa koskevat tilikirjat G 23 XVI, jotka ovat ajalta ennen vuoden 1819 tulipaloa. Nämä tilikirjat ovat hyvin nokisia.

lehdissä kuluttamista voi jäljittää ilmoituksista, joita on jossain määrin hyödynnetty tässä tutkimuksessa. Tilikirjat puoltavat paikkaansa keskeisenä tutkimusaineistona, sillä niistä saadaan selville kuukausittainen kulutus ja ennen kaikkea Marie Hackmanin henkilökohtainen kuluttaminen toisin kuin esimerkiksi ilmoituksista tai perukirjoista, jotka paljastavat vain henkilön hallussa olleen omaisuuden, mutta eivät paljasta hankintatapahtumia.⁶²

Tilikirjojen pito edellyttää luku- ja kirjoitustaitoa, luotettavuutta, jatkuvia rahassa mitattavia tuloja sekä kykyä tehdä pitkän tähtäimen laskelmia. Tutkimusajanjaksolla Hackmanin kauppahuoneen *Memorial Buch* -tilikirjoissa on käytetty yksinkertaista kirjanpitoa muutamia poikkeusvuosia lukuun ottamatta. Kaksinkertaiseen kirjanpitoon siirryttiin Johan Friedrich Hackman nuoremman tullessa vastuuseen kauppahuoneen johtamisesta. Kaksinkertainen kirjanpito syntyi renessanssiajan Italiassa ja levisi sieltä nopeasti Euroopan kauppahuoneisiin. 1700-luvulla painettiin jo lukuisia kauppa- ja talouskirjanpitoon opastavia oppaita, mutta kaksinkertainen kirjanpito ei välttämättä vielä kuulunut näiden oppaiden sisältöön. Näissä oppaissa menot ja tulot opastettiin merkitsemään kuukausittain ja näin toimittiin myös Hackmanin kauppahuoneessa. Vielä 1800-luvun alussa kaupankäynti oli niin pienimuotoista, että *Memorial Buch* -tilikirjat riittivät toimimaan kauppiaan muistin tukena. Tästä johtuen merkinnät ovat toisinaan vain suuntaa-antavia ja hankalasti tulkittavia. Muistikirjoista tiedot vietiin viimeistään tilinpäätöksen yhteydessä pääkirjoihin (*Haupt Buch*), joissa menot ja tulot eriteltiin eri liiketapahtumien omille tileille. Näitä tilejä olivat esimerkiksi puutavaratili (*Bretter Conto*), tervatili (*Theer Conto*) ja yleistavaratili (*General Waaren Conto*). Pääkirja on kuitenkin liian ylimalkainen tämän tutkimuksen tarkoituksiin. Siinä ei ole eroteltu yksittäisiä tavaroita kuten *Memorial Buch* -tilikirjassa.

Syntyajankohtanaan tilikirjojen merkitys oli ennen kaikkea taloudellisen turvan luomisessa. Merkitsemällä tulot ja menot ylös luotiin tunne turvatusta tulevaisuudesta. Toisin sanoen vaikka tilikirjat dokumentoivat jo tapahtunutta, ne katsoivat samalla tulevaisuuteen. Tilikirjat ja hyvin hoidettu kirjanpito loivat luottamusta kauppiaiden keskuuteen. Kaikki kauppa tapahtui luotonannon välityksellä. Koska luottosuhteet olivat monesti hyvin monimutkaisia vekseleiden, käteisen rahan ja vuosien takaisten sopimusten muodostamia verkostoja, saattoi ketjun yhden lenkin kokema konkurssi kaataa koko luotonantoketjun. Tästä syystä keskinäinen luottamus oli oleellista kaupankäynnille ja hyvin pidetyt tilikirjat omalta osaltaan vahvistivat kauppiaan luotettavuutta toimijana.⁶³

Marie Hackmanin kuluttamisen kannalta tärkeimmät merkinnät tilikirjoissa ovat talousmenojen (*Haushaltung / Haushaltung Unkosten Conto*) sarakkeessa. Sana talousmenot tai *Haushaltung* viittaa taloon (*eigenen Haus / unser Haus / Meine Haus*), kotitalouteen ja abstraktimpaan yksilön suorittamaan taloudenpitoon, joka voi tapauksesta riippuen sisältää moninaisia toimia maanviljelystä lastenhoitoon. Talousmenot olivat sitä aluetta, jota nainen hallitsi. Hackmanin tileissä näistä talousmenoista on erotettu vielä erikseen Marie Hackmanin talousmenot (*Zur Wirtschaft an Madame Hackman*). Tätä noin 180 pankkoassignaattiruplan kuukausittaista summaa ei ole eritelty mitenkään. Tämä summa oli Marie Hackmanin henkilökohtaista rahaa, jolla hän maksoi omat ostoksensa, palvelusväen juomarahat, palkat ynnä muut päivittäiset menot sekä omaan käyttöönnsä tulleet hankinnat.

Kotitalous on kuluttamista tutkittaessa tärkeä yksikkö, sillä varhaismodernina aika-

⁶² Pickering Antonova 2012, 16; Vickery 2009, 108-109; 1993a; Andersson 2009, 133-137; Steinrud 2008, 177; Ilmakunnas 2007, 77.

⁶³ Vainio-Korhonen 2012, 125-126; Ilmakunnas 2009, 33-36; Vickery 2006.

na kotitalous oli sekä tuotanto- että kulutusyksikkö. Kuluttamista koskevat päätökset tehtiin kotitalouden sisällä, jolloin myös naisilla oli sananvaltaa kuluttamista koskevissa päätöksissä. Marie Hackmanin henkilökohtaisiin menoihin varattu summa on kohutuullisen huomattava, noin puolet kirjanpitäjän vuosipalkasta. Koska tätä rahasummaa tai esimerkiksi Marie Hackmanin Pietariin tekemiä ostosmatkoja ei ole aina eritelty kovinkaan yksityiskohtaisesti, voi se tarkoittaa sitä, että Marie Hackmanilla oli kohutuullisen suuri vapaus päättää omalla vastuullaan olevista kotitalouden menoista sekä henkilökohtaisesta kuluttamisesta. Tilikirjat eivät siis Marie Hackmanin tapauksessa kerro mistään patriarkaatin alistamasta naisesta, jonka alisteista roolia kotitalouden tilikirjanpito olisi korostanut. Toisaalta tilikirjat eivät myöskään osoita, että Marie Hackman olisi ollut vastuussa vain henkilökohtaisista tai lapsiinsa kohdistuvista menoista, kuten Amanda Vickery on esittänyt 1700-luvun lopun Englannissa olleen tapana. Aviomiehen kuolema aiheuttaa vain pieniä muutoksia tilikirjoissa esiintyvään Marie Hackmanin henkilökohtaiseen kuluttamiseen. Vuosien mittaan, tulojen kasvaessa, Marie Hackmanin henkilökohtaiseen käyttöön nostama rahasumma kasvaa ja esimerkiksi Pietarista tehtyjen hankintojen erittely tileissä vähenee, kun hänen poikansa ryhtyy vastaamaan kirjanpidosta.⁶⁴

Tilikirjoihin viedyt summat on merkitty pankkoassignaattiruplana eli setelirahana hopearuplien sijaan. Näin tehtiin Hackmanin kirjanpidossa vuoteen 1841 asti. Edellisenä vuonna suoritettiin rahan arvon tarkistus, jolloin vaihtosuhte oli 1:3,5. Aiemmin vaihtosuhte oli noin 1:2. Seteliruplia liikkeelle laskettaessa vuonna 1769 vaihtosuhte oli ollut 1:1. 1800-luvun alkuvuosina työmies saattoi ansaita seteliruplan päivässä, ja esimerkiksi kirjanpitäjän palkka oli noin 300 seteliruplaa vuodessa.

Tilikirjojen käyttämisessä kuluttamisen tutkimisen lähteenä on omat haasteensa. Tilikirjoihin vietyjen ostosten kirjaamistapa vaihtelee ja riippuu kirjaajan ahkeruudesta, terveydentilasta ja luonnollisesti myös Marie Hackmanin tekemien selvitysten kattavuudesta. Marie Hackmanin tapauksessa kirjaajana toimi hänen aviomiehensä, poikansa tai palkattu kirjanpitäjä. Esimerkiksi joiltakin Pietarin ostosmatkoilta on yksityiskohtainen selvitys, jossa on eroteltu erityyppiset ryynit, herneet, saippuat jne., mutta toisinaan tilikirjaan on viety vain loppusumma, jonka Marie Hackman on Pietarissa käyttänyt. Pääsääntöisesti avioliiton ensimmäisinä vuosina, Johan Friedrich Hackmanin toimiessa talouden kirjanpitäjänä, ovat tilikirjat kaikkein yksityiskohtaisimpia. Kun vastuu kirjanpidosta siirtyi hänen pojalleen 1820-luvun puolivälin tienoilla, muuttuvat Marie Hackmanin henkilökohtaista kuluttamista koskevat merkinnät hyvinkin ylimalkaisiksi. Äiti ei ollut tilivelvollinen pojalleen yksittäisistä ostoksista, joten hän ilmoitti vain summat, joita oli kauppahuoneen kassasta nostanut. Tilikirjat eivät myöskään paljasta, kuka ostopäätökset lopulta teki, vaikka ne toisinaan tuovat esille, kuka ostosmatkalle Pietariin lähti – yleensä ostoksilla kävi Marie Hackman, tai sitten tehtiin komissiokauppaa, jossa hyödynnettiin Pietarissa asuvia sukulaisia ja ystäviä.

Kirjeet tutkimusaineistona

Tutkimukseni toinen päälähdeaineistokokonaisuus koostuu kirjekopioista. Kirjeet ovat olleet aina historian tutkimuksen keskeisintä materiaalia, ja muutaman viimeisimmän vuosikymmenen suosima arjen ja mikrotason historia on nostanut kirjeet uudella tavalla esille. Kirjeenvaihtoa on aivan viime vuosina tutkittu politiikan, kasvatuksen, perhesiteiden, ystävytyden ja kuluttamisen näkökulmista.⁶⁵ Liikekirjeitä on harvemmin käsitelty osana kirjoittajansa tai kirjoituttajansa yksityistä elämäneluuta. Sen sijaan

⁶⁴ Pickering Antonova 2012, 74–76, 147; Vickery 2006; de Vries 1993, 118.

liikekirjeiden avulla on hahmoteltu erilaisia verkostoja ja osoitettu muun muassa kirjeiden sisältämän informaation merkitys näille verkostoille.⁶⁶ Lisäksi liikekirjeet ovat olleet oleellinen lähdekokonaisuus erilaisissa yrityshistorioissa sekä taloushistoriallisissa teoksissa.

Kirjeitä voi lähestyä tämän tutkimuksen käyttämän sisältölähtöisyyden lisäksi niiden muodon ja lajityypin kautta sekä analysoiden niiden tekstuaalista sisältöä.⁶⁷ Tässä tutkimuksessa en ulota syvempää analyysia kirjeiden muotoon vaan keskityn valikoidusti kirjeiden sisältöön. Olen poiminut kirjeistä kuluttamista ja yksityistä elämää koskevan informaation. Kuten artikkelin *Kirjeiden uusi tuleminen* kirjoittajat Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen toteavat, ei yksityistä ja julkista voi kirjemateriaalissa täysin erottaa, oli sitten kyse uuden ajan alun tai modernin ajan kirjeistä. Samalla on huomioitava, että kirjeet on kirjoitettu tiettyssä tilanteessa ja tiettyä tarkoitusta varten. Suurin osa kirjeistä on liiketoimien synnyttämää tiedonvaihtoa. Tällöin yksityisen elämän piiriin luettava tieto on usein pinnallista ja fragmentaarista. Henkilökohtaisia tunteita ja tuntemuksia ei juurikaan tuoda esille eikä kirjeissä ole lainkaan itsereflektiota, jossa analysoitaisiin omaa käytöstä. Johan Friedrich Hackmanin kuoleman jälkeen kirjeet kirjoitti palkattu kirjanpitäjä, joten Hackmanin perhettä koskevat tiedot olivat muodolliseen tyyliin kirjoitettuja ilmoituksia. Koska käytössä ei ole vastaanotettuja kirjeitä, jää kirjeiden sanoma yksinpuhelun kaltaiseksi. Vastaanottajille toistuvasti lähetetyistä kirjeistä voi kuitenkin jossain määrin jäljittää tiettyjen prosessien kulkua ja esimerkiksi tavaratilauksia kohdanneiden vaikeuksien jäljille voi täten päästä.⁶⁸

Liikekirjeissä käytetään monikon ensimmäistä persoonaa. ”Meillä” viitataan kauppahuoneen Hackman & Co toimijoihin. Tosiasiassa useita vuosia toimija oli viimekädessä Marie Hackman yksin. Kumppanit olivat kirjanpitäjä, oma poika sekä tämän ikätoveri. Kun kirjeessä pyydetään lähettämään ”meidän käyttöömmä” silkkiä tai englantilaista olutta, tarkoittaa se, että tavarat tulivat Marie Hackmanin käyttöön. Toisinaan tietysti osa tavaroista on voinut tulla hänen ystävilleen, jolloin ”meillä” tarkoitetaan viipurilaista herrasväkeä. Pääsääntöisesti ”me” on Marie Hackman.

Yksityiset kirjeet

Marie Hackmanin elinaikana lähetettyjä yksityisiä kirjeitä löytyy Åbo Akademin käsikirjoituskokoelmasta. Näistä kirjeistä kahdeksan on Marie Hackmanin omakätisesti kirjoittamia. Ne on kirjoitettu 1840- ja 1850-luvulla ja osoitettu hänen pojantyttäreelleen Emmy Cedercroutzille (o. s. Hackman). Lisäksi Åbo Akademin kokoelmassa on useita perheen ja suvun toisilleen lähettämiä kirjeitä, mutta suurin osa niistä painottuu 1800-luvun loppuun. Marie Hackmanin omakätiset kirjeet ovat hänen vanhuusvuosiltaan. Yli 80 vuoden ikä selittää osaltaan epäselvää käsialaa ja horjuvaa oikeinkirjoitusta. Toisaalta kun vertaa näitä vanhuksen kirjeitä Hackman & Co:n kirjekopioihin, voi havaita, että toisinaan Marie Hackman sekä kirjoitti että kopioi kirjeet omakätisesti. Hänen käsialansa oli jo hänen aktiivivuosinaan vaikeaselkoista ja kieliopillisesti horjuvaa. Tämä oli tyyppillistä hänen aikansa säätyläisnaisille, jotka eivät olleet saaneet opillista koulutusta kuten pojat ja miehet. Kirjeet kielivät puutteellisesta muodollisesta koulutuksesta, mutta toisaalta käsialan lennokkuus ja kynän voimakkaat vedot paljasta-

⁶⁵ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 10; Ilmakunnas 2009 passim; Steinrud 2008, 36-42 ja passim.

⁶⁶ Kallioinen 2003; Müller 1998.

⁶⁷ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 12-13.

⁶⁸ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 12-13, 17, esimodernin ajan julkisen ja yksityisen välisestä rajanvedosta kirjemateriaalissa katso myös Ijas 2011, 57-58.

vat kirjoittajan joutuneen tarttumaan kynään usein ja kiireessä. Voimakkaasti paperiin painunut kynän kärki voi kertoa myös, että kynään tarttunut käsi oli tottuneempi käsittelemään raskaampia työkaluja kuin haurasta sulkakynää. Marie Hackman ei ollut innoikas kirjeiden kirjoittaja. Tätä hänen aviomiehensä joutui pahoittelemaan toistuvasti. 1700-luvun naisille kirjeiden kirjoittaminen oli yksi tärkeimmistä tehtävistä. Kirjeiden avulla vahvistettiin sukulaisten ja ystävien verkostoa, ja tästä toiminnasta käytetään englanninkielisissä tutkimuksissa sanaa *kin-work*, jonka voi kääntää sukutyöksi. Naisille kirjeiden kirjoittaminen kävi työstä, mutta Marie Hackman näyttää laistaneen tästä velvollisuudesta.⁶⁹

Tutkijan käyttäessä yksityistä kirjeenvaihtoa tutkimusmateriaalinaan törmätään eettisyyskysymyksiin. On pohdittava, millaista tietoa voidaan tuoda julki ja miten se tulisi tehdä. Hackmanin perheen yksityisessä kirjeenvaihdossa käsitellään arkiseen perhe-elämään liittyviä tapahtumia. On mahdollista, että osa kirjeistä on karsiutunut pois arkistoon luovutuksen yhteydessä. Tällaisia kirjeitä ovat mahdollisesti olleet sellaiset, joiden sisällön Hackmanin perhe on katsonut olleen liian intiimiä. Toisaalta Marie Hackmanin kirjeiden fragmentaarisuus ja ajallinen summittaisuus osoittaa, että kirjeitä ei välttämättä ole säilytetty tai säilynyt kuin tietyiltä vuosilta, toisin sanoen 1850-luvulta. Ehkä tuolloin perheessä on vaikuttanut joku tai jotkut, jotka ovat halunneet koota säilytettäväksi kirjeitä. Ehkä lapsenlapsista ainoastaan esikoinen, Emmy Cedercreutz talletti isoäitinsä lähettämät kirjeet. On myös mahdollista, että Marie Hackman ei ollut yksityiselämässään kovin järjestelmällinen eikä arkistoinut saamiaan kirjeitä. Kirjeitä saattoi myös tuhoutua Herttualan palossa vuonna 1819. Se, että Marie Hackmanin 1850-luvulla lähettämät kirjeet Emmylle ovat säilyneet, voi olla myös sattuman oikku, kun perheen tavaroita on siirrelty muuttojen ja myöhemmin toisen maailmansodan vuoksi paikasta toiseen.

Liikekirjeet

Lähetettyjä liikekirjeitä Hackman & Co:n arkistossa on yleensä useita satoja vuotta kohti. Vuonna 1809 lähetettiin vain 55 kirjettä, koska Johan Friedrich Hackmanin kuoleman jälkeen puutavaravarastot olivat takavarikossa. Kirjeiden vuosittainen määrä kasvoi kuitenkin nopeasti, kun takavarikosta ja Napoleonin sodista oli päästy. Vuonna 1825 lähetettiin 561 kirjettä, eli jokaisena arkipäivänä lähti kahdesta kolmeen kirjettä. Kirjeiden vastaanottajina olivat kauppahuoneet Pietarissa, Saksan, Englannin ja Ranskan ja toisinaan myös Hollannin ja Espanjan kaupungeissa sekä sahanomistajat ja -isännöitsijät Suomessa, sikurin ja hampun myyjät ja ostajat Baltian alueella, laivojen kapteenit ja pankkiirit.

Kirjeet toimitettiin joko postin, kuriirin tai lähtevien laivojen mukana. Myös toiset kauppiat ja tavaroita kuljettavat talonpojat toimivat kirjeiden välittäjinä. Näin toimitettiin erityisesti Pietariin ja Tallinnaan osoitettujen kirjeiden kanssa. Napoleonin sodat estivät kirjeiden säännöllisen kulun Saksasta, josta reitti kulki Memelin kautta Riikan ja Tallinnan sekä Narvan kautta Viipuriin. Poikkeusaikoina posti kulki Tukholman kautta Turkuun ja sieltä Helsingin kautta Viipuriin tai Tukholmasta Tornioon ja sieltä maitse Kuopion ja Lappeenrannan kautta Viipuriin. Matka-aika Turusta Viipuriin oli kesäisin nelisen päivää. Ruotsin kautta kulkevia postireittejä käytettiin harvoin. Mikäli niihin oli turvauduttu, mainittiin se kirjeessä erikseen. Nopeampi reitti kulki Itämeren

⁶⁹ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 15; Vainio-Korhonen 2011, 141-145; Steinrud 2008, 69. Marie Hackmanin laiskuudesta kirjeiden kirjoittamisen suhteen katso 4.4.1802, Ignatius, Leppäkosky, B 14, Hackman & Co, ELKA; Marie Hackmanin huonosta käsialasta Tigerstedt 1940, 242.

etelärantoja seuraillen.⁷⁰ Pietarista posti saapui noin kahdessa päivässä, mutta kuriiri saattoi ehtiä lähtöpäivänä perille. Hackmanin kirjeistä käy ilmi, että kesäisin kirjeitä saapui usein myös saapuvien laivojen mukana suoraan Saksasta ja Englannista. Talvisin rekitie vei Viipurista Pietariin ja sieltä edelleen Narvaan, Tallinnaan ja Riikaan, josta se jatkui kohti etelää. Tätä reittiä kuljetettiin Hackmanin sikuria myytäväksi, joten kirjeet kulkivat usein näiden kuormien mukana.⁷¹

Kelirikkoaikaan Pietari oli lähestulkoon saavuttamattomissa, sillä Nevan yli kulkivat vain ponttonisillat, jotka nostettiin pois paikoiltaan talveksi. Vasta 1850-luvulla saatiin ensimmäinen pysyvä silta Nevan yli, joten tähän saakka tieto Nevan siltojen ja jääteiden tilasta oli tärkeä osa kirjeenvaihtoa.⁷² Pietariin ei juuri purjehdittu, sillä tuulet puhalsivat siten, että Viipurin satamasta oli hankala päästä kääntymään Pietarin suuntaan.⁷³ Matka purjehtien kesti noin vuorokauden, ja mikäli Viipurista halusi purjehtia suoraan Pietariin Nevan suulle, oli valittava pienehkö alus. Viipurin eteläsatamaan pääsi vain pienillä aluksilla, ja sama oli edessä Pietarissa. Suuret alukset purjehtivat Viipurin ulkosatamaan Uuraaseen ja jäivät Kronstadiin Pietarissa, josta matka jatkui pienillä aluksilla määränpään. Tästä hankalasta alusten vaihtamisesta johtuen oli kätevämpää matkustaa hevosilla maantietä pitkin.

Liikekirjeet kirjoitettiin pääsääntöisesti saksaksi.⁷⁴ Se oli kaupankäynnin *lingua franca*, mutta se oli myös Marie Elisabeth Lauben ja Johan Friedrich Hackmanin äidinkieli. Viipurissa oli vaikuttanut jo hansakaupan ajoilta saksankielinen kauppiajoukko, ja uusia saksaa äidinkielenään puhuvia asukkaita muutti kaupunkiin 1700-luvulla. Saksan kieli oli Venäjän Baltian provinssien hallinnon kieli, joten tällä kielellä saattoi tulla toimeen kaikilla kauppiaan elämänaloilla. Saksan lisäksi englantia oli merkittävä kieli, sillä suuri osa puutavarasta myytiin Englannin satamakaupunkeihin. Kauppahuoneen palveluksessa oli lähestulkoon aina joku englantia osaava henkilö.⁷⁵ Vähemmän kysyntää sen sijaan oli ruotsin-, venäjän- tai ranskantaitoisilla henkilöillä. Ruotsiksi kirjoitettiin vain muutamille saksaa taitamattomille tuttaville. Näiden kirjeiden oikeinkirjoitus on horjuvaa.⁷⁶ Saksasta tulleet kirjanpitäjät eivät osanneet ruotsia mutta yrittivät parhaansa, kuten myös suomen kielen suhteen. Johan Friedrich Hackmanin aikana muutamia kirjeitä lähetettiin suomeksi.⁷⁷ Luonnollisesti näiden kirjeiden oikeinkirjoitus ja tyyli ovat varsin erikoisia, sillä kirjeet on kirjoitettu Itä-Suomen murteella. Venäjäksi kirjeenvaihtoa käytiin muutamien kauppiaiden kanssa, mutta mitenkään välttämätöntä ei ollut osata tätä kieltä voidakseen toimia Pietarissa. Pietarilaiset kauppakumppanit olivat pääasiassa saksaa tai englantia äidinkielenään puhuvia, joten ilman venäjän kielen taitoakin pystyi hoitamaan liiketoimiaan. Saksan, englannin, ruotsin, suomen ja venäjän lisäksi muutamia kirjeitä vuosittain lähti ranskankielisinä. Ranska oli Venäjän hovin kieli, joten hovin jäsenille sekä esimerkiksi oikeusistuimille lähetetyt kirjeet on kirjoitettu ranskaksi. Lisäksi tällä kielellä lähestyttiin ranskalaisia kauppahuoneita, mutta usein niissäkin löytyi saksaa osaavia miehiä.⁷⁸ 1800-luvun alkuvuosina muu-

⁷⁰ Postin lähettämisestä Ruotsin kautta katso 15.2.1807, Gattens, Lübeck, B 26, Hackman & Co, ELKA; Leino-Kaukiainen 2011, 238.

⁷¹ 12./24.1.1815 De Chapeaurouge & Co, Hamburg, B 32, Hackman & Co, ELKA.

⁷² Nevan silloista katso esim. 12.4.1813, Clementz & Berg, St Petersburg, B 30, Hackman & Co, ELKA; Kohl 1842, 18.

⁷³ 30.8./11.9.1826, Unthoff, Cadix, B 54, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁴ Olen kääntänyt itse kaikki kirjeet. Käännösapua ovat antaneet saksan kielessä FT Maija Ojala (Tampereen yliopisto) ja ranskan kielessä FM Panu Savolainen (Turun yliopisto).

⁷⁵ Vuonna 1801 pahoiteltiin, että englantia taitava kirjeenvaihtaja on poistunut kaupungista, joten oli turvaututtava saksan kieleen. 16.7.1801, Walley, Liverpool, B 13, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁶ „[...] och Skrifvare af detta Wahl bedjer att ursäkta det dålig styl i swen[is]ka språket.” 15./27.7.1831, Major Aminoff, B 61, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁷ Katso esim. 10.1.1801, Sittkow, Udessa Linnassa, B 12, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁸ Katso esim. 3.5.1801, De Bidal du Brou, Cornet de Dragons, Helsingfors, B 13; 28.1.1802, Pelletreau, Bellamy & Co, Bordeaux, B 14, Hackman & Co, ELKA.

tamia kirjeitä lähetettiin myös hollannin kielellä.⁷⁹ Viipurissa oli yksi tai muutamia tällaista harvinaisempaa kieltä osaavia henkilöitä, joilta palveluksia ostettiin. Lisäksi konttorissa oli käytössä erilaisia sanakirjoja ja kirjeenkirjoitusoppaita, joiden avulla kirjeitä muotoiltiin.⁸⁰

Tässä työssä kirjeistä otetut lainaukset on pyritty säilyttämään alkuperäisessä kirjoitusasussaan. Tästä johtuen viitteissä olevissa lainauksissa on kirjoitusvirheitä. Ne kertovat osaltaan kielenkäytöstä ja kielitaidosta. Samoin tekstissä esiintyvät nimet on pyritty säilyttämään siinä asussa kuin ne alkuperäislähteissä esiintyvät. Tästä johtuen esimerkiksi venäjänkieliset nimet eivät vastaa nykyistä kirjoitusasuaan. Yleisesti tunnettujen henkilöiden kohdalla on kuitenkin tehty joitain poikkeuksia. Tällöin alkuperäislähteissä esiintyvä nimi on pyritty laittamaan sulkeisiin nimen perään.

Kirjeenvaihdossaan ja tilinpidossaan Hackmanit noudattivat Venäjällä käytössä ollutta juliaanista kalenteria, joka oli 13 vuorokautta jäljessä gregoriaanista kalenteria. Toisinaan, kun kirjeet suunnattiin Länsi-Eurooppaan, päiväykset merkittiin molempien kalenterien mukaan. Tässä työssä on käytetty niitä päivämääriä, jotka lähdeaineistosta löytyvät. Juliaaninen kalenteri oli käytössä siihen saakka, kun niin sanottu Vanha Suomi liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812. Tämän jälkeen merkittiin molemmat päivämäärät tai noudatettiin sitä kalenteria, jota kauppakumppanikin käytti. Tiettyjen tärkeiden päivämäärien kohdalla on pyritty varmistamaan useista lähteistä, onko kyseessä uusi vai vanha ajanlasku.

Johan Friedrich Hackman hoiti kirjeenvaihtonsa pääsääntöisesti itse. Kirjeet oli kirjoitettu yksikön ensimmäisessä persoonassa, joten toimijana oli Johan Friedrich Hackman. Apunaan hänellä oli kirjanpitäjä Peter Ignatius, mutta kirjekopiokirjoista voi päätellä, että Hackman sekä kirjoitti että kopioi lähestulkoon kaiken itse. Hän oli hyvä kirjeenkirjoittaja, sillä hän tunsu aikakauden kirjeenvaihdon käytännöt ja osasi muunnella niitä sujuvasti kulloisenkin asian vaatimalla tavalla. Lisäksi hän mieluusti raapusti selkeällä käsialallaan pitkiäkin katsauksia ajankohtaisista asioista, koskivatpa ne sitten maailmanpolitiikkaa tai perhepiirin tapahtumia. Johan Friedrich Hackmanin kirjeet olivat informatiivisia ja samalla viihdyttäviä. Niiden avulla hän ylläpiti ja lujitti ystävyyss- ja kauppasuhteita. Voikin olettaa, että Johan Friedrich Hackman oli perehtynyt aikakauden kirjeenkirjoitusoppaisiin ja kirjoitti kirjeet siten, että ne saatettiin lukea ääneen vastaanottajan kauppahuoneessa.⁸¹ Johan Friedrich Hackman noudatti kirjeissään liiketoimien vaatimaa varovaisuutta. Hänen kirjeissään esittämänsä mielipiteet oli yleensä muotoiltu varovaisesti ja hän varoi ottamasta kantaa kovin kärkkäästi maailmanpolitiikan tapahtumiin. Sama linja jatkui hänen kuoltuaan, ja mikäli esimerkiksi sotatapahtumiin viitattiin, toivottiin vain pikaista rauhaa, jotta kauppasuhteet saataisi palautettua. Syynä varovaisuuteen saattaa osaltaan olla pelko siitä, että kirjeet joutuvat väriin käsiin, sekä 1700-luvun lopun Venäjän sensuuriolosuhteet. Tietyille intiemeille asioille, kuten vaimonsa synnytykselle, Johan Friedrich Hackman käytti kiertöilmauksia.⁸²

Johan Friedrich Hackmanin kuoleman jälkeen hänen kauppiaskumppaninsa Johan Sigfrid Ignatius huolehti veljenpoikansa Peterin kanssa hetken aikaa kirjeenvaihdosta, mutta pian kynän varteen tarttui kirjanpitäjä Georg Augsburg (Augsburg). Hänen kä-

⁷⁹ Katso esim. 25.11801, van Lidt de Jeude, Dordt, B 12, Hackman & Co, ELKA.

⁸⁰ Viipurin kielioloista katso Tandefelt 2002.

⁸¹ Kirjeoppaista katso Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 16. Liikekirjeistä katso Kallioinen 2003, 91-93, 24.10.1802, Levanus, St. Petersburg, B 16, Hackman & Co, ELKA; Tigerstedt 1952, liite 5. Käytettävissä oli mm. *Plan des allgemeinen Contoir Lexicon*, Ludowicin kuusiosainen *Kauffmanns Lexicon* ja Schumannin neliosainen *Handbüch für Kaufleute*.

⁸² Peiteilmauksien käyttäminen oli tyypillistä esimodernin ajan kirjeissä. Koskinen & Lahtinen 2011, 102-103.

sialansa ei ollut aivan moitteetonta. Sen sijaan Johan Friedrich Hackman nuoremman astuttua kauppahuoneen kirjoituspulpetin taakse hänen käsialassaan näkyi kokeneen kynänkäyttäjän selkeä ja kiireetön kirjoitusjälki, jossa moitteeton oikeinkirjoitus kertoi opillisesta sivistyksestä. Toisaalta hänen myötäään kirjeistä katoavat yksityisen elämän piiriin kuuluvat uutiset lähes tyystin. Tähän saakka liikekirjeiden loppuun oli usein liitetty pyyntöjä toimittaa ”meidän yksityiseen käyttöömmē” erilaisia tavaroita, tai kirjeessä uutisoitiin muista yksityisen elämän tapahtumista. Johan Friedrich Hackman nuoremman sekä hänen kanssaan samoihin aikoihin osakkaaksi tulleen Paul Wahlin astuttua Hackman & Co:n palvelukseen ei kyseessä enää ollut vain yhden perheen jäsenten hoitama kauppahuone. Nyt oli siirretty kohti modernia osakkaidensa omistamaa liikettä.

Kirjeiden kaava säilyi samana vuodesta toiseen.⁸³ Alussa puhuteltiin vastaanottajaa tai vastaanottajia teititellen ja kiitettiin aiemmasta kirjeestä tai kirjeistä sekä muista huomionosoituksista, kuten esimerkiksi lahjoista. Sen jälkeen käytiin läpi varsinainen asia, joka käsitteli liiketoimia. Kirjeen loppupuolella käsiteltiin yksityisen elämän piiriin kuuluvia asioita, joskus erillisessä jälkikirjoituksessa tai tavaroita tilattaessa mukaan liitettyssä muistiossa (*Nota*). Kirjeen lopetus tapahtui fraasien ”sukeudumme suosioonne” tai ”nöyryn palvelijanne” avulla. Läheisimmille ystäville voitiin toivottaa ”voikaa hyvin” tai ”terveisin”. Kirjeissä vastaanottajaa teititeltiin. Poikkeuksen tähän muodostavat Johan Friedrich Hackmanin kuoleman jälkeen hänen kauppakumppaninsa Johan Ignatiuksen Carl Bruunille Haminaan kirjoittamat kirjeet, joissa vastaanottajaa sinuteltiin.⁸⁴ Kirjekopioiden lopussa ei yleensä ole allekirjoitusta. Poikkeuksen tekevät vuosina 1807–1811 lähetetyt sikuria ja köysitehdasta koskevat kirjeet. Niiden lopussa on nimikirjaimet MH merkinä siitä, että asia koskettaa Marie Hackmanin isänperintöä eikä Hackmanin kauppahuonetta, joka tuolloin oli takavarikossa. Myös myöhempinä vuosina kirjeiden lopussa olevia Marie Hackmanin henkilökohtaisia asioita koskettavat muistiot tai kirjeiden liitteet on merkitty hänen nimikirjaimillaan. Nämä kirjaimin MH merkityt kirjeet on kirjoitettu yksikön ensimmäisessä persoonassa, joten voi olettaa alkuperäisen kirjeen kirjoittajana olleen Marie Hackman itse. Muut kirjeet noudattivat kaavaa, jossa kirjeen kirjoittaja käytti monikon ensimmäistä persoonaa. Toimijana oli kauppahuone, meidän talomme ja allekirjoituksena I & H (Ignatius & Hackman), J. F. Hackmans Wittwe tai H[ackman] & Co.⁸⁵

Mikäli kauppahuoneessa tapahtui merkillepantavia muutoksia, kuten Johan Friedrich Hackmanin kuollessa tai kauppahuoneen nimen muuttuessa, tiedotettiin siitä kaikkia liikekumppaneita kiertokirjeellä. Näissä kiertokirjeissä, jotka olivat luonteeltaan puolijulkisia tiedonantoja, korostettiin kauppahuoneen vakavaraisuutta ja liike-toimien jatkumista muuttumattomana. Kirjeiden lopussa kauppahuoneen nimenkirjoitusoikeuden haltijat antoivat allekirjoitusnäytteensä. Johan Friedrich Hackmanin kuoltua ensimmäisenä kiertokirjeen allekirjoitti Marie Hackman, vasta sitten tuli Johan Ignatiuksen vuoro.⁸⁶

⁸³ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011, 15.

⁸⁴ 22.9.1807, Bruun, Friedrichshamn, B 27, Hackman & Co, ELKA.

⁸⁵ MH merkittyjä kirjeitä katso Brief Copey Buch B 28, Hackman & Co, ELKA.

⁸⁶ "Gentlemen! Being on a journey towards Stockholm, I was overtaken with the sad news of the sudden decease of my friend J. F. Hackman, managing partner of our house, which happen'd on the 20th June last past, and oblig'd me to --- back. His widow, two infant boys, myself and all good people lament the loss of this truly brave & honest man. At the same time that I impart to you these unwelcome news, I have to inform You, that, until further advice, the business of our house will be continued as heretofore, and that all the engagements we have enter'd into will be fully & punctually fulfill'd. Moreover, that, myself happening to be absent, the widow of my deceased friend will sign for the house. Please to note her signature, as at foot, and to trust the same even as mine, which as known to you by our circulatory letter of the 1st Fabr. 1798, I again resume. Marie Wwe Hackman, wird zeichnen Ignatius & Hackman John Ignatius signs Ignatius & Hackman." Kiertokirje, 28.6.1807, B 27, Hackman & Co, ELKA. Kiertokirjeet katso myös 31.12.1812, B 28 ja 31.12.1815, B 33, Hackman & Co, ELKA. Kiertokirjeistä katso Kallioinen 2003, 92-93.

Liikekirjeet pitävät sisällään myös muita kuin pelkkään liiketoimintaan liittyviä asioita. Aikana, jolloin sanomalehtiä oli vain harvoin ja harvojen saatavilla ja muita uutisenvaihdon kanavia ei juuri ollut, toimivat liikekirjeet uutisten välittämisen kanavana. Makrotason uutisoinnin lisäksi kirjeet sisälsivät usein henkilökohtaisia uutisia, ilmoituksia perhetapahtumista ja paikkakunnan sattumuksista sekä pyyntöjä koskien erilaisia ”pikkutavaroita” (*Kleinigkeiten*). Nämä pikkutavarat, joita ostettiin, vaihdettiin ja lahjoitettiin, olivat osa kaupankäyntiä. Niiden avulla lujitettiin siteitä, mutta toisaalta niitä ei tohdittu pyytää aivan keneltä tahansa. Vain luotetuimmilta ja parhaimmilta liikekumppaneilta saatettiin pyytää niinkin intiimejä esineitä kuin naisten sukkaa tai hansikkaita.

Komissiokauppa eli liiketoimien tai henkilökohtaisten ostosten hoitaminen jonkun toisen puolesta oli tavallinen tapa hankkia tavaroita. Komissionääreinä toimivat sekä naiset että miehet – kumpikin sukupuoli käytti hyväkseen molempien sukupuolien kontakteja, tietotaitoa ja ostosmahdollisuuksia. Naisten erikoisalaa olivat tekstiilit ja talouskalut, mutta myös miehet saattoivat huolehtia näiden hankkimisesta. Komissiokauppa oli yksi tapa ylläpitää hyviä suhteita ja verkostoa. Palvelukset vaativat vastapalveluksen. Komissiokauppaa voi pitää myös yhtenä naisten kotitaloustyönä, joka teki heidät näkyväksi toreilla ja markkinoilla sekä kauppapuodeissa. Etenkin kaupungeissa, joissa ostosmahdollisuuksia oli paljon, ystävättäriiltä tulleet pyynnöt hankkia heille jokin tietty esine, työllistivät kaupunkilaisnaisia. Hackmanin kirjeissä ei kuitenkaan juuri koskaan keskustella hinnoista toisin kuin esimerkiksi ruotsalaisia ruukinpatruunaperheiden naisia tutkineen Marie Steinrudin kirjeaineistossa.⁸⁷ Syytä siihen, että hinnat jäivät kirjeissä käydyn keskustelun ulkopuolelle, voi vain arvailla. Ehkä vastapuolen oletettiin tietävän ostajan maksukyvyyn, ehkä hinnalla ei ollut merkitystä.

Metodeista

Yllä kuvatuista lähdemateriaaleista on koottu sekä tilastollista aineistoa että kvalitatiivista, lähilukuun ja mikrohistorialliseen tutkimusotteeseen nojautuvaa tutkimusta. Tämänkaltainen metodeja yhdistelevä tutkimusote lähestyy historian tutkimuksen ja sosiologian laajasti käyttämää tutkimustapaa. Viime aikoina myös taloushistorioitsijat ovat omaksuneet kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen metodin yhdistämisen osaksi tutkimustaan samalla kun taloushistoriassa on ryhdytty tutkimaan myös historiallisesti varhaisempia tapahtumia, kun perinteinen aikarajaus on yleensä ulottunut 1800-luvun loppupuolelle.⁸⁸

Kvantitatiivinen aineisto vastaa kysymykseen ”kuinka paljon”. Eri kulutussegmenttien määrällinen tutkiminen paljastaa kuluttamisen kohdistumisen tiettyihin kulutussegmentteihin. Esimerkiksi Tilastokeskus jakaa kulutustavarat tiettyihin luokkiin (COICOP), joita ovat muun muassa ruoka ja virvoitusjuomat, alkoholi ja tupakka, vaatteet ja jalkineet, huonekalut ja kotitalouden ylläpito, terveys, liikkuminen, viestintä, vapaa-aika ja kulttuuri, koulutus, hotellit ja ravintolat sekä sekalaiset tavarat ja palvelut.⁸⁹ Näistä ryhmistä suurin osa on löydettävissä Marie Hackmanin tilikirjoista. Tähän tutkimukseen on kuitenkin poimittu vain suurimmat menoerät, joten esimerkiksi terveydenhoitokulut sekä koulutus ovat jääneet tutkimuksessa hyödynnetyn kvalitatiivisen aineiston ulkopuolelle.

1800-luvun kuluttamisesta ei ole tilastoaineistoa, joten vertailua muihin kuluttajiin

⁸⁷ Steinrud 2008, 152-153; Ilmakunnas 2007, 252-253; Vickery 1993a.

⁸⁸ Jalava, Eloranta ja Ojala 2007, Johdanto. Jari Ojalan key note -luento 23.2.2015 Taloushistorian nuorten tutkijoiden tapaaminen, Suomen taloushistoriallinen yhdistys, Tieteiden talo, Helsinki.

⁸⁹ Yksilöllisen kulutuksen käyttötarkoituksen mukainen luokitus COICOP. Tilastokeskus.

ei tämän tutkimuksen yhteydessä ole mahdollista tehdä. On myös huomioitava tilien epäluotettavuus, sillä kirjaamistapa ja kirjatut tuotteet vaihtelivat kuukausittain. Tilastokeskuksen kulutustutkimus perustuu kyselytutkimuksiin, joten senkään tilastointimetodit eivät ole täysin aukottomia. Ylipäänsä ihmisten kuluttamisesta on mahdotonta saada täysin luotettavaa dataa, joten kuluttamisen tutkimisessa kvalitatiivinen tutkimus on hyvä keino täydentää lukujen sisältämiä aukkoja tai epäkohtia. Tässä tutkimuksessa on tältä osin turvaututtu mikrohistorian tutkimusmenetelmiin, jossa yhdestä ihmisestä tai ihmisjoukosta on pyritty keräämään kaikki mahdollinen tieto. Mikrohistoriallisen tutkimusotteen omaksuminen toimii erityisesti Marie Hackmanin kohdalla, sillä hän on jättänyt jälkeensä varsin vähän henkilökohtaisesti tuottamaansa materiaalia. Mikrohistorian pyrkimyksenä on ollut antaa ääni niille menneisyyden toimijoille, jotka usein jäävät historiankirjoituksessa paitsioon. Tällöin heidän ”ääntään” voidaan etsiä esimerkiksi lähiluvuksi kutsutun metodin avulla muihin tarkoituksiin syntyneestä aineistosta. Mikrohistoria onkin usein yhdistetty nais- tai sukupuolihistoriaan.⁹⁰

Tässä työssä tutkitaan yhtä naista, joten hänen kulutusvalintojensa yleistettävyyttä voi ja pitää tarkastella kriittisesti. Kuten jo mainittua, 1800-luvulta ei ole olemassa tilastollista aineistoa. Suomen alueella 1700-luvulla tai 1800-luvun alussa eläneitä naisia ei ole tutkittu muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.⁹¹ Samoin tuon ajan Suomessa eläneiden ihmisten kuluttamisen tutkiminen historiallisessa kontekstissa on varsin fragmentaarista, kuten aiemmin todettiin. Tutkimuksessa onkin turvaututtu tutkimuskirjallisuuteen. Tässä ratkaisussa piilee ongelma, sillä tutkimuskirjallisuus koskee suurelta osin Iso-Britanniaa tai pohjoista Manner-Eurooppaa. Toisaalta tämä ratkaisu tekee vertailun mahdolliseksi, toisaalta tietyt omaleimaiset piirteet voivat jäädä havaitsematta tai niitä ei pystytä tulkitsemaan oikein.

Hackmania koskeva aiempi tutkimuskirjallisuus

Hackman & Co:n ja Hackman-suvun arkisto oli aikanaan lahjoitettu Åbo Akademille, josta Hackman & Co:a koskeva materiaali siirrettiin 2000-luvun alussa Elinkeinoelämän keskusarkistoon. Tällöin suoritettu jako ei kuitenkaan ole täydellinen, vaan Elinkeinoelämän keskusarkistoon on päätyneet myös sukua koskevaa materiaalia ja osa liiketoimintaa koskevasta materiaalista on jäänyt Åbo Akademien käsikirjoituskokoelmaan. Åbo Akademien haltuun osa Hackmania koskevasta materiaalista päätyi Örnulf Tigertedtiltä, joka oli saanut aineiston kirjoittaakseen vuosina 1940 ja 1952 ilmestyneen Hackman-historiikin. Näin ollen molemmat Hackman-arkistot pitävät sisällään myös Örnulf Tigerstedtin ja Hackman-historiikin kolmannen osan kirjoittajan Carl Fredrik Sandelinin tallettamia muistiinpanoja ja kirjeenvaihtoa. Sekä Tigerstedt että Sandelin ovat suvun jäseniä.

Tigerstedtin kirjoittaman Hackman-historiikin aikaan Hackmanin pääkonttori sijaitsi Viipurissa, josta se toisen maailmasodan aikana siirrettiin Helsinkiin. Tämä muutto näyttää arkistomateriaalin perusteella olleen jossain määrin kiireinen, sillä osa materiaalista on edelleen kadoksissa. Syksyllä 2010 ministeri Jaakko Nummisen kanssa käymäni puhelinkeskustelun perusteella voi epäillä, että Tigerstedtin mukana osa Hackmanin perhettä koskevasta materiaalista päätyi Strängnäsiin, jonne Tigerstedt muutti toisen maailmansodan jälkeen. Nummisen mukaan Tigerstedt säilytti Hackman-ar-

⁹⁰ Vainio-Korhonen 2008, 19. Vainio-Korhonen ei tuo ilmi suoraan, mutta hänen tutkimuksensa noudattaa mikrohistorian tutkimusperinnettä, jossa yhdestä ihmisestä on kerätty kaikki häntä koskeva tieto. Mikrohistoriasta katso esim. Mikrohistoria och livshistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2000.

⁹¹ Vainio-Korhonen 2008, 14.

kistoa Strängnäsin tuomiokapitulun talon ullakolla. Palattuaan Suomeen hän lahjoitti materiaalin Åbo Akademiille. Koska kumpikaan nykyinen Hackman-arkisto Suomes-
sa ei sisällä kaikkea sitä materiaalia, jota Tigerstedt on käyttänyt, on mahdollista, että
osa materiaalista jäi Strängnäsiin. Tiedusteltuani asiaa Strängnäsin tuomiokapitulista,
he kertoivat, että tuomiokapituli muutti uusiin tiloihin 1990-luvulla. Tässä yhteydessä
vanhan tuomiokapitulun talon ullakolta siivottiin joitain laatikoita, joissa oli vanhoja
kirjeitä. Osa kirjeistä lähetettiin edelleen Lundiin maakunta-arkistoon, jossa Strängnä-
sin tuomiokapitulun arkisto sijaitsee. On kuitenkin epätodennäköistä, että kirjeet olisi-
vat päätyneet sinne. Olen tiedustellut materiaalia myös Hackman-suvun päämieheltä,
mutta en ole saanut käyttööni mitään muuta materiaalia kuin jo arkistoihin luovutetut
kirjeet, päiväkirjat ja tilikirjat.

Åbo Akademin hallussa oleva *Handelshuset Hackmans arkiv* pitää sisällään kirjei-
tä, tilikirjoja, karttoja, pohjapiirroksia ja päiväkirjoja. Näistä tässä työssä on käytetty
etenkin Hackmanin kirjanpitäjän ja Johan Friedrich Hackman nuoremman lasten kiel-
tenopettajan Friedrich Wilhelm Klingenderin muistelmia (*Remembrances... written by
David Glöckner*, HH 33) sekä Marie Hackmanin kirjeitä pojantyttäreilleen Emmy Ce-
dercreutzille (o. s. Hackman). Lisäksi Åbo Akademin hallussa olevasta materiaalista
tässä työssä on käytetty Johan Friedrich Hackman nuoremman ja hänen lastensa kir-
jeitä Marie Hackmanin elinajalta sekä Herttualan kartanon päärakennuksen pohjapiir-
rosta, jonka pohjalta on laadittu kartanon päärakennuksen pohjapiirros.

Klingenderin muistelmia on käytetty aikalaiskuvauksena Marie Hackmanin elämä-
stä, sillä tämä lasten kotiopettaja ja kirjanpitäjänäkin toiminut herra merkitsi muistel-
miinsa lukuisia katkelmia Marie Hackmanin elämästä. Hänen muistiinpanoissaan on
kuitenkin huomattava, että kirjanpitäjänä ja kotiopettajana hän ei ollut samanarvoinen
perheenjäsenten kanssa. Tämä alisteinen asema ja sen aiheuttama katkeruus on luetta-
vissa muistelmista, joissa etenkin Marie Hackmania kuvaillaan karkein sanavalinnoin.
Marie Hackman on muun muassa turhamainen, kalkkunakukko tai positiivisimmil-
laan ”kukkakaalien herttuatar”. Toisaalta Klingenderin luonnehdinnat naisista ylipään-
sä, lukuun ottamatta hänen ihastuksensa kohdetta Sofie Freseä, ovat kitkeriä. Ikuisiksi
poikamieheksi varattomuutensa vuoksi tuomittu Klingender näyttääkin kääntäneen
pettymyksensä eräänlaiseksi naisvihaksi. Muistelmien kitkerät sanavalinnat eivät kui-
tenkaan näytä heijastuneen Hackmanin perheen ja Klingenderin väleihin, sillä perhe
piti yhteyttä Klingenderiin vielä tämän lähdettyä perheen palveluksesta ja jätettyään
muistelmansa mitä ilmeisimmin perheen haltuun. Muistelmateos lieneekin ollut tar-
koitettu ääneenluettavaksi, mutta ehkä ei kuitenkaan Marie Hackmanin läsnäollessa.
Tai sitten madame Hackmanin huumorintaju oli riittävän itseironista tällaisen jopa pa-
netteluksi luonnehdittavan sanankäytön hyväksymiseksi.⁹²

Hackman-historiikissaan Tigerstedt mainitsee muun muassa kirjeitä ja Johan Fried-
rich Hackman nuoremman ulkomaan oppivuosina pitämän päiväkirjan sekä kirjeen-
vaihdon ”taidemaalaristävänsä” Rosenbröijerin⁹³ kanssa. Lisäksi Tigerstedt on osittain
kopioinut teoksensa liitteenä olevan Johan Friedrich Hackman vanhemman perukir-

⁹² F. W. Klingender käytti muistelmissaan useita salanimiä. Muistelmissa esiintyvät henkilöt esiintyvät niin ikään salanimillä. F. W. Klingenderin salanimiä olivat Henry Klingender, Jonathan Mercour, Mc Ready ja David Glöckner. Klingender syntyi v. 1781 Casselissa. Hänen isänsä oli pappi. Opiskeltuaan ja työskenneltään mm. Amsterdamissa ja Frankfurt am Mainissa toimi Klingender vuosien 1810-1830 välillä konttoristina Pietarissa pankkiiri Ludwig Stieglitzin palveluksessa. Tämä aikana hän kierteli laajasti Eurooppaa. Hackmanin palveluksessa hän aloitti vuonna 1831. Vuonna 1835 hän matkusti Englantiin. Vuosina 1836-1838 hän toimi Narvassa Sutthoffin palveluksessa. Tästä toimesta J. F. Hackman nuorempi palkkasi hänet lastensa kieltenopettajaksi vuosiksi 1838-1840. Hänen viimeisin palveluspaikkansa oli Pietarissa Sutthoffin kirjanpitäjänä. Tässä toimessa hän oli kuolemaansa asti. Tigerstedt 1940, 504-507.

⁹³ Nils Adolf Bröijer (1798-1890), aateloituna 1823 Rosenbröijer. Opiskeli J. F. Hackman nuoremman kanssa yhtä aikaa Viipurin lukossa. Toimi ennen kuolemaansa Tampereen postitarkastajana, haudattu Tampereelle. Kotivuori 2005 (Nils Adolf Rosenbröijer).

jan, jonka ilmoitetaan löytyvän Hackman & Co:n arkistosta. Nykyisissä Hackman-arkistoissa ei kuitenkaan ole muita perukirjoja kuin osittainen (repeytynyt) Johan Sigfrid Ignatiuksen perukirja ja esimerkiksi Marie Hackmanin perukirjaa ei ole säilynyt.⁹⁴ Kirjeiden ja päiväkirjan perusteella Tigerstedt on luonut elävän, jopa lennokkaan, ajankuvan. Koska suurta osaa Tigerstedtin käyttämistä materiaaleista ei ole ollut käytettävissäni, monet Tigerstedtin tulkinnat asettuvat kyseenalaiseen valoon. Tästä syystä olen pyrkinyt välttämään Tigerstedtin käyttämiä lainauksia ja tulkintoja, mikäli en ole pystynyt varmentamaan niiden alkuperää alkuperäislähteistä.

Hackman & Co:n arkistojen lisäksi tässä työssä on hyödynnetty Kansalliskirjastossa säilytettävää Monrepos-arkistoa. Tästä arkistosta on käyty läpi paroni Nicolayn ja hänen vaimonsa kirjeenvaihtoa 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun tienoilta. Hackmanien Herttualan naapurikartanon Monrepos'n omistajat kuuluivat Hackmaneiden lähipiiriin ja kirjeissä mainitaan myös Marie Hackman.

Johan Friedrich Hackman vanhemman kuolemaan liittyen olen käynyt läpi Viipurin maistraatin pöytäkirjat Viipurin maistraatin arkistosta Mikkelin maakunta-arkistosta. Tässä samassa Viipurin maistraatin arkistossa säilytetään myös erilaisia kaupungin asukkaita ja teollisuutta koskevia asiakirjoja, jotka olen käynyt läpi taustoittaakseni tutkimusaihetta.⁹⁵ Taustoittavaa aineistoa olen etsinyt myös Kansalliskirjaston Historiallisen sanomalehtikirjaston digitoiduista sanomalehdistä, joista olen eri hakusanoilla etsinyt Marie Hackmaniin liittyvää materiaalia sekä tietoja Viipurin seuraelämästä sekä kulutusmahdollisuuksista 1830- ja 1840-luvulla.

Hackmaniin liittyvää materiaalia olen etsinyt myös Leningaradin oblastinarkistosta (LOGAV) Viipurista. LOGAV:sta löytyy muun muassa Julie Sophie Hackmanin perukirja vuodelta 1878. Osa suomalaisesta Viipurin maakunta-arkistosta jäi evakuoimatta toisessa maailmasodassa ja nyt sitä säilytetään pääasiassa LOGAV:ssa. Sodan aikana myös osa materiaalista tuhoutui, kun evakuoitua materiaalia sisältänyttä juna pommitettiin Viipurin Maaskolan ratapihalla. Tässä yhteydessä tuhoutuivat osittain muun muassa seurakuntien arkistot. Viipurin saksalaisen seurakunnan arkistoa oli tuhoutunut jo tulipalossa 1793, joten Marie Hackmanin sukuun liittyviä tietoja ei monilta osin voi tarkistaa alkuperäislähteistä. Tämän työn puitteissa ei myöskään ole ollut mahdollista perehtyä Mikkelin maakunta-arkistossa säilytettäviin Viipurin merimieshuoneen tai tullikamarin arkistoihin, jotka voisivat paljastaa Hackmaneiden tuomia kulutustavaroita.⁹⁶

Marie Hackmania koskeva aiempi tutkimus perustuu Örnulf Tigerstedtin Hackman-historiikkiin sekä J. von Koskullin vuonna 1936 Suomen Sukututkimusseuran vuosikirjassa julkaistuun artikkeliin *Släkten Hackmans stamfäder i Bremen*. Hackman mainitaan myös J. W. Ruuthin vuonna 1908 julkaistussa ja sittemmin 1980-luvulla korjailussa Viipurin kaupungin historiassa. Kaksi ensimmäistä tutkielmaa on lähdeviitteettömiä ja kolmaskin osittain, joten tietojen alkuperää on mahdotonta jäljittää. Myöhemmät aihetta sivunneet tutkijat, kuten esimerkiksi Robert Schweitzer Viipurin saksalaisia koskevassa tutkimuksessaan,⁹⁷ ovat nojautuneet voimakkaasti näihin ennen toista maailmansotaa julkaistuihin tutkimuksiin, joiden sävy heijastelee oman aikansa poliittisia ja yhteiskunnallisia pyrkimyksiä. Utta, arkistoaineistoon perustuvaa tutkimusta Hackmaneista ei siis Tigerstedtin jälkeen ole tehty. Koska oleellisia osia arkisto-

⁹⁴ Vrt. Puntanen 2000. Viipurin hovioikeuden arkistossa on joitain aatelisten perukirjoja, mutta Marie Hackmanin perukirja ei kuulu näiden joukkoon.

⁹⁵ Porvariluettelo 1786, D 10, Viipurin maistraatin arkisto; Käsiyöläisten ja tehtailijoiden luettelo Bgt; Viipurin maistraatin pöytäkirjat AI 141-150 (1806-1807). Viipurin maistraatin arkisto, MMA.

⁹⁶ Viipurissa säilytettävästä arkistoaineistosta katso Viipurin maakunta-arkiston arkistolueettelot; Luovutettu Karjala.

⁹⁷ Schweitzer 1991 ja 1993.

aineistosta on kadonnut toisessa maailmansodassa, on paikoitellen mahdotonta ottaa kantaa näiden aiempien tutkimusten esittämiin väitteisiin. Tästä syystä olen tämän tutkimuksen puitteissa pyrkinyt välttämään aiempiin tutkimuksiin turvautumista ja tarkistamaan tutkimusten esittämät väitteet alkuperäisaineistosta, mikäli vain sellaista on ollut mahdollista käyttää. Mikäli aiemman tutkimuksen käyttämiä alkuperäislähteitä ei ole ollut käytettävissä, olen pyrkinyt varmistamaan asian muista lähteistä. Tästä syystä esimerkiksi Hackman & Co:n tulonmuodostuksesta ei ole laadittu kattavaa selvitystä, sillä aiempi tutkimus on tältä osin varsin aukkoista ja tulot paljastavan aineiston kerääminen tämän tutkimuksen puitteissa olisi paisuttanut työmäärän turhan suureksi ja osittain mahdottomaksi aineiston puutteiden vuoksi.

Kauppahuoneen omistaja

Elämäntavan määrittelyssä on oleellista määritellä toimijat ja heidän toimintakenttän-
sä.⁹⁸ Työn otsikosta käy ilmi, että Marie Hackman oli kauppahuoneen omistaja. Tällä nimityksellä on tärkeä sijansa Marie Hackmanin itseymmärryksessä ja osana hänen identiteettiään.

Johan Friedrich Hackman ja Johan Sigfrid Ignatius perustivat yhteisen likeyrityksen helmikuussa 1798. Tästä liiketoimesta käytettiin nimeä *Die Firmen Ignatius & Hackman* eli *Die Firmen*. Kirjeet ja tilinpito paljastavat, että Ignatius vietti suuren osan ajastaan Ruotsissa ja Tanskassa tai kartanollaan Leppäkoskella Janakkalassa. Juuri ennen Hackmanin kuolemaa Ignatius halusi vetäytyä kokonaan kauppahuoneen toiminnasta mutta jättää pääomasijoituksensa kauppahuoneen käyttöön.⁹⁹ Käytännössä kauppahuone siis toimi J. F. Hackmanin ja hänen kirjanpitäjänsä, Ignatiuksen veljenpojan, Peter Ignatiuksen voimin. J. F. Hackmanin kuoleman jälkeen J. S. Ignatius hoiti käytännön toimia lyhyen aikaa, kunnes kauppahuoneeseen palkattiin kirjanpitäjäksi George Augsburg (Augsburg). Liikekumppaneille lähetetty kiertokirje paljastaa, että Marie Hackman oli miehensä kuoleman jälkeen oikeutettu allekirjoittamaan firman nimissä.¹⁰⁰

Ignatiuksen ja Hackmanin solmima sopimus purkautui vuoden 1811 lopussa, kun Ignatius sai lopulta nostettua sijoittamansa pääoman firmasta sen takavarikon päätyttyä. Ignatius & Hackmanin liiketoimiin oli avioliittonsa kautta päätynyt Jonas Wrigstedt, jonka osuudesta ja omaisuudesta aiheutui J. F. Hackmanin kuoleman jälkeen vuodesta 1809 vuoteen 1811 kestänyt firman omaisuuden takavarikko. Wrigstedtin edesmennyt appi, Johan Rosenius, oli tallettanut 16 000 ruplaa Ignatius & Hackmanin haltuun.

⁹⁸ Bourdieu 1992 [1979], 101.

⁹⁹ "Biss jetzt lieber Freund! Habe ich noch keine Nachrichten von Ihnen aus Schweden erhalten, aber werumthlich erhalte ich Montag einen Brief von Ihnen." 1.3.1802, Ignatius, Leppäkoski, B 15, Hackman & Co, ELKA. Johan Sigfrid Ignatiuksen veljenpoika Peter Ignatius oli kauppahuoneen kirjanpitäjänä. "Der Buchhalter der Ignatius & Hackmannschen Handlungs Firma Nahmens Peter Ignatius..." § 12, Viipurin maistraatin pöytäkirjat, Viipurin maistraatin arkisto, AI 148; "Der herr Consul Ignatius, welchen woriniger Zeit Zuruck bereits angedeutet worden, dem Magistrat eine Auskunfft über die Ignatius & Hakmannsche Handlungs Firma zu geben, comparirte jetzt, und bag auf die wiederholte diesfalsige Auflage des Magistrats zu erkennen, dass obgleich er worderm an dieser Handlungs Firma Antheil gehabt, und noch jetzt ein Capital daselbst habe, so handle er doch seit einigen Jahren nicht mehr, obgleich sein Nahmen noch in der Firma beij behalten worden. Was aber den Herrn Consul Hakman anbetrifft, welcher gleichfalls hieser aufberufen würde, um ihm zu bedeuben, dass da die Ausläuten, in Gefolgedes Allerhöchsten Manifests vom 1sten Jan. ao. cur. und noch bis 1o Julii auf dem worigen Fuss allhier handeln kommen, er sich beij Zeiten darauf geforst machen möge, so declarirte er, dass derselbe welcher jezt selbst Krankheit halber nicht erscheinen können, dies worgeshriebene Zeit won einem halben Jahre benutzen, und als dann sich hierüber --äser erklären wird: welches hier bewerk würde." § 15, 9.5.1807, Viipurin maistraatin pöytäkirjat AI 149, Viipurin maistraatin arkisto, MMA.

¹⁰⁰ "Circular. Ich war auf einer Reise nach Stockholm begriffen, als die traurige Nachricht von dem am 20sten dieses erfolgen plötzlichen hintritt meiner Freundes J. F. Hackman geschafft fuhrender Genoss, unsers Hauses, mich einholte und überrechte, ich musste also --kehrn. Die Wittve des werstorbenen, zwein minderjährige Knaben, ich und alle recht-schaffene Leute beklagen den Werlust dieses so bindern als wackern Mannes. Indem ich Ihnen diese unangenehme Nachricht mittheile, zeige ich Ihnen zugleich an, dass die Geschäfte unsers Hauses fürs erste, wie sonst fortgesetzt, und alle won demselben eingegangene Werbindlichkeiten getreu pünctlich erfüllt werden. Ferner, dass die Wittve meines hege-gangenen Freundes wenn ich etwa auf meine kurze Zeit abwesend seyn sollte, für uns unterzeichnen wird. Bemerken Sie

Venäläisen kiltajärjestyksen mukaan konsulit eivät saaneet harjoittaa omalla nimellään vientikauppaa. Sekä Ignatius että Hackman olivat konsuleita, joten vuonna 1802 kirjoitettiin Wrigstedt appensa kuoltua ensimmäisen killan kauppiaksi Viipurissa ja Ignatius & Hackman nimesi hänet firman toimijaksi. Tilikirjojen ja kirjeiden perusteella voi päätellä, että Wrigstedt oli vain nimellinen toimija ja tosiasiaa J. F. Hackman huolehti koko firman liiketoiminnasta. Hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1809 Wrigstedt ilmoitti halunsa erota liiketoimista. Erossa hän halusi hänelle irrotettavan sekä apen 16 000 ruplaa että kolmasosa firman pääomasta, joka teki 88 000 ruplaa. Marie Hackman ei hyväksynyt Wrigstedtin vaadetta, joten maistraatti asetti firman omaisuuden takavarikkoon. Asia ratkesi vasta vuonna 1811, jolloin Oikeuskollegio Pietarissa julisti, ettei Wrigstedtin puuttuvien asiakirjojen vuoksi voida katsoa olleen virallinen yhtiökumppani. Täten hänelle ei tarvinnut maksaa kuin ne 16 000 ruplaa, jotka hänen appensa oli tallettanut.¹⁰¹

Vuoden 1816 alusta Marie Hackman ilmoitti toimivansa nimen Hackman & Co alla, sillä tuolloin osakkaiksi tulivat George Augsburg ja myöhemmin myös Johan Friedrich Hackman nuorempi sekä Paul Wahl.¹⁰²

Ignatius & Hackman oli 1700-luvun lopulta alkaen tyypilliseksi muodostunut yritysmuoto. Se oli yhden tai useamman yrittäjän hallitsema kauppahuone, johon molemmat olivat sijoittaneet haluamansa alkupääoman. Kauppahuone oli helppo perustaa ja lopettaa. Usein nimi säilyi sukupolvenvaihdoksen yli, jolloin voitiin hyötyä vakiintuneen nimen suomista eduista. Nimenvaihdos sekä siihen liittynyt kiertokirje korostivat Marie Hackmanin aktiivista roolia kauppahuoneen johtajattarena. Hän ei halunnut tai hänen ei tarvinnut turvautua Ignatiuksen tukeen. Kauppahuoneita tutkineen Mika Kallioisen mukaan kauppakumppania tai -kumppaneita merkinnyt & Co kauppahuoneen nimen perässä ei ollut kovin yleinen Suomessa.¹⁰³ Vilkasta ulkomaankauppaa käynyt Marie Hackman lienee saanut idean nimenmuutokseen ulkomaisilta kauppakumppaneiltaan. Näiden silmissä kirjeen alle piirretyt Hackman & Co näyttäisivät vakuuttavammilta kuin turvattoman lesken mieleen tuova *J. F. Hackmans Wittwe*. Eihän kauppakumppanien tarvinnut tietää, että alkuvuosina & Co:n taakse kätkeytyi vaatimaton kirjanpitäjä ja juuri ja juuri täysi-ikäisyyden saavuttanut poika.

Hackman & Co oli kauppahuoneiden tapaan monialayritys, joka harjoitti vienti- ja tuontikauppaa, tavarakuljetuksia eli modernein termein logistiikkaa, vähittäis- ja tukkukauppaa, teollisuutta ja lainanantoa.¹⁰⁴ Markku Kuisma on Hackman & Co:ta sivuneessa tutkimuksessaan Suomen metsäteollisuudesta todennut, että kauppahuoneiden voima oli niiden vuosisatojen mittaan vahvistuneissa kontakteissa. Kauppahuoneiden taloudellinen, sosiaalinen ja henkinen pääoma, perinteet ja kokemus olivat tukipilarit, joiden perustana oli keskinäinen luottamus.¹⁰⁵ Kauppahuoneen kaikki toiminnot

gefälligst ihre untenstehende Unterschrift und trauen Sie derselbe wieder meinigen, die Ihnen durch unser Circulair vom 1sten Febr. 1798 bereits bekommt ist, und die hier unten wiederhole. Marie Wwe Hackman wird zeichnen Ignatius & Hackman. J. Ignatius, zeichnet Ignatius & Hackman. N. S. Wir haben für dieses mal nichts beizufügen, als die bitte, dass Sie uns nechstens einen Auszug aus unserer laufenden Rechn. schiken wollten. Les dits." 28.6.1807, Bruun, St. Peterburg, B 27; Augsburgin palkkaamisesta katso esim. 18.10.1807, Rall, St. Petersburg, B 27, Hackman & Co, ELKA.

¹⁰¹ Tigerstedt 1940, 215-217.

¹⁰² "The encrease of my trade and other Family relations enduce me to take into Copartnership Mr. George Augsburg my proved Friend and manager of by Business these eight years past. My eldest son being also soon in the age to be a usefull member in the house, I change its Firm into Hackman & Co which you will please to take notice of. We assure you of our utmost endeavours for your Interest in every respect, and as the Funds & Stores of the House remain the same, our joined endeavours will enable us the better to fulfill your kind orders, and assuring you that you will meet with the same honesty & punctuality, we annex our respective Signatures and have the honour to remain Sir Your most obedt Servts Hackman & Co. J.F. Hackman's widow will Sign. Hackman & Co o. George Augsburg will sign: Hackman & Co." Kiertokirje, 31.12.1815, B 31, Hackman & Co, ELKA.

¹⁰³ Kallioinen 2003, 34.

¹⁰⁴ Tigerstedt 1940, 265-317.

¹⁰⁵ Kuisma 2006, 300.

tukivat toisiaan ja niiden päämääränä oli liiketoiminnan jatkuvuus ja sen siirtäminen seuraavalle sukupolvelle. Kiertokirjeessään vuodelta 1815 Marie Hackman ilmoittaa ottavansa poikansa osakkaaksi. Hackman & Co oli tässä mielessä perheyritys, mutta toisaalta esiteollisessa Euroopassa lähes kaikki yritykset olivat perheyrityksiä. Tuotanto ja kauppa tapahtuivat kotitalouksissa, joissa perheenjäsenet osallistuivat kykyjensä ja mahdollisuuksiensa mukaan liiketoimiin eikä käsitettä perheyritys tunnettu. Liiketoimia ja perhettä ei voi erottaa vaan toinen palvelee toistansa. Onkin jossain määrin ongelmallista, että jopa klassikon asemaan nousseessa tutkimuksessaan Leonore Davidoff ja Catherine Hall nostavat tutkimuskohteeksi perheyrityksen (*family enterprise*). Toisaalta he tuovat esille perheen ja liiketoimien yhteenkietoutumisen, mutta tämän toiminnan nimittäminen perheyrittäjyydeksi on jossain määrin anakronistista. Tutkijat ovat keskustelleet aina 1960-luvulta lähtien siitä, miten kotitalous eroaa, jos eroaa, perheestä. Tässä työssä, Naomi Tadmoren ja Jarkko Keskisen tapaan, näitä kahta käsitettä ei ole syytä erottaa toisistaan. Kyse oli aikakauden ihmisten omasta ymmärryksestä. ”Oma taloni” piti sisällään niin perheen kuin ne lukuisat muut ihmiset, jotka asuivat ja elivät elämäänsä tämän ”talon” katon alla.¹⁰⁶

Vuonna 1812 lähetetty kiertokirje on avain Marie Hackmanin kauppiasidentiteetin ymmärtämiseen. Työn otsikkossakin mainittu kauppahuoneen omistajuus oli Marie Hackmania ja hänen itseymmärrystään määrittävä tekijä. Vuoden 1812 lopussa lähettämässään kiertokirjeessä hän kuvaa toimintaansa miehensä kuoleman jälkeen seuraavasti:

*Jolloin minä jo viiden vuoden ajan mieheni, kuninkaallisen Preussin konsulin Johan Friedrich Hackmanin, kuoleman jälkeen olen ollut ainoa liiketoimista vastaava johtaja.*¹⁰⁷

Kiertokirje kertoo Marie Hackmanin aktiivisesta osallistumisesta kauppahuoneen liiketoimiin. Sanavalinnat kertovat myös hänen valta-asemastaan. Hän oli toimiva ja hallitseva johtaja. Tutkimuskirjallisuus on korostanut hänen aktiivista rooliaan liiketoimissa. Petri Karonen osoittaa tutkimuksessaan 1700-luvun viipurilaiskauppiaista, että tuolloin Viipurin useat johtavat kauppahuoneet olivat lesken johtamia. Hän antaa ymmärtää, että leskien johdossa olevien kauppahuoneiden suuri lukumäärä osoittaa, että tämä oli viipurilaisille luonteva tapa toimia ja siten vahvasti naisten asemaa Viipurissa.¹⁰⁸ Aivan näin pitkälle meneviin johtopäätöksiin ei Marie Hackmanin tapauksen perusteella voi mennä.

Marie Hackmanin poikkeuksellisen aktiivisuuden ”myytin” takana on osittain Marie Hackmanin kuoleman jälkeen useissa lehdissä julkaistu muistokirjoitus. Sen tuntematon kirjoittaja on halunnut korostaa Marie Hackmanin ”sukupuolelleen epätyypillistä mielenkiintoa liikkeenhoidollisia asioita kohtaan”.¹⁰⁹ Osaltaan tämä nekrologi on saattanut olla syynä siihen, että Marie Hackmania on pidetty ”miehisenä” ja ”sukupuolelleen harvinaislaatuksena” henkilönä. Muistokirjoitus kirjoitettiin maailman muututtua. Tuolloin teollistunut, moderni maailma otti ensi askeleitaan. Liiketoimien

¹⁰⁶ Harvey 2012, 13; Keskinen 2012, 75; Erickson 2005:3; Pylkkänen 2005; Hartman 2004, 243 ja passim; Kallioinen 2003, 34–37; Bull 2002; Liliequist 2002, 81; Markkola 2002, 23–24; Tadmor 1996; Davidoff & Hall 1994 [1987], 31–32, 200–201.

¹⁰⁷ ”Da die mittelst Circulars vom 1sten Februar 1798 angekündigte Werbindung und Firma von Ignatius & Hackman (wovon ich bereits seit dem vor 5 Jahren erfolgten Tode meines Mannes, des Königl. Preuschen Consuls Johan Friedrich Hackman alleinige Geshäfts-Führerin war) mit dem heutigen Tage zufolge Contracts aufgehört, so zeige ich Ihnen hiemit an, dass ich diese Handlung won nun an unter meinem eigenen Namen fortsetzen werde. / Weiter aber entsteht hiedurch keinen sonstige Weränderung, indem ich säumtliche diesem Hause zuständigen Effecte, Actiw- und Passiw-Schulden behalte, und alle eingegangenen Werbindungen mit der bekannten Reellite, nach wie vor, erfüllen werde. [...] J. F. Hackmans Wittwe.” Kiertokirje, 31.12.1812, B 30, Hackman & Co, ELKA. ”

¹⁰⁸ Karonen 2013b, 256.

¹⁰⁹ Marie Hackmanin kuoleman jälkeen tehtyä perukirjaa ei ole löytynyt. Se on oletettavasti kadonnut viime sotien aikana.

mittakaavan kasvaessa naiset olivat poikkeus kauppahuoneiden tai manufaktuureiden johtotehtävissä. Lisäksi aikakauden ideologiat ja palkkatyön yleistyminen erottivat julkiset liiketoimet yksityisen kodin piiristä, kun aiemmin kotitalouden sisällä oli myös naisilla mahdollisuus osallistua liike-elämään kauppias- tai käsityöläismiehensä apuna tai sijaisena. Liiketoiminta oli eronnut ja erotettu kotitalouden piiristä. Yksityinen ja julkinen elämänpiiri olivat pikkuhiljaa eronneet toisistaan. Naisten toiminnan kentäksi muodostui entistä rajatummin kodin piiri. Esimerkiksi Marie Hackmanin lasten tai lastenlasten sukupolvessa naiset toimivat aktiivisina hyväntekeväisyysjärjestöissä, mutta yksikään heistä ei ottanut osaa liiketoimiin. Järjestäytyneet ja poliittisesti aktivoituneet mieskauppiat toimivat kauppiantoimiensa ohella omissa yhdistyksissään, liikepankeissaan ja senaatissa, jossa naisten ei ollut mahdollista toimia.

Toinen Marie Hackmanin poikkeuksellisuuden korostamiseen johtaneista syistä juontaa juurensa von Koskullin vuonna 1835 kirjoittamaan sukututkimusartikkeliin. Tässä artikkelissa von Koskull kirjoittaa Marie Hackmanin kirjoittaneen pojalleen, että ”Jumala on antanut minulle miehisen hengen”. Tämä lausahdus on toistunut aina 2000-luvulle saakka Marie Hackmanin identiteetin määrittäjänä.¹¹⁰ Lause saattaa olla todenperäinen, mutta en ole onnistunut löytämään sitä kirjeistä, joten tämä sinällään niin herkullinen Marie Hackmanin itsensä itseään sukupuolittava toteamus jää varmistamatta. Asiatyhteydestään irrotettuna tämä lause on jäänyt elämään omaa elämäänsä ja saanut kannettavakseen 1900-luvun tulkintoja, joissa naisten asema ja toimintakenttä menneisyydessä on peilautunut oman aikansa kautta. 1930-, 1940- tai jopa 2000-luvun naisten toiminta liike-elämässä on nähty poikkeuksellisena.

Työn otsikkotasolle saakka nostettu kauppahuoneen omistajuus oli Marie Hackmanin toimintaa määrittävä tekijä. Se antoi hänelle vapauksia kuluttaa. Toisaalta se myös velvoitti hänet toimimaan tietyllä tavalla. Näihin teemoihin palaan työn kuluessa useita kertoja. Lähdeaineistossa Marie Hackman esiintyy myös tittelillä konsulinna tai leskikonsulinna. Vuonna 1802 J. F. Hackman nimettiin Preussin konsuliksi. Konsuli oli arvonimi, joka velvoitti tiettyihin tehtäviin kauppiaskunnan keskuudessa. Tästä syystä Marie Hackmania nimitettiin toisinaan konsulinnaksi. Yleisimmin tämä nimitys esiintyi henkikirjoissa, toisin sanoen se oli se nimitys, jolla Marie Hackman esiintyi liiketöiden ja perhepiirin ulkopuolella. Sen sijaan Marie Hackmanin nimeäminen pelkäksi kauppiaksi olisi hänen arvonsa vastaista. Kauppias saattoi olla vähäpätöinen rihkamakauppias tai Viipurissa jopa venäläinen maaorja, joka toimi kauppiana. Kauppahuoneen omistaja sen sijaan kertoo mahdollisimman täsmällisesti Marie Hackmanin sosiaalisen aseman tavalla, joka oli sekä hänen omiana aikanaan että nykypäivänä ymmärrettävä.

Marie Hackmania ei voisi nimittää kauppahuoneen omistajaksi tai johtajaksi, mikäli hän ei olisi jäänyt leskeksi. Aviovaimona hänellä ei ollut virallista asemaa kauppahuoneen toimissa tai omistussuhteissa. Mieheensä kuoleman jälkeen Marie Hackman toimi hetken aikaa edesmenneeseen mieheensä viittaavalla toiminimellä J. F. Hackmans Witwe, ja tilikirjoissa hänet erotellaan aina samalla nimekkeellä. Tällainen lesken aseman korostaminen ja aviomiehen nimen kautta näkyväksi tuleminen kertoo osaltaan siitä, että varhaismodernissa yhteiskunnassa naisten oli vaikea luoda miehestä tai miehistä erillistä julkista identiteettiä. Naiset esiintyivät virallisissa ja julkisissa yhteyksissä aina

Julie Hackmanin, J. F. Hackmanin vaimon, perukirja löytyy Viipurissa sijaitsevasta Leningradin oblastinarkistosta. Hän on Marie Hackmanin lähimmäistä ainoa, jonka perukirjan olen onnistunut jäljittämään. Nekrologi katso esim. 9:91865, Suometar, no 209 tai Hufvudstadsblad, no 209.

¹¹⁰ von Koskull 1935-1936, alaviite 2. ”Gott hat mir einen männlichen Geist verliehen skrev hon på 1830-talet i ett brev till sin äldre son, och hon hade utan tvivel rätt däri.” Vrt. Kortelainen 2007.

suhteessa johonkin mieheen. Tämä on suunnannut tutkijat ajattelemaan, että naisten asema oli patriarkaatin alistama ja että naisten erillinen identiteetti ei ollut mahdollista. Tutkijat ovat kuitenkin havainneet, että naiset olivat liike-elämässä piileviä voimavaroja, joiden osallistuminen päivittäisiin toimiin on jäänyt virallisten aineistojen ulkopuolelle ja siten historiantutkimukselta huomiotta.¹¹¹

Lesket ovat olleet nais- ja sukupuolihistorian laajasti tutkima aihe. Osaltaan tähän on syynä se, että lesket ovat lähestulkoon ainoa naisryhmä, joka on ollut mahdollista jäljittää virallisten instituutioiden synnyttämien lähdeaineistojen avulla. Lesken aseman turvaavia lakeja oli käytössä ympäri Eurooppaa, joten historiantutkimus on hyödyntänyt porvarinleskiä tutkiessaan esiteollisen ajan naisten asemaa, työntekoa ja perheitä yleisemmin. Kirsi Vainio-Korhonen toteaa, että leskien ”hyvä” asema on naishistorian luoma myytti. Nostamalla porvarislesket tutkimuksen kohteeksi on päätelty, että kaikilla naisilla oli samat mahdollisuudet kuin heillä. Tällöin on pystytty kumoamaan käsitys patriarkaatin alistamasta naisesta. Tietenkään kaikki porvarislesket eivät menestyneet. Vanhuus, uudelleen avioituminen ja perinnönjako olivat riskitekijöitä, jotka saattoivat johtaa köyhyyteen. Patriarkaatin alistavaa asemaa tukeneet tutkimukset ovat sen sijaan osoittaneet, että leskeys aiheutti naisille taloudellisia vaikeuksia. Näiden tutkimusten mukaan leskivaimojen asema oli kaikin puolin huonompi kuin miesten.¹¹²

Marie Hackmanin aseman ja identiteetin vastaista olisi myös se, että hänet liitettiin vain osaksi porvaristoa, vaikka teoriassa hän kauppiaanleskenä porvaristoon kuuluikin. Historiantutkimuksen puitteissa on tehty lukuisia eurooppalaista porvaristoa koskevia tutkimuksia. Näissä tutkimuksissa porvariston määrittely, toimintakenttä ja -mahdollisuudet sekä identiteetti ovat oleellisesti toisenlaisia kuin Marie Hackmanin varhaismodernissa maailmassa. Näissä tutkimuksissa on keskitytty aikaan, jossa toisaalta koulutuksen avulla saavuttaa yhteiskunnallista nousua, toisaalta porvaristo jakaantui entistä syvemmin pikkuporvaristoon ja valtaporvaristoon. Toisaalta esimerkiksi Jürgen Kocka on osoittanut, että porvariston ja aateliston välille ei voida vetää selvää rajaa tai ero porvariston sisällä tai verrattuna aatelistoon vaihteli suuresti Euroopan sisällä. Hänen mukaansa varsinainen porvarisyhteiskunta oli voimakkaimmillaan 1800- ja 1900-lukujen vaihteen Saksassa. Tällöin on huomioitava myös saksan kielen porvaria (*Bürger*) ja kansalaista (*Bürger*) merkitsevät sanat. Tällöin esimerkiksi *Bürgerliche Gesellschaft* käännetään yleensä kansalaisyhteiskunnaksi, mutta toisaalta sillä voidaan viitata myös porvariston nousevaan valta-asemaan. Onkin huomioitava erityisellä tarkkuudella, että tutkimukset, jotka usein käsittelevät joko Britanniaa tai Saksaa ja painottuvat 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen, ovat harhaanjohtavia, mikäli niitä sovelletaan koskemaan koko Eurooppaa tai aiempaa ajanjaksoa.¹¹³ Varhaismodernissa Viipurissa herrasväki määrittyi toisaalta venäläisen rankijärjestelmän, toisaalta ruotsalaisperäisen säätyjaon mukaan.

Saksalaista porvaristoa tutkineet ovat jakaneet porvariston kahteen kategoriaan eli niin sanottuun *Bildungsbürgertum*'iin ja *Wirtschaftsbürgertum*'iin. Jürgen Kockan mukaan molemmat ryhmät korostivat yksilön omia saavutuksia, jotka johtivat ansioitumiseen ja vaikutusvaltaan. Molemmat ryhmät korostivat työn merkitystä sekä kunnollisuutta ja kunniallista elämäntapaa. Kockan mukaan ryhmien tärkein ominaisuus oli

¹¹¹ Davidoff & Hall 1994 [1987], 272, 279.

¹¹² Andersson 2009, 95; Bull 2004; Vainio-Korhonen 2002, 154; Wiesner 2000, 90; Marie Hackmanista katso von Koskull 1935-1936, 70; ”She is one of those favourites of fortune...” Remembrances..., HH 33, ÅA.

¹¹³ Katso esim. Kocka 1993, 8-10, 15-32; Crossick & Haupt 1995, 134-135. Kocka on pohtinut määritelmien soveltamista Itä-Eurooppaan ja tehnyt vertailua Saksan ja esimerkiksi Ruotsin, Venäjän ja Suomen kohdalla. Tämä vertailu on kuitenkin hyvin ylimalkaista ja osittain tarkemmin määrittelemätöntä. Esimerkiksi Kockan mukaan, Suomi mukaan lukien, *Bildungsbürgertum* koostui saksalaisista akateemisen sivistyksen saaneista, jotka rekrytoivat keskuudestaan ja tekivät jyrkän eron liiketoimia harjoittavaan porvaristoon. Lisäksi näillä koulutetuilla ei ollut pääsyä korkeimpiin hallintovirkoihin.

niihin kuuluvaksi luettavien henkilöiden pyrkimys itsenäisyyteen ja yksilöllisyyteen. Tällöin tämä porvariston luonne ja määrittely poikkeaa esimerkiksi Jarkko Keskinen määritelmästä, jossa korostuu porvariston yhteisöllinen identiteetti. Keskinen on kuitenkin huomannut, että 1820-luvun paikkeilla yhteisöllisyys alkoi vähitellen horjua yksilön oman edun tavoittelun tieltä.¹¹⁴

Marie Hackmania voi tarkastella edellä kuvattujen porvariston määrittelyjen valossa. Ensiksikin voi katsoa, että Marie Hackman kuului koulutusta korostaneeseen *Bildungsbürgertum*'iin, sillä hänen isänsä, aviomiehensä ja monet äidinpuoleiset sukulaisensa olivat opiskelleet ja kouluttautuneet. Toisaalta Marie Hackman kuului liikemiehistä, yrittäjistä ja pääomallaan elävistä muodostuvaan *Wirtschaftsbürgertum*'iin. Jos Marie Hackmanin toimia liike-elämässä verrataan Keskinen tutkimiin porilaiskauppiaisiin ja sahanomistajiin, voidaan havaita, että Viipurissa omaa etua ajava kilpailutilanne oli tullut ajankohtaiseksi jo 1700-luvun loppupuolella. Toisaalta aateloidun virkamiehen tyttärenä ja venäläisen rankijärjestelmän vaikutuspiirissä eläneenä Marie Hackman ei sovi mihinkään edellä mainittuun kategoriaan. Viipurin yhteydessä Ruotsin kaltaiseen sääty-yhteiskuntaan viittaava termi porvari tai säätyläinen ei ole täysin sopiva, joten tässä tutkimuksessa käytän termiä herrasväki tai eliitti. Se joukko, johon Marie Hackman samaistui, oli Viipurin herrasväki. Kaarlo Wirilander on määritellyt säätyläisen ja herrasväen jokseenkin samaksi joukoksi, joka tarkoittaa ”sääty-yhteiskunnan pintakerroksen kaikkia väestöaineiksia yhteensä siis sekä aatelisia että lähes yhtä hyvällä oppineita että oppimattomia”. Se pitää sisällään yhteiskunnan ylimmän kerroksen, johon kuului aatelisia ja aatelittomia, kauppaa käyviä ja virka- tai sotilasuraa eteneviä henkilöitä perheineen.¹¹⁵

Herrasväen sisäiseen hierarkiaan liittyy nousukkuuden käsite. Nousukas oli henkilö, joka oli yllättäen tai äskettäin vaurastunut ja tätä kautta noussut sosiaalisella arvoasteikolla. Hackmanin lähipiirissä vaikuttanut herra Klingender saattoi suhtautua Marie Hackmaniin nousukkaana ja piti tätä ”onnettaren lempilapsena”, joka ei arvosta muuta kuin rahaa ja asemaa,¹¹⁶ mutta tämä jää tutkimusaineistossa ainoaksi ulkopuolisen henkilön tekemäksi huomioksi Marie Hackmanin nousukasmaisesta suhtautumisesta vaurauteen ja asemaan. Puutavaraliiketoiminta synnytti monia nousukkaiksi tai säätykierrossa ylemmäksi nousseita, kuten esimerkiksi Hackmaneiden kirjanpitiä Adam Wilke tai heidän läheinen liikekumppaninsa Nils Ludwig Arppe.¹¹⁷ On tietenkin todettava, että mikäli Marie Hackmania verrattaisi ylhäisaateliin, hänen asemansa nousukasmaisuus korostuisi. Tätä on kuitenkin vaikea todentaa käytettävissä olevan aineiston perusteella, sillä saman taustan jakavien keskuudessa kiusallinen nousukkuuden tema ei luonnollisestikaan tule esille.

Marie Hackmania puhuteltiin yleensä madameksi. Ruotsalaistutkimus on osoittanut, että madame oli tavallinen porvarisrouvan nimitys. Rouva (fru) oli varattu aatelisrouville.¹¹⁸ Tämä jako ei näytä olleen täysin ehdoton Viipurin saksankielisen herrasväen parissa, sillä kreivitär Natalia Steinheiliä (o. s. vapaaherratar von Engelhardt) puhu-

¹¹⁴ Keskinen 2012, 49, 238–242, 338, ja passim; Kocka 1993, 4–6, 21–24.

¹¹⁵ Herrasväen määritelmä Wirilander 1974, 34–35. Wirilanderin mukaan ”[...] säätyläinen ja säätyläistö tarkoittavat sääty-yhteiskunnan pintakerroksen kaikkia väestöaineiksia yhteensä siis sekä aatelisia että lähes yhtä hyvällä oppineita että oppimattomia, eli toisella lähes yhtä hyvällä sanalla ilmaistuna herrasväkeä.” Porvaristosta Ruotsin puoleisessa Suomessa 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa katso Keskinen 2012, 47–49.

¹¹⁶ ”She is likewise one of those favourites of fortune, completely spoiled by her good luck, and now setting so ridiculous a value on the advantages which wealth gives, despising everybody who is not either rich, or a man of a high rank.” Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

¹¹⁷ Kuisma 2006, 215–216; Teperi 1965.

¹¹⁸ Ruotsissa naimisissa olevaa aatellisnaista sai nimittää rouvaksi (fru). Stadin 2004, 143.

telttiin myös madameksi.¹¹⁹ ”Meidän madame Hackmanimme” oli liikekirjeissä yleisin nimi, jolla Marie Hackmania kutsuttiin. Tämä korosti Marie Hackmanin kytköstä kauppahuoneeseen. Hän oli ”meidän” eli kauppahuoneen muiden toimijoiden sekä liikekumppanien tuntema madame Hackman, kauppahuoneen omistaja ja aktiivinen johtaja. Lähimmilleen hän oli ”rouva äiti” tai ”isoäiti”, mutta kirjeensä hän usein allekirjoitti MH, eikä vastaanottajalle jäänyt epäselvyyttä siitä, kenestä oli kyse.¹²⁰

Tässä tutkimuksessa on päädytty käyttämään Marie Hackmanista hänen omakätisistä kirjeistään löytyvää nimeä, joka on Marie Hackman. Toisinaan hän liitti nimeensä isänsä sukunimen Laube tai hänestä käytettiin venäläiseen tapaan nimitystä Maria Ivanovna. Eurooppalaisille kumppaneille hänestä käytettiin nimitystä madame Hackman. Nuoruusvuosia kuvattaessa puoltaa paikkaansa käyttää hänestä nimeä Marie Elisabeth, mutta etunimen käyttäminen aikuisiän Marie Hackmania kuvattaessa olisi hänen arvovaltansa ja asemansa vastaista. Myös muista henkilöistä pyritään käyttämään heidän koko nimiään. Poikkeuksen tekee Johan Friedrich Hackman nuorempi, joka lapsuus- ja nuoruusvuosinaan esiintyy lähdeaineistossa nimellä Fritz ja jota nimeä hänestä käytetään myös tämän tutkimuksen puitteissa niiltä osin, kun tutkimus käsittelee hänen lapsuuttaan.

Varhaismoderni toimintakenttä

Tämä tutkimus keskittyy ennen kaikkea varhaismodernissa kaupungissa eläneen yksilön tutkimukseen. Aikarajauksen nimeäminen varhaismoderniksi on relevantti valinta, sillä työn edetessä tullaan huomaamaan, että muutos kuluttamisessa, perhe- ja kauppiasdynamiikassa ja -identiteetissä sekä sukupuolten toimintakentissä tapahtui vasta Marie Hackmanin vetäytyttyä aktiivisesta kauppiaantoimesta. 1830-luvulla, nuoren sukupolven astuessa kauppahuoneen johtoon ja viimeistään 1850–60-luvulla, kun Viipuri avautui maailmaan höyrylaivojen, Saimaan kanavan ja sittemmin rautatien kautta, koko maailma muuttui. Myös teollistuminen pääsi vauhtiin vasta tuolloin.

Marie Hackmanin kuluttamisen ja elämäntavan kannalta on oleellista ymmärtää varhaismodernin yhteiskunnan toimintamallit, joihin paneudutaan työn edetessä. Ensiksi on kuitenkin määriteltävä varhaismoderni. Suomenkielisessä historian tutkimuksessa yleisimmin käytetty termi on esiteollinen,¹²¹ joka juontanee juurensa historian tutkimuksen traditioon. Meillä tutkimus on keskittynyt paljolti taloushistoriaan, jolloin jako teolliseen ja teollistumattomaan yhteiskuntaan on relevantti. Varhaismodernin rinnalla on käytetty termejä uuden ajan alku tai esimoderni. Nämä kaikki on johdettu englanninkielisestä termistä *early modern* tai ruotsin kielen *tidigmodern* -käsitteestä. Tällöin ajanjakso yleensä päätetään Ranskan vallankumoukseen, jolloin niin sanottu *ancien régime* päättyi. Varhaismoderni on käsite, joka on vakiinnuttamassa asemaansa suomenkielisessä historian tutkimuksessa merkitsemään aikaa ennen modernia aikakautta, mutta jossa moderni aikakausi on syntymässä. Sen sijaan esimoderni viittaa aikaan ennen modernia, sillä esimodernin voi tulkita modernia edeltäväksi samaan tapaan kuin postmoderni on sen jälkeinen ajanjakso. Toisin sanoen käsite on aina suhteessa moderniin aikaan. Termi uuden ajan alku taas on kytköksissä keskiaikaan, jonka jälkeen renessanssina tunnetun ajanjakson aikana maailma mullistui ja syntyi uusi aika,

¹¹⁹ Nicolayt pojalleen Paul Nicolaylle 9.5.1811, MsMf 842, Monrepos'n arkisto, KK; Hellsten 2007; Paaskoski 2001.

¹²⁰ ”Der älteste Sohn unsere Madame Hackman...” 26.4.1819, Clementz & Berg, Rall, St Petersburg, B 37; ”... ihre Frau Mutter...” 12./24.4.1820, Hackman, Bremen, B 39, Hackman & Co, ELKA. ”Deine Grossmutter.” Kirje Emmy Cedercreutzille 2.10.1854, ”MH” katso esim. päiväämätön kirje Emmy Cedercreutzille vuodelta 1844, HH 28, AA. Kauppahuoneesta talona katso Kalliainen 2003, 34.

¹²¹ Esim. Vainio-Korhonen 1998, 28, käyttää termiä esiteollinen.

jonka voi katsoa jatkuneen nykypäivään saakka. Uuden ajan alku siis tarkoittaa tämän pitkän ajanjakson alkupäätä. Varhaismoderni sen sijaan on ajanjakso, jossa moderni on syntymässä, mutta jossa se ei ole vielä täysin lyönyt läpi kaikilla elämänoilla. Toisaalta se ei pidä sisällään antiikki–keskiaika–uusi aika -jaottelun painolastia, vaan on täsmällisempi, eikä toisaalta sorru esimoderni–moderni-jaon dikotomiaan. Varhaismoderni on siis riittävän liukuva käsite kuvastamaan Marie Hackmanin elinaikaa, jossa moderni maailma teki tuloaan.

Varhaismodernin maailman ymmärtämisen kannalta keskeinen käsite on kotitalous. ”Oma taloni” eli kotitalous oli Marie Hackmanin toiminnan kenttä. Esiteollisella ajalla, ennen kuin tavaroiden tuotanto siirtyi tehtaisiin, kotitalous oli tuotannon ja kuluttamisen paikka. Historiantutkijoiden keskuudessa on keskusteltu siitä, miten sukupuolten toimintakentät menneisyydessä olivat jakaantuneet. On esitetty, että miehet keskittyivät työhön, joka tuotti rahassa mitattavia tuloja naisten huolehtiessa muista tehtävistä. Kuluttamista koskevat päätökset tehtiin kotitalouden sisällä, jolloin myös naisilla oli sananvaltaa kuluttamista koskevissa päätöksissä. Naisten kuluttamista on pidetty jopa jossain määrin uusintavana, uutta synnyttävänä työnä (*reproduction*), jonka on katsottu olevan tälle sukupuolelle ominaista. Tällöin naisten kulutusvalinnat ovat avainasemassa synnyttäessään ja uudistaessaan kulttuuria. Toisaalta osa tutkijoista on liittänyt tunteet naisten kulutuskäyttäytymiseen, jolloin vaarana on, että toistetaan naiseen liittyviä kuluttamisen stereotyyppiä, joissa nainen nähdään halujensa vietävänä olevana tahdottomana ja ei-aktiivisena toimijana.¹²²

Kotitalouden piirissä tapahtuvasta kuluttamisesta ja naisten osuudesta näihin toimiin voidaan siis olla monta mieltä. Yksimielisiä kuitenkin ollaan siitä, että monet naisten elämää värittävät arkipäivän toimet tapahtuivat kotitalouden piirissä. Siellä hoidettiin lapset ja vanhukset, ruokittiin ihmiset, pestiin pyykkiä sekä huolehdittiin karjasta ja keittiöpuutarhasta mutta myös juhlittiin ja seurusteltiin ystävien kanssa. Kotitalouksissa taloudelliset voitot käytettiin ruokaan, juomaan, vaatteisiin, huonekaluihin ja kaikkiin niihin tarvikkeisiin, joiden hankkiminen tai omistaminen katsottiin olevan tarpeen. Kauppahuoneessa osa taloudellisista voitoista sijoitettiin edelleen. Tämän työn puitteissa ei kuitenkaan keskitytä kauppahuoneen tähän puoleen, vaan perehdytään ”talon” liiketoimien ulkopuoliseen rahankäyttöön kuluttamisen näkökulmista tarkasteltuna. Tämä on perusteltu valinta, sillä näin päästään käsiksi Marie Hackmanin yksityisempään puoleen. Hänen toimensa kauppahuoneen ”julkisuudessa” eivät paljasta hänen haluistaan, toiveistaan tai identiteetistään samalla tavalla kuin yksityinen kuluttaminen.

”Oma taloni” oli enemmän kuin fyysinen rakennus eli kivitalo Karjaportinkadun päässä. ”Oma taloni” ei tarkoittanut vain Marie Hackmanin asuntona käyttämää taloa, vaan tämän käsitteen alle luettiin kuuluvaksi niin koti kuin kauppahuoneen vaatimat tilat, Herttualan kartano sekä tämän kaiken ylläpitoon ja toimimiseen tarvittava palveluskunta. ”Oma taloni”, kotitalous ja sen pään säätöasema, varallisuus, sijainti, koko sekä siihen kuuluneiden ihmisten kyvyt ja ominaisuudet määrittivät sukupuolta enemmän Marie Hackmanin toiminnan mahdollisuuksia, kuten työn kuluessa tullaan huomaamaan.

¹²² Keskinen 2012, 329; Lahtinen 2007; Hartman 2004, 8-12, 66 ja passim; Ogilvie 2003, 39, 350; Vainio-Korhonen 2002, 12-13; Wiesner 2000, 113; Davidoff & Hall 1994 [1987], 26-30.

Meidän madame Hackmanimme

Marie Elisabeth Laube syntyi tammikuun 7. päivä vuonna 1776. Hänen isänsä Johan Friedrich (Ivan Jurevich) Laube (1745–1799) oli muuttanut Viipuriin neljä vuotta aiemmin Leipzigitä, jossa tämä alenburgilainen tynnyrintekijän poika oli opiskellut yliopistossa. Viipurissa hän oli löytänyt paikkansa kaupunginkirjurina ja raatimiehenä.¹²³ 1700-luvun Venäjällä oli pulaa osaaavista virkamiehistä ja monien muidenkin alojen taitajista. Tuolloin suurehko joukko opiskelleita nuoria miehiä suuntasi Venäjälle, jossa heille tarjoutui mahdollisuus asemaan, joka kotiseuduilla ei olisi ollut mahdollista. Yliopistosivistystä hankkineena Johan Friedrich Laubelle avautuivat virat Venäjän hallinnossa. Venäjän Baltian provinseissa, joihin myös Viipurin kuvernementti kuului, virkakielenä toimi saksa.¹²⁴

Parisen vuotta Viipuriin saapumisensa jälkeen Johan Friedrich Laube meni naimisiin Helena Christina Havemanin (1752–1799) kanssa. Marie Elisabeth oli perheen esi-koinen, joka kastettiin äidinpuoleisen isoäitinsä kaimaksi. Vuoden 1777 lopulla perheeseen syntyi poika, Anton Georg ja vuonna 1779 vielä toinen poika, Johan. Marie Elisabeth sai vielä pienen sisaren vuonna 1782. Anna Christina -sisar kuitenkin kuoli hinkuuskään viiden vuoden iässä. Yleensä lapset nimettiin isänpuoleisen suvun jäsenten kaimoiksi. Tällä haluttiin korostaa sukuyhteyden symbolisia merkityksiä.¹²⁵ Lauben perheen lasten nimivalinnat osoittavat, että Viipurissa vaikuttava äidinpuoleinen suku oli yhtä tärkeä kuin kaukana Saksassa asuva isänpuoleinen suku. Marie Elisabeth sai etunimensä äidinäidiltään Maria Jaenischilta, Anton Georg puolestaan äidinisältä Anton Havemanilta. Toisen nimensä hän sai isänisältään. Anna-nimisiä oli äidinpuoleisessa suvussa useita, muun muassa Helena Havemanin isänäiti Anna Priem (1678–1749). Toinen poika Johan kytkeytyi tiukimmin isänpuolen sukuun nimensä kautta.

Johan Friedrich Laube oli tulokas Viipurissa, mutta vaimonsa kautta hän kytkeytyi Viipurin saksaa äidinkielenään puhuvaan yhteisöön. Helena Havemanin isän Anton Havemanin (n. 1702–1769) isänisä Heinrich Haveman (k. 1703) oli aikoinaan saapunut Lyypekistä Nevanlinnaan ja sieltä Viipuriin. Lyypekissä suvun jäsenet tekivät puutavarakauppaa. Samaa elinkeinoa harjoittivat myös Viipuriin päätyneet Havemanit.¹²⁶ Anton Haveman oli naimisissa Maria Jaenischin (1724–1800) kanssa, jonka suku oli niin ikään Nevanlinnasta muuttaneita kauppiaita. He kouluttivat poikiaan jatkamaan isiensä jalanjäljillä kauppiaina. Lisäksi monet Jaenisch-suvun pojista opiskelivat Saksan yliopistoissa lääketiedettä, mikäli eivät sitten valinneet sotilasuraa.¹²⁷ Lääkärinura oli mitä ilmeisimmin kannattava valinta, sillä myös tyttäriä pyrittiin naittamaan lääkärimiehille. Marie Jaenischin sisarella oli lääkärimies. Sophia Elisabeth Jaenisch (1744–1821)

¹²³ J. F. Laubea koskevia tietoja on hyvin niukasti. Lähestulkoon kaikki Laubea koskevat tiedot löytyvät J. von Koskullin vuonna 1935–1936 Suomen sukututkimusseuran vuosikirjassa no 19–20 julkaistusta artikkelista, joka käsittelee Hackman-suvun historiaa. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan ole lähdeviitteitä, joten tietojen oikeellisuutta on mahdotonta saada selville. von Koskullin mukaan J. F. Laube muutti Viipuriin vuonna 1772. Tigerstedtin mukaan vuonna 1770. Kumpikaan ei anna mitään lähdetietoja. von Koskull 1935–1936; Tigerstedt 1940, 167.

¹²⁴ Paaskoski 2012, 87.

¹²⁵ Häggman 1994, 39.

¹²⁶ Karonen 2013a, 88, 92–93, 106; Karonen 2013b, 256. Nevanlinnan kauppiaista katso Dahlberg & Mickwitz 2014, 27–31.

¹²⁷ Maria Jaenischin (s. 1724) isä oli todennäköisesti kauppias Nicholas (Niklas) Jaenisch (1686–1746). Nicholas Jaenischin pojanpoika ja Marie Hackmanin äidinäidin veljenpoika (pikkuserkku) Nikolaus (Nikolai) Jaenisch (1767–1848) opiskeli lääkäriksi Venäjällä ja toimi sotilaslääkärinä Aleksandr Suvorovin Italian sotaretkellä vuonna 1799. Tämän jälkeen hän työskenteli Moskovan ja Pietarin lääketieteellis-kirurgisessa akatemiassa ja vuodesta 1802 Viipurin sotilashospitaalissa. Vuonna 1803 hänet kutsuttiin Moskovaan keisarinnan äidin ensimmäiseksi lääkäriksi. Hänen tyttärensä Julie Sophie Jaenisch (1806–1878) oli J. F. Hackman nuoremman puoliso. Niklas Jaenischin velipuoli oli lääkäri Hans Henrik Jaenisch (1734–), joka opiskeli Jenan yliopistossa ja toimi Pietarissa amiraliteettihospitaalin lääkärinä, hospitaalikoulun dosenttina sekä Smolna-instituutin lääkärinä. Niklas Jaenischin velipuolenn poika Kristian Rudolf Jaenisch (1771–1852) opiskeli

oli naimisissa Pietarin kättilökoulun johtajan Nikolaus Joachim Sutthoffin (1765–1836) kanssa.¹²⁸ Anton Havemanin Anna Maria -sisko oli naimisissa pietarinsaksalaisen lääkäriin Nikolaus Friedrich Engelrtin (1680–1753) kanssa.

Lääkäriuran ohella sotilasura oli mitä varteenotettavin valinta viipurinsaksalaisen herrasväen keskuudessa. N. F. Engelrtin ja Anna Maria Havemanin poika Nikolai Heinrich von Engelhardt (1730–1778) valitsi upseeriuran, osallistui Katariina II:n vallankaappaukseen vuonna 1762 ja nai sittemmin viipurilaiskauppias Weckroothin tyttären. Von Engelhardt toimi Viipurin läänin kuvernöörinä vuosina 1766–1778, joten Lauben perheen yhteydet ylimpään paikallishallintoviranomaiseen mitä todennäköisimmin auttoivat heitä vaurastumaan ja vakiinnuttamaan asemaansa Viipurissa. Von Engelhardtin Natalie-tytär oli Marie Hackmanin läheinen ystävä, kuten myöhemmin tullaan huomaamaan. Natalie oli naimisissa autonomisen Suomen kenraalikuvernöörinä toimineen Fabian Steinheilin (1762–1831) kanssa, joten myös suhteet autonomisen Suomen ylimpiin viranomaisiin olivat mitä läheisimmät. Jaettu sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma toimivat Marie Hackmanin eduksi myös valtakunnallisella tasolla.¹²⁹ Yksi Anton Havemanin sisaruksista, Catharina Charlotta Haveman (1710–1794), oli naimisissa Johan Thesleffin (1699–1758) kanssa. Heidän pojanpoikansa, Lauben lapsien ikätoveri ja pikkuserkku oli Alexander Amatus Thesleff (1778–1847), joka toimi Suomen kenraalikuvernöörinä, joten yhteydet ylimpiin virkamiehiin säilyivät Steinheilin kuoltua. Alexander Amatus Thesleffin veljellä, Peter Georg Thesleffillä (1775–1844), oli myös vaikutusmahdollisuus Marie Hackmanin elämään, sillä Peter Georg Thesleff toimi Haminan kadettikoulun johtajana samaan aikaan kun Carl Alexander Hackman opiskeli kyseisessä oppilaitoksessa.¹³⁰

Marie Hackmanin äidin veljistä monet jatkoivat isänsä kauppiasuraa. Nicolas Hein-

lääkäriksi Göttingenissä ja toimi Viipurin sotilashospitaalin lääkäriinä. Luther 2009a; *Suomen sukututkimusseuran HisKi tietokanta*, Viipurin ruotsalainen srk, kastetut ja vihityt. Katso myös "Mit H. Jaenisch hatte er Ihre wegen nichts abgemacht. / Auch dies letztern - sonst sehr reiche Haus - war durch den Tod der Mutter - in allerley werwickelungen, wegen der Erbe Ertheilung gerathen, ein durch der schließlich Bescheid, wegen Ihrer Tratte verzögert wurde." 9.2.1800, Ulf & Lüdert, Lübeck, B 10; "Ihre Liebe Frau Tante, unsere alte Großmutter, aber kann solches leider! macht mehr: denn gestern, wurde sie beerdigt. Sie starb im 76sten Jahre ihres Alters, nachdem sie seit drey Monathe so schwach gewesen, daß wir jeden Tag Ihren Tod erwarten mussten." 4.5.1800, Jaenisch, Neuschlott, B 11, Hackman & Co, ELKA. Jaenisch-suvusta katso Knapas 2013a, 190; Karonen 2013a, 74, 88, 92; Karonen 2013b, 252, 256; Karonen 2013c, 395, 397, 401, 409; Paaskoski 2013c, 467; Talka 2009. Sotilas- ja lääkäriurista katso Kaukiainen 2014a, 20.

¹²⁸ Sutthoff-suvusta katso Karonen 2013a, 74, 78, 92, 106; Karonen 2013b, 251-252, 256; Karonen 2013c, 409, 467; Parland-von Essen 2010, 19; Luther 2009b. Lyypekkiläistäustaisilla Sutthoff-suvun jäsenillä oli kauppahuoneita ja sahoja muun muassa Narvassa. Katso Perekond Sutthoff, Eesti ajalooarhiiv, Tartto. Katso myös Sutthoff, Alexander (1786-1874) ja Sutthoff, Niclas (Nikolai) Wilhelm (1766-1835). *Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809-1917* verkkokulkaisu. Sutthoff-sukuun kuului myös lääkäreitä. Katso Fischer 2010, 242-243. Nikolaus Joachim Sutthoff (1765-1836) oli keisarillisen kättilökoulun (*Kaiserlichen Klinischen Instituts für Geburtshilfe*, myöhemmin *Kaiserlichen Hebammeninstituten*) johtaja vuodesta 1798 alkaen. Hänen äitinsä oli Sophia Elisabeth Jaenisch (1744-1821), joka oli Maria Jaenischin (Marie Hackmanin äidinäiti) sisko. Täten Nikolaus Joachim Sutthoff oli Marie Hackmanin äidin serkku. Nikolaus Joachim Sutthoffin lapset, Marie Hackmanin pikkuserkut, olivat Nikolai (1792-1828) valtioneuvos, Sophia Luise (1798-1869), Natalie (1799-1867) ja Alexander (1800-1874) jalkaväenkenraali, Pietarin kadettikoulun johtaja ja naimisissa Monrepos'n kartanon perijän Paul Nicolayn tyttären Octavie Johanna Katarina Nikolajin (Nicolay) kanssa.

¹²⁹ Paaskoski 2013b, 149; 2001; *Erik Amburger Datenbank* tietokanta; *Suomen sukututkimusseuran HisKi tietokanta*. Viipurin ruotsalainen srk, kastetut. Englert aateloitin nimellä von Engelhardt. Engelrtin syntymäpaikasta on epäselvyyttä. Paaskoski 2001 ilmoittaa hänen syntyneen Hessen-Kasselissa, mutta esim. *Erik Amburger Datenbank* ei vahvista tätä tietoa, vaan viittaa Engelrtin syntyneen Narvassa. Engelrt oli opiskellut Hallen yliopistossa ja toiminut sen jälkeen 1720-luvulla Venäjän keisarillisessa armeijassa sekä apteekkarina Astrakanissa. Armeijanlääkäriin sijoituspaikkana on saattanut olla Viipuri, jossa Engelrt on mennyt naimisiin ja kaksi vanhinta lasta ovat syntyneet. Vuonna 1725 Engelrt on aloittanut Pietarin pitäjän sairaalan (*landhospital*) lääkäriinä. Engelrtin poika Nikolai Heinrich von Engelhardt (1730-1778) osallistui Katariina II:n vallankaappaukseen vuonna 1762 ja toimi Viipurin kuvernöörinä. Hän oli naimisissa viipurilaisen kauppiaan tyttären Helena Weckroothin kanssa (1749-1796). Heidän ainoa lapsensa Natalia (1773-1829) oli naimisissa Suomen kenraalikuvernööri Fabian von Steinheilin (1762-1831). Viipurin kenraalikuvernöörinä toimi myös Wilhelm von Engelhardt, jonka on väitetty olleen Nikolain poika (katso esim Tuchtenhagen 2003, 27). Tämä oletamus perustuu J. V. Ruuthin vuonna 1908 julkaistuu Viipurin kaupungin historiaan. Wilhelm von Engelhardt oli todennäköisesti samannimisen Liivinmaalaisen suvun vesa.

¹³⁰ Alexander Amatus Thesleff ja Peter Georg Thesleff. *Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809-1917* verkkokulkaisu.

rich oli naimisissa kauppias Sutthoffin Margareta Helena -nimisen tyttären kanssa, Carl Christianin puoliso oli Elisabeth Gröning. Petrus-poika toimi Virolahdella kestikievarin pitäjänä. Nuorin Johan-poika päätyi sotilasuralle ja ehti olla naimisissa kahdesti.¹³¹

Nämä Haveman-suvun kontaktit Viipurin seudun merkittävimpiin virkamies-, kauppias-, upseeri- ja lääkäriperheisiin auttoivat Lauben luodessa uraa sahanomistajana ja kuvernementinkirjurina Viipurissa. Johan Friedrich Laube huolehti kirjurinuransa ohella myös Venäjän armeijan viljaostoista Viipurin ja Haminan seudulla sekä urakoi Venäjän Saimaan laivaston kanavatyömaita Lappeenrannan ja Taavetin suunnalla.¹³² Näissä kenraali Suvorovin hankkeissa Lauben lähipiiriin kuuluivat niin ikään kanavatyömaalla työskennelleet tuolloinen everstiluutnantti ja myöhempi Viipurin ja sittemmin Suomen suuriruhtinaskunnan kenraalikuvernööri Fabian Steinheil, Viipurin kuvernööri Nikolai Heinrich von Engelhardt sekä Ranskan Martiniquella syntynyt Traversayn markiisi, Jean Baptiste Prévôt de Sansac (1754–1831), joka oli paennut Ranskan vallankumousta Venäjälle ja saanut siellä hoitaakseen Ruotsinsalmen linnoituksen. Myöhemmin Traversayn markiisi nousi Venäjän meriministeriön johtoon, jolloin hänestä oli suuri hyöty, kun Marie Hackman peräsi saataviaan amiraaliteetiltä. Lyhytaikainen kontakti Venäjän hoviin oli Viipurin käskynhaltija, Württembergin prinssi ja Paavali I:n vaimon veli Friedrich Wilhelm, joka 1780-luvulla asutti Monrepos'n kartanoa. Kartanon myöhempi isäntä, Pietarin tiedeakatemian presidentti Ludwig Heinrich Nicolay (1737–1820) kuului niin ikään tuttavapiiriin, joka tapasi Viipurin sosieteetin kokoontuessa tai yhteisen puutarhaharrastuksen parissa. Marie Hackmanin läheinen ystävä näyttää olleen myös Viipurin sotakuvernööri Alexander Obreskov vaimoineen. Tämä vuosina 1805–1810 Viipuria hallinnut venäläinen kenraali sekä muut paikalliseen herrasväkeen kuuluneet sota- ja kenraalikuvernöörit tai esimerkiksi lähipiiriin kuuluneet paikalliset tullivirkailijat takasivat, että Marie Hackmanilla oli mahdollisuus vaikuttaa paikallistason päätöksiin tai korkeammalta taholta tulleiden päätösten soveltamiseen paikallistasolla.¹³³

Paikallistasolla Johan Friedrich Laubella oli pääsy vallan ytimeen vaimonsa suvun kautta. Helena Haveman kuului äitinsä Maria Jaenischin kautta viipurilaiseen pormestarisukuun. Maria Jaenischin veljet Niklas (1719–1777) ja Andreas (s. n. 1732–1792) toimivat Viipurin pormestareina ja Karl-veli (1730–1775) Viipurin tuomiokunnan tuomarina. Näiden suku- ja ammatillisten siteiden voi katsoa olleen erityisen merkittäviä Venäjällä ja Viipurissa, jossa sääty- ja paikallinen valta-asema ei suoraan johtanut vallan ytimeen kuten Ruotsissa valtiopäivien kautta tapahtui. Venäjällä ei Ruotsin kaltaista valtiopäiväedustusta tunnettu. Sen sijaan Viipurissa ja Venäjällä henkilökohtaisilla suhteilla oli suurempi merkitys. Niiden avulla saattoi päästä vallan ja hovin liepeille, jos ei aivan sen ytimeen.¹³⁴

Nämä kontaktit suku- ja tuttavapiiriin koituivat Marie Elisabethin hyödyksi. Vaikka hänellä ei naisena ollut pääsyä esimerkiksi politiikan areenoille, saattoi hän vaikuttaa

¹³¹ Burger Buch D 10, Viipurin maistraatin arkisto, MMA; *Suomen sukututkimusseuran Hiski-tietokanta*, Viipurin ruotsalainen srk, Virolahden srk ja Johanneksen srk, vihityt, haudatut.

¹³² Kaukiainen 2013b, 365; Karonen 2013c, 395, 415; Immonen 2007, 8–9. Immosen mukaan Suvorovin kirjeissä on luettavissa seuraavaa: ”3.8.1791. Mielisairaat eivät tunne (...) rajoja ja horjuttavat vuoria. Tässä me Steinhelin ja Simanskin kanssa niitä pystytämme. Ivan Jurjevich Laube vastaa Wilmanstrandissa laivaston vajoista, mutta myös konealuksesta, joka on tarkoitettu Saimaan järvelle Nyslottin suuntaan tulevien hyödyllisten kanavien jokavuotiseen puhdistamiseen, ja ravinnoksi saa ainoastaan keisarillista suosiota. [...] 23.8.1792. En mene syitä erittelemään, mutta näette itse että Lauben kanavatyöt uinuvat!” (Käännös oletettavasti Immonen, konealuksen tarkempi määrittely ei käy tekstistä ilmi.)

¹³³ ”Meine Frau, welche jezt wormittag dem begräbniss der Kriegs Guverneurin Obreskow bey wohnt [...]” 25.5.1806, Rosenius, St. Petersburg, B 24, Hackman & Co, ELKA. Viipurin herrasväen kosmopoliittisuudesta katso Wolff 2014b.

¹³⁴ Suvun merkityksestä liiketoiminnalle katso Karonen 2013a–c, passim. Paikalliseilitin vallasta valtiopäivillä katso Andersson 2009, 72.

politiikkaan epäsuorasti, suku- ja ystävyysverkoston kautta.¹³⁵ Tällainen poliittisen ja taloudellisen vallan käyttäminen oli tyypillistä varhaismodernin ajan naisille, joilla ei ollut lainsäädännön suomia oikeuksia toimia samalla tavoin kuin säätynsä miehillä. Tämä ei kuitenkaan merkitse, että naiset olisivat jääneet täysin syrjään vallankäytöstä. Heidän käyttämänsä valta oli epäsuoraa. Naisten toimintakenttä oli toinen kuin miesten, mutta sitä ei voi kuitenkaan pitää vähemmän tärkeänä. Näistä naisten vallankäytön tilanteista ei vain ole jäänyt kovinkaan usein kirjallisia todisteita, sillä naisten vaikutusmahdollisuudet tulivat ajankohtaisiksi sosiaalisen kanssakäymisen tilanteissa ja epävirallisissa yhteyksissä.¹³⁶ Marie Hackmanin vaikutusmahdollisuudet ystäväpiirin kautta tulevat näkyväksi muutamissa ristiriitatilanteissa, joissa hän joutui turvautumaan ystäviinsä. Esimerkiksi vuonna 1813 Marie Hackman kirjoitti markiisi de Traversaylle, joka tuolloin toimi Venäjän meriministerinä. Hänellä olisi valta patistaa amiraliteetti maksamaan Marie Hackmanille tämän amiraliteetille myymistä köysistä kauppahinta, jota amiraliteetti ei ollut lukuisista vaateista huolimatta maksanut. Kirjeessään Marie Hackman kirjoittaa haminalaisen kauppias Bruunin tuoneen de Traversaylle anomuksen koskien tätä asiaa. Nyt oli kulunut viisi viikkoa, eikä amiraliteetti ollut vielääkään maksanut Viaporiin tilaamiaan köysiä. Siitä huolimatta, että kirjeessä ei suoraan vedota ystävyyteen tai tuttavuuteen, oli kirjeellä tehonsa ja jo parin viikon kuluttua amiraliteetti oli maksanut köydet.¹³⁷ Ehkä Bruunin lähettäminen Pietariin ei ollut riittävä tehokeino, vaan vain henkilökohtainen lähestyminen sai de Traversayn toimimaan. Tämä osoittaa, että henkilökohtaiset suhteet ylimpiin virkamiehiin olivat oleellisen tärkeitä.

Viipurin alueen hallinnosta

Marie Elisabeth Laube syntyi keskelle myrskyisiä vuosia niin Viipurin, Venäjän kuin Euroopan politiikassa. Pietari I oli valloittanut Viipurin vuonna 1710 ja siitä lähtien oli kaupungissa käyty kädenvääntöä niin hallinnon kuin lainkäytön aloilla. Venäjän valloittaessa uusia alueita saivat valloitetujen alueiden asukkaat yleensä pitää vanhat lankinsa ja privilegionsa. Tämä ei kuitenkaan täysin toteutunut Viipurissa. Kun Viipurin maistraatti ojensi kaupungin avaimet Pietari I:lle, ei antautumissopimuksessa mainittu mitään erityisoikeuksien säilyttämisestä tai ruotsalaisia kaupunkeja tuolloin koskeneen Maunu Eerikinpojan kaupunkilain jäämisestä käyttöön. Uskonnonvapaus oli ainoa, joka taattiin. Tämä johtui osaltaan siitä, että Viipurin porvaristo ja ruotsalainen aateli oli suurelta osin paennut kaupungista piirityksen ja sodan seurauksena ja täten venäläisillä ei ollut sopimuskuumppania alueella, jonka kanssa se olisi voinut neuvotella muista ehdoista.

Jyrki Paaskoski on tuonut esille, että Pietari I:llä ei ollut tarvetta saada alueen asukkaista lojaaleja liittolaisia, jollaisia hän pyrki saamaan Liivinmaan ja Viron aatelisista ja porvaristosta. Viipurilla ei ollut Pietari I:n suunnitelmissa muuta kuin sotilasstrategista

¹³⁵ Lahtinen 2007, Marie Hackmanin toiminnasta liike-elämässä katso Paloheimo 2012.

¹³⁶ Lahtinen 2007; Steinrud 2008, passim, erit. 99.

¹³⁷ "Monseigneur! Le n'est que la nécessité la plus extreme qui me constraint d'incommoder Votre Excellence avec mes priers très humbles et d'implorer encore un fois Votre justesse et l'assistance gracieuse dans un cas, qui est de la dernière importance pour moi et qui menace de parvenir très fineste à toute ma maison. Il y a cinq semaines que j'avois l'honneur de faire parvenir à Votre Excellence par Mr. Bruun ma très humble supplique, qui prouve, que l'Amirauté Impériale me doit depuis le mois de May de cette année des sommes considerables pour de Cordage livré au port de Sveabourg. Je ne peux parvenir en aucune manière à mon argent, et comme à present, après un si long retardement, mes créanciers me present et je ne sais de quoi devenir juste à mes autres obligatons, meme de voirs ruiné toute ma renommée, je suis constraint à supplier de nouveau Votre Excellence qu'Elle voudra bien m'accorder la grace d'ordonner qu'on ne retienne plus le payement de cette somme." 7101813, de Traversée, St. Petersburg, B 30, Hackman & Co, ELKA. 14.10.1813 Marie Hackman ilmoitti kirjeessään Clement & Bergille Pietariin, että amiraliteetti oli maksanut miltei kaiken.

merkitystä. Tästä syystä kaupungin hallinnosta vastasi sotilasvirkamiehenä ylikomendantti. Uudenkaupungin rauhassa vuonna 1721 sovittiin, että Ruotsin ajalta periytyvät maistraattien, kiltojen ja ammattikuntien privilegiot sekä kirkko- ja koulujärjestys jäävät voimaan. Toisaalta Paaskoski on havainnut, että todellisuudessa Viipurin kaupungin hallintoa oli pyritty saattamaan ruotsalaisen mallin mukaiseksi jo ennen Uudenkaupungin rauhaa, vuodesta 1717 alkaen. Uudenkaupungin rauhan jälkeen hallinto- ja tuomiovalta erotettiin. Viipurin kaupungin ja provinssin (vuodesta 1743 kuvernementin) vetoomustuomioistuimeksi tuli vuodesta 1727 alkaen Oikeuskollegio ja vuodesta 1735 alkaen Liivinmaan ja Viron (ja vuodesta 1762 Suomen) oikeuskollegio. Viipurin maistraatti oli toiminut jossain määrin jo valloituksesta alkaen, mutta esimerkiksi raastuvanoikeus alkoi toimia vasta Uudenkaupungin rauhan jälkeen. Vuodesta 1725 alkaen Viipurin kaupungissa tuomiot julistettiin Maunu Eerkinpojan kaupunkilain ja Viipurin provinssin alueella Kristoffer Bajjerilaisen maanlain mukaan. Tilanne ei muuttunut edes vuoden 1742 jälkeen. Tuolloin Venäjään liitettiin lisää Ruotsille kuuluneita alueita, joilla oli jo ehditty ottaa käyttöön Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki. Vasta vuonna 1763 Katariina II määräsi, että koko Viipurin kuvernementissa tuli rikosasioissa käyttää vuoden 1734 lakia. Siviiliasioissa lainkäyttö jäi ennalleen, mutta uudet keisarilliset ukaasit luonnollisesti huomioitiin.¹³⁸

Vanhan kaupunkiprivilegionsa Viipuri sai takaisin vuonna 1742 ja vuonna 1764 Katariina II vahvisti nämä privilegiot.¹³⁹ Tilanne kuitenkin muuttui vuonna 1784, kun Viipurissa astui voimaan Katariina II:n hallinnollisiin uudistuksiin kuulunut käskynhaltijalaitos. Tuolloin Viipurin kuvernementista tuli käskynhaltijakunta kenraalikuvernööri eli käskynhaltija johtajanaan. Seuraavana vuonna astui voimaan toinen uudistus, vuoden 1785 aatelin ja kaupunkien erioikeusmanifestit, jotka lakkauttivat aiemmat privilegiot. Samaan aikaan myös verotus muutettiin venäläiselle kannalle. Tässä yhteydessä ei ruotsalaisiin laki- ja oikeusnormeihin puututtu, mutta uudet oikeusasteet aloittivat toimintansa.¹⁴⁰

Marie Hackmanin kannalta merkittävä uudistus oli vuonna 1785 Venäjällä voimaan astunut keisarillinen julistus, jonka mukaan kaikki 21 vuotta täyttäneet olivat täysivaltaisia eli oikeustoimikelpoisia. Tämä oikeustoimikelpoisuus koski niin miehiä kuin naisia. Marie Elisabeth Laube saavutti täysivaltaisuuden vuonna 1797, kaksi vuotta ennen avioitumistaan. Ruotsissa naiset olivat leskiä lukuun ottamatta edusmiehisyyden- eli holhouksenalaisia. Tämä tarkoitti sitä, että naisten isä tai aviomies toimi vaimonsa edusmiehenä oikeudessa sekä hallitsi molempien aviopuolisoiden omaisuutta. Kun Vanha Suomi liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1821, säilyttivät tuolloin 21 vuotta täyttäneet naiset täysivaltaisuutensa.¹⁴¹ Tällainen oikeuskäytäntö sekä näkemys miesten ja naisten täysivaltaisuudesta saattoi vaikuttaa viipurilaisten käsityksiin sukupuolten toimintakentistä.

Uusi kaupungeja koskeva julistus (*Gramota gorodam*) astui voimaan niin ikään vuonna 1785. Tuolloin kauppiat ja käsityöläiset ryhmiteltiin kuuteen luokkaan. Uusi kiltajärjestelmä perustui kauppiaiden varallisuuteen. Ensimmäisen luokan kauppiat, joi-

¹³⁸ Aiempi tutkimus on korostanut näitä ristiriitoja ja nähnyt venäläisen osapuolen toimet venäläistämisyrittämyksinä. Kyseessä oli kuitenkin Venäjän hallinnon ja vaihtuvien hallitsijoiden aiheuttamat hallinnolliset ongelmat. Tilanne vakiintui vasta Katariina II:n aikana. Tällöin lainsäädäntöä ja hallintoa yhtenäistettiin ja uudistettiin. Nämä toimet ulottuivat Viipuriinkin, kuten myös muihin Baltian provinssiin. Paaskoski 2013c ja d; 2012; Rähä 2012, 46–52; Ruuth & Kuujo 1975, 13–48.

¹³⁹ Ruuth & Kuujo 1975, 23, 168; Paaskoski 2013c ja d.

¹⁴⁰ Paaskoski 2013d; 2012, 76–144.

¹⁴¹ Kaukiainen 2014a, 26; Lahtinen 2010, 19.

den varallisuus oli vähintään 10 000 ruplaa, saivat harjoittaa ulkomaankauppaa. Toisen luokan kauppiaat, 5 000 ruplan pääomalla, saivat harjoittaa tukkukauppaa. Kolmannen luokan kauppiaat, joiden pääoma oli 1 000 ruplaa, saivat tehdä pienimuotoista vähittäiskauppaa kaupungin rajojen sisäpuolella. Ylemmän killan kauppias saattoi harjoittaa jotain alemmalle killalle sallittua kaupankäynnin muotoa, mutta päivittäin toiminta ei ollut mahdollista.¹⁴² Johan Friedrich Hackmanin kannalta tämä julistus oli merkittävä, sillä koko hänen kauppiasuransa, vuodesta 1790 hänen kuolemaansa saakka vuonna 1807, osui tämän julistuksen voimassaolovuosiin.

Kaupunkihallintouudistusta tutkinut Jyrki Paaskoski on todennut, että uusi kaupunkijärjestys merkitsi vanhojen ruotsalaisperäisten porvarisoikeuksien ja privilegioiden osittaista purkamista. Muutos koski kuitenkin vain hallintoa eikä siinä puututtu keskiajalta peräisin olevaan Maunu Eerikinpojan lain sekä Ruotsin vuoden 1734 lain mukaan tapahtuvaan oikeudenkäyttöön, kun se koski kaupunkiprivilegioita. Paaskoski kuitenkin huomauttaa, että uusi venäläinen kiltaluokitus avasi porvarisjärjestelmän ja mahdollisti jokaisen riittävän varakkaan pääsyn kauppiaksi. Kiltujen päämääränä oli edesauttaa kauppaa ja käsityöläisyyttä. Jokainen kaupungin asukkaaksi kirjattu vapaa mies tai nainen sai kirjoittautua kauppiaskiltaan halunsa mukaan. Vain henkilön käytettävissä oleva pääoma ratkaisi sen, minkä tyyppistä kauppaa hän sai käydä.¹⁴³

Vuonna 1784 käskynhaltijalaitoksen myötä myös aateli järjestettiin uudelleen. Uusi aatelisjärjestys ja vuonna 1785 sitä täydentänyt niin sanottu kultainen julistus velvoittivat aatelin järjestäytymään kuvernementtikohtaisesti, jotta se olisi voinut valita keskuudestaan puheenjohtajan ja tuomioistuinten aatelisjäsenet. Ennen vuoden 1785 aatelisjärjestystä tärkeimmät uudistukset olivat vuonna 1722 käyttöön otettu rankijärjestelmä, 1762 tapahtunut aatelin palveluspakon poistuminen sekä vuonna 1767 tapahtunut aatelin syntyperäisen eliittiaseman vahvistaminen keisarillisilla julistuksilla. Katariina II loi vuonna 1771 luonnoksen uudesta aatelisjärjestyksestä, jossa hahmoteltiin aatelin itsehallinnon periaatteet. Se toimi vuoden 1785 aatelisjärjestyksen pohjana. Tässä luonnostelmassa aatelisarvo periytyi kaikille aatelismiehen lapsille. Sen voi menettää vain tekemiensä rikosten vuoksi. Lisäksi aatelistitteli suojaasi ruumiillisilta rangaistuksilta. Aiempi, vuoden 1762 aatelin palvelusvapaus vahvistettiin, eikä aatelin tarvinnut maksaa henkiveroa. Niin ikään aatelisen oikeus omaisuuteensa, myös maaorjiin, oli rajoittamaton. Aatelisella oli oikeus harjoittaa liiketoimia, kuten kauppamerenkulkua sekä omistaa tehtaita ja harjoittaa tukku- ja vähittäiskauppaa sekä oikeus rakentaa ja omistaa taloja kaupungeissa. Aateliin kuuluva henkilö voitiin tuomita vain oikeusistuimissa, jossa tuomareina toimivat hänen säätyoverinsa. Lisäksi aatelilla oli oikeus aateliskokouksiin ja kaikilla perinnölliseen aateliin kuuluvilla oli samat oikeudet, riippumatta tittelistä ja syntyperästä.¹⁴⁴

Venäjän keisarinna Anna oli jo vuonna 1735 määrännyt, että Viipurin provinssiin olisi perustettava Ruotsin ritarihuonetta vastaava laitos. Tämä toteutui vasta uuden aatelisjärjestyksen myötä. Tällöin Viipuriin perustettiin oma ritarihuone ja ryhdyttiin pitämään kirjaa aatelistosta. Aateliskokouksen pöytäkirjat ja muu aineisto ovat todennäköisesti tuhoutuneet vuoden 1793 tulipalossa. Aateliskokouksen aikaan myös porvaristosta ryhdyttiin pitämään kirjaa. *Burger Buch* -nimellä Viipurin maistraatin arkistosta löytyvään kirjaan on merkitty myös kauppaa käyneitä aatelisiä kuten Jo-

¹⁴² Paaskoski 2013d, 306; Karonen 2013c, 394.

¹⁴³ Paaskoski 2013d, 306-307; 1997, 42-43, 105-108.

¹⁴⁴ Paaskoski 2013d, 296-299; 2012, 94-97; Dumin 2001; Modeen 2001, 122-123; Mironov 2000, 401; Kimerling Wirschafter 1997, 21-61.

han Friedrich Laube.¹⁴⁵ Tämä kirjanpito unohtui pian, eikä luettelo ole likimainkaan täydellinen. Näin kävi myös muualla Venäjällä, eikä Katariina II:n uudistus näiltä osin toiminut kuten piti. J. W. Ruuthin mukaan vuonna 1788 Viipurissa oli kaikkiaan 18 aatelismiestä. Ilmeisesti Ruuth tarkoittaa Viipurin ritarihuoneeseen kirjattuja aatelisiä eikä esimerkiksi kaupungissa tilapäisesti asuvia mutta kotiseutunsa aateliskirjaan merkittyjä aatelismiehiä. Näitä voi kaupungissa kuitenkin olettaa olleen, sillä upseerit saattoivat joutua oleskelemaan rykmenttinsä mukana Viipurissa, joka ei kuitenkaan ollut heidän kotikaupunkinsa.¹⁴⁶ Viipurissa aatelismiehillä ei ollut samanlaista hallinnollista tai taloudellista valta-asemaa kuin esimerkiksi Baltian aatelilla oli omilla kotiseuduillaan. Baltian aatelin asema juonsi juurensa saksalaisiin ritarikuntiin, joiden hallinnon aikana aateli oli saanut haltuunsa liki kaiken maan Virossa ja Liivinmaalla. Viipurin aatelilla ei ollut myöskään sellaista edustuksellista asemaa hallinnossa kuin aatelilla oli Ruotsin valtiopäivillä.¹⁴⁷

Edellä kuvatut hallinnolliset järjestelmät olivat voimassa vuoteen 1797 asti, jolloin Paavali I äitinsä Katariina II:n kuoltua kumosi monia aiempia uudistuksia. Tuolloin palattiin vanhaan kuvernementtihallintoon sotilas- ja siviilikuvernööreineen. Oikeudenhoidossa vanhat kihlakunnan- ja laamanninoikeudet palautettiin ja vetoomustuomioistuimeksi tuli jälleen Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegio ja viimekädessä Hallitseva senaatti. Kuten Jyrki Paaskoski on osoittanut, Hallitseva senaatti tunsu Ruotsin lain ja tuomitsi sen mukaan. Tämä merkitsi sitä, että Viipurin kaupungissa noudatettiin rikosasioissa Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 lakia, siviiliasioissa Maa- ja Eerikinpojan kaupunkilakia ja Viipurin kuvernementissa jälkimmäisessä tapauksessa Kristoffer Bajjerilaisen maanlakia. Paavalin kuoleman jälkeen 1801 Aleksanteri I jatkoi isänsä uudistuksia. Venäjän valloittettua Ruotsilta Suomen vuonna 1809 ryhdyttiin toimiin hallinnollisten olojen yhdenmukaistamiseksi. Yhdistämislaki annettiin joulukuun lopussa vuonna 1811. Tässä julistuksessa määrättiin, että Vanhan Suomen alueella oli otettava välittömästi voimaan vuoden 1734 laki ja sen jälkeen säädetyt ruotsalaiset asetukset. Suurin osa asioista oli saatettu yhdenmukaiseksi Ruotsilta vuonna 1809 siirtyneen Suomen osan kanssa vuoteen 1817 mennessä, mutta esimerkiksi kaupunkien hallinnossa, maaomistusoloissa sekä isojaon toimeenpanossa meni vielä useita vuosikymmeniä.¹⁴⁸

Kaikki edellä mainitut muutokset vaikuttivat Lauben ja Hackmanin perheiden elämään. Käytävissä olevan lähdeaineiston perusteella ei aina pysty täysin päättämään, millaisen lainsäädännön tai -käytön perusteella toimittiin. On myös huomattava, että venäläisenä virkamiehenä Johan Friedrich Laube ja myöhemmin hänen poikansa toimivat mahdollisesti erilaisessa lainkäytön ja viranhoidon traditiossa kuin ruotsalais-syntyiset viranhaltijat. Ruotsalaisperäiset käytännöt olivat Marie Hackmanille jossain määrin vieraita, kun hän tuoreena leskenä aloitti kauppiaanuraansa. Tästä syystä sellaisten ruotsalaisten nimitysten kuten esimerkiksi porvari tai porvarin leski käyttämi-

¹⁴⁵ J. F. Laube löytyy Viipurin Burger Buchista, sivu 162. "Laube (Johann Friedrich) im adelichen Geschlechts Buch zu finden. Ao 1788 in der 1st Gilde. Ao 1789 gleich falls. Ao 1790 den fliesen abgegangen. Ao 1784 Anwand beij finom Kaiserlichen Gouvernements-Magistrat und gegenwärtig Procurerur bei Einem Kaiserlichen Ober Land Gericht mit Hofraths Karah-ter." Bürger Buch D10, Viipurin maistraatin arkisto, MMA. Bürger Buch pitää sisällään seuraavat ryhmät: "I Die eigentlichen Bürger oder Stadt Einwohner II Die in die Gilden eingeschriebenen III Die in den Zunften eingeschriebenen IV Die fremden und Gäste V Die nahmhafte Bürger VI Die beissassen." Kirjanpito alkaa vuodesta 1787 ja sitä on täydennetty ainakin vielä vuonna 1792. Myös muita aatelisiä kuin Laube on merkitty kirjaan, mm. Helena Engelhardt (o. s. Weckrooth). Viipurin aatelis- tosta katso Paaskoski 2013e, 296-299; 2012, 94-97; 2011; 1993; Modeen 2001, 122-123; Ahrenberg 1902.

¹⁴⁶ Ruuth & Kuujo 1975, 49-51; Paaskoski 2011 ja 1993; Modeen 2001; Dumini 2001; Ahrenberg 1902. Ruuth & Kuujo eivät mainitse vuoden 1788 Viipurin aatelismiesten joukossa J. F. Laubea, joskaan he eivät luettele kaikkia 18:aa aatelismiestä.

¹⁴⁷ Modeen 2001, 120.

¹⁴⁸ Kaukiainen 2014a-b; Paaskoski 2013g; 2013h; 2012, 111-162.

nen ei Marie Hackmanin kohdalla ole täysin ongelmatonta. Samasta syystä läntiseen Suomeen tai Ruotsiin kytkeytyvät tutkimukset aiheesta eivät kaikilta osin sovellu sellaisenaan tämän tutkimuksen tarpeisiin.

Lauben perhe muutosten pyörteissä

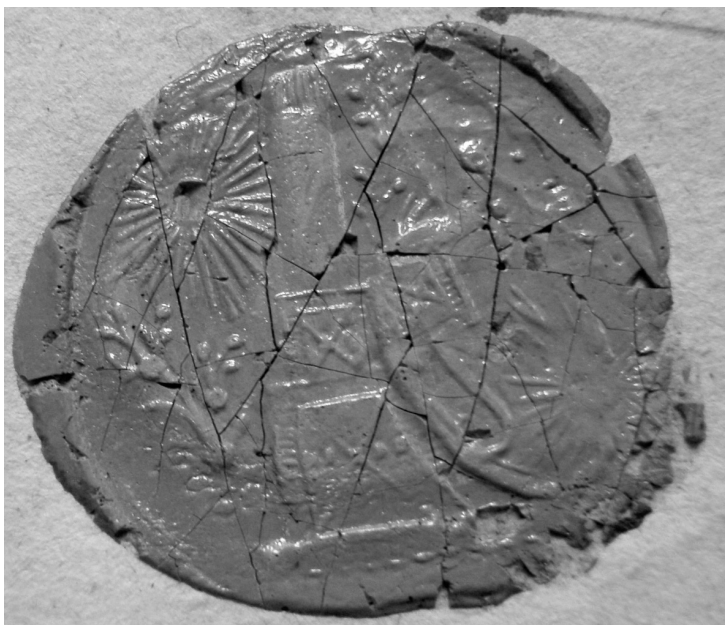
Lauben perheen kannalta katsottuna 1700-luvun lopun tilanne Viipurissa oli pääasiassa suosiollinen. Uudet tuomioistuimet ja lainkäytön elimet tarjosivat virkoja ja kaupankäynti oli melko vapaata. Pietarissa kauppaa käytiin yhä vilkastuvalla tahdilla ja Viipuriin muutti uusia virkamiehiä. Uusi käskynhaltijalaitos vaati, että sen virkamiesten oli oltava aatelisia. Viipurin kuvernementissa oli huutava pula aatelisista virkamiehistä ja moni epäpätevä upseeri sai määräyksen ryhtyä paikallisten muutoksenhakutuomioistuinten jäseniksi. Venäjällä virkamiehiä aateloitiin virkavuosien perusteella, yleensä 25 virkavuoden jälkeen virkamiehellä oli mahdollisuus saada aatelisarvo. Tästä vuosimäärästä Laubelta puuttui vielä kymmenen vuotta, joten voi sanoa, että keisarinna aateloi Johan Friedrich Lauben, jotta hän olisi kelvollinen toimimaan uuden kuvernementinmaistraatin ja keisarillisen ylimaaoikeuden prokuraattorina. Aatelin virka-arvo perustui Pietari I:n aikanaan säätämään rankijärjestykseen. Jokaista sotilasarvoa vastasi tietty siviilivirka-arvo. Aateloituna Laube kantoi kollegiasessorin arvonimeä kuuluen kahdeksanteen virka-aatelin arvoluokkaan. Myöhemmin hän eteni arvoasteikolla kaksi porrasta ja sai kollegineuvoksen arvonimen.¹⁴⁹

Koska Laube aateloitiin vasta lastensa syntymän jälkeen, on epäselvää, perivätkö nämä aatelistittelin. Yleensä henkilökohtainen aatelointi ei ulottunut perheenjäseniin. Kollegiasessori ei ollut perinnöllinen aatelisarvo, vaan kollegineuvoksen arvo oli aatelisarvoista ensimmäinen, joka periytyi. Täten voisi päätellä, että Lauben lapset eivät olleet aatelisia, sillä he olivat syntyneet ennen isän aateloitua ja ennen kuin tämä saavutti kollegineuvoksen arvon. Toisaalta Marie Elisabethin aateluuden puolesta puhuu se, että hänen omaisuudekseen on myöhemmin ilmoitettu kaksi maaorjaa, nainen ja tämän poikalapsi. Aateluutta puoltaa myös hänen vaununovessaan ollut vaakuna, joka jokaisella aatelisella tuli olla. Marie Elisabeth käytti joissain tapauksissa isänsä sinettiä, jossa oli soikean kilven sisään kuvattuna sikurinkuivauksessa käytetty uuni pitkine piippuineen sekä taustalla sikurinkukkiä. Oikeassa alanurkassa oli vinosti kirjaimet JL (Johan Laube). Sinetin kuva ja muotoilu ei suoranaisesti muistuta aatelista vaakunaa muodoltaan tai kuva-aiheeltaan.¹⁵⁰

Venäläisen aateliskäytännön mukaan myös tyttäret perivät aatelisarvon. Mikäli he avioituivat ei-aatelisen kanssa, eivät heidän lapsensa enää perineet äitinsä aateluutta, mutta naiset eivät myöskään menettäneet sitä avioituessaan. Toinen tapa saada ritarin arvonimi sekä oikeus omistaa maaorjia, oli pääsy kunniaporvarien tai heitä ylempänä olevien perinnöllisten kunniaporvarien ryhmään. Nämä arvonimet tulivat käyttöön vuoden 1785 kaupunkiasetuksen myötä, jossa kauppiat oli jaettu kolmeen kiltaan. Ensimmäisen killan yläpuolelle asettuivat kunniaporvarit, jotka olivat yliopistoissa tai akatemioissa loppututkinnon suorittaneita oppineita tai kauppiaita. Heidän ei tarvinnut maksaa *podušnaja*-veroa eikä heidän tarvinnut pelätä sotaväenottoja tai ruumiil-

¹⁴⁹ Karonen 2013b, 246; Paaskoski 2012, 84; Tigerstedt 1940, 167-168; von Koskull 1935-1936; Ahrenberg 1902, 119; J. F. Lauben titteleistä katso Acta XXII 1801, Viipurin maistraatin arkisto, MMA.

¹⁵⁰ Kimerling Wirtschafter 1997, 10; Roosevelt 1995, 222. J. F. Hackmanin perukirja, Tigerstedt 1952, liite 5. Katso myös Suomen Sukututkimusseuran *HisKi tietokanta*, Viipurin maasrk, haudatut. Kuollut 6.5.1801, haudattu 10.5.1801 Daniel Fredric, Herttua[la], Obek[ant], s[ukdom], 1/12 år, Lif[egne], qv[innal] sp[ädbarn] hos Maria Hackman. Vaakunasta "Der Wagen muss mit einer neu Madame Hackman noch zu bestimmenden Farbe neu angestrichen und lackiert, auch darauf einfache Namens Zur M.H. ohne Wappen und ohne Krone angebracht werden." 12.11.1831. Beyer, St Petersburg, B 1 III, Hackman & Co, ELKA. Kauppiasperheen tyttären omat sinetit olivat yleisiä jo 1600-luvun Euroopassa. Vainio-Korhonen 2010, 246.

Kuva 1. ELKA Hackman & Co:n arkisto. J. F. Lauben sinetti.

lista rangaistusta ja heillä oli oikeus toimia paikallishallinnon ylimmissä viroissa. Heitä korkea-arvoisempia olivat perinnöllisen kunniaporvarin arvonimen haltijat. Tämän arvonimen saivat ne, jotka olivat saaneet jonkin ritarikunnan kunniamerkin tai kauppaneuvoksen tittelin. Kauppaneuvokseksi voi päästä oltuaan kymmenen vuotta kunniaporvarina.¹⁵¹ Kun Johan Friedrich Hackman aloitteli itsenäistä kauppiasuraansa vuonna 1790, on hänen tavoitteenaan voinut hyvinkin olla eteneminen kauppiasuralla aina kunniaporvarin tai kauppaneuvoksen asemaan saakka. Toisin sanoen myös kauppiaan päämääränä oli aatelointi, sillä se tarjosi taloudellisia ja symbolisia etuja.

Aateliston asema ja merkitys Venäjällä eivät olleet heikentyneet, kuten oli tapahtunut Länsi-Euroopassa Ranskan vallankumouksen jälkimainingeissa. Manner-Euroopan kehityksen voi osittain nähdä vallankumouksen ja sitä seuranneiden sotien seurauksena, osittain jo aiemmin alkanen aatelistitteiden inflaation seurauksena. Venäjällä aateli oli sen sijaan vasta 1700-luvulla alkanut muistuttaa muun Euroopan aatelia. Venäläisen aatelin muutos mannereurooppalaisten kehityskulkujen suuntaisesti tapahtui myöhemmin. On myös esitetty, että muutos ei koskaan ehtinyt tapahtua ennen vuoden 1917 vallankumousta. 1700-luvun kuluessa Venäjän aatelin asema oli vahvistunut, kun palveluspakko hoviin oli poistunut. Samoin aatelin maanomistus ja maahan kytkeytyneiden maaorjien omistusoikeus olivat lisänneet aatelin valtaa.¹⁵² Ranskan vallankumouksen melskeistä moni aatelinen pakeni Venäjälle,¹⁵³ jossa aatelin tulevaisuus ei ollut yhtä epävarma kuin Ranskassa. Venäläinen aateli oli erittäin heterogeenista ase-

¹⁵¹ Paaskoski 1997, 43.

¹⁵² Paaskoski 2013d, 297.

¹⁵³ Knapas 2008, 142. Viipurin Monrepos'n kartanon perijän Paul Nicolayn vaimo Alexandrine Simplicie de Broglie(-Revel) perheineen kuului vallankumousta paenneisiin. Nicolay tarjosi Alexandrine Simplicielle ja tämän äidille turvapaikan ja nämä viettivät kesänsä Monrepos'ssa. Myöhemmin Paul ja Alexandrine Nicolayn tytär meni naimisiin Alexander Sutthoffin kanssa, joka oli Marie Hackmanin pikkuserkku. Myös Traversayn markiisi kuului näihin Ranskan vallankumousta Venäjälle paenneisiin ranskalaisiin aristokraatteihin.

man ja varallisuuden suhteen, mutta eritoten aatelin palveluspakon päättymisen jälkeen aateliala yhdistivät yhteiset intressit, joita aatelilla oli vuosien 1775 ja 1785 aatelistoa koskevien asetusten ja määräysten jälkeen mahdollista ajaa omissa hallinnollisissa elimissään. Kuitenkin, kuten Venäjän sosiaalishistoriaa tutkinut Boris Mironov on havainnut, vuosien myötä aateliston sisällä yhteisten etujen ajamista ei koettu tarpeellisenä etenkin rikkaimpien ja vaikutusvaltaisimpien aatelisten keskuudessa. Heillä oli suorat vaikutuskanavansa hoviin.¹⁵⁴ Aatelin kerroksellisuus lisääntyi entisestään Katarina II:n aatelistajärjestyksen myötä, kun virkamiehiä aateloitiin virantäytön takia, kuten Lauben esimerkki osoittaa. Myös porvaristo pyrki kohti aateluutta, jonka saattoi saavuttaa joko henkilökohtaisista ansioista tai virka-aseman ja -iän perusteella, kuten aiemmin tuotiin esille.¹⁵⁵

Venäläisen aatelistajärjestyksen mukaan aatelilla oli oikeus harjoittaa liiketoimia, kuten kauppamerenkulkua sekä omistaa tehtaita ja harjoittaa tukku- ja vähittäiskauppaa. Porvaristolle tyypillinen voitontavoittelu tuskin oli vierasta alemmalle aatelille, joka oli kauppias- ja virkamieskunnasta aateloitua ja joka liiketoimiensa avulla haki lisätuloja. Sen sijaan käytettävissä olevan aineiston perusteella ei ole mitään syytä nimittää aatelittomia kauppiaita oikeiksi ja aatelistaustaisia kauppiaita muukalaisiksi, kuten Petri Karonen on tehnyt. Viipurin herrasväki näyttää olleen enemmänkin kielen ja elämäntapansa yhdistämä, ei niinkään Ruotsin ajalta periytyvien ja kansallisen historiankirjoituksen toistamien ”säätösekoituksen”, ”muukalaisuuden” ja erilaisten kansallisten ”ainesten” mukaan itseään jaotteleva joukko. Jos jotain eroa on tehtävä, on se tehtävä venäläisen rankiasteikon tai kiltajärjestelmän mukaan.¹⁵⁶

Elämäntapaa ja Viipurin herrasväen itseymmärrystä pohdittaessa yksi mahdollisuus on hyödyntää heitä yhdistävää kieltä ja tutkia saksaa äidinkielenään puhuvaa eliittiä sen sijaan, että tutkimus keskittyisi kaikkiin kauppiaanammattia harjoittaviin. Adelaide von Hauswolff, joka oli ruotsalaisen upseerin tytär ja seurasi isäänsä sotavankeuteen Venäjälle vuonna 1809–1810, kirjoitti muistelmissaan Viipurin herrasväestä seuraavaa: ”Kaikki ne, jotka eivät ole ortodoksia vaan luterilaisia (ja näitä on suurin osa kaupunkilaisista) kutsuu itseään saksalaisiksi, ja saksa on heidän äidinkieltensä [...]”¹⁵⁷ Hauswolffin aikalaisnäkemysten mukaan kieli oli siis Viipurin herrasväen suurin yhdistävä tekijä, ei heidän uskontonsa tai alamaisuutensa Venäjän keisarille.

Antti Räihä on väitöskirjassaan *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla* pohtinut toiseutta ja vierautta. Tutkimuksessaan hän sivuaa myös Viipuria. Hänen tutkimisiensa kaupunkien asukkaiden identiteetti muodostui korostamalla eroa ”meidän” ja ”muiden” välillä, jolloin erityinen paikallisidentiteetti sai korostuneen sijansa. Näin toimimalla pyrittiin turvaamaan omat edut. Räihä myös toteaa, että viipurilaiset nähtiin Haminassa ja Lappeenrannassa ”muina” eli venäläisinä.¹⁵⁸ Viipurinsaksalaiset eivät kuitenkaan mieltäneet itseään venäläisiksi vaan ensi sijassa ”vanhasuomalaisiksi eli viipurilaisiksi”, kuten Klingender muistelmissaan luonnehtii. Viipurinsaksalaiset identifioivat itsensä kuuluvaksi myös ”ulkomaalaisiin eli saksalaisiin” enemmän kuin venäläisiin, ruotsalaisiin tai suo-

¹⁵⁴ Mironov 2000, 401, 404, 410.

¹⁵⁵ Kaukiainen 2014b, 46; de Madariaga 2007, 357; Scott 2007, 1, 3; Paaskoski 1993; Blum 1971, 347.

¹⁵⁶ ”Näiden ’muukalaisten’ oli helppo saavuttaa kaupungissa porvarisoikeus [...] Kaupunkiin muutti myös jonkin verran uusia ’aitoja’ porvareita [...]” Karonen 2013b, 252; Karonen 2013c, 394; Paaskoski 2013h, 472. ”Aineksista” katso Ruuth & Kuujo 1975, 52–65.

¹⁵⁷ ”Alla son inte har den grekiska religionen utan den lutherska (och de utgör den största delen av invånarna) kallar sig tyskar, och tyskan är nu ders modersmål [...]” von Hauswolff 2007, 108.

¹⁵⁸ Räihä 2012, 177–221. Toiseuden ja ”positiivisen negatiivisen identiteetin” vaikuttamisesta identiteettiin Kimerling Wirtschahfer 1997, 166.

malaisiin.¹⁵⁹ Toisin sanoen viipurinsaksalaisella kauppiaseliitillä oli kokemus kaksinkertaisesta toiseudesta. He olivat ”muita” Uudenkaupunginrauhan rajan länsipuolen asukkaille, mutta myös paikallistasolla ”ulkomaalaisia”. Tilanne muuttui 1700-luvun kuluessa, jolloin sitoutuminen sekä juurtuminen Viipuriin teki heistä paikallista ”vanhaa” eliittiä. Vanhan Suomen yhdistyminen Suomen suuriruhtinaskuntaan toi kaupunkiin uusia virkamiehiä Ruotsin puoleisesta Suomesta. Monet aiemmin virkaa hoitaneet miehet perheineen muuttivat pois kaupungista. Tällöin kaupungin saksalaislähtöisen herrasväen parissa vahvistui ajatus siitä, että he olivat ”*die alten und echten*” ja Kymi-joen länsipuolella asuivat ”*andra sidans hundar*”.¹⁶⁰

Marie Elisabethin identiteettiin ovat todennäköisesti vaikuttaneet paitsi toiseuden kokemukset, myös tunne kuulumisesta saksalaiseen tai saksankieliseen kulttuuriin ja kytkeytyminen saksalais-eurooppalaiseen säätyläistöön. Identiteetin muodostumiselle onkin tärkeää, että yksilö kykenee identifioimaan kuulumisensa tiettyyn ryhmään. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että identiteetti olisi vain yksitasoinen, vaan se saattaa koostua useista eritasoisista tai -aikaisista identiteeteistä.¹⁶¹

On huomioitava, että Marie Hackmanin saksalainen identiteetti ei tarkoita kansallista identiteettiä, sillä sellaisesta ei voinut olla kyse 1700-luvulla tai 1800-luvun alussa. Saksa oli jakautunut pieniin ruhtinas- ja kreivikuntiin. Sen sijaan tutkimuksen avuksi voi ottaa ylijärjestyksen käsitteen, jota Petri Karonen on hyödyntänyt Vanhan Suomen kauppiaskuntaa koskevassa tutkimuksessaan. Ylijärjestyksen tematiikan, sitä kuitenkin nimeämättä, on nostanut esille myös uusin tutkimus Viipurista. Siinä korostuu paikallisen herrasväen kosmopoliittisuus ja pietarilaiset vaikutteet. Näihin tutkimustuloksiin teoksen *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa* kirjoittajat ovat monelta osin päätyneet perehtymällä aiheesta tehtyyn aiempaan tutkimukseen sekä katsomalla sitä uusista näkökulmista.¹⁶² Karosen mukaan ”ylirajaisu[della] tarkoitetaan nykypäivän *kansallis*valtioiden rajat ylittävää toimintaa, ja se yhdistetään tavallisesti ei-uskonnollisista syistä johtuviin muuttoliikkeisiin sekä (taloudellisiin) verkostoihin.” Karonen osoittaa, että tietyt suvut olivat porvariston kannalta merkittäviä välittäjäsuksuja, jotka liikkuivat rajojen yli. Karosen mukaan suvut olivat ”säätyuskollisia” eli yli puolet kauppiasta pysytteli kauppiaina tai meni naimisiin kauppiaan tyttären kanssa.¹⁶³ Kun tarkastelee Marie Hackmanin sukupiiriä, voi kuitenkin havaita, että ”säätyuskollisuus” koski vain perheen yhtä poikaa, joka jatkoi kauppiantoimissa. Muut pojat valitsivat lääkäri- tai upseeriuran ja tyttäret naitettiin niin ikään lääkäreille ja upseereille. Näyttääkin siltä, että kauppiaanura oli huonoin mahdollinen vaihtoehto, sillä vakaamman tulevaisuuden tarjosi virkaura Venäjän keisarin palveluksessa joko siviili- tai sotilasvirassa.¹⁶⁴ Kauppiaat eivät siis valinneet kauppiasuraa ”säätyuskollisina” tai säätytietoisina, vaan pikemminkin muiden vaihtoehtojen puutteessa.

Ylijärjestyksestä identiteetistä on kirjoittanut myös Kirsii Vainio-Korhonen Sophie Creutzia koskevassa tutkimuksessaan. Vainio-Korhonen toteaa, että nykyisen Suomen

¹⁵⁹ ”Ma langue maternelle est sans doute l'allemand, mais voilà tout ce que j'ai de l'allemand. -You see, said Mercour, that my friend, altho' born in Finland, does not pretend to be, neither a Finlander, nor a Russian, nor a German. [...] that the Swedes and the Russians entertain an inveterate hatred, or at least a very great dislike for each other, that the Old Finlanders do not like the New Finlanders, and that the Outlanders, giving the preference to the Old Finlanders, with which they are more nearly related, the latter coming originally from Germany, do not associate much, neither with the Russian nor with, or slite less with the Swedes.” Remembrances... HH 33, ÅA.

¹⁶⁰ Kaukiainen 2014b, 35, 37; Wolff 2014b, 351.

¹⁶¹ Lawler 2008, 2-3.

¹⁶² Esimerkiksi Kaukiainen 2014 a-b; Wolff 2014b.

¹⁶³ Karonen 2013b, 251-258.

¹⁶⁴ Samankaltaiseen päätelmään on tullut Gluschkoff 2008.

alueeseen keskittynyt historiankirjoitus ei ole kyennyt tavoittamaan Kaakkois-Suomen aatelisperheiden elinpiiriä ja elämäntapaa. Viipurissa, kuten muuallakin niin sanotun Vanhan Suomen alueella, sekä Uudenmaan ja Hämeen lääneissä asui suuri joukko baltiansaksalaista aatelistoa, josta osan läsnäolo juonsi juurensa jo Ruotsin suurvalta-aikaan.¹⁶⁵

Lauben perheessä vaikutteita on mahdollisesti tullut isän kautta myös venäläiseltä virka-aatelilta, jota hallitsija pyrki ohjaamaan venäläisille tavoille. Toisaalta Venäjän virkamiehet olivat hyvin heterogeeninen joukko, jolta puuttui yhdistävä kollektiivinen virkamiesidentiteetti. Erityisen suuri ero oli ylemmän ja alemman virkamiehistön välillä. Virkamiesidentiteettiä enemmän Laubea ja hänen kaltaisiaan yhdisti rankiasema, joka määritteli sosiaalisen aseman aina puhuttelutavoista alkaen.¹⁶⁶ Friedrich Laube vieraili virantoimituksensa takia Pietarissa, ja mikäli hän otti esikoistyttyänsä matkoilleen mukaan, tämä varmasti huomasi, että hänellä ja hänen isällään ei ollut pääsyä kaikkein ylhäisimpien hovin jäsenten läheisyyteen. Toisaalta Pietarissa vaikutti voimakas saksalaislähtöinen joukko kauppiaita ja liikemiehiä, joiden palveluksia hyödynnettiin hovipiireissäkin.¹⁶⁷

Johan Friedrich Laube saattoi pyrkiä kohti asemalleen sopivaa elintasoja ja elämäntapaa paikallisen saksalaisyhteisön tukemana. Laube oli hankkinut jo ennen esikolapsen syntymää Herttualan kartanon vuokraoikeuden. Siellä sijainneet tuotantolaitokset ja maanviljelys vaativat panoksensa, kuten myös saha- ja laivaosuuksien ja puutavarakaupan hoitaminen. Lauben perheen pojat, Anton Georg ja Johan, lähetettiin ilmeisen nuorina Pietariin kouluun, joten heistä ei ollut apua kotona Viipurissa. Pojat menestyivät urallaan, vanhempi erosi kapteenina palveluksesta ja nuorempi, toimittuaan Riian kuvernementin postimestarina päätyi Permin, Vladimirin ja Pihkovan kuvernementtien varakuvernööriksi.¹⁶⁸ Venäläinen aatelisjärjestys takasi alemman aateliston pojille sotilaskoulutuksen, jossa ”he voivat oppia kaiken mitä aatelin kuuluu tietää”. Lauben pojat valitsivat uran keisarillisen Venäjän palveluksessa, sillä aatelisidentiteettiin kuului kiinteästi palvelu upseerina keisarillisessa armeijassa.¹⁶⁹

Vielä aikuisiällä Marie Hackman kiinnitti itsensä vahvasti Lauben sukuun ja osoitti tämän käyttämällä isänsä sinettiä sekä tyttönimeään Hackman-sukunimen rinnalla. Viipurissa oli yleisesti tapana, että naiset vielä naimisiin mentyään tunnettiin tyttönimellään. Marie Elisabethin isoäiti oli Maria Jaenisch, Haveman-puolisosta huolimatta, ja moni muukin lähipiirin nainen käytti tyttönimeään. Ilmeisesti Lauben nimellä oli positiivinen kaiku ja sen mukana Marie Elisabeth kiinnittyi paikalliseen aatelistoon.

¹⁶⁵ Vainio-Korhonen 2008, 129.

¹⁶⁶ Riihinen 2012, 178-179, 196; Lamarche Marrese 2010, 12; Kimerling Wirtschafter 1997, 38, 47. Myös Kimerling Wirtschafter viittaa ”toiseuden” tematiikkaan, ks. 164.

¹⁶⁷ Karonen 2013b, 246, Lebedev 2001, 10, 27, viite 80. Hovipankkiiri Rall oli myös Marie Hackmanin rahaliikenteen hoitaja aina Rallin konkurssiin vuonna 1817 saakka.

¹⁶⁸ *Erik Amburger Datenbank*. Laube, Anton: Ausbildung; Petrischule, St. Petersburg von-ab 1791 bis 1793. ID 29704. Katso myös Johan Lauben pojat Alexander Laube, ID 29701, s. 1805 Pietarissa, k. 1856 Pyrmontissa, tehnyt huomattavan uran Venäjän valtionhallinnossa; Nikolai Laube, ID 29714, s. 1812, k. 1881 Pietarissa, tehnyt uran postihallinnossa Pietarissa; Laube, Johann: Vater Johann Friedrich Laube. Ausbildung Petrischule 1791; 1818-1824 Gouvern. postmeister Riga; 1825-1826 Vizegouvern. v. Perm, 1826-1828 Vizegouvern. v. Vladimir; 1828-1830 Vizegouvern. v. Pskov. ID 30366.

¹⁶⁹ Ruuth & Kuujo 1975, 26-33; Blomstedt 1951. Aina 1800-luvun loppuun saakka tavallisin tapa päästä aatelissaatyyiin oli nimittäminen Pyhän Vladimirin ritarikunnan alimpaan neljänteen luokkaan. Tähän luokkaan saatettiin nimittää myös sellaisia henkilöitä, jotka eivät olleet saaneet alempien rankiluokkien perinnöllistä aatelisarvoa. Tähän luokkaan upseerit, papit ja siviilivirkamiehet pääsivät palveltuaan 25 vuotta. Ilmeisesti näin saivat myös Lauben pojat aatelisarvon, mikäli eivät olleet perineet sitä isältään. Dumin 2001, 38-39. Venäjän virkamiesuran tarjoamista mahdollisuuksista katso Gluschkoff 2008, passim. Gluschkoffin mukaan autonomian ajalla suomalaissyntyisille miehille avautuneet Venäjän keisarikunnan virka- ja sotilasurat houkuttelivat kauppiasuraa enemmän. Viipurilaisille nämä uramahdollisuudet olivat auneet jo 1700-luvulla.

Puolison valinta oli tärkeä strateginen askel perheelle.¹⁷⁰ Johan Friedrich Laube oli kohtuullisen nuori mies, mutta hän oli sairastellut jo vuosia. On mahdollista, että Johan Friedrich Laube ajatteli saavansa vävystä apua liiketoimiinsa. Toisaalta, mikäli tytär oli perinyt isänsä luonteenpiirteitä, ei hänelle varmaan ollut kaikkein helpointa löytää aviopuolisoa. Johan Friedrich Laubea kuvataan ”hyväksi, mutta omapäiseksi mieheksi, joka tiesi parhaiten miten asioiden olisi tullut olla” ja joka oli kiinnostuneempi kaupunkitalonsa rakentamisesta kuin liiketoimista. Näyttää siltä, että Laube ei ylipäänsä ollut kovinkaan järjestelmällinen mies, ehkä sairastelunsa vuoksi, ehkä ylettömän työtaakan uuvuttamana.¹⁷¹

Viipurinsaksalaisen kauppiasyhteisön yhteenkuuluvaisuutta lujitettiin keskinäisten avioliittojen avulla. Porin kauppiaseliittiä tutkineen Jarkko Keskisen mukaan varhaismodernin ajan avioliitot toimivat kanavana, jonka kautta perhe, liiketoiminta ja perheen yhteiskunnallinen asema yhdistyivät. Avioliittoneuvotteluissa eliittiverkoston ylläpitäjänä ja kulttuurisen tradition siirtäjänä naisilla oli oma tärkeä roolinsa. Eliittien suku- ja ammattiverkostojen vallassa pysymisen teki niin pitkällä kuin lyhyellä aikavälillä mahdolliseksi vain niiden sukupolvien välinen sosiaalinen uusintaminen.¹⁷²

Sekä isä- että äiti-Laube olivat punninneet mahdollisen tulevan sulhasen kyvyt. Oli hyvä etsiä liittolainen uudelta taholta eli suunnalta, joka ei olisi sotkeutunut paikallisiin vallantavoittelun kuvioihin. 1700-luvun lopun Viipuria leimasivat poliittiset ristiriidat, jotka jakoivat maistraatin kahtia. Lopulta maistraatissa jouduttiin sukutauluin osoittamaan, että kaikki ovat sukua toisilleen, joten jokainen oli puolueellinen riita-asioissa. Jaana Gluschkoff on tutkinut myös 1800-luvun Viipuriin ulottuneita sukuverkostoja. Hän havainnoi Pierre Bourdieun *La Distinction* -tutkimukseen nojaten, että biologisen sukulaisuuden yli ulottuvilla sukuverkostoilla oli kulttuurisia ja yhteiskunnallisia päämääriä, joita ne pyrkivät siirtämään sukupolvelta toiselle. Bourdieun mukaan perhe pyrki säilyttämään valtansa, taloudelliset, kulttuuriset ja sosiaaliset etuoikeutensa ja siirtämään ne seuraavalle sukupolvelle. Toisin sanoen saksalaissyntyiset vanhemmat valitsivat tyttärelleen saksankieliseen kulttuuripiiriin kuuluvan aviomiehen, jotta viipurinsaksalainen yhteisö olisi turvattu myös seuraavassa sukupolvessa. Tulevan vävyn oli hyvä myös olla osaava kauppias, sillä tällöin jo Haveman- ja Jaenisch-suvuilta periytyvät kauppasuhteet hyödyttäisivät tuleviakin sukupolvia. Kuten ruotsalaisia kauppiasverkostoja tutkinut Leos Müller on todennut, yrittäjähenkisyyteen kuului oleellisena osana liiketoiminnan jatkuvuuden turvaaminen eli sosiaalinen reproduktio. Tämä käsite pitää hänen mukaansa sisällään arvojen, ajatusten ja kulttuurin siirtämisen sukupolvelta toiselle sekä sosiaalisen aseman ylläpitämiseen tai parantamiseen liittyvät toimet. Koska sosiaaliseen reproduktioon liittyy kiinteästi uuden sukupolven synnyttäminen, on naisten asema ja rooli tässä uusintatyössä oleellinen ja otettava myös tutkimuksessa entistä paremmin huomioon. Unohtaa ei myöskään sovi perheen merkitystä sosiaalisen reproduktion tuottajana ja keskeisenä varhaismodernin ajan kauppiaiden sosiaalisen pääoman, toiminnan ja kulttuurin kehtona.¹⁷³

¹⁷⁰ Davidoff & Hall 1994 [1987], 322-343.

¹⁷¹ "Laube war ein guter, angenehmer, aber auch eigensinniger Mann. Er konnte sich mit den Meister nicht wertragen, wollte alles besser wissen wie er, der doch wirklich das Wesen gründlich verstand, machte alles noch seinem Köpfe, und daher ging es nicht so wie es sollte." 27.1.1800, Schumacher & Co, St. Petersburg: "Werlieren werden Sie nichts; da aber die sachen sehr werwickelt sind, so eird es einige Monathe dauern biß alles auseinander gesetzt und reguliert werden kann. Der Seel. hatte sich durch den Bau einer grossen steinernen Hauses sehr wertiefet." 9.2.1800, Ulf & Lüder, Lübeck, B 10, Hackman & Co, ELKA; Immonen 2007, 8-9. Generalissimus Suvorov kuvaa kirjeessään Lauben kanavatyömailta seuraavasti: "En mene syitä erittelemään, mutta näette itse että Lauben kanavatyöt uinuvat!"

¹⁷² Keskinen 2012, 79-119; Gluschkoff 2008, 19, 378. Müller 1998, 24-31.

¹⁷³ Ruuth & Kuujo 1975, 66-70; Gluschkoff 2008, 22-23; Müller 1998, 25-26, 39, 245, 250, 277; Davidoff & Hall 1994 [1987], 221-222.

Sopivaa tilannetta avioitumiseen ei ollut ennen kuin Marie Elisabeth ehti saavuttaa 23 vuoden iän. Avioituminen oli yksi naisen elämän merkittävimmistä tapahtumista, sillä avioliitto päättyi yleensä vasta toisen puolison kuolemaan. Savon kartanoita 1700–1800-luvulla tutkineen Anna-Maria Åströmin mukaan herrasväen naiset avioituivat 24–25-vuotiaina ja miehet 30–32-vuotiaina. Samankaltaisiin lukuihin on päätyneet myös 1800-luvun helsinkiläiskauppiaita tutkinut Kai Häggman. Gudrun Andersson sen sijaan on esittänyt väitteen, että kaupunkieliittiin kuuluneet naiset Ruotsissa solmivat avioliiton nuorina.¹⁷⁴

Aviopuoliso löytyi siitä lähipiiristä, jonka kanssa päivittäin seurusteltiin. Marie Elisabeth Lauben aviomieheksi valikoitui kauppias Johan Friedrich Hackman (1755–1807), Lauben perheen vuokralainen. Pian vuokralainen oli valjastettu auttamaan Lauben liiketoimissa ja erityisesti Herttualassa aloitellun sikurinviljelyksen parissa.¹⁷⁵ Avioliiton solmimiseen liittyvistä neuvotteluista tai myötäjaisistä ei ole säilynyt mitään tietoja. Naisten merkittävyyttä avioliittoneuvotteluissa, avioliiton solmimisessa ja heidän kauttaan siirtyviä materiaalisia ja immateriaalisia arvoja ei aiempi historiantutkimukseen ole juurikaan huomionut. Esimerkiksi Tigerstedt ohittaa Marie Elisabeth Lauben kautta J. F. Hackmanille siirtyneen Lauben omaisuuden lauseella ”Epäilemättä tämä perintöosuus ratkaisevasti vakautti Hackmanin koko talouden.”¹⁷⁶ Koko Hackmanin talouden ja kauppahuoneen olemassaolo oli siis Lauben perinnön varassa, mutta Tigerstedt lähestyy asiaa jälkijättöisesti, Hackmanin suuruuden vuosista käsin. Hän ikään kuin heijastelee myöhempiä menestyksen vuosia tuohon tilanteeseen tietäen, mitä tulee tapahtumaan.

Siitä huolimatta, että Marie Elisabeth oli aatelismiehen tytär ja hänen aviopuolisonsa kauppias, voi heitä silti pitää saman yhteiskuntaryhmän edustajina. Molemmat kuuluivat herrasväkeen. Viipurin herrasväelle oli mahdollista myös päinvastainen asetelma. Näin oli tapahtunut Marie Hackmanin sukupiirissä kun Nikolai Heinrich von Engelhardt oli mennyt naimisiin kauppias Weckroothin tyttären kanssa. Tässä täytyy tosin huomioida von Engelhardtin tausta: hänen isänsä oli lääkäri ja äitinsä kauppiaantytär. Säätyrajojen ylittäminen oli Ruotsista tulleille vaikea ymmärtää. Vuonna 1808 Viipurissa viipynyt sotavanki Adelaide von Hauswolff ihmetteli kreivi Tjetronoffin ja kauppiaantyttären avioliittoa.¹⁷⁷

Jarkko Keskinen huomauttaa, että muualta muuttaneiden kauppiaiden oli erityisen tärkeää laajentaa sukupiiriään jopa kauppiaskunnan ulkopuolelle käsityöläisiin ja virkamiehiin.¹⁷⁸ Viipurissa sen sijaan saksalaistaustaisen kauppiaskunnan ja herrasväen parissa sukupiirin laajentaminen käsityöläisten pariin olisi ollut sosiaalinen romahdus. Käsityöläiset muodostivat selvästi kauppiaskuntaa sosiaalisesti ja taloudellisesti vähävoimaisemman joukon, joka erityisesti 1700-luvun ja 1800-luvun alun venäläisten käsityöharjoittajien ja käsityötä harjoittavien sotilaiden puristuksessa joutui kamppailemaan omasta toimeentulostaan. Viipurilaisen herrasväen tyttäret sen sijaan pyrkivät

¹⁷⁴ Åström 1993, 144, 149; Häggman 1994, 88; Andersson 2005, 57. Avioitumisiestä ja sen vaikutuksesta Länsi-Euroopan historiaan katso Hartman 2004. Hartmanin mukaan myöhäinen avioituminen edesauttoi taloudellista kehitystä. Viipurin säätyläisten kohdalla keskimääräistä avioitumisikää ei ole tutkittu.

¹⁷⁵ Häggman 1994, 89; Tigerstedt 1940, 164, Davidoff & Hall 1994 [1987]. Häggman kiteyttää, että sopivien joukosta etsittiin sitä oikeaa. Davidoff & Hall osoittavat, että nuorempi liikekumppani usein asettui asumaan samaan taloon.

¹⁷⁶ Tigerstedt 1940, 168.

¹⁷⁷ von Hauswolff 2007; 110. Vuonna 1808 Viipurissa avioitui sotakuvernöörin adjutantti, kreivi Tjetronoff (nimen kirjoitusasu von Hauswolffin) kenraalitar Bellegarden kanssa. Morsian oli 22-vuotias ja avioitui jo kolmatta kertaa. Alun perin hän oli Svensson-nimisen kauppiaan tytär. Kauppiassuku arvosteli sulhasta, sillä hän oli rahaton. Hauswolffin teksti paljastaa, että aatelisneitinä hän tuomitsi moisen porvarillisen asennoitumisen ja paheksui sen sijaan avioliiton epäsaatyisyyttä.

¹⁷⁸ Keskinen 2012. Säätyläisiä tutkinut Kaarlo Wirilander on osoittanut, että 1800-luvun loppupuolelle tultaessa porvariston ja aateliston väliset avioliitot yleistyivät. Wirilander 1974, 224–239.

löytämään kumppanin eritoten kotikaupungista keisarilliseen armeijaan tai virkauralle päätyneiden poikien keskuudesta, mikäli sitten puoliso ei löytynyt paikallisen kauppiaskunnan keskuudesta.¹⁷⁹

Keisarillisen Venäjän eliitin sosiaalista identiteettiä tutkinut Elisabeth Kimerling Wirtschafter on todennut, että naisten ainoa mahdollisuus nousuun säätykierrossaan oli naida itseään ylempää, sillä vain miehet saattoivat edetä urallaan säädystä toiseen. Myös esiteollisen Euroopan historiasta kirjoittanut Fernand Braudel osoittaa, että naisten avioituminen itseään ylempisäätysten kanssa oli vallitseva trendi.¹⁸⁰ Marie Elisabeth Laube poikkesi tästä ihanteesta. Hän nai omaa aatelista perhettään jossain määrin sosiaalisesti alempana olevan miehen, jonka kauppiaanura oli kestänyt miltei kymmenen vuotta. Näiden vuosien aikana liiketoimien menestys oli ollut nousua ja laskua.¹⁸¹ Aatelistyöstä tulisi kauppiaan rouva. Kaiken lisäksi tuleva puoliso sairasti pahaa kihtiä ja oli jo viisissäkymmenissä. Johan Friedrich Hackmanille tämä avioliitto oli sen sijaan suotuisa, sillä vaimonsa avulla hän pääsi käsiksi viipurinsaksalaisiin suku- ja liikeverkostoihin sekä niiden sisältämiin aineellisiin ja aineettomiin pääomiin.

Oli hyvin tavallista, että tuleva aviomies oli huomattavan paljon vanhempi kuin morsian. Kai Häggman on selittänyt tätä 1800-luvulla hyvin yleistä säätyläispariskunnan ikäeroa miehen valta-asemaa korostavilla perheihanteilla.¹⁸² Johan Friedrich Hackmanille syy hänen myöhäiseen avioitumiseensa oli hänen nuoruuden varattomuutensa ja opintovuotensa. Miehen tuli kyetä elättämään tuleva aviopuoliso säädynmukaisella tavalla.¹⁸³ Avioliiton solmimisen aikoihin jo viittäkymmentä lähestyvä Johan Friedrich Hackman oli saapunut Viipuriin Hampurista vuoden 1777 syksyllä kauppias Christian Wilhelm Alopaeuksen houkuttelemana. Bremen oli hänen kotikaupunkinsa ja Hampurissa nuori Hackman oli työskennellyt paikallisessa pankkiiriliikkeessä. Viipuriin hän oli päätenyt selvittämään hampurilaisten kauppahuoneiden pyynnöstä viipurilaisen Herman Dykanderin kauppahuoneen sekasotkuisia tilejä. Johan Friedrich Hackman sai viettää monia vuosia Dykanderin kirjanpitäjänä ennen kuin uskaltautui käymään kauppaa omissa nimissään. Tämä tapahtui vuonna 1790, jolloin Hackman kirjoittautui vierailevana kauppiana toiseen kauppiaskiltaan. Tuolloin Viipurissa kauppiat ja kautuivat venäläisen käytännön mukaisesti kauppiaskiltoihin pääomansa määrän mukaan, joten jostain Hackman oli onnistunut keräämään kiltaan vaaditut 5000 ruplaa.

Samaan aikaan kun Hackman aloitteli uraa itsenäisenä kauppiana, hän ryhtyi Viipurin peliklubin isännäksi. Peliklubi oli paikka, jossa kaupungin säätyläismiehet ja ylempään porvaristoon lukeutuva miesväki saattoivat tavata toisiaan erilaisten pelien ja keskustelujen parissa. Klubien, kerhojen ja kahviloiden on katsottu olleen 1700-luvun synnyttämiä julkisen elämän näyttämöitä, joissa miesten homososiaalisia siteitä ja verkostoja ylläpidettiin ja vahvistettiin. Aloittelevalle kauppialle peliklubin isännöisyys oli oiva tilaisuus päästä käsiksi jo olemassa oleviin verkostoihin sekä luoda uusia. Kun tarkastelee Hackmanin paneutumista peliklubin isännöityteen herättää vielä enemmän

¹⁷⁹ Aiheesta ei juurikaan ole tutkimusta. Tässä esitetyt väitteet perustuvat Ruuth 1908 ja Ruuth & Kuujo 1975 esitettyihin näkemyksiin.

¹⁸⁰ Kimerling Wirtschafter 1997, 10; Braudel 1979, 472–474.

¹⁸¹ Viipurin porvariskirjan mukaan J. F. Hackman oli vuonna 1790, kauppiana aloittaessaan, toisen killan kauppias. Vuonna 1791 kolmannen killan ja vuonna 1792 ensimmäisen killan. Burger Buch D 10, Viipurin maistraatin arkisto, MMA.

¹⁸² Häggman 1994, 88. Englantilaisista keskisäätystä tutkineet Leonore Davidoff ja Catherine Hall osoittavat, että mitä ylempisäätysesistä oli kyse, sitä suurempi ikäero oli. Davidoff & Hall 1994 [1987], 323.

¹⁸³ Kirjanpitäjä Klingender pohtii naimattomuutta muistelmissaan. "[...] as you are on the wrong side of 50 - which is bad enough, and as you are any thing but rich, - which is worst, my friendly advice is, that you will not marry [...]" Hackman & Co:n pitkäaikaiset kirjanpitäjät George Augspurg ja Adam Wilke eivät koskaan menneet naimisiin. Katso myös Davidoff & Hall 1994 [1987], 322–323.

ihmetystä, miksi nuoren Marie Elisabethin aviopuolisoksi valikoitui juuri Hackman. Tämä näet kumos portteripullollisen säännöllisesti joka arkipäivä ja sai vaivoikseen hankalan kihdin.¹⁸⁴

Johan Friedrich Hackman ei ollut aiemmin kovin halukas ottamaan vaimoa ”vaivoikseen”, mutta nyt hän oli ensimmäisen killan kauppias eikä enää kirjanpitäjä. Kasvavan kauppahuoneen hoitamisessa oli monia sellaisia puolia, jotka vaativat naisen panostusta. Vieraiden tarpeista huolehtiminen sekä arkisemmat askareet ruoka- ja vaatehuollon parissa olivat tehtäviä, jotka vaativat naisen työpanosta. Mikäli talossa ei ollut vaimoa, oli näihin tehtäviin palkattava taloudenhoitajatar. Toisaalta vaimo myös lisäsi kauppahuoneen ja sen pään luottamusta muiden kauppiaiden keskuudessa. Perheellisen miehen voi olettaa kiinnittyneen paikalliseen yhteisöön tiukemmin kuin poismuutosta haaveilevan poikamiehen.

Miten tämä kihtikohtausten runtelema, viidettäkymmenettä ikävuottaan lähestyvä taloudellisesti epävarmassa asemassa ja ilman suvun suomia kontakteja oleva mies päätyi naimisiin aatelismiehen tyttären kanssa? Eikö Marie Elisabethille olisi löytynyt puolisoa tämän veljien upseeritovereiden parista? Moni sukulaisnainen oli löytänyt puolison Moskovan tai Pietarin lääkärikunnan parista, joten ehkä sieltä olisi voinut etsiä nytkin sopivaa puolisoa. Ja olisihan Viipurissa ollut useita varteenotettavia sukulaispoikia, jotka olivat aloittelemassa isiensä kauppahuoneissa. Kauppiaan tyttären naiminen oli Hackmanille hyvä ratkaisu, mutta oliko tämä naimakauppa kannattava valinta morsiamen kannalta? Jarkko Keskinen on tutkimuksessaan analysoinut kauppiasperheiden avioliittostrategioita 1800-luvun alun Porissa. Hän tuo esille ruotsalaistutkija Anita Göranssonin havaitsemana reduktiivisen eli yrityksen ehjänä säilyttämisen motiivin, jossa suosittiin serkusavioliittoja, sekä ekspansiivisen strategian, jossa yritykseen pyrittiin hankkimaan lisää tietotaitoja ja kontakteja. Ruotsalaisia tukkukauppiaita tutkinut Karin Ågren on lisännyt näihin strategioihin reproduktiivisen strategian, jossa avioliitto solmitaan kahden ei-sukua olevan mutta saman sosiaaliluokan edustajan kesken. Keskinen osoittaa omassa analyysissään, että kauppiaiden oli tärkeä huomioida lyhyellä aikavälillä suvun resurssien kasvattaminen myötäjäisten ja uusien kontaktien avulla. Pitkällä aikavälillä avioliittostrategiassa oli huomioitava liiketoiminnan jatkuvuuden turvaaminen. Miesten avioliittostrategiat olivat ekspansiivisempia ja ulottuivat useampaan ammattiryhmään, kun taas naisten kohdalla avioliiton motiiveina olivat reproduktiiviset seikat ja perheen sosiaalisen pääoman kartuttaminen.¹⁸⁵

Ehkä Johan Friedrich Laube koki, että aika kävi vähiin ja liiketoimille oli löydettävä joku jatkaja, sillä omat pojat eivät olleet siihen halukkaita. Vieraan palkatun kirjanpitäjän hankkiminen olisi maksanut rahaa, ja sitä Laubella ei ollut koskaan liikaa. Davidoff ja Hall ovat korostaneet kotitalouteen perustuvan varhaismodernin tuotantomallin suosineen perhettä tuotantoyksikkönä. Tämä tarkoittaa sitä, että kannattavinta oli laajentaa perhettä naimalla siihen hyödyllisiä uusia jäseniä. Tällöin myös tuotantotavan perheyrittämäisyys korostuu.¹⁸⁶

On mahdollista, että paikallisten kauppiaiden pojat tunsivat Lauben liian hyvin eivätkä olleet kiinnostuneet sitomaan itseään päättäväiseen mutta raha-asioissa mahdollisesti hiukan huolimattomasti käyttäytyvään mieheen, jonka vävynä olisi saanut kon-

¹⁸⁴ ”Miksi hankkisin vaimon ottamalla itselleni murheita, joita minulla nyt ei ole, ja miksi kiinnittäisin itseni tähän karuun ilmastoon, jonka minä joka tapauksessa ennemmin tai myöhemmin - määrättyjen olosuhteiden sattuessa - tulen jättämään ja joka minun jo yksin hermostoni vuoksi on pakko jättää.” Tigerstedt 1940, 87, 161-162. Katso myös Hussey 2008, 51; Tosh 1999a, 187; Habermas 1984.

¹⁸⁵ Keskinen 2012, 84-85, 98; Ågren 2007, 94; Wirilander 1974, 241-243.

¹⁸⁶ Davidoff & Hall 1994 [1987], 32.

tolleen koko Itä-Suomen alueelle ulottuvat suurimittaiset liiketoimet. Toisaalta serkun tai pikkuserkun naiminen olisi tuonut suvun omaisuuden jälleen yhteen ja siten vahvistanut suvun asemaa paikallisyhteisössä ja kauppiasverkostoissa.¹⁸⁷

Tyttären edun mukaista oli löytää ahkera ja osaava puoliso, oli tämä sitten sukua tai ei, sillä se vahvisti tyttären lapsuudenperheen ja isän asemaa. Kai Häggman on korostanut naisten, niin äitien kuin tyttärien, aktiivisuutta aviopuolisoa etsittäessä,¹⁸⁸ joten on mahdollista, että Helena-äidillä ja voimakastahtoiseksi tiedetyllä Marie-tyttärellä oli sanansa sanottavana avioliittoa suunniteltaessa. Ne Hackmania puoltaneet seikat, jotka ovat voineet vedota äitiin ja tyttäreeseen, jäivät jälkipolvien arvailujen varaan. On mahdollista, että hänen sivistyksensä, lukeneisuutensa sekä intohimonsa korttipeleihin ja ylipäänsä hänen intonsa sosiaaliseen elämään vetosivat seurapiireissä viihtyneeseen Marie Elisabethiin. Tyttären avioaikeet eivät kuitenkaan yleensä olleet yksin hänen päätettävissään. Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 lain mukaan naisella tuli aina olla isänsä tai tämän kuoltua lähimmän miespuolisen sukulaisensa tai holhoojansa suostumus avioitumiseen. Viipurissa noudatettiin siviiliasioissa Maunu Eerikinpojan kaupunkilakia, kuten yllä todettiin. Tämän lain mukaan vastoin vanhempiensa tahtoa avioituva neito menetti isän- ja äidinperintönsä. Kirsi Vainio-Korhonen on osoittanut Sofie Munsterhjelmia koskevassa tutkimuksessaan, miten hankalaksi elämä saattoi muodostua, mikäli tytär valitsi puolison ilman naittajansa suostumusta tai tuttavaverkoston ulkopuolelta. Toisaalta tyttärillä oli miltei poikkeuksetta mahdollisuus osoittaa oma mielipiteensä sekä tehdä lopullinen päätös aviomiehen suhteen. Molemminpuolinen suostuvaisuus oli sekä avioliiton että kauppahuoneen kannalta edullisinta.¹⁸⁹

Johan Friedrich Lauben ja hänen vävynsä esimerkki osoittavat, että avioliiton kautta eteneminen oli mahdollista myös miehille. Johan Friedrich Laube saattoi kokea hengenheimolaisuutta niin ikään yksin ja vieraana kaupunkiin saapuneen Hackmanin kanssa ja siksi tämä ajoi muiden tyttären aviomieskandidaattien ohitse. Avioliiton solmiminen oli erityisen tärkeää Lauben liiketoimien vuoksi. Perheen toimintatavat tulevat esille parhaiten juuri sukupolvenvaihdoksen aikaan. Perheen tapa toimia voi joko perustua vanhojen toimintamallien toistamiselle tai sitten se voi olla perustana uusien ajatusten ja toimintatapojen synnylle. Kauppiasverkostoja tutkineet Ylva Hasselberg ja Tom Petersson ovat todenneet, että henkilökohtaisiin verkostokontakteihin tukeutuminen ei aina takaa parasta mahdollista tulosta sukupolvenvaihdoksen yhteydessä. Vakiintuneet kontaktit saattavat olla jopa esteenä liiketoimien uudistamiselle ja innovaatioille. Myös Jarkko Keskinen on osoittanut, että miesten avioliittostrategioiden taustalla olivat ekspansiiviset pyrkimykset.¹⁹⁰ Tästä näkökulmasta katsoen Laube mahdollisesti pyrki etsimään uusia kontakteja, joita hänen oli mahdollista solmia Hackmanin avulla. Mikäli hän olisi valinnut tyttärensä puolisosksi jonkin kaukaisen sukulaisen tai miehen, jonka suku oli jo sukupolvien ajan asunut Viipurissa, olisi hän menettänyt mahdollisuudet kontakteihin esimerkiksi Bremenissä, Hackmanin entisellä kotiseudulla. Myös Hackmanin solmimat kauppayhteydet ranskalaisiin puutavaranojastajiin saattoivat toimia isä-Lauben kiinnostuksen herättäjinä. Kielitaitoinen ja kauppiantoimissaan taitava vävy nostaisi Lauben omat puutavara-kaupat uudelle tasolle.

Tulokkaalle avioliiton solmiminen oli yksi merkittävimmistä teoista uudella kotiseu-

¹⁸⁷ Davidoff & Hall 1994 [1987], 219–222.

¹⁸⁸ Bull 2002, 203; Häggman 1994, 91.

¹⁸⁹ Vainio-Korhonen 2012, 95–104, 137–157; Lahtinen 2010, 19; Vainio-Korhonen 2008, 256; Davidoff & Hall 1994 [1987], 219.

¹⁹⁰ Keskinen 2012, 119; Hasselberg & Pettersson 2006, 355. Perheyritys mielletään yritykseksi, jonka johdossa on perheenjäsen ja perhe omistaa yrityksen ja kontrolloi sen toimintoja. Tässä mielessä Hackman & Co oli perheyritys, joskin siinä oli myös ulkopuolisia osakkaita.

dulla. Avioliiton avulla hän saattoi saada taloudellista hyötyä, mutta myös moninkertaistaa kontaktiverkostonsa ja syventää kontaktiensa laatua sekä saada osakseen luottamusta. Erityisen hyödyllistä Johan Friedrich Hackmanille oli löytää aatelinen puoliso, sillä se avasi uusia ovia aatellittomalle tulokkaalle.¹⁹¹ On jokseenkin epätodennäköistä, että kyseessä olisi ollut rakkausavioliitto. Tätä seikkaa ei puolla mikään Hackmanin kirjeissä, päinvastoin hän toteaa pian avioitumisensa jälkeen vaimostaan, että jokaisella on ristinsä kannettavana. Tämä saattaa toki olla miestenvälistä sanailua eikä Hackman kirjeissään millään tapaa analysoi tunteitaan.¹⁹² Taloudelliset seikat, tyttären ja hänen vanhempiensa ikääntyminen ja yhteinen kulttuurinen tausta painoivat todennäköisesti vaakakupissa eniten, kun Marie Elisabethin avioitumista pohdittiin. Arjen jakaminen, Hackmanin asuessa Lauben vuokralaisena, saattaa osaltaan selittää pariskunnan avioitumista. Puoliso valittiin usein omasta elinpiiristä. Oli varsin epätavallista ja epäluuloa herättävää, mikäli puolisoiksi päätyi joku oman säätyläis- tai tuttavapiirin ulkopuolinen henkilö.¹⁹³

Lähdeaineisto on kovin vaitonainen Marie Elisabeth Lauben ja Johan Friedrich Hackmanin avioliittoneuvottelujen ja kihlauksen suhteen. Avioliittoa edeltäneet neuvottelut olivat merkittävässä asemassa aikana, jolloin henkisten ja taloudellisten pääomien hallinta tapahtui kotitalouksien piirissä. Tällöin merkittäviä eivät olleet vain tulevien aviomiesten pääomat vaan myös morsiamen kautta saatettiin siirtää hänen sukunsa pääomia tulevien sukupolvien käyttöön. Naisten merkitys omaisuudensiirroissa on kuitenkin yleensä ohitettu, vaikka äitien ja tyttärien taloudellinen ja sosiaalinen pääoma olisi ollut ratkaisevassa asemassa. Neuvottelut omaisuudesta ja sen käyttötavoista sekä pyrkimykset sen kartuttamiseksi eivät luonnollisestikaan päättyneet avioitumiseen vaan jatkuivat läpi avioliiton. Yleensä kaikille lapsille pyrittiin tarjoamaan samanlaiset lähtökohdat heidän aikuiselämänsä alkutaipaleella. Tämän pyrkimyksen takana, kuten ruotsalaistutkija Gudrun Andersson on osoittanut, oli halu turvata perheen ja suvun asema paikallisyhteisössään. Tämä ei kuitenkaan merkitse, että kaikki lapset olisivat saaneet samanlaisen taloudellisen tai henkisen panostuksen vanhempiensa taholta. Etenkin tyttävät jäivät koulutuksen suomien potentiaalien ulottumattomiin, ja sitä vain harvoin kompensoitiin rahalla tai muilla omaisuudensiirroilla.¹⁹⁴

Potentiaalinen epätasapuolisuus on hankalaa konkretisoida Lauben perheen kohdalla. Mitään tietoa mahdollisista myötäjaisista tai omaisuudensiirroista avioliittoa solmittaessa ei ole säilynyt. 1700-luvun puolivälin paikkeilla Venäjällä vallalle tuli aatelin parissa käytäntö, jossa myötäjaiset olivat sopimus vanhempien ja tyttären välillä sen sijaan, että appivanhemmat olisivat sopineet asiasta tulevan vävynsä kanssa. Taustalla tässä on vuonna 1753 voimaan tullut laki pariskunnan erillisestä omaisuudesta.¹⁹⁵ Lähdeaineistosta ei selviä noudattivatko Laubet tätä venäläistä käytäntöä. On mahdollista, että venäläiseen aateliin kuuluvina he saattoivat seurata tässä asiassa säätyoveriensä esimerkkiä ja sopivat tyttärensä kanssa mahdollisista omaisuudenjakotoimista myötäjäisten yhteydessä. Ruotsalaisperäinen lainsäädäntö luonnollisesti poikkesi venäläisestä, mutta silloinkin myötäjaiset toimivat ikään kuin tyttären ennakkoperintönä isänpuoleiselta suvulta.¹⁹⁶

Marie Elisabethin veljet eivät olleet Viipurissa huolehtimassa ikääntyvistä vanhem-

¹⁹¹ Andersson 2009, 99; Wirilander 1974, 242–243.

¹⁹² "Ich habe einmahl das Kreuz, und muss es also tragen." 2910.1801, Zigel, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

¹⁹³ Keskinen 2012, 87; Vainio-Korhonen 2012, 137–150.

¹⁹⁴ Andersson 2005, 69–70; Erickson 2005, 3; Bull 2002, 195–196; Lamarche Marrese 2002; Tigerstedt 1940, 168.

¹⁹⁵ Lamarche Marrese 2002, 60.

¹⁹⁶ Lahtinen 2010.

mistaan eivätkä omaisuuden hoitamisesta. Veljien koulutukseen oli panostettu enemmän kuin Marie Elisabethin kohdalla. Lauben veljesten henkinen pääoma oli karttunut heidän vanhempiensa tekemien valintojen avulla. Veljesten sosiaaliseen pääomaan oli myös panostettu tai he pyrkivät kasvattamaan sitä itse, sillä Pietarissa heidän voi olettaa hakeutuneen seuraan, joka hyödytti heitä. Sen sijaan Viipurissa sijainnut kiinteä omaisuus sekä sikäläiset sosiaaliset verkostot ja niiden luoma sosiaalinen pääoma koitui lähes yksinomaan Marie Elisabethin ja hänen aviomiehensä hyväksi. Tällä mahdollisesti kompensoitiin Marie Elisabethin henkisen pääoman puutteita. Lauben perheessä tuskin kuitenkaan kyettiin näin pitkälle vietyihin teoreettisiin pohdintoihin. Oletettavasti omaisuuden ylläpidon ja kartuttamisen suhteen kyse oli vain käytännön sanelemasta pakkotilanteesta. Koska Laubella ei ollut poikaa, joka olisi halunnut tai voinut ottaa vastaan Viipurissa sijainneen omaisuuden, siirtyi se nyt tyttären kautta mahdolliselle seuraavalle sukupolvelle. Siitä, noudatettiinko Lauben ja Hackmanien perheissä venäläisen lainsäädännön mukaista avioparin erillisen omaisuuden määrittävää lakia ei ole tietoa. Aatelisina Laubet kytkeytyivät venäläiseen aatelistoon, mutta samalla siviiliasioissa noudatettiin Viipurin kuvernementissa Ruotsin ajalta periytyvää lainsäädäntöä. Muissa yhteyksissä Laubet vetosivat venäläiseen aatelistoa koskevaan lainsäädäntöön, joten on mahdollista, että tässäkin tapauksessa niin tehtiin. Avioparin omaisuuden erilliseksi määrittävä laki oli astunut voimaan vuonna 1753 ja sen tarkoituksena oli taata aviovaimon selviytyminen tilanteessa, jossa aviomiehen kyky elättää vaimonsa ja perheensä jostain syystä oli uhattuna. Tämän lain on usein tulkittu antaneen venäläisille naisille itsenäisemmän aseman kuin heidän länsieurooppalaisille sisarilleen, mutta tosiasiaa naisten isänpuoleinen suku kontrolloi naimisissa olevien tyttäriensä ja siskojensa omaisuutta.¹⁹⁷ Näin näyttää toimitun myös Lauben perheessä. Perheen pojista Anton Georg (Anton Ivanovitsch) huolehti perheen omaisuushoidosta Pietarissa vielä senkin jälkeen kun Hackmanin pariskunta oli lunastanut Lauben perikunnan omaisuuden nimiinsä, mutta suurin apu hänestä oli Marie Hackmanin leskeyden ensimmäisinä vuosina. Tosin tämä omaisuudenhoito ei tarkoita, että avioparin omaisuus olisi ollut erillistä. Kyse saattaa olla vain veljellisestä avusta.

Avioliittoon valmistautuminen

Avioliittoon valmistautuminen ja häät ovat käytettävissä olevassa lähdeaineistossa ensimmäinen kerta, kun tapahtumaa voidaan tarkastella Marie Elisabethiin liittyvän kulluttamisen näkökulmista. Elokuun lopussa vuonna 1798 neiti Laube mainitaan kirjeessä ensimmäistä kertaa. Yleensä kihlusaika ei ollut pitkä, joten on hyvin mahdollista, että ritari ja raatimies Lauben tytär ja kauppias Johan Friedrich Hackman kihlautuivat kevään tai kesän 1798 aikana. On mahdollista, että kihlaus tapahtui loppukesästä 1798, sillä tuolloin Hackman maksoi liikekumppanilleen Ignatiukselle tämän Tukholmasta tuomasta kultakellosta. Kultakello oli aikakauden tyyppinen kihlajaislahja.¹⁹⁸ Kihlusaikana tulevan avioparin oli mahdollista seurustella ja tutustua toisiinsa. Kihlusaikana Hackman on kovin vaitonainen tulevasta elämänmuutoksestaan. Tuleva aviopuoliso mainitaan vain kerran, kun Hackman kirjoittaa hyvälle ystävälleen Haminaan, että neiti Laube ja hänen isänsä odottavat tätä maalla.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Lamarche Marrese 2002, 68, 72.

¹⁹⁸ "Per 2 Debitores An J. Ignatius Conto Court. Ro 153,08 wegen der in Stockholm für meine Rechnung in April Monath won P. Hagbergh & Co, gehabene 100 RD. Per Haushaltung Unkosten Ro 151,55 für, auf mein Verlangen besorgte 1 goldene Uhr Kette RGS RD 37 à 153 Ro 56,64; 1 Wand Uhr RGS RD 62 à „ Ro 94,91." July 1798, GXV, Hackman & Co, ELKA; Vainio-Korhonen 2008, 283, 293.

¹⁹⁹ "[...] Auch Fräulein Laube, und ihr Water, die Sie recht sehr bedauern glauben. Sie noch einmahl bey sich auf dem Lande zu sehen." 26.8.1798, Bradt, Friedrichahaven, B 7, Hackman & Co, ELKA; Vainio-Korhonen 2008, 256.

Hackman oli asunut samassa talossa tulevan puolisonsa kanssa kihlautumista edeltävät pari vuotta. On oletettavaa, että pariskunta tunsi toisensa hyvin jo ennen kihlautumista. Kai Häggman on esittänyt näkemyksen, että 1800-luvun helsinkiläissätyläisten parissa ei nuorempien ollut mahdollista viettää kahdenkeskistä aikaa ilman ikävien huhujen syntymistä. Käytettävissä olevan aineiston perusteella on vaikea tehdä päätelmiä naimattomien, eri sukupuolta olevien henkilöiden seurustelusta. Myöhemmin, kun Marie Hackman on jo itse isoäiti, hänen pojanpoikansa kirjeessä tytöt ja pojat seurustelevat varsin vapaasti tanssin, rekiretkien ja yleisen ilakoinnin lomassa ja ihastuksia puidaan avoimesti. Paikalla on kuitenkin aina suurempi joukko nuorisoa, joten kahdenkeskinen vetäytyminen esimerkiksi suljettujen ovien taakse olisi saattanut herättää huomiota.²⁰⁰

Elokuun 1798 jälkeen Marie Elisabeth mainitaan seuraavan kerran vasta toukokuussa 1799, tällä kertaa hän oli jo ”minun rouvani”. Avioliitto solmittiin 5.4.1799.²⁰¹ Tilikirja-aineisto paljastaa joitain valmisteluja, jotka voi liittää avioliiton solmimiseen. Johan Friedrich Hackman hankki lokakuussa 1798 puoli tusinaa hienoja naisten hansikkaita.²⁰² Tämä ostos oli ainoa mahdolliselle kihlatulle morsiamelle ostettu lahja. Sen sijaan tilikirjat paljastavat sen, miten poikamiehenä vuokratuissa huoneissa elänyt Hackman valmistautui avioelämään. Kokonainen koti oli sisustettava ja uusia vaatteita ja vaunuja oli hankittava. Myös palveluspoika oli puettava paremmin.

Kapiot, jotka avioituva nainen toi mukanaan, olivat tärkeässä asemassa uutta taloutta perustettaessa. Kapiot sisälsivät yleensä liina- ja pitovaatteita, joiden valmistamisessa morsiamella oli tärkeä osa. Mitään tietoja Marie Elisabethin uurastuksesta ompelusten äärellä ei ole. Voi kuitenkin arvella, että Viipurin herrasväkeen kuuluvan varakkaan perheen ainoan tyttären kapiot olivat asemanmukaiset, jopa ylelliset. Mahdollisesti liinavaatteet oli tuotettu Hollannista ja Pietarista ja ne oli kirjailtu nimikirjaimin MEL, Marie Elisabeth Laube, sekä koristeltu pitsein. Kirsi Vainio-Korhonen on Sophie Creutzia koskevassa tutkimuksessaan todennut, ruotsalaistutkija Angela Rundqvistiä mukaillen, että suvun naisten historia ja työ talletettiin kapiroihin, joita valmisteltiin koko suvun naisten voimin. Marie Elisabethin äiti sekä äidinäiti sekä lukuisa joukko tätejä ja serkkutyttöjä uurasti tulevan morsiamen apuna. Samalla voitiin juoruilla, kertoa suvun historiasta ja valmistaa tulevaa morsianta elämään avioavaimona.²⁰³

Myös tuleva sulhanen varustautui avioelämään hankkimalla kodin tekstiilejä ja uusimalla omaa vaateparttaan. Johan Friedrich Hackman hankki toukokuussa 1798 vuodevaatteita paroni Hoyns huutokaupasta. Hän myös maksoi räätäli Zipplingille kahden päällystakin sekä polvihousuparin valmistamisesta.²⁰⁴ Seuraavien kuukausien aikana Hackman maksoi laivuri Smit[h]in mukana tulleet silkkikankaat ja -sukat, liivin ja la-

²⁰⁰ "Die jungen Herren, worunter such ich, veranstalteten eine Schlittenpartie; man versammelte sich um ½ 4 Uhr N.M. im Societätshause, angagierte einen Dame, fuhr einige Mal um die Stadt und dann nach dem sogenannte Vauxhall in der Wyburger Vorstadt, wo bis um Mitternachs getanzt wurde. Ich fuhr mit der jungsten Dammert, die auch recht hubsch (vorzuglich schöne Augen) aber leider sehr klein von Gestalt ist. Frln. P.D., die du ja auch kennst, ist wirklich eine 'klassische Schönheit', ihr Benehmen ist anspruchslos, aber sehr sicher. Für die Seelenruhe unser jungen Herren ist es sehr gut dass sie wieder nach Wmstrd zuruckgekehrt ist; vielleicht ware auch ich bei näherer Bekanntschaft und fortgesetzter Bewunderung zu ihren Fussen gesunken; unter gegenwärtigen Umständen hat mich wahrscheinlich mein 'Mangel an Jugendfrische' davor bewahrt." Woldemar Hackman Victor Hackmanille 21.2.1854, HH 26, Handelshuset Hackman, ÅA. Samankaltaista nuorison ilakointia Vainio-Korhonen 2008, 270-273; Häggman 1994, 94-95.

²⁰¹ J. F. Hackman kirjoittaa vaimonsa isälle, mutta ei mainitse "tytärtänne" vaan "minun vaimoni". "Meine Frau und ich empfehlen uns bestens." 17.5.1799, J. F. Laube, St. Peterburg, B 9, Hackman & Co, ELKA; Tigerstedt 1940, 166.

²⁰² October 1798, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²⁰³ Ilmakunnas 2009, 264-266; Vainio-Korhonen 2008, 280-281.

²⁰⁴ "[...] für diverser Bettzeug won Baron Hoyns Auction 51,89; [...] an Schneider Zippling für zwey überräck u 1 Paar Beinkleider, laut Rechn. 9 Ro." May 1798, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

kanakankaan.²⁰⁵ Lisää vuodevaatteita hän hankki kauppias Sesemanin huutokaupasta.²⁰⁶ Lokakuussa tuleva sulhanen hankki naisten ja miesten hansikkaita, puoli tusinaa kumpiakin. Avioparin liikkumista varten Hackman osti Ti[e]senhausenilta droshkan. Hän myös hankki uutta kotia varten peiliparin.²⁰⁷ Loppuvuodesta Hackman osti vielä liivikankaita.²⁰⁸

Vuonna 1799 Hackman alkoi varustautua toden teolla tulevaan avioelämään. Tämä havainto kumoaa Häggmanin toteamuksen, että miehelle häät eivät aiheuttaneet samanlaista kuumeista valmistelukiirettä kuin morsiamelle.²⁰⁹ Heti tammikuussa Hackman maksoi inspehtori Freidrichsille kahdesta tusinasta juomalaseja, tusinasta valkoisia teelautasia sekä yhdestä kulhosta 36,50 ruplaa. Freidrichsiltä hän hankki myös toilettipeilin. Tulevan vaimon isä toi Pietarin matkaltaan ”säkillisen ketunnahkoja naisten turkkia varten” sekä punaista kangasta. Sulhanen maksoi tulevan vaimonsa turkin valmistamisesta. Avioliittoon valmistautuminen sekä hääjärjestelyt työllistivät ennen kaikkea naisia, mutta myös miesten aika näyttää kuluneen hankintojen ja valmistelujen parissa. Tulevaan kotiin Hackman osti mahonkipöydän, teräksisen sängyn ja siihen peiton sekä korjautti pesukomuutin. Terässänky oli varsin vaatimaton nukkumasija, joten se tuskin oli aviovuode. Sen sijaan kyseessä saattoi olla palvelusväelle tarkoitettu sänky. Avioparin sänky oli mitä todennäköisimmin tehty puusta ja koristeltu kaiveruksin. Morsiusvuoteen valmistelu oli tärkeä osa häävarusteluja. Hääväki saattoi morsiusparin näiden yhteiseen makuuhuoneeseen, jossa oli pitsein ja koruommelluin liinavaattein koristeltu morsiusränky odottamassa nuorta paria.²¹⁰

Helmikuussa 1799 Hackman maksoi räätäli Zipplingille silkkihiivistä, polvihousuista ja alusvaatteista sekä suutari Müllerille saappaista ja sukista.²¹¹ Nämä olivat mitä todennäköisimmin sulhasen häissään käyttämä asu. Maaliskuussa häävalmistelut ja oman kodin varustaminen kiihtyivät. Tuleva aviomies hankki kuparisepältä, ehkäpä morsiamensa ohjeistuksen mukaan, kattilan ja kahvimyllyn sekä ruokailuvälineitä ja sokeripihdit. Haminasta saapui kello ja Tiesenhausenilta ostettu droshka korjautettiin. Suutari Trofim toppasi sohvan ja tuolit sekä sängynpäädyn. Hackman hankki sängyn viereen suuren arkun ja vaatteille tangon. Uuteen kotiin tulevat peilit kullattiin. Lisäksi Hackman hankki pukeutumispöydän ja -peilin vaimonsa tarpeita silmällä pitäen. Kaikki oli valmista avioelämää varten. Pariskunta vihittiin huhtikuussa 1799. Vihkiminen tapahtui todennäköisesti morsiamen kotona, jossa rovasti August Friedrich Wahl vihki parin ja sai vaivoistaan palkkaa 25 ruplaa.²¹²

²⁰⁵ "won Sr Smit 4 seidene Tücher 26,88; 3 Paar seidene Strümpfe 24,48; 1 Weste 10,56; 2 Yd fein Laken 27,84." Juny 1798, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²⁰⁶ "2 Bettzeuge 6 Kisten und 1 Decke won die Sesemanschen Auction 44,11." July 1798, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²⁰⁷ "½ Dutzend feine Damens Handschue 4 Ro; ½ do Manns do 3[...].1 Droschka won Tisenhausen 30 Ro; 1 Paar Spiegel won do 50 Ro." October 1798, G1XV, Hackman & Co, ELKA. Tiesenhausen on todennäköisesti baltiansaksalaisen aatelissukuun kuuluva upseeri, joka on ollut virkansa takia Viipurissa.

²⁰⁸ "2 Westzeuge won JC Sutthoff 7 Ro." December 1798, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²⁰⁹ Häggman 1994, 96.

²¹⁰ "[...] an Inspector Freidrichs für [...] 2 dutz Glässer 25 Ro, 1 dutz weiss Thetassen u 1 Spülkummen 11,50; 1 Toilett Spiegel 9 Ro [...] durch Laube aus St Petersburg 19½ [Ispd] Provence Ohl 8,77; Anschioewis für 4 Ro, 6 Krüge Seef 6 Ro, Cappers für 6 Ro, 1/4 [Ispd] Muskoten Blumen 4 Ro; 5 [Ispd] getrockente Türkische Bohnen 3,50; [...] für einen runden Mahony Tish won Stolpe 30 Ro; [...] an JH Fabritius für folgendes aus Petersburg: 1 Sack Fuchsfellen zum Damens Pels 75 Ro; 12 Ars. roth Gros detour 225 Co 27 Ro; macherlohn für den grossen Pelz und Felte 20 Ro; 1½ Pud Daumm à 27 Ro 40,50; 1 stahlerne Bettstelle 70 Ro, [...] 1 grosse Decke zu do 10 Ro [...] für eine Kommode zu repariren 3 Ro." Januar 1799, G1XV, Hackman & Co, ELKA; Vainio-Korhonen 2008, 293, 296.

²¹¹ "[...] an Schneider Zippling für Seiderzeug zu Weste u Beinkleder Ro 13,50; dawon ab für werkauffes Pailletuch zu Unterkleder Ro 12 Ro; d. 23ten do für Steifeln u 2 Pr Strümpfe an Müller Ro 1,50." Februar 1799, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²¹² "[...] an den Kupfersmidt für Kessel und Cafferollen 1315; [...] Fracht für eine Uhr aus Friedrichshaven 2 Ro [...] Reparations Kosten für eine Droschka won Tisenhausen 10,41; do Arbeitslohn für 2 Worlege Köffel u 1 Zucker zange 5,28; [...] do an den Schuster Trofim, Kanaper u Stuhle auf zu stopfen u Arbeits für ein neues Bettstelle 24,32; do an Stolpe für eine grosse Bett-

Kai Häggmanin mukaan häiden valmistelu sekä kulujen maksaminen on perinteisesti ollut morsiamen suvun vastuulla,²¹³ mutta Hackmanin tileistä voi havaita, että tässä tapauksessa sulhanen on maksanut melkein kaiken. Lauben ja Hackmanin keskinäiset velkasuhteet ovat saattaneet olla syynä tähän epätavalliseen järjestelyyn.

Hääpäivän lähestyessä kuluttaminen kiihtyi. Morsiustyttöjen kampaukset, morsiuspuku ja muut häämenot olivat kaikki J. F. Hackmanin kontolla. Kampaaja Lalolle maksettu kuuden ruplan summa paljastaa, että morsiuustyttöjä oli useita ja heidän kampauksensa olivat taidokkaita ja aikaa vieviä, sillä samalla hinnalla Hackman olisi huollattanut peruukkiaan Lalolla puolen vuoden ajan.²¹⁴ Morsiustyttöinä toimi mitä todennäköisimmin Marie Elisabethin sukulaistyttöjä. Marie Elisabethin morsiuspuku oli varsin näyttävä, sillä siinä oli seitsemän venäjänkyynärää eli miltei 5 metriä Pietarista hankittua harsoa ja kahdeksan ja puoli metriä koristenuhaa.²¹⁵ On mahdollista, että itse puku oli valkoista pellavaa kuten seuraavana vuonna avioon astuneen Vendela Glasens-tiernan morsiuspuku.²¹⁶

Häiden miesvieraita kestittiin tupakalla ja alkoholijuomilla. Arvokkaimmat viinit nautittiin herrasväen pöydässä, mutta tavan mukaan palvelusväki sai juhlien kunniaksi ryyppyä paloviinaa. Uudet pöytä- ja lautasliinat peittivät herrasväen pöytiä. Sulhasen palveluspoika Philip sai hääpäiväksi uudet sukat ja Abraham-vahti uudet saappaat sekä hatun.²¹⁷ Näin koko lähipiiri, sukulaiset ja palvelusväki, oli otettu osaksi nuorenparin juhlaa.

Mitä todennäköisimmin häitä juhlittiin morsiamen kotona joko kaupunkiasunnossa tai Herttualan kartanossa. Kartano oli Marie Hackmanille tärkeä paikka, mutta sinne matkattiin harvoin jo huhtikuussa. Vasta valmistunut suuri Lauben kivitalo oli todennäköisempi juhlapaikka. Häitä saatettiin juhlaa useita päiviä. Aatelspiireissä hääjuhlan kulkuun kuului varsinainen vihkipäivä, jolloin papin aamenen jälkeen syötiin juhlaillallinen ja myöhemmin tanssittiin. Toisena päivänä hääpari emännöi ja isännöi juhlaillallisia. Kolmantena ja neljäntenä päivänä syötiin ja tanssittiin lisää. Lisäksi ohjelmassa oli kävely- ja veneretkiä. Kutsun olivat saaneet lähisuku ja naapurit. Marie Elisabethin suureen päivään oli mitä todennäköisimmin kutsuttu kaikki paikalliseen herrasväkeen kuuluvat. Suuri osa heistä oli sukua morsiamelle, joten häistä muodostui koko suvun yhteen tuova tilaisuus. Hääjuhlissa perheen ja suvun yhteistä menneisyyttä muisteltiin ja ihasteltiin suvun uusia tulokkaita. Erityisesti naimattomille nuorille häät olivat tilaisuus, jossa saattoi solmia uusia tuttavuuksia. Tällaista tapahtumaa voikin pitää kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman kartuttamisen kannalta merkittävänä tilaisuutena.

Nuorenparin hääjuhlaan saattoi kuulua myös retkiä lähiseudun kartanoihin. Kartano oli niin tärkeä ja merkittävä viipurilaisen herrasväen elämäntapaan kasvaneelle Marie Hackmanille, että hänen tuore aviomiestensä oli vuokrannut pariskunnalle oman kesänviettopaikan, Freudenhoffin eli Naulasaaren kartanon. Sinne hankittiin uusi, avio-parille sopiva sänky. Freudenhoffissa myös tapetoitiin seinä ja hankittiin uudet verhot

kiste 10 Ro, do an do für eine Kleider schank 25 Ro [...] an den Wergolder für 4 Spiegel zu wergolden und diwerse andere Arbeit 25 Ro; do an Rosengreen für einen Toilett Tisch 28 Ro und eine Toilett-Spiegel 5 Ro." Merz 1799; "[...] an Probst Wahl fürs Aufbinten u Kopulieren 25 Ro." April 1799, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²¹³ Häggman 1994, 96.

²¹⁴ "[...] An Friseur Lalo für Friseur am Hochzeitöchter &ce 6 Ro." April 1799, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²¹⁵ "[...] Für 7 ars. Tarleten aus do [St. Petersburg] zum Brautkleider 35 Ro. Do für 11 ¾ ars. Band 4,70. An Abraham Strogonow I. Rechn. zu --- Chenille 35 Ro." April 1799, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²¹⁶ Vainio-Korhonen 2008, 283, 293.

²¹⁷ "Für 1 Paar baumw. Strümpf an Philip zur Hochzeit 3.50. [...] an Abraham Tikanen für Hüt Steifeln &ce an dem Knecht Abram 6 Ro." April 1799, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

asiaan kuuluvine nyöreineen.²¹⁸ Onkin mahdollista, että hääjuhlien aikana retkeiltiin Freudenhoffiin tai Herttualaan.

Yleensä häät vietettiin loppukesästä tai syksyllä, kun oli varmistuttu vuoden sadosta. Merenkulkuun ja kaupankäyntiin elantonsa perustavassa taloudessa tilinteon hetki oli huhtikuun lopussa, ennen uuden purjehduskauden alkua. Silloin tiedettiin, mitä edellisestä kaudesta oli jäänyt jäljelle ja voitiin ennustaa tulevan kauden tuloja odotettavissa olevien laivojen perusteella. Huhtikuussa häävieraat eivät vielä olleet matkustaneet omiin kartanoihinsa, jotka ehkä sijaitsivat kauempana Viipurista kuin Herttuala ja Freudenhoff. Näistä syistä johtuen Hackman sai Marie Elisabethinsa juuri huhtikuussa. Häät olivat siirtymäriitti, jonka myötä avioituneen status nousi. Pian häiden jälkeen Marie Hackman pyrki esittelemään uutta rouvassäädyn mukanaan tuomaan pukeutumistyyliään Viipurin seurapiireissä.²¹⁹ Rouvassäädyn edustajana, menestyvän kauppiaan puolisona, hän oli noussut seurapiireissä arvostettuun asemaan.

Vastanaineiden kotiin tehtiin lukuisia hankintoja. Eräs näistä hankinnoista oli erityinen naisten mahonkipöytä. Kyseessä on mahdollisesti ollut muodikas ompelupöytä. Pukeutumispöytää korjattiin sepän luona ja siihen hankittiin Pietarista lukko. Puusepältä hankittiin vaatetankoja rouvan pukuja varten. Viipurilaiselta peilitehtailija Jacob Lundhilta hankittiin peilejä. Seinälle ostettiin heilurikello. Häiden jälkeen nuoripari-Hackman sai asettua asumaan morsiamen vanhempien taloon. Sieltä saatiin todennäköisesti suurin osa uuden kodin vaatimista tarve- ja huonekaluista. Aviomiehen velvollisuuksiin kuului tarjota perheelle koti, ja tähän ei ollut Johan Friedrich Hackman aiemmin kyennyt. Tämä seikka oli viivytttänyt hänen avioitumisestaan vuosikymmenillä. Avioiduttuaankin hän joutui turvautumaan appivanhempiensä apuun ja hyväntahtoisuuteen, mutta apu oli molemminpuolista. Kahden sukupolven talous ei kuitenkaan ollut houkutteleva ratkaisu.²²⁰ Hackmanin pariskunta muodosti oman taloutensa, sen tilit osoittavat. Vanhempien apuun ja heidän talouteensa luottaminen näyttää kuitenkin todennäköiseltä, sillä Johan Friedrich Hackman irtisanoi häiden aikaan Anni-kokkinsa ja tämän miehen, jotka olivat palvelleet häntä tähän saakka.²²¹ Koska molemmat Johan Friedrichit sairastelivat, oli ilmeistä, että apua tarvittiin puolin ja toisin. Taloudellistakin apua tarjottiin, se käy ilmi tileistä. Tässä tapauksessa kyse ei kuitenkaan ollut siitä, että vanha pari olisi rahoittanut nuoremparin hankintoja, kuten usein tapahtui.²²² Sen sijaan Johan Friedrich Hackman oli lainannut apelleen rahaa, ehkä rahoittaakseen tämän talonrakennushanketta.

Hääjuhlista ei ollut kulunut vuottakaan kun influenssaepidemia raivosi Viipurissa. Monia kaupunkilaisia kuoli, myös Marie Elisabethin isä ja äiti. Heidän kuolemansa välillä oli vain muutama päivä, joten vuosi 1799 päättyi surullisissa merkeissä. Koko perhe oli järkytyksestä ja surusta sekaisin – ja niin olivat Lauben liiketoimetkin.²²³ Mitään tietoa perinnönjaosta ei ole säilynyt eikä esimerkiksi Lauben pariskunnan perukirjoja

²¹⁸ "[...] ditto an Tischler Stolpe für eine Bettstelle nach dem Lande 7 Ro. [...] An W. Bramochin für 1 Huth Zucker 14 Ro und 25 st. Tapeten nach Freudenhoff laut Rechn. 19,75." Aprill 1799, GIXV, Hackman & Co, ELKA; Vainio-Korhonen 2008, 296.

²¹⁹ "Eigentlich ist meine Liebes Weibchen an allen Schuld, denn sie wollte gerne sich in einer gewissen Gesellschaft mit einem neuen Kleide produciren das nun aber wohl zu spät kommen wird." 54.1801, Bruun, St. Petersburg, B 12, Hackman & Co, ELKA; Häggman 1994, 96.

²²⁰ Häggman 1994, 40.

²²¹ "[...] an die Köschin Anni für sie u ihnen Mann beyrn Abgehen, mit standiger Lohn und Geschenk 25 Ro." Aprill 1799, GIXV, Hackman & Co, ELKA.

²²² Etenkin jos nuoripari oli kovin nuori ja heidän asemansa ei ollut vielä vahvistunut yhteisössään muodostui heidän saamansa taloudellinen apu merkittäväksi tekijäksi. Andersson 2005, 58.

²²³ "Nehmen Sie meine u meiner Frauen herzlichen Dank für Ihre guten Wünsche, und unser beiderseitige Besicherung, dass wir Sie schätzen und dass wir sehnhchst wünsche Sie nahmah wieder bey uns, und als Zeuge unsers Glücks zu

ole löytynyt. Saatavilla on vain vuonna 1801 tehty inventaariluettelo, jossa irtaimistoa ei ole eritelty.²²⁴ Ilmeisesti Lauben kuoleman jälkeiseen inventaariioon liittyi epäselvyyksiä, sillä asiaa puitiin Pietarin oikeuskollegiossa asti. Viipurin maistraatilla ei ollut valtaa ratkaista asiaa, sillä vainaja kuului aateliin ja näin ollen Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegion tuomiovallan alle. Koska Laubella oli omaisuutta sekä kaupungissa että maaseudulla, piti perintö jakaa kahden eri lainkirjaimen mukaan. Tällöin maaseudulla sijaitseva omaisuus, eli Herttualan kartano, sahat ja maaomaisuus, todennäköisesti jaettiin Viipuria ympäröivällä maaseudulla tuolloin noudatetun Kristoffer Bajjerilaisen maanlain mukaan ja kaupunkiomaisuus Maunu Eerikinpojan kaupunkilain mukaan. Anu Lahtinen, joka on kirjoittanut naisten oikeudellisesta asemasta keskiajalla, toteaa, että naisten asema kaupungissa oli oikeuslähteiden valossa väljempi kuin maaseudulla. Kaupunginlaki rinnasti naisen ja miehen oikeudellisesti toisiinsa ja tyttäret perivät yhtä paljon kuin pojat. Maanlain mukaan tyttäret sen sijaan perivät puolet pojan perintöosuudesta.²²⁵ On mahdollista, että Lauben perinnönjaon yhteydessä vedottiin myös venäläisiin lakipykäliin, mutta tutustumatta Oikeuskollegion asiakirjoihin ei tätä väitettä voi varmentaa.

Esikoispoika turvaa kauppahuoneen tulevaisuuden

Avioliiton solmimisen jälkeen Hackmanin perheeseen alettiin ilmeisen pian odottaa perillistä. Lokakuun 17. päivä vuonna 1800 kättilölle maksettiin kymmenen ruplaa, mutta lapsenpäästöstä ei nyt ollut kyse. Loppuvuodesta 1800 Marie Hackman sai kollegioraatimies Bützowin mukana Lyypekistä lääkkeitä, joista maksettiin miltei 178 ruplaa. Ehkä Marie-rouva koki keskenmenon, johon hän sai mahdollisesti apua myös isotähtinsä mieheltä, Pietarin kättilökoulun johtajalta Nikolaus Joachim Sutthoffilta.²²⁶ Raskaus ja synnytys olivat aina riskialttiita tapahtumia naiselle. Tuleva äiti valmistui samalla kohtaamaan kuoleman.²²⁷

Ikävää sairastelua ei kuitenkaan jatkunut kauaa, ja jo alkuvuodesta 1801 Marie Hackman oli uudelleen raskaana. Tämä raskaus sujui ilmeisen hyvin, mutta ehkä epäonninen edellinen talvi oli ollut mielessä, sillä mitään hankintoja vauvaa varten ei tileistä juuri löydy. Vasta elokuussa Marie Hackman ikään kuin näyttäisi havahtuvan siihen, että hänen täytyy hankkia lapsen vaatteiksi ja vaipoiksi sopivaa kangasta. Onneksi haminalainen sukulainen madame Fabritius lupasi lähettää kiireesti pari pakkaa ruotsalaista liinakangasta.²²⁸ Marie Hackman oli jäänyt äidittömäksi vain puoli vuotta avioi-

sehen. Aus hat in diesen Tagen ein harter Schlag getroffen. Wir haben in der Weinachts-Woche beide Eltern meiner Frau, den Collegien Rath Laube und seine Frau ganz unerwartet werlohren. Beide waren schon seit mehere Jahre Kränklich besonders mein Schwieger-Water der eine sehr schwache Brust hatte. Zwey Tage war Weinachten würden beide war der jetzt herrschenden Krankheit - die auch wohl noch dort kommen wird - befallen, und ohne dass sie bettlägerig waren, oder dass es gefährlich zu seyn schien starb meine Schwiegermutter, an 28 Dezember in der Nacht, an einen Nerwen-Schlag Fluss, und mein Schwieger Water folgte ihr nach zweien Tagen an einer Brust-Entzündung. Denken Sie Sich unsern Schwärz über zwey so nahe, u unwermethete Todesfälle. Jetzt sind wir etwas beruhigt aber nach nicht getröset." 13.11.1800, Bratt, Gothenburg, B 1, ELKA. Epidemiassa kuoli myös muita sukupiiriin kuuluvia, muun muassa Anders Jaenischin leski sekä Anton Jaenisch. Katso 13.11.1800, Gaetens, Lübeck, B 10, Hackman & Co, ELKA. Lauben jälkeenhjättämästä sotkusta katso 27.1.1800, Schumacher & Co, St. Petersburg; 9.2.1800, Ulff & Lüdert, Lübeck, B 10, Hackman & Co, ELKA.

²²⁴ Acta XXII, Viipurin maistraatin arkisto, MMA. Viipurin aateliston perukirjoista katso Puntanen 2000.

²²⁵ Lahtinen 2010, 19-20.

²²⁶ "Haushaltungs Unkosten Conto [...] An der Habamme 10 Ro." October 1800; "Medicin won Coll. Rath Bützow pr 17787." April 1801, G 5 V; "Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] Für durch Coll. Rath Bützow aus Lübeck werschriebene Medicin an meine Frau im Jahre 1800 ...RO 177,87." April 1801, G1XV, Hackman & Co, ELKA.

²²⁷ Häggman 1994, 83.

²²⁸ "Madame Fabritius hat meiner Frau gesagt, daß Sie und andre viel schwedische Leinwand hätten, und ihr ein paar Stück zu besorgen wersprochen. Da ihr an den baldigen Empfang äußerst gelegen ist, so läßt sie Sie ersuchen, mit jener Rücksprache zu nehmen, und die Leinwand mit allerersten Gelegenheit, wenn auch pr Posto zuschicken." 21.8.1801, Bruun,

tumisensa jälkeen, ja äidinäiti Maria Jaenisch oli kuollut samoihin aikoihin, joten aivan läheisimmät naiset olivat poissa. Onneksi äidin serkku saattoi auttaa. Toisaalta tämä äidittömyys saattaa selittää sen, että Marie Hackman ei osannut valmistua tulevaan äitiyteen sen vaatimilla tavaroilla.

Myös tuleva isä odotti jälkikasvua raportoiden tästä liikeyhdistykselle: ”Synnytyks lähestyy, ja hän [vaimoni] on kovin eloisa ja terve. Toivottavasti kaikki menee hyvin!”²²⁹ Esikoispoika syntyi syyskuussa 1801.²³⁰ Tästä iloisesta tapahtumasta isä ilmoitti heti syntymää seuranneena aamuna ystävälleen Jobst Johan Bruunille²³¹ Pietariin seuraavasti: ”Iloisin sydämin kiitän Teitä taivaallisista myötätuntonne osoituksista. Viime yönä kello 11 aikaan keskellä kauheaa rumpujen ja kellojen pauhua vaimoni synnytti onnellisesti poikavauvan. Se [pauhu] oli vain tulipalo esikaupungissa; mutta äidiksi tuleminen tuskat syrjäyttivät kaikki muut tuntemukset, eivätkä ulkoiset tekijät kauhistuttaneet häntä.”²³² Lapsen synnytyksessä mukana ollut kättilö nimeltään Maija sai palkkaa 27,50 ruplaa. Synnytyksessä tai vauvan ensimmäisissä viikoissa oli mahdollisesti läsnä myös Ade[laide]-niminen kättilö, sillä hän sai ristiäispäivänä 25 ruplaa. Toisaalta kyseessä on saattanut olla myös imettäjä (saks. Hebamme [habeamme]: kättilö; Amme: imettäjä), sillä imettäjän palkkaaminen oli melko tavallista venäläisen aatelin parissa ja Viipurin herrasväelläkin oli imettäjiä palveluksessaan.²³³ Imettäjän palkkaaminen oli osaltaan statuskysymys, sillä tällaisen lyhyeksi aikaa tarvittu, erityistaitoja tai -ominaisuuksia hallitsevan työvoiman palkkaaminen ei tullut kysymykseen kuin harvoille. Toisaalta imettäjän avulla tuore äiti vapautui hoitamaan suuren talouden ja kauppahuoneen asettamia velvollisuuksia nopeammin, mutta ennen kaikkea kyseessä oli aseman osoittamisen keino sekä osoitus halusta samaistua aateliin, sillä aristokratian parissa lapsia ei juuri imetetty itse.

Kauppahuoneen tulevaisuus oli turvattu, sillä perheeseen oli syntynyt poika. Aikanaan poika jatkaisi isänsä ja äidinisänsä työtä. Uuden sukupolven syntyminen oli kauppahuoneen kannalta erityisen tärkeää, sillä Johan Friedrich Hackman alkoi yhä enemmän kärsiä kihdistä ja appi oli yllättäen kuollut. Pojan syntymä näyttää sekoitta-

Friedrichshaven, B 14, Hackman & Co, ELKA. Madame Fabritius todennäköisesti Margaretha Elisabeth Fabritius (os Suthoff). Hän oli Haminan pormestari Berndt Fabritiuksen (1765-) puoliso. Margaretha Elisabeth Fabritiuksen äiti oli Sophia Elisabeth Jaenisch, Marie Hackmanin äidinäidin sisko. Toisin sanoen madame Fabritius oli Marie Hackmanin äidin serkku. Katso Suomen Sukututkimusseuran Hiski-tietokanta, Haminan ja Vehkalahden seurakunta, kastetut ja haudatut.

²²⁹ ”Wahrscheinlich noch in diesen Monath wird unsere Familie um eins stärker seyn; Gott stehe meinem guten Weibe bey!” 30.8.1801, Ignatius, Borgo; ”Meine Frau läßt Sie herzlich grüßen. Sie nähert sich immer mehr ihrer Entbindung, befindet sich aber dabey recht gesund und munter. Möchte es doch erst glücklich überstanden seyn!” 13.9.1801, Ignatius [ei paikkakuntaa], B 14, Hackman & Co, ELKA.

[230] Tigerstedt 1952, Liite 28. Hackman-suvun sukutaulu. J. F. Hackman nuoremman syntymäpäpäiväksi on merkitty 19.9.1801 (Suomen sukututkimusseuran Hiski-tietokanta, Viipurin saksalainen seurakunta) ja tämän vahvistaa myös J. F. Hackman vanhemman kirje. Kirjeissään hän käytti pääsääntöisesti venäläistä kalenteria ja mikäli kirje oli päivätty ns. uuden ajanlaskun mukaan oli se erikseen merkitty. Täten J. F. Hackman nuoremman syntymäpäpäiväksi uuden ajanlaskun mukaan tulisi 11.10.1801, kuten Tigerstedtin sukutaulusta käy ilmi.

²³¹ Jobst Johan Bruun (1772-1828) oli haminalaisen kauppiaan Carl Bruunin (1748-1809) poika tämän ensimmäisestä avioliitosta Elisabeth Fabritiuksen (1753-1802) kanssa. Nummela 2008; Valtonen 2008. J. J. Bruun oli yksi haminalaisen kauppiaan Carl Bruunin noin paristakymmenstä lapsesta ja J. F. Hackman vanhemman läheisimpiä ystäviä. Bruun-suvusta katso Yrjänä 2009.

²³² ”Mit frohen herzen danken ich Ihnen für Ihren Theilnehmende wünsche dem der Himmel erfüllet hat. Die worige Nacht gegen 11 Uhr würde meine Frau mitten unter einen schrecklichen Lermen der Trommeln und Glocken won einem Jungen glücklich entbunden. Es war eben Feuer-Schaden in der Worstadt; aber das schmerzhaftes Gefühl des Mutter werdens, betäubte alle fremde Empfindungen, und kein Schreck machte Eindruck auf Sie.” 20.9.1801, Jobst Johan Bruun, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

²³³ ”An Cassa an der habeamma Maya beij Entbindung meine Frau 27.50.” September 1801; ”An Cassa beij der Kindtaufe an der Habeamma Ade 25 Ro.” November 1801, G5V, Hackman & Co, ELKA. Esimerkiksi vuonna 1820 henkikirjoissa Hackmanneiden naapurin Gustaf Heynon talouteen on merkitty 25-vuotias imettäjä Stina Pakanen, jonka hoidettavana oli kolmen kuukauden ikäinen Maria-tytär. Viipurin kaupungin henkikirjat, Vi 6, 1820, KA; Pushkareva 1997, 93.

neen koko kauppahuoneen. ”Vaimoni synnytyks ja muut työt vaativat veronsa”, kirjoitti isä-Hackman Lappeenrantaan ja pahoitteli palkkitoimitusten viivästyminen.²³⁴ Tuore äiti sen sijaan näyttää toipuneen synnytyksestä nopeasti. Jo pari viikkoa synnytyksen jälkeen hän lähetti miehensä kautta kiitoksia ja tavanomaisia moitteita saamastaan kangaslähetyksestä.²³⁵ Äitiys saattoi kuitenkin vaikuttaa Marie Elisabethin mielentilaan, sillä hänen aviomiehensä kirjoitti tämän olevan epätavallisen sopuisa.²³⁶

Pojan syntymää ja ristiäisiä juhlittiin näyttävästi, sillä kymmenen päivää synnytyksen jälkeen Marie Hackman pakotti vastahakoisen miehensä tilaamaan Pietarista kankaita, köynnöksiä ”tammi- tai persikkapuusta, niin kuin muotia on”, sekä vielä pitkiä valkoiset naisten silkkihansikkaat. Tämä kaikki sai Johan Friedrich Hackmanin huokaamaan, että minulla on ristini ja se on kannettava. Tuore isä lisäsi, että sikäli kun vaimoni haluaa tuhata rahaa, niin teen minäkin, ja muistutti tilaamastaan marmoripöydästä.²³⁷ Ristiäiset vietettiin marraskuussa. Yleensä lapsi kastettiin pian syntymän jälkeen, sillä kastamattoman lapsen uskottiin olevan altis yliluonnollisten voimien edessä. Ehkä valistunut Johan Friedrich Hackman ei uskonut tällaiseen, tai tuore äiti halusi osallistua kastejuhlaan. Se ei olisi ollut mahdollista ennen kirkottamisseremoniaa, joka tapahtui noin kuuden viikon kuluttua synnytyksestä.²³⁸ Viipurin saksalaisen seurakunnan rovasti August Friedrich Wahl kastoi nuoren Johan Friedrichin isänsä ja äidinisänsä mukaan Johan Friedrichiksi, mutta kodin piirissä poikaa kutsuttiin Fritziksi. Perheeseen syntyi vuonna 1805 vielä toinen poika, Carl Alexander. Hänen syntymästään ei ole mainintoja kirjeissä eikä sitä voi havaita tiliaineistostakaan, sillä tuolloin Johan Friedrich Hackman oli jo varsin sairas, eivätkä tilit enää olleet yhtä tarkasti pidettyjä kuin aiemmin.²³⁹

Vaikeuksien kautta voittoon

Johan Friedrich Hackman kuoli yllättäen poikien ollessa kuusi- ja kaksivuotiaat. Konsuli Hackman oli löydetty hukkuneena torstaina 20.6.1807 (vanhaa lukua) Ykspääntien jalkojen koskesta. Toiset lähteet mainitsevat kuoleman syyksi ampumisen. Tapausta seuranneista raporteista ei käy ilmi, miten konsuli oli päätynyt koskeen. On mahdollista, että hän päätyi henkilökohtaiseen ratkaisuun kihtikohtausten runtelemana. Itsemurha on kuitenkin jossain määrin epätodennäköinen, sillä paroni von Nicolay kirjoitti hänen muistokseen runoelman ja vainaja haudattiin kirkkomaahan normaaliin tapaan. Jotain äkillistä oli tapahtunut, sillä hevonen ja vaunut olivat jääneet joen ylittävälle sillalle.

²³⁴ ”Die Niederkunft meiner Frau und andere Beschäftigung sind Schuld, dass ich Ihnen erste heute wegen der Balken etwas bestimmtes sagen” [päiväämätön].] Rohde, Willmanstrandt, B 14, Hackman & Co, ELKA. Pojan syntymää voitiin käyttää myös verukkeena tai selityksenä tai sen avulla voitiin ikään kuin sivulauseessa ilmoittaa, että meille on nyt syntynyt jälkikasvu.

²³⁵ ”Meine Frau, welche mit vor 10 Tagen einen Jungen geboren hat, aber noch das Bett hütet; empfiehlt sich Ihrer Frau Gemahlin bestens, und dankt Ihr verbindlichst für die Besorgung des Leinenzeuges, welches sie alles zwar richtig, aber übel verpackt erhalten hat.” 110:1801, Wetterstrandt, Reval, B 14, Hackman & Co, ELKA.

²³⁶ ”Meine Frau ist mit dem gesandten Stück Zeuge außerordentlich zu frieden. Sie rühmt Ihren und der Madame Sievers ihren Geschmack!” 29:10:1801, Zage, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

²³⁷ ”Ich gehe zwar ungern daran aber was soll ich machen? Ich habe einmal das Kreuz, und muss es also tragen. [...] Sie werlangt wieder, - nicht eine Kleinigkeit sondern 1) Lino nach einl. Probe so weil als zu einem wollkommenen Damens Kleide erforderlich ist. 1 Paar weiße seidene lange Damens Handschue. 2) 14 ars. weißen Ordinarien Atlas, 3) einen grüne Guirlande, ohne Blumen, won Eichen, Pfirschen oder andere Laub, wie es jezt Mode ist 4) für 3 à 4 Ro won dem allerfeinsten Carmin / Da meine Frau so weil Geld wershwenden will, so will ich auch etwas aufgehen laßen. Den marmornen Tisch, wovon ich Ihnen schon einmahl schrieb wollen Sie nun besorgen.” 29:10:1801, Zage, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

²³⁸ Vainio-Korhonen 2012, 11, 15.

²³⁹ Kihtikohtauksista katso esim. 22.5.1803, Ignatius, Leppäkoski, B 18; 2.3.1806, Tideböhl, Reval, B 24; 11.3.1807, Hoy, St. Petersburg, B 26, Hackman & Co, ELKA. Vuodet 1804 ja 1805 näyttävät olleen helpompia, sillä kihtiä ei mainita ja Hackman ryhtyy erinäisiin rakennustoimiin Herttualassa. Tileissä ei ole erittelyjä ajalla toukokuusta 1803 J. F. Hackmanin kuolemaan saakka, vain viittaus tarkempiin tietoihin muistikirjassa (*Memorial*), joka ei ole säilynyt. Tästä syystä Carl Alexanderin syntymään liittyviä hankintoja ei voi jäljittää.

Lähtiessään kaupungista Johan Friedrich Hackmanin oli ollut tarkoitus ajaa ystävänä kenraali Rüdingerin luo Hietalan kartanoon, joka sijaitsi Haminan-maantien eteläpuolella aivan Hackmaneiden Herttualan naapurissa. Vähän ennen Hietalan tienhaaraa Hackman oli yllättäen lähettänyt palveluspoikansa viemään viestiä Hertttualaan ja sanonut odottavansa tätä Hietalassa. Viestin sisältö ei käy ilmi kuulustelupöytäkirjoista. Ehkä kyseessä oli vain tavanomainen ilmoitus, että Hackman myöhästyy illalliselta tai muu arkinen ilmoitus. Johan Friedrich Hackman oli kuitenkin jatkanut matkaansa Haminaa kohti, kunnes muutaman kilometrin päässä kuolema oli korjannut satoaan. Kuolemantapausta käsitellyt Viipurin maistraatti päätti siirtää asian tutkimisen ylemmälle oikeusasteelle, mutta mitään asiakirjoja tästä ei ole löytynyt. Ehkäpä perhe päätti keskeyttää oikeuskäsittelyn havaittuaan itsemurhan mahdollisuuden. Joka tapauksessa Johan Friedrich Hackman kohtasi kuoleman yksin toisin kuin tuon ajan maailmassa oli tapana.²⁴⁰

Tältä ennen niin täsmälliseltä mieheltä kirjanpito oli jäänyt hunningolle jo vuonna 1803, ja yhä useammin hän oli joutunut pahoittelemaan työtehtäviensä laiminlyöntiä kauppakumppaneilleen. Kuolema näyttää kuitenkin olleen täysi yllätys. Liikekumppani Johan Sigrid Ignatius oli juuri matkustanut Ruotsiin, josta hän kiirehti takaisin Viipuriin Marie Hackmanin avuksi. Ilmeisesti mitään ennakkovaroituksia Johan Friedrich Hackmanin tilan huononemisesta ei ollut, sillä vielä toukokuussa 1807 Johan Ignatius oli suunnitellut vetäytyvänsä aktiivisesta liiketoiminnasta ja jättävänsä vain varansa Ignatius & Hackmanin käyttöön. Ignatius & Hackmanin tileissä ja liikekirjeenvaihdossa päämiehen kuolema ei aiheuta minkäänlaista katkosta. Marie Hackman pystyi pyörittämään konttoria oman kokemuksensa ja kirjanpitäjänsä Peter Ignatiuksen avulla miltei entiseen malliin. Kokemusta liiketoimista Marie Hackman oli mitä oletettavimmin kerännyt jo isänsä ja miehensä eläessä.²⁴¹

Vainaja haudattiin jonkinlaiseen hautaholviin. On mahdollista, että Sorvalin hautausmaalla oli hautaholvi Hackman-suvulle jo suvun ensimmäisen jäsenen kuoltua. Näyttävä hautamuistomerkki oli osoitus vainajan ja hänen sukunsa asemasta siinä missä asuintalo tai maaseutukartano. Suvun ensimmäiselle päämiehelle näyttävä hautaholvi oli vielä merkittävämpi kuin asemansa jo vakiinnuttaneille suvuille. Hautamuistomerkillä Hackman saattoi kuolemansa jälkeenkin osoittaa asemansa kaupungissa sekä luoda hautausmaalla vierailevien mieliin kuvan vauraasta ja asemansa vakiinnuttaneesta suvusta. Nimi Hackman jäi haudoilla vierailevien mieleen, vaikka kuolema olikin äkillinen ja tapahtui epäselvissä olosuhteissa.²⁴² Hallitseva senaatti oli kieltänyt kirkkoihin hautaamisen vuonna 1772 ja seuraavana vuonna avattiin uusi saksalais-ruotsalaisen seurakunnan hautausmaa Neitsytniemeen. Vuonna 1789 näiden seurakuntien

²⁴⁰ "Jedessen haben die Brandvachts kerls ihn 6. Verste won der Stadt aus dem Fluss Yxpä mit Ykspään den Hackmans tod aus dem Wasser-gezogen, sein Pferd und Droschka ist auf der Brücke gefundem worden." § 1, 21.6.1807; "Der Magistrat nahm ferner in Erwägung dass da der Preußisch Consul Hackmann, wegen seiner Kränklichkeit und darauf bald erfolgende plötzlichen Absterbens bis hiezu nicht hat hierhen aufgestellt werden können um ihm die Verfügung des Magistrats [...]" § 8, 24.7.1807, Viipurin maistraatin pöytäkirjat, Al 149; Viipurin maistraatin arkisto, MMA. Itsemurhan mahdollisuuteen viittaa von Koskull, mutta myöhemmät historiikit eivät ole korostaneet tämän mahdollisuuden todennäköisyyttä. von Koskull 1935-1936; Enbom & Sandelin 1991, 13; Vainio-Korhonen 2008, 287. Vainio-Korhosen mukaan esimodernissa maailmassa kuolemaa ei koskaan kohdattu yksin. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, mikäli kyseessä oli onnettomuus tai itsemurha.

²⁴¹ "Gentlemen! Being on a journey towards Stockholm, I was overtaken with the sad news of the sudden decease of my friend J. F. Hackman, managing partner of our house, which happen'd on the 20th June last past, and obliged me to --- back. His widow, two infant boys, myself and all good people lament the loss of this truly brave & honest man. At the same time that I impart to you these unwelcome news, I have to inform You, that, until further advice, the business of our house will be continued as heretofore, and that all the engagements we have enter'd into will be fully & punctually fulfill'd. Moreover, that, myself happening to be absent, the widow of my deceased friend will sign for the house. Please to note her signature, as at foot, and to trust the same even as mine, which as known to you by our circulatory letter of the 1st Fabr. 1798, I again resume. Marie Wwe Hackman, wird zeichnen Ignatius & Hackman John Ignatius signs Ignatius & Hackman." 28.6.1807, Freelandes & Co, Liverpool, Hackman & Co, ELKA.

²⁴² Andersson 2009, 238-249.

vainajien hautaaminen siirtyi Sorvalin saareen perustettuun hautausmaahan. Mikäli Johan Friedrich Hackman olisi tehnyt itsemurhan, ei häntä olisi haudattu kirkkomaa-
han vaan sen ulkopuolelle, yleensä hautausmaan aidan viereen. Tosin mieleltään sairaut itsemurhan tehneet voitiin haudata hiljaisesti.²⁴³ Keväällä 1808, miltei vuosi kuoleman jälkeen, Johan Friedrich Hackmanin haudan umpeenlapioinnista maksettiin Johan Jaenischille 36 ruplaa. Syksyllä samana vuonna hautamuistomerkki maalattiin ja hautaholvi rapattiin.²⁴⁴

Surun merkinä toimivat mustat suruvaatteet, joita vainajan puolisona Marie Hackmanin oli pidettävä vuoden ajan. On mahdollista, että hän käytti samoja asuja kuin vanhempiansa kuoltua vuonna 1799 tai muokkasi näistä asuista uuden surupuvun. Suruasu oli koruton, musta puku, johon kuului valkoinen kaulus ja kalvosimet sekä valkoinen esiliina mustin päärmein.²⁴⁵

Johan Friedrich Hackmanin perukirjoitus²⁴⁶ pidettiin 11. maaliskuuta 1808. Hackmanin irtain omaisuus ei käy ilmi perukirjan kopiosta, sillä alkuperäinen perukirja ei ole käytettävissä. Örnulf Tigerstedtin Hackman-historiaan on painettu perukirjan osittainen jäljennös, jossa esimerkiksi yksittäisiä esineitä ei ole kaikissa kategorioissa lueteltu. Tigerstedtin kopion mukaan kuolinpesään kuului 12 000 ruplan arvoinen kivitalo sekä 4715,15 ruplan arvoiset Herttulan ja Tuuttilan tilat.²⁴⁷ Lisäksi edesmennyt omisti osuuksia sikuri-, tiili- ja köysitehtaasta ja kolmesta Savossa sijaitsevasta sahasta sekä kolmesta eri lotjasta, joiden arvo varastoiheen ja saatavineen olivat yli 15 000 ruplaa. Henkilökohtaisia saatavia oli 5720,77 ruplan edestä. Ignatius & Hackmanin pääomaksi perukirja ilmoitti 116 725,29 ruplaa. Näyttää siis siltä, että kauppahuoneen osalta asiat olivat hyvällä tolalla.

Perukirjasta käy ilmi myös henkilökohtainen omaisuus ja esineet, jotka on lueteltu esineryhmittäin. Hackmanilla ei ollut koruja kovinkaan suurta määrää, niiden arvo oli vain 123,40 ¼ ruplaa. Hopeaesineitä oli sen sijaan enemmän, niiden arvo oli 1 127,56 ruplaa ja paino 56 puutaa 10½ luotia eli noin 30 kiloa. Posliiniesineitä, lasia ja fajanssia oli kutakin alle 60 ruplan arvosta. Kupariesineiden arvo oli 122,20 ruplaa. Rautakaluja oli alle 20 ruplan arvosta. Huonekaluja oli 783,30 ruplan arvosta. Sänkyvaatteiden arvo oli 169 ruplaa ja pöytäliinojen ynnä muiden sellaisten liinakankaiden arvo oli 175 ruplaa. Pitovaatteiden arvo oli 180 ruplaa. Kuolinpesän omistuksessa oli myös ”*equi-page*”, joka piti sisällään kolme hevosta ja yhden lehmän, joiden arvo oli 837,50 ruplaa.

²⁴³ Miettinen 2012, 11-12.

²⁴⁴ Hackman-suvun hauta sijaitsee Sorvalin hautausmaalla Viipurissa. Suvulla oli hautakappeli, joka rakennettiin 1920-luvulla. Kappeli tuhoutui toisessa maailmansodassa. Kappelin paikalla on muistokivi, jossa on mainittu J. F. Hackman, Marie Hackman sekä J. F. Hackman jr., Julie Hackman sekä heidän lapsiaan. Myös Carl Alexander Hackman mainitaan, mutta ei hänen puolisoitaan. Viipurin suomalaisten maa- ja kaupunkiseurakuntien vainajat haudattiin ensin Kirkkosaareen. Vuoden 1798 jälkeen näiden seurakuntien vainajat haudattiin Ristimäkeen Pietarin esikaupungin lähistölle. Ruuth & Kuujo 1975, 207, 209. ”An Joh. Janisch für ein leeres Grab für seel. H. Hackman 36 Ro.” May 1808; ”Für Anstreichen des Grabmals des seel. H. Hackman 15 Ro.” September 1808; ”Das Grab des seel. Hm zu stuckariten 18 Ro.” October 1808. Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; Hautajaisista katso Vainio-Korhonen 2008, 291-292.

²⁴⁵ Vainio-Korhonen 2008, 289.

²⁴⁶ Ruotsin vuoden 1734 laki vaati perukirjoituksen pitämistä kolmen kuukauden kuluttua kuolemasta. Toisaalta J. F. Hackmanin kuoleman aikaan Viipurissa noudatettiin siviiliasioissa Kristoffer Bajjerilaisen kaupunkilakia. Venäläinen laki ei tuntenut perukirjoituksen pakkoa. Tigerstedt mainitsee J. F. Hackmanin perukirjan löytyvän Hackman & Co:n arkistosta, mutta siellä sitä ei enää ole. Perukirjaa ei myöskään löydy Viipurin maistraatin arkistosta (perukirjat lähetettiin raastuvanoikeuksiin. Viipurissa raastuvanoikeus ei ollut tuolloin erotettu maistraatista vaan pöytäkirjat ovat samoissa sidoksissa. Viipurin raastuvanoikeuden arkisto alkaa vuodesta 1814 ja perukirjat vuodesta 1849) eikä se ole Leningradin oblastin-arkistossa Viipurissa, jossa säilyttävät Viipurin raastuvanoikeuden asiakirjat alkavat vuodesta 1814 ja jossa on esimerkiksi Julie Sofie Hackmanin (o. s. Jaenisch) perukirja. Ilmeisesti Marie Hackmanin perukirja on kadonnut toisen maailmansodan aikana.

²⁴⁷ Marie Hackman oletettavasti lunasti tilat itselleen valtiolta vuonna 1827, joten ilmeisesti perukirjoissa mainittu summa koskee tilojen vuokrahintaa. Vuoteen 1827 Hackmanit vuokrasivat tiloja. Vuokrahinnan puolesta puhuu myös tilojen arvo, vajaa 5000 ruplaa, joka on kaupunkitaloon verrattuna varsin vähäinen summa kahdesta maatilasta rakennukseineen.

Lisäksi edesmenneen ilona oli ollut kaksi papukaijaa. Kirjoja perukirja luettelee 27 niddettä, joiden yhteisarvo on 80,25 ruplaa. Arvokkaimmat teokset olivat 18-osainen ja 15 ruplan arvoinen *Buffons Allgemeine Naturgeschichte* sekä 13-osainen R. Gistannerin *Politische Betrachtungen über die französische Revolution*, jonka arvo oli rupla niteeltä. Muut teokset käsittelivät kauppiastaitoja, mutta kirjastoon kuului myös J. D. Knollin *Reitkunst* eli ratsastuksen oppikirja, Kochin *Schachspielkunst* sekä neljä saksankielistä keittokirjaa. Lisäksi perukirja ilmoittaa, että rouva Hackmanille kuului ”liivinmaalainen orja-nainen, 30 vuotta vanha, Maria nimeltään sekä orja-poika nimeltään Abraham, 3 kuukautta vanha”, joiden rahallista arvoa ei ollut merkitty. Yhteensä kuolinpesän omaisuus oli 164 670,16½ ruplaa, josta velat vähennettynä jäi 72 995,85 ¼ ruplaa. Rahaksi muutettuna tällä olisi voinut hankkia viidestä seitsemään kaupunkikivitaloa Viipurista. Toisin sanoen kuollut ei ollut varaton vaan asiansa hyvin hoitanut kauppias.

Perukirjassa ei voi olla kiinnittämättä huomiota siihen, että kuolinpesän talouskalujen arvo, hopeaesineitä lukuun ottamatta, on varsin vaatimaton. Kun Johan Friedrich Hackmanin perukirjaa vertaa suvun toiseen säilyneeseen perukirjaan, Julie Sophie Hackmanin (o. s. Jaenisch, J. F. Hackman nuoremman vaimo) vuodelta 1878, voi havaita, että Johan Friedrich Hackmanin huonekalujen arvo oli kovin vähäinen. Tosin näiden perukirjojen välillä on yli 70 vuotta, mutta saman voi havaita myös vertaamalla Hackmanin perukirjaa hänen liikekumppaninsa Johan Sigfrid Ignatiuksen perukirjaan vuodelta 1832. Hackmanilla oli arvoesineitä kovin vähän ja ne olivat vähäarvoisia. Sen sijaan parhaassa iässänsä kuolleen Hackmanin vaateparsi ylittää kaksinkertaisesti hänen vanhuuteen aikanaan kuolleen liikekumppaninsa vaatevaraston arvon.²⁴⁸

On mahdollista, että Hackmanit asuivat Lauben perikunnan omistamien huone- ja talouskalujen keskellä. On myös mahdollista, että taloudenpidossa tarvittavat esineet ja huonekalut olivat Marien henkilökohtaista omaisuutta ja siten niitä ei merkitty perukirjaan. Tosin on muistettava, että perukirjan kopio on Tigerstedtin tekemä valinta, joten kaikkea perukirjassa mainittua omaisuutta ei siihen välttämättä ole kopioitu.

Marie Hackman ei koskaan avioitunut uudelleen, vaan jatkoi kauppahuoneen toimintaa. Tämä oli taloudellisesti järkevä ratkaisu. Uusi aviomies olisi mahdollisesti halunnut hallita naimakaupassa hallintaansa saamaa vaimonsa omaisuutta, ja mahdolliset uudet perilliset olisivat mutkistaneet tilannetta. Ruotsin kaupunkieliittiä tutkinut Gudrun Andersson huomauttaa, että erityisesti eliitin parissa toisen puolison kuollessa nuorena oli tärkeää säilyttää pariskunnan omaisuus mahdollisimman kauan jakamattomana, jotta jo olemassa olevat perilliset olisivat aikanaan saaneet mahdollisimman suuren osuuden isänperinnöstään.²⁴⁹ Näin toimi myös Marie Elisabeth Hackman. Petri Karonen osoittaa tutkimuksessaan 1700-luvun viipurilaiskauppiaista, että tuolloin Viipurin useat johtavat kauppahuoneet olivat lesken johtamia. Hän antaa ymmärtää, että leskien johdossa olevien kauppahuoneiden suuri lukumäärä osoittaa, että tämä oli viipurilaisille luonteva tapa toimia ja siten vahvasti naisten asemaa Viipurissa.²⁵⁰ Aivan näin pitkälle meneviin johtopäätöksiin ei Marie Hackmanin tapauksen perusteella voi mennä, mutta varmasti lähipiirin naisten esimerkki saattoi vakuuttaa nuoren lesken siitä, että hän on osaava ja kyvykäs hoitamaan kauppahuonetta siinä missä joku toinenkin leskivaimo.

²⁴⁸ Julie Sophie Hackmanin perukirja, katso 36.1878, Fond 448, Edinits Hransnija z "Hakman i Ko". Leningradin oblastin-arkisto / Leningradskii oblastnoi gosudarstvennyi arkhiv v g. Vyborge (LOGAV). Julie Sophie Hackmanin perukirjassa erilaisia astioita ja huonekaluja luetellaan kymmenittäin ja niiden arvo on useita tuhansia ruplia. J. S. Ignatiuksen perukirja, Vanha signum HH 74, Handelshuset Hackman & Co, ÅÅ.

²⁴⁹ Andersson 2005, 61.

²⁵⁰ Karonen 2013b, 256.

Marie Hackman jatkoi puutavara-kaupan parissa ja kasvatti vanhimmasta pojasta liiketoimien jatkajan. Marie Hackmanin elinaikana perheen omistukset laajenivat usealle eri toimialalle muun muassa hienotaetehtaan (Nurmi), saippua- ja kynttilätehtaan (Havi) ja sokeritehtaan (Töölön sokeri). Kotiuduttuaan vuosina 1819–1822 tekemältään opintomatkalta Eurooppaan Johan Friedrich Hackman nuorempi asettautui hoitamaan tuolloin nimellä Hackman & Co toimineen kauppahuoneen tilejä saamiensa tuoreiden oppien mukaisesti. Apunaan hänellä oli opiskelutoverinsa Paul Wahl, joka oli ollut harjoittelemassa Pietarissa pankkiiriliike Rallin palveluksessa. Vuosi kotiinpaluun jälkeen nuori Fritz-herra löysi vaimon, Julia Sophia Jaenischin (1806–1878). Julinkaksi kutsuttu nuori nainen oli lääkäri Nikolaus Jaenischin (1767–1848) ja moskovalaisen lääketieteen professorin tyttären Dorothea Elisabeth Fresen (1784–1874) tytär, joka oli syntynyt Moskovassa isän ollessa keisarikunnan lääketieteellisen-kirurgisen akatemian johtajana. Pikkuserkukset Nikolaus Jaenisch ja Marie Hackman toimivat lastensa puolesta johdatellessaan näitä avioliiton satamaan. Tällöin suvun taloudellinen pääoma ei hajoaisi liiaksi, mutta toisaalta avioliitto toisi uutta tietotaitoa matkustelleen ja yliopisto-opinnoissa sivistyneen Jaenisch-suvun haaran kautta myös vähemmän akateemista sivistystä saaneen Hackman-suvun hyväksi.²⁵¹

Aivan yhtä pitkälle katsova ei ollut toisen pojan Carl Alexanderin ensimmäinen avioliitto. Carl Alexander löysi ensimmäisen puolisonsa ollessaan rykmenttinsä mukana Savossa. Morsian oli Porvoon pitäjän Dambackan rusthollin²⁵² tytär Maria Elisabeth Carstens (1808–1832). Pari avioitui syyskuussa 1829.²⁵³ Carstensenin perheen kanssa ei ollut aiempia kontakteja. Suvun jäsenille rikkaan Hackmanin pojan saaminen sukuun oli onnenpotku. Esikoistytär syntyi toukokuussa 1830 ja toinen tytär syntyi vuoden kuluttua. Perhe asui Porvoon Klemetin kylässä. Maria Carstens kuoli pian toisen lapsen syntymän jälkeen vuonna 1832. Carl Alexander ilmeisesti menetti vaimonsa lisäksi myös pienet tyttärensä, sillä heistä ei ole kasteen lisäksi mitään muita merkintöjä.²⁵⁴ Carl Alexander avioitui uudelleen 1834 Viipurissa Maria Sophia von Fresen (1806–1868) kanssa. Uusi vaimo kuului veljen vaimon sukupiiriin, joskin sukulaisuudesta on esitetty ristiriitaisia tietoja. Carl Alexander oli vetäytynyt pois armeijan palveluksesta ja hänen uuden perheensä asuinsijaksi hankittiin Hietalan kartano. Siellä Carl Alexander perheineen saattoi olla paremmin äitinsä valvovan silmän alla sen sijaan, että hän olisi asunut missä milloinkin rykmenttinsä mukana. Uuden vaimonsa kanssa Carl Alexander sai seitsemän lasta, kaksi poikaa ja viisi tytärtä. Kaksi vanhinta lasta kuoli nuorena

²⁵¹ Nikolaus Jaenischin (1767-1848) lääkärintoimista Moskovassa äitikeisarinnan henkilöäkirinä katso kirje 22.5.1803, Ignatius, Leppäkoski, B 18, Hackman & Co, ELKA; Nikolaus Jaenisch marsalkka Suvorovin Italianretkikunnan lääkäriä katso Tigerstedt 1940, 351. Jaenisch-suvusta katso myös Talka 2008a; Kotivuori 2005 (Nikolaus Jaenisch). Nikolaus Jaenischin puoliso Dorothea Frese oli tallinnaissa syntynyt, Moskovaan lääkäriksi päätyneen Heinrich Fresen (1748-1809) tytär. Heinrich Frese oli tunnettu pyrkimyksistään parantaa tyttöjen koulutusta. Heinrich Frese ja puolisonsa Anne-Sophie von Tannenbergin perheessä oli useita tyttäriä. Helene Rosalie. (1781-1841, 1. pso Magnus Gottfried von Fock, 2. pso. Reinhold Andreas von Baranoff), Natalie (1792-1851, pso. Magnus Gottfried von Fock), Dorothea Elisabeth (1784-1874, pso. Nikolaus Jaenisch). C. F. Sandelinin mukaan perheeseen kuuluivat myös tyttären Sophie (1804-1878) ja Marie (1806-1868). Marie-tytär mainitaan myös Helena Rosalie Fresen kirjeessä isälleen vuodelta 1797. Kyseessä ei kuitenkaan voi olla sama Marie kuin Sandelinilla, sillä Sandelinin mainitsema Marie syntyi vasta vuonna 1806. Toisaalta on mahdollista, että ensimmäinen Marie kuoli, sillä kirjeessä hänellä mainitaan olleen kuumetta. ("ma soeur Marie qui a eu un acces de fièvre et des maux de cœur tres fort") Myöhemmin perheeseen syntynyt tytär on saatettu kastaa edesmenneen siskonsa kaimaksi. Helena Rosalie Fresen arkistossa on lyhyt sukuselvitys, jossa mainitaan Heinrich Fresen puoliso sekä tyttäristä Helene, Dorothea Elisabeth ja Natalie. Perheen poikia, jotka kirjeissä mainitaan, ei sukuselvitys kuitenkaan mainitse, joten sukuselvitys voi olla myös tyttärien kohdalta epätäydellinen. SLSA 1683, Helena Rosalie Freses arkiv Svenska litteratursällskapet i Finland. Marie Frese oli sittemmin naimisissa Carl Alexander Hackmanin kanssa. Katso Erik Amburger *Datenbank*; Parland-von Essen 2005, 100-104, 109; Sandelin 2006 ja 2005.

²⁵² Dambackan eli Tampin kartano sijaitsee nykyisen Askolan kunnan alueella.

²⁵³ 110.1829, Finlands Allmänna Tidning, No 114.

²⁵⁴ Suomen sukututkimusseuran Hiski-tietokanta Askolan seurakunta, vihityt, Porvoon seurakunta, kastetut; Tigerstedt 1940, 503.

ja kaksi naimatonta tytärtä muutti äitinsä kanssa Dresdeniin Carl Alexanderin kuoltua vain 40-vuotiaana. Tyttäristä Olga Helene Nicoline Hackman (1839–1865) opiskeli Dresdenin diakonissalaitoksessa ja toiminnallaan yhdessä siskonsa Helene Sophien (1842–1916) kanssa vaikutti Viipurin perustetun vastaavan laitoksen syntyyn vuonna 1867.²⁵⁵

Fritzin ja Julinkan perhe-elämä sen sijaan kulki tasaisempia teitä, vaikka hekään eivät välttyneet lapsiensa kuolemilta. Nuorelle kauppias-Hackmanille syntyi kaikkiaan 14 lasta vuosien 1826 ja 1849 välisenä aikana. Vanhin tytär, isoäitinsä lemmikki ja ensimmäinen lapsenlapsi, Emilie Marie Sophie eli ”Emmy” (1826–1902) nai aikanaan Viipurin hovioikeuden asessorin, vapaaherra Carl Emil Cedercreutzin (1806–1869). Seuraavaksi syntyneet Adelaide Julie Anna (1828–1830) ja Theodor Nikolaus (1829–1830) kuolivat nuorina. Woldemar (1831–1871) otti aikanaan vastuun Hackman & Co:sta. Hän oli naimisissa Hackmaneiden lähimpiin ystäviin kuuluneiden Leopold Wilhelm Krohnin ja Juliana Dorothea Dannenbergin tyttären Emilie Krohnin (1841–1922) kanssa. Julius Fredrik (1832–1933) valitsi sotilasuran ja päätyi asumaan Ranskaan puolisonsa Eufrosyne Marie Elisabeth Krügerin (1824–1916) kanssa.²⁵⁶ Victor Alexander (1834–1861) ehti kuolla ennen isoäitinsä kuolemaa samoin kuin vauvana kuollut Friedrich Carl (1836–1837). ”Großmama Hackman” ehti sen sijaan juhlia pojantyttäreensä Alexandrinen (Aline) (1838–1918) häitä insinööri Carl August Ekströmin (1823–1900) kanssa samoin kuin Julie Marie Amalien (1840–1907) ensimmäistä avioliittoa Wilhelm Gotthard Bernhard Georg von Koskullin (1832–1875) kanssa. Sen sijaan Marie Hackman ei enää ehtinyt näkemään kun Wilhelm Hackman (1842–1925) vihittiin Alice Marianne von Thompsonin (1850–1930) kanssa. Fritzin ja Julinkan tyttäristä Antoinette (Tony) (1844–1898) meni naimisiin everstin ja Lauritsalan kartanonisännän Lars Emil von Haartmanin (1833–1906) kanssa.²⁵⁷ Edward Johan Casimir (1846–1869) kuoli Genevessä ja Marie Johanna (1849–1852) vain kolmen vuoden iässä. Näiden tulevien sukupolvien elämä erosi Marie Hackmanin 1700-lukulaisesta elämäntavasta siinä mielessä, että tyttäret ja poikien vaimot eivät enää osallistuneet aktiivisesti kauppahuoneen toimintaan. Toisaalta Julie Sophie Hackman tuskin olisi ehtinyt liike-elämän pariin, sillä hän oli miltei jatkuvasti raskaana. Nuoren sukupolven elämä erosi myös toisella tapaa Marie Hackmanin elämästä. Lapset ja lapsenlapset, niin pojat kuin työtökkin, matkustelivat ja opiskelivat ulkomailla. Tällaiseen elämäntapaan Marie Hackmanilla ei ollut mahdollisuutta.

Marie Elisabeth Hackman kuoli 2.9.1865 kunnioitettavassa 89 vuoden ja seitsemän kuukauden iässä hänelle niin rakkaassa Herttualassa. Marie Hackmanin kuolema huomioitiin Suomen sanomalehdistössä. Useissa lehdissä julkaistiin Marie Hackmanin liikehoidollisia taitoja ylistävä muistokirjoitus. Kuollessaan Marie Hackmanilla oli vielä elossa olevan pojan lisäksi 12 lastenlasta ja 15 lastenlastenlasta, joten kauppahuoneen tulevaisuus näytti turvatulta.

²⁵⁵ Frese-suvusta Genos 72/2001 ja Kotivuori 2005 (Jockim Frese); Tigerstedt 1940, 503; Sandelin 2006. Tigerstedtin mukaan Marie Hackman (o. s. Frese) ja Julie Sophie Hackman (o. s. Jaenisch) olivat serkkuja, mutta Sandelinin mukaan kyseessä oli täti. Alexanderin ja hänen perheensä suhteet J. F. ja Marie Hackmaniin eivät välttämättä olleet kovin lämpimät, sillä Carl Alexanderin kuoltua pesähoitajaksi ja hänen alaikäisten lastensa holhoojaksi oli nimetty kuvernementinsihtööri Alfthan sekä kauppias Stavander. O3101848, Finlands Allmänna Tidning no 229; Viipurin diakonissalaitoksesta Enbom & Sandelin 1991, 341–346.

²⁵⁶ *Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 verkkojulkaisu*. Julius Fredrick Hackman.

²⁵⁷ Lauritsalan kartano ja sen omistajat Lappeenrannassa olivat olleet jo 1800-luvun alusta saakka tärkeitä liikekumppaneita Hackmaneille. Jacob Halizius kartanonisäntänä ja tämän vävy Jacob Savander olivat toimineet jälkimmäisen konkurssiin vuonna 1867 saakka Hackmaneiden puutavara-agentteina Saimaan alueella. Oletettavasti konkurssin jälkeen von Haartmanin pariskunta sai kartanon haltuunsa. Vuodesta 1879 von Haartman omisti Königstedtin kartanon Vantaalla. Savanderista katso Talka 2008b.

”Ahkeruudella ja säästäväisyydellä.” Kuluttamisen mahdollistajat

Vain rautaisella ahkeruudella, säästäväisyydellä ja terveellä taloudella olen voinut elää näin. Jos en olisi elänyt niin säästeliääsi, olisin kuluttanut kaiken ansaitsemani, enkä olisi koskaan voinut rauhassa ajatella rasittavan elämäni ehtoota.²⁵⁸

Marie Hackman kirjoitti näin pojalleen, joka vuonna 1832 vietti talven Etelä-Ranskassa vaimonsa ja vanhimman tyttärensä kanssa. Ahkeruus ja säästäväisyys olivat Marie Hackmanin elämän peruspilarit, ainakin hänen omien sanojensa mukaan. Kaikkea ei sopinut kuluttaa, mutta paljon jäi kulutettavaksi, kuten myöhemmin tullaan huomaamaan. Ahkeruus, säästäväisyys ja hyvä taloudenhoito takasivat, että tulot kasvoivat ja yhä enemmän jäi kulutettavaksi.

Työ

Marie Hackman tuskin ajatteli, että hän tekee työtä tai että työ on erillinen osa hänen elämäänsä.²⁵⁹ Ahkeruus ja työteliäisyys olivat osa elämää, jossa vapaa-ajan ja työajan rajoja ei vedetty. Elämää rytmittivät vuodenaajat ja sesongit. Kesän kiireinen kasvu- ja purjehduskausi vietettiin Herttualassa. Talvikuukaudet asuttiin kaupungissa. Tätä aikaa värittivät sahatavaran, sikurin ja köysien kuljetus talviteitse sekä tulevan kesän suunnittelu ja kauppojen sopiminen.

Marie Elisabethin koulutus keskittyi mitä ilmeisimmin taloudenpitoon ja laskennon opetteluun, jotka olivat tärkeitä taitoja tulevalle kauppianrouvalle. Marie Hackmanin muun oppillisen sivistyksen puute ei ollut harvinaista herrasväen neitojen keskuudessa tuon ajan Suomessa. Tuttavapiirissä tyttäriä koulutettiin, kuten Jessica Parland-von Essen on todennut.²⁶⁰ Näyttääkin siltä, että isä ja äiti Laube olivat ajatelleet jo varhaisessa vaiheessa, että ainoa tytär jää Viipuriin ja ryhtyy hoitamaan Lauben sahoja sekä köysi- ja sikuritehtaita sopivan aviomiehen avustuksella. Marie Elisabethin opetus keskittyikin mitä todennäköisimmin niihin taitoihin, joita kauppianrouvalta edellytettiin eli suuresta taloudesta huolehtimiseen, palvelusväen opastamiseen ja valvomiseen sekä laskentoon.²⁶¹

²⁵⁸ Enbom & Sandelin 1991, 16; Tigerstedt 1940, 359. Alkuperäistä kirjettä ei ole käytettävissä.

²⁵⁹ Naisten tekemä työ on ollut nais- ja sukupuolihistorian tutkimuksen kohteena aina Alice Clarkin vuonna 1919 (1982 uusintapainos) ilmestyneestä teoksesta *Working Life of Women in the Seventeenth Century*. Tutkijat ovat keskustelleet mm. renessanssin murroksen tai teollistumisen vaikutuksista naisten työmahdollisuuksiin. Tulokset ovat olleet ristiriitaisia, toiset tutkijat ovat katsooneet muutosten huonontaneen naisten työmahdollisuuksia, toiset taas ovat olleet sitä mieltä, että muutokset ovat olleet positiivisia. Myös työn määritelmä on vaihdellut. Usein työnä on pidetty vain palkkatyötä, jolloin suuri osa naisten tekemästä työstä on jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle. Keskustelusta katso esim. Steinrud 2008, 136-173; Vainio-Korhonen 2002, 11-20; 1998, 9-20; Wiesner 2000, 103-129.

²⁶⁰ Parland-von Essen 2010, 102; 2005; Vainio-Korhonen 2010, 246; von Hauswollf 2007, 108-109. Parland-von Essen mainitsee, että haminalaisen kauppiaan Erik Bruunin tyttäriä oli opettamassa Otto Berndt Rosenström, joka myöhemmin opiskeli lääketiedettä Pietarissa ja Turussa. Tyttäristä Ulrica Lovisa (1775-1811) meni naimisiin kapteeni, Pyhtään Stockforsin kartanon omistaja Gustaf Erik Schatelowitzin (1761-1827) kanssa (katso Valtonen 2009). Parland-von Essenin mukaan Rosenström sai kimmokkeen lähteeä opiskelemaan lääketiedettä Pietariin Bruunin tuttavilta. Haminassa Rosenström asui pastori Ignatiuksen luona. Sekä Ignatius että Bruun kuuluivat Hackmanien lähipiiriin, joten on mahdollista, että Rosenström sai tukea Pietarin-opintoihin myös Marie Hackmanin äidinpuoleisilta sukulaisilta, jotka toimivat lääkäreinä Venäjällä. Väitös-kirjassaan Parland-von Essen on hyödyntänyt Heinrich Fresen kirjettä. Frese oli Marie Hackmanin nuoremman pojan appi.

²⁶¹ „[...] Täglich hoffe ich Sie wieder bey mir zu sehn, denn Sie wersprachen ja mich zu besuchen, wenn der Winde lange contrair bleiben würde. Auch Fräulein Laube, und ihr Water, die Sie recht sehr bedauern glaubten. Sie noch einmahl bey sich auf dem Lande zu sehn.“ 26.8.1798, Bradt, Friedrichshaven, B 8, Hackman & Co, ELKA. Neiti Laube ja hänen isänsä odottivat haminalaisia kauppiasta maalla eli Herttualassa. Muita perheenjäseniä ei mainita. Myöhemminä vuosinaan Marie Hackman matkusti usein yksin hoitamaan liikeasioita Pietariin, myös aviomiehen vielä eläessä.

Aatelin keskuudessa oli tavallista, että lapsia opetettiin kotona siihen saakka, kunnes pojat siirtyivät kadettikouluun. Tyttörien kouluopetukseen ei juuri kiinnitetty huomiota, vaan he saattoivat oppia luku- ja laskutaidon alkeet veljiensä rinnalla tai sitten he jäivät kokonaan ilman näitä taitoja. Tähän aatelisneitojen sivistymättömyyteen kiinnitti huomionsa Katariina II, joka 1700-luvun loppupuolella järjesti erityisiä tyttökouluja Venäjälle. Viipuriin tällainen tyttökoulu (*Demoisellen klasse*) perustettiin vuonna 1788. Marie Hackman ei todennäköisesti käynyt tätä koulua. Myöhemmin Marie Hackmanin pojantyttäret sekä näiden lähimpiin tyttäret saivat korkeatasoista opetusta Saksassa ja Sveitsissä.²⁶² Tämä onkin suurin ero Marie Hackmanin ja myöhempien sukupolvien elämässä. Naisten koulutusmahdollisuudet sekä toiminnan kenttä muuttuivat huomattavasti 1800-luvun puolivälin jälkeen. Vuosisadan loppupuolella tyttäret olivat yhä koulutetumpia, mutta osallistuivat yhä vähemmän liike-elämään eli toimintaan julkisuudessa.

Marie Elisabethin oppi mitä todennäköisimmin perheen kotiopettajalta ja vanhemmiltaan kauppiaan tehtävissä myöhemmin hyödynnettäviä taitoja, joihin oleellisena kuului kirjeiden kirjoittaminen. Kirjeenvaihdosta huolehtiminen kuului myös aatelistyttöjen opetukseen, sillä kirjeiden kirjoittaminen oli myös naisten velvollisuus. Kirjeiden avulla ylläpidettiin sukulaisuussuhteita ja ylläpidettiin ja uudistettiin suvun verkostoja. Tämä sukutyö (*kin-work*) oli sosiaalisen pääoman kannalta oleellinen taito. Aatelistyöiltä vaadittiin lisäksi kielitaitoa. Viipurissa herrasväki puhui ainakin saksaa ja venäjää, suurin osa myös ruotsia ja hiukan suomea. Myös ranskan- ja italiantaitoisia löytyi kaupungista. Marie Hackmanin kielitaito ei ollut kovin ihmeellinen. Hän kirjoitti horjuvalla oikeinkirjoituksella äidinkieltään saksaa ja saksan sävyttämää ruotsia. Lisäksi hän saattoi puhua jonkin verran venäjää ja ehkä suomea palveluskunnan ohjeistamisen tarpeisiin. Kielet ja kirjalliset harrasteet eivät olleet Marie Hackmanin vahvuus, vaan hän viihtyi paremmin ulkoilmassa ratsastaen, kalastaen ja puutarhaa hoitaen. Toisaalta myös nämä työt kuuluivat aatelistyttöjen kasvatukseen. Heidän tuli osata aikuiselämässään johtaa suurta taloutta ja tietää, miten ruoka kasvatettiin, säilöttiin ja valmistettiin. Käsityöt olivat tärkeä herrasväen tyttärien askare, mutta lähteet vaikenevat täysin Marie Hackmanin mahdollisista käsityöistä. Kaupungissa vierailut Adelaide von Hauswolff kehui paikallisen herrasväen tyttärien käsityötaitoja – miksipä siis Marie olisi poikennut muista. Hän mitä todennäköisimmin harjoitti käsityötaitojaan nuorempana, mutta leskivuosinaan hänellä tuskin oli aikaa syventyä kovin pitkäksi aikaa ompelusten pariin.²⁶³

Kirjeenvaihto ja käsityöt eivät olleet ainoita Marie Hackmanin työtehtäviä. Ruotsia ja Länsi-Eurooppaa koskeva tutkimus on osoittanut, että aateliskartanoissa työnjako oli jakautunut sukupuolen mukaan. Isäntä vastasi tilasta ja kartanon viljelyksistä, kun taas emännän vastuulle jäivät sisätiloissa tehtävät työt ja näissä tiloissa työskentelevien

²⁶² Ruuth luettelee tyttökoulun vuoden 1788 oppilaat, ja näiden joukossa on useita Marie Lauben ikätovereita, joiden isät olivat käsityöläismestareita, kauppiaita sekä upseerikuntaan kuuluvia. Ruuth ilmoittaa saaneensa tiedot maisteri Gustav Dahllilta. Ruuth 1908, 694. Ilmeisesti kyseessä on Gustav Dahlin teos *Fruentimmersskolan i Wiborg 1788-1905* (Wiborg 1905). Tässä teoksessa ei mainita Marie Hackmanin olleen koulussa. Katso myös Tigerstedt 1952, 41-44. Venäläisestä naisten koulutuksesta katso Pushkareva 1997, 167. Roosevelt 1995, 17; Pickering Antonova 2012, 177-179.

²⁶³ Naisten kirjeiden kirjoittamisesta ja sen sosiaalisesta merkityksestä katso Vickery 1998, 9-11, 23, erit. 287. "The well-tuned letter became an unavoidable performance of the long-standing female work of kin, [...]"; Steinrud 2008, 36-43, 69. Viipurilaisten kielitaidosta "[...] ils parlent Suédois entre eux; Russe avec la nation dominante; Allemand avec les étrangers, & Finnois avec les domestiques & le petit peuple." Burja 1787, 77; "Varje bättre person talas 4 å 5 språk, franska, tyska, svenska, finska och ryska [...] Vid 8 å 10 års ålder kan barnen alla de ovannämnda språken utom svenska. I sällskapslivet talas alla språken med fermitet, stundom även engelska och italienska. [...] I all sömnad och stickning är de mycket duktiga." von Hauswolff 2007, 108. Marien kirjeenvaihdon laiminlyönneistä "Meine Frau ist theils zu faul, theil mit dem Kinde zu sehr beschäftigt gewesen [...] um Ihnen zu antworten." 4.41802, Ignatius, Leppäkosky, B 15, Hackman & Co, ELKA.

palvelijoiden valvominen. Venäjällä sen sijaan kartanotaloudessa kartanon emännän tehtäväkenttään kuului myös kartanotaloudesta eli maataloudesta, palvelijoista, taloudesta ja tileistä huolehtiminen. Tämä saattoi tarkoittaa konkreettista maataloustöiden valvontaa pellonreunalla, kuten Katherine Pickering Antonova on todennut. On mahdollista, että Marie Hackman oli oppinut kartanonemännän tehtäviin äitinsä opastamana, sillä isä-Laube oli pitkiä aikoja Pietarissa ja Herttualassa toimittiin naisväen osamisen turvin. Avioliiton vuosina Johan Friedrich Hackman osallistui Herttualan työnjohtoon, mutta hänen kuoltuaan kaikki jäi Marie Hackmanin vastuulle.²⁶⁴

Marie Hackmanille lankesi myös päävastuu kauppahuoneesta hänen miehensä kuoltua. Johan Sigfrid Ignatius oli juuri hiukan ennen Hackmanin kuolemaa pyrkinyt eroamaan kauppahuoneesta. Tässä tilanteessa, kun Ignatius oli haluton jatkamaan liiketoimissa, oli palkattava kirjanpitäjä.²⁶⁵ Marie Hackman oli kuitenkin tietoinen firman asioista ja liiketoimista jo ennen miehensä kuolemaa, sillä hän oli hoitanut niitä jo Hackmanin eläessä ja sairastellessa. Ilman näitä taitoja Marie Hackman ei leskeksi jäätyään olisi pystynyt niin menestyksekkäästi hoitamaan suurta kauppahuonetta.²⁶⁶ Miehen eläessä kauppahuoneen toimissa naisilla oli myös oma alueensa, josta he vastasivat. Marie Hackman huolehti vierailevista kauppaista, järjesti heille yösijan ja ruokaa sekä ylläpiti yhteyttä tuttavapiiriin. Nämä tehtävät olivat yhtä tärkeitä kauppahuoneen menestymisen kannalta kuin kirjanpidon oikeellisuus tai laivojen lastaamisen valvominen.

Tulot

Kulutusta ei voinut tapahtua, mikäli ei ollut riittäviä tuloja. *Memorial*-tilikirjoissa esiintyvät talousmenot (*Haushaltung Unkosten*) on poikkeuksetta rahoitettu nostoilla firman kassasta. Kassan tulovirrat paljastuvat tutkimalla liiketoiminnasta saatuja voittoja. Suurin osa Marie Hackmanin tuloista kertyi kauppahuoneen nimellä tehdyistä liiketoimista. Kauppahuoneen nimissä käytiin puutavarakauppaa, sahattiin puutavaraa, tuotiin suolaa ja siirtomaatavaroita sekä omistettiin laivoja tai laivaosuuksia. Näistä liiketoimista löytyy jokseenkin kattava selvitys yrityshistorioista.²⁶⁷ Yrityshistoriat ovat sivumäärältään runsaita, mutta niiden perusteella ei voi luoda yhtenäistä tai kattavaa kuvaa liiketoimien taloudellisesta menestyksellisyydestä muun muassa tilastoaineiston hajanaisuuden vuoksi. Lisäksi Tigerstedtin Hackman & Co:n pääkirjoista keräämät tiedot liikevaihdosta eivät suoranaisesti kerro, mistä rahat tulivat ja millaisia summia Marie

²⁶⁴ Ilmakunnas 2013a; Pickering Antonova 2013, 75, 83–87, 93, 147–148 ja passim. Pickering Antonova käyttää kartanon emännästä venäjänkielistä termiä khoziaika, jolle hänen mukaansa ei ole englanninkielistä termiä. Khoziaika tarkoittaa sekä talon rouvaa että tapahtuman tai tilaisuuden hoitamisesta vastaavaa naista. Khoziaika kääntyy siis suomen kielessä emännäksi. "Auch Fräulein Laube, und ihr Water, die Sie recht sehr bedauern glaubten. Sie noch einmahl bey sich auf dem Lande zu sehen." 26.8.1798, Bradt, Friedrichshaven, B 8; "Es wird mich sehr freuen wenn Sie wegen Ihres Tauwerks einen wortheilhaffen Handel treffen [...] An Wanna habe ich gesagt, was Sie mir schreiben. Worige Woche waren gegen 60 Mann auf der Arbeit, indess war biss Sonnabend doch nur erst eine kleiner Theil des Tuttila Akers fertig und besät. Da wohl noch 14 tage erforderlich seyn werden [...]" 17.5.1799, Laube, St. Petersburg, B 9, Hackman & Co, ELKA.

²⁶⁵ "Für Ihr gewiegtes Wersprechen sich nach seinem Buchhalter für uns umsehen zu wollen, sind wir Ihnen äussigt verbinden. Wir brauchen erthwendig einem und haben uns daher entschließen, wenn hat keiner auf gewisse Monathe engagieren will, einen fürs erste auf ein ganzes Jahr anzunehmen. An unserm Kleinen Orte wo die Geschäfte eben nicht sehr erheblich sind ist 1000 Rub, der haften jährlich Lohn eines Buchhalters, der zugleich Correspondenz führt, nebst Kest und Quartier [...]" 4.10.1807, Rall, St. Petersburg, B 27, Hackman & Co, ELKA.

²⁶⁶ Mika Kallioisen mukaan isännän oikea käsi oli aina mies, ei hänen vaimonsa. Kallioinen 2003, 37. Hackmanneiden kohdalla tämä ei näytä olleen näin ehdotonta. Kallioisen tutkimusperiodi painottuu enemmän 1800-luvun puolelle, jolloin jako perheen ja yrityksen välillä oli suurempi kuin 1700-luvun lopussa tai 1800-luvun alussa. Useat tutkijat ovat todenneet, että vaimo huolehti miehen poissaollessa liiketoimista. Kts. esim. Davidoff & Hall 1994 [1987], 283. "[...] Meine Frau reiset über morgen früh aus. Nehmen Sie sie in guten Schutz und zahlen ihr so viel Geld als sie werlangt Ein par tausend Rubel wird sie wohl dortig habe, aber ich werde Si emit nechster Post in Hamburger accredittiren." 2.6.1803, Bruun, St. Petersburg, B 17, Hackman & CO, ELKA.

²⁶⁷ Enborn & Sandelin 1991; Tigerstedt 1940 ja 1952.

Hackmanilla oli käytettävissään henkilökohtaisiin menoihinsa.²⁶⁸ Tämän väitöskirjan puitteissa ei ole koottu mitään vuosittaista aineistoa liiketoimien kannattavuudesta, koska tämän kaltaisen aineiston kerääminen ei tämän työn puitteissa ole mahdollista eikä välttämättä tutkimuskysymyksen kannalta tarpeellista. Käytettävissä olevan rahan määrä ei suoraan kerro kuluttamisen *motiiveista*, joskin se voi paljastaa kuluttamisen *mahdollisuuksia*. Tästä syystä on syytä tehdä lyhyt selvitys tuloista, jotka omalta osaltaan vaikuttivat kulutusmahdollisuuksiin. Tulot olivat hyvin riippuvaisia vallitsevista poliittisista olosuhteista, joten jatkossa niitä on tuotu esille tarpeen mukaan.

Kuluttamiseen sekä tulokertymään vaikuttivat kansainväliset suhdanteet ja maailmanpolitiikka. Tämän työn sivumäärän puitteissa ei ole ollut mahdollista kovinkaan syvällisesti paneutua näihin tekijöihin. Tutkimuskysymyksissä esille nostetut kuluttamisen motiivit sekä Marie Hackmanin elämänvaiheet heijastelevat maailmatalouden ja -politiikan tapahtumia. Työn edetessä onkin jokaisen käsitellyn kulutuskohteen osalta pyritty pitämään mukana taustalla vaikuttaneet makrotalouden ja maailmanpolitiikan tapahtumat.

Tuloja ja menoja hahmottamaan on kerätty muutamien vuosien tilinpäätöstiedot, joista käyvät ilmi kauppahuoneen menot, velat ja saatavat. Näiden summien jäljittäminen on ollut haastavaa, sillä tilit on kirjattu joka vuosi hiukan erilaisella logiikalla. Rahaa on sijoitettu muun muassa voitto- ja tappiotilille, korkotilille ja käteisen rahan tileille. Maksuja on tehty puutavara-, suola, yleistavara-, saha-, lotja-, purjelaiva- ym. tileiltä. Aina tilejä ei ole eritelty samalla tavoin. Suurimmassa osassa tilinpäätöksiä menot ja velat ovat samassa sarakkeessa, joten niitä ei voi erotella muuten kuin käymällä läpi jokaisen kirjauksen erikseen. Tuloista voi jäljittää kauppahuoneen saatavat, mutta ei myyntivoittoja sellaisenaan, sillä tässä tutkimuksessa ei ole käytetty pääkirjatilejä. *Memorial*-tileistä käy kuitenkin ilmi Marie Hackmanin kauppahuoneesta nostamat voitot sekä kauppahuoneen hänelle antamat luotot. Näitä summia seuraamalla voi saada aavistuksen hänen käytössään olleista varoista. Näitä summia hahmottamaan on luotu asetelma *Hackmanin kauppahuoneen tilinpäätökset 1801, 1810, 1818, 1819, 1824, 1825, 1831* (liite 1) sekä *Talousmenot Hackmanin taloudessa* (liite 2).²⁶⁹

Vuosi 1801 oli ensimmäinen vuosi, jolloin tileistä voi jäljittää kauppahuoneen kasasta tehtyjä nostoja avioparin talouteen. Tällöin kauppahuoneesta nostettiin 8 369,30 ruplaa talousmenoihin, kuten *Talousmenot Hackmanin taloudessa* (liite 2) havainnollistaa. Tileissä talousmenojen sarake on se, joka tarkimmin tuo esille kuluttamisen. Talousmenoiksi kirjattiin yksityinen kulutus aina välttämättömyyksistä ylellisyyteen. Menojen lisäksi vuonna 1801 voittoa oli tullut 33 970,24 ruplaa.

Seuraavilta vuosilta ei voitto-osuutta ole merkitty *Memorial*-tileihin. Sen sijaan niistä käy ilmi kotitalouden käyttämä raha. Tilivuonna 1802–1803 (huhtikuusta huhtikuuhun) talousmenoihin ilmoitettiin käytetyn 11 294,99 ruplaa. Seuraavana tilivuonna 1803–1804 talousmenoihin käytettiin hiukan enemmän, 13 764,62 ruplaa. Vuonna 1805 tilinpäätöksen aikaan huhtikuussa summa oli 9 662,44 ruplaa. Tilivuonna 1806–1807 menot vain supistuvat, ne ovat enää 6 875,64 ruplaa. Perinnönjaon vuoksi tilit päätettiin elokuussa 1808. Tuolloin talousmenot olivat kuluvalta vuodelta (toukokuusta alkaen) vain 1 801,30 ruplaa.

Voitto-osuus oli jälleen merkitty vuonna 1808–1815 pidettyyn *Privat Memorial* -ti-

²⁶⁸ Tigerstedt 1952. Liite 25 Yhdistelmä toiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793-1829 ja Yhdistelmä toiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1829-1851. Liite 26 Sahattujen puutavarojen tili 1791-1829, 1829-1851 ja 1852-1899. Liite 27 Voitto- ja tappiotili 1829-1894.

²⁶⁹ Vuodet ovat valittu siten, että tilinpäätöstiedot näiltä osin ovat saatavilla.

likirjaan. Nämä summat havainnollistuvat liitteen 1 asetelmasta *Hackmanin kauppahuoneen tilinpäätökset 1801, 1810, 1818, 1819, 1823, 1824, 1825, 1831*. Vuonna 1808 voitto-osuus oli 5 776,72 ruplaa, vuonna 1810 se oli 6 462,87 ruplaa, vuonna 1811 noin tuhat ruplaa enemmän eli 7 437,12 ruplaa. Vuosi 1812 oli heikompi, voitto-osuus oli vain 4 668,42 ruplaa, kunnes vuonna 1814 saatiin jälleen hyvä tuotto, 7 339,57 ruplaa.

Vuonna 1809 huhtikuun lopussa tilinpäätöksen aikaan voitiin talousmenoiksi kirjata 7 413,39 ruplaa. Vuonna 1810 käänne parempaan näyttää tapahtuneen. Talousmenot olivat nousseet jo 11 874,73 ruplaan. Käänne oli kuitenkin tilapäinen, sillä seuraavana vuonna talousmenoihin oli mahdollisuus käyttää vain 4 282,50 ruplaa. Vuonna 1812 on havaittavissa heikkoja signaaleja paremmasta, sillä kulutukseen käytettiin 8 507,49 ruplaa. Seuraavana vuonna käytettiin miltei yhtä paljon, 8 274,60 ruplaa. Vuonna 1814 kotitalousmenot olivat 10 603,38 ruplaa. Tässä on havaittavissa pieni ero siihen summaan (15 143,12 ruplaa), jonka saa kun poimii kaikki kotitalousmenot erikseen tileistä. On mahdollista, että tilinpäätöksen yhteydessä kaikkia summia ei muistettu laskea tai sitten ne kuitattiin jollain velkajärjestelyillä, jotka eivät käy ilmi tileistä. Vuonna 1815 tilit päätettiin joulukuussa. Tuolloin ”minulle, lapsille ja kotitalouteen” oli käytetty 11 855,55 ruplaa.

Vuonna 1809–10 tilinpäätöksen jälkeen (huhtikuun 1810 lopussa tehtiin tilinpäätös tilivuodelta 1809–10) voitto- ja tappiutilille oli kirjattu voittoa Marie Hackmanin osuudelle 6 462,87 ruplaa. Tilikirjaan oli lisätty huomautus, että sodan vuoksi pääoman korkoa ei voida laskea ja summa on siksi virheellinen.²⁷⁰ Johan Friedrich Hackmanin kuoleman vuoksi tileissä on edelleen eritelty tarkasti hänen ja Jonas Wrigstedtin²⁷¹ kauppahuoneeseen sijoittamat pääomat. Wrigstedtin pääoma oli 16 000 ruplaa ja Hackmanin 32 000 ruplaa. Tämän lisäksi Hackman oli sijoittanut huimaavat 937 700,66 ruplaa omia varojaan kauppahuoneeseen. Toisin sanoen kauppahuonetta pidettiin pystyssä pumppaamalla siihen henkilökohtaisia tai kauppahuoneen ulkopuolelta saatavia varoja. Tästä huolimatta myyntivoittojen ja saatavien summa oli vain 244 091,55 ruplaa. Vuosi oli tappiollinen, joten Marie Hackman ei tehnyt henkilökohtaisia nostoja kauppahuoneen kassasta.

Seuraavana vuonna 1811 tilit päätettiin huhtikuun lopussa. Marie Hackmanin voitto-osuus oli 7 437,12 ruplaa. Kauppahuone oli onnistunut lyhentämään Marie Hackmanin saatavia, ne olivat enää 82 819,66 ruplaa. Tämä tarkoittaa sitä, että Marie Hackmanilla oli henkilökohtaiseen kulutukseensa käytettävissä 854 881 ruplaa. Tämä selittää sen, miksi Marie Hackmanin taloustilien mukaan hän käytti vain hiukan yli 4 000 ruplaa kotitalousmenoihin. Hän mitä ilmeisimmin käytti kauppahuoneen hänelle maksamia rahoja, mutta nämä eivät kiertäneet kirjanpidon kautta ainakaan sillä tavoin, että jälkipolvien olisi mahdollista nämä summat jäljittää. Tämä lukujen vertailu osoittaa konkreettisesti, miten kuluttaminen saattaa jäädä piiloon, kun lähteenä käytetään tilikirjojen kaltaista aineistoa. Marie Hackmanille tästä tuskin oli ongelmaa, sillä hän otti rahaa sieltä, mistä sitä liikenä ja mikäli varoja ei ollut käytettäväksi, hän kiristi kukkaron nyörejä jossain toisaalla. On mahdollista, että Marie Hackman investoi yli 800 000 ruplan summan johonkin tuottavaan kohteeseen, joka ei käy ilmi tileistä. On myös mahdollista, että kyseessä oli laskennallinen summa, joka ei koskaan konkreettisesti käteisenä rahana.

²⁷⁰ ”Da wegen des fort dauernden Kriegs unsre Handlungs auch im wersichernden Jahr stockte, so konnten den Handlungs Eigener die Ziesen für ihr Capital nicht gewonnen werden, belasten daher für das Fehlenden derselben und wegen den sonstigen gehabten Aus, gaben Per Joh. Fr. Hackman Ct. Für seine 2/3tel der Handlung.” April 1810, Memorial Nr 1, G 16 V, Hackman & Co, ELKA.

²⁷¹ Tigerstedt 1940, 215–217.

Vuonna 1812 Marie Hackmanin voitto-osuus oli 4 668,42 ruplaa. Kauppahuone oli edelleen lyhentänyt velkaansa omistajalleen, nyt sitä oli 72 677,04 ruplaa. Marie Hackman siis saattoi käyttää 10 142,62 ruplaa voitto-osuuden lisäksi.

Vuonna 1813 Marie Hackman oli nostanut kauppahuoneen kassasta 118 605,62 ruplaa, joka on kirjattu hänen henkilökohtaiseksi velakseen. Vuonna 1814 kumpapaakaan velkaa ei enää mainita, joten tilit olivat nyt tasan.

Vuonna 1818 tilit päätettiin vuoden lopussa, joulukuussa. Tuolloin kauppahuone oli jo kuitannut velkansa Marie Hackmanille ja sen lisäksi tämä kykeni nostamaan voitto-osuuttaan 67 674,99 ruplaa kauppahuoneen voitto- ja tappiutililtä.

Seuraava vuosi ei ollut yhtä suosiollinen. Joulukuussa 1819 voittoa kertyi vain 5 840,67 ruplaa. Toisaalta Marie Hackman oli nostanut 344 852,18 ruplaa kauppahuoneen kassasta. Vuonna 1819 Herttuala paloi, joten rahat oli todennäköisesti käytetty kartanon jälleenrakentamiseen. Kyseisenä vuonna Marie Hackmanin kulutusmenot olivat 17 905,15 ruplaa ilman Herttualaan käytettyjä varoja.

Vuonna 1823 voittoa kertyi 14 283,67 ruplaa. Kauppahuoneen saatavat Marie Hackmanilta olivat 377 284,05 ruplaa. Tilit eivät kuitenkaan paljasta, oliko tämä summa kokonaan uutta velkaa vai oliko hän vain korottanut vanhaa velkaa yli 30 000 ruplalla.

Marie Hackmanin velka kauppahuoneelle vain kasvoi. Vuonna 1825 sitä oli jo 416 824,50 ruplaa. Tuolloin kauppahuoneen tuottama voitto oli tasan 14 000 ruplaa. Kyseisenä vuonna Marie Hackmanin kulutusmenot olivat 23 760,07 ruplaa. Toisin sanoen kauppahuoneen tuotot kykenivät tyydyttämään vain hiukan yli puolet hänen kulutustarpeistaan.

Vuonna 1830 tilinpäätös tehtiin huhtikuun lopussa, kuten tämän jälkeen muinakin vuosina. Tuolloin Örnulf Tigerstedtin voitto- ja tappiatileistä keräämien tietojen mukaan Marie Hackmanin osuus voitoista oli 15 256,80 ruplaa. Vuonna 1831 tilinpäätös tehtiin huhtikuussa tilivuodelta 1830–1831. Tuolloin voittoa saatiin 5 297,53 ruplaa, josta Marie Hackmanin osuus oli 1 324,39 ruplaa. Tigerstedtin mukaan voitto- ja tappiutilit ilmoittavat Marie Hackmanin osuudeksi hiukan enemmän, 1 764,84 ruplaa. Tämä ero on saattanut syntyä siitä, että *Memorial*-tilikirjaan viedyn tilinpäätöksen jälkeen voitto- ja tappiutilille on tehty muutoksia, jotka on unohdettu viedä *Memorial*-tilikirjaan. *Memorial*-tilikirjasta käy ilmi, että Marie Hackman oli edelleen velkaa 362 306,66 ruplaa kauppahuoneelle.

Tigerstedtin keräämien tietojen valossa seuraavat vuodet 1832–1840 tuottivat todella hyvin ja Marie Hackmanin osuus firman voitoista vaihteli vuoden 1834 40 949,04 ruplasta 19 509,80 ruplaan vuonna 1838. Kaiken kaikkiaan Marie Hackmanin kulutusvarat vaihtelivat alkuvuoden 1808 surkeasta vajaan 2 000 ruplasta vuonna 1819 nostettuun ja lopulta yli 400 000 ruplan suuruiseksi kasvaneeseen summaan. Vuoden 1811 yli 800 000 ruplan summan realisoitumista ja mahdollista käyttöä on hankala jäljittää. Näiden lukujen valossa Marie Hackmanilla näyttäisi olleen varoja kuluttaa, mutta on huomioitava, että osa näistä varoista on saatettu sijoittaa edelleen eikä käyttää suoraan kulutukseen. Juuri tätä Marie Hackmanin suurta velkaa kauppahuoneelle ei voi suoraan pitää rahan käyttämisenä kuluttamiseen. Mitä luultavimmin – tilit eivät sitä paljasta – raha käytettiin Herttualan kunnostamiseen. Kartano oli myös tuotannon paikka, joten rahan käyttäminen sen tuottavuuden parantamiseen oli itse asiassa sijoitus ja pääoman kartuttamista eikä puhtaasti kuluttamista. Tätä sijoittamista voidaan kuitenkin tarkastella kuluttamisen kautta, sillä maaomaisuuden ja kartanon hankkiminen oli mitä suurimmassa määrin aseman pönkittämistä ja voitontavoittelunkin voidaan katsoa pyrkineen samaan.²⁷²

²⁷² Davidoff & Hall 1994 [1987], 198.

Analyysia tuloista voi syventää tutkimalla eri tulolähteiden osuuksia ja tuottoja. Tämän Tigerstedt antaa jonkin verran apuja tutkimuksensa liitteessä 25 *Yhdistelmä toiminnimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793–1829 ja 1829–1851*.²⁷³ Tässä liitteessä Tigerstedt on eritellyt puutavara-, parru- suola-, tavara-, vilja- ja sillitilien debet- ja kredit-osuudet. Kuten aiemmin havaittiin, on pelkkien tilinpäätöstietojen perusteella mahdotonta tehdä syvempää analyysia varojen käytöstä.

Näyttää siis siltä, että Hackman & Co ei tuottanut kovinkaan suuria summia, vain muutamia tuhansia tai kymmeniä tuhansia osakasta kohti vuodessa. Marie Hackman kuitenkin pystyi nostamaan firman kassasta rahaa ja ottamaan firman varastoista tavaroita tarpeensa mukaan. Toisaalta hän rahoitti liiketoimintaa omista varoistaan ja myös Lauben perikunta sekä tuttavapiiri Viipurissa ja Pietarissa luottottivat liiketoimia. Hackman & Co:n tarkoitus ei välttämättä ollutkaan tuottaa huimia voittoja. Pääasia oli, että liiketoiminta oli tasapainossa ja jatkuvuus oli taattu. Hyvinä vuosina nostetut tuotot sekä muualta saadut voitot Marie Hackman investoi huonon ajan tullessa kauppahuoneeseen, jotta sen jatkuvuus olisi taattu. Investoinnit tapahtuivat maksamalla tappiollisina vuosina omista varoista kauppahuoneen laskuja, kirjanpitäjien palkkoja ja hankkimalla esimerkiksi laivoja ja sahaosuuksia omiin nimiin, jotta kauppahuoneella olisi ollut myytävää puutavaraa ja ylipäänsä pitämään kauppahuonetta toiminnassa vuosina, jolloin se ei itse kyennyt huolehtimaan taloudellisista velvoitteistaan. Hyvä taloudenpito ja kova työ oli pidettävä mielessä myös hyvinä vuosina. Toisaalta, kuten vuosien 1832–1840 voitto- ja tappiotilit osoittavat, hyvinä vuosina myös henkilökohtaiset voitot sijoitetulle pääomalle olivat huimia, useita kymmeniä tuhansia ruplia. Tämä kaikki edellä kuvattu näkyi myös Marie Hackmanin kuluttamisessa, kuten tullaan havaitsemaan.

Marie Hackmanin kuluttamisen mahdollistanut varallisuus tuli pääasiassa viidestä lähteestä. Ne olivat Hackman & Co:n käymä puutavara- ja tervakauppa sekä suolan maahantuonti, sikurinviljely, köysitehdas sekä laivanvarustus. Osa liiketoimista tehtiin Lauben kuolinpesän nimissä. Lauben kuolinpesän omaisuuden tuotoista löytyy tietoja muutamasta kirjekopiokirjasta sekä tilikirjasta, mutta tiedot ovat hajanaisia. Vain vuosilta 1801–1804 on olemassa Lauben omaisuuden osalta selkeä tilinpito koskien tuloja ja menoja.²⁷⁴

Johan Friedrich Hackmanin ansioiksi voi lukea, että hän sai Lauben tilit voitolliseksi, kuten *Lauben perikunnan tulot ja menot vv. 1800–1804* (liite 4) havainnollistaa. Perikunnan tuloista iso osa, vuonna 1801 jopa liki 60 prosenttia, tuli erittelemättömistä lähteistä. Merkittävimmät tulolähteet olivat sahat ja puutavaran myynti sekä köysien ja sikurin myynti. Kartanon maataloustuotteista merkitystä oli vain lihan myynnillä, joka osaltaan muodosti parhaimmillaan viitisen prosenttia tuloista. Lihaa myytiin lähes poikkeuksetta laivoihin, joten vuonna 1801, kun puutavaran vientikielto²⁷⁵ oli voimassa ja satamassa ei ollut laivoja, ei myöskään lihaa myyty. Sikurin myynti oli pelastava oljenkorsi näinä Paavali I:n hallituskauden sekavina vuosina. Sikurin hinta kohosi vuonna 1803 ennätykselliseen yhteentoista ruplaan puudalta.²⁷⁶ Tämä näkyy myös Lauben perikunnan tuloissa. Vuonna 1803 sikuri tuotti lähes puolet kaikista tuloista. Tuloja

²⁷³ Tigerstedt 1952, Liite 25 *Yhdistelmä toiminnimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793–1829 ja 1829–1851*.

²⁷⁴ Brief Copey Buch in Angelengenhiten von Laubes Erben 1816–1834, B 1 III; BCB:A der Sage Mühlen 1832–1839; B 2 III; M BCB 1834–1836, B 3 III, M BCB 1836–1839, B 4 III, Kopiebook 1864–1872, B 5 III; Kopiebook 1873–1877, B 6 III; Kopiebook 1837–1844, B 7 III, CB 1872–1884, B 8 III. Pro Memoria Buch 1801–1803, C 1 I – Pro Memoria Buch 1816–1818, C 4 I, Hackman & Co, ELKA. Nämä sisältävät sekalaisia muistiinpanoja rahaliikenteestä, palkatusta työväestä laivoilla, laivojen lasteista yms. Myös tilikirjassa G 5 V on löydettävissä Lauben perikuntaa koskevia tuloja ja menoja vuosilta 1801–1804. Vuoden 1804 huhtikuun lopussa nämä tilit lopetetaan ja perikunnan rahat siirretään firman kassaan.

²⁷⁵ Tigerstedt 1940, 137–146.

²⁷⁶ Tigerstedt 1940, 227.

saatiin myös lunastetuista vekseleistä,²⁷⁷ perintönä saatujen hopeaesineiden myynnistä²⁷⁸ sekä Karjaportinkadun talon vuokraamisesta.²⁷⁹

Seuraavassa käydään yksityiskohtaisemmin läpi edellä mainittuja tulonlähteitä. Näistä tulonlähteistä ei kuitenkaan ole tämän väitöstutkimuksen puitteissa mahdollista luoda kattavaa selvitystä, sillä se edellyttäisi kirjanpidon seuraamista sekä *Memorial*-tilikirjoista, pääkirjoista että alakohtaisista tilikirjoista. Tässä työssä on käytetty vain *Memorial*-tilikirjoja. Jotta niistä saisi eri tulonlähteet selville, on ne poimittava kuukausittaisista merkinnöistä. Näin on tehty esimerkin vuoksi, mikäli tarpeen.

Sahat ja puutavarakauppa

Viipurilaiset kauppiat olivat vieneet palkkeja ja sahatavaraa Länsi-Eurooppaan jo ennen kaupungin siirtymistä Venäjän hallintaan. Hallitsijan vaihduttua uusi hallitusvalta alkoi huolestua metsien vähenemisestä. Syynä oli pelko, että amiraliteetti ei saa riittävästi masto- ja laivanrakennuspuita käyttöönsä. Sahaamattoman puutavaran vientiä rajoitettiin voimakkaasti. Metsät oli varattava ensisijaisesti laivastolle ja seuraavaksi vientisahoille, jotka sopivat jalostusvoittoa korostaneen merkantilismin linjaan. Vientisahojen omistajat eivät kuitenkaan välittäneet määrättyistä kiintiöistä, vaan erityisesti hollantilainen kysyntä yllytti luvattomaan vientiin. Venäjän hallituksen tiukennettua otteitaan viennin valvonnasta, oli aiemmin parrujen myyntiin keskittyneiden kauppiaiden alettava tähyillä sahateollisuuden suuntaan. Nopeassa tahdissa keskeiseksi Viipurin vientituotteeksi tuli parrujen sijaan sahattu lautatavara.²⁸⁰

Viipurin seudulle sahanomistajasuvut muuttivat Nevanlinnasta Pietari I:n vallattua sen heti 1700-luvun alussa. Näiden sukujen joukossa oli muun muassa Marie Hackmanin äidinpuoleiset Haveman- ja Jaenisch-suvut. Nevanlinnan seudulla oli ollut jo 1600-luvulla uutta ”hollantilaista” teknologiaa edustavia sahoja. Muuttajien mukana siirtyivät myös teknologiset innovaatiot Viipurin ja Vanhan Suomen hyödyksi. Näiden uustyypisten sahojen perustamisen edellytyksenä olivat teknologian lisäksi tarvittavat pääomat, kauppasuhteet sekä luonnonresurssit. Heinrich Havemanilla oli hallussaan hienoteräisten vesisahojen teknologia. Tämä käsisahoihin verrattuna varsin edistykellinen tekniikka sekä Venäjän avoin vientipolitiikka, edulliset lainat ja verovapaat vuodet mahdollistivat vaurastumisen. Lisäksi Havemanilla oli kontakteja entiseen kotimaahansa Saksaan, jossa lyypekiläinen Havemanin kauppahuone toimi puutavaran välittäjänä.²⁸¹ Havemanin suvun sahoja ja sahaosuuksia siirtyi avioliiton kautta Johan Friedrich Lauben haltuun. Lisäksi hän hankki aktiivisesti sahoja. Kuollessaan hänen omistuksessa oli kaksi kolmasosaa Leiviskänkösken sahasta Ruotsin puoleisessa Suomessa sekä 4/12 osaa Tallisolan neljäraamisesta sahasta.²⁸²

1700-luvun puolivälin tienoilla useilla viipurilaisilla oli sahoja Vanhan Suomen ja Ruotsin puoleisen Karjalan ja Savon vesistöjen varsilla. 1700-luvun kuluessa Venäjän

²⁷⁷ ”Per wegen Andreas Jaenisch seinen Sola Wechsel w. 4ten Decber 1797 bis 16 July Capital Silbergeld RO 300 Ro agio à 50 Co Ro 150 Ro 450. Zies bis d. 16 July 1800 sind 2 Jahr 7½ Mth 5 p. Ro 58,20 [yht.] 508,20.”, Juny 1800, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

²⁷⁸ ”Per dito won Lotshnick [maaorja] Spiridon für an ihm verkaufes 5 [leiv] 2 Loth alles Silber à 80 Co won der seel. M. Haveman [yht.] 129,60.”, August 1800, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

²⁷⁹ ”Per wegen dem Magistrat ½ Jahrs Miethe für ihr steinernes Haus bis zum 7ten Juny RO 750. Abl Für 7 mth wegen der geräumsten Ober Etage à 50 Ro 350. [yht.] 400 Ro.” April 1801, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

²⁸⁰ Kuisma 2006, 51–80; Ruuth & Kuujo 1975, 112–113; Tigerstedt 1940, 145.

²⁸¹ Kuisma 2006, 62–77.; Schräffe, 1958. Jost Hinr. Havemann & Sohn’in puutavarialiikkeen perustamisvuoden on katsottu olleen 1733.

²⁸² Acta XXII 1801, Viipurin maistraatin arkisto, MMA. Havemanin kautta Marie Hackmanin omistukseen päätyi mm. Vammelsuon (*Vammelsund*) saha Uudellakirkolla. ”An Wammelsund Mühlen Interessenten Joh. Phil. Jaenisch 165 Ro. Mme Hackman & Havemans Erben 165 Ro.” December 1824, G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

valtio tuki sahojen perustamista eikä se kontrolloinut sahausta yhtä tiukasti kuin Ruotsi. Erityisen suosiollinen jakso oli Katariina II:n hallituskaudella, jolloin valtio ryhtyi myöntämään viiden vuoden korottomia tuhannen ruplan lainoja, ja lisäksi uudet sahat saivat 15 vuoden verovapauden. Sahatavaroiden brittiläinen kysyntä toi ”teollisen vallankumouksen” viipurilaisten ulottuville. Prosessi oli hidaskäyttöinen, mutta vaikutti suuresti myös kulutusmahdollisuuksiin.²⁸³

Sahat omistettiin yleensä yhdessä. Tällöin 2–10 osakasta oli sijoittanut kukin kykensä ja halujensa mukaan yhteiseen ”sahamylllyyn.” Yksi osakas saattoi toimia sahan johtajana, tai sille oli palkattu ”inspehtori”. Ilman tarvittavia pääomia ja tietotaitoa ei sahaliiketoiminnasta olisi tullut mitään, joten sahanomistajilla oli ratkaiseva rooli sahausliiketoiminnassa. Tyypillistä 1700-luvun sahoille olikin, että niiden omistajakuntaan kuului upseereita, virkamiehiä ja suurkauppiaita, jotka yhdessä muodostivat sahayhtiön. Yhteisomistus mahdollisti riittävät taloudelliset ja henkiset pääomat, jotka muussa tapauksessa rajoittivat sahayrittäjäksi pääsyä. Markku Kuisma onkin katsonut, että sahayhtiöt synnyttivät uudenlaisen liikemies- ja yrittäjäloukan, joka vaikutti yläluokkaiseen mentaliteettiin ja kulttuuri-ilmastoon. Kaupunkiporvaristo suuntasi katseensa maaseudulle ja maaseudun eliitti kiinnostui yrittäjyydestä.²⁸⁴

Sahatavaran laivaus ulkomaille hoidettiin jonkin viipurilaisen kauppahuoneen kautta, mutta ulkomaisin aluksin. Toisin kuin Ruotsissa, Venäjällä oli sallittua harjoittaa vientikauppaa ulkomaisin aluksin.²⁸⁵ Vanhan Suomen liittyessä Suomen suuriruhtinaskuntaan ryhdyttiin suosimaan suomalaisia aluksia ja ulkomaiset alukset saivat korkeat tullit. Viipurilaiskauppiat omistivat vain vähän laivoja, joilla sahatavaraa laivattiin. 1800-luvun kuluessa käytettiin hyväksi Länsi-Suomen rannikkokaupunkien laivastot.²⁸⁶

Johan Friedrich Hackman päätti ryhtyä sahatavarantuottajaksi ja vuokrasi 1790-luvun alkupuolella ensimmäisen sahaosuutensa hiitolalaisesta sahasta.²⁸⁷ Pian Paavali I:n sahauskielto näytti estävän kaiken sahaustoiminnan Vanhan Suomen alueella. Tämän päätöksen taustalla oli hallitsijan ja virkamieskunnan pelko metsien häviämisestä. Pelko ei liene ollut täysin katteeton, sillä Pietarin ympäristön metsät oli hakattu polttopuiksi sekä laivaston tarpeisiin. Sahauskiellon myötä viipurilaiset hankkivat sahaosuuksia Ruotsin puoleisen Karjalan ja Savon sahoista. Tämä oli hyvin tyypillistä vuosisadan vaihteessa, mutta se ei suinkaan ollut Hackmanin keksintöä, kuten Tigerstedt on asian osoittanut. Lauben pesäluettelosta voidaan havaita hänen omistaneen sahaosuuden Ruotsin puolelta. Ehkäpä koko ajatus vientikiellon kiertämisestä ”ruotsalaisilla” lankuilla tuli Johan Friedrich Laubelta, joka oli linnoitustöissä tutustunut Saimaan vesistöalueeseen.²⁸⁸

Vuosisadan lopulla Vanhassa Suomessa oli noin 60 sahaa. 1850-luvulle tultaessa Hackmanit omistivat 30 sahaa. Yhdessä viiden muun viipurilaisen kauppahuoneen kanssa Hackmanit kontrolloivat neljää viidesosaa Itä-Suomen ja puolta koko Suomen

²⁸³ Karonen 2013b, 258; Kuisma 2006, 62–67, 84–86, 157–181.

²⁸⁴ Kuisma 2006, 108–109.

²⁸⁵ Tuotepiirikaatti astui voimaan 1814. Wolff 2014a, 253. On kuitenkin huomioitava, kuten Jari Ojala muistutti 1800-luvun tutkimuksen seuran vuosipäivillä 29.1.2015, että myös Ruotsissa ulkomaisten laivojen käyttökieltoa kierrettiin yleisesti.

²⁸⁶ ”Bei unseren Salz Beziehungen ist stets zu berücksichtigen, daß die Einfuhr dieses Artikels nur mit finnländischen Schiffe geschehen kann, indem fremde Fahrzeuge nach dem Gesetze einen höhern Zoll für Salz --anlaßen...“ 15.1837, Wachter, St. Petersburg, B 67, Hackman & Co, ELKA; Kuisma 2006, 205; Tigerstedt 1940, 269.

²⁸⁷ Tigerstedt 1940, 116. Hiitolan saha eli Siisijönmäen saha Simpelejärvestä Laatokkaan laskevassa Kokkolanjoen laskoskessa.

²⁸⁸ Kuisma 2006, 78–79, 120–123, 157–181; Ranta 1985, 226; Tigerstedt 1940, 151–152, 396. ”... it is however now this the second year, that almost none at all has been done here, as the Emperour has prohibited the exportation of all Kind of wood the only commodity this country affords.” Lyon, London 6.11800, B 10, Hackman & Co, ELKA.

sahateollisuudesta. Hackman & Co oli Suomen suurin puutavaraviejä.²⁸⁹ Saimaan vesistön sahojen puutavara kuljetettiin lotjilla Lappeenrantaan ja Joutsenoon ja sieltä talvela reikeitse Viipuriin. Vasta Saimaan kanavan valmistuminen vuonna 1856 teki mahdolliseksi puutavaran kuljettamisen vesiteitse Viipuriin. Viipurin kaupungin kupeessa sijainnut Eteläsatama ei soveltunut valtamerialusten satamaksi, sillä sinne pystyi ankkuroitumaan vain alle kymmenen sylen syvyydessä uivat alukset. Lisäksi kaupungin sataman liepeillä ei ollut puutavaralle sopivia varastotiloja muualla kuin Weckrothniemessä, joten Uuraan eli Drangsundin (Trångsund) ulkosatamasta muodostui puutavaraliikenteen keskus. Viipurissa Uuraan ulkosatamassa lankut, laudat, rimat ja soivot laivattiin pääasiassa Englantiin ja 1800-luvun kuluessa yhä useammin Espanjaan ja Ranskaan.²⁹⁰

Puutavarakauppa oli suhdanneherkkää, ja Marie Hackmanin aktiivivuosina siihen vaikuttivat ensiksi Venäjän vientirajoitukset, sitten Napoleonin sodat ja Britannian tuontipolitiikka, joka suosi omaa siirtomaata Kanadaa. Markku Kuisma, joka on tutkinut Suomen metsäteollisuutta osana kansainvälistä talousjärjestelmää, näkee pääasiassa Britanniaan suuntautuneen puutavaraviennin tilanteen hankalana aina 1800-luvun puolivälin paikkeille asti. Viipurin näkökulmasta Britannian tilanne toki aiheutti omat hankaluutensa, mutta täysin katastrofaaliseksi voi laskea vain vuodet 1808–1812, jolloin Venäjä Ranskan liittolaisena oli mukana Britanniaan kohdistuneessa Mannermaasulkeumuksessa. Napoleonin sotien päätyttyä puutavaravienti Britanniaan sekä Väliimerelle kasvatti volyyymiaan, mutta kuten Jari Ojala on todennut, tutkimusta Viipurin asemasta puutavarakaupan keskuksena ja Englannin asemaa tässä järjestelmässä ei ole juurikaan tutkittu.²⁹¹

Marie Hackmanin leskeysvuosina Hackman & Co hankki omistukseensa useita sahoja, mutta Marie Hackman hankki sahoja myös yksityisomistukseensa. Markku Kuisma on nimennyt Marie Hackmanin sekä Suomen suurimmaksi puutavaraviejäksi 1800-luvun alussa että Anna Clayhillsin ja muiden hänen kaltaistensa 1700-luvun leskien tarmokkaaksi tradition ylläpitäjäksi. Toisaalta Kuisma toteaa, että Marie Hackman ja hänen kaltaisensa eivät voineet muuttaa metsäteollisuuden miehistä luonnetta, perinnettä ja käytäntöjä, vaan naisten vastuulle jäivät avustavat ja huoltavat tehtävät.²⁹²

Johan Friedrich Hackman nuoremman astuttua firman johtoon vuonna 1829 sahat eivät enää olleet samanlainen kartanotalouden osa kuin Marie Hackmanin lapsuudessa ja nuoruudessa. Uudelle sukupolvelle sahat olivat osa laajempia liiketoimimia, joskin elimellinen osa myös Hackmanin kauppahuonetta. Ilman sahoja ei olisi ollut puutavaravientiä, joka muodosti Hackman & Co:n tulojen pääasiallisen lähteen. Sahan omistajana saattoi olla omilla osuuksillaan Marie Hackman, Johan Friedrich Hackman jr ja Hackman & Co, kuten Sorsakosken sahan omistus oli jakaantunut 1830-luvulla. Tämä osoittaa konkreettisesti sen, miten kotitalouteen perustuvassa tuotantomallissa eroa yksilön ja kauppahuoneen välillä ei monestikaan voida tehdä. Kun puutavara laivattiin Hackman & Co:n nimissä ulkomaille, oli sahatavaran tuottanut äiti, poika ja äidin

²⁸⁹ Kuisma 2006, 205; Tigerstedt 1940, 395–396.

²⁹⁰ Ruuth & Kuujo 1975, 121–123.

²⁹¹ Kuisma 2006, 182–204. Kuisman teksti Viipurin osalta pohjautuu suurelta osin Tigerstedtin Hackman-historiaan.

Jari Ojalan esitelmä vuoden 2015 1800-luvun tutkimuksen verkoston päivillä, Tampereen yliopisto, 29.1.2015.

²⁹² Kuisma 2006, 214, 538; Tigerstedt 1940, 396, 418. Marie Hackmanin yksityisomistuksessa oli sahaosuuksia ainakin Sorsakoskella ja Puumalan Miettulassa. Vuonna 1818 Marie Hackman osti talousvaikeuksiin ajautuneelta Margareta Backmanilta, Viipuriin muuttaneen kuopiolaisen kauppiaan Samuel Backmanin leskeltä, loputkin Haringalahden tiluksista, joilla Sorsakosken saha oli. Merkilläpantavaa on, että Marie Hackman hankki nämä tilukset yksityiseen omistukseensa eikä kauppahuoneen omaisuudeksi. Leiviskänkösken sahaa koskevia sopimuksia vuodelta 1830 Tigerstedtin kopioimana on Åbo Akademin arkistossa. Vanhan arkistoluettelon mukaan Bb 1, Handelshuset Hackman, ÅA.

ja pojan muodostama kauppahuone, eikä yksittäisistä sahauserissä lukenut, kenen sahaosuudella ne oli valmistettu. Vasta kun puutavarasta saadut tulot oli kirjattu tileihin, tehtiin jako osuuksien mukaan.²⁹³ Tilikirjoista ei käy täysin ilmi se, miten investoinnit ja tulot perheen ja kauppahuoneen yhteisomistuksessa olleista sahoista jakaantuivat. Marie Hackman nosti sahojen tuottoja vuosittain, mutta tilit eivät täysin paljasta, teki hän niihin investointeja omista varoistaan. Näin voisi kuitenkin olettaa tapahtuneen ainakin, kun kyseessä olivat hänen henkilökohtaisesti omistamansa sahat.

Sahojen omistukseen liittyi myös metsien hankkiminen, mutta suuressa mittakaavassa tätä tapahtui vasta Marie Hackmanin vanhuusvuosina ja 1800-luvun loppupuolella. Marie Hackmanin aktiivivuosina puutavara sahoille ostettiin talonpojilta, ei niinkään sahattu omista metsistä.²⁹⁴

Sahat tuottivat puutavaraa eli lautoja, lankkuja, parruja, soiroja ja rimoja. Näitä myytiin, mutta toisaalta puutavaraa myös ostettiin joko raakapuuna tai sahatavarana. Örnulf Tigerstedt on koonnut teoksensa liitteenä olevaan taulukkoon Liite 25 *Yhdistelmätoiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793–1829 ja 1829–1851* tietoja puutavaran myynnistä. Örnulf Tigerstedtin tietojen mukaan puutavaran myynti saattoi tuottaa parhaimmillaan yli 200 000 ruplan voitot. Toisaalta se saattoi myös jäädä tappiolliseksi, mikäli puutavaraa oli ostettu enemmän kuin myyty. Tigerstedtin tietojen mukaan vuosien 1799–1840 välille osuva tarkastelujakso osoittaa, että alkuvuosina puutavarakauppa oli varsin pienimuotoista. Voitot jäivät muutamaan kymmeneen tuhanteen ruplaan. Napoleonin sotien vuoksi myös tappiollisia vuosia oli, kuten tilivuosi 1801–1802, joka oli perheen esikoispojan syntymävuosi. Samoin perheen toinen poika syntyi huonon tilinpäätöksen aikoihin, sillä tilivuosi 1806–1807 oli tappiollinen puutavarakaupan osalta. Tämä on ehkä vain sattumaa, mutta voi myös esittää kysymyksen, oliko Marie Hackmanin osaaminen ja tietotaito oleellista puutavarakaupalle. Kun hän äitiyden myötä oli estynyt täysin paneutumasta kaupantekoon, näkyi se tuloksessa. Toisaalta aviomiehellä oli huonoina aikoina enemmän aikaa kotielämälle, mikä on osaltaan saattanut vaikuttaa perheen laajentumiseen. Myös vuodet 1808–1811 olivat tappiollisia, koska tuolloin puutavaravarasto sekä Ignatius & Hackmanin omaisuus olivat takavarikossa. Ensimmäinen yli 100 000 ruplaa tuottanut vuosi oli 1820 ja yli 200 000 ruplan päästiin tilivuonna 1838–1839.²⁹⁵

Laivat

Puutavarakauppa ulkomaille edellytti laivoja. Johan Friedrich Hackman ja Marie Hackman hankkivat aluksia tai osuuksia niistä. Omien laivojen avulla ei tarvinnut jäädä odottelemaan, josko joku ulkomainen kapteeni sattuisi purjehtimaan Viipuriin ja ottamaan puutavaralastin alukseensa. Läheinen Pietari ja Kronstadt houkuttelivat kapteeneja etsimään parempia rahteja, joten tästä syystä viipurilaiskauppiaiden oli hankittava omia aluksia. Laivanomistajuus jäi kuitenkin melko lyhytaikaiseksi jaksoksi Hackmanin kauppahuoneen historiassa. Tästä kaudesta ja omien alusten purjehdusmatkoista on jokseenkin kattava selvitys Örnulf Tigerstedtin Hackman-historiikissa. Tigerstedt ei kuitenkaan selvitä laivojen tuottoja tai niihin tehtyjä investointeja. Hänen mukaansa Hackmanin laivasto oli suurimmillaan 1840-luvulla, jolloin siihen kuuluivat kaksi fregattia, kolme parkkilaivaa ja kaksi prikiä. Laivat myytiin 1850-luvulle tultaessa, sillä

²⁹³ Katso myös suomenkielinen kauppakirja koskien Rantalammien kylän lhandlaisten kylän sahamylyä. Vanhan arkistoluettelon mukaan HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA.

²⁹⁴ Kuisma 2006, 137. Marie Hackmanin maakaupoista Kakkisten ja Laiharannan kylissä sijaitsevista tiluksista ja niistä maksettu 17 000 ruplaa. Sopimus vuodelta 1834. Vanhan arkistoluettelon mukaan Bb 1, Handelshuset Hackman, ÅA.

²⁹⁵ Tigerstedt 1952, Liite 25. Yhdistelmätoiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793–1829 ja 1829–1851.

kilpailu Englannin puutavarakaupassa purjehdussäännön kumouduttua sekä Krimin sodan syyttyä teki laivanvarustuksen kannattamattomaksi. On epäselvää, miten laivojen omistukset jakautuivat ja omistiko J. F. Hackman, J. F. Laube ja Marie Hackman vaiiko Ignatius & Hackman tai Hackman & Co aluksia vaiiko kaikki yhdessä tai erikseen.²⁹⁶

Valtamerialusten lisäksi Hackman & Co omisti lotjia, joilla kuljetettiin tai hinattiin sahatavaraa Saimaalla. Johan Friedrich Hackman nuoremman palattua Euroopan kiertomatkaltaan 1832 ja hankittuaan siellä uusinta tietotaitoa höyryalusten rakentamisessa, Hackman & Co ryhtyi rahoittamaan Kiteen Puhoksen telakalla rakennettavaa Ilmarinen-höyryalusta. Vuonna 1833 valmistunut Ilmarinen oli ensimmäinen höyryä voimanlähteenään käyttänyt alus Suomessa. Viipuriin ensimmäinen höyrylaiva saatiin 1839, kun Wiborg I valmistui South Shieldissä Englannissa. Wiborg II rakennettiin Viipurissa vuonna 1852 ja myytiin 1855. Seuraavana vuonna Englannista ostettiin Wiborg III. Näissä kaikissa höyrylaivoissa Hackman & Co:lla oli oma osuutensa. Vuonna 1839 Hackman sai luvan matkustajaliikenteen aloittamiseen Viipurin, Uuraan ja Pietarin välillä sekä luvan liikennöidä toisella reitillä Viipurin, Haminan, Loviisan ja Helsingin välillä. Alus näille reiteille saatiin vasta 1846, kun Viipurin Siikaniemen telakalla rakennettiin höyrykuunari Saima. Ilmeisesti matkustajaliikenne ei ollut kannattavaa, sillä alus myytiin 1848. Seuraavalla vuosikymmenellä matkustajaliikennettä harjoitettiin Englannista hankitulla höyrykuunarilla.²⁹⁷

Näihin aluksiin sekä vuokrattuihin laivoihin tehdyistä investoinneista tai alusten tuotosta ei ole mahdollista tehdä kattavaa vuosittaista selvitystä *Memorial*-tilikirjojen perusteella. Tigerstedtin mukaan ”rahtimäärät tunnemme ihan täsmälleen. Kaikki on tallessa, aineistoa riittävästi vaikka kuinka paksuun tohtorinväitöskirjaan.” Mitä aineistoa Tigerstedt tarkoittaa, ei käy ilmi. Hän mainitsee, että aluksista olisi aluskohtaisia tilejä debet- ja kredit-puolinen, mutta näitä ei löydy Hackman & Co:n arkistosta.²⁹⁸ On mahdollista, että hän tarkoittaa Viipurin maistraatin arkiston meritullitilejä, mutta ne alkavat vasta vuodesta 1860 ja meriliikennetulo-sarja vuodesta 1856 (lukuun ottamatta vuosia 1743 ja 1765). Aiemmat vuodet lienevät tuhoutuneet toisessa maailmansodassa. Toisaalta venäläisen hallinnon aikana mitään Ruotsin tuulaakimaksuja vastaavia veroja ei ole kannettu. Tigerstedt on myös saattanut tarkoittaa Viipurin merimieshuoneen arkistoa tai Viipurin tullikamarin arkistoa, jotka ovat Leningradin oblastinarkistossa Viipurissa.²⁹⁹ Hackman & Co:n arkistosta ei löydy mitään sellaisia arkistomateriaaleja, jotka suoraan ohjaisivat oman kauppalaivaston jäljille. Esimerkiksi *Memorial*-tileissä usein mainittuja laivatilejä (*Schiffer Conto*) ei löydy. Handelshuset Hackmanin arkistossa Åbo Akademiassa on vain laivalista vuodelta 1856 (*Schiffs Liste Anno 1856*), josta käy ilmi tuona vuonna Viipuriin saapuneet alukset. Tigerstedt on kerännyt tutkimuksensa liitteenä 10 olevaan Hackman & Co:n laivasto ja sen alusten matkat 1834–1854 tiedot aluksista, niiden koosta ja määränpäästä. Tigerstedtin tutkimuksen liitteenä 11 on myös Hackman & Co:n Itämeren kauemmas lähettämät puutavara-alukset 1800–1875 (toiminimen lähtevän kirjeenvaihdon mukaisesti). Toisin sanoen tiedot puutavara-aluksista Tigerstedt on kerännyt kirjekopioista. Mistä rahtimäärät ja niiden tuotot saisi selville, jää arvoitukseksi, jota Tigerstedt tai Hackman & Co:n nykyiset arkistot eivät paljasta.

Laivalastien tuotosta saa jonkinlaisen käsityksen tarkastelemalla *Memorial*-tilikirjan

²⁹⁶ Kuisma 2006, 205; Tigerstedt 1940, 265–317, 435–482.

²⁹⁷ Tigerstedt 1940, 477–479.

²⁹⁸ Tigerstedt 1940, 310, 437.

²⁹⁹ Itä-Suomen yliopiston internetsivuilla on luettelo Leningradin oblastinarkistossa säilytettävistä suomalaisista arkistoista. Tästä luettelosta käy ilmi, että Viipurin tullikamarin arkisto vv. 1819–1939 on LOGAV:n hallussa (Fond 144) samoin kuin Viipurin kaupungin merimieshuoneen arkisto vv. 1748–1939. Kts. Partanen 1996.

sivuja. Niille on merkitty laivojen lastien myynnistä kertyneet tulot sekä lastien lunastuksia. Tosin on huomioitava, että laivat veivät puutavaraa, jolloin tuotot kirjattiin puutavaratilille ja toivat suola ja siirtomaatavaroita, jolloin tuotot kirjattiin vastaaville tileille. Saatavissa olevien tietojen perusteella on kuitenkin mahdollista luoda kokonaiskuvaa alusten tuotosta, sillä laivatilijä (*Schiffer Conto*) ei ole saatavilla eikä tämän työn puitteissa ole käyty läpi esimerkiksi Hackman & Co:n pääkirjoja, joista kyseiset tiedot ehkä löytyisivät. Yksittäisen vuoden perusteella näyttää siltä, että laivoista oli monesti enemmän kuluja kuin tuottoja, ja alukset kohtasivat monia vaikeuksia purjehduslillaan. Esimerkiksi Hackmanin laivaston lippulaiva Grossfürst Alexanderin miehistö kapteenineen kuoli keltatautiin vuonna 1819 matkallaan Havannaan ja pienemmät alukset Jastreb ja Alexander joutuivat englantilaisten kaappareiden käsiin Tallinnan edustalla vuonna 1809.³⁰⁰

Sikurinviljely³⁰¹

Melko pian Herttualan hankkimisen jälkeen Johan Friedrich Laube oli perustanut kartanon maille sikuritehtaan ja köydenpunomon, jotka siirtyivät Hackmanin pariskunnan haltuun. Jossain vaiheessa Hackmanien omistukseen oli tullut myös tiilitehdas, jonka tarkempi sijainti jää epäselväksi.³⁰² Tiilitehtaan tuotteille oli kysyntää vuoden 1793 lähes koko Viipurin tuhonnen tulipalon jälkeen. Jälleenrakentamisen hiljentyessä laantui myös tiilien kysyntä, joten tiilitehtaan myyminen vuonna 1809 oli taloudenpidon kannalta kannattava ratkaisu. Suurimmat tulonsa Lauben perikunta sai sikuritehtaasta. Sikuritehdasta perustamassa oli todennäköisesti ollut myös tuleva vävy, sillä tileihin tämä on merkinnyt sikuritehtaan ”à mèta mit Collegien Rath Laube”.³⁰³ Herttualan mailla sijainneet tehtaot jäivät Lauben kuolinpesän haltuun, mutta tilit eivät anna mitään viitettä siitä, miten omistussuhteet tai perinnönjako suoritettiin. Sikuritehdas ei kuulunut Hackman & Co:n omistukseen, sillä takavarikko ei ulottunut sikuritehtaaseen.

Sikurinviljelyyn otettiin oppia Braunschweigin alueelta, josta sikurinsiemeniä tilattiin, ja viljely aloitettiin 1790-luvun loppupuolella. Kokeilut sikurinviljelyn saralla olivat Johan Friedrich Laubea ja Johan Friedrich Hackmania yhdistävä tekijä, ja nuoremman Johan Friedrichin kirjeistä päätellen hän vastasi viljely-yrityksistä Lauben oleskellessa virka-asioidensa vuoksi usein Pietarissa.

Kahvi oli kielletty Ruotsissa vuonna 1794 ja Venäjällä sekä Saksassa oli jo kauan totuttu juomaan joko kahvia sekoitettuna sikuriin tai pelkistä sikurijuurista tehtyä juomaa. Markkinoita sikurille uskottiin olevan sen työläästä valmistustavasta huolimatta.

On mahdollista, että Johan Friedrich Laube halusi ottaa sikurin puutavarakaupan rinnalle ikään kuin hätävaraksi, sillä Venäjän vientipolitiikka etenkin puutavaran suhteen oli hyvin tempoilevaa. Vasta keisari Aleksanteri I:n liberaalit pyrkimykset edesauttoivat puutavarakaupan normalisoitumista.³⁰⁴

Sikurinviljelyyn liittyvät kontaktit suuntautuivat pääasiassa Hackmanin kotikaupunkiin Bremeniin sekä Pietariin ja Riikaan. Sikurikauppaa käytiin niin, että siemenet

³⁰⁰ Tigerstedt 1940, 199, 269.

³⁰¹ Tigerstedt 1940, 219–236.

³⁰² Ruuth & Kuujo 1975, 141.

³⁰³ Ruuth 1908, 633. Ruuth kertoo köysitehtaan perustamisvuodeksi 1782. Viipurin kaupungin arkistossa säilytettävässä ”Käsityöläisten ja tehtaiden sekä niiden valmistamien tuotteiden luettelossa” vuodelta 1857 (Bg 1, Viipurin kaupungin arkisto, MMA) köysitehtaan perustamisvuodeksi on merkitty 1789 ja sikuritehtaan 1786. Tileistä katso GIXV, Hackman & Co, ELKA.

³⁰⁴ Ruuth & Kuujo 1975, 112–113; Tigerstedt 1940, 145. Sahauskielto kumottiin osittain vuonna 1801, jolloin aatelisten metsistä sai alkaa kaataa puuta. Kiellon aikana oli lahjoitusmailta kuitenkin saanut kaataa ja myydä puuta vapaasti. Aluksi puutavaraa sai viedä vain yhdessä raudan kanssa, joka aiheutti ongelmia, sillä Viipurissa ei ollut saatavilla rautaa vietäväksi.

ostettiin Pohjois-Saksasta, ne kasvatettiin Herttualan mailla sikurijuurikkaiksi, jotka kuivattiin ja jauhettiin Herttualassa. Sieltä valmiit sikurijauhepötköt tai jauhamattomat juurikkaat kuljetettiin talvella rekikolonnessa Pietariin ja sieltä edelleen Narvan tai Tarton kautta Riikaan saakka. Sikurin viljely väheni huomattavasti 1830-luvulla, kun kahvin hinta oli pudonnut ja sen kysyntä kasvanut. Kuitenkin vielä vuonna 1857 sikurin tuotoksi ilmoitettiin kuusituhatta ruplaa ja tuotoksi 3 000 leiviskää sikuria.³⁰⁵

Sikurin myynti tapahtui siten, että talvella Marie Hackmanin valtuuttamana sikurimestari hankki useita hevosvaljakkoja, joiden kyytiin kuivattu sikuri lastattiin huolellisesti peiteltyinä. Saattue matkasi rekitietä Pietariin, jossa sikurin vastaanotti Clementz & Bergin kauppahuone. He huolehtivat sikurin jälleenmyynnistä ja maksoivat tuoton Anton Georg Laubelle, joka toi rahat tai niillä ostetut tavarat Viipuriin. Samoin toimittiin, kun sikuria lähetettiin Riikaan, jossa sen vastaanotti Schröderin kauppahuone. Siellä kaupungin postimestariksi valittu Johan-veli oli apuna ja valvomassa Lauben perikunnan etua.³⁰⁶

Sikurinviljelyn saralla Hackmanit eivät olleet ainoita Viipurin seudulla. Sikuria viljeltiin myös Monrepos'ssa³⁰⁷ ja 1860-luvulla Carl Rothe kumppaneineen päätti ryhtyä kilpailemaan Hackmanin kanssa sikurintuotannosta. Kilpailutilanteesta kirjoiteltiin lehdissä ja mainittiin Hackmanin sikuri. Tätä nimeä ei kuitenkaan sikuripaketissa esiintynyt. Pakettiin oli painettu kirjaimet L. E., kuten lehtijutusta käy ilmi. Ne merkitsivät Lauben perikuntaa, *Laubes Erben*. Marie Hackman kuittasi sikurikauppaa koskeneet kirjeet nimikirjaimillaan MH, sillä tätä kauppaa ei käyty koskaan Ignatius & Hackman tai Hackman & Co -nimen alla.³⁰⁸

Sikurinmyynnistä, kuten muistakaan Herttulan kartanon tuotoista tai menoista, ei ole säilynyt tilikirja-aineistoa vuosia 1800–1804, 1810–1819 ja 1822–1826³⁰⁹ lukuunottamatta. Nämä tilit ovat varsin epämääräiset, joten likimain kaikki Lauben perikunnan tuloihin kuuluvat tulonlähteet on mahdotonta jäljittää. Vuosien 1800–1804 välillä sikurinmyynti muodosti kolmesta seitsemääntoista prosenttia kaikista Lauben perikunnan tuloista. Vuonna 1802 sikuri muodosti suurimman yksittäisen tuloerän, kun kerralla sikurikassaan saatiin 2 704,45 ruplaa. Tämä oli noin puolet koko tuon vuoden sikuritulon tuotosta. Eritellyistä tulonlähteistä sikuri oli jokseenkin yhtä merkittävä kuin sahat tai köysitehdas. Sikurinmyynti tuotti vuosittain vajaasta 700:sta reiluun 5 000 ruplaan.

Köysitehdas

Köysitehdas oli sekin Johan Friedrich Lauben vuonna 1793 perustama. Hänen motiivinaan tehtaan perustamiseen saattoi olla Venäjän laivaston kasvanut kysyntä sekä Viipurissa vierailevien valtameripursien varustaminen. Urakoidessaan kanava- ja linnoitustyömailla Johan Friedrich Laube oli solminut kontakteja Venäjän Saimaan laivastoon, joten oli toiveissa, että valmiit kauppakanavat sekä urakoitsijan oma tarve takaisivat tasaiset kassavirrat. Johan Friedrich Laube ja myöhemmin Hackman omistivat myös osuuksia laivoista, joten kysyntää köysille oli myös tällä saralla. Mahdollisesti yhtenä houkuttimena köysien valmistamiselle niiden ostamisen sijaan oli työvoiman saatavuus ja hinta. Alueen talonpoikia saattoi työllistää talvisaikaan köysien punomi-

³⁰⁵ Bg 1, Viipurin kaupungin arkisto, MMA.

³⁰⁶ Katso esim. kirjeenvaihto vuodelta 1809. B 28, Hackman & Co, ELKA.

³⁰⁷ "Cichoriefabriker 2, med tillsamman 11 arbetare, bägge belägna i Wiborgs s:n; den ena å Hertuala tillhörde Enkefru Konsulinnan M. Hackma, och den andra å Monrepos Hr Handlanden P. Kiriloff." 18.01.1845, Borgå Tidning, no 5.

³⁰⁸ 07.02.1862, Ottawa, no 6.

³⁰⁹ Memorial Buch G 5 V, Memorial in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken No 6 G 19 XVI, Nr 9 1822-1826, Cassa Buch in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken No 6 G 22 XVI, Conto Buch in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken G 23 XVI, Hackman & Co, ELKA.

seen. Kesäisin samat talonpojat ahersivat sikuripelloilla. Köysien pääasiallinen ostaja oli amiraliteetti eli Venäjän laivasto. Köysitehdas, kuten sikuritehdaskin, kuuluivat Lauben perintöön, jota Marie Hackman hallitsi. Veljien avusta huolimatta jäi käytännön asioista huolehtiminen Marie Hackmanin vastuulle. Köysiä, joita valmistettiin ostetusta hampusta, käytettiin myös omien laivojen, lotjien ja rahtimiesten kuormien sitomiseen sekä niitä myytiin muun muassa Pietarin, Loviisan ja Haminan kauppiaille sekä Viiporiin. Köysitehtaan asioissa Marie Hackmanin veli Anton Laube oli usein välittäjänä Pietarissa aivan samaan tapaan kuin sikuria koskeissa liiketoimissa.³¹⁰

Vuonna 1845 annetussa selonteossa Suomen teollisuudesta mainitaan Marie Hackmanin köysitehdas ainoaksi maassa.³¹¹ Sikuri- ja köysitehtaan merkitys tulonlähteenä väheni vuosikymmenten saatossa. Vuoden 1856 lopulla Marie Hackman antoi seuraavan ilmoituksen köysitehtaansa toiminnasta:

Allekirjoittanut harjoittaa itse köysitehtailua. Tehdas sijaitsee Herttualan kylässä Viipurin pitäjässä, viisi virstaa Viipurin kaupungista. Vuoden loppuun mennessä on valmistettu noin neljäsataa lipuntaa köysiä, arvoltaa 800 ruplaa hopeaa. Tehtaaseen on palkattu mestari ja neljä oppipoikaa, kaikki suomalaisia, ja työ hoidetaan pääosin päivätöin. Materiaalina käytetään venäläistä hampua. Tuote myydään Suomeen. Mitään uudistuksia tai parannuksia ei ole tehty. Tehdasrakennus on rakennettu puusta ja tehdas on perustettu vuonna 1793 silloisen hallinnon luvalla. Ei nauti mitään julkisia tukia. Herttuala 31. joulukuuta 1856. Marie Hackman.³¹²

Köysitehdas, joka oli osa Lauben perintöä, löytyy toisinaan tileistä. *Lauben perikunnan tulot eriteltyinä vv. 1800–1804* (liite 3) havainnollistamana voi havaita, että köysitehdas tuotti kuudesta 23 prosenttiin perikunnan tuloista. Rahassa mitattuna tämä merkitsi noin 1 400–7 000 ruplan suuruisia tuloja.

Terva

Terva oli tuloja tuova myyntituote sikurin ja köysien ohella. Talonpojilta ostettu terva käytettiin osittain itse lotjien ja laivojen tarpeisiin. Tervasta oli omat tilinsä ja sitä myy-

³¹⁰ "Mag ich nun eine Tau Podræde bekommen oder nicht, so wünschte ich doch auf jeden Fall etwas sehr gutes Garn zu haben, um es als Probe zeigen zu können, seyn Sie daher so gütig / Acht Rollen gutes Want Garn (ca 100 Pud) / für mich einzukaufen zu ohngefähr Rubel per Beckowetz und senden Sie uns solches gefäll mit den Pferden von Simon Achwonon won er noch dort ist, sonst fertige ich Montag Pferde ab die es mitbringen können, denn mehr wie 25 Cop pr Pud Fracht muß man nicht geben. / Die H. Clementz & Berg werden wohl so gut seyn Ihnen den betrag auszuzahlen. / Nähmen Sie ja, meine I. A.A. recht gutes -- Garn stark und ja nicht abgerieben oder wer--kelt aus den Rollen F--d speft. grüßt Sie I. MH.", B 29; "Ich berufe mich auf meinen Brief beÿ wor Post worin ich Sie bat 10/m R auf 3 Mth zu meinen disposition zu halten. Die Tauwerks Bestellung ist sehr weil größten wie ich wermuthet, u ich bitte Sie ergebenst wors Erste nach Fünft Tausend Rubel BN gegen billigst mögl. dispont auf 3 Mth für mich zu besorgen. / Mein Bruder, Capt. A. Laube wird Ende dieser Woche zu Ihnen kommen dem ich diese 15/m Ro so wie er für gebrauchen wird gütigst aus zugaf-- bitte. heute mache ich Ihnen noch eine Sendung won Cichorien u zu--", 18.3.1813, Clementz & Berg, St. Petersburg; "So scheint doch die Tauwerks Sache einmahl ihre glückliche End schäft erreichen zu wollen." 20.9.1813, Berg, Clementz & Berg, St. Petersburg; 7101813, "... que l'Amirauté Impériale me doit depuis le mois de May de cette année des sommes considerables pour de Cordage livré au port de Sveabourg." de Traversée, St Petersburg, B 30, Hackman & Co, ELKA.

³¹¹ "Tägsfabriken i Wiborg med 5 arbetare, hvilken äges af Enkefru Konsulinna M. Hackman." 18.01.1845, Borgå Tidning, no 5, Kyseinen teollisuuslaitosten luettelo ilmoittaa lukumäärän, mutta köysitehtaita ei mainita olevan muita kuin konsulinna Hackmanin. Vrt. sikuritehtaat.

³¹² "Undertecknad bedrifver sjelf En Täg-fabrik. Fabriken är belägen uti Herttuala by af Wiborgs Socken, 5 werst från Wiborgs Stad. Under loppet af året har arbetats circa Fyrhundrade Lispund Tägverk, värde Ättahundrade Rubel Silfwer. Wid Fabriken äro anställda en Mästare och fyra läringar, alla finnar, och arbetet bedrifwes mest med dagverkare. Materialet utgöres af Hampa ifrån Ryssland. Afsättningen sker inom Finland. Inga nya upptäckter eller förbättringar hafva skett. Fabriksbyggnaden är af träd och Fabriken anlades år 1793 med dåvarande styrelses tillstånd. Ätnjuter icke publika understöd. Herttuala den 31 December 1856. Marie Hackman." Bg 1, Viipurin kaupungin arkisto, MMA.

tiin sekä Lauben perikunnan että Hackman & Co:n nimissä. Tervanmyynnin merkitys ylipäänsä oli Viipurissa vähäistä. Tigerstedtin mukaan tervan ja pien myynnistä saatiin parista sadasta pariin tuhanteen ruplaan.³¹³

Tilivuosi 1814–1815 näyttää olleen paras tervanmyynnin kannalta. Tuolloin tervatili on tuottanut hiukan vajaat 6 000 ruplaa. Toisaalta on myös vuosia, jolloin tervatili on jäänyt tappiolliseksi. Tällainen vuosi on esimerkiksi tilikausi 1808–1809. Tervaa myytiin amiraliteetille, kuten köysiäkin, mutta sitä tarvitsivat myös Viipurissa vierailevien laivojen kapteenit. Vuosien 1800–1804 osalta voi havaita, että tervan myynti ei ollut kovin merkittävä tuloerä Lauben perikunnan kannalta. Viipurissa sahatavaran vienti syrjäytti tervakaupan jo 1700-luvun alkupuolella ja tervaa hankittiin Savo-Karjalan talonpojilta pääasiassa omiin tarpeisiin.³¹⁴

Suola ja siirtomaatavarat

Hackman & Co tuotti maahan niin sanottuja siirtomaatavaroita sekä suolaa. Suolaa sai Viipuriin tuoda vapaasti ja sitä saapuikin laivojen paluulasteina, mutta Venäjälle suolaa ei saanut myydä, joten se kaupattiin talonpojille Vanhan Suomen ja Savon alueella.³¹⁵ Hackman & Co:n suolakaupasta Tigerstedt on laatinut tutkimukseensa liitteen 24 *Suolan myyntihinnat Viipurissa 1730–1879* ja liitteessä 25 *Yhdistelmä toiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793–1829 / 1829–1851* käy ilmi suolakaupasta saadut tulot. Sekä kaupan volyyymi että siitä saadut tulot vaihtelivat jyrkästi ja perättäiset vuodetkin saattoivat olla aivan päinvastaisia. Esimerkiksi vuonna 1823 suolakaupan voitto-osuus oli miltei 120 000 ruplaa ja seuraavana vuonna tappiota tuli yli 74 000 ruplaa. Suolakauppaa ei voi pitää vähäpätöisenä, vaan se oli oleellinen osa Savo-Karjalaan suuntautunutta liiketoimintaa. Kun talonpojat rekikolonnineen tai lotjineen saapuivat puutavaralastissa Viipuriin, ottivat he paluulastikseen suolatynnyreitä. Suolaa varastoitettiin Viipurissa ja tynnyreiden varastointi ja lastaaminen vaativat työvoimaa ja tiloja, jotka aiheuttivat kuluja. Toisinaan voi havaita suolan olleen jopa välttämätön paha, jota laivat toivat painolastina Viipuriin ilman, että sille olisi siellä ollut sanottavammin kysyntää siihen hintaan, joka siitä ostettaessa jouduttiin maksamaan.³¹⁶

Hackman & Co:n siirtomaatavaratuonnista voi kahvin osalta perehtyä niin ikään Tigerstedtin laatiman liitteen 25 sekä Tigerstedtin Kaarlo Soikkelin tutkimuksiin perustuvan liitteen 9 *Eräitä tietoja Viipurin Suurimpain kauppahuoneitten viennistä ja tuonnista 1837–1850* avulla. Näitä Soikkelin vuonna 1916 laatimia tilastoja on käytetty vielä vuonna 2014 kuvaamaan Viipurin taloutta, joten uudempaa tutkimusta aiheesta ei ole saatavilla eikä näissä viimeisimpänä käytetyissä tilastoissa ole eritelty tuontitavaroiden laatua.³¹⁷ Näistä syistä siirtomaatavaroiden tuonnista ei ole tehty tilastointia tämänkään tutkimuksen puitteissa. On turvaututtava J. W. Ruuthin vuonna

³¹³ Ranta 1985, 227; Ruuth & Kuujo 1975, 115; Tigerstedt 1952, Liite 25 Yhdistelmä toiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793–1829 ja 1829–1851.

³¹⁴ Katso esim. "Aprill 1808. An Compagnie Handlung Per Schute Alexander. Eine Tonne Theer Ro 8. ½ Tonne Pech nebst Fracht 12 Ro." Privat memorial 1808–1815, Hackman & Co, ELKA; Kuisma 2006, 57.

³¹⁵ Suolanmyynnistä on lukuisia mainintoja kirjeenvaihdossa. Katso esim. "Vi anhälla att HH utbetaler till vår Sägskrifvaren H Lund desse Ro 1343,50 i Banco Ass samt dessutom 2000 Rubel afräkning å de 400 Tunnor Salt som HH förbehållit sig nemligen: 300 Tunnor Liverpool å 7 ¾ Ro och 100 Tunnor Trapano å 7½ Ro att lefvereras ifrån Magazinet i Trangsund." 25.11.1837, Kolis, Nyslott, B 67, Hackman & Co, ELKA.

³¹⁶ "The price being so high at Liverpool and the freight likewise, there is a possible try that it may now pay to send Salt from your port where the Ships will take it as Ballast Please to inform us of the actual price at which it can be supplied with you free on Board. Wh have boaght the Ship Frans Johan Capt Selin loaded with the last years Cargo of Messrs Harrison and we should like to take for her 2 or 300 Tons of common Salt instead of Ballast. Salt in British Ships pays here a higher duty and it therefore will only be worth wh--- to ship it in Finnish Vessels from your port." 31.3.1837, Garbutt, Hull, B 67, Hackman & Co, ELKA; Kuisma 2006, 66; Ruuth & Kuujo 1975, 116.

³¹⁷ Karonen 2013b, 254–255.

1908 laatimiin tutkimuksiin, joiden mukaan Viipuriin tuotiin 1700-luvun lopussa erilaisia kankaita ”suuria määriä”, esimerkiksi vuonna 1784 silkkipankaita yli 10 000 ruplan arvosta. Muita tuontituotteita olivat paloviina, tupakka ja sokeri, jota tuotiin 1780-luvulla 19 000 ruplan arvosta. Nämä luvut siis tarkoittavat kaikkien Viipurin kauppaiden yhdessä kaupunkiin tuomien tavaroiden arvoa, josta Hackmanille kuuluu oma osuutensa.³¹⁸

Siirtomaatavarat kuuluivat niin ikään Hackman & Co:n repertuaariin. Ennen kaikkea kahvi, jonka tuottoa voi jäljittää Tigerstedtin liitteestä 25, oli jossain määrin merkittävä tuontituote. Näistä tuontituotteista ei kuitenkaan ole tehty systemaattista tutkimusta, joten siirtomaatavaroiden ja suolan suhteen niiden tuottojen merkitys taloudelle ja kuluttamiselle jää tarkentamatta.

Maatalous

Marie Hackmanille maaomaisuudella oli kaksitahoinen merkitys. Herttualan ja Tuuttilan tilat kuuluivat Lauben perintöön. Maaomaisuuden Marie Hackman toivoi tuottavan sekä hänen omana elinaikanaan että takaavan lastensa tulevaisuuden ja siirtyvän perintönä tuleville sukupolville. Marie Hackman pyrki aktiivisesti lisäämään maaomaisuuttaan sekä hankkimalla metsää että viljelymaata ja jopa asuinkartanoita – vuonna 1838 Marie Hackman hankki Carl Alexander -pojan ja hänen perheensä asunnoksi Hietalan kartanon maineen.

Maatilojen ostaminen ei ollut pelkästään maaomaisuuden lisäämistä. 1700-luvun ajan myöhemmin Vanhan Suomen nimellä tunnetulta alueelta lahjoitetut maa-alueet määriteltiin kylien ja jopa talonpoikaissielujen lukumäärän mukaan. Tämä näkyy myös Marie Hackmanin kirjeenvaihdossa. Vuonna 1812 hän kyselee kauppaneuvos Olhinilta (Olchin), suostuisiko tämä myymään ”hänen Kavantsaaren tilaansa kuuluvat noin 50 kylää”. Toisin sanoen Marie Hackman mielsi maaomaisuuteensa kuuluvan kylät asukkaineen, kuten venäläisen aatelin lahjoitusmailla oli käytäntönä. Tällaisen käytännön on Jyrki Paaskoski uusimmassa tutkimuksessaan osoittanut tulleen vallalle myös Vanhan Suomen alueella 1700-luvun loppua kohti tultaessa. On mahdollista, että Marie Hackman käytti tässä maakaupassa aatellisasemaansa hyväkseen. Kauppaneuvos Olhin, joka oli ostanut kylät aatelisilta Šuvaloveilta, saattoi oman aatellisasemansa turvin omistaa talonpoikaissieluja. Vanhan Suomen talonpojat eivät olleet maaorjia kuten Venäjällä. Jyrki Paaskoski on kuitenkin huomauttanut, että tietyt maaorjuuden piirteet olivat 1700-luvun loppuun mennessä yleistyneet myös Vanhan Suomen alueella. Venäläiseen aatelistöön identifioituvat maanomistajat eivät välttämättä nähneet eroa venäläisen tai viipurilaisen talonpojan välillä. Maakaupoissa Marie Hackman käytti hyväkseen aatellisasemaansa ja isänperintöään. Tästä on todisteena vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1834 Marie Hackmanin käyttämä isänsä sinetti. Aatelmiehen sinetti ja Lauben nimi kertoivat siitä, että maaomaisuutta kartuttamalla Marie Hackman liitti itsensä osaksi aatelisia maanomistajia.³¹⁹

³¹⁸ Ruuth & Kuujo 1975, 116-117.

³¹⁹ Paaskoski 2013f, 313; Ilmakunnas 2009, 46. Marie Hackmanin ja Hackman & Co:n hankkimasta maaomaisuudesta ei ole aivan tarkkaa selvitystä tai tietoa edes Tigerstedtin Hackman-historiikissa. Siinä mainitaan, että Lohikosken lahjoitusmaatila Sulkavalta tuli Hackman & Co:n haltuun 1853. Myös Nielsiän Strömsdalin kartano oli ilmeisesti Hackman & Co:n hallussa. Laubelta Hackmanit perivät Herttualan ja Tuuttilan tiloista kolmanneksen. Lisäksi Marie Hackman, Hackman & Co ja oletettavasti myös Lauben perikunta omistivat maata ja metsiä Karjalassa ja Savossa sijaitsevien sahojensa läheisyydessä. Tigerstedt 1940, 168, 254 ja passim. Marie Hackmanin maaomaisuudesta katso myös Marie Hackmanin ja Anton Georg Lauben sopimus perinnönjaosta (maininta Herttualan, Tuuttilan ja Rasalahden (Tigerstedt käyttää tilasta nimitystä Rossalahdi) maatiloista, joista jälkimmäinen hankittu Philipp Sutthoffilta yhdessä A. G. Lauben kanssa) 19.4.1809, vanha signum HH 57 ja Marie Hackmanin kauppakirja Laiharannan tilasta vuodelta 1834, vanha signum HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA. Hietala kuului J.F. Hackman sr:n kuoleman aikoihin von Rüdingerille, jolta G.M. Sprengtporten osti tilan 1807. Marie

Edellä mainittujen maaomaisuuksien lisäksi osti Marie Hackman vuonna 1809 Pakkaisten 152 hehtaarin tilan kauppias Vassili Golovanovilta. Kaupassa siirtyi myös Marie Hackmanin omistama tiilitehdas ostajalle. Vuonna 1834 Marie Hackman osti Laiharannan tilan kauppias Vassili Ivanovskilta 17 000 ruplalla. Lisäksi Marie Hackman omisti itse tai Hackman & Co:n kautta metsää ja tiloja Savossa ja Karjalassa. Esimerkiksi vuonna 1818 hän osti henkilökohtaiseen omistukseensa toiselta viipurilaiselta kauppiaanleskeltä Margaretha Backmanilta Haringalahden (Haringinlahti) tilan Soroskoskelta 15 000 ruplan hintaan.³²⁰

Ehkäpä parhaan mutta varsin lyhyen katsauksen Lauben perikunnan rahaliikenteeseen ja siten kartanotalouden merkitykseen Marie Hackmanin elämässä voi tehdä vuosien 1800–1804 tilien avulla, jotka on havainnollistettu asetelmassa *Lauben perikunnan tulot ja menot vv. 1800–1804* (Liite 4).³²¹

Herttualan ja muiden maatilojen pelloilta saatiin suurin osa talouden käyttämässä ruuasta. Pellot tuottivat mitä todennäköisimmin alueelle tyyppillistä ruista, kauraa, ohraa ja tattaria sekä naurista, kaalia ja humalaa sekä vaatteisiin, köysiin ja purjeisiin tarvittavaa pellavaa ja hamppua.³²² Myyntiin elintarvikkeita ei juuri liennyt, tai sille ei ollut tarvetta tai kysyntää, lihaa lukuun ottamatta. Lihan lisäksi myytiin voita Pietariin, mutta useammin voita kuitenkin ostettiin kuin myytiin.³²³ Esimerkiksi perunaa myytiin vain satunnaisesti, vuonna 1801 reilulla sadalla ruplalla, säkillisen maksaessa viisi ruplaa.³²⁴

Vanhaa Suomea tutkineen Kimmo Katajalan mukaan Viipurin seutu ei ollut Pietarin huollon tukipilari, ja Viipurin (puutavara)kauppakin suuntautui pääasiassa ulkomaille. Pietariin vietiin vain vähempiarvoista puutavaraa sekä karjatalouden tuotteita. Ylipäänsä viljan peltoviljely oli Viipurin seudulla varsin vaatimatonta, mutta tähän oli suurempana syynä Venäjältä tullut halpa vilja kuin alueen asukkaiden toistaitoisuus, jota aiempi tutkimuskirjallisuus pitää syypäänä heikkoihin satoiin. Etelä-Venäjän mustanmullan alueen viljasadot riittivät ruokkimaan likimain koko valtakunnan. Viipurin alueen asukkaiden takapajuiseksi väitetyt viljelymenetelmät johtuvat osittain Ruotsin

Hackman olisi halunnut ostaa Hietalan jo vuonna 1818, mutta Sprengporten ei suostunut Marie Hackmanin hintapyyntöön. Vasta hänen leskensä myi kartanon. Katso kirje "15000 sage Fünfh Zehn Tausend Rubel Banco Noten ist aber der höchste Preis den ich Ihnen an baarem Gelde da für offeriren kann [...]". 6/18.7.1812, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 29; 25.11.1813 ja 22.2.1813, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 30, Hackman & Co, ELKA. Marie Hackman osti Kavantsaaren lahjoitusmaahan kuuluvan Turkin tilan kauppaneuvos Olhinilta vuonna 1813. "Seyn Sie so gütig sich bey den H. Commerzien Raht A. Olchin zu erkundigen ob er sein Gute Kavantholm bestehend aus circa 50 dörfern verkaufen will [...]". 6/18.7.1812, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 29; 25.11.1813 ja 22.2.1813, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 30, Hackman & Co, ELKA. Turkia oli 1700-luvun alussa kuulunut Grigorij Petrovitš Tsernyševin lahjoitusmailhin Kuusaan kylässä Muolaan pitäjässä. 1750-luvulla lahjoitusmaa päättyi Suvalovin haltuun ja 1800-luvun alussa Olhinille. Paaskoski 2013f, 313 ja 1997, 115–116, 213, 216, 285, 289, 294. Vuonna 1812 Marie Hackman suunnitteli Sesemanin omistaman Wainikan maatilan ostoa. Katso kirje 13/25.4.1812, Dreijer & Bondix, Amsterdam, B 29, Hackman & Co, ELKA.

³²⁰ Enbom & Sandelin 1991, 338; Tigerstedt 1940, 396.

³²¹ Arkistoluettelon hienoisien epätarkkuuden perusteella voisi päätellä, että Brief Copey Buch in Angelengenheiten von Laubes Erben 1816–1834, B 1 III lisäksi myös seuraavat sidokset sisältäisivät Lauben perikuntaa koskevia kirjeitä ja tilejä: BCB:A der Sage Mühlen 1832–1839, B 2 III; M BCB 1834–1836, B 3 III, M BCB 1836–1839, B 4 III, Kopiebook 1864–1872, B 5 III; Kopiebook 1873–1877, B 6 III; Kopiebook 1837–1844, B 7 III, CB 1872–1884, B 8 III. Pro Memoria Buch 1801–1803, C 1 I - Pro Memoria Buch 1816–1818, C 4 I, Hackman & Co, ELKA. Näin ei kuitenkaan ole, vaan nämä sisältävät sekalaisia muistiinpanoja rahaliikenteestä, palkatusta työväestä laivoilla, laivojen lasteista yms. Sen sijaan tilikirjassa G 5 V on löydettävissä Lauben perikuntaa koskevia tuloja ja menoja vuosilta 1801–1804. Vuoden 1804 huhtikuun lopussa nämä tilit lopetetaan ja perikunnan rahat siirretään firman kassaan. (ks. fol. 289, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.)

³²² Kopisto & Paloposki 1967, 285.

³²³ Pietariin lähetetään 25 härkää. 1.6.1800, Levanus, St. Petersburg; Voinmyynnistä katso esim. lasku koskien maaorja Spiridonin mukana Pietariin lähetetyistä voista 14.8.1800, Schumacher & Co, St. Petersburg, B 11, Hackman & Co, ELKA. Voista raportoidaan, että kaikki mitä tuotetaan syödään itse. 20.9.1804, Meese & Co, St. Petersburg, B 22, Hackman & Co, ELKA.

³²⁴ August 1801, G 5 V, Hackman & Co, ELKA. Ilmakunnas toteaa 1790-luvulla puolet Axel von Fersenin tuloista tulleen kartanoista myydyistä elintarvikkeista. Ilmakunnas 2009, 102.

puoleisen Suomen virkamiesten kyvyttömyydestä nähdä alueen omaleimaisia piirteitä, joista he raportoivat Suomen suuriruhtinaskunnan muodostamisen aikoihin. Kuten Yrjö Kaukiainen on esittänyt, vuosien 1770 ja 1830 välillä peltomaan määrä oli kolminkertaistunut ja kaskeaminen menetti merkitystään viljelymenetelmänä.³²⁵ Kyseessä ei siis ollut alueen asukkaiden kyvyttömyys viljellä viljaa vaan heidän tulovirtojen optimointinsa. Palkkatyö oli kannattavampaa, sillä sahat ja rahdinajo takasivat tulotason, jolla voitiin ostaa Venäjältä tuotettua viljaa ja näin omien peltotilkkujen viljeleminen ei ollut välttämätöntä. Tämä näkyi myös Herttualan pelloilla, niillä kannatti viljellä sikuria viljan sijaan.³²⁶

Viljan vienti ulkomaille, jonne suurin osa Viipurin kaupasta suuntautui, oli ainakin osan tutkimusjakson ajasta kiellettyä tai kannattamatonta. Viipurin seudun talonpojat maksoivat viljasta paremmin kuin siitä olisi saanut Pietarissa. Seuraava kirje käsittelee ostoviljan jälleenmyyntiä, ei itse Herttualan pelloilla viljellyn viljan myyntiä. Tästä kirjoitettiin vuonna 1817 seuraavaa:

Me emme koskaan vie ruista emmekä muita viljoja, sillä meidän provinssimme kuluttaa enemmän kuin tuottaa ja hinnat ovat olleet näinä kuluneina kolmena viime kuukautena korkeammat kuin Pietarissa, luulemme, että tynnyristä ruista on maksettu 22 ruplaa, mutta meidän maalaisväkemme maksavat jotakuinkin 27 ruplaa kulilta venäläistä viljaa ja tällä hetkellä me voimme saada ruista 20:lla, kauraa 10:lla ja ohraa 15:lla ruplalla tynnyri. Kaiken viljan vienti on edelleen kiellettyä ja näin tulee todennäköisesti jatkumaan ensi kevääseen asti.³²⁷

Yrjö Kaukiaisien mukaan 1700-luvulla Vanhan Suomen alueella vallinnut pellonraivaus aiheutti yltärintoutta viljasta, eikä hän pidä viljan tuontia todennäköisenä. Katajala sekä Hackmanin tilien ja kirjeiden tarkastelu kiistävät tämän näkemyksen. Peltoja todennäköisesti raivattiin, mutta niillä kasvatettiin heinää, apilaa ja ohraa karjan rehuksi. Myös kokeiluita esimerkiksi vehnän kasvattamiseksi tehtiin.³²⁸

Osa viljasta poltettiin viinaksi ja Herttualassa oli viinanpolttimo. Viipurissa paloviinan poltto- ja vähittäismyyntioikeus huutokaupattiin vuosittain. Vanhat säädökset, joiden sisällöstä ei ole aivan tarkka kuvaa, kumottiin Viipurissa vasta 1859. Viipurissa kaupunki piti hallussaan poltto-oikeutta ainakin vuosien 1808 ja 1859 välillä, joten kyseessä on kaupungin 1700-luvun oloista johtunut erikoisuus. Venäjän hallitusvalta oli antanut kaupungille poltto-oikeuden, jotta se saisi varoja käyttöönsä. Ruotsin lain mukaan alamaisilla oli vuoden 1788 jälkeen oikeus polttaa viinaa kotitarpeiksi. Suomen suuriruhtinaskunnassa tämä käytäntö oli voimassa aina vuoteen 1866 asti, jonka jälkeen viinanpoltto-oikeus myytiin huutokaupalla. Marie Hackmanin paloviinanmyynnistä on vain vähän tilikirjamerkintöjä, joten mikäli viinaa poltettiin, oli tämän viinan myynti todennäköisesti vähäistä, viina meni oman väen käyttöön tai viinanpoltosta

³²⁵ Kaukiainen 2013a, 224-233; Katajala 1997, 43; Kopisto & Paloposki 1967, 280, 286.

³²⁶ Kaukiainen 2014a, 29; Luttinen 2014.

³²⁷ "We never exported any Rye or other Kinds of grains as our Province consumes more of it, than it produces and prices allways use to be higher as at St. Petersburg these 3 months past we think 22 Rubel have been payd pr Tub of Rye, but our country people rather pay 27 Rub pr Kul of Russisch meal and this moment we could get Ryes at 20 Oats at 10 and Barley at 15 Rubels pr Tub. / Exportation of all grains is still prohibited and propably will be so, until next spring." 22.9/4.10.1817 Scott & Gordon Gothenburg, B 35, Hackman & Co, ELKA.

³²⁸ Luttinen 2014; Kaukiainen 2013a, 223-240. Viljan kaupasta katso esim. 25.11.1811, Halitzius, Lauritzala, B 29, Hackman & Co, ELKA. Kirjeessä ilmoitetaan, että kruunu on tuottanut Viipuriin kaurajauhoja, joita myydään Lappeenrantaan.

huolehti jokin ulkopuolinen taho. Paloviinaa myös ostettiin, joten oma tuotanto lienee ollut vähäistä. Mikäli Marie Hackmanin osallisuutta viinanpoltoon haluaisi tutkia, pitäisi asiaa tutkia Viipurin maistraatin pöytäkirjoista, joihin viinanpoltohuutokaupan tulokset kirjattiin.³²⁹

Viljelyyn ja karjankasvatukseen alettiin panostaa 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ja esimerkiksi Johan Friedrich Hackman nuorempi innosti seudun talonpoikia ojittamaan soita viljelyskäyttöön.³³⁰ Siemenviljaa, rehukasveja ja jalostukseen tarkoitettuja eläimiä ryhdyttiin tilamaan Englannista tai Saksasta. Paluulastissa suolatynnyreiden mukana saattoi seurata muun muassa seuraavanlainen eläväinen lasti:

*...5 bushelia parasta siemenkauraa, 5 do do do ohraa, 1 do do do kesävehnää, ..., 1 lehmävasikka hyvää rotua noin 1 vuoden vanha, 1 kukko ja 2 kanaa suuria ja kauniita, pari lyhytkarvaista englantilaista porsasta...*³³¹

Karjanjalostus sekä erilaiset muut hyöty- ja tuotantoeläimet liittyivät aikakauden valistuneen herrasväen harrastuksiin. Näyttää siltä, että Viipurin seudulla, jossa monissa asioissa seurattiin venäläistä esimerkkiä, kotitalouseläimistä huolehtiminen oli aatelisrouvien vastuulla. Tästä esimerkkinä mainittakoon, että Natalie Steinheilin kerrotaan Saarelan kartanossaan kokeilleen mehiläistarhausta, karjanjalostusta sekä rapuistutuksia.³³² On mahdollista, että Marie Hackman teki samanlaisia kokeiluja pikkuserkkunsa innoittamana. Vähitellen 1800-luvun kuluessa karjankasvatus ja -jalostus alkoivat tuottaa ja esimerkiksi voita saatiin myyntiin. Voinmyyntiä kokeiltiin jopa Englantiin saakka, mutta tietoa näiden hankkeiden onnistumisesta ei ole. Ilmeisesti suomalaisen voin maine, jota myyntikirjeessä korostetaan, oli kiirinyt jo saarivaltioon saakka.³³³

Kiinnostus viljan- ja rehukasvien viljelyyn johtui todennäköisesti osaltaan sikurin kyyntyn vähentymisestä. Tämä näkyy myös kirjeenvaihdossa. Vuosina 1798–1816 sikuria myytiin vielä entiseen malliin, mutta ilmeisesti sen kysyntä lamaanui ja kirjeisiin alkoi ilmestyä tiedusteluja muista siemenkasveista. Samalla myös panostus puutarhaan kasvoi ennennäkemättömiin mittoihin. Puutarha ei tuottanut rahallisesti mitään, vaan sen tuotot, vihannekset ja hedelmät, nautittiin omassa ruokapöydässä.

Kasvava perhe ja sukupiiri mahdollisesti kuluttivat miltei kaiken, mitä Herttualan pelloilla ja karjasuojissa kasvatettiin ja kartanon pakarituovassa ja karjakeittiössä valmistettiin. Tästä käy esimerkkinä vuonna 1854 Marie Hackmanin pojantyttarelleen Em-

³²⁹ "[...] nämlich an der auch der Heimat Hertuala befindlichen, [...] nebst Brennecküche und eine Bude, [...]". Marie Hackman – Anton Georg Laube, 19.4.1809, vanha signum HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA; "Per Haupt Bretter Conto für 67 Stof Brandwein 50 Ro. Per Salz Unkosten für 200 Stof Brandwein" Januar 1823; "Per Anth. Alfthan an Mme Hackman für 209 Kann Brandtwein", April 1823, Particulair Memorial G 22 V, Hackman & Co, ELKA; Ruuth & Kuujo 1975, 48; 1981, 37, 50–51.

³³⁰ Suonkuivauksesta katso 6.6.1835, Sanan Saattaja Viipurista, no 23; Kopisto & Paloposki 1967, 294–301.

³³¹ "5 Bushels besten Aussaat Hafer. 5 do Gersten. 1 do Sommer Weitzen. [...] 1 Kühe Kalb won gutter Race circa 1 Jahr alt. 1 Hachn und 2 Hühner Groß und Schön. ein Paar Kurzhaarige Engl. ferkel." 26.12./7.1.1816 Neuman, Liverpool; "und wenn es irgend möglich ist ein gutes Kuch Kalb won bester Maarsch Race, ohngefähr 1 Jahr alt." 30.12./1.1.1816 Focke Bremen, B 34, Hackman & Co, ELKA.

³³² Vuonna 1805 ostettiin kaksi "Karelische Kühe" eli karjalaista lehmää, hintaan 31 ruplaa. Juny 1801, G 5 V, Hackman & Co, ELKA. Tilataan Maasch-rotuinen lehmävasikka. 30.12./1.1.1816 Focke, Bremen, B 34, Hackman & Co, ELKA. Saksasta tilattiin kaksi mullia ja kaksi hiehoa, joiden tuli olla hyvää rotua. 28.2./1.3.1824, Hartwig, Holler & Co, Rendsburg, B 48, Hackman & Co, ELKA. Angorakanit katso 12.6.1804, Hedenius, Friedrichshaven B 21, Hackman & Co, ELKA. Saarelasta katso Hellsten 1997.

³³³ "We hand you inclosed bill of loading of 3 lasks of Butter, which we send you by the Volunteer, begging you to sell the same and to place the Net Proceeds to the Credit of our Account. If this first little trial pays well, we shall next year make you a consignment of a larger quantity of Finnish Butter which costs here about 14 Rubel a Pood equal to about 36 [lisp] Engl. --- per Pood exported to the North Sea and to obtain this promise, we must produced a Certificate of your Russian Consul that the 30 Poods of Butter per the Volunteer have been really landed and sold at Hull. Please to procure such a Certificate and to excuse the trouble we give you by this little transaction." 10.11.1835, Garbutt, Hull, B 65, Hackman & Co, ELKA.

my Cedercreutzille lähettämä kirje, jossa isoäiti lähetti ”rakkaalle Emmylleen” voita.³³⁴ Kun lapsenlapset Emmyn tavoin alkoivat perustaa omia perheitä, oli syöjiä niin paljon, että kartanon tuotteita tuskin enää riitti myyntiin. Maanviljelyllä oli merkittävä rooli monilukuisen väen ruokkijana. Yksi harvoista Marie Hackmanin omakätisistä kirjeistä kertoo maanviljelyn merkityksestä sekä kirjoittajalle että ruoantuotannolle. Marie Hackman kirjoitti Emmy Cedercreutzille:

*...itse en ollut kovin tyytyväinen, sillä sää oli huono ja satoi miltei koko päivän. Se ärsytti minua suuresti, sillä kaikki maamieheni joutuivat keskeyttämään työnsä ja minulla on niin monta suuta ruokittavana, mutta minkäs teet...*³³⁵

Lainat

Rahan lainaaminen sekä velan ottaminen oli tavallista ja näistä anto- ja ottolainoista on lukemattomia merkintöjä niin tileissä kuin kirjeenvaihdossa. Rahaa lainattiin ja sitä otettiin lainaksi ystävien ja kauppakumppaneiden kesken. Esimerkiksi aatelistolle erilaiset korko- ja pääomatulot saattoivat muodostaa suurimman tulolähteen. Aatelistolle ja kauppahuoneille pankkiirina toimiminen oli tavallista, sillä pankkilaitos ei ollut Marie Hackmanin aikana kovinkaan kehittyntä. Ulkomaiset pankkiiriliikkeet, sekä lähipiirissä toimineet pankkitoimintaa harjoittaneet henkilöt kuten pietarilaiset paroni Rall ja sukulaismies Tilman Grommé sekä heidän kauttaan kulkeneet lukemattomat vekseliluotot olivat kauppahuoneen rahaliikenteen perusta. Kauppiaana Marie Hackman vältti ylivelkaantumista. Hän pyrki maksamaan velkansa, sillä kauppahuoneen tulevaisuuden turvaaminen oli ensisijaista. Luotettavuus oli kauppiaalle tärkeää aivan toisella tavalla kuin aateliselle. Aatelisella aatelisarvo takasi luotettavuuden ja aseman, mutta kauppiaan oli ylläpidettävä asemaansa juuri luotettavuuden avulla.³³⁶

Tilikirjojen tasolla velat ja velkaantuminen tarkoittavat sitä, että kaikkia niitä hankintoja, jotka on maksettu tietyn kuukauden aikana, ei todellisuudessa tehty tuolloin. Paljon hankittiin luotolla ja maksettiin, kun myyjäosapuoli oli riittävän kauan perinyt saataviaan. Suuri osa Hackman & Co:n arkistossa säilytettävistä kirjekopioista koskee rahaliikennettä, vekseleitä ja erilaisia saatavia. Lainojen suhde muihin tulonlähteisiin on ongelmallista selvittää, sillä vekseleiden ostaminen, myyminen ja periminen näkyy vain kirjeenvaihdossa, jos sielläkään, ja monet saatavat periytyvät vuosien tai vuosikymmenten takaa. Toisin sanoen tileihin ei ole millään tapaa järjestelmällisesti merkitty saatavia. Sen sijaan tavanomaiselta näyttää, että rahapulan yllätyksessä ryhdytään perimään sellaisia saatavia tai lunastamaan niitä vekseleitä, joiden oletetaan helpoiten olevan muunnettavissa rahaksi tai joiden karhuaminen aiheuttaa vähiten luottamuspulaa kauppahuoneelle.

Kuten edellä kuvastua käy ilmi, kuluttamisen mahdollistajina toimivat monista eri lähteistä kertyvät tulot. Kauppahuone oli monialayritys, jonka toiminta-alue ei ollut rajattu vain yhteen tai kahteen alalajiin. Esimerkiksi vuoden 1830 aikana kassasta maksettiin velkojien lisäksi kauppakulujen tilille, laivuritulille, silakkatilille, lukuisille suo-

³³⁴ "Endlich finde ich eine Gelegenheit dir frische Butter zu schicken auf die ich schon drey Wochen gelauert habe." 2:101854, MH Emmy Cedercreutzille, HH 28, Handelshuset Hackman, ÅA. Samassa kirjeessä pahoitellaan, että Viipurissa ei ole lihaa saatavilla.

³³⁵ "[...] ich selbst war auch nicht froh gestimmt das Wetter war schlecht es Regnete fast den ganzen Tag und verstimmte mich sehr, da alle meine Land Arbeiten unterbrochen wurden u. bei der Menge Menschen die ich ernähren muss nichts gemacht werden kann [...]" 267:1844, MH Emmy Cedercreutzille HH 28, Handelshuset Hackmans arkiv, ÅA.

³³⁶ Vainio-Korhonen 2012, 127; Ilmakunnas 2009, 120-121, 125-144; Kuisma 2006, 301-302; Kallioinen 2003, passim; Lebedev 2001, 27-28.

latilille, tupakkatilille, ruotsalaisen rahan tilille, meritullitilille, pankkiobligaatilille, korkotilille ja sahojen omille tileille sekä puutavaratilille. Nämä tilit toimivat siis mainittujen liiketoiminnan haarojen rahavirtojen kontrolloijina ja tallettajina. Esimerkiksi Tigerstedt tai muut tutkijat eivät ole perehtyneet näihin tileihin, vaikka materiaali mahdollistaisikin kysymyksenasetteluja ja metodologisia lähtökohtia, joita ei ole aiemmin asetettu. Tämän tutkimuksen puitteissa riittänee, että voi todeta tulovirtojen koostuneen useista pienistä ja suuremmistakin puroista, joiden tasainen vuo takasi kuluttamisen mahdollisuudet. Näitä *kuluttamisen kohteita ja niiden motiiveja* pohditaan seuraavissa luvuissa.

Asuminen asemanmukaisen elämän näyttämönä ja statuskuluttamisen kohteena

Talo Karjaportinkadulla

Talo oli tärkeä statusmanifestaation väline etenkin eliitille, jonka jopa edellytettiin tuovan asemaansa esille tilankäytön kautta. Suuri henkilökohtainen tila merkitsi valtaa, ja toisaalta ilman valta-asemasta kertovaa taloa eliittiperheellä ei yksinkertaisesti voinut olla valtaa. Talossa konkretisoitui sekä valta-asema että omistajan identiteetti – talo oli ikään kuin omakuva. Aikalaiset kykenivät lukemaan talojen ”kuvakieltä”, joten talot olivat erinomaista vallan valuuttaa ja sanaton kommunikaation keino. Talo symboloi sekä näyttämistä että nähdyksi tulemistä.³³⁷

Viipuri muuttui vähitellen sen jälkeen, kun suuri tulipalo oli vuonna 1793 tuhonnut suuren osan kaupunkia. Omat muutoksensa toi myös käskynhaltijalaitoksen mukanaan tuomat lukuisat virkamiehet, joiden tarpeisiin rakennettiin uusia näyttäviä asuin- ja hallintorakennuksia.³³⁸ Muutaman tuhannen asukkaan pikkukaupungissa etäisyydet eivät olleet suuria, vain muutamia kortteleita, mutta näilläkin kortteleilla oli oma leimansa. Viipuri oli linnoituskaupunki ja se vaikutti koko kaupungin ulkonäköön ja asujaimistoon.³³⁹ Kaupungin keskustassa, Linnoituksen kaupunginosassa (*die Festungen*), jota ympäröi muuri ja josta johti ulos kahdeksan porttia, asui pääasiassa porvaristoa, upseeristoa ja siviilivirkamiehiä. Viipurin 1700-luvun kaupunkirakentamista sivutaan teoksessa *Suomen kaupunkirakentamisen historia II*, mutta tässä teoksessa, kuten muissakin tutkimuksissa, lähteinä on käytetty lähinnä J. W. Ruuthin Viipurin kaupungin historiaa ja sen pohjalta kirjoitettuja tutkimuksia. Uusi tutkimus aiheesta on ollut ilmeisen haasteellista, sillä se edellyttäisi venäläisiin arkistoihin tutustumista.³⁴⁰

Linnoituksen kaupunginosan itäpuolelle muodostui 1700-luvun aikana niin ikään muurilla ympäröity Vallin kaupunginosa. Sinne kohosi vähitellen venäläisen siviili- ja sotilashallinnon rakennuttamia kivitaloja. Muurilla erotettu varsinainen kaupunki rajasi fyysisesti ja mentaalisesti kaupunkilaiset esikaupunkilaisista. Vain riittävän varakkailta ja heidän palveluskunnallaan oli mahdollisuus asua varsinaisen kaupungin alueella. Vuonna 1738 riehuneen tulipalon jälkeen oli määrätty, että rahvas, joka ei kyennyt rakennuttamaan kivitaloja, ei saanut asua Linnoituksen alueella. Erottelu vahvistui vuoden 1793 palon jälkeen voimaan tulleessa uudessa rakennuskaavassa, jossa Linnoituksen alue oli varattu varakkaimmille kaupunkilaisille, varuskunnan toiminoille, kirkkoille ja hallintovirastoille. Venäjän linnoituskäytön rakennusohjeen tavoitteena oli, että linnoituksen sisällä sijaitseva kaupunki olisi mahdollisimman edustava ja vihollisen vaikea polttaa. Yksityishenkilöiden rakennuttamia taloja varten oli määritetty uudet julkisivupiirustukset, kauppiaiden taloja varten erilaiset kuin muille. Erityisesti Karjaportin- ja Katariinankadun varteen nousseet kivitalot noudattivat uutta ohjeistusta. Nämä talot olivat tyyliään klassisia kaksikerroksisia rakennuksia, joiden julkisivua rytmittivät kuusiruutuiset ikkunat, kehystetyt ovet sekä rautaiset kaiteet ja parvekkeet.³⁴¹

³³⁷ Andersson 2009, 107-108.

³³⁸ Knapas 2013b; Miltšik, 1993, 23-39; Ruuth & Kuujo 1981, 17-18; Ruuth & Kuujo 1975, 82.

³³⁹ Knapas 2013b; Rähä 2012, 155. Vuonna 1818 kaupungissa oli noin 3500 asukasta ja vuonna 1840 nelisentuhatta asukasta. Tämä luku ei pidä sisällään suurta joukkoa sotilaita, jotka olivat henkikirjoitettuna kotiseuduilleen. Viipurin asukasluvu alkoi kasvaa merkittävästi vasta Saimaan kanavan ja rautatien rakentamisen jälkeen 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Einonen 2013; Ruuth & Kuujo 1981, 40.

³⁴⁰ Lilius 2014a, 44-50.

³⁴¹ Knapas 2013b; Miltšik 1993, 26-29; Meurman 1977, 13-14; Ruuth & Kuujo 1975, 18, 84, 91.

Kivitalojen suunnittelijaksi tuli alun perin italialainen Giacomo Quarenghi (1744–1817). Vuoteen 1794 mennessä hän laati suunnitelman kaupunkiin rakennettavista kaksikerroksisista kivitaloista. Taloihin oli mahdollista rakentaa myös kellari- ja ullakkokerros tarpeen niin vaatiessa. Quarenghin suunnitelmien pohjalta kaupunginarkkitehti Johan Brockman ryhtyi valvomaan kaupungin uudelleenrakentamista. Quarenghi ei ollut kuka tahansa provinssiarkkitehti, vaan tämä venetsialainen oli tullut Venäjälle vuonna 1779 Katariina II:n palvelukseen. Samoihin aikoihin kun hän suunnitteli Viipurin uutta kaupunkikuvaa, valmistui Pietarissa ja sen lähistöllä useita hänen suunnittelemaansa rakennuksia sekä yksityisille että keisarillisille rakennuttajille. Viipurin talojen ulkoasussa näkyi, että vaikutteet haettiin Pietarista.³⁴²

Linnoituksen kaupunginosa oli matalien kivitalojen sekä vuoden 1793 palossa selviytyneiden puurakennusten hallitsema kukkula. Viipuri muistutti melko paljon keskieuropalaisia pikkukaupunkeja, Tallinnaa tai Lyypekkiä. Sen kadut olivat kapeita ja suurelta osin kiveämättömiä kujia, joilla hevoset ja karja vapaasti kuljeskelivat.³⁴³ Merkittävimpiä katuja Linnoituksessa olivat Katariinankatu³⁴⁴, joka johti suoraan Linnan ohitse kulkevalta Turun sillalta itään kohti uutta paraatikenttää. Seuraava samansuuntainen katu pohjoiseen päin oli Alakatu eli Karjaportinkatu,³⁴⁵ lempinimeltään Pieni miljoonakatu pietarilaisen isosiskonsa *Millionnaja ulitsan* mukaan. Katariinankadun varrelle muutti 1700-luvun aikana useita venäläisiä hallintovirkamiehiä, joten Karjaportinkadusta muodostui entistä selvemmin kauppiaskunnan kotikatu.³⁴⁶

Karjaportinkatu oli Marie Elisabethin kotikatu koko hänen elämänsä ajan. Lapsuudenkoti sijaitsi Pyöreän tornin päässä katua. Lapsuudenaikainen kotitalo tuhoutui vuoden 1793 tulipalossa ja Marie Elisabethin isä ryhtyi rakentamaan uutta kivitaloa. Tuolloin Katariina II myönsi kahdeksan vuoden lainoja Johan Friedrich Lauben kaltaisille siviilivirkamiehille, jotta nämä voisivat rakentaa kivitaloja Viipuriin. Varoja ja kokemusta suurimittaisiin rakennustöihin Laube oli saanut urakoituaan Suvarovin kanavatyömailla.³⁴⁷ Talon suunnitteluun ei vielä vaikuttanut vuonna 1797 ilmestynyt opaskirja, jossa mallifasadien avulla pyrittiin ohjaamaan Viipurin kuvernementin rakentamista. Tämä ohjeistus liittyi venäläiseen hallintojärjestelmään, jossa kameraalihovin osana toimi rakennustoimisto, jonka johtajana oli kuvernementin arkkitehti, joka ohjeisti ja valvoi rakennustoimintaa hallinnoimassaan kuvernementissa.³⁴⁸

³⁴² Knapas 2013b; Klinge 2012, 84; Miltšik 1993, 26–29; Ruuth & Kuujo 1975, 18, 84, 91. Andersson 2009, 118. Andersson osoittaa, että Arbogan porvareiden talojen esikuvat olivat Tukholmassa.

³⁴³ Andersson 2009, 20. Anderssonin mukaan ruotsalaisen Arbogan kaupungin esikuvina toimivat hollantilaiset ja saksalaiset kaupungit, eivät lähiseudun pikkukaupungit. Klinge 1993, 47–48. Klingin mukaan Herman Kellgren kuvailee Viipurin muistuttaneen vuoden 1846 asuunsa Lyypekkiä; Ruuth & Kuujo 1981, 19–20; Ruuth & Kuujo 1975, 71–106.

³⁴⁴ Tässä työssä tästä kadusta käytetään nimeä Katariinankatu, koska tämä katu nimettiin Linnakaduksi vasta vuonna 1929. Tätä ennen katu ehti olla myös Keisarinkatu. Kadunnimistä katso Neuvonen 2008, 105.

³⁴⁵ Alakatu eli Karjaportinkatu. Käytän tässä tutkimuksessa nimeä Karjaportinkatu, koska tämä nimi oli käytössä jo vuonna 1786. Katso Burger Buch der Stadt Wiburg, D 10. Viipurin maistraatin arkisto, MMA. Katso myös Silius 2007.

³⁴⁶ Ruuth & Kuujo 1975, 83, 91. Katariinankadulla neliösylen hinta oli 9–12 ruplaa ja Karjaportinkadulla 5–6 ruplaa.

³⁴⁷ Kaukiainen 2013a, 364; Paaskoski 2013b, 415.

³⁴⁸ Ia] Kartat ja piirustukset Viipurin kuvernementin piireistä, kaupungeista ja julkisista rakennuksista 1802–1803, Viipurin kuvernementin piirustukset, Viipurin kuvernementin hallituksen II arkisto, Viipurin kuvernementin hallitus II, KA; Lilius 2014a, 45–50; Knapas 2013b; Orrman et al 2012, 294; Viiste 1994 [1948], 59; Roosevelt 1995, 28; Küttner 1987; Meurman 1977, 13, 24–25; Ruuth & Kuujo 1975, 26. Rooseveltin mukaan vuosien 1775 ja 1785 välillä Katariina II:n aloitteesta perustettu rakennuskomissio suunnitteli kahdensadan vanhan venäläiskaupungin uudelleenrakentamista sekä suunnitteli 216 uutta kaupunkia uusklassiseen tyyliin. Meurmanin mukaan ohjekartasto toimi Viipurin arkkitehtien ohjenuorana aina 1870-luvulle saakka. Kuten KA:n Viipurin kuvernementin kartastosta käy ilmi, se kuvaa julkisten rakennusten julkisivuja vuodelta 1802. Yksityisihmisten rakennuksista oli omat julkisivupiirustuksensa. Juhani O. V. Viisteen mukaan malliohjekirjasta on ollut kolmeosainen versio, josta on otettu painos vuosina 1809, 1811, 1812. Syytä, miksi Kansallisarkistossa säilytettävä vuosia 1802–1803 koskeva kartta- ja piirustuskokoelma on nimetty vuoteen 1797 ei ole selvinnyt. Ehkä kartta on hyväksytty vuonna 1797 hallintouudistuksen myötä. Tässä kartassa ei kuitenkaan ole yksityistalojen julkisivuja, jotka Viisteen mukaan löytyvät osista I–II, mikäli kyseessä on sama ohjekirja. Osat II–III ovat olleet vuonna 1948 turkulaisen Svante Dahlströmin hallussa. Åbo Akademin ylikirjastonhoitajan huoneessa säilytetään tällä hetkellä teosta *Sobranie fasadov, Ego imperatorikim Velicestvon*

Johan Friedrich Laube oli päässyt talonisännäksi avioliiton kautta. Tämä käy ilmi vuonna 1768 Venäjän keisarillisen armeijan tarpeisiin piirretystä kartasta. Se osoittaa Viipurin tuolloiset tontinhaltijat. Heidät on lueteltu myös Viipurin porvariskirjassa vuodelta 1786. Näissä lähteissä Marie Elisabethin lapsuudenkotina toiminut talo ja tontti kuuluivat Antoni Havemanille ja hänen vaimolleen Maria Jaenischille. He olivat Marie Elisabethin äidin Helena Havemanin vanhempia ja siten Johan Friedrich Lauben appivanhempia. Lauben kuolinpesän selvityksessä kivitalo on merkitty Johan Friedrich Lauben omaisuudeksi, joten Laube lienee lunastanut sen tuolloin elossa olleelta anoppiltaan ja vaimonsa sisaruksilta, ehkä juuri halvan lainan ja kanavatyömaan tuomien rahavarojen avulla. Vaimon suvun asemaa korosti myös sopimusteksti vuodelta 1809. Tuolloin Marie Hackman lunasti Anton Georg -veljensä ulos kuolinpesästä ja tässä sopimuksessa perintö, johon kuului kaupunkikivitalo sekä maata ja kartano rakennuksiin, ilmoitettiin periytyneen ”vanhemmilta kollegioraativies ja ritari Johan Friedrich Laubelta ja Helena omaa sukua Havemanilta kuin myös heidän isoäidiltään edesmenneen raatimiehen puolisolta Maria Havemanilta omaa sukua Jaenisch.”³⁴⁹

Johan Friedrich Lauben rakennuttama talokokonaisuus oli omaa luokkaansa ja kerrotti rakennuttajansa valta-asemasta. Talo muodosti vuoden 1799 kuvernementin atlaksen mukaan ainoan umpipihaisen rakennuksen Viipurissa. Yhteiskunnallisen aseman parantuessa tai toivottaessa sen parantuvan, kasvoi paine asuinympäristön asemanmukaisuuteen. Kaikkein voimakkaimmin tämän paineen kokivat alemmista säädyistä nousseet. Siten ei olekaan ihme, että aatelissäätyn kohotettu Johan Friedrich Laube asemanmukaisuuden paineessa rakennutti näyttävän kivitalon.³⁵⁰ Lauben rakennuttamassa uudessa talossa oli ilmeisesti useampia asuntoja, sillä Johan Friedrich Hackman oli siellä vuokralaisena poikamiesvuosinaan. Lisäksi Lauben pariskunnan ja isoäiti Marian kuoltua talosta vuokrattiin huoneisto sotakuvernööri, kenraaliluutnantti ja ruhtinas Aleksei Ivanovits Gortsakoville (1769–1817).³⁵¹ Hackmaneilla lienee ollut tarjota

vysocaja aprobovannyh dlja castnyh stroenij v gorodah Rossiskoj Imperii I-IV (I-II 1809 goda, III-IV 1812 goda), joka on ilmeisesti tämä Dahlströmin hallussa ollut kappale. Viiteen mukaan alkuperäinen, Katarina II:n aikainen versio löytyisi Tarton yliopiston kirjastosta. Henrik Lilius tuoreessa Suomen kaupunkirakentamisen historia teoksen toisessa osassa sen sijaan kirjoittaa Viipurin kuvernementin atlaksesta vuodelta 1799 (tarkoittaa samaa kuin vuoden 1797 atlas?) sekä mainitsee Mikkelin maakuntamuseossa [sic, po. maakunta-arkistossa?] sijaitsevan asemakaavapiirroksen vuodelta 1794. Eljas Orrmanin ja Jyrki Paaskosken toimittama *Vanhän Suomen arkistot* ei anna selvyyttä kartasto- ja ohjepiirroksia koskevaan asiaan. Asiaan perehtymällä voi kuitenkin päätellä, että kyseessä lienee kolmiosainen Katarina II:n hallintouudistukseen liittyvä kaupunkiarkkitehtuurin malliohjekirja, jonka yksityistaloja koskeva osuus ei ole ollut tutkijoiden käytössä. Juri Küttner vuonna 1987 ilmestyneessä artikkelissaan Viborgs Guvernements atlas och dess tillkomst antaa selvityksen, että atlaksesta on olemassa kaksi osaa. Viborgs Guvernements atlas (*Atlas Vyborgskoj gubernii*) käsittää vuodet 1797-1799 ja sitä säilyttää Kansallisarkisto. Vuodet 1802-1803 sisältävä osa Finländska Guvernements atlas (*Atlas Finländskoj gubernii*) on Mikkelin maakunta-arkistossa. Uudempi on Küttnerin mukaan sisällöltään identtinen vanhemman kanssa. Lisäksi uudemmassa on vanhemmasta puuttuvaa kuvamateriaalia koskien Käkisalmea ja Viipuria.

³⁴⁹ “[...] ihren Eltere, Kollegien Rath und Ritter Johan Friedrich Laube und Helena gebohrenen Havemann, sowohl als des wen ihrer Groß Mutter, wermittweten Raths Wegwandten Maria Havemann gebohrene Jänisch [...]” Sopimus Marie Hackman - Anton Georg Laube 19.4.1809, HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA: Kuolinpesän pesäluettelo Acta XXII 1801, Viipurin maistraatin arkisto, MMA: ”Haveman, (witwe Maria) witwe Maria Haveman 62 Jahr alt. Act 67 Jahr. witwe des Verstrobenen Raths Verwandten Anthonij Havemanns. 1) Sohn Nicolas Heinrich 45 Jahr 2) Carl Christian 40 Jahr 3) Peter 30 Jahr 4) Johann 22 Jahr 5) Helena Christina 35 Jahr alt, Verheirathet mit dem herren Titulaire Raht Laube. Besizet zweij Hauser in der Stadt und zwarein steinernes ander Carja Pfort Strasse Sub No 34 und ein Holzernes an der Closter Strasse Sub No 163 belegten. Wohnhaft in der Stadt. Die Handlung.” Burger Buch Bi 1, Viipurin maistraatin arkisto, MMA. Kirjaa on alettu pitää kyseisenä vuonna, mutta sitä on täydennetty sen jälkeen noin kymmenen vuoden ajan, kunnes sen pitäminen on lopetettu samoihin aikoihin kun käskynhaltijalaitos lakkautettiin. Tästä porvariskirjasta ei suoranaisesti käy ilmi, missä Laubet asuivat, sillä J. F. Lauben kohdalle kirjaan on merkitty vain, että hän on kirjattu aatelskirjaan. Luther 2009a; Kauppi 1993, 72-77, erit. kartta Insinööri-kenraalimajuri De Molin’in vahvistama Viipurin asukasluetelo vuodelta 1768, (sijaitsee Venäjän valtiollisessa sotahistorian arkistossa (RGVIA) fond 349 opis 7 delo 81); Enbom & Sandelin 1991, 53; Ruuth & Kuujo 1975, 84, 86, 90; Tigerstedt 1940, 167; Ruuth 1908, 508-511. Maria Jaenisch kuoli 30.4.1800, joten hän eli tytärtään ja vävyään kauemmin.

³⁵⁰ Koskinen 2012, 66; Andersson 2009, 120-128; Miltšik 1993, 28-29. Kartta, joka on kuvattuna Miltšikin artikkelin yhteydessä löytyy Venäjän valtiollisesta sotahistorian arkistosta (RGVIA), Fond VUA delo 20752. Sama kartta on myös Lilius 2014a, 48.

³⁵¹ Ruuth ja Kuujo 1975, 31-32; Tigerstedt 1940, 168. Gortsakov oli Viipurin kuvernementin sotakuvernöörinä vuonna 1800. Gortsakovista katso *Adelsvapen im Estnischen Historischen Archiv* (Estonian Historical Archive).

parasta mitä kaupungissa oli, sillä edes kuvernöörinpalatsi ei kelvannut Gortsakoville toisin kuin muille sotakuvernööreille.

Marie Elisabeth veljineen peri isänsä rakennuttaman talon isän ja äidin kuoltua vuonna 1799. Myöhemmin Marie ja Johan Friedrich Hackman lunastivat Marien veljien osuuden kuolinpesästä.³⁵² Kaupunkitalo myytiin vuonna 1804, koska puutavaran vientikiellon vuoksi rahavarat olivat vähissä. Osa talosta oli ollut vuokralla, mutta nyt vuokratulot eivät enää riittäneet. Talon myyntihinta oli 24 000 ruplaa ja ostajana toimi Tarton koulukomissio, jonka tarkoituksena oli perustaa taloon lukio.³⁵³ Talosta maksettu hinta kertoo suuresta ja ylellisestä varustellusta kaupunkikivitalosta, jossa oli useita piharakennuksia. Esimerkiksi vuonna 1818 asessori ja tuomari Adolf Krogiuksen kaupunkikivitalo oli palovakuutettu reilun 22 000 ruplan arvosta ja Johan Friedrich Hackman nuoremman puutalo vuoden 1840 tienoilla noin 9 000 ruplan summasta.³⁵⁴

Lauben talo myytiin rahapulan vuoksi. Syynä voi olla myös se, että nuoripari halusi sijoittaa rahaa tehtaisiin ja sahoihin sekä käyttää kulutukseen. Tästä osoituksena on Herttualan kartanoon pian rakennettu uusi suuri kasvihuone. Hackmanit olivat valmiita tekemään uhrauksia tulevaisuutensa eteen. Näyttävä ulkoasu ei aina ollut tärkeintä, mikäli tulevaisuuden turvaaminen oli vaarassa. Toisaalta elämän mukavoittamiseksi – etenkin Herttualassa – oltiin valmiita käyttämään rahaa kaupunkitalon kustannuksella. Tämän kaltainen optimointi on todennäköisesti tyypillisempää kauppiassäädylle kuin aatelisille, joiden asema edellytti näyttävää asuntoa ja ulkoasua, kustannuksista välittämättä. Toisaalta Herttualaan tehdyt parannukset kertovat, että kartanolla oli kaupunkitaloa suurempi merkitys. Tämä voi kertoa halusta samaistua aatelistoon, jolla oli kartanonsa. Uusi kotitalo ostettiin Karjaportinkadun toisesta päästä 10 000 ruplalla. Myyjänä oli kauppias Martin Sutthoffin leski Sophie Elisabeth Jaenisch, joka oli Marie Hackmanin äidinpuoleinen isotätipuoli. Tämä seitsemänkymmentävuotias tati haaveili muutosta poikansa luo Hanhijoelle, joten isolle kaupunkitalolle oli löydettävä ostaja. Kaksikerroksisesta talosta maksettu hinta oli kohtuullinen, yleensä isosta kaupunkikivitalosta maksettiin tuohon aikaan 10 000–15 000 ruplaa. Pienen kivitalon saattoi saada 3 000 ruplalla. Parhaat puutalot maksoivat 7 000–8 000 ruplaa.³⁵⁵

Suomalainen tutkimuskirjallisuus on väittänyt, että uusi kotitalo oli säästynyt vuoden 1793 tuhoisasta tulipalosta. Venäjän valtiollisessa sotahistorian arkistossa (RG-VIA) säilytetetään karttaa, johon vuoden 1793 palon jälkeinen tilanne on merkitty talo talolta. Tämä kartta osoittaa, että uusi kotitalo oli kärsinyt vaurioita ja sitä korjattiin. Vuonna 1799 talo oli jo saanut puolikaaren muotoisen ulkoasunsa, jolloin piha avautui itään kohti Piispankatua. Myöhemmin pohjoisen puoleinen siipirakennus näyttää joutuneen puretuksi ja pihan keskelle on noussut pienehkö erillinen rakennus. Uusi koti sijaitsi Karjaportinkadun, Pohjoisvallin ja Piispankadun kulmassa, aivan Suomenvedenpohjan rantamuurin ja linnoitusvallin läheisyydestä. Talon edessä avautui Ajuritori,

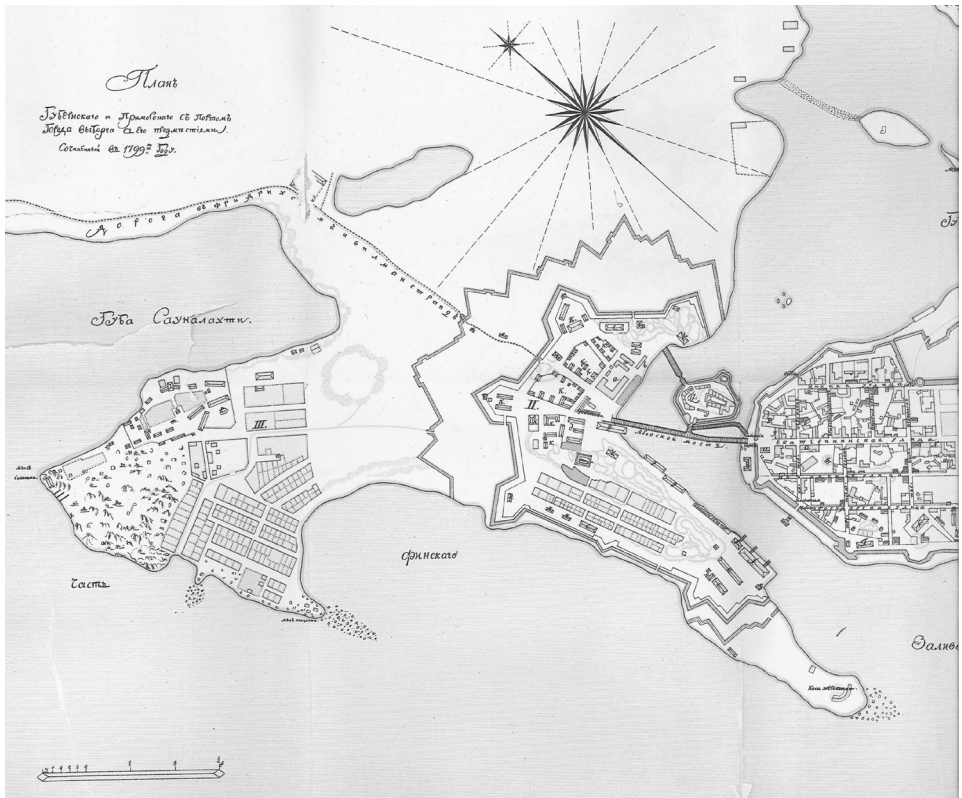
³⁵² Marie Hackman – Anton Georg Laube 194:1809, Vanha signum, HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA.

³⁵³ "Hochgeschätzter Freund! [...] Ps. Mein Hauß ist für 24 mille Ro zum Gymnasium gekauft." 2.31806, Tideböh, Estlandischen Gouvernements Schul Director in Reval. B 24, Hackman & Co, ELKA; Ruuth 1908, 511. Viipuri kuului Tarton yliopiston alaiseen Eestin koulukomission hallinta-alueeseen. Tämä koulukomissio hankki lukiota varten, joka ei koskaan näissä tiloissa toiminut, myös Lauben taloa vastapäisen Otto von Rechenbergin omistaman talon Karjaportinkadun varrelta.

³⁵⁴ Krogiuksen talo, katso Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, (38) no 72 Suomen Yleisen Paloapukonttorin arkisto; Hackmanin talo katso VAY 5045, Viipuri, Hackman 2308, Tarmo, KA.

³⁵⁵ Kauppakirja katso kirjokuori *Köpebrev för gården No 5*. Kansio 42, Herttuala, Handelshuset Hackman ÅA; Katso myös sopimus Marie Hackman – Anton Georg Laube 194:1809, vanha signum HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA; Enbom & Sandelin 1991, 52–53; Ruuth & Kuujo 1975, 86, 105; Tigerstedt 1940, 168. Marie Hackmanin äidin Helena Havemanin (1752–1799) äiti oli Maria Jaenisch (1724–1800), jonka siskopuoli oli Sophia Elisabeth Jaenisch (s. 1744, k. 18.2.1821). Sisarusten isä oli Nicholas Jaenisch (1686–1746). Marian äiti oli Geschen Tesche (1697–1728) ja Sophia Elisabethin Helena Sofia Printz. Sophia Elisabeth Jaenisch kuoli Hanhijoella poikansa Martin Sutthoffin luona. Hanhijoen kartano on noin 10 kilometrin päässä Viipurista Lappeenrannan suuntaan. Sen omistivat Joakim Sutthoffin perilliset aina vuoteen 1824 asti.

Kuva 2. Viipuri 1799. Ote kartasta. Kartan tuottaja Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

ja kaksikerroksisen kivitalon päätyikkunat katselivat linnaa kohti. Rakennuksessa oli sekä asuin- että liikehuoneita. Yläkerran 11 huonetta oli varattu perheen käyttöön. Tätä taloa Marie Hackman piti kotinaan kuolemaansa saakka.³⁵⁶

Muutto lähemmäs linnaa ja vanhan raatihuoneen edessä avautuvaa toria ei ollut siirtymä kohti parempaa fyysistä sijaintia kaupungissa. Asumisen taso laski niin sijainnilla kuin talon koolla ja ulkoisilla seikoilla mitattuna. Johan Friedrich ja Marie Hackman astuivat askeleen alaspäin, alemman aatelisvirkamiehen rakennuttamasta ”kaupunkipalatsista” aikaa nähneeseen kauppiastaloon. Tämä talo kuitenkin sijaitsi kaupanteon kannalta hyvällä paikalla. Muuton motiivina saattoi olla kaupanteon ja kauppiasidentiteetin vahvistaminen. Kauppiaiden oli oman asemansa ja identiteettinsä vuoksi strategisesti hyödyllistä asua lähekkäin. Kun tietyt kaupunginosat leimautuivat kauppiaseliitin asuttamiksi, nosti se samalla kaikkien tähän ryhmään kuuluvien asemaa ja vahvisti heidän identiteettiään. Samalla ero muihin, esimerkiksi käsityöläisiin, vahvistui. Toi-

³⁵⁶ Lilius 2014a, 48; Miltšik 1993, 26, 28–29; Enborn & Sandelin 1991, 53; Ruuth & Kuujo 1981, 82. Miltšik ilmoittaa vuoden 1793 palon jälkeistä tilannetta kuvaavan kartan olevan arkistoituna seuraavasti: Fond 349 opis 7 delo 163, RGVA. Vuoden 1799 tilanne näkyy Miltšikin mukaan kartassa Kuvernementin Atlas vuodelta 1799, RGVA Fond VUA delo 20752. Myöhempiä karttoja katso Kauppi 1993, 70, 80. Kaupin käyttämä kartta: Venäjän valtiollinen sotahistoriallinen arkisto RGVA Fond VUA delo 21 850 ja Viipurin tonttijako ja rakennukset vuonna 1820, Viipuri 27/2D 28/14 KA. Hackmanin kauppahuoneena tunnettu graniittinen kivirakennus, joka tontille 1900-luvun alussa rakennettiin, sijoittuu samalla tavoin siten, että sisäpiha avautuu Piispankadulle.

saalta kauppiaseliitin tai valtaporvareiden edun mukaista oli, että he levittyivät mahdollisimman laajalle kaupungissa. Kun mahdollisimman moni tontti oli omissa nimissä, tuli tämä nimi tutuksi kaupunkilaisille ja se oli omaa nimeä kantavalle kauppahuoneelle eduksi. Tämä strategia ei välttämättä ollut tietoinen, mutta sitä Marie Hackman noudatti hankkiessaan myöhemmin useita tontteja ja taloja haltuunsa Viipurista. Näillä Hackmanin tonteilla ja taloissa asui vuokralaisia ja myöhemmin pojat perheineen. Hackmanien omistamilla tonteilla sijaitsi myös varastotiloja. Talojen hankkiminen pojille oli myös keino ylläpitää tilallista valta-asemaa sekä siirtää sitä tuleville sukupolville.³⁵⁷

Hackmanien uusi asuintalo sijaitsi lähellä Pohjoissatamaa, joka oli pienten alusten ja veneiden tyyssija. Siellä rantapenkereiltä nousi näyttäviä kivitaloja, joiden varastoihin suolatynnyrit ja muut tavarat voitiin nostaa veneistä miltei suoraan. Kaupungin eteläsatama, johon alle kymmenen sylen syvyydessä purjehtivat laivat saattoivat ankkuroitua, oli venäläisen kauppiaskunnan aluetta ja statukseltaan vähärvoista.³⁵⁸ Muutto kauemmas uuteen Vallin kaupunginosaan nousseista hallintorakennuksista ja näyttävästä kuvernöörinpalatsista voidaan tulkita haluksi osoittaa kuulumisensa Viipurin kauppiaskuntaan. Kauppiat olivat niitä, jotka olivat rakentaneet kaupunkikivitalonsa jo vuosikymmeniä jos ei -satoja sitten. Sijoittuminen kaupunkitilassa olikin porvaristolle erityisen tärkeää. Se oli tärkeämpää kuin aatelistolle, jolle oman nimen rakentaminen ei samassa määrin ollut kaupungin ja sen tilan rajaama asia.

Talokaupat osoittavat, että naisilla oli oma tehtävänsä tyttärenä, siskona, äitinä ja isoäitinä omaisuuden siirroissa. Vaikka omaisuus ei olisikaan suoraan periytynyt tyttärelle, näillä saattoi olla sanansa sanottavana, kun talokauppoja hierottiin. Tähän saattoi omalta osaltaan vaikuttaa venäläiset perimyskäytännöt. Näin voi olettaa tapahtuneen etenkin perheissä, joissa sukua ja tuttaviasuui Pietarissa. Venäjällä naiset, ja etenkin aatelin naiset, hallitsivat laajoja maa-alueita. Aatelin naisten oli myös mahdollista periä tasa-arvoisemmin kuin muualla. Seurauksena tästä naisten kiinnostus ja aktiivisuus omaisuuden hallintaan ja siirtoihin oli suurempi kuin esimerkiksi Britanniassa, jossa perimysjärjestys oli epätasa-arvoisempi eikä naisten ollut mahdollista hallita kiinteää omaisuutta samalla tavoin.³⁵⁹

Seuratessa Sutthoff-, Jaenisch- ja Haveman-sukujen talokauppoja ei voi välttyä ajatukselta, että niistä sovittiin suvun naisten kesken. Naisten osuus tunnustettiin myös asiakirjoissa, joissa he toimivat niin kiinteän kuin irtaimen perinnön välittäjinä sukupolvelta toiselle.³⁶⁰ Aviomiehet olivat monesti kuolleet paljon aiemmin, mutta sitten kuvaan astuivat äidit, siskot, tyttäret ja tyttärentyttäret. Toisaalta tällaiset suvun sisäiset talokaupat eivät välttämättä mahdollistaneet parhaan hinnan saamista talosta. On huomioitava, että 1800-luvun alkuvuosikymmeninä, kun Viipuri ei vielä kasvanut samaan tahtiin kuin myöhemmin vuosisadan kuluessa, kysyntä suurille kaupunkikivitaloille oli varsin rajallista. Nimellisesti Laube ja Hackman näyttävät olleen talonisäntiä, mutta ilman vaimojaan, anoppejaan ja suvun tätejä näillä saksalaissyntyisillä herrasmiehillä ei olisi ollut mahdollisuutta lukeutua viipurilaisten kivitalonomistajien joukkoon. Naisten käymistä neuvotteluista ei ole jäänyt kirjallista aineistoa, joten historiantutkimus on menneinä vuosikymmeninä sivuuttanut naisten osuuden omaisuudensiirroissa. Kokonaiset kauppahuoneet saattoivat siirtyä naislinjassa, mutta tutkimus on vasta viime aikoina havahtunut huomaamaan tämän käytännön.³⁶¹

³⁵⁷ Andersson 2009, 112–114, 117.

³⁵⁸ Andersson 2009, 109; Ruuth & Kuujo 1975, 85–90.

³⁵⁹ Pickering Antonova 2012, passim; Lamarche Marrese 2002, passim.

³⁶⁰ Marie Hackman – Anton Georg Laube 1941809, vanha signum HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA.

³⁶¹ Lahtinen 2010, 34.

1800-luvun kuluessa Hackmanin perhe tai kauppahuone omisti parisenkymmentä taloa tai tonttia Linnoituksen kaupunginosassa Viipurissa. Näitä taloja voi jäljittää esimerkiksi verotusta varten kerätyistä henkikirjoista, mutta niiden paikallistaminen on jossain määrin hankalaa, koska talot ja tontit vaihtoivat omistajaa ja henkikirjat kirjattiin jossain määrin vaihtelevin käytännöin.³⁶²

Vastanaineina Johan Friedrich ja Julie Hackman asuivat Marie Hackmanin omistamassa talossa Luostarinkadulla (*Haus in der Kloster Straße*,³⁶³ myöh. Mustainveljestenkatu) tontilla numero 36. Tämän talon Marie Hackman oli ostanut vuonna 1821, ilmeisesti tulevaisuutta silmällä pitäen. Talo ei kuitenkaan ollut kauaa Marie Hackmanin omistuksessa, sillä Jaenischit ostivat sen 1839. Tuolloin Johan Friedrich ja Julie Hackman ostivat Julien vanhemmilta talon osoitteessa Karjaportinkatu 23 (toisinaan myös 7). Tämä talo oli rakennettu puusta ja se oli valmistunut vuonna 1801. Marie Hackmanin kotinaan pitämään Karjaportinkadun taloon muutti hänen kuoltuaan pojanpoika Woldemar Hackman, joka kunnosti taloa sekä sisältä ja ulkoa. Woldemar Hackmanin kuoltua Johan Friedrich Hackman muutti asuntoon vaimonsa Julien kanssa. Wilhelm Hackman muutti tuolloin vanhempiensa aiempaan asuntoon. Aiemmin hän oli asunut Vahtikellon (Vahtitornin) kadulla isänsä omistamassa talossa. Tältä kadulta Johan Friedrich Hackman nuorempi omisti kolme tonttia vuosina 1856–1874. Marie Hackmanin pojantytär miehineen asui Karjaportinkatu 21:ssä, pojanpoika Karjaportinkatu 51:ssä. Katariinan- eli Keisarinkadun (Luostarinkatu) numerossa 123 omisti Carl Alexander Hackmanin leski tontin vuosina 1850–1866. Lisäksi Marie Hackmanin Anton-veli omisti pari taloa kaupungissa. Kaiken kaikkiaan Viipurin Linnoituksen kaupunginosa, pieni kalliainen mäennyppylä, oli vahvasti lähisuvun kansoittama.³⁶⁴

Kaupunkitalo aseman osoittajana ja elämäntavan näyttämönä

Talon ulkoasu ja sisutus kertovat omistajan asemasta jopa talon sijaintia enemmän. Avioliiton ensimmäisinä vuosina nuoripari kunnosti Lauben taloa. Elokuussa 1800 maksettiin maalari Ripkinille kaksi ruplaa huoneiden maalaamisesta sekä sekalaisista korjaustöistä 4,50 ruplaa.³⁶⁵ Myöhemmin samana vuonna maksettiin muurarille korjaustöistä 2,80 ruplaa.³⁶⁶ Seuraavan vuoden alussa puuseppä Stolpelle maksettiin 31,75 ruplaa penkin ja sen sellaisten rakentamisesta.³⁶⁷ Taloa myös lisäeristettiin, mikä osaltaan lisäsi asuinmukavuutta.³⁶⁸ Nämä hankinnat voivat kertoa siitä, että Lauben talo oli vielä keskeneräinen J. F. Lauben kuoleman aikoihin tai sitten nuorenparin maku oli erilainen kuin vanhemman sukupolven, jonka asema oli jo vakiintunut.

Luonnollisesti talon kunnostustöihin vaikutti käytettävissä oleva raha. Huonoina tai epävarmoina aikoina Marie Hackman ei irrottanut rahaa talon tai asunnon parantami-

³⁶² Esim. vuoden 1820 henkikirjoissa on nimetty Kejsaregatan ja Waktklocksgatan, mutta ei Marie Hackmanin kotitalon katua tai tonttia. Vi 6, 1820. Viipurin kaupungin henkikirjat, KA. Vuonna 1825 Marie Hackmanin kotitalo on ensimmäisen korttelin tontilla numero viisi. Vi 15, 1825. Viipurin kaupungin henkikirjat, KA. Vuonna 1830 talo on Linnoituksen (Fästningen) korttelissa numero 5. Vi 25, 1830. Viipurin kaupungin henkikirjat, KA. Samoin vuonna 1840. Vi 44a, 1840. Viipurin kaupungin henkikirjat, KA.

[363] "An Haus in der Kloster Straße Miethe für die Buden 200 Ro. [...] Per Haus in der Kloster Straße Zies won 1/m R 1 Jahr à 6 % 1020 Ro [...] Per Haus in der Kloster Straße an Wilke wegen des untern Quartiers für 1 Fenster[...] 9,50 [...] Im Keller des Hauses in der Kloster Straße 40 Ancker ord. roth Wein, 15 do weiß per 2481,78 Ro. [...] An Haus in der Kloster Straße steht zu Büche mit 17502,24 Ro." December 1823, G 22 V, Hackman & Co, ELKA. Ilmeisesti talo toimi kirjanpitäjien asuntona ja siellä varastoitiin viinejä.

³⁶⁴ Suomen Yleisen Paloapuyhtiön arkisto, VAY 5044, 5045; Vi 44a, Viipurin kaupungin henkikirjat, KA; Enbom & Sandelin 1991, 53–54.

³⁶⁵ "August 1800. An mahler Ripkin das Zimmer zu mahlen 2- [...] für reparationes für diverse 4,50 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

³⁶⁶ "Decemb. 1800. An der Mäurer für reparationes 2,80." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

³⁶⁷ "Januar 1801. An Tishler Stolpe für 1 Vollbanck & ce 31,75." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

³⁶⁸ "April 1801. Arbeitslohn für 1 Absonderung ein Worhaus 1 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

seen. Toisaalta heti kun tilanne parani, maalarit, muurarit ja puusepät palkattiin korjaamaan asuntoa. Samoin suuria juhlia, kuten Fritz-pojan häitä tai Marie Hackmanin 60-vuotispäiviä, edelsi korjaus- ja uudistustyöt.³⁶⁹

Kunnostustöissä ensisijalla olivat vieraiden viihdyttämiseen tarkoitettu sali sekä vierashuoneet. Myös keittiötä kunnostettiin, jotta siellä voitiin valmistaa paremmin ja helpommin vieraille tarjottavia herkkuruokia. Tämä kertoo osaltaan siitä, että vieraille haluttiin näyttää ja tarjota parasta. Taloon ja asuntoon tehdyt parannukset olivat kuluttamista, jossa näkyi seuralämän vaatimukset ja tarpeet.³⁷⁰

Leskeysvuosinaan Marie Hackman käytti arkkitehti Brockmannin palveluksia.³⁷¹ Kuvernementinarkkitehtinä Brokckmann oli todennäköisesti jo puuhastellut isä-Lauben rakennushankkeiden parissa. Arkkitehti oli kallispalkkainen ammattilainen. Vuoden 1811 tilinpäätöksessä huhtikuussa 1812 käy ilmi, että arkkitehdille oltiin velkaa 9 403,46 ruplaa. Uudesta asuintalosta oli velkaa 19 568,38 ruplaa. Talosta oli aikanaan maksettu 10 000 ruplaa. Miltei kaksinkertaiseksi paisunut velka sekä talon ostohintaa lähenlevä arkkitehdin velka tarkoittivat sitä, että talon kunnostamista varten oli nostettu rahaa yrityksen kassasta. Tätä velkaa ei kiirehditty maksamaan, sillä vielä kahden vuoden kuluttua taloon kohdistuva velka oli yhtä suuri. Marie Hackmanin kuluttaminen muistuttaakin edellisen vuosisadan ylhäisaatelin kuluttamista. Johanna Ilmakunnas on osoittanut, että tuolloin ylhäisaateli saattoi käyttää linnojensa ja palatsiensa sisustamiseen yhtä paljon rahaa kuin niiden hankinta oli tullut maksamaan. Lisäksi kuluttaminen velkarahalla oli hyvin tyypillistä aristokraattisille piireille. Marie Hackmanin kulutuskäyttäytyminen eroaa säästäväisestä porvarillisesta käyttäytymisestä ja lähenlelee aristokratian kuluttamista.³⁷² Arkkitehti oli tarpeen, sillä rakennuksen kunnostus näyttää olleen varsin perinpohjainen toimenpide, johon Marie Hackman saattoi heittäytyä isänsä tavoin koko tarmolla. Sali ja vierashuoneet maalattiin ja seinä rapattiin kahdeksan muurarin työpäivän verran. Myös keittiötä kunnostettiin ja venäläisiä muurareita ja maalareita hyöri työmaalla.³⁷³

Vanhuusvuosina Marie Hackmanin sisustus- ja kunnostusmenot pienenevät. Marie Hackman saattoi olla tyytyväinen kerran hankkimiinsa laadukkaisiin huonekaluihin. On mahdollista, että muodin seuraaminen ei enää ollut tärkeää, kun asema kauppias-

³⁶⁹ "Per J. F. Hackmans Wwe [...] eine neue Lüster durch Heyno 404 Ro. Nov. 1823; Per J. F. Hackmans Wwe [...] Per Mauer Meister M. Järnström 96 Ro [...] Per J. F. Hackmans Wwe An Mauer Meister M. Järnström für diverse Reparatur im Comptoir und den oberen Zimmern laut Rechn. 91,50 Ro." Dec. 1823, G 22 V; "Die Versicherung der Mobilien unserer Madame Hackman, bei dortiger erster feuer Asseranz Compagnie zu erneuern. Die frühere Versicherung erlischt mit den 23 October. Net und war zur $\frac{3}{4}$ % abgeschlossene, da jedoch seit d--- das Haus unserer Madame Hackman, realises früher mit einem hölzernen dach versehen war, mit Eiser bedeckt warden so dürfen wir wohl mit Recht auf eine Ermüßigung das Prämie reicher." 21.10.1836, Gromme, St. Petersburg, B 67, Hackman & Co, ELKA.

³⁷⁰ "An Compagnie Handlung [...] Per Haushaltung. Der Zimmermacher à Conto 120 Ro, Beij der Reparatur des Saals & Gestzimmers 8 Mäurer Tagewercke & Calck 25,50." July 1812; "Per Haushaltung. [...] Der Russichen Malere pr saldo 100 Ro. Der hiesigen do für 2 Zimmer & die Kücher 18 Ro. Dem Mäurer Jekim hiefür 12 Ro." August 1812, Privat Memorial 1808-1815; "No 18468 für der Madame Marie Hackman née Laube gehörige Mobilien v 21 Octobr." 1/13.10.1837, Koch, bewollmächtigster der Russischen feuer Asseranz Compagnie, St. Petersburg, B 68, Hackman & Co, ELKA. Kalustuston uusimisen jälkeen sen palovakuutusta on korotettu.

³⁷¹ Meurmann 1977, 20-21. Tallinnalainen porvari Johan Brockmann oli nimitetty vuonna 1785 Viipurin edellisen arkkitehdin, alliuutnantti Jakob Friedrich Rampauin apulaiseksi. Kuvernementinarkkitehdiksi Brockmann nimitettiin saman vuoden kesäkuussa. Brockmann oli naimisissa viipurilaisen Maria Stenbergin kanssa.

³⁷² "April 1812. Per General Bilance An 22 Creditores. [...] An Joh. Fr. Brockmann 9403,46 Ro [...] An Neuer Wohnhaus 19568,38 Ro; April 1813. Per General Bilance. An 21 Creditorer. [...] An architector Brockman 8188,51 Ro [...] An neues Wohnhaus von M. Sutthoff 19568,38 Ro; April 1814. Per General Bilance An 19 Creditores [...] An Neues Wohnhaus von Mart. Sutthoff 19568,38 Ro [...] An Architector J. Brockman 7488,51 Ro.", Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA. Kun tilikirja vaihtuu, ei uudessa tilikirjassa enää ole merkitty uuden talon velkaa taseeseen. Ehkä se oli kuitattu vuosien 1815-1817 välisenä aikana. Katso myös Ilmakunnas 2009, 288.

³⁷³ "July 1818. Per Haushaltung [...] den Zimmermachlern à Conto 120 Ro, beij der Reparatur des Saals & Gestzimmers 8 Mäyrer Tagewercke & Calck pr 25,50 Ro; August 1812. Per Haushaltung [...] Den russischen Malere pr saldo 100,50 Ro, den hiesigen do für 2 Zimmer & die Küche 18 Ro, dem Mäurer Jekim hiefür 12 Ro, 500 stück Nägel 2,50." Private memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

yhteisössä oli vakiintunut. Toisaalta poikien vartuttua Marie Hackmanilla oli varaa ja mahdollisuus tehdä kalliitakin yksittäisiä hankintoja. Esimerkiksi Fritz-pojan häiden tienoilla Marie Hackman hankki 404 ruplaa maksaneen kristallikruunun.³⁷⁴ Kertaostoksena ja yksittäisenä esineenä tämä on kallein Marie Hackmanin jäljitettävissä olevista huonekalu- tai sisustusesinehankinnoista. Kristallikruunut olivat ylellisyyesineitä. Vuonna 1862 pojantytär Emmy kirjoitti isälleen, että Julius-veljen joululahjaksi toivoma kristallikruunu on ”tarpeetonta ylellisyyttä”, mutta kyseessä saattaa olla toive siitä, että nimenomaisesti joululahjan tulisi olla jotain käytännöllisempää.³⁷⁵

Mielenkiintoisen edellä mainitusta Marie Hackmanin kristallikruunusta tekee se, että se on ostettu naapurilta, kauppias Heynolta. Tämä Marie Hackmanin ikätoveri ja kauppiaskollega oli kotoisin Lyypekistä, joten on mahdollista, että hän oli tuonut tai tuottanut kristallikruunun Manner-Euroopasta.³⁷⁶ Tavaroiden hankkiminen toisten kauppiaiden kautta tai niiden ostaminen esimerkiksi kuolinpesien järjestämistä huutokaupoista oli yleinen tapa hankkia esimerkiksi huonekaluja. Tällöin huonekalut eivät välttämättä olleet uusinta muotia, mutta toisaalta niihin oli liittynyt edellisen omistajan statusleima eikä ollut mitenkään harvinaista, että myös Euroopan aateliset piirit kiersivät huonekalujaan huutokaupoissa.³⁷⁷

Kristallikruunuun asetettävien kynttilöiden laatu oli tärkeää. Ne eivät saaneet savutaa eivätkä valuttaa, jotta kallis kristallikruunu ei olisi mennyt pilalle. Näyttää siltä, että miltei kaikki kynttilät ostettiin. Pietarista hankittiin hienommat kastamalla valmistetut vahakynttilät sekä arkisemmat valetut talikynttilät. Tämän havainnon vahvistaa myös kirje Helsingöriin vuodelta 1823. Siitä käy ilmi, että ”huomaatte, että kynttilät voi hankkia halvemmalla & parempilaatusina metropolista”, eli Viipurissa valmistetut kynttilät olivat paitsi huonompilaatusia niin myös kalliimpia kuin pietarilaiset kynttilät. Ilmeisesti Pietarista oli saatavilla niin hyviä ja edullisia kynttilöitä, että niitä kannatti lähettää esimerkiksi Kööpenhaminaan, jossa Monrepos’n kartanon perijä Paul Nicolay oli Venäjän lähettiläänä.³⁷⁸ Toisin sanoen Viipurissa varakkaan herrasväen oli melko helppoa ja huokeaa valaista huoneet. Valo ja valaiseminen eivät olleet herrasväen elämässä sellaista ylellisyyttä, johon olisi ollut mahdollisuus vain suurimpina juhlapäivinä. Valo oli keino osoittaa asemaansa ja varallisuuttaan etenkin pimeinä syys- ja talvi-iltoina.

³⁷⁴ ”November 1823, Per J. F. Hackmans Wwe [...] eine neue Lüster durch Heyno 404 Ro.” G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

³⁷⁵ ”Ich habe nämlich gemerkt dass er sich einen Kronlichter zu seinem Salen wünscht; übrigens Könnt Ihr je selbst bestimmen af dieses ein unnöthiger Luxus Artikel ist und etwas Praktisches bester müß!” 16.10.1862, Emmy Cedercreutz J.F. Hackmanille, Vanhan arkistoluettelon mukaan HH 71, Handelshuset Hackman, ÅA.

³⁷⁶ Gustav Heyno (1774-1842) oli kotoisin Lyypekistä. Viipuriin hän oli saapunut vuonna 1790. Vuonna 1813 hän avioitui niin ikään saksalaissyntyisen Anna Sophia Carolina von Schantzin kanssa. Avioliiton solmimisen aikaan Gustav Heyno kuului kolmanteen kauppiaskiltaan, mutta kohosi nopeasti kiltajärjestelmässä, eli toisin sanoen vaurastui. Heyno harjoitti samanlaista puutavaraliiketoimintaa kuin Hackmanit. Wilmi 2008b.

³⁷⁷ Esim. ”Für Ludwigs Auction gekaufte div. Sachen 37,35 Ro.” May 1813, Privat memorial 1808-1815. Hackman & Co, ELKA; Andersson 2009, 166, 168; Ilmakunnas 2009, 295.

³⁷⁸ ”Our provisions of candles come all from St. Petersburg and prime goods (as You want for own use) are none to be had and if You consider that our shop keepers pays freight and take their profit on the Petersburg price You'll find that Candles can be got cheaper & better from the metropolis and from whence so many ships are coming to Your address.” 28.9.1823, Belfour, Ellah, Reinald & Co, Elseneur, B 46; Vuonna 1809 kynttilöihin käytettiin 70,30 ruplaa, vuonna 1814 366,10 ruplaa, vuonna 1825 259,12 ruplaa. Vuonna 1819 ostettiin vain talia 280,05 ruplalla. ”An Comp. Handl. [...] Per Haushaltung. [...] Jan. 1808 6 Pud 25 [liispund] dunne Lichte à 620 Cop nebst Fracht won Petersburg 43,87 Ro. [...] July 1808. An Comp. Handl. [...] Per Haushaltung [...] Durch Clementz & Berg [St. Petersburg] 16 [liispund] gegossene Lichte à 630 Co Ro 65,52. [...] Dec. 1808. [...] An Comp. Handl. Per Haushaltung. [...] Durch Laube aus Petbg folgendes 2½ Pud Talg Lichter 16 Ro. [...]” Privat memorial 1808-1815; G 5 V; Kynttilätilauksista katso myös 5.7.1798, Levanus, St. Petersburg, B 8; 17.8.1800, Levanus, St. Petersburg, B 10; 20.8.1801, Levanus, St. Petersburg (vedetyt tai käsintehdyt kynttilät); 28.8.1801, Levanus, St. Petersburg (keltaiset ja valkoiset vahakynttilät), B 14; 14.7.1808, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 27; ”[...] won den Lichten der Franz Fabrick uns eine Probe zu bringen wieweils auch dawon für seine Bude zu kaufen [...] won so schlacter qualität wie wir hier zu 10 Ro pr Pud kaufen können, alle Lichte sind von werderbenen Talg, dick und dünn, kurz und lang [...]” 7.11.1824, Küster & Co, St. Petersburg, B 50; ”[...] nicht weniger eine Parthie Lichte bezahlen und nach Copenhagen befördern die derselb uns etwa zustellen mögte.” 18./30.6.1826, von Nicolay, B 54, Hackman & Co, ELKA. Hackman & Co, ELKA; Garnert 2007, 103-129.

Luomalla kaupunkitilaan valaistun saarekkeen Marie Hackman saattoi viestiä myös ohikulkijoille talonsa vauraudesta ja asemasta.

Hankalat ja vaativat ylimääräiset työt, kuten esimerkiksi verhojen ripustaminen, teetettiin palveluskuntaan kuulumattomilla työntekijöillä tai palvelijoille maksettiin näistä töistä ylimääräistä. Lokakuussa 1802 maksettiin viisi ruplaa verhojen ripustamisesta, joten kyseessä ovat saattaneet olla kaksi vuotta aiemmin Pietarista tilatut vihreät rullaverhot. Ne oli syksyn tuplaikkunoiden asentamisen yhteydessä jouduttu ottamaan väliaikaisesti pois paikoiltaan. Vihreä oli hyvin tyyppillinen ja konservatiivinen valinta verhoiksi. Paksut rullaverhot laskettiin alas kesäisin, kun auringonvalon haalistava vaikutus huonekaluihin haluttiin estää sinä aikana, kun itse oleskeltiin Herttualassa. Talvisaikaan huoneiden ollessa valaistuna rullaverhoille oli käyttöä makuuhuoneiden ikkunoissa, kun yksityisyyden takaamiseksi ne vedettiin alas, jotta kadulla ja pihalla kulkijat eivät voineet nähdä Marie-rouvan liikuskelua kamarissaan vajavaisesti pukeutuneena. Vaikka rullaverhot olivat porvarillisen käytännölliset, niitä käytettiin aatelistartanoissakin ikkunoita pimentämässä.³⁷⁹

Rullaverhojen lisäksi ikkunoita koristivat pitsiverhot. Marie Hackman hankki uudet pitsiverhot vuonna 1826. Nämä verhot olivat brabantilaista pitsiä. Flanderin ja Brabantin belgialaispitsit olivat tuona aikana ylellisiä ja kalliita pitsejä. Kauppasuhteet Brabantin alueen Antwerpeniin takasivat melko vaivattoman pitsien hankinnan. Brabantinpitseissä tyyppillistä olivat erilaiset kukkakuviot, jotka aavistuksen kolmiulotteisina muodostuivat verkkopohjalle. Ripustamalla tällaiset pitsiverhot ikkunoihin kadulta ei suoraan pystynyt näkemään asuinhuoneistoon sisälle, mutta sen sijaan kadulla kulki-
jat näkivät asukkaan kalliit verhot osoituksena hienostuneesta sisustusmausta ja varakkuudesta. Verhot olivat ikään kuin esirippu, joka sulki herrasväen kodin rahvaan katseilta omaksi säädynmukaisen seurapiirin näyttämökseen.³⁸⁰

Verhojen ohella merkittävä aseman ja varallisuuden osoittava sisustustekstiili olivat matot. Paksut villamatot olivat mukavia, ne tekivät talvisin koleista kivitalon huoneista kotoisia ja estivät kaikumisen, mutta samalla ne kertoivat omistajansa mahdollisuudesta asettaa lattialle, sananmukaisesti kulutuksen kohteeksi jalkojen alle, kallisarvoisen tekstiilin. Vuonna 1816 kirjoitettu kirje kertoo mattojen alkuperästä, materiaalista ja väreistä. Kirje kuului seuraavasti:

*Olkaa niin ystävällinen ja lähettäkää aluksellanne villasta tehty matto, joka on valmistettu huoneen lattiaa varten, muodikasta väriä musta, kirkkaan punainen & vihreä tai keltainen noin kuusi jaardia pitkä ja kuusi jaardia leveä ei enempää kuin 20 £ hinnaltaan, me saimme sellaisia erittäin kauniita aiemmin Skotlannista.*³⁸¹

Noin 30 neliömetrin kokoinen matto oli kooltaan vaikuttava. Tämän kokoinen matto riitti peittämään kokonaisen huoneen lattian tai ainakin suurimman osan siitä. Skotlantilaiset, itämaisen mallin (ns. *Turkey model*) mukaan kudotut kaksinkertaiset mutta ohuet villamatot olivat tulleet erittäin suosituiksi 1700-luvun loppupuolella. Tuolloin niitä sanottiin olevan henkilöillä, jotka halusivat tehdä elämänsä mukavammaksi, mut-

³⁷⁹ "October 1802. Für aufhänge der Gardine 5 Ro." G 5 V; 40 ars. K-- dunckel, grün, zu Fenster Rolleaus." 13.71800, Bruun, St. Petersburg, B 11, Hackman & Co, ELKA; Mansén 2011, 244; Ilmakunnas 2009, 291; Vickery 2009, 227; Laitinen 2007, 608.

³⁸⁰ "[...] 2 Garnituren modernster Brab. spitzten in zwey verschiedenen schönen dessins [...] 8/20.31826, Lüning, Gogel & Co, Antwerpen, B 54, Hackman & Co, ELKA. Cumming & Cunningham & Cunningham 2010, 280.

³⁸¹ "Be pleased to send us by one of Your ships a carpet worked of wool to cover a rooms floor, of modish colours black, high red & green or yellow about 6 Yards long and 6 Yards broad not exceeding 20 £ in price, we get them formerly very nice from Scotland." 15/271.1816 Oxley, English & Oxley Lyn Rs, B 33, Hackman & Co, ELKA.

ta jotka tiesivät rahan arvon. Aikalaiset suosittelivat näitä villamattoja erityisesti kivitaloihin ja kylmiin ilmanaloihin. Matot alkoivat yleistyä Britannian säätyläistön parissa 1800-luvun alussa,³⁸² joten tässä muotivirtauksessa kuten niin monessa muussakin Marie Hackman seurasi kauppakumppaninsa Iso-Britannian säätyläistön esimerkkiä.

Skotlantilaiset matot olivat myös kuuluisia väreistään. Tyypillisimmät maton pohjavärit olivat musta, keltainen ja vihreä. Kuviot oli tehty punaisen eri sävyillä ja valkoisella, toisinaan myös vaaleansinisellä sekä kuparin- tai suklaanruskealla. Suosituin väriyhdistelmä näissä matoissa oli musta ja keltainen. Marie Hackman oli hyvin perillä muodinmukaisuudesta tilatessaan musta-keltaista mattoa. Myös punainen oli suosittu sisustusväri, joka oli tullut muodikkaaksi ympäri Eurooppaa 1700-luvun lopulla Ranskan hovin innoittamana. Punainen väri oli vallan symboli, joten se sopi hyvin Marie Hackmanin aseman osoittajaksi.³⁸³

Mattojen lisäksi Marie Hackmanin kotia koristivat tapetit. 1700-luvulla muotiin olivat tulleet eksoottisia, usein kiinalaisia, maisemia esittävät, seinälle ripustettavat käsinmaalatut tapetit. Tällaiset tapetit olivat kalliita, mutta kun tapetteja opittiin painamaan koneellisesti, tulivat ne useampien saataville ja kuviot muuttuivat enemmän ornamentinkaltaisiksi toistuviksi kuviojonoiksi painotekniikasta johtuen. Kuitenkin vielä 1800-luvun alussa tapetit olivat kiistaton statussymboli ja ylellisyyttä, sillä tapettien ripustamista seinille ei voinut perustella muilla kuin esteettisillä seikoilla. Painettujen paperitapettien yleistyessä tapetista tuli kohtuullisen edullinen ja helposti uusittavissa oleva keino muodinmukaistaa asuntoa.³⁸⁴ Marie Hackmanin seiniä koristavat tapetit eivät ehkä olleet Ranskassa valmistettuja muodikkaita ja Pietarissa hyvin kalliita tapetteja. Pietarissa oli avattu tapettitehdas, joka pystyi valmistamaan vastaavia tapetteja. On mahdollista, että Johan Friedrich Hackman nuorempi toi aitoja ranskalaisia tapetteja Ranskan-matkoiltaan. Hänen kotinsa seinillä oli viidessä huoneessa ranskalaiset tapetit ja pihapiirin toisenkin asuintalon yhdessä huoneessa oli seinillä ”hienot ranskalaiset tapetit”.³⁸⁵

Voi olettaa, että Marie Hackman valitsi tapeteissakin uusimman muodin mukaisia kuvioaiheita, jotka sopivat hänen punaista, keltaista, vihreää ja kullattua mahonkia sisältävään sisustukseensa. Nämä värit sisälsivät lukuisia symbolisia merkityksiä. Arvovaltaisain väri punainen oli aatelin suosima väri, johon liitettiin jalouden ja hyveellisyyden käsitteitä. Vihreä oli toiseksi arvokkain väri ja se oli suosituin huonekalujen verhoiluväriä sekä tapeteissa, sillä kullatut mahonkihuonekalut ja taulut näyttäytyivät edukseen vihreää vasten. Sen sijaan sinistä, 1700-luvun suosikkiväriä, ei Marie Hackmanin sisutushankinnoissa mainita. Marie Hackmanin empiretyylisen sisustuksen ei voi katsoa olleen erityisen naisellinen, vaan ennen kaikkea se oli sovelias kauppiastalouden vaurauden ja aseman osoittamiseksi. Matot, tapetit ja verhot olivat merkittävässä asemassa, kun pyrittiin luomaan vaikutelma aikaansa seuraavasta, varakkaasta ja paikalliseliittiin kuuluvasta kauppiastaloudesta. Tekstiilit viimeistelivät sisustuksen ja samalla osoittivat, että niiden hankkijalla oli oikeat kontaktit niin Brittein saarten matto- ja tekstiilitehtailijoihin, Antwerpenin kauppahuoneisiin kuin lähiseudun tapettimaakareihin.³⁸⁶

Etenkin juhlapäivien edellä talo oli siivottava. Rahan käyttäminen talon ylläpitoon kertoo asumiselle annetusta arvostuksesta. Puhtaat ja siistit asuinhuoneet olivat arvon

³⁸² Vickery 2009, 227.

³⁸³ Andersson 2009, 165; Vickery 2009, 174-175; Sarin 2005; Habib 2000.

³⁸⁴ Vickery 2009, 20, 167-183.

³⁸⁵ ”Mit Fränzösichen Tapeten ist hier nichts zu machen, war einmahl für ein Paar Zimmer braucht wählt hieselbst in St. Petersburg und in allgemeinen nimmt man Russische oder lässt gerade auf die Stuckarbeit mahlen. [...]” 28.9.1823, Küster & Co, St. Petersburg, B 46, Hackman & Co, ELKA: Viipuri, Hackman, Suomen Yleisen Paloapuyhtiön arkisto, Tarmo 2308, VAY 5045, KA.

³⁸⁶ Andersson 2009, 158-160, 167; Vickery 2009, 174-175; Ågren 2007, 175.

ja aseman mittari. Yleensä siivouksen hoitivat talossa asuvat palvelijat, joten näistä toimista ei ole jäänyt mainintoja tileihin. Poikkeuksen teki maaliskuussa 1802 Ignatius & Hackmanin kassasta Marie Hackmanille maksetut 128 ruplaa siivousta ja siivoajien juomarahoja varten. Summa on niin valtava, että sillä olisi palkannut ylimääräisen siivoajan vuoden jokaiseksi päiväksi, joten joko siivoajia on häärinyt kevään tullen kokonainen komppania, tai sitten yhdelle siivoajalle on ennen huhtikuista tilinpäätöstä maksettu hänen vuosipalkkansa.³⁸⁷ Jon Stobart, joka on tutkinut englantilaisia 1800-luvun alun kartanoita, on todennut, että pestävät verhoilumateriaalit tulivat yhä suosittuiksi, kun puhtaudesta tuli kunnollisuuden ja herrasväen tunnusmerkki.³⁸⁸ Satunnaisesti siivoajille maksetuista palkkioista huolimatta Marie Hackmanin kodin materiaalit olivat pääasiassa hankalasti puhdistettavia, joten jokakeväinen tomutus lienee ollut ainoa huoltotoimenpide sisustusteksteille.

Talvisaikaista asumismukavuutta lisäsivät ennen muuta lämpöä tuovat kaakeliuunit. Kaakeliuunit olivat myös muodikkaita, mutta eivät enää 1800-luvulle tultaessa yhtä ehdoton varallisuuden ja aseman merkki kuin niiden keksimisaikaan 1700-luvulla. Kaakeliuunien mallit, värit ja muotokieli kuitenkin kertoi omistajan tyyliä ja muodikkuudesta. Esimerkiksi Johan Friedrich Hackman nuoremman talossa oli kaiken kaikkiaan 11 kaakeliuunia. Näistä kolme oli suuria, valkoisin lasitetuin kaakelein päällystettyä uunia, joiden koristeena oli niin ikään valkoisia kaakelipäällysteisiä ”pystejä” (*byster*). Vaatimattomimmat kaakeliuunit oli vain rapattu valkoisella kalkkirappauksella. Polttopuista on toistuvia mainintoja tileissä ja ne muodostivat parisien prosenttia talousmenoista. Polttopuilla ja asumismukavuudella oli siis merkittävä osansa kulutusikäntymisissä. Samoin puuliiterit talojen pihoissa kertovat omaa kieltään asumismukavuuden eteen tehdyistä ponnisteluista.³⁸⁹

Marie Hackmanin kotitalon sisäkatto oli viipurilaisten kivitalojen ja aikakauden muodin mukaan tehty alabasterikipsistä ja sitä koristivat kattolistat eli korniisit (*cornichen*). Laudoista tehty sisäkatto oli rapattu alabasterista, kipsistä, kalkista ja liima-aineista valmistetulla seoksella. Tavoitteena oli, että seinät ja katto sulautuisivat yhtenäisesti jatkuvaksi linjaksi ja näin korostaisivat huoneen korkeutta. Alabasterikipsikatto oli ylellisyyttä, johon vain varakkaimmilla oli varaa. Viipurissa tällainen katto näyttää olleen hyvin tavallinen. Sen sijaan saman ajan kaupunkitaloissa Turussa katot oli tehty joko laudoista tai ne oli verhoiltu kankaalla. Pietarin vaikutus tyyliin ja mahdollisuus tuottaa kipsiä Baltiasta tekivät alabasterikipsikatot suosituiksi Viipurissa.³⁹⁰ Tällainen eri kaupunkien vertailu voi osoittaa paikallisia maku- ja tyyli mieltymyksiä. Se myös tekee näkyväksi sen, että se, mikä riitti asemanosoittamiseen Turussa, ei välttämättä kelvannut Viipurissa, jossa Pietarin vaikutus ja esimerkki sai herrasväen vaatimaan ylellisempiä materiaaleja ja valmistustapoja.

³⁸⁷ ”Merz 1802. Für Putz u Taschengeld an meine Frau 128,50 Ro. G 5 V; ylimääräisistä siivouskuluista katso myös ”August 1808. Per Haushaltung [...] den Hof zu reinigen 4 Ro.”; ”September 1808. Per Haushaltung [...] Reinigung am hofe 4 Ro.” Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; Siivouksesta katso Stobart 2014, 4. ”This reminds us of the ongoing cost and work of maintenance, and also the importance of making and keeping a house comfortable and presentable.”

³⁸⁸ Stobart 2014, 4.

³⁸⁹ Puuliiteriä löytyy talojen palovakuutusasiakirjoista. Katso esim. Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, (28) no 60 ja (38) no 72, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA; Koskinen 2012, 58; Mansen 2011, 244; ”August 1808. Per Haushaltung [...] Repariren der Ofen &ce 10,75; December 1811. Per Haushaltung [...] Dem Mäurer pr resto des obern Ofens und reaparaturen 30 Ro.” Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA. Polttopuihin meni vuonna 1809 472,19 Ro (4 % talousmenoista), 1814 50 Ro (0,3 % talousmenoista), 1819 583,37 Ro (3 % talousmenoista) ja 1825 452,60 (2 % talousmenoista). Lämmityksen merkityksestä asumismukavuudelle ja kuluttamiselle esiteollisessa Euroopassa katso Margairaz 2012, 197.

³⁹⁰ Kipsikatoista katso Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, (28) no 60 ja (38) no 72, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA; Koskinen 2012, 47. Hackmanit ostivat kipsiä omaan käyttöön. Katso esim. ”Per Comp. Handl. [...] An Haushaltung [...] für 30 Pud Gips à 30 Cop.” May 1808; ”Per Comp. Handl. [...] An Haushaltung [...] für 35 Pud Gips à 40 Cop.” Sept. 1808. Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA. Andersson 2009, 118. Arbogan porvariseliitin taloissa oli kipsikatot 1700-luvun puolivälin paikkeilla; Savolainen 2013.

Yksityinen ja julkinen tila

1800-lukua on pidetty tutkimuksessa privatisoitumisen vuosisatana. Tuolloin yksityiset tilat rajattiin vieraille avoimista, julkisista tiloista. Talo ja koti alkoivat merkitä eri asiaa. Näin ei kuitenkaan vielä ollut Marie Hackmanin elinaikana. ”Minun taloni” merkitsi sekä kauppiastaloa että kotia. On katsottu, että Venäjällä Nikolai I:n hallituskaudella (1826–1855) entisenkaltainen statuksen korostaminen sisustuksen keinoin pikkuhiljaa väistyi kodikkaampien interiöörien myötä. Samoihin aikoihin yksityisyyttä ja kotia alettiin korostaa naisellisena toiminnan kenttänä.³⁹¹

On kuitenkin muistettava, että monessa tapauksessa tilojen käyttötarkoitus oli neuvoteltavissa uudelleen tilanteen niin vaatiessa. Toisin sanoen naisilla oli pääsy miehiin konttoriin tai ”kirjoituskammariin”, mikäli tilanne niin vaati, ja samoin vieraita ja liikekumppaneita kestiin yksityishuoneistossa. Tilojen eriytyminen tiukemmin yksityisiksi ja julkisiksi oli hidas, 1800-luvun kuluessa edennyt prosessi, jonka aikana myös naisten osallistuminen kauppahuoneen liiketoimintaan vähentyi.³⁹²

Julkista tilaa Hackmanien kauppiastalossa edusti kadun tasalla oleva kerros. Siellä kaupparikirjanpitäjät työskentelivät omissa tiloissaan ja siellä olivat myös kirjanpitäjien makuuhuoneet. Talon toisessa kerroksessa sijaitsivat asuinhuoneet, jotka olivat jakautuneet vieraille avoimiin tiloihin sekä isäntäväen yksityisiin tiloihin. Gudrun Andersson käyttää Ervin Goffmanin innoittamana näistä tiloista niiden englanninkielistä nimeä ”*front stage*” ja ”*back stage*”. Nämä nimet korostavat asutun tilan teatterinomaisuutta. Tällaisella näyttämöllä toimimiseen kasvettiin ja oli totuttu 1700-luvun yhteiskunnassa, jossa valta ja asema tulivat esille näytöksenomaisina esityksinä kaikilla vallankäytön tasoilla. Erityisen tyypillistä tämä vallan teatterinomaisuus oli Venäjällä. Siellä valtaapitävien palatsit saattoivat olla näyttäviä kuoria, jotka kätkivät sisälleen loisteliiden juhlahuoneistojen lisäksi varsin vaatimattomat asuintilat.³⁹³

Esittäytyminen, esillä oleminen ja katsomisen kohteena toimiminen olivat porvariseiliitille merkittäviä aseman ja identiteetin luomisen hetkiä. Näille hetkille asunnossa oli omat tilansa. Viipurilaistaloissa asuinhuoneet sijaitsivat toisessa kerroksessa, kun taas kaduntasan kerros oli varattu liiketoimille tai virallisiin vastaanottoihin. Toisen kerroksen käyttötarkoitus ja nimitys tulivat suoraan Pietarista. Marie Hackmanin äidinkielellä tämän kerroksen nimi oli *Die Beletage*. Tämä jako yksityisemmän toisen kerroksen ja julkisemmän ensimmäisen kerroksen välillä toi tilankäyttöön myös vertikaalin arvoasetelman. Sen lisäksi, että osa tiloista sijaitsi talon etu- ja osa takaosassa oli tärkeää myös erottaa oliko tila ala- vai yläkerrassa. Näillä kaikilla tekijöillä on merkityksensä, kun tilan yksityisyyttä tai julkisuutta arvioidaan.³⁹⁴

Kauppahuoneen omistajattaren ei voi olettaa huolehtineen kirjeenvaihdosta ja tilien tarkistamisesta kirjanpitäjien pulpettien äärellä näiden työtiloissa talon ensimmäisessä kerroksessa. Viipurilaisissa kauppias- ja virkamieskunnan kivitaloissa oli toisen kerroksen isäntäväen huoneistossa toimistohuone tai kirjasto (*Skrifkammare*), jossa isäntä hoiti virkaansa tai muita töitään. Leskenä Marie Hackmanin voi olettaa ottaneen isännän kirjallisten töiden huoneen omaan käyttöönsä. Toisen kerroksen kirjoitushuonetta voi pitää yhtenä sukupuolittuneimmista tiloista kaupunkilaistaloudessa. Mikäli talon isäntä oli elossa, ei naisväellä oletettavasti ollut asiaa tähän miesväen kirjallisten töiden kammioon, jossa julkisen elämän vaatimukset limittyivät yksityisemmän elämän pii-

³⁹¹ Koskinen 2012, 48; Margairaz 2012, 197; De Vries 2008, 126-133; Kimerling Wirtschafter 1997, 16.

³⁹² Margairaz 2012, 196; Andersson 2009, 108; Tosh 1999a, 17, 23; Julkisen ja yksityisen tilan välisistä rajanvedoista on keskusteltu historian tutkimuksessa. Katso esim. Vickery 2009, 26-27 ja passim, Weatherill 1996 [1988], 217; Klein 1995a.

³⁹³ Knapas 2013c; Andersson 2009, 109, 128-129; Roosevelt 1995, Introduction, 39, 53, 130-132. 1700-luvun lopun ja 1800-luvun asuntorakentamisesta ja sisustamisesta katso Kärki 2014a ja 2014b.

³⁹⁴ Andersson 2009, 120, 123.

riin. On kuitenkin huomioitava, että tämä tila palveli kuitenkin enemmän tarkoitustaan kuin sukupuolta sinällään – isännän ollessa poissa tai estynyt, oli emännän astuttava tähän huoneeseen ja tartuttava siellä suoritettaviin tehtäviin.³⁹⁵

Viipurilainen erikoisuus, julkisen ja yksityisen välillä toimiva tila, olivat parvekkeet, joita oli miltei kaikissa 1700-luvun loppupuolella rakennetuissa taloissa ja joita ei esimerkiksi Schröderin Turkuun suunnittelemissa taloissa ollut. Parvekekaiteet olivat raudasta ja niihin oli taottu koristeelliset kiemuraiset pienat sekä rakennusvuosi tai omistajan nimikirjaimet. Tällainen parveke oli myös Hackmanien talossa, sillä vuonna 1813 parveketta korjattiin. Parveke oli viipurilaistaloissa yksi näkyvimmistä elementeistä, jonka pietarilaistuneet italialaisarkkitehdit toivat mukanaan. Voi vain arvioida millaiseksi parvekkeiden käyttö Viipurissa muotoutui. Katsottiinko sieltä ohikulki-joita, siirryttiinkö parvekkeelle näyttäytymään ja tulemaan nähdä, vai toimiko parvekkeen ovi vain tuuletuskeinona helteellä, joka Viipurissa vilvoittavasta merituulesta huolimatta saattoi tehdä olon tukalan kuumaksi ja kosteaksi. Marie Hackmanin sukupiiriin kuulunut Helena Rosalie Frese kuvailee kirjeessään isälleen, miten 1700-luvun Moskovan läheisellä maaseudulla sijainneessa kartanossa parvekkeella kuunneltiin satakielen laulua. Viipurin kaltaisessa pienessä kaupungissa saattoi olla mahdollisuus kuulla linnunlaulua, mutta on myös mahdollista, että kaupungissa parvekkeelta kuunneltiin vaikkapa ohikulkevan posetiivarin tai lauluintoisten ylioppilaiden esityksiä.³⁹⁶

Varhaismodernissa kaupungissa tavanomainen ja hyvin konkreettinen yksityisen ja julkisen välinen erottaja oli aita. Se erotti konkreettisesti julkisen katutilan yksityisemmästä pihasta. Erityisesti öiseen aikaan oli tärkeää, että pihapiiri voitiin sulkea aidalla ja portilla katutilasta, jossa kunnialliset ihmiset eivät yöllä liikkuneet.³⁹⁷ Hackmanin talossa pihan ja kadun erottava aita oli rakennettu puusta ja rapattu kalkkiseoksella.³⁹⁸

Huonekaluhankinnat

Marie Hackmanin asuinhuoneet olivat hänen kotinsa, mutta toisaalta myös hänen asemansa edellyttämä huoneisto. Sisustuksella voitiin luoda ikään kuin lavastus näyttämölle, jonka asunto kokonaisuudessaan muodosti. Aikalaiskäsitteiden mukaan sisustuksen uusiminen oli keino voittaa naisen sydän puolelleen. Säätyläisnaisten tiedettiin arvostavan korkealle ajanmukaista sisustusta.³⁹⁹ Näistä syistä, sekä puhtaasti käytännöllisistä pakotteista johtuen, Johan Friedrich Hackman teki huomattavia huonekaluhankintoja sekä ennen avioitumistaan että pian sen jälkeen. Vuokrahuoneissa asuva poikamies ei omistanut sopivaa huonekalustoa, jolla avioparin koti olisi voitu si-

³⁹⁵ Kirjastoista ja kirjoituskamareista katso esim. Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, (28) no 60 ja (38) no 72. Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA; Andersson 2009, 122.

³⁹⁶ "September 1813, Per Haushaltung [...] wegen zur Reparatur des Pferde Stalles, Daches & Balcons genomener Bretter [...] 40,83." Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; "Hier apres souper nous avons ete au balcon entente le chant du Rossignol [...]" 1797, SLSA 1683, Helena Rosalie Freses arkiv, Svenska Litteratursällskapet i Finland. Valurautaparvekkeista katso Klinge 2012, 88. Klinge huomauttaa, että Ruotsissa tai muissa maissa vastaavia parvekkeita ei ollut. Ne olivat pietarilainen erikoisuus, jonka jo aikalaiset huomasiivat.

³⁹⁷ Laitinen 2007, 602.

³⁹⁸ "January 1808. An Architector Brockmann. Für folgendes so ich an Generl. Steinheil geliefert 400 stück nägel [...] desgleichen Schloesser mit Messing [...] ditto ordinaires [...] 6 stück Schaufeln nach engl. art [...] 6 stück do ordinaire [...] 6 stück russische Garten Schaufeln [...] 79,90; Merz 1808 Per Haushaltung. An Ziegelbrennerey, 2000 stück Ziegelsteine an H. General Steinheil 20 Ro; April 1808, 30. Für 25 Pud Gips 12,50 Ro [...]. Per Haushaltung. An Ziegelbrennerey für won letztere zum Bau des Haus genommen 7450 stück Ziegelsteine 74,50 Ro; August 1808. Per Haushaltung [...] den Hof's Zaum mit Breter zu Bedecken und den Pferde zu machen 8,50 Ro; 40 Tonn Kalck won Sirikow zum Bau des hof zaumes zu der Preisse 63 Ro, 4½ Dutz breter aben dazu 11,50 Ro; September 1808. Per Haushaltung [...] Für das Anstreichen des Hof Zaumes und der beiden Pforten 22 Ro. Die Pforten bei der unter Pforte mit Eisen blech zu beschlagen 3 Ro; October 1808. Per Haushaltung [...] 5 Tonen kalck zu hofs Reparatur 8 Ro, An Karp Uschinow die Hof's Mauer zu machen u das ganze Haus zu repariren 100 Ro.". Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

³⁹⁹ Vickery 2009, 101.

sustaa. Siksi ensimmäisenä aviovuonna pariskunta hankkikin esimerkiksi viisi hyllylistä klaffipöytää kymmenellä ruplalla.⁴⁰⁰ Marie Hackman luotti sukulaisensa, kreivitär Natalie Steinheilin, makuun ja kontakteihin. Hänen kauttaan tai häneltä hankittiin tusinan verran nahkaisia tuoleja sekä nahkasohva 40 ruplan hintaan. Sukulaisiin turvautuminen vähensi hankinnan sisältämiä riskejä. Samalla se oli keino vahvistaa sukusidettä ja osoittaa suvun asemaa ja jatkuvuutta.⁴⁰¹ Kalusteita nuoripari sai mitä todennäköisimmin myös Marien isoäidiltä ja talokauppojen yhteydessä maaseudulle muuttaneelta isotädiltään. Vuonna 1800 kuolleen isoäidin omaisuus mainitaan myös vuonna 1809 tehdyssä sopimuksessa, jossa Marie Hackman lunastaa veljensä ulos kuolinpesästä. Täten kaikkia huonekaluja, astioita ja muita tarvekaluja ei tarvinnut ostaa eikä niitä siten näy tileissä tai mainita kirjeissä.⁴⁰²

Uusi muoti ja muodinmukaisuus edellyttivät kuitenkin joitain hankintoja. Kesäkuussa 1800, yhdessä tuolien kanssa hankittiin myös peili, joka saapui Pietarista. Viipurin oman peilitehtailijan peilit olisi ollut helppo hankkia, sillä tehtailija Lundh asui Hackmanien lähellä Linnoituksen kaupunginosassa, mutta hänen peilinsä eivät jostain syystä kelvanneet Marie Hackmanille. Ehkäpä Hackmanit pitivät hienompana ostaa peilinsä Pietarista, jossa näihin esineisiin oli liittynyt pietarilaisuuden ylellisyysleima sen lisäksi, että ne laadultaan ja tyyliään olivat omaa luokkaansa. Ilmeisesti Lundhin tehtaantuo- tinto ei miellyttänyt Hackmanien makua tai niiden hinta ei ollut oikea, vaikka nämä tuotteet kelpasivat pietarilaisillekin asiakkaille – tai ainakin näin turkulaisille ostajakandidaateille uskoteltiin.⁴⁰³ Peilit olivat 1700-luvun lopulla jo melko tavallisia sisustuselementtejä, mutta peilien laatu, tyyli ja niiden lukumäärä kertoi omaa kieltään omistajansa asemasta, mausta ja varallisuudesta. Samassa kuormassa peilien kanssa tuli sintsiä, jota todennäköisesti käytettiin tuolien ja sohvien verhoiluun tai verhoiksi. Sintsi oli arvokkaampi valinta kuin villakankainen moaree, joka oli esimerkiksi englantilaisen maalaissäätyläistön suosima verhoilukangas.⁴⁰⁴

Toisena avioliittovuonna saapui suuri huonekalukuorma Bruunien kauppahuoneelta. Bruuneilta tai heidän kauttaan hankittiin 12 lukutuolia tyynyineen, divaani, 18 tuolia sekä kaksi peiliä.⁴⁰⁵ Hackmanien Bruuneilta hankkimat huonekalut saattoivat olla alkuperältään pietarilaisia tai sitten ne olivat Tallinnasta, sillä Bruuneilla oli kauppa- ja sukukontakteja näihin molempiin Itämeren kaupunkeihin. Oli hyvin tavallista, että tuoleja oli paljon. Tuolien suuri määrä kertoo vilkkaasta seuraelämästä, sillä monilukuinen vierasjoukko tarvitsi istuimia. Osa tuoleista saattoi päätyä Herttualaan, jossa sielläkin tarvittiin istuimia kesävieraita varten. Tuoleilla oli oma hierarkiansa, jossa pehmeät ja mukavat luku- eli nojatuolit olivat ylimpänä ja kangasverhoillut puutuolit alimpana. Nahkaiset istuimet sijoituivat näiden kahden väliin. Nojatuolit, sohvasta puhumattakaan, olivat arvokkaita ja kertoivat omistajansa arvovallasta, mausta ja muodinmukaisuudesta.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ "Juni 1800. Für 5 Klapptische mit gestelle." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁰¹ "July 1800. An der Generalin Steinheil [...] 1 Dtz. Stühlen u Kanape mit Leder 40:- [...] Führ u trägerlohn für Spiegel &ce aus St. Petersburg. [...] Fracht für Zitz &ce aus St. Petersburg 1,50." G 5 V, Hackman & Co, ELKA; Andersson 2009, 168.

⁴⁰² Marie Hackman – Anton Georg Laube 19.4.1809, vanha signum HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁴⁰³ "Wi hafwa här hos oss et[t] fenster, och et[t] Spegel-Glas Fabrique, hwilcket senare mö[n]stef[r]dels arbetar för Petersburg, och hwarthän äfwen det mästa spegel-glas härifrån försändes. Prisserne äro inet alltid lita, och rätta sig efter en stor[r]je eller mindre efterfråga." 17/28.7.1798, Augustin Jr., Åbo, B 8, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁰⁴ "July 1800. An der Generalin Steinheil [...] 1 Dtz. Stühlen u Kanape mit Leder 40 Ro [...] Führ u trägerlohn für Spiegel &ce aus St. Petersburg. [...] Fracht für Zitz &ce aus St. Petersburg 1,50 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA. Peilit katso Andersson 2009, 159; sintsi katso Vickery 2009, 227.

⁴⁰⁵ "July 1800. Won C. & E. Bruun in Fried. Folgender 12 Lesestühle mit Kiissen 60 Ro, 1 Divan mit do 50 Ro, 18 Stühle à 2½ Ro 45 Ro, 2 Spiegel 120 Ro, für die Kiste & Emballage 20 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA; Kalleinen 1997.

⁴⁰⁶ Andersson 2009, 156-157.

Esikoispojan syntymä sai tuoreen isän hellittämään kukkaronsa nyörejä. Hän päätti käyttää rahaa mahonkiseen pöytään, jossa oli marmorinen päällys ja pronssiset helat. Tämä pöytä tilattiin Pietarista.⁴⁰⁷ Pöytiä oli useita erilaisia käyttötarkoituksia varten, kuten esimerkiksi erillinen pelipöytä, jollaisen sai vuonna 1803 seitsemälläkymmenellä ruplalla. Usein naisilla oli oma ompelupöytä, mutta sellaista ei tileissä tai kirjeissä mainita. Myöskään kirjoituspöydästä ei ole mainintaa lähdeaineistossa, vaikka sellainen mitä todennäköisimmin taloudessa oli. Kaikki pöydät sijoittuivat asunnon julkiseen tai puolijulkiseen tilaan, niihin huoneisiin, joissa vastaanotettiin vieraita. Kirjoittaminen, pelaaminen ja ompeleminen olivat osa sosiaalista kanssakäymistä ja säädynmukaista seurustelua, mutta Marie Hackmanille kaksi ensiksi mainittua olivat myös osa kauppiaan identiteettiä.⁴⁰⁸

1800-luvun alkupuolella muotiin tulleen empiretyylin ja etenkin sen pietarilaisen version mukaan monet huonekalut olivat lehtikullalla koristeltuja. Suosittu puulaji oli mahonki, mutta myös valkoiseksi maalattuja huonekaluja oli saatavilla, joskin nekin usein kultauksin koristeltuina. Pietarilainen tyyli kultauksineen oli näyttävää ja kynttilänvalossa kiiltelevät jalopuiset, kulta- tai pronssikoristeiset huonekalut olivat näkyvä osoitus omistajansa asemasta. Viipurissa näitä uusmuotisia huonekaluja nähtiin jo 1800-luvun alussa, kuten Hackmaneidien tilit ja kirjeenvaihto paljastavat. Sen sijaan Helsinkiin näin ylellisiä tavaroita alkoi tulla suuremmassa määrin vasta 1840-luvulla, kuten tarkkasilmäiset aikalaiset panivat merkille. Esimerkiksi 1840-luvulla Zachris Topeliuksen kodissa ei vaimolla ollut omaa peilipöytää ja perheen käytössä oli vain neljä huonetta, joiden kalustuksena oli petsatusta koivusta ja lepästä valmistettuja huonekaluja. Pietarin läheisyys ja johtavan herrasväen vauraus 1800-luvun alun Viipurissa näkyi ylellisenä kuluttamisena.⁴⁰⁹

Huonekalujen hankinta osoittaa, että Viipurin eliitin parissa pyrittiin jäljittelemään pietarilaista tyyliä ja makua. Mikäli mahdollista, käytettiin itseä ylempisäätisiä kontakteja joko makutuomarina tai sitten heidän vanhoja esineitään kelpuutettiin käyttöön Viipurissa. Toimiakseen statuskuluttamisen välineenä ja aseman osoittaja esineen oli oltava riittävän kallis, epätavallinen, vanha, hyvälaatuinen sekä sellaisten ihmisten hyväksymä, joilla oli kiistaton statusasema. Tällaisia voi olettaa Natalia Steinheililtä hankittujen huonekalujen olleen. Lisäksi esineen hankinnan tuli olla mahdollista vain harvoille joko hintansa, saatavuutensa tai muiden rajoittavien tekijöiden takia. Ostajan oli myös kyettävä erottamaan esineen sisältämät monimutkaiset sosiaaliset viestit sekä erottamaan muodikkas, hyvän maun mukainen ja hyvälaatuinen tavara epäkelvosta. Statusesineiden hankkiminen ei kuitenkaan ollut vain itseä ylempisäätysten seuraamista, vaan paikallisella eliitillä oli mahdollisuus luoda omia statuskuluttamisen muotivirtauksia ja uudenlaista statuskuluttamista. Tällaisella paikallisella esikuvalla oli omassa yhteisössään mahdollisuus saada valtaa. Mahonkihuonekalut kultauksineen viestivät mausta ja identiteetistä, joka kytkeytyi pietarilaiseen elämäntyyliin. Tällaista kosmopoliittia elämäntapaa eivät vuoden 1809 jälkeen Viipuriin saapuneet Ruotsin puoleisen Suomen virkamiehet ymmärtäneet, kuten uusin tutkimus on ansiokkaasti tuonut esille.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ "Novbr. 10:1801. An die specif. won Zagel [...] 1 marmornen Tish auf feinen mit Machagony und brond belegten [...] Ro 35 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁰⁸ "Juny 27:1803. Für 1 Spieltische 70 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA. Pöydistä katso Andersson 2009, 161.

⁴⁰⁹ Matti Klingenin siteeraama venäläinen sotilas ja kirjailija Faddei Bulgarin oli havainnoinut, että Helsinkiin mahonkihuonekalut, parkettilattiat ja pronssikoristelut tulivat vasta 1840-luvulla. Vielä Suomen sodan aikaan niitä ei Helsingissä nähty. Topeliuksen talon sisustuksesta myös Klinge. Klinge 2012, 270, 272.

⁴¹⁰ Kaukiainen 2014 a-b; Wolff 2014b; Andersson 2009, 147-148.

Suurin osa huonekaluhankinnoista tehtiin Pietarista, joka oli keisarillisen Venäjän pääkaupunki. Ruotsin porvariseliittiä tutkinut Gudrun Andersson toteaa, että kaupungit olivat porvarillisen kulutuskulttuurin *primus motor*. Siellä syntyi kokonaan omanlainen porvarillinen kulutuskulttuuri. Venäjällä porvaristoa ei 1800-luvun alussa ollut samanlaisena käsitteellisenä ryhmänä kuin monissa muissa Euroopan maissa.⁴¹¹ Tämän voi havaita vaikuttaneen myös kuluttamisen tapoihin. Epäyhtenäiselle, monista eri kansallisuuksista ja varallisuusryhmistä muodostuneelle kauppiaskunnalle ei voinut muodostua yhteistä ammatillista ryhmäidentiteettiä, joka olisi näkynyt heidän kulutusvalinnoissaan. Näyttääkin siltä, että yhteinen kieli- ja kulttuuritausta sekä sukulaisuus- ja ystävyysuhteet olivat merkittävämmässä asemassa. Tällöin myös erisäätyisten mutta varakkuudeltaan tai kulttuuritaustaltaan samanlaisten yksilöiden kuluttaminen oli samantapaista. Varakkaampien, samaan kulttuuritaustaan kuuluvien, kuluttamista oli luonnollista jäljitellä. Marie Hackman jäljitteli kulutusvalinnoissaan pikkuserkkuaan Natalie Steinheiliä. Pietarissa he kuuluivat molemmat saksankieliseen vähemmistöön, jolla oli kytköksiä kaupungin kauppias- ja upseerikuntaan sekä pikkuvirkamiehiin. Aateluus tai kauppiaskuntaan kuuluminen ei ollut erottava tekijä heidän välillään. Tämän säätyeron yli kantoivat sukulaisuuden, yhteisen kielen ja pikkukaupunkilaistaustan sillat.

Huonekaluhankintojen sukupuolittuneisuus

Huonekalujen hankkiminen oli mitä todennäköisimmin avioparin yhteinen hanke, vaikka toisinaan miesten osuutta sisustusratkaisuissa on korostettu. Tämä johtuu osittain siitä, että naistenvälisistä neuvotteluista ei ole jäänyt kirjallista lähdeaineistoa. Näin ei myöskään Marie Hackmanin ja Natalie Steinheilin välisistä huonekalukaupoista ole muita kuin tilikirjamerkintöjä. Kreivitär Steinheil sai toimia varsin itsenäisesti, sillä hänen puolisonsa Fabian Steinheil joutui upseerintoimiensa ja käynnissä olevien Napoleonin sotien vuoksi viettämään pitkiä aikoja kasarmillaan, linnoitustöissä tai rintamalla. Siten ei voikaan todeta, että huonekalujen hankkiminen olisi ollut täysin miesten sfääriin kuuluvaa kuluttamista, vaan naisilla oli näissä toimitissa oma sanansa saattavanaan.⁴¹²

Miesten keskinäisistä huonekalukaupoista on sen sijaan mainintoja Hackmanin kirjeenvaihdossa. Kirjeessä ystävälleen kollegiasessori Johan Zagelille Pietariin Johan Friedrich Hackman valitti vaimonsa tuhlaavaisuuden olevan ”ristini, [joka] minun pitää kantaa”. Toisaalta tuhlaavaisuus on mahdollista molemmille puolisoille. ”Koska vaimoni haluaa käyttää rahaa, niin sitten minäkin annan mennä”, kirjoitti J. F. Hackman.⁴¹³

Tämä kirje on ainoa todistusaineisto sellaisesta sukupuolittuneesta kuluttamisesta, jonka esimerkiksi Thorstein Veblen on nähnyt olleen tyyppillistä ”joutilaan luokan” (*leisure class*) kuluttamiselle ja josta 1700-luvun moralistis-filosofiset pamfletit varoittivat. Veblenin mukaan joutilaan keskiluokan naisten ainoa tehtävä oli kuluttaa se, mitä heidän aviomiehensä ennättivät ansaita.⁴¹⁴ Yllä oleva Johan Friedrich Hackmanin kirje kuitenkin osoittaa, että tuhlaaminen ei ollut vain aviovaimojen etuoikeus. Myös miehet saattoivat tuhлата, mutta siihen aikakauden moralistit eivät tarttuneet samalla mielen-

⁴¹¹ Andersson 2009, 110; Kimerling Wirtschafter 1997, 71, 78.

⁴¹² Ilmakunnas 2009, 286; Vickery 2009, 124-125.

⁴¹³ [...] und Ihnen gleich wieder incommodiren zu wollen. Ich gehe zwar ungern daran aber was soll ich machen? Ich habe einmahl das Kreuz, und muss es also tragen. [...] Da meine Frau so weil Geld werschwenden will, so will ich auch etwas aufgehen lassen. Den marmornen Tisch, wovon ich Ihnen schon einmahl schrieb wollen Sie nun besorgen.“ 29/10.1801, Zagel, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

⁴¹⁴ Veblen 2011 (1899), 22.

kiinnolla kuin naisten ylettömänä pitämäänsä kuluttamiseen. Näitä moralistis-filosofia pohdintoja seurattessaan Veblen on päätenyt luomaan teoriansa, jonka Johan Friedrich ja Marie Hackman toiminnallaan kumoavat. Osittain tämä johtuu ajankohdasta, jolloin Veblen kirjoitti tekstinsä. Tuolloin teollistuminen oli jo muuttanut maailmaa. Veblenin tekstissä on implisiittinen oletus, että alemmat säädyt tai säätykierrossa alentuneet jäljittelevät ylempisäätysten elämäntapaa. Tähän heillä ei kuitenkaan ole varaa, sillä aviomiesten palkat eivät riitä elättämään ”joutilasta” vaimoa.

Aviomiehen kirjeen humoristinen sävy osoittaa, että Marie Hackmanilla oli aivan samanlaiset oikeudet käyttää rahoja parhaaksi katsomallaan tavalla kuin hänen aviomiehellään. Kuluttamisen motiivit olivat luonnollisesti nuoren perheen tarpeet mutta myös uuden aseman asettamat vaatimukset. Perheellisenä kauppiaina ja kauppahuoneen omistajana oli viestittävä elämäntavasta, jossa uudet huonekalut ja näyttävät tekstiilit loivat omaa käsitystään vauraasta kauppiastaloudesta. Kauppiaalle varallisuus merkitsi luotettavuutta, kykyä taata toiminnan jatkuminen. Samalla luottamus edesauttoi koko kauppiasyhteisön menestymistä. Toisin sanoen sisustuksella luotiin sosiaalista pääomaa.

Hallitsijankuvat uskollisuuden osoittajina

Marie Hackmanin seurusteluun varaamien huoneiden seiniä koristivat patsaat ja taulut. Uusin tutkimus Viipurin 1800-luvun kuvataideharrastuneisuudesta ja kuvataiteisiin liittyvästä kulttuurielämästä toistaa aiempia näkemyksiä siitä, että kuvataiteet eivät olleet viipurilaisille yhtä merkittäviä kuin teatteri ja musiikki. Viimeisimpänä aiheesta kirjoittanut Charlotta Wolff tuo esille, että Viipurissa kuvataiteiden asema oli samanlainen kuin pohjoissaksalaisen kulttuuripiirin kaupungeissa ja siten erilainen kuin muissa Suomen kaupungeissa. Tästä syystä viipurilaisten kuvataiteilijoiden aihevalinnat ja kuvataidekokoelmat on nähty ”epäsuomalaisina”.⁴¹⁵

Kuvataiteilla oli kuitenkin oma merkityksensä aseman osoittajana. 1800-luvulla suosittuja aiheita olivat muotokuvat sekä pienet maisemamaalaukset. Herrasväen salien seiniä koristivat myös tunnettujen maalauksien jäljennökset kaiveruksina ja painokuvina. Tigerstedt mainitsee Hackmanien seiniä koristaneen 16 taulua ja 12 kupari-piirrosta, joiden joukossa oli myös keisarin muotokuva.⁴¹⁶ Syksyllä 1801 Levanus-ystävä toimitti suuriruhtinas Konstantinin rintakuva. Koska rintakuva maksoi vain 22,50 ruplaa, oli se todennäköisesti valmistettu kipsistä. Hallitsijaperheen rintakuville tilattiin puuseppä Rosengreniltä jalustat, jotka maksoivat 30 ruplaa. Hallitsijoiden kuvien pitäminen esillä osoitti isäntäväen uskollisuutta ja lojaalisuutta kotimaan esivallalle. Sen sijaan Hackmaneilla ei ilmeisesti ollut esimerkiksi sellaisten ranskalaisten filosofien kuin Voltaire tai Rousseau rintakuvia tai kirjailijoina ja runoilijoina kunnostautuneiden saksalaisen Goethen tai venäläisen Puškinin muotokuvia. Johan Friedrich Hackman kyllä seurasi filosofis-ajankohtaisia lehtiä, mutta lähdeaineiston perusteella ei voi päätellä, että hän olisi hankkinut suurten ajattelijoiden kuvia kotiinsa.⁴¹⁷

Pierre Bourdieu on osoittanut, että esineillä on materiaalisen arvonsa lisäksi kulttuurista arvoa, jonka avulla ne osoittavat perheen ja suvun jatkumoa sekä sosiaalista iden-

⁴¹⁵ Wolff 2014b, 371-374 viittaa Tigerstedtiin kirjoittaessaan Hackmanin taidekokoelmista. Muilta osin lähteinä ovat Olli Valkonen (Viipurin taiteenystävät 1890-1940 [Helsinki 1992] ja Sven Hirn (Ruuth & Halila 1981).

⁴¹⁶ Tekstistä ei käy ilmi, mistä Tigerstedt on tämän tiedon saanut. Esimerkiksi hänen teoksensa liitteenä olevassa epätäydellisessä perukirjakopiassa ei taideteoksia mainita lainkaan. Tigerstedt 1940, 170.

⁴¹⁷ ”September 801. 1 Büste der Grossfürsten Constantin von Levanus 22.50; October 22. 1801. An Tishler Rosengren [...] für 2 Piedestals 30 Ro.” G 5 V, Hackman & Co, ELKA; Wolff 2014b, 371; Steinrud 2013; Bourdieu 2007 [1979], 76-77; Ågren 2007, 178; Purdy 2000, 74-75.

titeettiä. Tämän perusteella voisi olettaa, että viipurilaiset tulokkaat Laube ja Hackman olisivat pyrkineet hankkimaan esineitä, joihin voi liittää ajatuksia suvun jatkumisesta ja aseman osoittamisesta. Vasta-aateloituna virkamiehenä Laube ja Johan Friedrich Hackman kauppiaina ja konsulina olivat riippuvaisia hallitsijan harjoittamasta politiikasta ja mahdollisesti myös tämän henkilökohtaisista suosiosoituksista. Tällöin heille oli tarkoituksenmukaista osoittaa alamaisuutensa keisarin ja keisariperheen kuvin ja pat-sain. Identifioituminen uuteen kotimaahan näkyi myös sisustusvalinnoissa.

Marie Hackmanin seinillä saattoi olla myös ystäväpiirin taitavien harrastajamaalareiden tuotoksia. Fabian Steinheil oli taitava maalari, jonka voi olettaa lahjoittaneen töitään vaimonsa sukulaisille. Johan Friedrich Hackman nuoremman vartuttua hänen ystäväpiiriinsä kuuluneet taiteilijat viettivät kesiään Herttualassa, jossa myös Julie Sophie Hackman maalasi vesiväritöitään.⁴¹⁸

Muotokuvat

Marie Hackmanista on säilynyt vain kaksi kuvaa. Toinen on litografia tai muu painokuva, joka on julkaistu von Koskullin artikkelissa ja sittemmin muissa julkaisuissa. Tämän nuoruudenkuvan alkuperää ei voi jäljittää, joten se saattaa olla tehty hänen kuolemansa jälkeen ja täten sen ja kuvan kohteen yhteyttä on vaikea osoittaa. Sen sijaan voidaan todistetusti osoittaa, että Marie Hackman maalautti itsestään muotokuvan vuoden 1820 tienoilla. Talon isäntäväestä maalatut muotokuvat toimivat sosiaalisen pääoman osoittajina. Ne olivat myös osa seuralämää, sillä yhteisissä illanvietoissa luotiin uusia silhuetti-, piirros- ja maalauskuvia paikallaolijoista. Kuvat toimivat siten sosiaalisen pääoman luojina ja lujittajina.⁴¹⁹ Aatelisille muotokuvat olivat tärkeitä sukuylpeyden osoittajia. Samalla ne osoittivat muotokuvan kohteen persoonallisuuden, muodinmukaisuuden ja taloudellisen aseman. Muotokuvat myös heijastivat ihanteellista aateliselämäntapaa, joten usein näihin kuviin oli maalattu taustalle suvun kartano ja muotokuvan kohde esitettiin esimerkiksi metsästyks- tai sotilasasuun pukeutuneena. Naiset kuvattiin yleensä parhaimpiinsa pukeutuneena ja kalleimmat korut yllään. Rekvisiittana saattoi toimia myös kirja, käsityökori tai lemmikkieläin.⁴²⁰

Mitään näistä ei ole kuvattuna Marie Hackmanin muotokuvaan. (Kuva kannessa) Se on kooltaan varsin vaatimaton öljymaalaukseen, sivumitoiltaan noin puoli metriä. Sen maalasi Viipurissa vieraileva kiertävä taiteilija Olaf Oldenburg.⁴²¹ Muotokuvan taustalla ei ole mitään, mikä viittaisi Marie Hackmanin sukuun tai hänen kauppiantoimiinsa, vaan tausta on miltei keskeneräisen oloinen. Oldenburgin maalauksia ei voi verrata naapurikartanon isännästä von Nicolaysta ja hänen perheestään maalattuihin muotokuviin, jotka olivat taiteilija Johann Baptist Lampin maalaamia. Pietarin hovipiirin suosima taidemaalari Lampi maalasi useita muotokuvia sekä Katarii-

⁴¹⁸ "Dessutom ritat han [general Steinheil] mäterligt, vilket hans taylor som pryder rummen vittnar om. [...] Taylor utgör här den modernaste prydndad man kan ha. I förmögna hem ser man väggar fulla med mäterstycken." Hauswloff 2007, 112. Herttualaa esittävä öljymaalaukseen (s. 209), Rademacherin leikkaamia varjokuvia (s. 384), Tigerstedt 1940, 209, 384. Julie Sophie Hackman opiskeli maalausta Englanninmatkoillaan. "I sometimes see you in idea painting. Pray do you still practice the style which you were taught in Hull? You made great progress in the Art." 14.4.1834, Ann Garbutt Julie Hackmanille. Julie Sophie Hackmanin kirjeet, Handelshuset Hackmans arkiv, ÅA.

⁴¹⁹ Ågren 2007, 177.

⁴²⁰ Ilmakunnas 2009, 293.

⁴²¹ Maalarin henkilöllisyys jää epäselväksi. Hän saattoi olla tanskalaissyntyinen. Jostain syystä Viipurin läänin historia V (2014, 257) ilmoittaa maalariksi G. Grünbergin. Alkuperäinen maalaus on Etelä-Karjalan taidemuseon kokoelmassa ja siellä sen provinssiensitiedoissa mainitaan Olof Oldenburg (Olof Oldenburg, Maria Hackmanin muotokuva, 1821, öljy kankaalle, 56 x 45 cm. Etelä-Karjalan taidemuseo). G. Grünbergin nimi saattaa esiintyä Museoviraston kuvakokoelmassa, jonne on taltiointuna maalauksesta 1950-luvulla (?) kuvattu valokuvakopio. C. Grünberg oli *Ateneumin taidemuseo* -nimiseen, vuonna 1958 ilmestyneeseen teokseen kuvannut valokuvaaja. Onkin todennäköistä, että G./C. Grünberg on valokuvan ottajan nimi, ei maalauksen tekijä.

na II:sta että Maria Feodorovnasta. Todennäköisesti hän olisi ollut aivan liian kallis Marie Hackmanin palkattavaksi. Marie Hackmanin oli muotokuvassaan tyytyminen kiertelevään taiteilijaan, joskin taitavaan sellaiseen.⁴²² Oldenburg saattoi olla tanskalainen kiertelevä maalari, joka Viipurissa ollessaan maalasi muotokuvan myös Johan Friedrich Hackman nuoremasta sekä Johan Friedrich Hackman nuoremmasta apesta Nikolai Jaenischista.⁴²³ Muotokuvassa Marie Hackmanin ilme on eloisa, jopa hieman huvittuneen tai ilkkurisen oloinen ilme.

Johan Friedrich Hackman nuorempi maalautti muutamaa vuotta äitiään myöhemmin muotokuvan itsestään ja vaimostaan. Hän palkkasi tähän työhön ruotsalaissyntyisen Karl Peter Mazerin, joka myöhemmin kunnostautui maalaamalla muotokuvia runoilija Puškinista sekä kreivitär Maria Volkonskajasta. Johan Friedrich ja Julie Sophie Hackmanin muotokuvat on maalattu oletettavasti heti Mazerin siirryttyä Venäjälle vuoden 1830 tienoilla.⁴²⁴ Toinen taiteilija, jonka palveluksia Johan Friedrich Hackman nuorempi käytti, oli Niels Grönbek Rademacher, joka asui Viipurissa 1840-luvulla. Hän maalasi kuvia useista seudun kartanoista ja niiden asukkaista. Näiden kuvien joukossa on muun muassa ryhmäkuva, jossa Johan Friedrich Hackman nuorempi on kokoonnutunut vaimonsa sukulaisten kanssa korttipelipöydän ääreen.⁴²⁵ Varsin epämuodollinen seurakunta sylkoiirineen ja tuolille unohdettuine nenäliinoineen on kuvattu kotoisan lämpimästi.

Rademacher kunnostautui myös silhuettitaiteilijana. Silhuettikuvien leikkaaminen oli 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun illanistujaisten ajanvietettä. Erityisen muodikkaita ne olivat 1790-luvulla. Kuvat olivat eräänlaisia hetken ja tunnelman ikuistajia. Yhteisissä illanvietoissa, kynttilänvaloa hyödyntäen, taitava saksien käsittelijä leikkasi paperista malliksi istuneen sivuprofilin. Kuva saattoi olla hyvinkin yksityiskohtainen hiuskiharoineen ja rusetteineen. Jo aikanaan Johan Friedrich Hackmanista ja hänen äidistään Gunikunde von Bremenistä oli leikattu heidän kotonaan Bremenissä silhuettikuvat. Silhuettikuvia leikattiin ahkerasti myös Viipurissa, sillä tuttavapiiriin kuuluneen Alopaeuksen ja taiteilija Rademacherin leikkaamia silhuettikuvia on säilynyt useita. Silhuettikuvia annettiin mielellään lahjoiksi, joten niihin sisältyi samanlaisia tunnelatauksia kuin muihinkin muistoesineisiin. Silhuettikuvat olivat oleellinen osa säädyn- ja muodinmukaista elämää ja niiden leikkaaminen oli osoitus taideopintojen tuomasta taidosta käytellä saksia ja ymmärtää tyylejä.⁴²⁶

⁴²² Wolff 2014b, 371–372; Knapas 2008, 26–27.

⁴²³ Jaenischin muotokuva katso Karonen 2013c, 398.

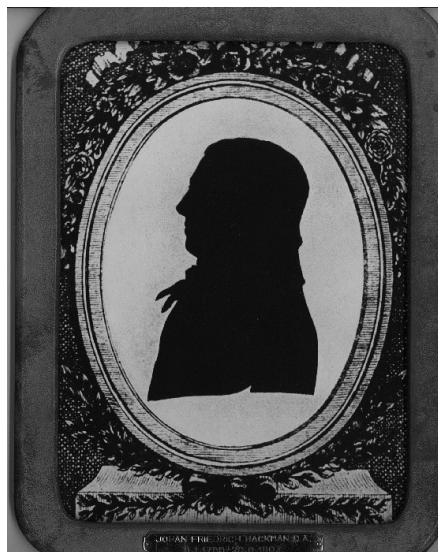
⁴²⁴ *Brorsdöttrarna Sigrid och Anna Mazer. Konstnär: Carl Peter Mazer, svensk (1807-1884)*.

⁴²⁵ Maalauksen valokuvakopio Museoviraston kokoelmassa. Katso myös Wolff 2014b, 371–372.

⁴²⁶ Brown 2013; Tigerstedt 1940, 209, 384, 465–466, 496, 513; Tigerstedt 1952, 111.

Kuva 3. Nicolai Jaenischin (1746-1848) ja Dorothea Elisabeth Jaenischin (o. s. Frese) perhekuva. Öljymaalauk, Niels Grönbeck Rademacher. Yksityisomistuksessa. Museovirasto. Vas. Johan Fredrick Hackman, Dorothea Elisabeth Jaenisch, o. s. Frese, Marie Jaenisch Bijou-koira sylissä, Nicolai Jaenisch, Julie Sophie Hackman (o. s. Hackman), Helene Sofie Jaenisch, Helene Elisabeth Jaenisch ja Magnus Jaenisch.

Kuva 14. Johan Friedrich Hackmanin silhuettikuvan daugerrotypia, Metos Oy:n Hackman-liiketoimintayksikön Sorsakosken tehtaast.

”Minun iloni.” Herttualan kartano

*Minulta on iloni ryöstetty, sillä epäonnisisessa palossa viime torstaina paloi tuhkaksi kaunis kartanoni Herttuala sekä siihen liittyvät kasvihuoneet niin, että mitään tuskin säästy.*⁴²⁷

Marie Hackman kuvaili näin vuonna 1819 kartanoaan kohdannutta tulipaloa. Herttualan kartano oli Marie Hackmanin ilo. Kartanot ovat olleet aina antiikin ajoista lähtien henkilökohtaisen vallan symboleita. Kartano oli myös säädynmukaisen elämän näyttämö, jossa isäntäväellä, vieraila ja alustalaisilla sekä palvelusväellä oli omat roolinsa. Tässä näyttämökaltaisessa tilassa kartanon väki liikkui asemansa suomin vapauksin.⁴²⁸ Kartanoiden ja maaomaisuuden hankkiminen on merkinnyt oman aseman esille tuomista. Esimerkiksi englantilaista herrasmiestä ei voinut 1700- ja 1800-luvulla kuvitella ilman hänelle kuuluvaa kartanoa. Venäjällä kartanoista tuli eurooppalaisen esimerkin innoittamana aatelin itseilmaisun väline 1700-luvun puolivälissä. Aateliskartanoita Venäjällä tutkinut Priscilla Roosevelt näkee kartanorakentamisessa näkyneen aatelin pyrkimykset osoittaa henkilökohtaista hienostuneisuuttaan ja makuaan sekä rajatonta valtaansa. Nämä pyrkimykset johtivat ylettömään kuluttamiseen, joka näkyi myös kartanoelämässä. Aatelin kartanot jäljittelivät eurooppalaisia kartanoita ja huvioloita. Rooseveltin mukaan sekä alempi aateli että varakkaat kauppiat pyrkivät jäljittelemään aristokratian elämäntapaa myös kartanoissaan ja elämäntavassaan. 1800-luvulle tultaessa vaurastuneet kauppiat ryhtyivät hankkimaan aatelin itselleen rakennuttamia kartanoita omistukseensa.⁴²⁹

Kartano oli säätyläistölle tapa osoittaa ja tehdä näkyväksi asemaansa. Norbert Elias, joka on tutkinut hovikulttuuria, katsoo Vebleniin nojaten, että kartanot olivat osa aatelin kerskakuluttamista. Ne olivat elintärkeä osa yläluokkaista kuluttamista, jota ilman he eivät olisi voineet ylläpitää asemaansa. Siksi ruhtinaan on rakennettava kartanonsa ruhtinaan tapaan ja herttuan herttuan tapaan. Lisäksi mitä vanhemmasta perintökartanosta oli kyse, sitä suurempi kulttuurinen pääoma ja status siihen kytkeytyi. Mikäli säädynmukaiseen elämäntapaan ei ollut varaa, oli vaarana säätyaseman menettäminen. 1800-luvun myötä yhä useampi kauppias ja virkamies vaurastui ja alkoi tavoitella aateliston elämäntapaa, johon kartanot oleellisesti kuuluivat. Kartanon mukanaan tuoma asema ja arvovalta painoivat vaakakupissa enemmän kuin kartanoon ”tuhlatu” raha. Erottautuminen ja aseman osoittaminen olivat kartanon omistamisen motivaattoreina.⁴³⁰

Erottautuminen tarkoitti Marie Hackmanin asemassa eron tekemistä niihin samantai hiukan alempisäätymiin, joilla ei ollut kartanoa. Eroa tuskin tarvitsi alleviivata suhteessa ympäröivän maaseudun rahvaaseen. Säätjero heihin oli liian suuri, joten eroa ei tarvinnut korostaa. Sen sijaan Marie Hackmanin aseman osoittajana kartano toimi myös suhteessa rahvaaseen. Heidän silmissään hänen arvonsa kohosi hyvin hoidetun kartanon myötä. Toisin sanoen kartano toi paikallistason arvovaltaa. Toisaalta kartano oli myös jäljittelevän kuluttamisen paikka. Kartanon hankkiminen oli pyrkimys kohti kartanon omistavaa venäläistä aatelia.

⁴²⁷ [...] doch auch mir ist dies Wergnügen geraubt, indem ein unglücklichen Brand am letzten Donnerstage mein schönes Wohnhaus auf Herttuala samt den daran verbundenen Orangerien in Asche legte so daß auch nicht ein Gemöchs gerettet wurde.“ 3.3.1819, Sprengtporten, St. Petersburg, B 37, Hackman & Co, ELKA.

⁴²⁸ Steinrud 2013; Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013; Andersson 2009, 109–111; Åström 1993, 75–93; Weahterill 1996 [1988], 8–13.

⁴²⁹ Roosevelt 1995, Introduction, 27. Vrt. Kuisma 2006, 109.

⁴³⁰ Steinrud 2013; Bourdieu 1992 [1979], 70–71; Elias 1983, 63–65.

Suomessa on kartanotutkimuksella pitkät perinteet aina Gunnar Suolahden *Elämää Suomessa 1700-luvulla* -teoksesta alkaen. Myöhemmin Eino Jutikkala on tutkinut kartanoita Länsi-Suomen kartanolaitosta käsitelleessä väitöskirjassaan. Maaseudun säätyläistön elämäntapaa on käsitellyt Kaarlo Wirilander teoksessaan *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Anna-Maria Åströmin tutkimus Savon kartanoista samoin kuin Bo Lönnqvistin kartanotutkimukset ovat käyttäneet tilaa yhtenä tutkimusnäkökulmana. Tutkimuksessaan 1790–1850-lukujen savolaiskartanoista Åström on hyödyntänyt Pierre Bourdieun teorioiden lisäksi tarttolaisen semiotikko Juri Lotmanin näkökulmia tilallisuudesta. Näitä Lotmanin teorioita ovat käyttäneet myös venäläiset kartano- ja aatelitutkijat. Vanhan Suomen kartanoita ovat viime vuosina tutkineet Jyrki Paaskoski sekä Rainer Knapas. Vanhan Suomen kartanoiden kohdalla on huomioitava alueen poikkeavuus Ruotsin puoleisen Suomen kartanolaitoksen historiasta.⁴³¹

Tilikirjoista kuluttamisen voi vain harvoin kohdentaa Herttuaan. Tällaisia Herttuaan kohdentuvia kulutushankintoja ovat puutarhaan tehdyt ostokset. Tämä johtuu osittain tilikirja-aineiston puutteellisuudesta. Lauben perikunnan omaisuuden hallintaan liittyvää tilikirja-aineistoa ei ole säilynyt. Sen sijaan kirjeenvaihdossa puutarha nousee yhdeksi tärkeimmistä kuluttamisen kohteista. Puutarhaan tehdyistä hankinnoista on mainintoja useammin kuin muista kulutustavararyhmistä tai -kohteista.

Kuluttamisen paikkana Herttua oli monitahoinen. Kartanon päärakennus ja puutarha muodostivat omat kuluttamisen tilansa. Kartanoon tehtyjen hankintojen yhteydessä on eroteltava kuluttaminen ja investoinnit, sillä kartano oli myös tuotannon paikka. Tuotantotiloihin tehdyt investoinnit olivat erilaisia kuin perheen kesien vieton mukavoittamiseksi tehdyt hankinnat.

Vanhan Suomen kartanoiden synty

Venäjän keisarin tai keisarinnan lahjoittamat maa-alueet, donaatiot ja lahjoitusmaakartanot korvasivat Uudenkaupungin rauhan jälkeen Vanhan Suomen alueella aiemmin olleet aatelistilukset ja -kartanot. Eino Jutikkala määrittelee tutkimuksessaan *Läntisen Suomen kartanolaitos* kartanon sen omistajan aseman, tilan koon ja jatkuvuuden kautta. Kartanoiksi voidaan lukea ne tilat, jotka olivat aatelin, aatelittoman säätyläistön tai papiston hallussa, joiden koko sekä ylläpito olivat suurimittaisia ja jotka olivat kauan olleet saman suvun hallussa.⁴³² Kahden ensimmäisen määrittäjän, omistajan säätyaseman sekä tilan koon, voi katsoa määrittäneen myös Viipurin seudun kartanoita. Sen sijaan pitkäaikainen hallintaoikeus oli mahdollista vasta 1800-luvulle tultaessa. Ruotsalainen aateli oli Pohjan sodan aikana lähes poikkeuksetta paennut emämaahan, ja jo sodan aikana sekä sen jälkeen Venäjän keisari alkoi lahjoittaa valloittamiltaan alueilta maata suosikeilleen sekä sodassa kunnostautuneille aatelisupseereille. Jyrki Paaskosken mukaan Viipurin provinssin lahjoitusmaakäytäntö noudatti 1700-luvun Venäjän normaalia tapaa, eikä aluetta kohdeltu millään tavoin poikkeuksellisesti. Vuodesta 1711 alkaen Viipurin provinssin lahjoitusmaat kuuluivat Pietarin kuvernementin aatelistiloista vastaavan viraston alaisuuteen. Tämä virasto ryhtyi selvittämään alueen maanhallintaa sekä myöntämään donaatioita joko virkapalkkatiloiksi tai kiitokseksi sodassa kunnostuneille upseereille, hallitsijaperheen jäsenille ja luostareille.⁴³³

⁴³¹ Iilmakunnas 2009; Paaskoski 2013e ja 1997; LaMarche Marrese 2010; Knapas 2013b, 2008, 2003 ja 2001; Vainio-Korhonen 2012, 2008, 129; Roosevelt 1995, 130; Åström 1993; Lönnqvist 1988; Suolahti 1991 [1909]; Lotman 1977; Wirilander 1974; Jutikkala 1932. Viimeaikaisesta kotimaisesta kartanotutkimuksesta katso esim. *Historisk Tidskrift för Finland* 2.2013; Tandefelt 2010.

⁴³² Åström 1993, 38; Jutikkala 1932, 2–3.

⁴³³ Paaskoski 2013a, 36–42; 2013e; 1997, 59; Tigerstedt 1940, 490–491.

Periaatteessa lahjoitetun maan haltijat saivat määrätä sen perimisestä, testamenttauksesta, myymisestä ja vaihtamisesta sekä hyödyntää maan tuoton ja hallita maahan ja sillä asuviin talonpoikiin kohdistuvia veroja, mikäli hallitsija ei ollut asettanut lahjoitukselleen erityisiä rajoituksia. Toisin sanoen kaikki lahjoitettu maa oli perintömaata ja lopun maan omisti Venäjän valtio eli maa oli kruununmaata. Käytännössä tilanne ei ollut näin yksiselitteinen etenkin Viipurin provinssin kaltaisessa voittomaassa, jossa vanhat ja uudet käytännöt kohtasivat.⁴³⁴

Vanhan Suomen alueella uuden isäntävallan käsitykset maan hallinnasta ja talonpoikien asemasta aiheuttivat ristiriitoja, jotka paikoitellen puhkesivat talonpoikaiskappinoiksi. Jyrki Paaskoski on todennut, että alueella vedottiin Kristoffer Baijerilaisen maanlakiin, jonka katsottiin tulleen vahvistetuksi alueelle Uudenkaupungin rauhassa. Paaskoski kuitenkin huomauttaa, että näin ei tosiasiaassa ollut, vaan alueen väestö oli saanut ainoastaan oikeuden harjoittaa vapaasti entistä uskontoaan. Kristoffer Baijerilaisen maanlain mukaan alueen talonpoikia pidettiin lampuoteina, joilla oli oikeus viljellä joko aatelisen tai kruunun omistamaa maata.⁴³⁵

Aatelin maanhallinta vapautui vähitellen aatelin palveluspakon heikkenemisen myötä, ja lopullisesti aateli vapautui valtion valvonnasta vuoden 1785 aatelisprivilegion jälkeen. Tässä julistuksessa määriteltiin myös, että aateliston maaomaisuutta ei voida takavarikoida, joten maasta tuli yksityistä omaisuutta.⁴³⁶ Vuoden 1801 keisarillisen ukaasin jälkeen myös vapaat venäläiset saivat omistaa maata, mutta eivät maaorjia, elleivät olleet saaneet jonkin ritarikunnan kunniamerkkiä ja perinnöllisen kunniorvarin titteliä. Vuoden 1801 jälkeen myös porvaristo sai hankkia maata ja moni Viipurin seudun porvari, joka oli aiemmin vain vuokrannut kartanoaan kruunulta, lunasti nyt sen itselleen.⁴³⁷

Vanhan Suomen liittämistä Suomen suuriruhtinaskuntaan on perusteltu osaltaan maanomistusolojen sekavuudella ja epävarmuudella. Liittämisaikakohtaan alueella oli lahjoitusmaata sekä kruununmaata. Kruununtilan saattoi ostaa perintötilaksi vuoden 1817 jälkeen. Tilansa saattoi saada nimitetyksi kruununperintötilaksi vain todistamalla tilansa perintöluonto vuoden 1706 maakirjan mukaan. 1700-luvun aikana perintömaan käsite oli hävinnyt Vanhassa Suomessa ja harva pystyi todistamaan tilansa perintöluonnon. Vuonna 1826 annettu lahjoitusmaaukaasi vahvisti, että kaikkien donaatioiden haltijat saivat täydet rälssioikeudet lahjoitusmaihinsa. Talonpojat päätyivät lampuodeiksi, joiden veroista ja päivätoista donataarit saivat päättää. Lahjoitusmaaukaasissa oli kymmenen vuoden siirtymäaika, joten se tuli voimaan vuonna 1837. Uusi verollepano sekä isojakoa koskeva keisarillinen julistus annettiin vuonna 1828. Lahjoitusmaakysymys saatiin ratkaistua vasta vuonna 1863, jolloin valtiopäivät hyväksyivät esityksen, että valtio lunastaisi myyntiin tulevat lahjoitusmaat. Suurin osa lahjoitusmaasta lunastettiin valtiolle 1870- ja 1880-luvulla. Vuoden 1867 valtiopäivillä päätettiin, että lunastetut maat myytäisiin perintötiloina talonpojille.⁴³⁸

Maanomistusolojen ja hallinnon tempoilevuus vaikutti viipurilaisen herrasväen itseyttämykseen, heidän käsitykseensä omaisuudesta ja fyysisestä tilasta. Tämä heijastui kartanorakentamiseen.⁴³⁹ Ylhäisaatelille oli merkityksellistä seurata hallitsijan anta-

⁴³⁴ Paaskoski 2013a, 37-42; 2013e; 1997, 27-37, 59.

⁴³⁵ Paaskoski 2013b, 53-55; 2013e; 2012, 44.

⁴³⁶ Paaskoski 2013e; 1997, 27-37, 59, 215; Kamenskii 1997, 230; Roosevelt 1995, 8, 26-29; Blum 1971, 351.

⁴³⁷ Paaskoski 1997, 42. Paaskosken mukaan maaomaisuuden omistamisoikeuden laajentaminen kaikkiin vapaisiin venäläisiin johtui sotavuosien aiheuttamasta valtion rahapulasta. Ukaasin vaikutus jäi Paaskosken mukaan toivottua vähäisemmäksi, mutta tästä huolimatta sillä oli suuri vaikutus kaupunkien kauppiaille.

⁴³⁸ Kaukiainen 2014a; Mylly 2014; Luttinen 2014.

maa esimerkkiä muiden kulutusvalintojen ohella myös kartanorakentamisessa. Alempien aatelisryhmien pyrkimyksenä oli jäljittelyn avulla tavoitella ylempien aatelisryhmien elämäntapaa. Euroopassa aatelissäädylle linna maaseudulla tai maaseutukartano oli keino ilmentää omaa kulttuurista ja poliittista suuntaustaan sekä varallisuuttaan. Esimerkiksi Englannissa ”country house” oli välttämätön osa aatelisen identiteettiä. Kartanorakennus ilmensi myös aatelismiehen toivetta jättää konkreettinen perintö jälkipolville. Tätä paikkaa nämä voisivat kutsua kotiseudukseen. Aatelille oli merkittävää pystyä osoittamaan mahdollisimman pitkä sukulinja sekä siihen kytkeytyvä aineellinen ja aineeton perintö.⁴⁴⁰

Altenburgissa syntyneelle Johan Friedrich Laubelle oli merkittävää korostaa kuulumistaan uuteen kotimaahan, jossa hänen menestyksensä riippui pitkälti hallitsijan suosiosoituksista. Korostamalla uuden kotiseudun merkitystä hän osoitti kiintymystään ja haluaan sitoutua uuteen kotiseutuunsa ja sen hallitsijaan. Identiteettiä muokatessaan yksilöiden ja ryhmien on usein tuotava esille eroaan verrattuna muihin.⁴⁴¹ Korostamalla kartanonsa olevan nyt kotiseutunsa Laube saattoi osoittaa kuuluvansa siihen joukkoon, joka kutsui keisarillista Venäjää kotiseudukseen. Toisin sanoen hän identifioi itsensä kuuluvaksi Venäjän maataomistavaan aateliin. Vanhassa Suomessa kartanomaisista tiloista käytettiin yleisesti nimitystä hovi, joka tulee saksan kielen sanasta *Hof*. Sanan voi ymmärtää tarkoittavan paitsi maatilaa niin myös sananmukaisesti hovia. Viipurilaiset käyttivät toistuvasti kartanoistaan nimitystä ”*die Heimat(he)*” eli maatala tai kotiseutu. Tämän sanavalinnan voi selittää se, että kartano merkitsi paikkaa, johon kytkeytyi voimakkaita tunnesiteitä. Kaukana syntymäkotiseuduistaan olevalle tuoreelle aatelmiehelle uuden kotiseudun korostaminen saattoi olla keino sitoutua tiettyyn paikkaan, mutta samalla myös osoittaa muille siteensä seutuun ja tuoda esille asemansa aatelmiehenä muiden joukossa.⁴⁴²

Yleensä puhuttiin ”maalle” menosta tai ”maalla” olosta. Maan tai maaseudun korostaminen toi esille, että puheena olevalla henkilöllä oli maaseutuasuunto tai maaomaisuutta hallussaan. Tämä ilmaus saattoi olla merkki halusta kytkeytyä ja samaistua maata omistavaan aateliin. Maaseudulla vietettiin vain kesät, joten kartanoista muodostui talvet kaupungissa asuville aatelisille hyvin erityyppinen tilan kokemus kuin esimerkiksi englantilaisaatelille, joka vietti kaupungissa vain hyvin lyhyen talvisesongin, jos sitäkään. Herttualasta käytettiin myös nimeä datša, joka oli kartanosta käytetty hellittelevä ilmaus. Datša tulee sanasta *dacha imi* eli lahjoitettu, jolla tarkoitettiin lahjoitettua maata. Myöhemmin datša merkitsi Pietarhovin tai Tsarskoe Selon läheisyyteen rakennettuja aateliskartanoita, jotka olivat eräänlaisia huvikartanoita tai kesähuviloita, joita ylhäisaateli rakennutti ollakseen keisarillisen perheen läheisyydessä hallitsijan asuessa kesäpalatseissaan. Datša merkitsi sosiokulttuurista rajaa maata omistavan luokan ja muiden välillä. Datšat olivat epämuodollisemman elämän näyttämöitä. Ne olivat tiloja, joiden käyttö saneli niiden merkityksen, ei niinkään niiden ulkoinen olemus, joten datšaksi saatettiin nimittää yhtä hyvin vaatimatonta mökkiä kuin suurellista palatsia.

⁴³⁹ Paaskoski 2011, 122; Kamenskii, 1997, 226, Roosevelt 1995, 37.

⁴⁴⁰ Paaskoski 2011; Ilmakunnas 2009, 300; Kuisma 2006, 109; Roosevelt 1995, 97.

⁴⁴¹ Räihä 2012, 178.

⁴⁴² Hovi/Hof katso Åström 1993, 13. Venäläisistä kartanoista kansallisena projektina katso Randolph 2000, 740. Ilmaisuista ”*die Heimathe Herttualä*”. Heimat ([vanh.] heimote). Katso *Deutsches Universalwörterbuch*, 3. Auflage, Dudenverlag 1996. Ilmaisun ”*die Heimathe Herttualä*” käyttäminen kirjeissä voi kertoa kirjoittajan halusta korostaa tunnesidettä kyseiseen paikkaan. Käyttämällä ilmaisua ”*die Herttualä*” kirjoittaja voisi ilmaista saman asian, mutta lisäämällä tähän kotiseutua ilmaisevan adjektiivin, tulee kirjeen vastaanottajalle ilmi kartanon mentaalinen merkitys sen omistajalleen. Kiitän FM Maija Ojalaa (Tampereen yliopisto) hänen asiantuntemuksestaan saksan kielen ilmaisujen suhteen.

Datša toimi erottautumisen paikkana, mutta se saattoi toimia myös jäljittelyn paikkana ja tilana, jossa aristokratian joutilasta elämää pyrittiin imitoimaan.⁴⁴³

Herttuala Lauben suvun haltuun

Johan Friedrich Laube hankki Herttualan haltuunsa asiaa tutkineen Hackman & Co:n historian kirjoittajan Örnulf Tigerstedtin mukaan 21.4.1775. Tigerstedtin mukaan Laube maksoi Herttualasta ja sen naapuritilasta Tuuttilasta kahdeksansataa seteliruplaa. Tigerstedt ei kyseenalaista mitenkään tuolloin vielä aatelittoman Lauben maaomaisuuden hankkimista, mutta osoittaa myöhemmin, että Johan Friedrich Lauben tytär Marie Hackman lunasti tilan itselleen vasta 5.6.1827. Tämä tapahtui siis kymmenen vuotta sen jälkeen, kun kruununmaata oli saanut ryhtyä lunastamaan perintötilaksi. On mahdollista, että Marie Hackmanin maanlunastuksen vuosiluvussa on tapahtunut painovirhe, sillä vuonna 1902 Wiborgs Nyheter -sanomalehdessä julkaistu artikkeli mainitsee Marie Hackmanin lunastaneen tilan vuonna 1822. Samainen lehtiartikkeli kertoo, että Herttuala oli aiemmin ollut kappalaisen palkkatilana. Tällaiseksi sitä ei kuitenkaan ollut syytä palauttaa, sillä sen haltijat olivat tehneet niin paljon tilan hyväksi. Herttualan ”aiemmin hankittu hallinto-oikeus” tulisi säilyttää. Tästä eteenpäin Herttuala rinnastettaisiin Ruotsin puoleisen suuriruhtinaanmaan kruununtiloihin. Tämän lehtiartikkelin mukaan Herttuala oli siis kruunun hallussa, ei Lauben tai Hackmanin sukujen omaisuutta, ennen vuotta 1822. Herttualaa ei kuitenkaan löydy perinnöksioasiakirjoista vuosilta 1818–1850, joten epäselväksi jää, milloin Laube tai Hackmanit hankkivat omistusoikeuden Herttualaan. Asiaa myöhemmin tutkineet Enbom & Sandelin mainitsevat lunastushinnan olleen 25 ruplaa 83 kopeekkaa hopeassa Herttualan osalta ja 10 ruplaa 44 kopeekkaa hopeassa Tuuttilan osalta. Tigerstedtin mukaan tilojen lunastamishinta oli 800 ruplaa. Edellä mainitut tutkijat eivät kerro, mistä ovat nämä luvut saaneet. Yleensä lunastushinta oli kolmen vuoden verojen suuruinen summa lisättynä toimitusmaksuilla.⁴⁴⁴

Herttuala oli ollut kirkon hallussa Ruotsin ajalla, mutta Venäjän aikana se mitä todennäköisimmin kuului Viipurin kuvernöörin palkkatiloihin. Yleensä paikallisten hallintovirkamiesten saamat lahjoitusmaatilukset oli annettu vain heidän elinikäiseen hallintaansa. Uuden kuvernöörin tultua valituksi entinen kuvernööri saattoi silti jatkaa tilan tuoton nauttimista. Lahjoituksen saajan kuoltua keisarilla oli mahdollisuus lahjoittaa tila uudelleen. Käsitys Herttualasta kuvernöörin palkkatilana perustuu Tigerstedtin väittämään, että Herttuala olisi ”koko Venäjän vallan ajan” ollut tässä käytössä. Viipurin kuvernementin ensimmäinen kuvernööri ja entinen ylikomendantti Afanasei Stepanovitš Isakov oli vuonna 1758 saanut ylikomendanttina toimineelta edeltäjältään Adalbert Verchery de Coulonilta kolmanneksen tämän palkkatiloista, eli yhteensä 172 tilaa Viipurin, Jääsken ja Antrean pitäjissä. Näihin tiloihin Herttualakin mitä todennä-

⁴⁴³ Herttualaa kutsuttiin datsaksi. Marie Hackman maksoi 9 ruplaa nauloista, jotka kuljetettiin hänen datsalleen. Katso September 1824 G 24 V, Hackman & Co, ELKA. ”Auch Fräulein Laube, und ihr Water, die Sie recht sehr bedauern glaubten. Sie noch einmahl bey sich auf dem Lande zu sehen.” 26.8.1798, Bradt, Friedrichahaven, B 8, Hackman & Co, ELKA. Eimonen 2013; Vainio-Korhonen 2012, 168; Lovell 2003, 2; Roosevelt 1995, 18–20, 38, 97.

⁴⁴⁴ *Deutsches Universalwörterbuch*, 3. Auflage, Dudenverlag 1996; 18101902 Wiborgs Nyheter, no 242; Tigerstedt 1940, 487–488, 491–492. Tigerstedtin selvitys Herttualan omistussuhteista on varsin sekava ja puutteellinen. Sen lisäksi, että hän mainitsee Herttualan olleen kuvernöörin palkkatila, väittää hän tilalla olleen kruununtila vuodesta 1727. Isakovin hän mainitsee hallinneen Herttualaa vv. 1760–1766, jonka jälkeen tila oli majuri Morskoj'n (1768–69) ja eversti von Udamin ja hänen leskensä hallussa (1769–1775). Tigerstedt ei mainitse, ovatko Morskoj ja von Udam kenraalikuvernöörejä, mutta näin ei ollut, vaan he olivat vain tilan vuokraajia. Enbom & Sandelinin selvitys pohjautuu Tigerstedtiin ja on siten yhtä luotettava. Tigerstedtin muistiinpanot Hackman & Co:n arkistossa ilmoittavat ostopäiväksi 5.6.1822; Enbom & Sandelin 1991, 331. Lunastushinnoista katso Myllys 2014, 199.

köisimmin kuului. Isakovin jälkeen kuvernöörinä toimi Nikolai Heinrich von Engelhardt (1766–1778), joten on mahdollista, että Herttualan tila vuokrattiin tältä Helena Lauben (o. s. Haveman) pikkuserkulta, mikäli Isakov oli kuollut ja tila siirtynyt seuraavalle kuvernöörille. Tätä väitettä ei täysin voi vahvistaa, sillä Isakovin vuonna 1758 saamat palkkatilat olivat poikkeuksellisesti niin sanottuja pöytätiluksia, eli ne oli lahjoitettu perinnöllisiksi donaatioiksi. Von Engelhardtin palkkatilat sen sijaan sijaitsivat toisaalla, Suojärvellä ja Leppälähdessä.

Johan Friedrich Laube kuoli vuonna 1799 ja Herttuala siirtyi hänen tyttärensä ja vävynsä hoitoon. Johan Friedrich Hackman ei kuitenkaan ollut noviisi kartanonisännän roolissaan. Hän oli jo poikamiesvuosinaan vuokrannut Nicolaylta Freudenhoff-nimisen maatilan. Tämän Naulasaarenakin tunnetun maatilan vuokraamisesta luovuttiin Lauben pariskunnan kuoltua aivan vuoden 1799 lopussa, jolloin Hackmanin nuorella-parilla oli mahdollisuus keskittyä täysipainoisesti Herttualan kehittämiseen.⁴⁴⁵

Vuonna 1803 Lauben perikunta suoritti pesänjaon, jossa Johan Friedrich ja Marie Hackman, Tigerstedtin mukaan, lunastivat kaksi kolmasosaa Herttualasta.⁴⁴⁶ Kuten yllä havaittiin, oli Herttualan maanluonto varsin epäselvä. Kyseessä on saattanut olla hallintaoikeuden lunastus. Lauben pariskunnan perukirjoja ei ole löytynyt. Saatavilla on vain Johan Friedrich Lauben kuoleman jälkeen vuonna 1801 tehty inventaariluettelo. Tässä luettelossa mainitaan Lauben kuolipesän omaisuudeksi 7000 ruplan arvoinen Herttualan ja Tuuttilan tila. Summa pitää sisällään tiloille kuuluvat sikuri- ja köysitehtaat. Jos verrataan Herttualan ja Tuuttilan arvoa kaupunkitalon arvoon, joka on 16 000 ruplaa, tai Leiviskänkosken sahakolmanneksen arvoon, joka on 3 000 ruplaa, näyttää siltä, että Herttualan maaomaisuudella tai kartanon päärakennuksella ei ole paljoakaan arvoa. 7 000 ruplaa saattaa pitää sisällään vain teollisuusrakennusten sekä kartanon päärakennuksen arvon, joten tosiasiaa maaomaisuus ei kuulu kuolinpesälle lainkaan. Pesäluettelo on näiltä osin epäselvä, joten maaomaisuuden omistussuhdetta ei sen perusteella voi selvittää.⁴⁴⁷

Lauben perikunnan inventaarioon sisältyi epäselvyyksiä, joita käsiteltiin Oikeuskollegiossa. Lauben perhe oli hyvin vahvasti kiinnittynyt venäläisiin instituutioihin, olihan edesmennyt Johan Friedrich Laube keisarinnauskollinen palvelija ja valtion virkamies ja hänen poikansa palvelivat hallitsijaansa sotilasviroissa. On mahdollista, että Lauben perikunta halusi jostain syystä noudattaa venäläistä lakia perinnönjaossa. Baltiansaksalaisten johtama Viron, Liivinmaan ja Suomen oikeuskollegio näyttää tulkinneen Marie Hackmanin sinne viemät asiat tämän eduksi, joten on mahdollista, että täs-

⁴⁴⁵ Freudenhoff eli Naulasaari, kuten Monrepos, kuului Eeva Ruoffin mukaan niihin tiloihin, jotka kollegioneuvos Mihail Donaurov oli 24.10.1784 ostanut Vanhan Suomen käskynhaltija, Württembergin prinssi Friedrich Wilhelmille. Rainer Knapas mainitsee, että ennen Nicolayta Freudenhoffin omisti kenraali Engelhardt eli Nikolai Heinrich von Engelhardt (1730–1778) (Paaskoski 2001). Nicolay luopui Naulasaaren tilastaan vuonna 1801 (Meurmanin mukaan 1802). Tuolloin Naulasaaren osti kenraali Kaulbach, jonka suku omisti tilan 1840-luvulle. Seuraavalla vuosikymmenellä sen osti kauppiaanleski Anna Borgills, jonka jälkeen tilalla oli useita lyhytaikaisia omistajia. Ilmeisesti kartanon päärakennusta vuokrattiin koko vuosisadan ajan ulkopuolisille kesänviettäjille. Knapas 2003, 76–77; Ruoff 1993, 14–15; Meurman 1985, 289–291. Knapaksen mukaan Nicolay vuokrasi Freudenhoffin vuosina 1792–1799 nimeltämainitsemattomalle henkilölle, kunnes Carl Rüdinger, joka myöhemmin asui Hietalan kartanossa, ryhtyi vuokraamaan tilaa. Freudenhoffiin tehtyjä hankintoja katso Particulair Memorial, April 1799, GIXV, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁴⁶ Tigerstedt 1940, 489. Tigerstedtin mukaan Lauben pariskunnan kuoleman jälkeen pesä jäi jakamattomana J. F. Hackmanin hoitoon. Tämän hänen kirjeenvaihtonsa vahvistaa. Kun velat oli maksettu, Tigerstedtin mukaan, vuonna 1803 päätettiin, että Johan Lauben osuus lunastettiin 8333,33 ruplalla, jossa 4666,67 ruplaa oli kaupunkikivitalon osuutta. Vuonna 1809 Marie Hackman lunasti Anton Lauben osuuden Herttualan kartanosta. Veljen haltuun jäi kolmannes Herttualan köysi- ja sikuritehtaista sekä yhteisiä sahaosuuksia ja Rossalahden tila, jonka sisarukset olivat yhdessä aiemmin hankkineet. Tigerstedtin tiedot osittain perustuvat sopimukseen Marie Hackman – Anton Georg Laube 19.4.1809, vanha signum HH 57, Handelsshuset Hackman, ÅA.

⁴⁴⁷ Acta XXII, Viipurin maistraatin arkisto, MMA, Viipurin aateliston perukirjoista katso Puntanen 2000.

sä perimiskysymyksessä, jota Oikeuskollegio käsitteli, Lauben perikunnan etu voitti.⁴⁴⁸

Olipa Herttualan omistussuhde ja maanluonto millainen tahansa, näyttää vahvasti siltä, että Lauben ja Hackmanin perheillä oli vain vuokraajan asema tilaan, kunnes se jossain yhteydessä lunastettiin. Tämä tapahtui mitä todennäköisimmin aikaisintaan 1820-luvulla. Naapuritilan Monrepos'n hallintaoikeuden hankki vuonna 1788 tuolloin vielä aateloimaton Ludwig Heinrich Nicolay, jonka poika vasta vuonna 1837 sai tilan täydellisen perintöoikeuden haltuunsa. Herttualan hallintaoikeuden – ei siis perintöoikeuden – puolesta puhuu myös varsin vaatimaton hinta, joka Laube Herttualasta maksoi. Kyseinen kahdeksansataa ruplaa oli todennäköisesti Herttualan vuokran tai kruununtilan hallintaoikeuden lunastussumman suuruus.⁴⁴⁹

Maanmittaushallituksen Uudistuskartat-kokoelmasta käy ilmi, että isojako Herttualassa suoritettiin vuosien 1835 ja 1862 välillä. Kuten edellä kävi ilmi, aloitettiin isojako Viipurin läänissä vuonna 1828, joten mitään kiirettä jaon suorittamiseen Herttualan mailla ei pidetty. Ehkä Herttualaa oli lunastettu perintötilaksi joko mahdollisesti muutamia vuosia ennen vuotta 1835 tai viimeistään vuonna 1862, mutta on myös mahdollista, että se lunastettiin jo vuonna 1822. Mikäli Herttualaa olisi lunastettu vasta vuonna 1862, saattaisi mahdollisesti olla kyse siitä, että Herttualaa oli edelleen lahjoitusmaata. Valtiopäivämiehinä Hackmanit olivat hyvin perillä siitä, että seuraavana vuonna todennäköisesti saataisi päätös siitä, että valtio ryhtyy lunastamaan lahjoitusmaita, joten ehkä tila lunastettiin ennen tätä päätöstä donaation haltijalta. Tällöin hinta on saattanut olla edullisempi, sillä donataari ja Hackmanit ovat voineet sopia hinnasta kahden kesken, ilman valtion väliintuloa. Tämä on kuitenkin vain spekulatiota, jota ei asiakirja-aineiston puuttuessa voi vahvistaa.⁴⁵⁰

Herttualan kartanon päärakennus

Herttualan kartanon päärakennus tuhoutui tulipalossa keväällä 1819. Uusi päärakennus nousi entiselle kivijalalle. Vuonna 1819 tuhoutunut kartanorakennus on mitä todennäköisimmin ollut melko vaatimaton puinen rakennelma. Päärakennuksen lisäksi kartanon mailla oli muita rakennuksia. Vuonna 1809 Marie Hackmanin ja hänen veljensä laatimassa sopimuksessa käy ilmi, että Herttualan kartanon mailla oli köysi- ja sikuritehdas, sikurinkuivausräihi,⁴⁵¹ mestarin asunto, pakkahuone, viinanpolttimo, ait-

⁴⁴⁸ Perinnönjaon epäselvyyksistä ja Oikeuskollegiosta 27:10:1803, J.J. v. Bartram, St. Petersburg, B 19, Hackman & Co, ELKA. Herttualassa järjestetty huutokauppa katso July 31:1802. G 5 V, Hackman & Co, ELKA. Vuonna 1811 oikeuskollegion päätöksellä Marie Hackman sai todistettua, että hän yhdessä Johan Ignatiuksen kanssa omisti perimänsä toiminimen. Myöhemmin Marie Hackman sai oikeuskollegion päätöksellä karhuttua saatavansa amiraliteetilta. Oikeuskollegiosta katso Paaskoski 2012. Viipurissa oli Lauben kuoleman aikaan käytössä osittain Ruotsin vuoden 1734 laki, osittain venäläinen lainsäädäntö instituutioineen. Molempien mukaan aatelin asioita (mukaan lukien perukirjoitusta) sai käsitellä vain sellainen tuomioistuin, jonka jäsenet olivat aatelisia. Ruotsissa tällainen istuin oli hovioikeus, mutta Viipuriin hovioikeus perustettiin vasta 1839. Sitä ennen aatelin asioita käsiteltiin Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiossa Pietarissa. Venäläisten aatelinnaisten perimisestä katso Lamarche Marrese 2002, 24-. Lamarche Marresen mukaan 1700-luvun venäläisten aatelinnaisten asema perinnön suhteen oli samankaltainen kuin Länsi-Euroopassa. Vasta 1800-luvulla heidän tilanteensa länsieurooppalaisiin aatelinnaisiin verrattuna heikkeni. Yleensä naiset olivat saaneet osan perinnöstään myötajäisten muodossa. Heidän perintöosansa saattoi pitää sisällään sekä irtainta että kiinteää omaisuutta. Paaskoski 1997 Liite Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1811. XXIX Viipuri.

⁴⁴⁹ Vuonna 1799 Freudenhoffin vuosivuokra oli 300 ruplaa. Kun Freudenhoffin omistusoikeus myytiin vuonna 1801 maksoi se 8000 ruplaa. Knapas 2003, 78.

⁴⁵⁰ Fol. 289, April 1804, Laubes Erben, G 5 V, Hackman & Co, ELKA; Enbom & Sandelin 1991, 331; Tigerstedt 1940, 487–488, 491–492. Kenraalikuvernööreistä katso Ruuth & Kuujo 1975, 28. Isojakoa koskien katso G3:13/1-5 Herttualaa; N:o 1 Herttualaa tässä kylässä ja N:o 1 Tuuttila Tuuttilan kylässä, isojakonkartta, jakokirja ja pyykkiselitys maa- ja vesipiirirajoista. Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Uudistuskirjat ja -asiakirjat, Viipurin lääni, KA: Myllys 2014, 186–195.

⁴⁵¹ Sikurinkuivausuuni tai -riihi oli kuvattuna J. F. Lauben sinetissä. Katso kauppakirja Marie Hackman - Wasily Iwanowsky 4161.1834, vanha signum HH 74, Handelshuset Hackman, ÅA.

ta, köysitehtaan köysirata, köysitehtaan mestarin asunto, väentupa (*eine Caserne für die Leute*) ja tervansäilytystiloja (*ein Theer Haus und eine Bude*).⁴⁵²

Viipurin seudun kartanot olivat pääasiassa puusta rakennettuja Saarelan kartanon konttorirakennusta lukuun ottamatta.⁴⁵³ Viipurin kuvernööri Nikolai Heinrich Engelhardt oli vuonna 1774 toimittanut Katariina II:lle mallipiirroksen kuvernementin aateliskartanosta. Tämän mallin mukaan rakennetussa kartanossa kahdeksantoistahuoneisen päärakennuksen tulisi olla kaksikerroksinen ja rakennettu kivistä. Engelhardtin suunnitelmassa päärakennuksen taakse oli piirretty puutarha, jossa kasvatettaisiin hyötykasveja, etupihan puolella olisi nurmialueita ja puisto. Talousrakennukset tulisi sijoittaa päärakennuksen läheisyyteen mieluusti siten, että ne muodostivat neliönmuotoisen piha-alueen. Engelhardt oli kartanorakentamisen suhteen aikakauden muodin ja tyyliisuuntausten etujoukoissa. Hän kuului Katariina II:n vallankaappaukseen vuonna 1762 osallistuneisiin upseereihin, jotka saivat palkaksi maata ja kartanoita. Miellyttääkseen hallitsijaansa ja jäljitelläkseen tämän makua he rakennuttivat toinen toistaan näyttävämpiä kartanoita lahjoituksena saamilleen maille.⁴⁵⁴

Herttualassa suoritettiin joitain rakennustöitä hieman ennen Johan Friedrich Hackmanin kuolemaa. Esimerkiksi Herttualaan rakennettiin uusi kasvihuone sekä varasto- ja talousrakennuksia ja hevostalli.⁴⁵⁵ Tietoja Herttualan päärakennuksesta on vasta suuren tulipalon jälkeiseltä ajalta. Örnulf Tigerstedt mainitsee, että Herttualan päärakennuksen olisi suunnitellut arkkitehti Giuseppe Antonio Martinelli. Tämä italialaisyntyinen mies oli vastannut parikymmentä vuotta aiemmin Monrepos'n kartanon ja puutarhan rakentamisesta, mutta Herttualan uuden päärakennuksen suunnittelemiseen hän ei voinut osallistua, sillä hän oli kuollut vuonna 1802.⁴⁵⁶ Ehkä Martinelli oli suunnitellut korjauksia Herttualan vanhaan päärakennukseen sekä puutarhaan. Todennäköisempää on, että Herttualan arkkitehtinä oli Carl Ludvig Engel. Vuonna 1934 suvun piirissä hänet on ilmoitettu mahdolliseksi päärakennuksen arkkitehdiksi. Engel suunnitteli vuonna 1812, jolloin hän toimi vielä Tallinnan kaupunginarkkitehtinä, Steinheilien Saarelan kartanoon uuden päärakennuksen. Marie Hackmanin ystävätär ja monien kulutusta-

⁴⁵² "[...] nämlich an der auch der Heimat Hertuala befindlichen, für Tall und Cichorien Fabrique gehörigen Gebäude und Gerätschaften, als an Gebäuden zur Cichorien Fabrick, eine Darre mit 8 Darren, einen Meister Wohnung, ein Packhaus nebst Brennküche und eine Bude, und zur Tau Fabrick, eine Reperbahn, eine Meisterwohnung, eine Caserne für die Leute, ein Theer Haus und eine Bude [...] Marie Hackman – Anton Georg Laube, 19.4.1809, vanha signum HH 57, Handels-huset Hackman, ÅA.

⁴⁵³ Meurman 1985. Saarelassa oli punatiilinen kanslia- tai konttorirakennus, joka oli valmistunut vuonna 1812. Meurmanin mukaan Steinheil rakennutti sen siksi, että olisi voinut hoitaa Saarelasta käsin kenraalikuvernöörin virkaa. Tämä tuskin voi pitää paikkaansa, jos rakennus valmistui vuonna 1812 ja Steinheil valittiin samana vuonna kenraalikuvernööriksi. Konttorirakennuksen suunnittelu ja rakentaminen oli alkanut jo ennen nimitystä. Sen sijaan konttorirakennuksen rakennuttaminen kertoo Steinheilin paneutumisesta kartanotalouteen. Hän halusi tiluksilleen erillisen konttorirakennuksen venäläisten kartanoiden esimerkin mukaan.

⁴⁵⁴ Paaskoski 1997, 215; Roosevelt 1995, 39; Haltsonen 1973.

⁴⁵⁵ Mainitaan Krasnoe Selossa asuva Ivan Michailow, jonka toivotaan tulevan tekemään rappaustyö toukokuussa, kunhan puuseppä saa työnsä valmiiksi. Samainen Michailow on työskennellyt "meidän maalla" jo edellisellä kesänä. 15.3.1807, Anton Laube, Petersburg, B 26, Hackman & Co, ELKA. Vuonna 1804 etsitään muurarimestaria, joka "pystyy rakentamaan maaseudulle suuria rakennuksia ja joka annetusta suunnitelmasta pystyy tekemään joitain talousrakennuksia, kuten hevostalli, sarain, kasvihuone [...] "Es wir noch Wyburg ein geschickter Mauer meister verlangt der zugleich Architektes werstehet, und im Stande ist die Übersicht bey denn Bau eines Karakter Gebäudes auf den Lande zu haben und solches nach dem gegebenen Plan aufzuführen wo ferner einige Wirtschafts Gebauer, als Pferde Stall, Sarai, Orangerie, und Fabrike Haus, [...] 10.11.1804, Bremer, Åbo, B 22; "[...] ob won den guten Kymmene Zimmerleuten welche zu haben sind? Ich denke eine Orangerie, won etwa 15 und ein anderes Gebäude won 8 Faden (russische) und jedes etwa 4 Faden breit, und wünsche wir dazu Leute die Zierlich gut und nach Rissen arbeiten. Unsern hiesige dienen Laugen dazu aufzuführen nicht, und begeben Russen muss man immer hinten und vorne seyn. Seyn Sie so gütig nach zu hören, wie bald und 8 Man oder mehr, denn ich möchte gerne bald fertig werden, hierher kommen Können? Was sie pr tag werlagen? oder ob sie lieber das Ganze Werdingen wollen? Ich würde Ihnen hiebey die Planen schicken aber ich bin damit noch nicht ganzen Ordnung [...] " 25.5.1805, Peitzel, Friedrichshaven, B 23, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁵⁶ Knapas 2003, 47, 51; Tigerstedt 1940, 498.

Kuva 5. Herttualan kartano. Öljymaalaus, Niels Grönbeck Rademacher 1840-1847. Yksityisomistuksessa. Museovirasto.

varoiden hankkija sekä innokas puutarhaharrastaja Natalie Steinheil saattoi hyvinkin vaikuttaa siihen, että Engel palkattiin myös Herttualan suunnittelijaksi.⁴⁵⁷

Engel oli perehtynyt venäläiseen makuun ja kartanoarkkitehtuuriin Pietarissa. Hänen näkemyksensä sikäläisestä mausta ja työmiesten taidoista oli varsin kriittinen.

Jokainen rakennuttaja täällä haluaa aina jotakin erikoista, ja arkkitehdin täytyy alati keksiä jotakin uutta ja pikanttia. [...] koska täällä ollaan tekemisissä pelkkien työmiesten kanssa, jotka eivät mitään ymmärrä eivätkä ikinä välitä tehdä mitään kunnolla, ellei seiso vieressä kalikka kädessä.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Sandelin-kansio, Hackman & Co, ELKA. Tämä kansio pitää sisällään seuraavan Leo Hackmanin kertomuksen "Museoväen käydessä Herttualan tilalla 29.8.1934, jossa tilan päärakennuksen arkkitehdiksi arvelaan joko Engel tai Martinelli." Ilmeisesti Tigerstedt on tästä tiedosta päätellyt arkkitehdin olleen Martinelli. Engel katso Elo 2007, 18-22. Engel ei mainitse kirjeissään suunnittelemistaan yksityistaloista mitään yksityiskohtia, vain ylimalkaisia mainintoja. Hän ei myöskään mainitse matkustaneensa Viipuriin vuoden 1819 tienoilla, joskin vieraili kaupungissa muulloin. Engel mainitsee olleensa Steinheiliin seurassa mm. Preussin prinssi Karlin vieraillessa Helsingissä vuonna 1820. Engel ystävälleen Herrlichille 5.9.1820 Helsingistä. Vuonna 1832 Engel kirjoittaa "Matkan tarkoituksena oli vieraillla hyvän ystäväni kreivi Steven Steinheilin luona. Olin jo viime kesänä luvannut vieraillla perheeni kanssa hänen kauniilla Viipurin läheisyydessä sijaitsevalla maatilallaan. [...] Heti uuden vuoden jälkeen ajan taas Steven Steinheiliin luokse [...]". Engel Jacobille Helsingistä 29.12.1834. Engel 1989, 134, 277, passim. Saarelan arkkitehdistä katso Meurman 1985, 128, 374. Meurmanin mukaan Saarelan ullakolta on löytynyt Engelin omakätisesti allekirjoittamat piirustukset. Milloin ja missä yhteydessä nämä ovat löydetty ja asia päätynyt Meurmanin tietoon ei käy ilmi, sillä kartano tuhoutui toisessa maailmansodassa. Meurmanin mukaan Engel suunnitteli myös toisen sukupiirin kartanon, Thesleffien Juustilan, noin vuoden 1820 tienoilla.

⁴⁵⁸ Engel ystävälleen Herrlichille 20.11.1815 Pietarista. Engel 1989, 40. Samansuuntaisia kokemuksia työvoiman osaavuudesta oli myös J. F. Hackmanilla. "ob won den guten Kymmene Zimmerleuten welche zu haben sind? Ich denke eine Orangerie, won etwa 15 und ein anderes Gebäude won 8 Faden (russische) und jedes etwa 4 Faden breit, aufzuführen, und wünsche

Samanlaisia kokemuksia venäläisistä rakennusmiehistä oli myös J. F. Hackmanilla. ”Heitä pitää vahtia edestä ja takaa”, oli tuomio.⁴⁵⁹ Venäläisestä mausta Engelillä oli liittävänsä:

*Niin suuria kuin ylellisyys ja vaihtelunhalu täällä ovatkin,
tapaa harvoin muunlaisia kuin pitkänomaisen nelikulmaisia
huoneita ja saleja rakennuksissa, joiden tarkoituksena on palvella
mukavina asuintoina. Vähän toisin on asianlaita niissä,
jotka on ajateltu vain muutaman tunnin oleskeluun.⁴⁶⁰*

Muutaman tunnin oleskelulla Engel viitanee Pietarin lähistön aristokraattipalatsihin, jotka olivat enemmän kullisseja muutaman tunnin kesäisille retkille kuin pidempiaikaiseen asumiseen tarkoitettuja kartanoita. Kaikkiaan Engel oli suunnitellut 12 venäläiseksi kartanoiksi sopivaa rakennusta tai rakennuskokonaisuutta. Engel kuvaili, että hänen suunnittelemissaan rakennuksissa ei ole mitään erikoisuuksia tai päänäppöjä.

*Huoneistot on jäsennetty siten, että niissä voivat asua ihmisiä,
joilla on vaihtelevia käsityksiä mukavuudesta, ja ne on varustettu
kaikella, mikä kuuluu täydelliseen taloudenpitoon (Venäjällä),*

jatkaa Engel kirjittäen. Suunnittelemansa maaseutuasuunnot Engel jakoi kolmeen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän rakennukset ovat kaikkein yksinkertaisimpia ja sisältävät vain välttämättömimmät rakennukset. Toisen ryhmän rakennuksissa on ”joitakin mukavuutta tai ylellisyyttä palvelevia huoneita”. Kolmannessa ryhmässä rakennukset pitävät sisällään ”kokonaisia kerroksia paraatihuoneita, saleja, gallerioita, talvipuutarhoja.”⁴⁶¹

Kun tarkastelee *Herttualan pohjapiirrosta* (liite 5), voi havaita, että kartanon uusi päärakennus näyttäisi olevan jokseenkin Engelin suunnitteleman kakkostyyppin kartanon mukainen. Engelin, tai jonkun muun Herttualan kartanon arkkitehti-rakennusmestarin toimineen, esikuvana ovat olleet Pietarin alueen kartanot. Ei ollut mitenkään harvinaista, että mitään piirustuksia tai suunnitelmia rakennelmasta ei ollut, etenkin jos kyseessä oli venäläinen arkkitehti tai rakennusmestari.⁴⁶² Olipa suunnittelija ja rakennustyön tekijä kuka hyvänsä, oli Herttualan uudessa päärakennuksessa havaittavissa samanlaisia piirteitä kuin naapurina sijainneessa Monrepos’n päärakennuksessa tai hiukan kauempana sijainneessa Saarelan kartanon päärakennuksessa.

Monrepos’n kartanoa tutkineen Rainer Knapasin mukaan tämän kartanon esikuvina olivat useat keisarilliset rakennushankkeet Pietarissa ja lähiseuduilla. Hän nostaa esille

wir dazu Leute die Zierlich gut und nach Rissen arbeiten. Unsern hiesige dienen Laugen dazu nicht, und begeben Russen muss man immer hinten und vorne seyn. Seyn Sie so gütig nach zu hören, wie bald und 8 Man oder mehr, denn ich möchte gerne bald fertig werden, hierher kommen Können? Was sie pr tag werlagen? oder ob sie lieber das Ganze Werdingen wollen? Ich würde Ihnen hiebey die Planen schicken aber ich bin damit noch nicht ganzen Ordnung [...]” 25.5.1805, Peitzel, Friedrichshaven, B 23, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁵⁹ “[...] und begeben Russen muss man immer hinten und vorne seyn.” 25.5.1805, Peitzel, Friedrichshaven, B 23, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁶⁰ Engel ystävälleen Herrlichille 25.12.1816 Helsingistä. Engel 1989, 53.

⁴⁶¹ Engel ystävälleen Herrlichille 25.12.1816 Helsingistä. Engel 1898, 53.

⁴⁶² ”Olen piirtänyt kaiken paikan päällä ja ottanut talteen kaikki muistiinpanot, jotta mitään ei menisi hukkaan, sillä venäläiset arkkitehdit ovat näissä asioissa täysin välinpitämättömiä eivätkä pane mitään muistiin, niin että kun työ on tehty, niin kukaan ei tiedä miten se tehtiin.” Engel ystävälleen Herrlichille 4.6.1822 Helsingistä, vierailtuaan Pyterlahden graniittilouhoksilla, josta louhittiin graniittia Pietarin lisäksi kirkkoa varten. Engel 1989, 164.

Pavlovskin, Tsarskoe Selon ja Hatsinan keisarilliset kartanoalueet sekä Mikaelin linnan ja Kazanin katedraalin Pietarissa. Knapas mainitsee von Nicolayn saaneen vaikutteita kotiseutunsa Strasbourgin lisäksi Paavali I:ltä ja keisarinna Maria Feodorovnalta, joka oli vaikutusvaltainen ja jonka kulutusvalintoja seurattiin tarkasti. 1700-luvun lopun venäläiskartanon päärakennuksen tyyppillisessä rakentamistavassa haettiin innoitusta italialaisista ja englantilaisista palatseista ja maaseutukartanosta. Venäläisen kartanon julkisivussa ei juuri ollut koristeita, vain komea pylväikkö, joka kannatteli pääsisäänkäynnin päällä olevaa päätykolmiota. Päärakennus oli muodoltaan suorakulmainen ja siinä oli erilliset siipi- tai paviljonkirakennukset palvelijoita tai vieraita varten. Päärakennuksen ensimmäinen kerros oli varattu julkiselle elämälle. Toisessa kerroksessa sijaitsevat perheen asuinhuoneet olivat yksinkertaisempia ja vaatimattomammin sisustettuja. Rakennuksen takana avautui puisto. Venäläisissä kartanoissa, ja esimerkiksi Steinheilin Saarellassa, oli erillinen keittiörakennus, vierastalo sekä konttorirakennus. Samoin Monrepos'ssa oli erillinen kirjastorakennus, joka alun perin oli tarkoitettu palvelusväen asuintiloiksi. Herttualassa oli palvelusväelle omat väentuvat, mutta erillistä keittiö- tai toimistorakennusta siellä ei tiettävästi ollut.⁴⁶³

Herttualan rakennuskanta tuhoutui toisessa maailmansodassa, joten on luotettava jäljelle jääneisiin kuvauksiin. Yksi kuvaus on säilynyt vuonna 1822 palovakuutusta varten tehdyssä katselmuspöytäkirjassa.⁴⁶⁴ Siinä kuvataan Herttualan kartanon päärakennusta, joka katselmuksen mukaan sijaitsi 600 kyynärän (noin 356 metrin) päässä merenrannasta. Päärakennus oli vuonna 1819 rakennettu yksikerroksinen mäntyhirsistä lohenpyrstöliitoksilla valmistettu talo. Sen pituus oli 35 kyynärää (20,79 m) ja leveys oli 21 sylvä (12,47 m), joten pohjan pinta-alaksi tulee noin 260 neliömetriä.⁴⁶⁵

Herttualan päärakennus ei ollut kovin korkea, vain hiukan alle viisi metriä räystäään mitattuna. Talo seiso vankan harmaakivisen (graniittisen) kivijalan päällä. Ulkoa pääsi kivirappusia pitkin rautaiselle ovelle, josta oli kulku talon alla oleviin kellaritiloihin. Ne oli muurattu tiilistä. Näihin kellaritiloihin Marie Hackman ei ottanut palovakuutusta, mikä kertoo hänen säästäväisestä puolestaan. Voisi olettaa, että kerran palaneen kartanon emäntä haluaisi vakuuttaa talonsa katonharjalta kellariholviin, mutta Marie-emäntä ei pitänyt kellarin vakuuttamista tarpeellisena. Talon katto oli maalattu vihreällä öljymaalilla ja sinne oli kiinnitetty läkkipeltiset räystäskourut ja rännit, jotka niin ikään olivat vihreät. Räystäissä oli puusepän tekemät korniisit eli kattolistat. Samoin puuseppä oli valmistanut puutarhan suuntaan frontonin eli päätykolmion. Nämä kaikki oli maalattu valkoiseksi. Ulkopuolelta talo oli rapattu savesta ja hiekasta tehdyllä seoksella, jotta se muistuttaisi suurista hiekkakivilohkareista rakennettua taloa. Puutarhanpuolella talossa oli pylväsrivistö sekä terassi, josta kivirappusia pitkin laskeuduttiin puutarhaan.⁴⁶⁶

Etupihan puolelta nousiin päärakennukseen viisi porrasaskelmaa. Portaita koristivat sorvatut kaiteet ja tolpat. Ylimmällä portaalla, oven kahta puolen oli kaksi maalattua penkkiä. Rakennukseen sisälle astuttiin täysranskalaisten pariovien kautta. Kaikissa talon ovissa oli englantilaiset lukot. Ensimmäisenä vastassa oli eteinen, jonka huonekorkeus oli miltei neljä metriä (6 kyynärää 10 tuumaa) kuten kaikissa ensimmäisen

⁴⁶³ Knapas 2008, 57; Meurman 1985, 374-375. Monrepos'n kartanon mailta, Sorvalin saarelta, louhittiin 55 pylvästä Kazanin katedraalia varten. Knapas 2003, 38-60; Maria Fedorovnasta tyyliesikuvana katso Blakesley 2007, 71-85; Roosevelt 1995, 37-38, 53.

⁴⁶⁴ Vuoden 1822 palovakuutusasiakirjat, Viipurin pitäjä, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA.

⁴⁶⁵ Pohjapiirroksessa, jonka suhde on 1:100 rakennuksen pituus on 21 metriä ja leveys 13 metriä. Sandelin-kansio, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁶⁶ Kuvauksen perusteella talo on hyvin samanlainen kuin Steinheilien Saarella. Vrt. Meurman 1985, 374-375.

kerroksen huoneissa. Lattia oli kaksinkertaista lankkua. Seinät, välikatto ja korniisit oli rapattu alabasterikipsillä. Seinien alaosa oli paneloitu ja maalattu. Eteisestä oli käynti kahteen kamariin (*Kammare*).

Oikean käden puolella oleva kamari oli noin kolme metriä pitkä ja kuutisen metriä leveä huone, jonka seinät oli tapetoitu paperitapetein ja paneloitu alaosaan öljymaalilla maalatuin puupaneelin. Lähes kaikki huoneet oli sisustettu tähän tapaan. Samoin kaikki katot oli rapattu alabasterikipsillä. Ensimmäisessä kamarissa oli yksi ikkuna-aukko, jossa oli 8-ruutuinen ikkuna. Ikkunat eivät kooltaan olleet kovin suuret. Ikkuna-aukon koko oli 19½ kertaa 18½ tuumaa eli hiukan vajaat puoli metriä sivultaan. Öljymaalilla maalatut karmit ja pokat olivat todennäköisesti valkoiset. Ikkunat olivat niin sanotut tuplaikkunat, ja näiden lisäksi ulkopuolella on ikkunaluukut, joissa oli messinkiset salvat ja helat. Ikkunaluukut voitiin sulkea talveksi, mutta silti laseja jouduttiin uusimaan keväisin.

Ensimmäinen kamari oli jaettu seinämän avulla kahtia. Parin metrin korkuinen seinämä ei ulottunut kattoon saakka. Tässä väliseinässä oli täysranskalainen pariovi, jonka kautta on käynti viereiseen kamariin. Tämä kamari oli muuten samanlainen kuin edellinen, mutta siinä oli kaksi ikkunaa. Lisäksi tässä kamarissa oli kaakeliuuni, joka oli päällystetty posliinikaakeleilla ja kalkkirapatuilla tiilillä sekä maalattu valkoisella kalkkimaalilla. Uunin edessä lattialla oli kivilevyistä muurattu alue. Uuni ei ollut täysin kaakeleiden peittämä vaan vaatimattomampi ulkoasultaan. Tästä voi päätellä, että tämä huone oli varattu vähemmän tärkeään käyttötarkoitukseen. Siellä oli saatettu majoittaa vieraita tai palveluskuntaa samoin kuin sermin takana olevassa etuhuoneessa.

Seuraava huone oli salonki (*Salon*). Tämä oli kartanon julkista, vieraille avointa tilaa. Nämä seurusteluun varatut huoneet oli sisustettu kaikkein parhaimmilla, uusimmilla ja muodinmukaisimmilla huonekaluilla. Sohvat, pehmeät nojatuolit sekä matot ja verhot tekivät huoneesta arvokkaan mutta samalla mukavan kesäisen seurustelun tilan.⁴⁶⁷ Huoneen pinta-ala oli noin 40 neliometriä, joten sinne mahtui koko joukko vieraita. Huoneeseen tuli valoa viidestä ikkuna-aukosta, jotka oli varustettu samanlaisin ikkunoin kuin edellisissä kamareissa. Myös panelointi ja tapetointi olivat kuten kamareissa, tosin mahdollisesti loisteliain materiaalein toteutettuna. Salongissa oleskelu oli tehty mukavaksi kahden kaakeliuunin sekä englantilaisen hiilikaminan avulla. Salongista oli käynti ulos lasisten kaksoisovien kautta. Yhteys puutarhaan oli oleellinen osa aikakauden kartanoarkkitehtuuria. Terassi oli tehty kiviselle perustalle lankuista ja se toimi linkkinä puutarhan ja sisätilojen välillä. Terassilta saattoi ihaila puutarhaa tarvitsematta astua kengät kastelevalle nurmelle. Terassi oli noin 12 metriä pitkä ja yli kuusi ja puoli metriä leveä. Terassia kiersivät sorvatut ja maalatut kaiteet. Terassilla oli kahdeksan pylvästä, jotka tukivat puutarhanpuoleista päätykolmiota. Ikkuna-aukkojen välissä salongin osuudella julkisivussa oli kuusi puolipyöreää pylvästä, jotka oli tehty lankuista muistuttamaan täysikokoisia pylväitä.⁴⁶⁸

Salongista astuttiin kamariin, joka oli miltei muiden kamareiden toisinto. Tämä kamari erosi muista sillä, että

salongin lasiovien ja tämän huoneen välillä on symmetrian vuoksi asetettu puoliranskalainen peiliovi, joka on maalattu öljymaalilla, sekä 2 paria lasiovia terassille, samankokoisia ja samanlaisia kuin lasiovet salongissa.

⁴⁶⁷ Steinrud 2013.

⁴⁶⁸ Steinrud 2013; Koskinen 2012, 58–59; Knapas 2007, 367.

Toisin sanoen myös tästä kamarista oli käynti terassille. Tätäkin huonetta lämmitti kaakeliuunin lisäksi englantilainen hiilikamina. Seuraavat kaksi kamaria ovat samantyyppisiä lukuun ottamatta uloskäyntiä.

Yhdestä kamarista oli käynti tarjoiluvälikköön tai ruokavarastoon (*Skafferi*) sekä keittiöön. Pohjapiirroksesta voi havaita, että skafferi sijaitsi yläkertaan vievien portaiden alla. Keittiö oli kooltaan noin kuusi kertaa neljä metriä ja sitä valaisi kaksi ikkunaa. Keittiössä oli tiilestä muurattu liesi ja uuni. Keittiöstä oli oma uloskäyntinsä keittiöeteiseen sekä käynti jälleen yhteen kamariin. Tätäkin kamaria lämmitti kaakeliuuni. Tästä kamarista oli myös käynti tarjoiluvälikköön. Nämä kaksi jälkimmäistä kamaria lienevät olleet vähempiarvoisten vieraiden tai palveluskunnan majoittamisen tiloja, sillä niistä oli käynti keittiöön. Jälkimmäisestä kamarista oli myös uloskäynti oman eteisen kautta eikä tässä huoneessa ollut yhtään ikkunaa, mikäli pohjapiirrokseseen on luottaminen. Toisin huoneeseen saattoi tulla valoa eteisen kautta. Eteisestä astuttiin 11 porrasaskelmaa pihalle. Samasta eteisestä nousi myös 11 askelmaa vintille. Eteistila jakoi asuinkerroksen kahtia ja loi olemassaolollaan hierarkkisen jaon isäntä- ja palvelusväen tiloihin.⁴⁶⁹ Kaikki tilat eivät siis olleet yhtä arvokkaita eikä kaikkia tiloja ollut tarkoitettu vieraiden silmille. Palvelusväki, joka teki mukavan ja huolettoman kesäisen seuraelämän kartanossa mahdolliseksi, jäi näkymättömäksi vieraille eikä isäntäväkikään poikennut palvelusväen tiloihin kuin ohjatakseen palvelusväen työtä. Toisaalta Herttualassa päärakennuksessa toimivan palvelusväen tiloja ei ollut eriytetty yhtä paljon kuin Saarelassa tai Thesleffien Juustilassa, jossa keittiö ja palvelusväen majoitustilat sijaitsivat erillisessä siipirakennuksessa.⁴⁷⁰

Kaikkiaan kamareita oli viisi, joista yksi on jaettu sermillä kahtia. Kartanon päärakennuksen kamareista salongin läheisimmän ja ylellisimmin varustetun voi olettaa olleen Marie Hackmanin nukkumapaikka. Muille sukulaisille ja vieraille ei jäänyt kovin monta huonetta. Marie Hackmanin aikana Herttualassa ei ollut erillistä vieraiden käyttöön tarkoitettua rakennusta. Tällainen, nimeltään Belvedere, oli Saarelassa.⁴⁷¹ Hackmanien vieraat saivat tyytyä nukkumaan vintillä, jossa ullakon toinen pää oli jaettu väliseinällä erilliseksi vinttikamariksi. Sinne valoa toi puolipyöreä ikkuna ja nurkassa oli pieni komero tavaroita varten. On myös mahdollista, että vieraat saapuivat omien vuodevaatteiden ja retkivuoteiden kanssa, kuten venäläisissä kartanoissa yleinen tapaus oli. Kesäaikaan myös aitat saattoivat toimia nuoremman väen nukkumasijoina.⁴⁷²

Herttualassa ei ollut erillistä kirjastoa. Venäläisissä kartanoissa oli vain harvoin kirjastohuone.⁴⁷³ Tästä käytännöstä kertoo osaltaan myös se, että läheisen naapurikartanon Monrepos'n isäntä ei alun perin saanut arkkitehtiään suunnittelemaan päärakennukseen kirjastoa, vaan hänen oli myöhemmin vallattava sille tilaa palvelusväen rakennuksesta. Marie Hackmanilla ei välttämättä ollut tarvetta kirjastolle. Naisena hänellä ei ollut samanlaista opillista sivistystä kuin naapurikartanoiden aatelismiehillä, eikä hänellä toisaalta ollut aikaa lueskella. Kun hänen poikansa varttuivat, he saivat käyttää vapaasti Monrepos'n isännän kirjastoa.⁴⁷⁴ Naapurikartano Hietalan isännältä kreivi Göran Magnus Sprengtportenilta Marie Hackman olisi voinut ostaa vuoden 1818 tienoilla kirjaston ja mineraalikokoelman. Ilmeisesti kreivin hintapyyntö oli liian korkea, sillä

⁴⁶⁹ Steinrud 2013.

⁴⁷⁰ 18.9.1809, vanha signum HH 57, Handelshuset Hackman, ÅA; Meurman 1985, 128, 374.

⁴⁷¹ Meurman 1985.

⁴⁷² Roosevelt 1995, 174.

⁴⁷³ Roosevelt 1995, 53.

⁴⁷⁴ "Ei minulta myöskään koskaan puutu kirjoja, koska parooni Nicolay on luvannut minun käyttää hänen laajaa kirjastoaan." J. F. Hackman jr. Rosenbröjjerille. Tigerstedt 1940, 323. Alkuperäistä kirjettä ei ole käytettävissä.

tällä kertaa kauppoja ei syntynyt. Hietalan kartano siirtyi Marie Hackmanin omistukseen vasta 1838, mutta ei ole tiedossa kuuluivatko kauppaan tuolloin kirjasto ja muut kokoelmat.⁴⁷⁵ Ilmeisesti kirjastolla ei ollut yhtä suurta statusarvoa kuin esimerkiksi näyttävillä seurustelutiloilla tai upealla puutarhalla. Kirjaston symbolinen arvo avautui ennen kaikkea oppineille miehille.

Arkkitehtuurillisten ratkaisujensa kautta niin Herttualaa kuin naapurikartanotkin oli tarkoitettu huviloiksi, joissa vietettiin kesiä kuten antiikin villoissa tai renessanssiajan Toscanan huviloissa. Tästä esimerkkinä on jonkin verran tutkittu Monrepos'n päärakennus, jonka Nicolay rakennutti ihailmansa palladianismin mukaisesti. Tämä tyyliuunta oli saanut nimensä 1500-luvulla eläneeltä arkkitehti Andrea Palladiolta. Suuntauksen edustajia Pietarissa oli muun muassa Katariina II:n suosikkiarkkitehti italialainen Giacomo Quarenghi. Nicolayn ystävä Georg von Veldten suunnitteli ensimmäisen puhtaasti palladiolaisen rakennuksen eli Kamunnoostrovin palatsin Pietariin. Palladiolaisen huvila-arkkitehtuurin esikuvina olivat renessanssin ja antiikin italialais-huvilat. Tästä tyylijajista tuli Venäjän aatelin parissa hyvän maun synonyymi. Kesänviettoon tarkoitettut kartanot olivat ikään kuin teatterilavasteita, näyttämöitä aateli-elämälle, hyvän maun ja julkisen näyttämisen paikkoja. Maalaiselämä kartanossa oli vaatimattomampaa kuin kaupunkilainen elämäntapa. Tämä oli tyyppillistä venäläisissä kartanoissa, joissa vietettiin monesti vain lyhyt kesä.⁴⁷⁶

Näyttää siltä, että Herttualassa tavaroita tärkeämmässä osassa oli seurustelu vieraiden kanssa sekä ulkoilmaelämä kasveineen ja lemmikkieläimineen. Herttualaa voikin pitää enemmän kesähuvilana kuin asuinkartanona. Tällöin Herttualaa voi tarkastella ensimmäisten esikaupunkilaishuviloiden kontekstissa ja verrata sitä esimerkiksi samaan aikaan Lontoon lähistölle nousseisiin huviloihin.⁴⁷⁷ Esineiden tai päärakennukseen tehtyjen investointien niukkuus lähteissä ei kuitenkaan merkitse sitä, että Herttualaa ei olisi ollut näyttävän kuluttamisen paikka. Herttualassa tämä kerskaileva kuluttaminen vain suuntautui osittain toisaalle kuin kaupungissa. Yltäkylläisen kuluttamisen paikka ja näyttämö oli ennen kaikkea Hertttualan puutarha, jonka tuotoksista saatiin nauttia myös päärakennuksen sisätiloissa. Puutarhat ja luonnonläheisyys olivat tärkeitä niin venäläiskartanoissa kuin aikakauden huvilaelämässä Lontoon liepeillä.⁴⁷⁸ Tällainen elämäntapa oli lähellä myös Marie Hackmanin sydäntä.

⁴⁷⁵ "15000 sage Fünfh Zehn Tausend Rubel Banco Noten ist aber der höchste Preis den ich Ihnen an baarem Gelde da für offeriren kann und zwar für die Heÿmaht mit allen ihren Appartimenten, Inventaren, Gebäuden, Möbeln, Worreithen &ce kurz mit allem was sich jetzt darauf befindet, es möge Namen haben welche es wolle, lediglich Ihre Bibliothek, Mineralien, und Lessen Gemähde ausgenommen." [päiväämätön, marraskuu 1818] Sprengtporten, St Petersburg, B 36, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁷⁶ Knapas 2001, 226–228; Roosevelt 1995, 31–32, 37–39, 56–58, 70. Roosevelt korostaa, että venäläinen aateli eli maaseudulla jokseenkin vaatimattomasti ja kaupungissa näyttävästi, huolimatta siitä, että kartanoiden päärakennukset saattoivat olla näyttävästi rakennettuja. Vrt. Stobart 2014; Vickery 2009, 132–133.

⁴⁷⁷ Esim. Jon Stobartin tutkimat huvilat 1810-luvun Lontoon liepeiltä. Stobart 2014.

⁴⁷⁸ Stobart 2014, 4; Roosevelt 1995, 56–57, 174.

”Puutarhani on rakastettuni.”⁴⁷⁹

Puutarha oli Marie Hackmanille merkittävä kuluttamisen kohde. Eräissä kirjeissä sitä kuvataan jopa rakastetuksi. Tämä rakkaus näkyy myös puutarhaan tehdyissä hankinnoissa, niiden mittakaavassa, toistuvuudessa ja niiden vaatimassa paneutumisessa. Kartanopuutarhoihin sijoitettiin jopa enemmän kuin itse päärakennukseen,⁴⁸⁰ ja Herttua on tästä hyvä esimerkki. Tileissä on satunnaisia merkintöjä Herttuaan tehdyistä ostoksista. Esimerkiksi vuoden 1825 toukokuussa Lauben perikunta maksoi 26,25 pankkoruplaa paroni Paul Nicolaylle hänen Kööpenhaminasta hankkimistaan kahdesta aprikoosi-, kahdesta luumu- ja yhdestä granaattimenapuusta ja saman vuoden marraskuussa kolmesta kasvihuoneen lämpömittarista Tilman Grommelle 12 ruplaa.⁴⁸¹ Sen sijaan kirjeissä Herttuaan tehtyjä kasviostoksia ja niitä koskevaa kirjeenvaihtoa on lukumääräisesti eniten verrattuna mihin tahansa muuhun ostos- tai tavararyhmään.

Puutarhoja ja kartanoita koskeva historiantutkimus painottuu paljolti Brittein saarille. Siellä maanomistusolot kuitenkin poikkesivat osittain suurestikin muusta Euroopasta ja eritoten Venäjän oloista. Näissä oloissa, joissa esikoispoika usein peri kaiken maaomaisuuden, muodostui kartanosta erityisen miehinen toiminnan sfääri. Iso-Britanniassa puutarha, aivan kuten kartanon päärakennuskin, oli osoitus isäntänsä varallisuudesta ja asemasta. Brittikartanonherroja tutkinut David Hussey on todennut, että erityisesti kartanon puutarha oli miehisen kerskakuluttamisen näyttämö. Puutarha ilmensi aineettomia arvoja ja etenkin miehille kuluttamisen tunteellisia kokemuksia. Puutarha tarjosi paikan uudistumiselle (*re-creation*). Puutarhan katsottiin olevan näyttämö, jossa nimenomaan miehen synnynnäinen fyysinen maailma sai esiintymistilansa. Siellä mies saattoi löytää lohtua ja pakopaikan elämän vastoinkäymisistä. Eritoten aatelmiehille sekä kasvavan sivistyneistön miespuolisille edustajille puutarha saattoi olla paikka, jonne vetäydyttiin lepäämään. Puutarha oli antiikin Arkadia, josta paroni von Nicolay kirjoitti teoksessaan ”*Das Landgut Monrepos*”. Tämän lisäksi erityisesti englantilaisen maisemapuutarhan katsottiin heijastelevan synnyinmaansa poliittista tilannetta.⁴⁸²

Mikäli edellä kuvatut maisemapuutarhan funktiot olisivat täysin aukottomia, voisi ajatella, että Venäjällä, jossa myös aatelin tyttäret saattoivat periä maata, ei kartanoista ja niiden puutarhoista välttämättä muodostunut samanlaisia miehisen toiminnan kenttiä. Viimeaikainen tutkimus on kuitenkin havainnut, että puutarhat ja maalaiselämä olivat myös aikakauden naisille tärkeitä levähdyspaikkoja ja osa herrasväen elämäntapaa. Toisin sanoen 1800-luvun alun puutarhoissa on vaikea vetää sukupuolittuneita

⁴⁷⁹ ”Der Garten ist unser Liebhaberin [...]” 18./30.4.1816 Schmidt & Plessing Lübeck, B 33, Hackman & Co, ELKA. Lauseen pitäisi olla muodossa ”Der Garten ist unser Liebhaber.” Alkuperäisessä lauseessa sana Liebhaberin on feminiinimuodossa. Kirjeen on kirjoittanut tavan mukaan kirjanpitäjä, joka on valitsemallaan feminiinisellä muodolla ehkä halunnut korostaa joko kirjeen sanalleen Marie Hackmanin tai puutarhan feminiinisyyttä. Lisäksi kirjanpitäjä käytti miltei poikkeuksetta monikon kolmatta persoonaa silloinkin kun tarkoitti Marie Hackmania yksikössä. Siksi lause on käännetty muotoon ”Puutarha on rakastettuni.” Käännösapua on tarjonnut FT Maija Ojala.

⁴⁸⁰ Ruoff 1993.

⁴⁸¹ ”An Cassa Conto [...] Per Laubes Erben An Baron Paul von Nicolay durch ihn in Copenhagen besorgte 2 doppelte Orangen Apricosen, 2 st. Reine Claude Pflaumen, 1 doppelten Granat Baum, nebst Unkosten & Emballage 26.25 Ro.” May 1825; ”An Tilman Grommé [...] Per Laubes Erben 3 Thermomether zur Orangerie 12 Ro.” Nov. 1825, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁸² Hussey 2008, 52–53, 61–62; Knapas 2007, 363; Roosevelt 1995, 3, 291; Roosevelt kirjoittaa: ”In England these two stimuli [intellectual and cultural ideals or symbolized personal power] had fused by the early eighteenth century to create a culture of country living that was unique and widely envied. Nowhere else did the country house so clearly express not just national culture, family wealth and status, and self-confident taste but also a clear connection between landownership and political power.” Maunu Häyrynen mainitsee, että erityisesti maisemapuutarhat olivat tarkoitettu vanhuuden lepopaikoiksi. Häyrynen 2001; Nicolay 1840 [1804].

ta raja-aitoja. Venäläiskartanoiden työnjakoa tutkinut Katherine Pickering Antonova on osoittanut, että naisten vastuulla oli kartanon maanviljely muun taloudenhoidon ohella, kun taas miehet huolehtivat eksoottisista kasveista ja kasvihuoneesta. Hänen mukaansa naisten vastualue oli Venäjällä laajempi kuin esimerkiksi Englannissa, jonka hän nostaa vertailukohteeksi. Puutarhanhoidon sukupuolittuneisuutta on tutkittu Suomessa varsin vähän ja puutarhainnostuksen saaneita naisia vielä vähemmän. Esimerkiksi Eeva Ruoffin kotimainen artikkeli aiheesta keskittyy 1800-luvun loppupuolen puutarhainnoituksen saaneisiin naisiin.⁴⁸³

Viipurin seudulla tiedetään olleen Marie Hackmanin lisäksi muitakin innokkaita puutarhaharrastusta edistäneitä naisia, joista usein on mainittu Marie Hackmanille läheinen Natalie Steinheil. Näistä viipurilaisista puutarhaharrastajista ei ole akateemista historiantutkimusta ja elämäkerta-aineisto perustuu suurelta osin muistitietoon. Steinheilien kautta saatiin kuulla kasvinjalostuksen viimeisimmistä saavutuksista, sillä heidän Helena-tyttärensä aviopuolison veli Christian Steven työskenteli vuodesta 1812 alkaen Nikitan (Nikitskyn) kasvitieteellisessä puutarhassa Tbilisissä.⁴⁸⁴ Helena Steven-Steinheilin kautta Viipurin seudulla päästiin kokeilemaan, josko Nikitskyn eksoottisista puutarhakasvinsiemenistä onnistuisi kasvattamaan jotain ennennäkemättömiä. Natalia Steinheilin johdolla Saarelan kartanon neljän hehtaarin suuruiseen englantilaiseen puutarhaan rakennettiin keinotekoisia lammikoita ja huvimajoja. Natalia Steinheil harjoitti myös karjanjalostusta, mehiläistenhoitoa sekä istutti rapuja ja ruutanoita lampiinsa. Saarelan puutarhan satoa myytiin Helsingin toreilla. Natalie Steinheilin kuoleman jälkeen hänen tyttärensä Helena Steven-Steinheil huolehti Saarelan puutarhasta 52 vuoden ajan. Vuonna 1854 J. Cajander julisti Saarelan olevan Viipurin läänin parhaiten hoidettu tila ja sen emännän nimen säilyvän vielä kauan seudun asukkaiden mielissä. Saarelan kartanon puutarhan- ja maataloudenhoidon kohdalla saattaa näkyä venäläisen aateliston käsitykset miesten ja naisten työstä, sillä Venäjällä oli tyypillistä, että aatelisrouva huolehti maatöiden valvonnasta osana hänen emännänrooliaan, ja tätä työnjaon erityisyyttä myös Cajander kirjoituksessaan sivuaa ihailevan hämmästelevään sävyyn.⁴⁸⁵

Puutarhanhoidon ohella Marie Hackman nautti ulkoilmaelämästä. Vielä vanhuuden päivillään Marie-rouvan kerrotaan olleen innokas kalastaja, joten ehkäpä edesmenneen aviomiehen vuonna 1805 hankkimat ”englantilaiset taskuonget, joissa oli keinotekoinen perhonen” tulivat vaimon käyttöön. Samoin ulkoilmaelämästä kertovat nuoruudessa hankittu ratsastuspuku sekä jokakesäiset olkihatut harsoineen. Kulutusvalinnat ulkoil-

⁴⁸³ Pickering Antonova 2012, 88; Aatelisnaisista kartanonomistajina katso LaMarche Marrese 2002, 2-3 ja passim. Marjo Kaartisen mukaan puutarhanhoito oli sopiva harrastus sekä miehille että naisille. Kaartinen 2006, 275. Naisten puutarhaharrastuksesta katso Stobart 2014; Vainio-Korhonen 2008, 212; Ruoff 2007; Davidoff & Hall 1992 [1987], 310.

⁴⁸⁴ Christian Stevenin (1781-1863) isä oli haminalainen kauppias ja tullitirehtööri Christian Daniel Steven ja äiti Anna Christina Wulfert. Christian Steven opiskeli Turun akatemiassa ja asui Henrik Gabriel Porthanin luona. Turusta Stevenin opinnot veivät Pietariin ja Jenaan, jossa hän opiskeli luonnontieteitä ja lääketiedettä. Sittenmin hänestä tuli Venäjän eteläisten provinssien maatalouden ylitarkastaja. Alexander Steven (1783-1842), joka oli Christian Stevenin nuorempi veli, meni naimisiin Fabian ja Natalie von Steinheilin ainoan tyttären Helenan kanssa. Steinheilit adoptoivat vävyänsä ja hän sai nimen Stewen-Steinheil. Knapas 2013a, 185; Ruoff 2007.

⁴⁸⁵ Pickering Antonova 2012, passim; Saarelasta katso Hellsten 1997; Ruoff 2007; Knapas 2001; ”[.] Wiborgs läns bäst skötta egendomen Saarela [..] Men hwar som emellertid torde wara det intressantaste af allt, är den egna omständighet, att det är ett ädelt bildadt fruntimmer, som i en lång följd af år styrt landthushållningen på saarela med beunransvärd klokhets, ordning, kraftfullhet och ihärdighet. [..] samma ägarinna, hvars namn, då hon engång upphör att lefwa och verka, skall länge ihågkommas af ortens invånare [..].” 22.3.2854, Helsingfors Tidningar, no 23. Suomen ensimmäinen naispuolinen ammattipuutarhuri, Alexandra Smirnof, asui nuoruudessaan Saarelassa Helena Stewen-Steinheilin luona. Hiukan ennen Natalia Steinheilin kuolemaa vuonna 1829 Steinheilit yrittivät myydä Saarelaa J.F. Hackman nuoremman avustuksella. Katso No 63, 31.5.1828 Finnlands Allmänna Tidning. Hackmanin kirjeenvaihto vahvistaa, että Natalie Steinheil hoiti maataloutta miehen ollessa virantoimituksessa tai sotimassa. Katso esim., jossa heinää toimitettu ”kreivitär Steinheilille”, 17/29.9.1824, Heidenstrauch, Helsingfors, B 50, Hackman & Co, ELKA.

maelämään soveltuissa tavaroissa kertovat nekin omaa kieltään statuskuluttamisesta, jossa muodinmukaisuus oli tärkeä kulutusvalintoja ohjaava tekijä.⁴⁸⁶ Ulkoilmaelämä ja ”paluu luontoon” oli tullut muotiin 1700-luvulla Rousseau’n kirjoitusten innoittamana ja saanut monitahoisia ilmenemismuotoja ympäri Eurooppaa. Siinä missä kuninkaalliset rakennuttivat palatsiensa puistoihin vaatimattomia talonpoikaiskyliä jäljitteleviä kyliä, saattoi herrasväen elämässä tätä luonnonläheisyyttä kuvastaa huviretket ja puutarhassa puuhastelu.⁴⁸⁷

Herttualan puutarha on tuhoutunut kartanon päärakennuksen tavoin. Säilyneet maalaukset, valokuvat sekä muistelmat⁴⁸⁸ osoittavat, että päärakennusta ympäröi englantilaistyylinen maisemapuutarha. Viipurin seudulla englantilaistyyliä puutarhoja oli Herttualan lisäksi Steinheilien Saarelassa, naapurissa Monrepos’ssa sekä Dannenbergien Kiiskilässä. Maunu Häyrysen mukaan Suomen ensimmäinen englantilainen maisemapuutarha perustettiin Fagervikin kartanon puutarhaan 1790-luvulla. Ruotsiin tämä muoti oli tullut suoraan Englannista parikymmentä vuotta aiemmin ja sen innoittamana Kustaa III ja hänen lähipiirinsä muovasivat puutarhojaan muodinmukaiseen englantilaiseen tyyliin sopiviksi.⁴⁸⁹ Viipurin kartanot saivat ensimmäiset englantilaiset maisemapuutarhansa todennäköisesti jo aiemmin kuin Fagervik. Monrepos’hon uusimmat tuulahdukset Englannista saapuivat suoraan paronin Paul-pojan mukana. Paul Nicolay, joka asui Lontoossa, oli isänsä tavoin kiinnostunut puutarhataiteesta. Sen sijaan Marie Hackmanin lähipiirin kontaktit Ruotsiin ja sikäläisiin kartanoihin olivat jokseenkin vähäisiä.

Englantilainen maisemapuutarha oli syntynyt vastaiskuna geometriselle ranskalaiselle muotopuutarhalle 1700-luvun alkupuolen Englannissa ja 1770-luvulla se oli levinnyt koko Eurooppaan. Innoitusta oli haettu klassisista roomalaisista kirjoituksista, jotka käsittelivät huvilaelämää maaseudulla. Näiden kirjoitusten pääosassa oli onnellinen mies, joka kuljeskeli maaseutuasuuntonsa tiluksilla ylistäen luojan luomaa harmoniaa. Tähän tyyliin kirjoitti myös Monrepos’n isäntä paroni Nicolay teoksensa ”*Das Landgut Monrepos*”. Puutarhoissa ”antiikkiset” rauniot edustivat antiikin jatkumoa ja goottilaiset rakennelmat puutarhatyylin synnyinmaan Englannin kansallisia pyrkimyksiä – kysymys oli yrityksistä hallita menneisyyttä. Venäjälle englantilainen puutarha tuli Katariina II:n aikana ja saavutti siellä suurta suosiota aatelin keskuudessa. Englantilaisista aatelialueista kadettiin sen itsenäisyyden ja vaurauden vuoksi, joten kaikki, mikä voitiin liittää tämän saarivaltion aatelin elämäntapaan, tuli hyvin muodikkaaksi. Englantilaiset puutarhat eivät olleet suosittuja vain synnyinmaassaan ja Venäjällä, vaan tämä puutarhatyyli sekä ylipäänsä ”anglomania” kulutustavaroissa valtasi koko Euroopan.⁴⁹⁰

Tyypillinen englantilainen maisemapuutarha miellettiin ruohokentäksi, joka johti epäsäännöllisen muotoisen vesialueen läheisyyteen. Veden yli vei kaareva silta. Puutarhan puut oli ryhmitelty epäsäännöllisesti. Läheisillä kukkuloilla lehmät ja lampaat laidunsivat vapaana ja kaukaisuudessa saattoi hämmöttää talo ja muita rakennuksia. Englantilaisessa puutarhassa oli usein myös erilaisia rakennelmia, joista tyyppisimpiä

⁴⁸⁶ “[...] meine Frau noch zu erinnern hat, dass der strohhut nicht ordinaire, sondern ein englisher, und dabey nach der Mode seyn möge.” 1771800, Bruun, St. Petersburg, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁸⁷ ”Man hat englische Tasche Angeln, an welche wie Art künstlicher Fliegen bestätigt und mit denen man statt eine Warmes --, oder man hat andre dergleichen Fliegen ohne Angeln. Haben Sie dergleichen so verbinden Sie uns sehe wenn Sie um davon 1 Dutzend d---.” 5.5.1805, Hoy, St. Petersburg; ”1 Huht, 1 Reitpeitsche & Damens Steigbügel w. Maléer & Bruun” May 1800; ”An der Generalin Steinheil [...] 1 Reitkleid mit macherlohn & Zubehor 60 Ro. 1 Samtne Kasse mit Feder 22 Ro.” July 1800, G 5 V, Hackman & Co, ELKA. Naisten ratsastamisesta katso Vainio-Korhonen 2008.

⁴⁸⁸ Tigerstedt 1940, 517, 521; Sekalaista materiaalia sisältävä kansio, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁸⁹ Knapas 2007, 375; Häyrynen 2001, 17–23.

⁴⁹⁰ Knapas 2007, 374–382, 2003, 57; Roosevelt 1995, 26, 75; Dixon Hunt & Willis 1993; Meurman 1985, 167, 374.

olivat huvi-, erakko- ja itämaisiet majat sekä obeliskit, patsaat, keinotekoiset rauniot, luolat ja muistomerkit. 1700-luvun lopussa erityisen muodikkaita olivat erilaiset kiinalaistyyliset rakennukset. 1800-luvun alkupuolella muoti muuttui romanttisemmaksi ja maisemapuutarhoista tuli entistä vapaamuotoisempia, poluista mutkittelevampia ja pittoreskimpia. Rauniot, luolat ja maalaiselämän sentimentaalinen esittäminen loivat osaltaan, fyysisten aitojen lisäksi, henkistä rajaa puutarhan omistajien ja ympäröivissä kylissä asuvien paikallisten maalaisihmisten välille.⁴⁹¹

Kaikkia edellä mainittuja rakennelmia löytyi Herttualan naapuripuutarhasta, paroni Nicolayn Monrepos'ta.⁴⁹² Tilit eivätkä kirjeet paljasta, että näitä rakennelmia olisi rakennettu Herttualan maille. Ilmeisesti puutarhassa oli ainakin kyyhkyslakka⁴⁹³ ja näkötorni ja siellä saattoi levähtää ”puutarhasovalla”. Herttualan puistomaisen puutarhan pohjoisosassa oli korkea kallio, joka sai myöhemmin nimensä Wilhelmshöhe Marie Hackmanin pojanpojan mukaan. Puutarhan etelälaidalla oli Friedrichshöheksi nimetty kallio ja länsireunalla kohosi Bellevue, joka oli puiston ja koko seutukunnan korkein kohta. Nämä perheenjäsenten nimillä varustetut paikat kertovat puutarhan kotoisasta ja intiimistä luonteesta. Aateliston parissa oli tavanomaista, että puistoon tai puutarhaan nimettiin siellä vierailleen kuuluisuuden tai hallitsijan mukaan jokin muistopaikka. Esimerkiksi Monrepos'ssa oli Marienthurm eli Marian torni, joka oli saanut nimensä Nicolayn vieraana viihtyneen keisarinna Maria Fedorovnan mukaan.⁴⁹⁴

Venäläisten maaseutukartanoiden puutarhojen esikuvina toimivat keisarillisten palatsien puutarhat. Ylempisäätysten käyttämiä arkkitehtejä tai näiden apulaisia suositettiin, kun valittiin puutarhasuunnittelijoita. On kuitenkin huomioitava, että samat puutarhamuodin vaikutteet omaksuttiin samaan aikaan ympäri Eurooppaa. Muotivirtausten taustalla vaikuttivat filosofien ajatukset muun muassa luonnonkauneudesta sekä itämaisien eksoottisuuden ja antiikin ihailu.⁴⁹⁵ Keisarillisten puutarhojen sekä naapurikartanon paroni Nicolayn filosofisten aatteiden konkreettiset ilmenemismuodot vaikuttivat todennäköisesti myös Herttualan puutarhaan, sillä näitä naapureina sijainneita Monrepos'n ja Herttualan puutarhoja rakennettiin samaan aikaan ja työssä häärivät samat puutarhurit ja arkkitehdit.⁴⁹⁶ Monrepos'n arkkitehtina toimi Giuseppe Antonio Martinelli, joka haki innoitusta todennäköisesti hänet aikoinaan Venäjälle houkutelleen Antonio Rinaldin suunnittelemista puutarhoista ja puutarharakennelmista, kuten esimerkiksi keisarillisen Oranienbaumin kesäpalatsin puutarhasta. Lisäksi keisarinna Maria Feodorovna auttoi Nicolayta hänen puutarhansa parissa. Italialaisten arkkitehtien kautta Venäjällä seurattiin eurooppalaisia muotivirtauksia.⁴⁹⁷ Viipurilaiset retkeilivät kesäisin tutustumaan keisarillisiin puutarhoihin, joten viimeisimmät puutarhamuodin salat tunnettiin hyvin Viipurissa.⁴⁹⁸

Naapuri- ja tuttavakartanoiden puutarhanhoidosta innostuneet isäntäväet saattoivat

⁴⁹¹ Mansén 2011, 212–218; Vainio-Korhonen 2008, 207–209; Knapas 2007, 364, 369–370; Elliott 2005, 11; Häyrynen 2001; Knapas 2001, 225–229; Roosevelt 1995, 75, 83–86, 98–101; Dixon Hunt & Willis 1993, Introduction.

⁴⁹² Knapas 2001, 221–233; venäläisten puutarhojen rakennelmista katso Roosevelt 1995, 79–80, 85, 88–96.

⁴⁹³ Tämän voi todeta Julie Hackmanin akvarellimaalauksesta. Tigerstedt 1940, 513.

⁴⁹⁴ Knapas 2007, 381–382; Meurman 1985, 60–61. Meurmanin tiedot perustuvat osittain muistitietoon, joten puutarhan rakennelmien rakentamisajankohtaa ei tiedetä. Puutarhasohva ”Gartenkanapé 14,50”, May 1801, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁹⁵ Knapas 2008; 2007, 363–364, 385; 2003, 37; Roosevelt 1995, 80.

⁴⁹⁶ Meurman 1985; ”An Cassa Conto [...] Per Baron von Nicolay an Gärtner Christensen zu wöchentl. Ausgeben 300 Ro.” März 1823, G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

⁴⁹⁷ Katariina II kutsui Rinaldin (1710–1794) suunnittelemaan Oranienbaumin palatsia. Dixon 2010, 45, 95, 123; Englantilaisista puutarhoista Venäjällä Knapas 2003, 37; Dixon Hunt & Willis 1993, 7, 39.

⁴⁹⁸ ”In particular you will admire on decoration representing the Garden of Peterhof, with three large Jete d'eau or real water, with many smaller ones, in faithful imitation of nature and the localities.” Remembrances... HH 33, Handelshuset Hackmans arkiv, ÅA.

tehdä yhteistilauksia kasveista, neuvotella puutarhanhoidollisista kysymyksistä sekä vaihtaa tietoja puutarhamuodin vaihteluista. Esimerkiksi kuuluisan venäläisen puutarhaharrastajan, kreivi Kuscheleff-Bezborodkon puutarhurin palveluksista saatiin nauttia myös Herttualassa. Toinen mainittava kartano, jolla Marie Hackmanin aikana ehti olla useita hänen tuttavapiiriinsä kuuluneita omistajia, oli Meilahden kartano Helsingissä. Jo Mattheiszenin omistaessa kartanon Marien kukkalasti välivarastoitiin Meilahteen. Kun Steinheilit sitten hankkivat tilan itselleen, on mitä todennäköisintä, että yhteistyö puutarhanhoidon saralla oli vilkasta. Steinheilin jälkeen Meilahden omistivat kreivillinen pariskunta Musin-Puškin. Kreivitär Emilie Musin-Puškin oli viettänyt nuoruutensa Viipurissa, jossa hänen isäpuolensa Carl Johan Walleen toimi Viipurin maaherrana. Mussin-Pushkineiden jälkeen vuonna 1847 vanha tuttava Aleksander Kuscheleff-Bezborodko osti Meilahden kartanon tarkoituksenaan muuttaa tila ”puistikoksi, huvitos-paikoiksi ja lystitarhoiksi”.⁴⁹⁹ Näiden ystävien kautta Marie Hackman sai kuulla puutarhauutisia uudesta suuriruhtinaanmaan pääkaupungista. Tällöin ei voikaan yhtyä siihen Leonore Davidoffin ja Catherine Hallin näkemykseen, että naisten ei olisi ollut mahdollista saada tietoa puutarhatieteen viimeisimmistä saavutuksista tai että perheet olisivat suosineet poikia tyttärien tuottamattomien puutarhaharrastusten sijaan.⁵⁰⁰

Puutarha oli näyttämisen ja näyttäytymisen paikka. Ominainen piirre venäläisen aatelin omistamille puistoille oli niiden julkisuus. Myös Suomessa venäläisaateliston puistot olivat monesti julkisia. Kuka tahansa ”sivistynyt ihminen” ja pääsylipun hankkinut saattoi astella puutarhaan ihaillemaan sen kauneutta. Tämä puutarhan julkinen esittelyminen oli omaksuttu Venäjän hovin puutarhoista, jotka olivat avoinna hovin piirissä liikkuville. Lisäksi muodikkaiden englantilaisten kartanoiden puutarhat olivat avoinna yleisölle. Monrepos’n puutarhan vierailta edellytettiin tiettyä sivistyksen tasoa. On mahdollista, että tässä oli takana ajatus siitä, että rahvaan ei ollut mahdollista ymmärtää puutarhan symbolisia merkityksiä. Vierailijoita ei kuitenkaan rajattu sukupuolittuneesti ja lapsetkin olivat tervetulleita ”vanhempiansa tai sukulaistensa seurassa”.⁵⁰¹ Herttualan puutarha ei kuitenkaan liene ollut yhtä avoin puisto kuin Monrepos, mutta Marie Hackman halusi esitellä puutarhaansa vierailuille tulleille ystäville.⁵⁰² Näyttäminen ja näyttäytyminen olivat merkittävässä osassa myös Herttualan kesänviettoa.

⁴⁹⁹ ”Abermahls müssen wir Sie mit einer Einlage an den Kunst Gärtner des Grafen Besborodkin, H. Marseille beschwernen: Seyn Sie so gutig solchen so bald wie möglich dahin zu schicken und berechnen uns Ihre Auslagen dafür” 25.8.1808, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 27; ”Dem Herrn Handl. gärtner Ludw. Marseille bitte ich gegen Quittung bis 400 Ro für meine Rechnung gütigst zu zahlen” 26.9.1814, Clementz, Berg, St. Petersburg; ”Am 7ten wies ich auf Sie an Ro 3500 Ordre Gärtner Peter Charassimow [...]” 10.10.1814 Clementz & Berg, St Petersburg, B 32; [...] Die Bäume & ce pr Captn Boman sind Ihrem Gärtner auf Monrepos richtig abgeliefert [...]” 18./30.6.1826, Baron von Nicolay, B 54; ”Wir sind Ihnen in Beantwortung Ihrer Werthen wom 5ten für das Mitbringen von 4 Körben Blumen aus Lübeck verbunden [...] so übergeben Sie die Körbe an Ihre Erlaucht der Frau Gräfin von Steinheil mit der gehorsamsten Bitte sie eine kurze Zeit für Madame Hackman zu convirenen bis wir sie abholen lassen können. [...]” 26.6./8.7.1820, Mattheiszen, Helsingfors, B 39, Hackman & Co, ELKA. Kirjeaineistossa mainittu Besborodko on todennäköisesti kreivi Kuscheleff-Bezborodko (Kushelev-Bezborodko), jonka lahjoitukset sijaitsivat Kurkijoella, jossa oli myös hänen lahjoitusmaakartanonsa Tervu. Viimeisen miespuolisen Kuscheleff-Besborodkon kuoltua tytär Ljuba/Ljubov (Luboj) Aleksandrovna (Alexanderovna) ja hänen puolisonsa kreivi Alex(ander) Ivanovits Musin-Puškin myivät maat valtiolle vuonna 1877. ”Sedan hofmästaren greve Alexej Mussin-Puschkin och hans fru grefvinna, född Kuscheleff-Besborodko, hembjudit finska statsverket till inlösendet dem tillhöriga donationsgodset Besborodko i Jaakimvaara socken mot ett pris af 500 000 mark [...]” 14.8.1877, Wiborgs Tidning, no 94. Ljuban isän äiti oli omaa sukuaan Bezborodko, ja hänen isänsä Aleksander Kuscheleff sai vuodesta 1816 alkaen käyttää nimeä Kuscheleff-Besborodko. Kuscheleff-Besborodko katso Roosevelt 1995, 95. Meilahden kartanosta katso *Meilahden kartano oli kuuluisa juhlistaan*; Blomqvist 1990; ”Muuan Venäläinen Kuscheleff-Besborodko nimeltään, jonka haltussa on Joakkiman ja Kurkijoen pitäjät, on näinä päivinä ostanut, 55,000 Rupialla paperissa, tämän kaupunkiin lähellä olevan Meilahen tilan, jonka hään aikoo kokonaan tietteä puistikoksi, huvitos-paikoiksi ja lystitarhoiksi, Kaupunkilaisten iloksi ja mielen vietoksi. Niin käytteä tämä Venäläinen varansa yhteiseksi hyväksi, kuin moni omistamme, ussein hirmuisella uhka-sakolla, peloittaa moanmiehiänsäk lähestymästä kiviraunioitansak.” 24.7.1847 Suomi, no 26.

⁵⁰⁰ Davidoff & Hall 1992 [1987], 310–311.

⁵⁰¹ 31.5.1835, Sanan Saattaja Wiipurista, no 21; 24.7.1847 Suomi, no 26.

⁵⁰² Tigerstedt 1940.

Parsojen, artisokkien ja kukkakaalien herttuatar

Keittiö- ja hedelmäpuutarhaan tehdyt siemen- ja kasvitilaukset ovat lukumäärältään suurimpia puutarhaa koskevassa kirjeenvaihdossa. Syötävien kasvien voi päätellä olleen erityisen tärkeitä Marie Hackmanille. On myös mahdollista, että tässä puutarhan osassa näkyi Marie Hackmanin sukupuoli. Keittiöpuutarhat olivat naisten vastuulla myös naapurikartanossa Monrepos'ssa, jossa niistä huolehti paroni Nicolayn anoppi. Keittiöpuutarhat olivat oleellinen osa aikakauden puutarhamuotia. Näissä hyötypuutarhoissa kartanonomistaja saattoi toteuttaa sekä omavaraisuuden että luonnon ”parantelun” ihanteita. Marie Hackmanin hyöty- ja huvipuutarhan yhdistäminen sopii myös eräseen aikakauden puutarhamuodin virtaukseen. Kyseessä on niin sanottu *ferme ornée* eli kaunisteltu maatila. Marie Hackmanin isän opiskelukaupungin Leipzigin lähellä sijainneen Anhalt-Dessaun prinsessa Louiselle rakennetun Luisium-palatsin puutarha oli tällainen huvin ja hyödyn yhdistelmä. Onkin mahdollista, että J. F. Laube oli kertonut tyttärelleen näistä nuoruusvuosinaan näkemistään puutarhoista tai niistä oli luettu saksankielisestä puutarhakirjallisuudesta.⁵⁰³

Tavanomaisempien syötävien kasvien lisäksi Marie Hackmanilla oli ”kasvitieteellinen” (*botanischen*) puutarha, jossa hän kokeili viljellä eksoottisia kasveja. Viiniköynnökset, ananakset ja muut lämpimämpien seutujen kasvit olivat Marie Hackmanin ylpeyden aiheina.⁵⁰⁴ Eksoottisten kasvien kasvattaminen ja kasvitieteellisten kokeiden tekeminen oli osa 1700-luvun lopun puutarhaharrastusta, johon etenkin säätyläismiesten oletettiin paneutuvan. Kuten Marie Hackmanin esimerkki osoittaa, puutarhanhoito ja jopa eksoottisten ja kokeellisten kasvien kasvatus oli myös naisille sopiva harrastus.

Marie Hackman teki kasvitilauksensa suoraan saksalaisille kauppahuoneille, esimerkiksi lyypekkiläiselle Schmidt & Plessingille tai ystävilleen muihin Itämeren satama-kaupunkeihin. Kasvikokeilut ja -jalostus tulivat Herttualaan useimmiten suoraan Saksasta, mutta myös Pietarista ja Tallinnasta. Turussa samaan aikaan kasvitieteitä harrastaneet Suomen Talousseuran Pehr Kalm ja Gabriel Bonsdorff eivät kertaakaan nousseet esille Herttualan puutarhaa koskevassa aineistossa. Tehtyjä hankintoja korostettiin usein pyynnöillä, että kasvit olisivat kaikkein ”uusimpia nimekkeitä” tai että ne olisivat ”kaikkein hienointa lajia”.⁵⁰⁵ Puutarhaan tuotettiin kasveja myös salakuljettamalla niitä.⁵⁰⁶ Tämä johtui todennäköisesti Venäjän korkeista tulleista, joita ylellisyystavaroilta kannettiin.

⁵⁰³ Knapas 2007, 368, 380–381; 2003, 62.

⁵⁰⁴ ”Es ist hier Mangel an guten Kunst Gärttern, und dock kleine Orangerien und Treibrigen besitze die ich ungern wernachlässiget und schlecht behandelt sehe, so wünschte ich won dort im zuwerlässigen und erhiereteten Gärtner zu haben der geschick in seiner Kunst uns gut in siener Auffehung ist. Er muss die behandlung der Bäume, Weintrauben, Annanas, Blumen und einiger botanischen Gewäsch gründlich werstehen, daneben den Küchen Garten besorgen, Melonen, Arbussen und andre Sachen in Mist--ten ziehen, Kurz alles was dazu gehört ein dergleichen Kleines Werck in bester Ordnung zu erhalten werstehen.” 4./16.4.1814, Vermehren, Lübeck, B 31, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁰⁵ ”Ferner won dem dortigen Handels Gärtner Schmalz 5 Stück Birn Baume feinste Sorte, 5 Stück Aepfel Do Do Do, 5 Stück Pflaumen do do do, 20 Stück Kirschen do do do, Niedrig wachsende Baum die in Orangerie und Kalten Hausen gehalten werden. 40 Stück grosser Englischer Stachelbeer --- diverse, I. beste Sorten mit den neuesten Namen, 10 Stück grösste Eng. Johannis Beer Strauchen, weiss roth & Fleisch Färben, 5 Stück Himber Sträufle roth & gelb, 2 Stück Rosen Sträuste, grosse Niederländisch, blau mit Asch Farben, 2 Stück do grosse gelbe doppelt, 2 Stück do weisse Centifolia, 2 Stück do Millifolium, extra grisdelin punktirt, 2 Stück do surpasse Singleton, extra carmaisin balu mit Schwarz, 2 Stück Rosen Sträucher brume superbe, 2 Stück do lucht Wablöt, Niederländisch, Asch Farben, 2 Stück do purpure Rojolis, 2 Stück do Rouge pentrente Ranuntei höring, 2 Stück do triumphante extra Purpursche ---, 2 Stück do Velour noir, extra schwarze Sammet, 4 Stück do beste rothe Centifolien 20 Stück do --- Nelken Pflanzen won wersch. Sorten. Obige Bäume und --- müssen alle in Rüben oder Töpsen stehen sind zur passenden zeit hier ein gesetzt erden, damit sie im Frühjahr hier gewiss aus schlagen; die Nahmen sind aus --- Werzichniss des Gärtner Friedr. Ohm in Belin genommen. / Der Gärtner giebt dem Schiffer wohl Instruction wie er sich unter Weges damit zu werhalten. Alle Sträuche & ce pr. Connt.” 28.6./10.7.1818 Schmidt & Plessing Lübeck, B 36, Hackman & Co, ELKA. Friedrich Ohm oli berliiniläinen kauppapuutarhuri. ”Handelsgärtner, oder solche Gärtner, welche allerley Sämerehen, Zwiebeln und Gartengewächse verkaufen und zum Theil selbst ziehen, giebt es verschiedene in Berlin. Bekanntgewordene sind: [...] 2) Friedrich Ohm, Köpeniker Straße No. 70.” Gädicke 1806, 61.

⁵⁰⁶ “[...] und für 2 £ diverse Garten Saamen & Blumen Saamen, 2 Rosen stäcke, beste Centifolien, Durch den Schiffer bestens zu werbergen.” 26.12./7.1.1816 Neuman Liverpool, B 34, Hackman & Co, ELKA.

1700-luvulla alkoi ilmestyä puutarhakirjallisuutta, jota todennäköisesti luettiin Herttualassa. Eurooppalaisten puutarhureiden julkaisemat kasviluettelot tutkittiin tarkkaan ennen kasvitilauksia.⁵⁰⁷ Berliiniläinen Friedrich Ohm ja lyypekkiläiset Steltzner & Schmalz sekä Carl Grösser olivat Marie Hackmanin kasvitoimittajia, joiden luette-loista uutuuskasveja tilattiin.⁵⁰⁸ 1820-luvulla suuret eurooppalaiset taimikauppiat oli-vat varustaneet omia keruuretkikuntiaan. Seuraavalla vuosikymmenellä kasveja pystyt-tiin kuljettamaan entistä tehokkaammin meren yli. Uusi keksintö, niin sanottu Wardin laatikko eli eräänlainen pienoiskasvihuone, mahdollisti kasvien turvallisen kuljetuk-sen. Kasvien kuljetus oli Marie Hackmanin toistuva huolenaihe, mutta onneksi hänellä oli tuttuja laivureita ja puutarhureita Euroopan tärkeimmissä satamakaupungeissa.⁵⁰⁹ Lyypekistä ja Hampurista saapui joka kevät laivoja, joiden mukana kasvit saatiin Hert-tualaan. Yhteinen kieli ja yhteiset ystävät Saksassa takasivat kasvien laadun ja turval-lisen kuljetuksen.

Kukkapuutarha näyttää tilausten perusteella olleen tärkein osa Herttualan puutarhaa. Siellä kasvoi erilaisia ruusuja,⁵¹⁰ sekä liljoja, narsisseja, tulppaneja, kellokukkia, neili-koita, esikoita ja orvokkeja. Vesialtasiin oli istutettu lootuksia.⁵¹¹ 1700-luvun muotikas-veja olivat olleet narsissit, anemonet, neilikat ja leukoijat sekä tulppaanit. 1800-luvun uutuuksia olivat rhododendronit, amerikkalaiset havupuut, verenpisarat ja daaliat se-kä kiinalaiset krysanteemit, pionit ja kameliat. Vuosisadan puolivälissä Japanista saa-ttiin iiriksiä ja vaahteroita. Muotikasveja olivat myös petuniat, verbenat ja tohvelikukat. Näistä moni nähtiin myös Marie Hackmanin puutarhassa, kuten esimerkiksi vuonna 1792 Eurooppaan tullut australialainen pelargonilajike *pelargonium australe – muscat* sekä itäaasialaista alkuperää olevat keikarinkukat, joita Marie Hackman tilasi vuon-

⁵⁰⁷ Mansén 2011, 220; Alanko 2001. Alangon artikkeli keskittyy 1800-luvun loppuun, ja esimerkiksi artikkelissa mainittu pietarilainen taimitarha Regel & Kesselring aloitti toimintansa vuonna 1855.

⁵⁰⁸ Katso viite 890; "bitte ich Sie die durch Captn. Claasen für auch bestellen [...] 19.11.1815, Handlungs Gärtner Carl Grösser, Lübeck, B 32; "[...] weshalb wir Sie würde mit der einliegenden bestellung beschweren müssen empfehlen Sie den H. Sletztzner & Schmalz deren." 21.3.1819, Schmidt & Plessing, Lübeck, B 37, Hackman & Co, ELKA. Ohm oli suosittu kasvikauppias myös Preussin aatelin parissa. Preussin marsalkka August Wilhelm Neithardt von Gneisenau (1760-1831) puolison tilaus puutarhaansa, katso Köhler 2003, viite 22, 233. Johan Sigismund Steltzner julkaisi ensimmäistä kertaa vuonna 1818 luettelon *Verzeichniss von saamen, pflanzen, bäumen und blumenzwiebeln, welche für beygesetzte preise zu bekommen sind*. Steltzner & Schmalz julkaisivat vuonna 1840 kirjan daalioiden kasvattamisesta (J. S. Steltzner & Schmalz: *Verzeichniss von gefüllten Georginen (Dahlien) in folgenden auserlesenen schönen sorten zu bekommen*).

⁵⁰⁹ "[...] weshalb wir Sie würde mit der einliegenden Bestellung beschweren müssen empfehlen Sie den H. Sletztzner & Schmalz deren. Beste Besorgung und Verpackung und schicke den Schiffer s. Z. zu ihnen, damit er genau erfährt wir er alles Unterweges behandeln soll, auch könnten die Gärtner wohl einen Gesellen an Bord schicken der die Stänung aufs deck bestens besorget." 21.3./2.4.1819, Schmidt & Plessing, Lübeck, B 37, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹⁰ Katso viite 890; "bitte ich Sie die durch Captn. Claasen für auch bestellen [...] Zwey Dutz schönsten Rosen Stöcke, Centifolia und nur die edelsten Sorten nebst einem halben dutzend Rosenstöcken von seltenen Farben, gelb &c." 19.11.1815, Handlungs Gärtner Carl Grösser, Lübeck, B 32; "Nota zum Hausbehuf [...] 6 Stück Centifolium Rosen in Töpfen." 19.11.1820, Bondix Erbin, Amsterdam, B 39, Hackman & Co, ELKA. Alanko 2001. Alanko mainitsee, että Summan kartanosta Haminasta on löydetty Suomen yleisimmän pensasruusun, kurturuusun (*Rosa rugosa*) ensimmäinen kanta. Samoin kartanon puutarhasta on löydetty Suomen ensimmäiset neidonruusut (englantilainen *Maiden's Blush*) ja juhannusruusut. Summan kartano kuului Bruunin kauppiassuvulle, jonka jäsenet kuuluivat Marie Hackmanin lähimpiin. Koska ruusuntaimet tulivat Saksasta tai Pietarista, on todennäköistä, että Marie Hackman on edesauttanut näiden ruusulajien leviämistä Summaan. Mahdollisesti ensimmäiset kyseisten ruusujen kannat ovat kasvanet Herttualassa tai Monrepos'n kartanoissa.

⁵¹¹ "1 Ableger von -- Viola matronalis gefellt 6, 2 Ablager von -- Lychinis Chalcedonia -- 6, 3 Ablager von Rannuwoullris Globes 6, 4 Ableger von der Campanula weisse gefällt 6 [und] balue gefällt 6, 5 Ableger von der Urtica poesica gefellt 6, 6 Ableger von der Rannucules hortensis gefellt 6, 7 Zwiebeln von Martagen oder --Illea 6, 8 Zwiebeln von Kaiser krone 6, 9 Zwiebeln Seuer lillie 6, 10 Zwiebeln wesse Lillie 6, 11 Zwiebeln Zeibese 24, 12 Zwiebeln crocus 24, 13 Zwiebeln Narcissen gelbe 24 [und] weisse 24, 14 Zwiebln Jonquitten 24, 15 Zwiebln Tazetten 24, 16 Zwiebeln Srittelarien 24, 17 Muscat Hyacinthen 24, 18 Zwiebeln ein-- Hyacinthen 24, 19 Zwiebeln halbgessallt do 24, 20 Zwiebeln Fris angica bullosa 24, 21 Zwiebeln Leveojum Bulbosum 24, 22 Knollen von P--, wershiedenes Farben 6, 23 Zwiebeln von Tulpen werschiederener Farben 36, 24 Pflantzen von der Nachtwiele, 25 Pflantzen von Stock rosen werschiederener Farben 6, 26 Pflantzen von Si-- Nelken ditto 6, 27 Pflantzen von Carthauser do 6, 28 Pflantzen von Viola mariana weisse 6 [und] blaue 6, 29 Pflantzen Aurickeln 19, 30 Pflantzen Primula 19, 31 Pflantzen Merz Violen 19, 32 Straufe von Barberis 18, 33 Straufe von Centifolia Rosen 36, 34 Straufe von Engelthius 6, 35 Wurzeln von Patatten 36 Wurzeln von Erdbirnen, 37 Wurzeln von Erdmausen, 28 Buchsbaum, --riger zu Einlassunge-- batten -- Sorte muss mit der No wohl --geckt werden damit sich sich nicht --sten 39 Stäume von Acasian 12, 40 Stäume von Limon 12, 41 Stäume von Poppeln 12, 42 Stäume von junge Apfelbaum 6, 43

na 1824.⁵¹² Uudet näyttävät kukkivat kasvit houkuttelivat puutarhanharrastajia keräämään puutarhoihinsa värikkäitä ja eksoottisia kukkaistutuksia. Kukkaloistossaan varsin vaatimaton englantilainen maisemapuutarha oli suosinut laajoja niittyjä ja puuryhmiä kukkivien kasvien sijaan.⁵¹³

Puutarhanhoitoonsa Marie Hackman suhtautui kokeilunhaluisesti eikä lannistunut epäonnistuneistakaan viljely-yrityksistä. Esimerkiksi kirsikka- ja luumupuita tilattiin useina vuosina peräkkäin. Myös eksoottisempien sitruspuiden ja jopa kookospalmun kasvatusta kokeiltiin, mikäli kasvit vain selviytyivät pitkästä ja vaikeasta merimatkasta. 1800-luvun alussa koettiin monia kylmiä kesiä ja pitkiä talvia, joten puiden selviäminen oli jokavuotinen huolenaihe.⁵¹⁴

Kukkapuutarhan lisäksi keittiöpuutarha hedelmäpuineen tarjosi iloja aisteille. Keittiöpuutarhassa kasvatettiin syötäväksi muun muassa

*valkoisia pitkiä kurkkuja & [...] vihreitä do do, [...] kukkakaalia melko pientä, [...] keltaista keräsalaattia, [...] punajuurista porkkanaa, [...] hollantilaista parsaa [...] punaista & [...] valkoista pyöreää retiisiä [...]*⁵¹⁵

Lisäksi puutarhassa satoa saatiin kukka- ja hollantilaisesta kaalista ”italialaisesta Brocolista”, keltaisesta Savojin kaalista ja ”höyhenkaalista”, ”röyhelöisestä ruskeasta kaalista”, hollantilaisista porkkanoista, sokeri-, kaura- ja mustajuurista, määriläisistä lantuista, hollantilaisista valkoisista kurkuista ja forellisalaatista.⁵¹⁶ Keittiökasvimaan lisäksi Herttualassa oli hedelmäpuutarha, jossa kasvoi omena-, luumu-, päärynä- ja kirsikkapuita sekä mansikoita ja herukoita.⁵¹⁷ Ei ihme, että kirjanpitäjä Klingender kutsui

Stäume junge Kirsch Bäume 6, 44 Stäume junge spanische do 6, 45 Pflanzen won grossen weissen orangin und rothen garten Erdbeeren.” 36.30.8.1804, Ganslandt & Götze, Lübeck, B 22; ”Aurikel Saamen, Nelkin do, Leffkoyen do doppelt, Winter & Sommer Blumenkohl Saamen, Goldlack Saamen, dunkel gefüllt Gurken, weiss & grün Zu Sammen für circa f 20:” 2.3.1815, Bondix, Amsterdam, B 32, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹² “[...] auch durch den Gärtner noch beyfägen zu lassen. 2 St. Astronomia peregrina 1 st. Alea fruga---s, 3 jährige blähente Ableger, 1 st. Pelargonium muscat, 1 st. Gardinia lorida, 2 jährige Ableger, 2 st. Verbene tryphylla.” 16.5.1824, Küster & Sohn, Rewal, B 43, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹³ Elliott 2005, 11-12.

⁵¹⁴ ”Ich wünsch mir nemlich 1 Dutzend Kirsch- und einige Pfläumen Baum; unter erstern 2 oder 3 May Kirshen, 2 bis 3 Herz Kirshen, und denn Morellen, und Spanische Kirschen. Er Hochehrwürden wüssen er an besten, wie mans anfängt aber ich meine, dass es wohl solche Baums seyn müssen, die shon ---; uns --- aus dem Grunden Kubeln gesagt werden.” 19.5.1805, Moier, Reval, B 23; “[...] bitte ich Sie die durch Captn. Claasen für auch bestellten Kirsch Bäume nur in dem falle abzusenden --- directe Gelegenheit auf hier ist; nach einer andern Nota kann ich --- nicht gebauchen. Ich werlasse mich darauf dass alles beste Sorten sind, so wie ich sie auf gab und ---tlich in --- gepflegt, sägen Sie selbigen dann noch bey Zwey Dutz schönsten Rosen Stöcke, Centifolia und nur die edelsten Sorten nebst einem halben dutzend Rosenstöcken won seltenen Farben, gelb & ce;” 19.1.1815, Handlungs Gärtner Carl Grösser, Lübeck, B 32; ”Ein Paar Cocos Nüsse brigen Sie uns doch mit und wenn man Ihnen sagt dass die Kälte nicht schändet so wünschten wir auch 2 Citronen und 2 Pomeranzen Bäume zu haben und zwar die recht dick won Stamm und schon tragbar sind.” 24.10.1816, Capitain Appellöf, B 34; ”Ferner won dem dortigen Handels Gärnter Schmalz [...]” 28.6.1818, Schmidt & Plessing, Lübeck, B 36; ”12 Stück fefunde Aepfel Bäume won der besten grossen und klaren Sorte. 12 Stück do Kirsch Bäume won der edelsten Sorten. [...] Die Bäume müssten tragber, gerntstämning und 5 Jahrs alt seyn auch an Russland Clima gut gewöhnt mit wir damit eine Wersuch im freyen machen wollen [...]” 29.3.1820, Clayhills & Sohn, Reval, B 39, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹⁵ ”Aurikel Saamen, Nelkin do, Leffkoyen do doppelt, Winter & Sommer Blumenkohl Saamen, Goldlack Saamen, dunkel gefüllt Gurken, weiss & grün Zu Sammen für circa f 20:” 2.3.1815, Bondix, Amsterdam, B 32; ”Garten Saamen. 2 Loth weiße lange Gurken & 1 Loth grüne do do, 3 Loth Blumen Kohl ganz frühern; 4 Loth gelben Kopf Salat, 20 Loth beste Blut Rose Carotten, 10 do Holländischen Spargel, 10 Loth rothe & 10 Loth weiße runde Radischen, 5 Prisen doppelte See, 5 Do do gewöhnliche Leffkojen 4 Winter & 6 Sommer, 2 do do beste Nelicken, 4 do do schwarzen Goldlack, 2 do besten Aurickel Saamen, 2 do Premulaveris, 6 Stück Centifolium Rosen in Töpfen.” 19/31.1.1820, Bondix Erbin, Amsterdam, B 39, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹⁶ ”Garten Saamen. 1 Loth großen englischen Blumen Kohl. 1 Loth Holländischen do. 1 Loth Italienischen Brocoli. 1 Loth großen gelben Sawoy Kohl. 1 Loth Feder oder Plumage Kohl. 4 Loth Krausen braunen Kohl. 16 Loth Frühe Holländischen Carotten. 4 Loth Haber-Wurzeln. 4 Loth Zucker Wurzeln. 4 Loth Scorzionern. 8 Loth Märkische Rüben. 4 Loth weiße große Holländische Gurken. 1 Loth Fordellen Sallat.” 6.8.1801, Mackeprang, Lübeck, B 13, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹⁷ “[...] Wurzeln won Patatten 36 Wurzeln won Erdbirnen, 37 Wurzeln won Erdmausen, 28 Buchsbaum, ---riger zu Einlassunge--- batten --- Sorte muss mit der No wohl ---geckt werden damit sich sich nicht ---sten 39 Stäume won Acasian 12, 40 Stäume won Limon 12, 41 Stäume won Poppeln 12, 42 Stäume won junge Apfelbaum 6, 43 Stäume junge Kirsch Bäume 6, 44

Marie Hackmania muistelmissaan salanimellä ”*Dutchess of Sparragrass, Artichoke and Colliflower, of Chicory-Hall*.”⁵¹⁸

Arimpia kasveja ja eksoottisia kasvikokeiluja varten rakennettiin vuonna 1805 Herttualaan noin 146 neliömetrin (8 x 4 venäläistä syltä [venäl. syli 2,1336 m]) suuruinen *orangerie* eli ansari.⁵¹⁹ Ansari eli talvipuutarha oli joko talon yhteydessä oleva lasiseinäinen huone tai tiilistä muurattu erillinen rakennus, jossa oli etelänsuuntaiset suuret ikkunat. Tärkeintä oli, että sitä pystyttiin lämmittämään siten, että arimmat kasvit selviytyivät talven yli. Ansarit ja kokonaan lasista valmistetut kasvihuoneet olivat tulleet muotiin 1700-luvun alkupuolella, mutta niiden juuret juontavat aina renessanssiaikaan. Tuolloin lasinvalmistus oli kehittynyt riittävän pitkälle tuottaakseen sopivia ikkunalaseja. Kasvihuoneita ja ansareita alkoi kohota ympäri Euroopan hoveja, joista viipurilaisille lähimpänä sijainneet Pietarhovin ja Tsarskoje Selon kasvihuoneet toimivat esikuvina. Ansarissa saattoi olla suihkulähteitä, raunioita ja penkkejä istuskelua varten, aivan kuin muodikkaaksi tulleessa englantilaisessa puutarhassa. 1700-luvun ja kasvihuoneiden myötä muotiin tulivat kasvihuoneviljelyyn soveltuvat lajit ja ulkona kasvatettavat kasvit menettivät suosiotaan.⁵²⁰

Vuonna 1819 ansari paloi yhdessä Herttualan päärakennuksen kanssa. Kirjeessään Göran Magnus Sprengtportenille Marie Hackman kirjoittaa, että ansari olisi ollut liitetty tai jollain tapaa yhteydessä päärakennukseen.⁵²¹ Kasvihuoneesta ei ole säilynyt piirustuksia eikä muuta kirjallista tietoa 1800-luvulta, joten on luotettava maalauksiin. Varhaisimmassa Herttualaa esittävässä öljymaalauksessa 1840-luvulta näkyy, että talon päädyssä on lasiseinäinen viherhuone. Oletettavasti tulipalon jälkeen rakennettu uusi päärakennus oli saanut jatkokseen entisenkaltaisen talvipuutarhasiiven.⁵²²

On mahdollista, että Marie Hackmanin aikana Herttualan puutarhassa oli myös tiilestä muurattu kasvihuone, jossa oli lasi-ikkunoin varustetut ikkuna-aukot etelän puoleisella seinällä. Tällainen kasvihuone oli Monrepos’n kartanossa, jossa se oli tehty asiaa tutkineen Rainer Knapaksen mukaan venäläisen kauppiaan omistaman Linnasaaren tiilitehtaan tiilistä. Tiilisen kasvihuoneen rakennuttaminen olisi tullut Marie Hackmanille kohtuullisen edulliseksi, sillä Viipurissa oli lukuisia tiilitehtaita ja ikkunalaseja saatiin vaivattomasti naapurikauppias Lundhin lasitehtaalta Rokkalasta.⁵²³

Kasvihuoneen rakennuttaminen ja etenkin sen ylläpitäminen Pohjois-Euroopassa ei ollut halpaa eikä helppoa. Marie Hackman joutui tuon tuosta tilaamaan uusia ikkunalaseja talven aikana rikkoutuneiden tilalle,⁵²⁴ joten kasvihuoneen voi hyvällä syyll-

Stäume junge spanische do 6, 45 Pflanzen won grossen weissen orangin und rothen garten Erdbeeren 36, 12 Fund Birschen --- won No 5: 30.8.1804, Ganslandt & Götze, Lübeck, B 21; 5 Stück Aepfel Do Do Do, 5 Stück Pflaumen do do do, 20 Stück Kirschen do do do, Niedrig wachsende Baum die in Orangerie und Kalten Hausen gehalten werden. 40 Stück grosser Englischer Stachelbeer --- diverce, l. beste Sorten mit den neuesten Namen, 10 Stück grösste Eng. Johannis Beer Strauchen, weiss roth & Fleisch Farben, 5 Stück Himber Sträufe roth & gelb. 2 Stück Rosen Sträuste, grosse Niederländisch, blau mit Asch Farben, 2 Stück do grosse gelbe doppelt [...] 28.6.1818, Schmidt & Plessing, Lübeck, B 34, Hackman & Co, ELKA.

⁵¹⁸ Remembrances... HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁵¹⁹ ”Ich denke eine Orangerie, won etwa 15 und ein anderes Gebäude won 8 Faden (russische) und jedes etwa 4 Faden breit, aufzuführen, un wünsche wir dazu Leute die Zierlich gut und nach Rissen arbeiten.” 25.5.1805, Peitzel, Friedrichshaven, B 23, Hackman & Co, ELKA. Tigerstedt 1940, 173.

⁵²⁰ Mansén 2011, 2010; Elliott 2005, 10–11; Roosevelt 1995, 78.

⁵²¹ [...] indem ein unglücklichen Brand am letzten Donnerstage mein schönes Wohnhaus auf Hertuala samt den daran verbundenen Orangerien in Asche legte so das auch nicht ein Gemöchs gerettet wurde.” 3.3.1819, Sprengtporten, St Petersburg, B 37, Hackman & Co, ELKA.

⁵²² Maalaus on nähtävillä Tigerstedt 1940, 209.

⁵²³ Knapas 2003, 48. Hackmanien omistuksessa oli oma tiilitehdas vuoteen 1809 saakka. Se sijaiti J. F. Hackmanin perukirjan mukaan ”Linnoituksessa” (*An Festigkeiten*). Toisaalla Tigerstedt mainitsee, että tiiliruukki sijaiti Pietarin esikaupungissa. Tigerstedt 1940, 490; Tigerstedt 1952, liite 5.

⁵²⁴ ”2 Kisten gutes weißes Fenster Glass won 10–12 Werschöck / 2 Kisten gutes grünes Orangerie Glass wenn Sie dergleiches haben.” 8/15.6.1827, Harman & Co, London; ”2 Kisten gutes weißes Fenster Glass won 10–12 Werschöck, 2 Kisten do grünes arkes Orangerie Glass wenn es zu haben.” 11/23.6.1827, Riesemann, Reval, B 55, Hackman & Co, ELKA.

lä sanoa olleen vaurauden ja aseman symboli ja jopa kerskakuluttamisen kohde. Jotta kasvihuoneen saattoi rakennuttaa, oli tiedettävä, mistä löytää siihen kykenevät rakennusmiehet, oli ostettava lasit, oli varauduttava kunnostamaan ja lämmittämään kasvihuonetta, oli osattava hankkia siihen kasveja ja tiedettävä, mistä ja keneltä niitä saattoi tilata ja oli kaiken huipuksi saatava eksoottiset kasvit selviämään talven yli. Kaikki tämä vaati kontakteja ja taitoja sekä varaa palkata osaava puutarhuri. Tähän vain harvalla tuon ajan viipurilaisella oli mahdollisuuksia. 1800-luvun alussa kasvihuoneita olikin vain muutamissa kartanoissa. Hertttualan lisäksi kasvihuone oli tiettävästi Monrepos'ssa ja Steinheilien omistamassa Saarelassa.⁵²⁵

Hertttualan huoneita koristivat myös huonekasvit. Vielä kolme vuotta ennen kuolemaansa Marie Hackman tilasi kumipuita lastensa serkuilta Bremenistä. Erilaiset palmut ja fiikukset olivat 1800-luvun lopun kartanoiden suosikkikasveja ja tätä uutta muotia Marie Hackman toteutti yhtä innokkaasti kuin nuoruutensa ruusutarhaa.⁵²⁶ Kukkalaitteita saatiin myös omien kasvihuoneiden ja puutarhan kukista. Toisinaan kukkalaitteet olivat niin ylenpalttisia, että ne häiritsivät illallispyödyssä seurustelua.⁵²⁷ Mikäli oman puutarhan kukat eivät riittäneet, saatettiin kukkia tilata Manner-Euroopasta. Näin tapahtui vuonna 1820, jolloin Marie Hackman tilasi Lyypekistä neljä koria kukkia, joiden toimittaminen Helsingistä Viipuriin jäi kreivitär Steinheilin vastuulle.⁵²⁸

Kasvien ylläpidosta vastasi ammattilaispuutarhuri. Puutarhuri oli ”statuspalkollinen”, johon vain harvoilla oli varaa. Vuonna 1814 Marie Hackman etsi puutarhuria. Hän oli kuullut, että Louisenlundin hovipuutarhuri olisi etsimässä uutta pestiä.

Täällä on puutteita puutarhahoidossa, vaikka pieniä ansareita onkin, olen surullinen nähdessäni niiden laiminlyönnin ja huonon hoidon, joten halusin sieltä lähetettäväksi luotettavan ja naimattoman puutarhurin ja hänen tulee olla taitava ja esiintyä edukseen. Hänen täytyy ymmärtää perusteellisesti puista, viiniköynnöksistä, Ananaksista, kukista ja joistakin kasvitieteellisistä [botanischen] kasveista, lisäksi hankkia keittiöpuutarhaan meloneita, arbuuseja ja muita lajeja, lannoituksesta, lyhyesti kaikista mitä kuuluu sellaisen pienen työn parhaan järjestyksen ymmärtämiseen. Hänen täytyy olla raitis & ahkera elämäntavoiltaan ja voi sitä vastaan odottaa parasta kohtelua minun taholtani. Annan hänelle palkkaa kalustetun huoneen, mutta kahvi, tee ja paloviina tulee hänen itse hankkia mikäli hän tarvitsee niitä, ja maksan hänelle vuosittain palkkaa 450 ruplaa Banco Nota. Vähintään kolme vuotta pitää hänen palvella, jolloin hyvitätän hänen matkansa tänne, ja toivon hänen tulevan pian,

⁵²⁵ Mansén 2011, 211; Meurman 1985, 374, 377. Meurman mainitsee Saarelaan rakennetun kasvihuoneen heti rakennustöiden ensimmäisessä vaiheessa vuoden 1812 tienoilla.

⁵²⁶ "Die Gummibäumschen sind für deine Mutter von Tilman bestimmt [...]" 19/31.7.1862, Amalie Gromme J. F. Hackmanille, vanha signum HH 71, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁵²⁷ "[...] and all would have been very well, if the rich profession of flowers and fruits, elegantly disposed in vases and Stands of different forms, had not quite interupted to the persons on the left side the view of those who sat on the right." Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁵²⁸ "Wir sind Ihnen in Beantwortung Ihrer Werthen vom 5ten für das Mitbringen von 4 Körben Blumen aus Lübeck verbunden und glauben hieher dass dort oder in Sveaborg auf hier bestimmte Finnischen Schuten liegen mit welchen [...] Fehlt er aber ganz an Schiffe oder Fuhr Gelegenheit auf hier, so Übergeben Sie die Körbe an Ihre Erlauchte der Frau Gräfin von Steinheil mit der gehorsamsten Bitte sie eine kurze Zeit für Madame Hackman zu converviren bis wir sie abholen lassen können. [...]" 26.6./8.7.1820, Mattheissen, Helsingfors, B 39, Hackman & Co, ELKA.

*ensimmäisellä aluksella Kronstadtin tai ylipäänsä johonkin Suomen satamaan; [...] Louisenlundissa Schleswigin puolella sanotaan olevan hovipuutarhuri nimeltään Fuchs ja joka tapauksessa pyydän uutisianne jos Te onnistutte tai ette.*⁵²⁹

Puutarhureita oli alettu kouluttaa 1700-luvulla. Tukholma oli saanut oman puutarhuriammattikuntansa vuonna 1735. Aivan kuin muissakin käsityöläisammattikunnissa, puutarhuriammattikunnassa oppipoika- ja kisällivaiheen jälkeen saattoi päästä puutarhurimestariksi (*trädgårdsmästare*). Puutarhuriammattikunnan synty edesauttoi puutarhataiteen ja kasvitieteen kehittymistä ja leviämistä.⁵³⁰ Kuten yllä olevasta kirjeestä käy ilmi, Marie Hackmanille ei kelvannut ruotsalainen puutarhuri. Ehkä syynä oli kielitaito, sillä aiemmin puutarhurilta oli vaadittu suomen, ranskan tai saksan kielen taitoa.⁵³¹ Saksalaisia puutarhureita oli Viipurin seudulla ainakin Monrepos'ssa, joten yhteisen kielen avulla naapurikartanoiden puutarhureiden voitiin olettaa vaihtavan tietoja ja kokemuksia puutarhanhoidon saloista. Toisaalta saksalaisen puutarhurin hankkimisen motiivina voi olla ollut halu tavoitella jotain hiukan parempaa. Kirjeessä mainittu Louisenlund ei ollut vähempää kuin saksalaisen maakreivi Karl von Hessen-Kasselin vaimolleen, Tanskan prinsessa Louiselle lahjoittama kartanolinna Schleswigissä. Hackmanin taloudessa tiedettiin, että parhaat puutarhurit löytyisivät Berliinistä tai Holstein-Schleswigistä.⁵³² Hovipuutarhuri Fuchs ei kuitenkaan tarttunut Marie Hackmanin tarjoukseen, sillä Herttuala oli ilman puutarhuria vielä 1810-luvun puolivälissä. Ehkä syynä oli liian alhainen palkka, vain 450 ruplaa ylöspidon kera. Jo kolmisenkymmentä vuotta aiemmin maineikas puutarhuri oli ansainnut 700 ruplaa ynnä ylöspidon Moskovan lähistön aateliskartanossa ja vuosisadan vaihteessa Viipurin komeimman kartanon Monrepos'n puutarhurin vuosipalkka oli 660 ruplaa. Puutarhurin hankkiminen Euroopasta oli tavanomaista venäläisen aristokratian parissa. Erityisen suosittuja olivat englantilaiset puutarhurit, jotka toivat luonnollisesti mukanaan puutarhamuodin viimeisimmät tuulahdukset. Puutarhuri oli usein kartanon kallein palkollinen ja näin näyttää Herttualassakin olleen.⁵³³

⁵²⁹ "Entschuldigen Sie mich gütigst wenn ich Sie mit einen Auftrage beschweren der mir sehr angelegen ist, und mit welchem ich mich an Niemand andres zu wenden weiss. / Es ist hier Mangel an guten Kunst Gärttern, und dock kleine Orangerien und Treibrigen besitze die ich ungern wernachlässiget und schlecht behandelt sehe, so wünschte ich won dort im zuverlässigen und erhierehteten Gärtner zu haben der geschickt in seiner Kunst uns gut in siener Auffehrung ist. Er muss die behandlung der Bäume, Weintrauben, Annanas, Blumen und einiger botanischen Gewäsche gründlich werstehen, daneben den Küchen Garten besorgen, Melonen, Arbusen und andre Sachen in Mist--ten ziehen, Kurz alles was dazu gehört ein dergleichen Kleines Werck in bester Ordnung zu erhalten werstehen. / Es muss nüchtern & fleißig seinem berufe leben und kann dagegen die beste behandlung won meiner Seite erwarten. / Ich gebe ihm freye Wohnung und Tisch, jedoch keine Coffee, Thee und Brandtwein, welches er sich selbst hatten muss wenn sie ihm befürfniss sind und zahle ihm einen jährlichen Lose an 450 Rubel Banco Nota. Wenigstens auf 3 Jahr muss er sich engagiren dann werde ich ihm seine Reise hieher wergüten und da mir dawon liegt ihn recht bald zu haben, so wünschte ich erkänn mit erster Schiffs Gelegenheit nach Cronstadt oder irgend einem nehe belegenen Hafen in Finnland; [L.] Man sagt in Loiusenlund bhÿ Schleswig sey ein Hof Gärtner Nahmens Fuchs der darin behilfflich seyön könnte, und auf jeden Fall erbitte ich mir Ihre Nachricht ob es Ihnen geleget oder nicht." 4./16.4.1814 Vermehren, Lübeck, B 31, Hackman & Co, ELKA.

⁵³⁰ Mansén 2011, 222–223.

⁵³¹ "Er müsste finnsich, und wo möglich auch etwa Deutsch oder etwas französisch verstehen d--I er viel mit einem Manne zu thun haben wird, der nur diese beide Sprachen sprecht." 9.6.1804, Sederholm, Helsingfors, B 21, Hackman & Co, ELKA. Kirjeessä pyydetään helsinkiläistä Sederholmia hankkimaan puutarhuri.

⁵³² 2./14.12.1816 Schmidt & Plessing Lybeck, B 34, Hackman & Co, ELKA.

⁵³³ Vuonna 1816 ilmoitetaan, että puutarhuri Didrichsson on täytynt irtisanoa, koska "hänellä oli korkeintaan puutarhapulaisen taidot." 24.10./5.11.1816 Schmidt & Plessing Lybeck, B 34, Hackman & Co, ELKA. Roosevelt 1995, 58, 83. Roosevelt mainitsee, että vuonna 1786 englantilainen puutarhuri, joka työskenteli Kuskovon kartanossa Moskovan lähellä, ansaitsi 700 ruplaa ja ylöspidon. Knäpas 2003, 79. Monrepos'n puutarhurin palkka oli 660 ruplaa vuonna 1799. Vuonna 1804 Monrepos'n rakennusmestari ansaitsi 350 ruplaa.

Seurakoiria ja vaunuhevosiä

Eläimet ovat viime vuosina nousseet historiantutkimuksessa uudella tavalla esille ja erityisesti eksoottisia eläimiä ja seuraeläimiä koskeva tutkimus on kytkeytynyt myös kuluttamisen ja esille asettamisen tematiikkaan. Tällaisen kuluttamisen voi havaita myös Marie Hackmanin kohdalla. Muodinmukaisessa ansarissa eksoottisten kasvien lomassa sirkuttivat yhtä eksoottiset linnut. Kaukomailta tuotettujen eläinten omistamiseen liittyi statusarvoja. Eksoottiset eläimet, kuten esimerkiksi laamat, olivat tavallisia Venäjän aateliskartanoiden puistoissa. Hiukan tavallisempia, mutta niin ikään muodinmukaisia, olivat apinat ja papukaijat. Eksoottisille ja kotoperäisille eläimille oli rakennettu omia tiloja muodikkaisiin puutarhoihin. Apinakopit, siilien majat sekä kyyhkylakat koristivat 1700-luvun puutarhoja.⁵³⁴

Laamat tai kirahvit eivät käyskennelleet Herttualan puutarhassa, mutta sen sijaan Johan Friedrich Hackmanilla oli Tigerstedtin mukaan Arno-niminen apina. Tosin siitä ei löydy mainintaa tileistä tai kirjeistä. 1800-luvun lemmikkieläimiä koskeva aikalaiskirjallisuus ei suosittelut apinaa lapsiperheen lemmikiksi, joten tästä tiettyä eksoottista statusarvoa sisältävästä lemmikistä luovuttiin, eikä siitä ole jäänyt merkintöjä tilikirjoihin tai kirjeenvaihtoon. Sen sijaan tilit paljastavat taloudessa sirkuttaneen satakielen, joka vuonna 1801 maksoi 8 ruplaa, sekä kaksi kanarialintua, jotka olivat satakieltä halvempia hankkia.⁵³⁵ Johan Friedrich Hackmanin perukirjan mukaan talouteen kuului kaksi papukaijaa, joiden arvo oli viisi ruplaa kummankin. Papukaijan rahallinen arvo ei ollut kovin korkea, mutta sen statusarvo oli mahdollisesti rahallista arvoa suurempi. Linnut olivat etenkin rouvasväen suosiossa 1800-luvulla. Papukaijoja tilattiin ulkomailta siinä missä muitakin eksoottisia tuotteita. Kaikkein kauneimpana ja parhaimpana pidettiin harmaata papukaijaa, jollaisen Marie Hackman tilasi vuonna 1824. Tämä afrikkalainen papukaija oli yleinen Englannissa, kun taas vihreä Amazonin papukaija oli Manner-Euroopan suosiossa.⁵³⁶ Yhdessä Etelä-Amerikasta tai Afrikasta tulevassa laivassa saattoi olla satojen lintujen joukko, josta vain pieni osa selviytyi hengissä Pohjois-Eurooppaan saakka. Linnuille matka oli vaarallinen, eikä merimiesten suhtautuminen eläimiin aina edistänyt ensiksi mainittujen terveyttä. Tämä käy hyvin ilmi vuonna tammikuulle vuonna 1820 päivätystä kirjeestä, jossa Hackmanin konttorista ohjeistetaan papukaijan hankkimista rouva Hackmanille. Ohjeen mukaan

vihreät papukaijat [...] ovat tottuneet syömään ei muuta kuin valkoista leipää, hiukan vettä, mutta ei väkijuomia ja portteria [...].

Tämän kaltainen ruokavalio tiedettiin haitalliseksi papukaijoille, mutta ehkä Marie Hackman ei uskonut merimiesten kykenevän hankkimaan linnulle sopivia ”lunnusie-

⁵³⁴ Cuneo 2014, 3; Plumb 2010; Knapas 2003, 40; Roosevelt 1995, 78, 98.

⁵³⁵ "Haushaltungs Unkosten Conto [...] Per Cassa [...] für 1 Nachtigall 8 Ro." Merz 1801; "2 Canarie Vögel 9,30 Ro." April 1802, G 5 V, Hackman & Co, ELKA; Tigerstedt 1940, 165; Loudon 1851, 66. Sanan "eksoottinen" käytöstä tässä yhteydessä katso Plumb 2010, 17.

⁵³⁶ "[...] einen grauen Papegoy mit rothen Schwarzen ungelähr aber möglichst jung und mit Bauer." 10./28.11.1820 Berens, St Uebes, B 38; "Käme Ihnen bis dahin ein Hübscher, jungen Papagoy wenn auch ungelährt, grau mit rothen Schwanz wie man sie aus Africa erhalt, zu Gesicht, der nicht über 65/ mit dem -- Kostet so bitten ihn für uns zu kaufen, ebenfalls wenn ein Kardinal Kernbeißer oder sogenannte Verginische Nachtigal, Johan Cardinalis, Franz gros bee Cardinal ein schön singendes Mänschen zu circa 55/ zu haben wäre." 2./14.6.1824, Bondix Erben, Amsterdam, B 49; "Sorte Tumlinger mit weißen Schwerf und große weisse Augen, Gule do hellgelbe mit weiße Flügelspitzen, Kalott Duer, weiße mit schwarzen Kopf & Schweif, Krop eller Trommel Duer, sehr groß, den stark und enhaltend kurren, Paae Duer, mit aufstehenden Schweif wie der Pfand, Mov Duer, sehr klein, weiß mit gelbe, braun blaue oder schwarze Flugeln und haben ein Kreuz won anstehend, Federn auf der Brust." 10./22.6.1822, Wagner, Copenhagen, B 44, Hackman & Co, ELKA; Tigerstedt 1952, liite 5; Loudon 1851, 68, 80; *Parrot-keeper's Guide* 1851, 28. Robbins 2002, 10, 12, 20.

meniä”, joita hän tilasi Pietarista. Lisäharmina oli merimiesten papukaijoille opettamat hokemat, joten parasta oli tilata ”oppimaton” papukaija.⁵³⁷

Lintuja saatettiin tilata myös lahjoiksi, kuten muitakin ulkomaisia tuotteita. Eksootisella ja kallisarvoisella linnulla oli oma statusarvonsa, joka kertoi omistajansa varallisuudesta, mausta ja tyylijajusta, mutta myös kontakteista ulkomaille.⁵³⁸ Kaukokauppaa siirtomaatavaroilla käyvän Marie Hackmanin eksoottinen papukaija, jonka ääntelyä ja värikästä sulkapeitettä esiteltiin vieraille, saattoi olla viesti vieraille emäntänsä etelä-amerikkalaisista kauppakumppaneista.

Harvinaislaatuisten eläinten lisäksi 1700-luvun kuluessa muotiin olivat tulleet erilaiset sylikoirat, jotka olivat kuvattuina muotokuvaan aikakauden aatelisnaisten uskollisina kumppaneina. Miesten muotokuvissa seuralaisena sen sijaan kuvattiin metsästyskoiria. Vuonna 1817 Marie Hackman tilautti Englannista ”korkearotuisen” koiran.⁵³⁹ Kirjeestä ei käy ilmi, oliko kyseessä metsästys- vai seurakoiria. Kuva 3 havainnollistaa perhepiirin koiria. Tässä kuvassa Helene Jaenischin sylissä on pieni sylikoira ja lattialla makaa valkoinen, suurempi koira. Sylikoira muistuttaa lyhyine kuonoineen 1800-luvun alkupuolella muodissa ollutta mopsia tai spanielia. Nämä ”sylikoirat” olivat naisväen suosiossa, ja niitä kuvattiin niin maalauksissa kuin aikakauden kirjallisuudessa.

1800-luvun porvariskulttuurissa lemmikeillä oli oma merkityksensä ja käsite lemmikistä oli jo muodostunut. Aikakauden romanttinen ideologia suosi erityisesti koiria, jotka nähtiin uskollisuuden ja omistautuvan rakkauden perikuvina. Nämä hyveet olivat erityisesti porvariston suosiossa, joten koirista tuli oleellinen osa porvariston elämäntapaa.⁵⁴⁰

Metsästyskoirat olivat olleet perinteisesti osa aateliston elämää, samoin kuin hevoset. Aikakauden maalauskartanoon kuului oleellisena osana tallit, joissa asuivat niin metsästyshevoset kuin -koirat. 1900-luvun pariisilaisia lemmikkejä tutkinut Kathleen Kete katsoo porvariston omistamien metsästyskoirien olleen osoitus porvariston halusta jäljitellä aateliston elämäntapaa, vaikka näillä ei käytännössä ollut oikeutta metsästä.⁵⁴¹ Tällaisia säätyyn sidottuja rajoituksia metsästyksen suhteen ei Vanhan Suomen alueella tunnettu, joten metsästyskoirilla oli porvaristolle muutakin kuin symbolista käyttöä. Toki aatelistokin metsästi, Viipurin seutu oli jo 1700-luvulla muodostunut Pietarin aristokratian metsästysmaiksi.

Liikkuminen Herttualan ja kaupunkiasunnon väliä vaati kulkuvälineen eli hevosen tai hevosia vaunuineen. Hevoset ja vaunut olivat tärkeitä vaurauden ja aseman osoittamisen symboleita.⁵⁴² Tämän pani merkille Viipurissa 1700-luvun lopulla vieraillut Pietarin saksalaisen seurakunnan pastori Abel Burja. Hän kuvasi matkakertomuksessaan viipurilaisten halua osoittaa asemansa hevosilla ja vaunuilla.⁵⁴³

⁵³⁷ “[...] if moreover You get a green parrot from him [captain] you’ll oblige Mrs Hackman to bring this bird a living and well conditioned; they use to eat nothing but white bread, little water, but no drinking and Porter, gase people can tell you best in what manner she is to treat on the passage.” 14./23.6.1820. Rubeberg, Christiansand, B 39, Hackman & Co, ELKA.

⁵³⁸ “[...] only someone with power and the right connections could obtain such creatures and find room and shipboard care for them.” Robbins 2002, 24; Plumb 2010, 15.

⁵³⁹ “[...] if possible an English dog few months old and of an high race [...]” 172./1.3.1817 Barkworth Son & Spalding, Hull, B 34, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁴⁰ “[...] it was not until the late Georgian period that the word in English connoted the relationship between owner and animal; contemporaries normally described animals as ‘the property of’ or ‘kept by’ owners – that is, not as pets.” Plumb 2010, 20; “Nineteenth-century petkeeping becomes then not just an example of bourgeois life [...]: it was the way bourgeois talked about themselves.” Kete 1994, 23, 40, 77–78, 82.

⁵⁴¹ Kete 1994, 25, 79. Vrt. Stobart 2014.

⁵⁴² Stobart 2014.

⁵⁴³ Tigerstedt 1940, 165. Tigerstedtin väitteen tueksi tiilikirjat osoittavat, että talouteen hankittiin naisten ratsastusvälineistöä. “1 Huht, 1 Reitpeitsche & Damens Steigbügel w. Maléer & Bruun” May 1800; “An der Generalin Steinheil [...] 1 Reitkleid mit macherlohn & Zubehor 60 Ro. 1 Samtne Kaske mit Feder 22 Ro.” July 1800, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

*Vaikka kirkkoon tai vieraisille ei ole kuin muutama askel,
ottavat he vankkurinsa & ja menevät kuin koululaiset jonossa
tehden suuren kierroksen ja palaten aivan kotinsa liepeille.
Tästää intohimosta vaunuja kohtaan tekee vieläkin naurettavamman
se seikka, että kaupungin maasto on epätasaista & mäkistä;
siellä olisi paljon helpompaa kulkea jalan.⁵⁴⁴*

Viipurissa vuoteen 1812 saakka voimassa olleen venäläisen kauppiaanjärjestyksen mukaan valjakkohevosien määrä oli rajoitettu kauppiain varallisuusasteen eli hänen kauppiaskiltansa mukaan. Johan Friedrich Hackman kuului ensimmäiseen kiltaan, eli hän oli oikeutettu ajamaan neljän hevosen vetämillä vaunuilla. Johan Friedrich Hackmanin perukirjan mukaan hevosia oli hänen kuolemansa aikoihin kolme kappaletta.⁵⁴⁵ Tällainen hevosten ja valjakon kytkeminen suoraan varallisuutta osoittavaan kiltta-asemaan on saattanut omalta osaltaan korostaa hevosten ja vaunujen merkitystä aseman osoittajana.

Marie Hackmanin leskivuosina hevosia hankittiin lisää tai ostettiin uusia hevosia korvaamaan vanhoja. Esimerkiksi huhtikuussa 1808 maksettiin viipurilaiselle kauppias Hedeniukselle 60 ruplaa hevosesta ja seuraavassa kuussa hankittiin sadan ruplan arvoinen hevonen. Kesäkuussa 1808 ostettiin tumma vaunuhevonen Pietarista, jossa Marie Hackman kävi ostosmatkalla. Ei ollut samantekevää, minkä värinen hevonen vaunuja veti. Parasta oli, mikäli vaunujen eteen löytyi neljä mustaa hevosta. Hevoset olivat herrasväen keino osoittaa sosiaalista, taloudellista ja poliittista identiteettiään varhaismodernissa Euroopassa. Herrasväen keskuudessa, jossa jokaisessa taloudessa oli hevonen tai hevosia, niiden alkuperä, väritys ja käyttötarkoitus toimivat erottavina tekijöinä. Vähävaraisemmilla herrasväkeen kuuluvilla oli ehkä vain yksi tai kaksi vaunuhevosta, varakkaammilla useampia, joiden värit sointuivat toisiinsa ja jotka oli tuotettu ulkomailta.⁵⁴⁶

Mielenkiintoiseksi kesäkuun 1808 hevososton tekee se, että Marie Hackman tuotti hevosen Pietarista samalla, kun teki kaupungissa muitakin ostoksia. Tileissä ei tuolloin ole mitään merkintää siitä, että Lauben veljekset olisivat olleet sisarensa apuna hevosmarkkinoilla. Marie Hackman oli turvautunut veljiensä apuun vuonna 1800 ratsuhevosta ostettaessa, mutta vuonna 1808 Pietarista tuotu hevonen on lueteltu tilikirjoissa samaan tapaan kuin ruokatarpeet sekä muut Marie Hackmanin henkilökohtaiset ostokset. Tässä suhteessa hevonen näyttää olleen yhtä mahdollinen ostos naiselle kuin ryyinit tai lastenvaatteet. Tavanomaisempaa näyttää kuitenkin olleen, että Marie Hackman turvautui hevosostoissa johonkin miespuoliseen tuttavaansa tai veljiinsä.⁵⁴⁷

Pietarista voi olettaa löytyneen komeat vaunuhevoset, mutta myöhemminä vuosina turvaututtiin myös ulkomaisiin tuontihevosiin. Vuonna 1824 lähetettiin tiedustelu

⁵⁴⁴ "[...] de beaux équipages; n'ayant que quatre pas à faire pour aller à l'église, ou pour rendre des visites, ils sont atteler leur carrosse, & prennent ce qu'on appelle le chemin des écoliers, faisant un grand détour pour revenir tout près de leur maison. Cette manie des équipages est d'autant plus ridicule, que le terrain de la ville est sort inégal & montueux; ce qui fait qu'on y va bien plus commodément à pied." Burja 1787, 77. Käännösapuaan on antanut FM Panu Savolainen.

⁵⁴⁵ Tigerstedt 1952, liite 5.

⁵⁴⁶ Edwards 2014, 131.

⁵⁴⁷ "Haushaltungs Unkosten Cassa [...] 1 Reitpferd durch Anton Laube gekaufte [...] 149 Ro." Dec. 1800; "An Cassa [...] an And. Janisch für 1 pr Wagenpferde 200 Ro." Juny 1803, G 5 V; "Per Haushaltung [...] Ein Pferd won Hedenius im wergangenen Winter 60 Ro." April 1808; "Per Haushaltung [...] Für ein Pferd 100 Ro." May 1808; "Per Haushaltung [...] an Mad. Hackman zur Reise nach Petersburg [...] ein Wegen Pferd, dunckel farbe 110 Ro." Juny 1808; "Per Haushaltung [...] für ein Pferd 100 Ro." Jan. 1810, Privat memorial 1808-1815; "Per J. F. Hackmans Wwe Cto Crt An Chrn Bruun [...] Für ein dunkebraunes Pferd 250 Ro." Juny 1823, G 22 V; "Per J. F. Hackmans Wwe [...] an Laube [...] ab für die alte stute 100 Ro." April 1825; "Per Cassa Conto [...] An J. F. Hackmans Wwe für Bachman pr Resto des schwarzen Hollst Pferdes 200 Ro." Juny 1825; "Per Tillman Grommé an J. F. Hackmans Wwe pr Saldo des an Bachmann werk. Pfredes 400 Ro." Nov. 1825, G 26 V, Hackman & Co, ELKA.

Rendsburgiin, jotta saataisiin uusia hevosia. Tarvetta oli kahdelle ruskealle vaunuhevoselle, joiden tuli olla 5–6 vuotta vanhoja tammoja, vahvoja ja hyvälaatuisia. Lisäksi tarvittiin kaksi ratsua, noin kuuden vuoden ikäistä ja keskikokoista, hienopiirteistä mutta vahvaa, väriltään ruskeaa tai mustaa oria ja neljä helposti ratsastettavaa hevosta, 3 tammaa ja yksi ruuna, joiden tuli olla hieman keskikokoista pienempää ja kauniin väristä.⁵⁴⁸ Tämä hevososto osuu Johan Friedrich Hackman nuoremman avioitumisen aikoihin, joten kyseessä saattaa olla nuorenparin tarpeisiin hankitut hevoset.

Hevosiin käytettiin viidenneksi suurin jäljitettävissä oleva menoerä tileissä. Näistä menoeristä on laadittu asetelma *Hevosiin kohdistuvat menot Marie Hackmanin taloudesta 1809–1825* (liite 6). Vuonna 1809 hevosiin (hevoset, tarvikkeet, kengitys, heinät ja kaurat) käytettiin 815,45 ruplaa, vuonna 1814 hiukan enemmän eli 1162,90 ruplaa, vuonna 1819 kun pojat olivat maailmalla opiskelemassa 1224,98 ruplaa ja vuonna 1825 vanhemman pojan avioituttua 1982,05 ruplaa.

Hevosiin käytetty rahallinen satsaus kasvoi vuosi vuodelta tulojen ja menojen kasvaessa, mutta suhteellisesti hevosiin kului samansuuruinen osuus menoista vuodesta toiseen. Hevosiin käytetty raha kului pääasiassa kengitykseen, vaunujen korjaamiseen sekä heiniin ja kauraan. Heiniä ja kauroja saatiin omilta pelloilta ja niityiltä, mutta Marie Hackman osti niitä joka vuosi useilla sadoilla ruplilla.⁵⁴⁹ Heinät hän maksoi tammi-huhtikuun välisenä aikana, joten tästä voi päätellä heiniä ostetun, kun omat ladot oli syötetty tyhjiksi. Heinien lisäksi hevoset söivät myös kauraa. Vuonna 1809 kauroihin kului 472,19 ruplaa, vuonna 1814 hiukan vähemmän eli 393,50, vuonna 1819 ruplaa käytettiin 918,48 ja vuonna 1825 eniten eli 1 333,75 ruplaa. On huomioitava, että kauroja ja heiniä saattoivat syödä myös lehmät ja osa kaurasta saatettiin jauhaa ihmisravinnoksi. Kaura on laskettu hevosten kuluttamaksi, koska mitään muuta viljaa ei otettu taloustililtä tässä määrin. Lehmät, jotka olivat Herttualassa, olivat kartanon tilinpidon alaisena ja siten niihin käytetyt rahat eivät ole jäljitettävissä. Mikäli muuta viljaa kuin kauraa ostettiin, oli kyse pienistä eristä vehnäjauhoja tai ryynejä, joiden määrän ja laadun perusteella voi päätellä tulleen ihmisravinnoksi.

Heinien ja kaurojen lisäksi hevoset vaativat kengitystä, joka oli toistuva menoerä tilikirjoissa. Tilikirjat ovat hevosiin kohdistuvien menojen pääasiallinen lähdeaineisto kirjeiden sijaan. Tämä johtuu osittain siitä, että hevosiin kohdistuvat menot olivat joko pieniä toistuvaisuontoisia suorituksia kuten kengitykset tai sitten kertaluontoisia ylellisyshankintoja kuten vaunut, joten ne oli merkitty tileihin säännönmukaisemmin kuin esimerkiksi viinit, joita hankittiin suuria määriä kerralla tai otettiin omista varastoista ilman tileihin merkitsemistä. Lisäksi hevosiin liittyviä hankintoja tehtiin harvemmin ulkomailta, joten niistä ei ollut tarpeen keskustella kirjeissä.⁵⁵⁰

Hevosten ohella vaunut olivat oleellinen keino osoittaa omistajansa asemaa.⁵⁵¹ Vaunut toimivat omana henkilökohtaisena ja paikasta toiseen siirrettävänä tilana. Vuon-

⁵⁴⁸ "[...] 2 brune Wagen Pferde, Stuten über mittlerer Größe, Starck & fromm 5-6 Jahrs alt won bester qualität [...] 2 schöne Reit Pferde bis 6 Jahr alt über mittlerer Größe, fein gebaut aber Starck und woll. Stuten, Tuchs Braune oder schöne Rappe [...] 4 leichte Pferde zum fahren und reiten zu gebrauchen, mittlerer Größe wenn auch etwas darunter, schön und won hübschen Farben wenn auch werschicken, bis 5 Jahr als 3 Stuten und 1 Wallach [...] 28.2./1.3.1824, Hartwig, Holler & Co, Rendsburg, B 48, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁴⁹ Heinää myös myytiin. "Med de twenne första af denne karlar kunde Ni accordera att släpa för Er tillbaka 25 à 30 Pud Hö hvilke Wi hafva betingit för Eders Räkning med Herr Capitain Laube à Resala Gård [...] 12./24.1.1825, Nilsson, Joutzeno, B 50, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁵⁰ "Per Haushaltung [...] Für Pferde Beschlagen an Schmiedt Biorqkwist 15 Ro." April 1808; "Per Haushaltung [...] die Schmiedt u dem renawal für die Pferde 7 Ro." Juny 1808; "Per Haushaltung [...] an Schmied Biörquist fürs Beschlagen für zwei Paar Pferde, laut Accord. 15 Ro." August 1808; "an Zwerger für Pferde Kuren 15,70." Jan. 1810; "Per Haushaltung [...] an den Schmidt Berquist lt. Rh. für Pferde Beschlag, Reparatur & ce 69,15 Ro." Dec. 1813; "Per Haushaltung [...] Schmidt Berquist desgl. & Pferde Beschlag 56,25 Ro." März 1814; "Per Haushaltung [...] Für Folgendens aus St. Petersburg [...] Pferde Geschier für 46 Ro." Privat Memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁵¹ Stobart 2014, 7.

na 1831 Marie Hackman hankki vaunut Pietarista. Vaunujen tilaukseen liittyvä kirje on säilynyt ainoassa Lauben perikunnan kirjekopiokokoelmassa. Tässä kirjeessä Marie Hackman antaa tarkat ohjeet Pietariin Konstantin Beyerille siitä, millaiset vaunut hän haluaa tilata. Kirje on Lauben perikunnan kirjekokoelmassa ehkä siitä syystä, että Marie Hackman osti vaunut Lauben perikunnan varoin tai perikunnan tarpeisiin. On myös mahdollista, että kirjeessä mainitut aiemmat vaunut olivat Lauben perikunnan omaisuutta, joten niitä koskeva kirje on perikunnan kirjekokoelmassa.

Muistatte ehkä vierailultanne täällä pari vuotta sitten ne kahdenistuttavat [rattaat], jotka on sikäläinen [pietarilainen] vaununtekijä Kumming valmistanut. Koska niitä ei ole käytetty, ovat ne edelleen hyvässä kunnossa, ja nyt toivon kuulevani simulta, miten ja millä ehdoin voitte korjata ne siten, että ensiksi niitä pitää madaltaa ja toiseksi ne pitää maalata uudelleen. Kolmanneksi pinnat pitää lyhentää ja rattaat pienentää. Neljänneksi pitää kuskin penkkiin asentaa jouset ja se pitää päällystää uudelleen. Viidenneksi pitää kaikki hihnat, jotka eivät ole kunnossa, uusia [...] ensi maaliskuuhun mennessä madame Marie Hackmanin kärryt tulee tehdä seuraavalla tavalla 600 pankkoruplan hintaan. Ensiksi sepän pitää ruuvata runko kokoon, kaikki vaurioitunut puu pitää uusia ja jouset tehdä uudella tyylillä ja vahvoiksi, pyörät tulee tehdä uudesta Demidovin raudasta, pinnat lyhentää tai alentaa kiinnikkeitä niin, että vaunu on matalampi, helat tulee olla messinkiä. Englantilainen penkki nykyistä tyyliä höyhenillä täytettynä pitää valmistaa penkin kehyksiin ja tehdä ensiksi kankainen penkki kehyksin ja sitten nahkainen penkki. Kolmanneksi vanhat lamput pitää vaihtaa uusiin, jotka ovat uutta tyyliä. Neljänneksi kaikki pronssiset osat hopeoidaan uudestaan. Viidenneksi ikkunan kehys pitää verhoilla kankaalla uudestaan ja asentaa uusi lakeijan astin yhdessä lakeijan istuimen kanssa. Kuudenneksi kaikki hihnat, jotka eivät ole hyvässä kunnossa pitää uusia. Seitsemänneksi kaikki tyynyt pitää täyttää uudelleen ja korjata kaikki pienet viat. Kahdeksanneksi vaunut tarvitsee maalata uudelleen Madame Hackmanin valitsemalla värillä, jolloin nimi MH tulee maalata ilman vaakunaa ja ilman kruunua. Yhdeksänneksi uudet puuosat pitää olla hyvää kuivaa pyökkipuuta.⁵⁵²

⁵⁵² *Sie werden sich erinnern bei Ihrer Anwesenheit hier selbst vor ein Paar Jahren meinen zweisitzigen von dem dortigen Stellmacher Kumming verfertigten Wagen besehen zu haben, den ich sehen damahls beabsichte um machen zu lissen. Seitdem ist derselbe gar nicht gebraucht werden, befindet sich daher in dem nämlichen guten Zustande und ich wünsche nun von Ihnen zu erfahren, ob und zu welche Bedingungen Sie es übernehmen wollen, die genannte Equipage umzumachen und zwar auf folgende Art. 1tens muss sie niedriger gemacht werden 2tens neu lakirt werden. 3tens die Speichen an den Rädern verkürzt werden 4tens muss der Kutsch Bok auf Ressorts gesetzt und neu überzogen werden. 5tens Alles Riemenwerk was nicht taugen sollte muss durch neues ersetzt werden [...] den Preis von 600 sage Sehr Sechs Hundert Rubel Banko Ass. bis spätestens Ende nächstkommenden März Monaths den Wagen der Madame Marie Ha[c]kman auf folgende Weise um zu machen: 1stens das Gestell muss wom Schmidte aus einander geschraubt, alles Schlacht geworden Holzwerk neu gemacht die Federn eine moderne Facon erhalten und um ein Schlatt stärker gemacht, die Räder neu belegt und mit Reisen von neuene demidowschen Eisen beschlagen, die noch guten Speichen Kurzer oder niedriger gemacht, die Buchsen um gemacht werden und der Wagen überhaupt weil niedriger als früher werden, die Büchsen müssen won Messing seyn. 2tens Ein englischer Bok jetziger Art auf Federn mit einen Bokrahmen muss verfertigt und dazu 1stens eine tuchene deke mit frangen und figuren 2tens eine lederne deke gemacht werden. 3tens Die alten Laternen sollen durch neue von der modernsten Facon ersetzt werden. 4tens Alle Bronze ist neu zu versilbern. 5tens. Die fenster

Vaunujen tilauskirjeen lopussa mainitaan, että vaunujen ovessa olisi aiemmin ollut vaakuna ja kruunu. Marie Hackman oli siis osoittanut aatelista asemaansa myös vaunuillaan. Vaakuna osoittaa, että vaunut olivat kuuluneet mitä todennäköisimmin Lauben perikunnalle. Aatelisvaakunalla koristelluilla vaunuilla sopi matkata kotikartanolle aatellisen säädynmukaiseen tapaan. Ehkä ikääntyvälle rouvalle ei enää ollut niin tarpeellista osoittaa asemaansa ja arvoaltaansa, joten hän jätti vaakunan maalauttamatta. Hän oli lunastanut paikkansa Viipurissa kauppiana, ei vain aatellismiehen tyttärenä. Paikalliset tiesivät, kuka vaunuilla ajaa ja niille harvoille, joille asia jäi epäselväksi, antoivat kirjaimet MH vihjeen vaunujen omistajasta. Nimikirjaimin ja henkilökohtaisesti valituin värein ja materiaalein vaunut osoittivat Marie Hackmanin makua. Marie Hackmanin maku oli uusimman muodin mukainen ja tätä seikkaa hän korostaa kirjjeessä useaan otteeseen. Demidovin raudasta eli teräksestä tehdyt pyörät kertovat, että Marie Hackman tiesi, että paras rauta tulee Demidovin kaivoksilta Uralilta. Demidovit olivat Venäjän armeijan ja laivaston tavarantoimittaja samalla tavalla kuin Marie Hackman, joskin jälkimmäinen paljon pienemmässä mittakaavassa toimittaessaan köysiä amiraaliteetille. Demidovin rautaa ulkomaille välittäviin kauppiasiin Marie Hackman lienee tutustunut Pietarissa, jossa nämä laivasivat rautaa ulkomaille kilpaillen samoista aluksista kuin Marie Hackman puutavaralasteineen. Erityisen suosittua erilaisiin terästuotteisiin sopiva Demidovin rauta oli Iso-Britanniassa, joten tässäkin suhteessa Marie Hackman näyttää suosineen saarivaltiossa muodissa olevia kulutustavaroita.⁵⁵³

Säästäväisyys oli mahdollisesti syynä siihen, että hän pyysi korjaamaan vanhoja vaunuja sen sijaan, että olisi ostanut uudet. Johan Friedrich Hackman nuorempi oli juuri tuolloin vaimoineen Euroopassa ja lisäksi koleraepidemia uhkasi Viipuria. Tällaisena epävarmana aikana, pojan matkan viedessä taloudellisia resursseja, Marie-äiti ei halunnut vaarantaa seuraavan sukupolven tulevaisuutta hankkimalla itselleen ylettömän näyttäviä statusesineitä. Vaunun madaltaminen kertoo siitä, että vanhemmiten tukevoitunut Marie Hackman ei enää päässyt kipeämään korkeisiin vaunuihin.

Entiset korkeat vaunut saattoivat olla tyyppiltään niin sanottua *phaeton*-mallia korkeine pyörineen ja suhteettoman korkealla pyörien päällä keikkuvine vaununkoppineen. Ne sopivat hyvin nuoremmille, jotka halusivat liikkua nopeasti ja näyttää itseään. *Phaeton*-tyyppistä vaunussa ei ollut erillistä kuljettajan istuinta, vaan sitä ajettiin itse, joten näiden vaikeasti ajettavien vaunujen käsitteleminen osoitti myös niitä ajavan hevosmiestaitoja ja jopa suoranaista hurjapäisyyttä. Brittiläinen julkaisu *English Pleasure Carriages* vuodelta 1837 kuvaa *phaeton*-tyyppistä vaunua sanoilla ”paljon melua tyhjästä”. Erityisen suosittu *phaeton*-vaunut olivat Iso-Britanniassa vuosina 1811–1830 hallinneen Yrjö IV:n aikaan. Marie Hackmanin tilauksessa mainitut ”englantilaiset istuimet” antavat viitteen, että kyseessä saattoivat olla tällaiset brittityyppiset, näyttätymiseen ja nopeaan ajeluun tarkoitetut vaunut. Vaunuillaan nuori Marie Hackman oli seurannut Iso-Britannian muotia. Englantilaiset vaunut olivat 1800-luvun alun Pietarissa muodikkaimmat, joskin niistä joutui maksamaan korkean tullin.⁵⁵⁴ Tästä syystä Marie Hackman pyysi rakentamaan vaunut Pietarissa, mutta englantilaisen mallin mukaan. Hänellä ei ollut mahdollisuutta tai halua käyttää rahaa aitoihin englantilaisiin vaunuihin. Nopei-

Ramen sind neu mit Tuch zu beziehen, vier neue Lakaj Halter nebst einem Lakaj Küssen anzubringen. 6tens Alles Riemgang was nicht mehr gut ist, muss durch neues ersetzt werden. 7tens Inwendig sind die Küssen aufzufüllen und alle Kleiningkeiten zu repariren. 8tens Der Wagen muss mit einer neu Madame Ha[c]kman noch zu bestimmenden Farbe neu angestreichen und lackirt, auch darauf einfache Namens Zurg M.H. ohne Wappen und ohne Krone angebracht werden. 9tens. Zu dem neuen Holzwerk muss tro[c]knes gutes Buchenholz genommen werden.” 12.1.1831, Beyer, St. Petersburg, B 1 III, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁵³ Evans & Rydén 2007, 181-185.

⁵⁵⁴ “The form and ornaments of the carriage resemble very closely some of the best Parisian carriages. Now and then one

den ja vaarallisten vaunujen voi ajatella sopineen nuorelle Marie Hackmanille ja ajeluun Nevski Prospektin leveällä valtavyöllä, mutta ei vanhenevalle leskirouvalle Viipurin ahtaille ja mukulakivetyille kaduille.

Vaunujen muutostyöt eivät ole ainoa vaunutilaus Marie Hackmanin kirjeissä. Vuonna 1814, heti kun rahatilanne alkoi kääntyä parempaan suuntaan, Marie Hackman tilasi Pietarista läheiseltä tuttavaltaan kauppias Bergiltä vaunut. Niiden tuli olla neljäpaikkaiset, kahden hevosen vetämät ja mukavat lyhyiden matkojen kulkemiseen. Nämä vaunut ilmeisesti tulivat käyttöön Viipurin ja Herttualan väliä kuljettaessa. Herttuala ja sinne pääseminen oli Marie Hackmanille tärkeää, se näkyy myös tässä vaunutilauksessa. Vaunujen tuli olla mukavat ja vahvat, niissä tuli olla mukavuutta lisäävät jouset ja vaunut tuli lakata muodikkaalla mutta ei missään nimessä liian räikeällä värillä.⁵⁵⁵

Talvisaikaan hevonen valjastettiin joutsenkaulareen eteen. Reki oli todennäköisesti venäläistyyppinen, yhden tai kahden ihmisen kyyditsemiseen sopiva nopea ajopeli, joka oli saanut nimensä etuosan joutsenen kaulaa muistuttavasta muotoilustaan. Nopeat yhden hevosen vetämät reet sekä kolmen hevosen troikat olivat tyypillinen näky Pietarin talvisilla kaduilla, joten todennäköisesti Hackmanitkin pyrkivät liikkumaan kuten pääkaupungin muodikkain herrasväki.⁵⁵⁶

Vuoden 1831 vaunutilauksessa mainittiin lakeijan istuin ja penkki. Tigerstedt kertoo Marie Hackmanin matkustamisesta seuraavaa:

*[...] kun hän arkkia muistuttavassa, lumisiivin ja ikkunoin varustetussa vorokissaan eli kuomureessään matkustaa Pietariin, on tapausta viikkomääriä ennakolta valmisteltu, ja matkalla on mukana saattue, 'kuin oikealla herttuattarella ainakin', saattue, jonka muodostavat seuraneiti, sihteeri, kamarineitsyt, kaksi miespalvelijaa ja kuski.*⁵⁵⁷

Tässä kuvauksessa on kirjoittajalle tyypillisiä värikkäitä sanankänteitä, mutta sisälöltään se pitäneekä paikkaansa. Vebleniä mukaillen viimeisimpänä Jon Stobart on tuonut esille lakeijan ja muun palveluskunnan merkityksen aseman osoittamisen keinona. Näyttäviin livree-pukuihin puetut lakeijat ja kuskit olivat herrasväen liikkueissa heidän asemansa ja varallisuutensa osoitin siinä missä kiiltävät hevoset ja vaunutkin. 1700-luvun Ruotsissa henkilökohtaisia miespalvelijoita oli vain kaikkein varakkaimmissa aa-

of real English manufacture makes its appearance, and shows how infinitely superior the art of coach-making is in England. [...] The duty on English and all foreign carriages imported is very considerable: yet the rich and the noble will prefer to pay a larger sum for a foreign carriage [...]" Granville 1829, 452-453.

⁵⁵⁵ "Ich gebrauche zum nächsten Frühjahre eine neue 4 sitzige bequeme und dauerhafte Caleche auf Trau auf Galuben gemacht, sollten Sie also dort einen zuverlässigen Mann kennen, so bestellen Sie gütigst eine solche für mich; ich wünsche dass sie nicht auf dem Baume geht, nicht alzusch war ist dass sie auch mit 2 Pferden auf Kleinen Distancen zu fahren ist, und dass sie bequemlichkeit und Gelass mit Stärke verbindet, dass sie zuverlässige Ressorts und Räder wom besten ausländischen Holze hat, und so fuch fertig wird um mit letztern Schlitten Bahn hieher gebraucht zu werden; modern muss man sie nehmen das Gehen auf dem Baume jedoch abgerechnet, und lakirt kann sie mit einer Mode Farbe, nur nicht zu grell werden. / Der Meister muss für die Güte aller Theile eintreten und den Preiss bedienen sie gefälligst so genau wie möglich. / Sollte die Caleche sehr schwer werden wenn sie nicht auf dem Bauern geht, so lasse ich mir auch hierin eine Andrung gefellen, wenn es so eingerichtet wird dass ich in den hiesigen angeln Straßen und kürzen Liegun-gen wenden kann, ohne der Gefahr, umgeworfen zu werden aus gesetzt zu seyn. [...] MH." 6.11814, Berg, St. Petersburg, B 31, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁵⁶ "Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] An Schmidt Biörkquist für reparat. den Schwanenhals 9,75 Ro." Juny 1800, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA; Adams 1837, 235-238.

⁵⁵⁷ Tigerstedt 1940, 520. Tämä teksti saattaa olla peräisin Jully Ramsayn *Finsk Tidskrift* -lehteen nro 11 vuodelta 1915 kirjoittamasta artikkelista "Werthers lidanden i Wiborg" jota myös C.F. Sandelin on siteerannut artikkelissaan "En romantiker i Wiborg" *Wiborgs Nyheter* -lehdessä nro 1/2006. Tällaista tietoa ei esimerkiksi Klingenderin muistelmissa ole, joten Tigerstedt ja Sandelin oletettavasti ovat turvautuneet suvussa kulkeneisiin muistelutietoihin.

telisperheissä.⁵⁵⁸ Hackmanin palveluksessa oli miespalvelijaksi luettava henkilö tai henkilöitä. Tilit paljastavat heidän ulkoasuunsa tehdyt satsaukset. Muiden kuin lakeijan tai miespalvelijan vaatteita ei tileissä ole eritelty, joten tästäkin syystä heidän asemansa on ollut erilainen kuin muun palvelusväen. Esimerkiksi lokakuussa 1800 palvelija Philip Kauriain sai vuosipalkkansa ja vaatteita, joihin kului yhteensä 75 ruplaa. Vertailun vuoksi todettakoon, että kirjanpitäjän vuosipalkka oli 300 ruplaa ja kotiopettajan 400 ruplaa ynnä vaatteet ja ylöspito.⁵⁵⁹ Puvun lisäksi lakeijan ulkoasuun kuului kankipalmikko. Tällaisen sai maaorja Jurka elokuussa 1800 samalta kampaajalta, joka oli reilua vuotta aiemmin tehnyt morsiustyttöjen kampaukset ja jolle J. F. Hackman kuukausittain maksoi ruplan oman peruukkinsa huollosta.⁵⁶⁰

Vaunuja koskevat kirjeet ovat ainoita, joissa Marie Hackman keskusteli ostostensa hinnasta. Korjattavat vaunut saivat maksaa korkeintaan 600 ruplaa, mutta toisessa kirjeessä hän ei asettanut mitään tiettyä hintarajaa tai mainitse summaa, jonka kaleshit saivat maksaa. Sen sijaan hän vain pyytää ilmoittamaan hinnan mahdollisimman pian. Rahan käyttäminen vaunuihin heti tilaisuuden salliessa kertoo myös siitä, että vaunut olivat sijoitus pahan päivän varalle. Kerskakuluttamisen kääntöpuoli saattaakin olla investointi. Käytetyillä vaunuilla oli markkina-arvoa. Rahapulan yllättäessä, muodin muuttuessa tai omistajan kuollessa vanhoja vaunuja myytiin. Vanhoja vaunuja saattoi kunnostaa ja muodistaa ja siten sijoituksen arvo säilyi tai aleni vain hitaasti jokseenkin samalla tapaa kuin muissa kalliissa käyttöesineissä, kuten esimerkiksi huonekaluissa. Vaunuja, kuten myös muita talouskaluja, saattoi Viipurissa ostaa paikallisista huutokaupoista. Tällöin niistä ei välttämättä jäänyt merkintää tileihin, mikäli ostos maksettiin käteisellä talousrahoista. Mikäli kyseessä oli aatelin myyjä, kuten vuonna 1833 järjestetyssä kenraalimajuri Sulimovin kuolinpesän huutokaupassa, saattoi ostaja saada varsin näyttävän ajopelin valjastettavaksi hevostensa vedettäväksi. Varuskuntakaupunkina Viipurissa saattoi olla tarjolla jopa kasakkaupseerin hevonen varusteineen, joten viipurilaisilla säätyläisillä oli mahdollisuus kohtuullisen vaivattomasti hankkia parhaita hevosia ja ajokaluja.⁵⁶¹ Vaunut, niin kuin muutkin statusesineet, saatettiin hankkia tuttavapiiriin kuuluvilta aatelisilta. Näin tapahtui huhtikuussa 1801, jolloin kenraali von Engelhardtilta hankittiin vaunut ja reki kahdensadan ruplan hintaan. Näiden kulkuvälineiden hinta paljastaa, että ne eivät olleet kovinkaan ylellisiä tai muodikkaita, vaikka niissä saattoikin aistia edellisen omistajan aatellisen maun ja tyylin.⁵⁶²

Vaunut olivat kohtuullisen suuri taloudellinen satsaus. Hyvät vaunut maksoivat Viipurissa noin 500 ruplaa. Vaunujen hinta paljastaa, että ne eivät kilpailleet Pietarin yll-

⁵⁵⁸ Stobart 2014, 7; Ilmakunnas 2009, 317; Veblen 2011 (1899), 18.

⁵⁵⁹ Kirjanpitäjien palkat kts. esim. April 1809; kotiopettajan palkka kts. April 1814, Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA. Lakeijasta katso esim. "Per J. F. Hackmans Wwe [...] die mântlichen dienstbothen im Hause à 263 ½ Ro 11,82 Ro." April 1825, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁶⁰ "Für Stiefeln zu flicken an Rikkinen 1 Ro. Februar 1800; 1 Jahrs Lohn an bedienten Philip Kauriain won 10 Octb. 1799 bis dato Ro 60, für Kleider u Schuhe an do 15." October 1800. (Marraskuussa 1800 Jurka ja Maija mainitaan maaorjiksi (leibeigene)), G 5 V; "Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] an Lalo für einen Zopf an Jurka 1,50.", August 1800, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁶¹ "Genom offentlig Auction som förrättas uti Handlanden Henric Sesemans gård här i Staden, Tisdagen den 14 innevarande Maji kl. 3 e.m., kommer till den mästjudanden att försäljas aflidne Ingenieur-General-Majoren och Riddaren Sulimovs qvarlätenskap, bestående uti Gull, Silfver, Koppar, Messing, Järn- och Bläc-saker, Meubler, Fajance och Glas, Säng-, linne- och gång-kläder, Böcker, Hagel bossor, en Calesche, jemte hvarjehanda husgeråd; tillika erinras att köpe skillingen emottages endast i Banco Assinationer hvarom hugade köpare härigenom underrättas." 4.5.1833, Sanan Saattaja Wiipurista, no 18; "Måndagen den 18:de innevarande April kl. 3 ef. m. försäljes genom offentlig Auction å Auctions-Kammaren härstädes åtskillig aflidne Kosak Majoren Antonoffs qvarlätenskap, bestående uti koppar, messing, meubler, säng-linne och gång-kläder, fajance och glas, en svart häst, en droschka, en chaise, kôrredsap m. m.; hvarom hugade köpare härigenom underrättas. Wiborgs Stads Auctions-Kammare den 30 martii 1836." 16.4.1836, Sanan Saattaja Wiipurista, no 16.

⁵⁶² "Wegen General Engelhard, für 1 Wagen u. Schlitten 200 Ro." April 1801, G 5 V, Hackman & Co, ELKA; Roosevelt 1995, 58.

listen vaunujen kanssa, jotka saattoivat maksaa useita tuhansia ruplia.⁵⁶³ Vaunut olivat yksi suurimmista kertahankinnoista, joita Marie Hackmanin talouteen tehtiin. Vaunuhankintoja ei kuitenkaan voi pitää ylettömän kalliina ostoksina, joihin olisi ollut mahdollisuus vain kerran tai kaksi elämänsä aikana tai jotka olisivat ajaneet talouden pitkäaikaiseen talousahdinkoon. Esimerkiksi viinilasti, korvakorut tai kattokruunu saattoivat maksaa suurin piirtein saman verran ja toisinaan kuukauden talousmenot olivat samansuuruiset kuin uusien vaunujen hankintahinta. Marie Hackmanin vaunuhankintoja tarkastellessa ei siis voi olla samaa mieltä kuin Amanda Vickery, joka on todennut, että vaunujen ja niiden ylläpidon voisi katsoa nykypäivänä vastaavaan helikopterin omistamista.⁵⁶⁴ Lontoossa, ja osittain myös Pietarin kaltaisessa metropolissa, hevosvaljakon ylläpito oli oletettavasti kalliimpaa kuin Viipurissa, jossa laitumet ja tallipaikat oli helpompi järjestää. Siten valjakon ylläpito ei ollut yhtä suuri taloudellinen satsaus, mutta toisaalta pikkukaupungissa ei myöskään ollut tarjolla vuokravaunuja samaan tapaan kuin suurkaupungeissa. Mikäli Viipurissa halusi matkustaa asemansa mukaisesti, oli omistettava hevosvaljakko.

Vaunuja kunnostettiin etenkin silloin, kun luvassa oli matka Pietariin. Siellä Marie Hackman halusi näyttää parastaan, joten vaunut kunnostettiin pyörien maalausta myöten.⁵⁶⁵ Maalauksessa käytetyistä väreistä ei ole mainintaa lähdeaineistossa. Värien pyydetään olevan muodikas ja ei liian räikeä. Ilmeisesti tässä kulki sopivaisuuden raja. Toisaalta nuorena pariskuntana Johan Friedrich ja Marie Hackman olivat ajelleet kullatulla reellä ja keltaisilla vaunuilla (droshka), joten tämän kaltainen näyttävyyden värien suhteen ei ollut Marie Hackmanille aivan vierasta. Hänen myöhemmällä iällään pyytämänsä lakkauskin on saattanut olla tuolloin niin muodikas kullankeltainen kuultava lakkaväri, joka ei kuitenkaan saanut olla liian räikeä, kuten pyyntö kuului.⁵⁶⁶

Vaunuja ja hevosia on pidetty miehille ominaisena kulutuskohteena. Aikakauden miesten on nähty olleen halukkaita kuluttamaan hevosiin ja niiden tarvikkeisiin samalla intohimolla kuin naiset tuhlasivat nyöreihin, nappeihin ja nauhoihin. Hevoset, vaunut ja hevostarvikkeet on luettu kuuluviksi toistuvaisluonteiseen miehiseen statuskuluttamiseen. Hevoset olivat miesten keino osoittaa asemaansa ja jopa pröystäillä samaan tapaan kuin myöhemmin on urheiluautojen katsottu olleen miehisen kuluttamisen kohde.⁵⁶⁷ Marie Hackmanin korkeat ja nopeat vaunut sekä hänen käyttämänsä summat hevosiin ja vaunuihin kertovat, että myös naisille tämän tyyppinen kuluttaminen oli mahdollista. Samoin tilit osoittavat Marie Hackmanin ratsastamisesta ja hevosiin kohdistuvasta henkilökohtaisesta kuluttamisesta jo niinä vuosina, kun aviomies vielä oli elossa.⁵⁶⁸ Toisin sanoen hevosiin kohdistuva kulutus ei ollut miesten yksinoikeus tai leskeysvuosina pakon sanelemaa. Marie Hackman ei ollut ainoa aikakauden nainen, joka käytti rahaa hevosiin ja hevostarvikkeisiin. Ratsastuspukunsa hän osti serkultaan Natalie Steinheililtä, joten tämä aatelisnainen toimi Marie Hackmanin esimerkkinä ratsastamisen ja siihen kohdistuvan kuluttamisen suhteen. Samaan tuttavapiiriin kuulu-

⁵⁶³ "[...] yet the rich and the noble will prefer to pay a larger sum for a foreign carriage, rather than have one of home manufacture, quite handsome enough, for two, three, or four thousand roubles." Granville 1829, 453.

⁵⁶⁴ "Wenn der Major Rudinger zu einer Caletsche die er für uns kauft 4 à 500 Ro won Ihnen werlangt so bitten ihm solche zu zahlen." 31.31803, Bruun, Friedrichshamn, B 17; "Per J.F. Hackman's Wwe Cto Ct zahlen [...] Für einen Droschke 475 Ro [...]" Aprill 1818, G 20 V, Hackman & Co, ELKA; Vickery, 2009, 124.

⁵⁶⁵ "Per J. F. Hackmans Wwe [...] Kaleschen Räder anstreichen 25 Ro, an Lennep à Conto lackieren 25 Ro [...] wegen der Reisen nach St. Petersburg [...] Borten Saffian & Leinen zur Kalesche 91,50 Ro, 6 Leuchter & 3 Bursten 23,60 Ro [...]" Aprill 1823, G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁶⁶ "Haushaltungs Unkosten Cassa [...] für golden Schlitten 10 Ro." Aprill 1801, G 5 V; "Per Haushaltung [...] Reparatur der gelben Droschka 30 Ro." Aprill 1810, Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁶⁷ Vickery 2009, 124.

⁵⁶⁸ "1 Huht, 1 Reitpeitsche & Damens Steigbügel w. Maléer & Bruun" May 1800; "An der Generalin Steinheil [...] 1 Reitkleid mit macherlohn & Zubehor 60 Ro. 1 Samtne Kasse mit Feder 22 Ro." July 1800, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

nut loviisalainen Johanna Kristina Wattrang (o. s. af Forselles) tilautti veljeltään Tukholmasta ratsastusasun ja satulan. Kyseessä oli tuolloin muodikas satula ja ratsastuspuku alushousuineen, jotka mahdollistivat ratsastamisen miesten tapaan.⁵⁶⁹

Hackmanin tileissä ei aviomiehen eläessä ole mainittu lainkaan erityisesti aviomiehen käyttöön tulevia hevostarvikkeita, toisin kuin vaimon ratsastuspuku ja ”naisten jalustin” eli sivusatulan jalustin. Tämä johtuu osittain siitä, että hevoset olivat välttämätön osa kauppiastaloutta, joten hevostarvikkeita ei välttämättä tarvinnut erikseen erotella tileissä. Ainoastaan talon rouvan käyttöön tulevat hevosiin liittyvät esineet eroteltiin. Tämä lisää näiden esineiden ylellistä leimaa, sillä ylellisyysesineet yleensä eroteltiin ja mainittiin tileissä. On mahdollista, että tällainen erottaminen osoittaa, että naisten ratsastaminen oli kuitenkin jossain määrin harvinaista, joten se oli kirjanpidossa erikseen mainittava seikka, toisin kuin ylimalkaiset ”vaimon talousmenot” tai ”vaimon taskurahat”. Kun aviomies kuoli, kulutti leski kuten kauppahuoneen johtaja, jolle hevoset ja vaunut olivat sekä kulkemisen takia välttämätön hankinta että aseman osoittamisen väline. Marie Hackmanin leskeysvuosien hevosiin kohdistunut seitsemän prosentin osuus kulutusmenoista oli kuitenkin suurempi kuin Johan Friedrich Hackmanin poikamiesvuoden alle kuuden prosentin osuus.⁵⁷⁰ Tämä selittyy kauppahuoneen ja perheen kasvulla – kuljetustarpeita oli enemmän kuin poikamiehellä. Toisaalta myös rahaa oli enemmän käytettävissä, joten kulutusta voitiin suunnata liikkumiseen, jolloin kasvanut varallisuus näkyi mahdollisimman monelle.

Liikkuminen paikasta toiseen oli oleellinen osa Marie Hackmanin elämää. Kauppahuoneessa, jossa tavarat kulkivat useaan kertaan viikossa Pietariin ja takaisin ja jossa liikuteltiin suuria materiaalimassoja aina Savon sahoilta Etelä-Amerikkaan saakka, fyysinen paikan vaihtaminen ei ollut kovin mullistava ajatus. Samoin Marie Hackmanin sukupiiriin kuuluneet upseerit olivat tottuneet matkustamaan ja vaihtamaan asuinpaikkaa käskyn niin käydessä. Kauppakumppani Johan Sigfrid Ignatius matkusti usein Tukholmaan, Kööpenhaminaan ja Saksaan ja Marie Hackmanin Johan-veli muutti virkansa vuoksi Riikaan ja sieltä Pihkovaan. Huonot tiet ja varojen puute olivat kuitenkin syitä, jotka estivät jopa useita aatelissäätynä kuuluvia matkustamasta. Samoin Venäjällä ulkomaille matkustelua estivät eri aikoina annetut rajoitukset.⁵⁷¹

Rajoitukset eivät kuitenkaan olleet syynä siihen, että Johan Friedrich Hackman ei kerän Viipuriin päädyttyään juurikaan matkustellut. Hänen huono terveytensä esti jopa kaikkein lyhimmätkin matkat. Tästä syystä matkustaminen, jopa liikematkat, lankesivat Marie Hackmanin kontolle.⁵⁷² Tämä osoittaa tutkimuksessa usein esitetyn väitteen

⁵⁶⁹ ”Minä olen nyt päättänyt nyt kesällä Ratsastaa Herrain tapaan niin kuin Naisilla Tukholmassa lienee muotina. Siispä on nyt pyyntöni sinulle Rakas Veljeni että Sinä tahdot vaivata itseäsi toimittamaan että minä saan sellasien satulan kuin naiset käyttävät jotka Ratsastavat sillä Tavalla, myös vaatteet samalla, joita käytetään minä tarkoitan että vaatteet ovat tehdyt niin kuin metsästyspuku sillä erotuksella että hameessa on nappeja, hameen pitää tulla Vaalean sinisestä kamlotista sisustettuna Mändäave Vuorilla silkillä taftimekon alla. [...] Satula tulee Vaalean sinisestä verasta tumman sinisillä rumsuilla taikka myöskin mändäven rimsuilla jos käy pänsä että siitä tuleen niin monikirjava, että tarvitsen lisäksi alushousuja sellaisia joita käytetään et saa unohtaa myöskin päähän jos siinä pitää olla jotakin erityistä.” Suolahti 1991, 148-149. Johanna Kristina af Forselles oli Strömforsin ruukinpatruunan, Loviisan pormestari Jakob af Forsellesin (k. 1768) ja hänen puolisonsa Johanna Ulrika Schultzin tytär. Pariskunnan poikia olivat Jakob af Forselles (1753-1835), Henrik Johan af Forselles (1754-1790) ja Samuel Forselles (1857-1814). Henrik Johan oli Suolahden siteeraaman kirjeen vastaanottaja. Hänen puolisonsa Virginia Kristina Sofia Carsköld (1759-1847) kävi liikekirjeenvaihtoa Marie Hackmanin kanssa mm. Strömforsin ruukin tuotteista, mutta myös yksityisemmistä asioista. Katso esim. 16.3.1836, Fru Bergsrådinna af Forselles, Strömfors Bruk, B 66, Hackman & Co, ELKA. Virginia af Forselles hoiti ruukkia miehensä kuoleman jälkeen vuodesta 1790. Hänen suhtautumisensa liikkeenharjoittamiseen muistuttaa Marie Hackmanin tapaa toimia. Kotivuori 2005, *Henrik Johan af Forselles*; Autio 2008; Vainio-Korhonen 2008, 81, 218.

⁵⁷⁰ Vuonna 1798 J. F. Hackmanin menoista 5,7 % kohdistui hevosiin. Prosentuaalinen osuus muodostuu yhteensä 157 ruplaa hevosiin kohdistuvista hankinnoista. Tästä summasta 80 ruplaa vie hevonen. Tilivuosi 1798, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁷¹ Pickering Antonova 2012, 35.

⁵⁷² ”[...] Meine Frau reiset über morgen fruch aus. Nehmen Sie sie in guten Schutz und zahlen ihr so viel Geld als sie verlangt Ein par tausend Rubel wird sie wohl dortig habe, aber ich werde Si emit nechster Post in Hamburger

pitävän paikkaansa. On todettu, että vaimot huolehtivat liiketoimista miestensä ollessa poissa tai estyneitä ja täten aviomiehen kuolema ei ollut liiketoimia täysin lamaannuttava tapahtuma, kuten esimerkiksi Merry E. Wiesner on väittänyt. Aviomiehen sairastaessa vaimo oli saattanut hoitaa liiketoimia jo vuosikausia. Täten vaimon matkustaminen työn takia kodin piirin ulkopuolelle ei itse asiassa ollut mahdotonta. Matkustelu, ostosten hoitaminen ja siinä sivussa liiketoimista huolehtiminen olivat Marie Hackmanille arkipäiväinen tapahtuma. Historiantutkijalle ja -tutkimukselle ne ovat merkittävä osoitus siitä, että sukupuollittunut työnjako saattoi joustaa tarpeen mukaan. Samalla tämä Hackmanin talouden harjoittama käytäntö osoittaa, että ajalliset ja paikalliset poikkeavuudet yleisesti vallalla olleista käytänteistä olivat mahdollisia. Naiset tai miehet eivät olleet homogeeninen, sukupuolensa määrittämä ryhmä, jonka toiminnan mahdollisuudet olisivat olleet samanlaiset kaikkialla ja kaiken aikaa. Yksilölliset tai kotitalouden sisäiset erot, kyvyt ja taloudelliset mahdollisuudet saattoivat sanella yksilön mahdollisuuksia enemmän kuin kirjoitetut tai kirjoittamattomat säännöt tai ihanteet.⁵⁷³

Marie Hackman vieraili Pietarissa useita kertoja vuodessa. Matkojen tarkoituksena olivat yksityinen huvittelu, sosiaaliset velvollisuudet sekä liikeasioiden hoitaminen. Näiltä matkoiltaan Marie Hackman toi mukanaan suuret määrät kulutustavaroita, joita ei yleensä eroteltu tileissä. Esimerkiksi vuonna 1803, aviomiehen vielä eläessä, tileihin kirjattiin ”sekalaisia Madame Hackmanin kautta Pietarista hankittuja ja mukanaan tuomia tavaroita” yhteensä yli 2 500 ruplan summalla.⁵⁷⁴ Tällaisten suurten ostosten tekeminen ja se tosiasia, että Marie Hackmanin ei tarvinnut eritellä niitä palatessaan millään tavoin puolisolleen, kertoo sekä luottamuksesta että Marie Hackmanin toimivallasta. Hänellä oli täydet valtuudet toimia talouden hyväksi parhaaksi katsomallaan tavalla. Ostosten joukossa voi olettaa olleen myös intiimejä ja jopa ylellisiä hankintoja, joista aviomies ei vaatinut tilintekoa vaimon kotiinpaluun jälkeen. Tällainen vapaa rahankäyttö oli tyyppillisempää herrasväen miehille, mutta kuten Hackmanin perheen esimerkki osoittaa, tilanteen niin vaatiessa myös naisten toiminta ja vastuunottaminen rahankäytöstä oli mahdollista. Sukupuolten toimintakentät eivät olleet joustamattomat,

accreditiren.” 2.6.1803, Bruun, St. Petersburg, B 18; ”Meine Frau, welche jezzt wormittag dem begräbniss der Kriegs Guverneurin Obreskow bey wohnt – mich halten meine kranken fässe dawon ab [...]” Rosenius, St. Petersburg, 25.5.1806, B 25; ”Meine Frau reist auf einige Tage nach Petersburg, und will sich der Reiß Kalesche bedienen, welche Anton Carlowitzsch hier zurückgelassen hat.” 2.5.1807, Bruun, Friedrichshaven, B 26; ”Per Haushaltung [...] An Mad. Hackman zur Reise nach Petersburg 200 Ro.” Juny 1808; ”Folgendes aus Petersburg [yksityiskohtainen luettelo viittaa siihen, että tavarat on hankittu suoraan eikä komission kautta, lisäksi seuraa lista tavaroista, jotka on hankittu Pietarista Lauben kautta], Dec. 1808; ”Per Haushaltung [...] Cassa an Mad. Hackman 100 Ro, Folgendes aus Petersburg [...] Werzähnung und Quartier in Petersburg laut Rechn. 68 Ro.” Juny 1809; ”Per Haushaltung [...] Reisekosten nach Petbg und zurück 47/19 Ro [...] Quartier, Werfahren &c 35 Ro.” Nov. 1809; ”Per Haushaltung [...] Reise nach Petersburg 25 Ro.” Dec. 1809; ”Per Haushaltung [...] Reise Kosten nach Petbg für Mad. Hackman 100 Ro.” Feb. 1810; ”Per Haushaltung [...] Für eine Reise nach Petersburg in Process Angelegenheiten 196 Ro.” August 1811; ”Per Haushaltung [...] Für eine Reise nach Petersburg wegen des Prozesses 1022.90 Ro.” Nov. 1811; ”Per Haushaltung [...] Für eine Reise nach Petersburg in Prozess Angelegenheiten 504.23 Ro.” Dec. 1811; ”Per Haushaltung [...] Durch Sie [MH] aus St. Petersburg [...]” Aug. 1813; ”Per Haushaltung [...] Diverses aus St. Petersburg [seuraa yksityiskohtainen lista], März 1814; ”Per Haushaltung für div. durch Madame Hackman aus Petbg 433 Ro.” Aug. 1814, Privat memorial 1808-1815; ”Per J. F. Hackman’s Wwe [...] Für Quartier, Werzähnung &c 261.10, Für Progons hier und zurück & Passe 200 Ro. [...] Für durch Mad. Hackman für sich selbst in St. Petersburg 500 Ro.” April 1818; ”Per J. F. Hackmans Wwe [...] Reise nach St. Petersburg 452.67 Ro. [...] Desgleichen für Mad. Hackman 320 Ro.” Aug. 1818; ”Per J. F. Hackman’s Wwe [...] zahlen für 1 Reise der Mad. Hackman nach St. Petersburg 280.05 Ro.” July 1819; ”Per J. F. Hackmans Wwe [...] wegen der Reise nach St. Petersburg 162.75 Ro.” April 1823, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁷³ J. F. Hackman mahdollisesti matkusti lähdeaineiston mukaan vain kerran, maaliskuussa 1800 Bolshaja Izhoraan, joka oli telakka Pietarin lähistöllä. ”Reisekosten &c auf der Reise nach Ischora 61.90 Ro.” Merz 1800, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA. Tämä lähde ei kuitenkaan vahvista, että matkan olisi tehnyt nimenomaisesti J. F. Hackman, vaan kyseessä on saattanut olla myös joku hänen kauppakumppaninsa, jonka matkan hän on maksanut. Esim. norjalaistutkija Ida Bull on esittänyt teorian, että yhteisöissä, joissa miehet ovat poissa pitkkiä aikoja esimerkiksi merellä, sodassa tai kauppatmatkoilla, on työnjako tasa-arvoisempaa. Bull, 1990. Katso myös Ogilvie 2003, 128, 146-148; Vainio-Korhonen 2002, 11-24, 28-35.

⁵⁷⁴ ”Wegen diverser durch Madm Hackman in St. Petersburg eingekauftes u. mitgebrachter Sacher 2521/10 Ro.” July 1803, G 5 V, Hackman & Co.

vaan työnjako oli neuvoteltavissa uudelleen tilanteen mukaan. Vuonna 1803, suuren ostosmatkan aikaan, J. F. Hackman sairasti kihtiä, joten hän oli jälleen kerran estynyt toimimasta.

Yleensä matkustaminen tapahtui heinä-elokuussa ja toisen kerran vuodenvaihteessa tai kevättälvellä. Matka tehtiin maitse, hevosella ja vaunuilla tai reellä. Vaunuilla matka Viipurista Pietariin kesti noin puolitoista tai kaksi vuorokautta. Matkalla yövyttiin majatalossa. Matka tehtiin lähes poikkeuksetta maanteitse, sillä purjehtiminen Viipurista Pietarin suuntaan oli vaikeaa tuulten takia. Purjehdusmatka kesti vain vuorokauden. 1830-luvulla höyrylaivayhteys Pietariin nopeutti ja helpotti matkaa, mutta tältä ajalta ei lähdeaineistossa ole enää merkintöjä Marie Hackmanin matkoista. Tilien vähemmän yksityiskohtaisen merkintätavan vuoksi matkoja tältä ajalta ei voi jäljittää. Todennäköisesti Marie Hackman matkusti höyrylaivalla, etenkin kun matka oli mahdollista taittaa omalla aluksella, jonka mukavassa kabiinissa saattoi nukkua. Tietoja Marie Hackmanin matkoista muualle kuin Pietariin ei ole säilynyt, vaikka voi olettaa hänen vierailleen ainakin Haminassa ystävien luona sekä tervehtimässä kaupungin kadettikoulussa opiskelevaa Carl Alexander -poikaansa.⁵⁷⁵

Matkustaessaan Marie Hackmanille jäi aikaa liikeasioiden ja ostostenteon ohella myös nähtävyyksiin ja uutuuksiin tutustumiseen. Tällainen tapahtuma oli esimerkiksi vuonna 1803 Pietarissa vierailut, kuumailmapallolla lentänyt ranskalainen Garner rouvineen. Sen sijaan mainintoja museo- tai teatterivierailuista Pietarissa ei ole. Näyttääkin siltä, että korkeakulttuurin sijaan Marie Hackmanille oli tutumpaa trendikulttuuri eli muodikkaat ajankohtaiset teemat.⁵⁷⁶ Niiden omaksuminen vaati kykyä sopeutua ja omaksua uusia tapoja ja asenteita. Siirtomaatavaroita maahantuovana kauppiana Marie Hackmanin oli kyettävä reagoimaan muuttuviin trendeihin ja kulutuskysyntään sekä seurattava talouden ja politiikan vaihteluita.

Naisten matkustamisen motiivit löytyivät yleensä terveydellisistä tai taloudellisista syistä, mutta kaikkein yleisin syy oli mahdollisuus nauttia matkakohteen kulttuurista. Marie Hackmanille näyttää riittäneen Pietarin ”rahvaanomaisemmat” kulttuurihuvit. Sen sijaan Marie Hackman ei osallistunut sukulaisnaistensa Pietarinmatkaan, jonka tarkoituksena oli ihmetellä kaupunkiin saapunutta Preussin kaunista Louise-kuningataria. Syynä siihen, että Marie Hackman ei matkustanut töllestämään ”kaunistata Louisea”, saattaa olla madame Hackmanin asema. Hovissa esitellyille aatelisnaisille oli helpompaa päästä näkemään edes vilaus kuningattaresta toisin kuin porvarillisessa kauppiaanammattissa toimivalle virka-aatelin tyttärelle.⁵⁷⁷ Matkustamiseen sisältyi lisäksi aina omat riskinsä, ja etenkin merimatkat olivat vaarallisia. Näyttää siltä, että

⁵⁷⁵ "Meine Frau Seegelt Osip Carlovitsch, daßer sein Wersprechen wegen der Silhouette so schön erfüllet." 14.2800, Bruun, Friedrichshaven, B 11, Hackman & Co, ELKA, Enbom & Sandelin 1991, 21.

⁵⁷⁶ "Ich habe lieber Freund Ihren Brief von 9ten dieses wor einigen tagen empfangen, und bedienen Sie, dass Sie mit mir in Ansehung der Podagers einerlag Schick sohl haben, denn dieses wohl ist es bey mir mich altdeder als je, und ob wohl ich keine Schmergen empfinde, so ist doch biss diesen Augenblick mein rechter Fus so geshwollen, dass ich jeeder Schuche noch gewonliche stiefel anziehen kann und im grossen Stiefel ferum hincken muss, wodurch ich mir mich abhalten lasse, täglich aufs Land zu fehren. Meine Frau dankt Ihnen aufs werbindlichste für das Ausneken, so Sie ihr geshanckt haben Sie war worigen Woche in Petersburg - und sehe Garnerin auf steigen [...] 28.6.1803, Ignatius, Leppakoski, B 18, Hackman & Co, ELKA; Andersson 2009, 169; Ruuth & Kuujo 1975, 241.

⁵⁷⁷ "Ich habe lieber Freund Ihren Brief von 9ten dieses wor einigen tagen empfangen, und bedienen Sie, dass Sie mit mir in Ansehung der Podagers einerlag Schick sohl haben, denn dieses wohl ist es bey mir mich altdeder als je, und ob wohl ich keine Schmergen empfinde, so ist doch biss diesen Augenblick mein rechter Fus so geshwollen, dass ich jeeder Schuche noch gewonliche stiefel anziehen kann und im grossen Stiefel ferum hincken muss, wodurch ich mir mich abhalten lasse, täglich aufs Land zu fehren. Meine Frau dankt Ihnen aufs werbindlichste für das Ausneken, so Sie ihr geshanckt haben Sie war worigen Woche in Petersburg - und sehe Garnerin auf steigen [...] 28.6.1803, Ignatius, Leppakoski, B 18, Hackman & Co, ELKA; "Mad[am]e de Steinhel et Mlle Seseman sont parties samedi au soir pour voir la belle Reine, peut-etre les rancontrez vous quelque part." Johanna Nicolay pojalleen Paul Nicolaylle 51.1809, MsMf 842, Monrepos'n arkisto, KK.

Marie Hackman kammoksui merimatkoja – meren syvyyksissä vaanivat meripedot näyttävät olleen hänelle miltei ilmieläviä otuksia, jotka vaanivat paha-aavistamattomia matkalaisia.⁵⁷⁸

Marie Hackmanin elinaikana kylpylöistä muodostui herrasväen naisille soveltuvia matkakohteita. Hackmanin perhepiirin naiset viettivät talvisesonkeja etenkin Etelä-Ranskan kylpylöissä. Esimerkiksi talvella 1876 Maria Cedercreutz kirjoitti Julie Hackmanille Mentonista, jossa Cedercreutzit viettivät talven, ja kertoi ottaneensa turkkilaisia kylpyjä.⁵⁷⁹ 1800-luvun alkupuolen suosittuja eurooppalaisia kylpyläkaupunkeja olivat Baden-Baden ja Bad Kissingen Saksassa sekä Vichy Ranskassa. Etenkin Baden-Baden oli venäläisen aristokratian suosiossa. Venäjän keisarin kiellettyä alamaisiltaan matkustamisen ulkomaisiin kylpylöihin, matkustivat nämä Helsinkiin ja muihin Suomenlahden rannikon kylpylöihin. Marie Hackman ei käytettävissä olevan aineiston perusteella matkustanut koskaan hoitamaan terveyttään ulkomaisiin terveyskylpylöihin toisin kuin hänen ystävänsä ja liikekumppaninsa Johan Sigfrid Ignatius, joka matkusti vuonna 1819 Saksaan hoitamaan terveyttään kylpylöissä.⁵⁸⁰ Marie Hackman tosin saattoi vierailta Viipurin omissa kylpylöissä, joita nousi Havin ja Tervaniemen rannoille, tai sitten hän vain tyytyi kylpemään Herttualassa ja nauttimaan kylvyn päälle terveysvesiä. Viipurilaisissa kesähuviloissa oli rannoissa erityisiä uimakoppeja tai merikylpyihin soveltuvia rakennuksia ainakin jo 1830-luvulla,⁵⁸¹ joten on mahdollista, että Marie Hackman antoi rakennuttaa tällaisen Herttualaan. Lisäksi Viipurissa oli julkisia saunoja, joissa ainakin venäläiseen upseeristoon kuuluvien oli mahdollista saunoa myös koko perheen voimin, joten voi ajatella, että samanlainen yhteinen kylpeminen oli mahdollista myös kauppiaille ja heidän rouvilleen.⁵⁸² On mahdollista, että Marie Hackman matkusti kylpemään myös Loviisan kylpylään, jossa esimerkiksi hänen tuttavapiiriinsä kuuluvan Bruunin perheen tyttäret kävivät nauttimassa vesiä.⁵⁸³ Tällaisista lähiseudulle suuntautuneista kylpylämatkoista ei ole jäänyt merkintää tileihin, sillä madame Hackman saattoi maksaa ne omista menoistaan, joista hän ei pitänyt kirjaa.

Marie Hackman ei ollut ainoa nainen omana aikanaan, joka ei tehnyt kaukomatkoja. Esimerkiksi Kirsi Vainio-Korhosen tutkima Sophie Creutz (1750–1824) ei pitänyt naisten matkustelua tavallisena. Myöskään Marie Hackmanin lähipiiriin kuuluneet Natalie

⁵⁷⁸ “[...] hoffe ich mit der Post Nachricht von Ihrer glücklichen Ankunft zu erhalten. Bekomme ich keine so muss ich fürchten, dass Sie in Aspö oder sonst irgen[d] wo liegen. Hätten Sie doch die schöne Oberst-Lieutenantin zu sich aufs [epäselvä kirjain]lehrzeug genommen! So hätten Sie Zeitwert treib. Meine Frau meint: Sie armer Gauch / Hätten schon in einem Seehunds bauch / Ihr Schäfer-Leben geendet. / Denn Sie sind ihr ganz todtenblaß im Traumereschienen!” 9.6.1805, Hedenius, Reval, B 24, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁷⁹ “Heute als ich aus ging so war es wie ein Türkisches Bad.” 8.12.1876, Maria Cedercreutz Julie Hackmanille, Kansio 25, Handelshuset Hackmans arkiv, ÅA.

⁵⁸⁰ “[...] möge der höchste Ihnen auch allen Nutzen von dem Gebrauch der Bäder gewähren [...]” 28.7/9.8.1819, Ignatius, Hamburg, B 38, Hackman & Co, ELKA. Kylpylöistä katso Klinge 2012, 244–251; Norrback 2006, 73–75.

⁵⁸¹ “Brunns- och Bad-inrättningen i Wiborgs Stad. Å Neitsyniemi, eller den såkallade Wiborgska förstaden af denna stad, öppnas den 15 (3) Juni en Brunns-inrättning, wid hwilken, till medlet af Augusti, särskilta slags artificiella helsobrunnswatten direkte från apparaten serveras. Afgiften för de warma Karlsbader- och Emswattnen erlägges [...]” 18.5.1853, Helsingfors Tidningar, no 38; “Tomten och Trädgården under N:o 111 i Wiborgska Förstaden invid Finska viken belägen, är till salu, [...] jemte en brygga och badstuga att begagnas till salt bad.” 3.9.1836, Sanan Saattaja Wiipurista, no 36; “Wiipurista. [...] Nykyisempinä vuosina owat pereet siellä ja täällä rakennuttaneet omaksi tarpeekseen kylpymajoja rannikoille, waan siihenki on harwoilla ollut tilaisuutta, mutta ainaki on nähty suurin osa kaupunkilaisia kylpewän awonaisilla rannikoilla, ja paratiisin wiattomuuden aika näyttää kiertäneen tänne joka kesäksi. [...] Parailaan puuhassa olewalla Seuralla, yhteisten kylpy- ja elämäwe'en laitosten järjestämiseksi kaupungin luona olewalla Hawin niemelle, on ollut hyvä menesty.” 24.3.1847, Kanawa, no 11; Viipurin kylpylöistä katso Hirn 1976. Kylpylöistä yleensä katso Vainio-Korhonen 2008, 310–311; Norrback 2006, 72–75.

⁵⁸² “Till denne dag har Herr Fändricken wid härwarande Garnizon Artillerie Leontej Pusirevsky låtit hi istämmo Badstugukalren Laurentej Dechtereff, [...] Herr Fändricken någon kort tid härförinnan varit i Dechtereffs uti Wiborgska förstaden belägna badstufwa och bada [...] Käranden med sin Fru varit i badstugan [...]” § 1, 30.4.1823, Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat, Viipurin hovioikeuden arkisto, Hcba 13, 1823, MMA.

⁵⁸³ Vainio-Korhonen 2008, 311.

Steinheil (1773–1829) tai Monrepos’n kartanon paronitar Nicolay (1738–1820) eivät tiettävästi matkustaneet Pietaria ja Suomenlahden rannikkokaupunkeja kauemmas, joskin Nicolayt kiersivät hovin mukana Pietarin lähistön kesäpalatsista toiseen. Marie Hackman ja muut edellä mainitut naiset edustavat sukupolvea, jossa naisten matkustaminen oli harvinaista ja matkustavat naiset kuuluivat yhteiskunnan ylimpään säätyyn. Maalaisaateli matkusti sukuloimaan tai pakottavan syyn vuoksi. Toisaalta näitä sukulaisvierailuja tehtiin usein ja sitäkin perusteellisemmin, sillä vierailumatkoilla voitiin viipyä useita viikkoja. Matkustelemattomuus ei ollut sukupuolittunut asia. Marie Hackmanin sukupolven miehetkään eivät matkustelleet. Esimerkiksi hänen isänsä ja aviomiehensä eivät tiettävästi koskaan matkustaneet kotiseuduilleen kerran sieltä lähdettyään. Sen sijaan seuraava sukupolvi, Marie Hackmanin pojat, pojantytöt ja -pojat matkustelivat Euroopassa ja heitä muutti pysyvästi asumaan Saksaan ja Ranskaan. Matkailussa tai matkustelemattomuudessa on nimenomaan kyse sukupolvien erosta. Napoleonin sotien jälkeen nuoruuttaan viettäneiden naisten matkustelumahdollisuudet olivat aivan toiset kuin sotien varjossa nuoruuttaan eläneiden naisten ja miesten.⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Naisten matkustelusta katso Artukka 2013, 40–53 ja passim; Vainio-Korhonen 2008, 190–191; Norrback 2006, 75–78.

Sisäisesti nautittavaksi ja ruokapöydälle katettavaksi

*Madame Hackmanille hänen matkallaan Pietariin 200 Ro.
Seuraavat tuotu Pietarista taloudenpitoon & ce.
2 naulaa raffinoitua sokeria 5 Ro. 10 naulaa hiekkasokeria.
20 naulaa kahvia, parasta laatua 37,50 Ro.
10 naulaa mustaa teetä 30 Ro.
Häränpää punaista pöytäviiniä 150 Ro.
Yksi säkki valkoisia jauhoja 15 Ro.
10 naulaa manteleita 7,50 Ro.
5 naulaa rusinoita 2 Ro.
1 puuta riisiryynettä 10 Ro.
15 naulaa helmiryynettä 3,75 Ro.
20 naulaa mannaryynettä 2,40 Ro.
16 naulaa makaroneja 4,50 Ro.
3 naulaa mustapippuria 3,30 Ro.
1 naulaa valkoista inkiväiriä 0,80 Ro.⁵⁸⁵*

Nämä tuotteet Marie Hackman toi mukanaan kesäkuussa 1808 Pietarista. Suuri osa syödyistä ruuasta kasvatettiin itse tai ostettiin seudun talonpojilta tai Viipurin torilta niillä rahoilla, jotka olivat ”madame Hackmanin talousmenoja”. Tilikirjoissa sekä kirjeissä esiintyvät pääasiassa ylelliset ja eksoottiset rahalla ostetut ruuat. Ruokahankinnat olivat tietoinen kulutusvalinta ja ne muovasivat säätyläiselämäntapaa ja identiteettiä. Tämän totesi jo Veblen aikanaan ja lisäsi, että tällainen kuluttaminen on ollut kautta aikojen naisten vastuulla.⁵⁸⁶

Ruokaostokset voivat kertoa osaltaan seuraelämän merkityksestä kauppahuoneen johtajattaren elämässä. Tämä on hyvä pitää mielessä, sillä yleensä ruokaa on pidetty arkipäiväisenä ja pakollisena hankintana, jonka merkityssisällöksi on riittänyt ravitsevuus. Ruoan historian tutkiminen on jossain määrin hankalaa, sillä ruoka jos mikä hankittiin kulutusta varten. Ruoka syötiin eikä siitä yleensä ole jäänyt mitään merkintöjä arkistoaineistoihin. Esimerkiksi kulutustutkimuksen usein hyödyntämissä perukirjoissa ruoka-aineita ei mainita.⁵⁸⁷

Ruuan ja ruokatalouden historiaa on sivuttu viimeaikaisissa kotimaisissa aatelistoa koskevilla tutkimuksissa⁵⁸⁸ sekä ruokakriiseihin liittyvissä tutkimuksissa.⁵⁸⁹ Kansainvälisen historian tutkimuksen parissa on viime vuosina ollut havaittavissa varsinainen ruokahistorian vyöry.⁵⁹⁰ Ruokahistoriaan erikoistunut tutkija Peter Scholliers on vuonna 2001 toimittanut teoksen *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in*

⁵⁸⁵ ”An Mad. Hackman zur Reise nach Petersburg 200 Ro. Folgendes aus Petersburg zur Wirtschaft & ce 6 pud 20 [lispund] rafin Zucker 5 Ro. 10 [lispund] Sand Zucker 5 Ro. 20 [lispund] Kaffe, Besten Sorte 37,50 Ro. 10 lispund schwarzen Thee 30 Ro. [...] ein Oxhoff rothen tishwein 150 Ro. Ein Sack Weitzen Mehl 15 Ro. [...] 10 [lispund] Mandeln 7,50 Ro. 5 [lispund] Rosinen 2 Ro. [...] 1 Pud Riess Grütze 10 Ro. 15 [lispund] Perlen Grütze 3,75. 20 [lispund] Manne do 2,40 Ro. 16 [lispund] Macaronen 4,50 Ro. [...] 3 [lispund] schwarzen Pfeffer 3,30. [...] 1 [lispund] Weiße Ingfer 0,80.” Juny 1808, Privat Memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁸⁶ Veblen 2011 [1899], 18.

⁵⁸⁷ Hutchinson 2011.

⁵⁸⁸ Vainio-Korhonen 2012, 85-87; Ilmakunnas 2009, 330-332.

⁵⁸⁹ Myllyntaus 2009.

⁵⁹⁰ Clafin & Scholliers 2012; Pilcher 2012.

Europe Since the Middle Ages. Artikkelikokoelmaan kirjoittamassaan johdatteluvussa Scholliers toteaa, että ruuan ja identiteetinluomisen suhdetta tutkineet Claude Lévi-Strauss ja Mary Douglas totesivat jo 1960-luvulla, että ruoalla on oma merkityksensä identiteetinrakennusprosesseissa. Scholliers osoittaa, että 1990-luvulla tutkimuskysymyksiksi ovat nousseet muun muassa maun kehitys, ruoan nauttimisen sosiaaliset merkitykset, ylellisyys ja gastronomian historia. Toisaalta mikään tutkimus ei erityisesti ole nostanut identiteetin muodostamista tutkimuksen keskiöön. Vain harva tutkija on uskaltanut esittää kysymyksen siitä, miten ruokaa käytettiin tietoisesti identiteetin rakennusaineena. Ruoan ja identiteetin välinen kytkös on myös asetettu kyseenalaiseksi, sillä kaikkien on syötävä eikä aina ja kaikkialla ruoalla ole muuta merkitystä kuin ravita nälkäisiä.⁵⁹¹

Ruoan merkitystä aseman ja identiteetin ilmaisijana on tutkinut belgialainen Daniëlle De Vooght, joka on tutkinut Belgian kunikaallisen hovin kulinaarisia verkostoja 1800-luvulla sekä toimittanut artikkelikokoelman *Royal Taste. Food, Power and Status at the European Courts after 1789*. Teoksen esipuheessa De Vooght ja Peter Schollier toteavat, että laadukkaan, monipuolisen ja määrällisesti suurien ruoka-ainesten kuluttaminen oli yksilön keino osoittaa sosiaalista asemaansa, luoda ja säilyttää valta-asemaansa sekä keino tavoitella yhteiskunnallista nousua.⁵⁹²

Tutkimusaineisto osoittaa, että moni kallisarvoinen ruoka-aine oli salakuljetettu Marie Hackmanin ruokapöytään. Ruoan historiaa on lähestytty myös salakuljetuksen ja mustanpörssin kauppaa tutkimalla, ja ranskalainen historiantutkija Anne Monténach on yhdistänyt näitä aihepiirejä koskevan tutkimuksensa ja sukupuolihistoriallisen tutkimusotteen.⁵⁹³ Ruoanlaitto ja ruokataloudesta huolehtiminen oli ja on useissa maailmankolkissa edelleen pääasiassa naisten vastuulla, joten sukupuoleen ja erityisesti naisiin liitetyt kysymykset on usein kytketty ruokaan. Tällöin tutkimuksen keskiöön ovat historiantutkimuksen parissa Suomessa nousseet esimerkiksi yrittäjänaiset. Kansainvälinen tutkimus on muun muassa lähestynyt esimodernin ajan naisten identiteettiä ja sosiaalisia verkostoja heidän kirjoittamiensa keittokirjojen kautta.⁵⁹⁴

Ruoanvalmistus- ja ruokailutilat

Ruokahuollon kannalta oleellisia tiloja Hackmanin taloudessa olivat kellari, pakaritupa ja aitat. Viipurilaisissa kaupunkitaloissa oli talojen alla kiviset holvatut kellarit, joihin talvella kerättiin jäätä, joka sitten piti ruokatarvikkeet kylminä myös lämpiminä vuodenaikoina.⁵⁹⁵ Samoin myös Herttualan päärakennuksen alapuolella oli kellari, kuten Herttualan palovakuutusasiakirjat osoittavat.⁵⁹⁶ Kaupunkitalojen pihapiirissä oli myös tuotantoeläimiä ja näille varattuja tiloja. Kaikki ruoka valmistettiin puuliesillä, joten polttopuita varten oli oltava omat säilytystilansa. Lisäksi viipurilaisten kaupunkitalojen pihapiireissä oli usein erillinen pakaritupa, jossa leivottiin ja valmistettiin ruokaa.⁵⁹⁷ Hackmanin talossa oli pakari- tai väentuvan lisäksi päärakennuksessa erilliset keittiöt isäntävälle ja palkollisille, kuten 1850-luvulta peräisin oleva Hackmanin talon pohja-

⁵⁹¹ Scholliers 2001a.

⁵⁹² De Vooght 2011; De Vooght & Scholliers 2011, 1-2; Scholliers 2001a.

⁵⁹³ Monténach 2013.

⁵⁹⁴ Counihan 2012; Vainio-Korhonen 2012, 85; Vainio-Korhonen 2002.

⁵⁹⁵ Katso esim. "Für Eis in der Eiskeller zu schleppen &c." Februar 1803, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁵⁹⁶ "[...] står på grundmur och stenfot af murad grästen inredd med hvälfda och med Tegel rediterade källarerum med sten trappor förseddes och dörrar af järn plåtar smat således brandfrie, hvarföre de sålunda till Försäkring icke upptages." No 223, Insk. D. 1822. Vuoden 1822 palovakuutusasiakirjat, Viipurin pitäjä, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA.

⁵⁹⁷ (28) No 60 ja (38) No 72, Viipuri 1818, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, KA. Tigerstedt mainitsee, että Hackmanin kaupunkitalossa olisi ollut erillinen väentupa, jossa sijaitsi leivinuuni. Tigerstedt 1940, 211-212.

piirrosfragmentti osoittaa. Tässä pohjapiirroksessa on päärakennuksen ensimmäisessä kerroksessa oma keittiönsä kirjanpitäjille. Nämä siis huolehtivat itse ruokahuollostaan, toisin kuin aiemmin on väitetty. Marie Hackmanin talossa emännän asunnon keittiö sijaitsi mitä todennäköisimmin toisessa kerroksessa kuten kaikki asuinhuoneet.⁵⁹⁸

Viipurilaistaloissa keittiön päästiin käytävästä tai erillisen tarjoiluvälikön kautta sekä pihalta käsin keittiönrapun ja keittiöeteisen kautta. Keittiön viereisessä tarjoiluvälikössä oli hyllyjä kattaustavaroita varten. Keittiöstä tuotu ruoka odotti tarjoiluvälikössä, jotta palvelija saattoi viedä sen oikea-aikaisesti pöytään. Tarjoiluvälikkö jakoi asunnon konkreettisesti kahtia, isäntäväen ja palveluskunnan tiloihin. Vaikka tila oli käytävämäinen välitila tai epähuone, sen symbolinen merkitys oli suuri. Keittiön välittömässä läheisyydessä sijaitsi säilytystiloja ja palkollisten huoneita. Keittiössä sijaitsi liesi sekä pari astiakaappia, joissa oli asiaankuuluvat lukot, joihin avaimen piti hallussaan keittäjätär tai talon emäntä. Keittiöstä oli käynti myös vintille, jossa saattoi sijaita palveluväen nukkumatiloihin sekä säilytys- ja pyykinkuivaustiloja.⁵⁹⁹

Ruokaa valmistettiin uuneissa, jotka Viipurissa mitä todennäköisimmin olivat suuria leivinuuneja. Viipurissa, jossa monet muurarit tulivat Venäjältä, uunit olivat venäläisen mallin mukaan tehtyjä. Tämän voi olettaa vaikuttaneen myös ruokalajeihin, joita tarjoiltiin. Erilaiset uunissa haudutetut ruuat lienevät olleet tuttuja myös Hackmanin ruokapöydässä. Viipurissa leipää leivottiin viikoittain ja erilaiset piirakat sekä mausteiset juomat ja marjaliköörit sekä säilykkeet olivat siirtyneet venäläisestä keittiöstä viipurilaisten ruokapöytiin.⁶⁰⁰

Ruoansäilytys- ja valmistustilat olivat talon emännän vastuulla. Ne kertoivat hänen kyvyistään ja ennen kaikkea asemastaan. Kunniallisesti ja kunnollisesti hoidetut aitat, kellarit ja keittiöt kertoivat omaa kieltään asemanmukaisesta elämäntavasta. Aittojen tai kaappien avaimet olivat suoranainen osoitus emännän käyttämästä vallasta, sillä aitoissa tai kaapeissa säilytettäviin kallisarvoisiin ruoka-aineisiin, mausteisiin ja juomiin pääsi käsiksi vain emännän avulla tai luvalla. Keittiö tai pakaritupa oli emännän vallan tyssija, ja näin siihen suhtautui myös Marie Hackman. Örnulf Tigerstedt on kuvannut tapausta, jossa Hackmanin taloon majoitetun eversti Baranovin väki sai kuulla kunniansa, kun oli ilman lupaa mennyt paistamaan leipiään väentuvan uunissa. Kuultuaan tästä omavaltaisuudesta Marie Hackman heitti leivät sekä everstin piit ulos. Lopulta riitaa käsiteltiin ilmeisesti Oikeuskollegiossa asti ja asiaan puuttui jopa Viipurin sotilaskuvernööri, mutta Marie Hackman pysyi taipumattomana. Talon emäntänä hänellä ja vain hänellä oli viimeinen sanansa sanottavana keittiössä ja väentuvassa. Ruoanvalmistukseen liittyvät tilat sekä esineistö kertovatkin omalta osaltaan naisten toimintakentästä sekä tyypillisestä naisellisesta kuluttamisesta säätyläistalouksissa.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Teperi 1965, 192. Pohjapiirrosfragmentti katso Kansio 47 Ritningar, Kartor. Handelshuset Hackman, ÅA. Vrt. Vickery 2009, 58.

⁵⁹⁹ No 60 ja No 72, Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA; Koskinen 2012, 60. Vintin käytöstä pyykin kuivaukseen katso ”[...] att hon, den uppgifne tiden af Fru Generalinnan [Pantzerbieter] emottagit Kläder till twättning, af hvilka Kläder en del den 2. dennes Klockan 7 wid lag om aftonen ifrån en wind där de varit uppsatte att torckas och som då ännu icke varit igen löst blifwit stulne [...]” §3, 12.2.1820, Varsinaisasiain pöytäkirjat Hcba 9, 1820, Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat, Viipurin hovioikeuden arkisto, MMA.

⁶⁰⁰ Amanda Vickery on osoittanut, että liesien kehitys vaikutti englantilaisten ruokalajien kehitykseen. Vickery 2009, 266–267. Viipurilaisten uuneista ja muurareista katso ”Jekim Marjtanooff. Att vitnet år 1820 på Kärändens begäran, ej allenast ommurat en i uppgifne byggnad midt på salsgolvet stående ugn, som han varit anmodat att på sätt som jemväl skedt, flytta i en wrå utan och i ett annat rum uppfört en så kallad Leschanka, hvilken Ryska allmogens vanligen blägar begagna till sofställe: [...]” § 5, 19.11.1824, Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat Hcba 14, 1824, Viipurin hovioikeuden arkisto, MMA. Venäläisestä ruokakulttuurista katso Ijäs 2008, 58–59; Glantz & Toomre 1997; Munro 1997.

⁶⁰¹ Vickery 2009, 268–271; Tigerstedt 1940, 211–212.

Ruokahuolto Hackmanin taloudessa

Ruoanvalmistus oli aikaavievää puuhaa. Esimerkiksi joulunajan juhlaruokailuihin oli varauduttava jo keväällä. Tilaukset eksoottisista mausteista ja säilykkeistä oli tehtävä kapteeneiden mukaan lähetettäväksi, oli kylvettävä kasvit ja vaalittava hedelmäpuut sekä lihotettava siat. Viipuriin laivojen mukana tuodut herkut ja Pietarista hankitut ruoka-aineet olivat statuskuluttamista, jonka avulla kauppiasidentiteettiä ja elämäntapaa luotiin ja ylläpidettiin. Näiden ruoka-aineiden hankkimiseen on liittynyt pohdintoja rahallisen panostuksen ja saadun tavaran suhteesta, tavaran sisältämistä arvotatuksista sekä ruokatarvikkeiden hankkimisesta saadusta hyödystä. Esimerkiksi on voitu pohtia, kannattaako ostereita tilata, mihin hintaan, saadaanko ne tuoreina perille ja tuottaako niiden tarjoaminen halutun vaikutuksen paikallisyhteisön parissa.⁶⁰²

Jäätyään leskeksi Marie Hackman palkkasi taloudenhoitajattaren huolehtimaan ruokahuollosta ja muun naispuolisen palvelusväen töiden valvomisesta.⁶⁰³ Avioliiton aikana ruokahuollosta vastasi mitä todennäköisimmin Marie Hackman yhdessä piikojen kanssa, joten mitään erillistä kokkia tai taloudenhoitajaa ei tarvittu. Toisaalta tämän järjestelyn takana oli myös nuorenparin taloudellinen tilanne, joka pakotti heidän muun muassa myymään kaupunkitalon ja ostamaan halvemman tilalle. Kotitalouden sisäiseen työnjakoon vaikutti siis ajankäyttö sekä taloudellinen tilanne.

Leskenä, kauppahuoneen ja perheen vaatiessa oman aikansa, Marie Hackman ei ehtinyt enää samalla tavoin paneutua keittiötöihin. Keittiöön oli palkattava työnjohtoon kykenevä nainen. Myös parantunut taloudellinen tilanne salli taloudenhoitajattaren palkkaamisen. Apunaan taloudenhoitajattarella oli viidestä kuuteen piikaa. Keittiöstä vastaava palkollinen oli niin tärkeä, että sellaisen puuttumisen vuoksi saattoi ”jäädä kokonaan ilman ruokaa”, kuten Marie Hackman asian keväällä 1826 ilmaisi.⁶⁰⁴

Taloudenhoitajattaresta tai emäntäpiiasta huolimatta Marie Hackmanin oli kyettävä valvomaan ja tarpeen mukaan myös opastamaan keittiössä hääriviä naipuoaisia palkollisia. Marie Hackman oli todennäköisesti opiskellut ruoanlaittoa jo tyttöaikana, kun häntä oli valmennettu ottamaan aikanaan vastuu taloudesta aviovaimona ja emäntänä.⁶⁰⁵ Tutkimusaineistossa ainoa maininta Marie Hackmanin osallisuudesta ruokatalouden hoitoon on vuodelta 1851, kun rouva Marie Hackmanin mesimarjalikööri saa hopeamitalin Pietarin näyttelyssä. Tämä maininta ei kuitenkaan kerro siitä, valmistiko

⁶⁰² “[...] Direct shipments to London are very scarce from here and we repeat our request for a small cask of fresh oysters if the vessel leaves Your port in a later month [...]” 20.6.1824, Newmarch & Sons, Hull, B 49; “[...] Capt'n Nilsson arrived safe a few days past and handed us Your Favor of the 9th ulto together with a cask of Oysters for which procuring we offer You our best thanks; he told us to have from You a parcel more but hitherto no fair opportunity to get it on shore, however well get it by and by [...]” 11.11.1824, Garbutt & Dresser, Hull, B 50, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁰³ Väite perustuu henkikirjoihin sekä siihen, että avioliiton solmimisen aikoihin huhtikuussa 1799 Anni-kokki irtisanottiin. ”Per Haushaltungs Conto [...] an die Köschin Anni für sie u ihnen Mann beym Abgehen, mit standiger Lohn und Geschenk 25 Ro.” April 1799, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA. Marie Hackmanilla oli henkikirjojen mukaan taloudenhoitajat vuosina 1820, 1825, 1830, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855 ja 1855 mutta ei vuonna 1818. Viipurin kaupungin henkikirjat Vi 2, Vi 6, Vi 15, Vi 34, Vi 44a, Vi 52 ja Vi 63.

⁶⁰⁴ ”Jag kommer i fara att snart bli utan mat då Jag måste bort schicka min kök Pigan och i war Staden eller omkring intén annan werkelig durjande år att tillgå. [...]” 24.2./8.3.1826, Major Aminoff, B 53, Hackman & Co, ELKA. Käsiälästä voi päätellä, että tämä Marie Hackmanin nimellä allekirjoitettu kirjekopio on hänen itsensä kirjoittama. Piikojen lukumäärä käy ilmi henkikirjoista. Viipurin kaupungin henkikirjat Vi 6, 1820, KA (Kaksi taloudenhoitajattarta ja kolme piikaa), Viipurin kaupungin henkikirjat 1825, Vi 15, KA (Seitsemän naispuolista palkollista), Viipurin kaupungin henkikirjat 1830, Vi 25 (Kuusi piikaa), Vi 44a, Viipurin kaupungin henkikirjat 1840, KA (Taloudenhoitajattari ja seitsemän piikaa), Vi 53, Viipurin kaupungin henkikirjat 1845 (kuusi piikaa), Vi 63, Viipurin kaupungin henkikirjat 1850, KA (Taloudenhoitajattari ja seitsemän piikaa).

⁶⁰⁵ Väinö-Korhonen 2012, 85–86. Väinö-Korhosen mukaan Sofie Munstehjelm ei maininnut sanallakaan osallisuudestaan ruuanvalmistukseen; Vickery 2009, 159, 267; Katherine Pickering Antonovan tutkiman aateliskartanon emännän veljet olivat innokkaita ruuanlaittajia 1800-luvun loppupuolen Venäjällä. Pickering-Antonova 2012, 82.

Marie Hackman viime kädessä liköörin. Sen on saattanut tehdä hänen palkollisensa, mutta emäntä vain keräsi kunnian tästä herkkujuomasta.⁶⁰⁶

Marie Hackmanilla oli mahdollisuus opetella ruoanlaittoa keittokirjoista. Johan Friedrich Hackmanin perukirjan mukaan taloudessa oli kaksi kaksiosaista keittokirjaa, *Allgemeines Küchen Lexicon* sekä *Magdeburgisches Koch-Buch*.⁶⁰⁷ Jälkimmäinen teos, *Magdeburgische Kochbuch für angehende Hausmütter* oli ilmestynyt vuonna 1782. Siitä otettiin useita painoksia ja sen mainostettiin sopivan ”nuorille rouville, jotka haluavat itse huolehtia keittämisestä ja kotitaloudesta.”⁶⁰⁸ Muitakin keittokirjoja oli saatavilla Viipurissa. Niistä saattoi opetella jopa ”hienompaa ruuanlaittoa”, kuten vuonna 1835 myynnissä olleesta Margareta Nylanderin keittokirjasta.⁶⁰⁹ Näiden kirjojen avulla Marie Hackman saattoi tarjota vierailleen muodikkaita ruokia. On myös huomioitava, että saksalaisten keittokirjojen kautta Marie Hackmanin keittiö yhdistyi suvun kotiseutujen ruokaperinteeseen. Yhteinen ruokaperintö vahvisti saksalaistaustaisista kauppiaista ja virkamiehistä koostuvan verkoston yhteenkuuluvaisuutta, jota lujitettiin ja ylläpidettiin yhteisissä ruokapädyissä.

Ruokahuoltoon Marie Hackman osallistui tuomalla Pietarinmatkoiltaan kuormalasteittain ruokatavaroita. Lisäksi hänellä oli aina palvelusväkeä lähetettäväksi noutamaan Pietarista ruokatavaroita. Marie Hackmanin tehtävänä oli tavaroiden tilaamisen lisäksi seurata ostosten hintaa ja laatua. Hintaseuranta, tavarantoimittajien luotamuksen punnitseminen ja laadunvalvonta vaativat osaamista ja kokemusta. Kauppiastalon emännän tuli tietää mistä, miten ja mihin hintaan saattoi hankkia ruokatavaroita, joilla monikymmenpäinen talonväki pidettiin kylläisenä. Ei ollut yhdentekevää, mitä lihaa väentuvassa syötiin. Sen oli oltava riittävän halpaa, jotta menot pysyisivät kurissa, mutta toisaalta sen oli oltava riittävän hyvää, jotta väki ei alkaisi puhua emännän saituudesta ja etsiä uusia palveluspaikkoja ja näin horjuttaa kauppiastalon luotettavuutta ja asemaa.

Ruokamenot olivat vuodesta toiseen yksi suurimmista Hackmanin talouden menoeristä.⁶¹⁰ Alla oleva asetelma havainnollistaa näiden menoerien suuruutta.

	1809	1814	1819	1825
ruplaa	1084,78	1953,01	1982,72	1431,87

Lähde: Privat memorial 1809-1815, Particulair Memorial G 5 V. Hackman & Co, ELKA.

Kuten oheinen asetelma osoittaa, olivat ruokamenot suurimmillaan silloin, kun molemmat teini-ikäiset pojat asuivat vielä kotona. Ruokamenot olivat noin neljänneksi

⁶⁰⁶ ”Prisbelöningar, vid den i St Petersburg sisl. år försiggångna exposition af landtmannaprodukter, tillkändes nedannämnde i Finland bosatta personer: [...] Fru Maria Hackman för förträfflig åkerbärslikör och mycket goda ärtschockor samt för mycket omsorgsfullt förfärdigade trädkärl, större silfvermedalj.” 25.11.1851, Ilmarinen, no 7.

⁶⁰⁷ Tigerstedt 1952, Liite 5. Johan Friedrich Hackman vanhemman kuolinpesän perunkirjoitus.

⁶⁰⁸ ”Magdeburgische Kochbuch, oder Unterricht für ein junges Frauenzimmer, das Küche und Haushaltung selbst besorgen will.” *Morgenblatt für gebildete Stände*. 1810.

⁶⁰⁹ ”Till salu finnes å Boktryckeriet härstädes: Handbok vid den nu brukliga Finare Matlagningen, innehållande tillika beskrifning på Confecturer, Sylter och Glaser, samt ett Bihand att föra Soja, Fransk Senap, Ättikor, Bärviner, Bärssaft, att inlägga Ansiovis m.m. jemte några underrättelser om Slagt, Brygd och Brödbakning, af Margar. Nylander.” 2.5.1835, Sanan Saattaja Viipurista, no 18. Margaretha Emerentia (Mensa) Nordström (o. s. Zethelius, hopeaseppä Pehr Zetheliuksen tytär, 1783-1876 kirjoitti salanimellä Margaretha Nylander keittokirjan *Handbok vid den nu brukliga Finare Matlagningen*, josta otettiin useita painoksia vuosien 1822 ja 1902 välisenä aikana. Kirja oli erityisen suosittu porvariston keskuudessa. Katso *Margarethe Nylander*.

⁶¹⁰ Ko. vuodet on valittu noin viiden vuoden välein niiltä vuosilta, joilta tietoa on koko kalenterivuodelta saatavilla aikavälillä 1807-1825. Kyseinen ajanjakso oli Marie Hackmanin aktiivisinta toiminta-aikaa.

suurin eriteltävissä oleva menoera. 1700-luvun Euroopassa alempien säätyjen paris-
sa ruokaan saattoi kuluu puolet tai kaksi kolmasosaa tuloista,⁶¹¹ mutta aivan suurta
osuutta siihen ei Hackmanin taloudessa käytetty. Kun ruokamenoja verrataan liitteen
1 *Hackmanin kauppuhuoneen tilinpäätökset 1801, 1810, 1818, 1819, 1823, 1824, 1825*
havainnollistamaan Marie Hackmanin henkilökohtaiseen voitto-osuuteen liiketoimin-
nan tuotoista, voidaan havaita, että ruokaan käytettiin korkeintaan kolmannes liikevoit-
toista (vuonna 1819). Ruokamenot olivat noin kymmenen prosenttia kaikista talous-
menoista. Tämän voi havaita liitteen 2 *Talousten Hackmanin taloudessa* perusteella.
Ruokaa tuotettiin itse, mutta yllä oleva laskelma osoittaa, että sitä myös ostettiin varsin
merkityksellisiä määriä. Ostetut elintarvikkeet tarkoittivat niitä tuotteita, joita ei voi-
tu kasvattaa ja valmistaa itse. Toisin sanoen yllä mainitut elintarvikemenot koostuivat
pääasiassa herkuista, joten käytetyt summat kertovat mitä suurimmalla painoarvolla
Hackmanin taloudessa vallinneesta yltäkyläisyydestä ja näyttävästä sekä ylellisestä ku-
luttamisesta jopa ruokapöydässä.

Hackmanien ruokapöytä oli kiistatta monipuolisempi kuin suurimmalla osalla
tuon ajan ihmisistä. Se notkui herkuista jopa enemmän kuin Moskovan lähellä asuvan
provinssiaatelisten juhlapöytä, jossa vielä 1800-luvun loppupuolella oli vain harvoin
tarjolla tuontiherkkuja.⁶¹²

Herkkutilaukset olivat usein erillisenä liitteenä muita liikeasioita käsittelevän kirjeen
lopussa. Näin oli myös heinäkuussa 1835, kun Bordeauxista tilattiin erilaisia säilykkeitä.
Tämä tilaus on hyvin tyyppillinen herkkutilaus, joita Napoleonin sotien jälkeen lähetet-
tiin Ranskaan sikäläisille ystäville.

*Muistio. 24 lasia paloviinaan säilöttyjä hedelmiä, joista
6 saksanpähkinöitä, 6 luumuja, ja 12 aprikooseja, 20 naulaa
sokeriin säilöttyjä hedelmiä, joista 5 naulaa saksanpähkinöitä,
5 naulaa aprikooseja ja 10 päärynöitä. 20 naulaa hienoja kapriksia.
3 arkkua Katariinan luumuja.*⁶¹³

Monenlaiset säilykkeet, viinit sekä juustot olivat tyyppillisiä herkkuja, joita tuotettiin
Manner-Euroopasta ja Englannista.⁶¹⁴ Juustot näyttävät olleen Marie Hackmanille tär-
keitä, sillä vielä miltei 90-vuotiaana hän kirjoitti pojantyttarelleen pyytäen juustoa.⁶¹⁵
Juustoja tilattiin useista Euroopan kaupungeista, jokaisesta alueensa parhaita laatuja,
kuten esimerkiksi edam- tai parmesaanijuustoa.⁶¹⁶ Siirtomaatavaroiden ja ylellisyysdek-
si luettavien tavaroiden tuomisessa oli omat rajoituksensa, jotka vaihtelivat vuosittain.
Tästä syystä siirtomaatavaroita ja juustoja myös salakuljetettiin.⁶¹⁷

⁶¹¹ Ilmakunnas 2009, 204.

⁶¹² Pickering-Antonova 2012, 38.

⁶¹³ "Nota. 24 Flaschen in Brantwein eingelegte Früchte, wowon 6 Wallnüsse, 6 Pflaumen, und 12 Arpikosen, 20 [Iispund.] in Zucker eingemachte früchte, wowon 5 [Iispund] Wallnüsse, 5 [Iispund] Aprikosen und 10 Pfrischen, 20 [Iispund] feine Capers. [...] 3 Kisten Katharinen Pflaumen." 25.7.1835, Prinzing & Co, Bordeaux, B 38, Hackman & Co, ELKA.

⁶¹⁴ "Nota zum Hausbehuf. Ein Wirtel besten inländischen Anschovis, 5 Iisp feinste Provence Oehl, 20 Iisp getrocknete Castanien, 10 Iisp do Artischocken, 5 Kleine Gläser beste frische Sardellen, 1 Sack schönste, goldgelbe kleine Kartoffeln zur Aussaat, 2 Stück beste Rom + 20 St. beste Edammer Käse, 10 Boutellen besten Champagne 5 Boutellen do weißen Burgunder Wein, 5 Boutellen besten Rothen Burgunder + 10/2 do ganz alten Rhein Wein." 19./31.1820, Bondix Erbin, Amsterdam, B 39, Hackman & Co, ELKA.

⁶¹⁵ "Da du noch Geld von mir hast so bitte ich dich um recht guten recht alten Parmesan Käse." 2.10.1863, Marie Hackman Emmy Cedercreutzille, HH 28, Handelshuset Hackman, ELKA.

⁶¹⁶ "[...] 2 st. beste frische Rohm Käse, 1 do do do Edammer do, 10 do do Limburger do. [...]" 9./21.3.1828, Brems & Co, Amsterdam, B 56, Hackman & Co, ELKA.

⁶¹⁷ "Caffe & Sugar & Triflings for our own use which You'll lay in the Cabin and take the best care of it. What is mentioned in the bills of Lading You may also declare in Elsenore & our Custom house and the remainder please to call Your property & for ships use and look out for the best conservation in all events." 16./28.6.1821, Cptn Runneberg, B 41; "We have received one cheese by Captn Lowes but the Captain who brought the two other, has declared them in the custom house in consequence of which we have to pay for them a high duty [...]" 1./13.6.1827, Garbutt & Dresser, Hull, B 55, Hackman & Co, ELKA.

Tileissä merkittävässä asemassa ostotuotteena on sokeri. Sokeria hankittiin monissa eri muodoissa, ja sitä kului muun muassa marja- ja hedelmäsadon säilömiseen. Lisäksi sillä makeutettiin teetä, kahvia ja punssia ja sitä käytettiin leivonnassa. Sokeria hankittiin kiteisenä ja toppina, mutta harvemmin siirappina. Siirappi oli köyhempien ihmisten käyttämä makeutusaine. Sen sijaan Viipurin kaupungin historiaa tutkineiden J. W. Ruuthin ja Erkki Kuujon mainitsema hunajan suosiminen sokerin sijaan ei näy Hackman-aineistossa.⁶¹⁸

Ostereita ostettiin vuosittain. Niiden hankkiminen kertoo ylellisestä elämästä ja siitä, että rahaa oli varaa sijoittaa myös muuhun kuin aivan välttämättömiin ruokaostoksiin. Osterit olivat varsin kallisarvoisia Viipurissa. Pitkän kuljetusmatkan takia ne saapuivat toisinaan pahentuneina.⁶¹⁹ Osterit saattoivat olla myös liikekumppanien lähettämiä lahjoja, samaan tapaan kuin Marie Hackman lähetti marjaliköörejään lahjaksi.⁶²⁰ Paikallisia herkkuja toimitettiin lahjoina hyvälle ystäville ja kauppakumppaneille yhteistyön jatkumisen toivossa. Ruoka, juomat ja mausteet näyttävät olleen yleinen lahja, joita lähetettiin myös silloin, kun jotain oli mennyt pieleen tai haluttiin pahoitella liikesuhhteissa tapahtuneita erheitä. Näin tapahtui vuoden 1830 kesällä, kun Hackmanin kauppahuone valtuutti englantilaisen ystävänsä herra Garbuttin hankkimaan kolme pulloa ”Prince Regents Sauce” -kastiketta ja saman verran ”Reading Sauce” -kastiketta, jotka olivat 1800-luvulla hyvin suosittuja maustekastikkeita.⁶²¹ Pienet lahjat vahvistivat verkoston toimintaa, joten ne eivät olleet vain yksipuoleisia spontaaneja huomionosoituksia. Hackmanin kauppahuoneen pienet ruokalahjat vahvistivat yhteyttä englantilaisiin ja mannermaisiin kauppahuoneisiin.⁶²²

1700-luvulla eksoottiset hedelmät olivat tulleet muotiin samaan aikaan kun kaikki muukin itämainen tai eksoottinen. Eksoottisten herkkujen suosio näkyi myös tekstiileissä, joissa usein kuvattiin ananaksia tai muita Pohjolassa harvinaisia kasveja. Näitä etelän hedelmiä tuotettiin säilykkeinä, kuten yllä oleva katkelma osoittaa, tai niitä yritettiin kasvattaa kasvihuoneissa.⁶²³ Eksoottisuus, harvinaisuus ja kalleus takasivat sen, että pitopöydässä riitti ihmeteltävää. Eksoottisten herkkujen tarjoaminen nosti erityisesti juhlan emännän statusta, sillä hänen valvonnassaan herkut oli jalostettu ruokalajeiksi.

1800-luvun kuluessa Viipurissa oli saatavilla yhä monipuolisemmin myös erikoisempia ruoka-aineita ja ruokia. Kaikkia Marie Hackmanin pöydässä tarjottua herkkuja ei enää tarvinnut tuottaa ulkomailta tai rahdata Pietarista. Viipurissa oli jo 1820-luvul-

⁶¹⁸ Hutchinson 2011, 165; Ruuth & Kuujo 1975, 247.

⁶¹⁹ ”We are much obliged You for the Oister [...] they were long on the passage and somewhat spoiled [...]” 13/25.10.1824, Newmarch & Sons, Hull; ”We are much obliged for the keg of Oysters and beg You to accept a small box of Tea which we shall forward by the Gemini [...]” 15/27.10.1824, Harrison, Hull; ”Captn Nilsson arrived safe a few days past and handed us Your Favor of the 9th ulto together with a [c]ask of Oysters for which procuring we offer You our best thanks [...]”; 1/13.11.1824, Garbutt & Dresser, Hull, B 50; [...] 1 Fass beste frische Austern [...]” 28.1/9.2.1827, Boms & Ebeling, Amsterdam, B 55, Hackman & Co, ELKA.

⁶²⁰ [...] und dies Schiff mit unsern besten Wünschen begleitende Zeichen Ergebenst Captn Stenbom wird Ihnen ein Kistchen mit 6 halben Boutellen Mamurami naliffka zustellen und wir bitten Sie diese Kleinigkeit zu genehmigen di nur der Seltenheit wegen einigen Wert für Sie haben kann da die Mamurami Beerens so weil wir wissen nur in unserer Gegend wächst.” 18/30.8.1826, Stub & Co, Livorno, B 54, Hackman & Co, ELKA.

⁶²¹ ”If You are however of the opinion that they will not complain in future of our treatment when we ship for them the same good quality as for our other friends and if You warrant that no loss by deduction &c may arise for us, we have nothing against Your selling to them for our account 3 bottles of Prince Regents Sauce 3 do of Reading Sauce.” 29.7/10.8.1830, Garbutt Esq., Hull, B 60, Hackman & Co, ELKA. Robert ja Ann Garbutt olivat J. F. ja Julie Sophie Hackmanin ystäviä. Hackmanit vierailivat Garbuttien luona käydessään Englannissa ja Garbuttien poika oli Hackmanien kauppahuoneessa harjoittelijana.

⁶²² Ågren 2007, 33.

⁶²³ ”Er muss die be-handlung der Bäume, Weintrauben, Annanas, Blumen und einiger botanischen Gewäsche gründlich werstehen, daneben den Küchen Garten besorgen, Melonen, Arbusen und andre Sachen in Mist--ten ziehen, Kurz alles was dazu gehört ein dergleichen Kleines Werck in bester Ordnung zu erhalten werstehen.” 4./16.4.1814, Vermehren, Lübeck, B 31, Hackman & Co, ELKA.

la, mahdollisesti aiemminkin, mahdollisuus asioida sveitsiläisen kondiittorimestarin puodissa. Myös saksalainen leipuri tarjosi palveluksiaan kaupungissa ja Viipurin omia rinkeleitä nautittiin Hackmanin ruokapöydässä sekä niitä lähetettiin myös tuttaville.⁶²⁴

Merenrannalla sijainneessa Viipurissa kalalla oli oma asemansa ruokavaliossa. Kaupungissa asui paljon ortodokseja, joten heidän noudattamansa paastot rytmittivät kalankäsytystä. Kalaruoat näkyivät myös Marie Hackmanin ruokatilauksissa. Kala oli yleensä suolasilakkaa tai paikallisilta kalastajilta hankittua kalaa. Harvinaista herkkua olivat Bruunin veljeksiltä Haminasta hankitut Kymijoen lohet, joita syötiin muutamia kertoja vuodessa. Lohi oli kallista, neljännestynnyrillinen maksoi yli 40 ruplaa. Lohen voi katsoa olleen statusruokalaji, jota tarjottiin vain harvoille ja valituille. Kymijoen lohentakastusoikeudet olivat Valamon luostarin omaisuutta, mutta luostari oli antanut ne vuokralla Bruunin veljeksille. Hyvät yhteydet Bruuneihin Haminaan takasivat kohutuullisen vaivattoman lohenhankinnan.⁶²⁵

Liha oli joko itse kasvatettua sian- tai naudanlihaa tai sitten talonpojilta ostettua riistaa. Tileissä on ylipäänsä mainintoja lihasta varsin harvoin⁶²⁶ ja kirjeissä ei lainkaan. Ulkomailta tilattiin vain harvoin lihaa, sillä se ei säilynyt pitkää kuljetusaikaa muutoin kuin makkarana tai savulihana.⁶²⁷ Oletettavasti iso osa lihasta kasvatettiin itse. Ulkomailta tuodut lihavalmisteet olivat juhlapöydässä statuksenosoittamisen välineitä. Toisaalta myös itse kasvatettu ja valmistettu paisti tai sianpotka saattoi toimia tällaisena statusesineenä. Talon hyvinvointi sekä emännän taidot punnittiin, kun esimerkiksi sika lihotettiin ja valmistettiin pitopöytään.

Toisinaan tarjolla oli yllättävän kansainvälisiä ja ”moderneja” ruokalajeja, kuten esimerkiksi curry-tahnalla maustettuja ruokia. Maustekastikkeet tilattiin Englannista, jossa oli tarjolla muun muassa ”aitoa intialaista soijakastiketta, pähkinä & sieniketsuppia, äyriäisesanssia ja currie-tahnaa”. Nämä eksoottiset mausteet eivät kuitenkaan kuuluneet aivan jokapäiväiseen ruokavalioon. Kun edellä mainittuja mausteita tilattiin, lisättiin kirjeeseen, että haluamme vain tyydyttää uteliaisuuttamme näiden suhteen ja mikäli

⁶²⁴ "Hätten wir gewusst, dass Ihr Bruder worgestern hier kommt und nach dort Reiser würde, so hätten wir die 400 st. Kringel bestellt aber da wir von dieser u won keiner anderer Gelegenheit wussten, so besorgten wir dass, wenn sie biss nach den Feiertagen bleiben müssten, sie zu trocken werden würden." 10.5.1801, Bruun, Friedrichshaven, B 13, Hackman & Co, ELKA; "Swetzerska undersäten Canditors-Medhjelparen M. Buchli fr. St. Petersburg, bor hos Cand. Buchli i Schröderska huset." 3.5.1823, Wiburgs Wochenblatt, no 18; "Kunnoitettawille kaupungin asukkaille ilmoitan minä tämän kautta, että minun konditori kauppani on muutettu leski rouwan Motin kartanoon. J. Patt & Comp." 24.5.1834, Sanan Saattaja Wiipurista, no 20; Ruuth & Kuujo 1981, 41, 82, 85; Ruuth & Kuujo 1975, 78.

⁶²⁵ Neljännestynnyrillinen lohita maksoi 42,50 ruplaa. 15.11.1819, Bruun, Friedrichshamn, B 38, Hackman & Co, ELKA. "[...] Schicken wollten, Willkommen ware es uns auch bei dieser Gelegenheit ¼ Tonne od. Tönnchen gesalzener Kymmenenscher Lachs, wen solche dort zu haben ist [...]" 18.9.1835, Bruun, Friedrichshman, B 38, Hackman & Co, ELKA; Knapas 2013a, 182.

⁶²⁶ "Per Compagnie Handlung [...] An Sterbhaus won J. F. Laube [...] 54 Pud 9 [lispund] Rindfleisch an Sr. J. Wicks 271,13 Ro." July 1800; "An Compagnie Handlung [...] Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] An Fleischer Koskin für Fleisch wom 1 Juny bis d. 12ten Nov. 86,12 Ro." [...] An Fleischer Koschkin w. Nov. bis dato 94,74." April 1801, G 1 XV; "Per Haushaltung [...] Für 3 Pud 13 [lispund] Fleisch won M. Sutthoff 17,29 Ro. Arkeschischen Ochsen won do 65 Ro. Für 10 Pud Fleisch für die Leute 28,50 Ro." Oct. 1808; "An Comp. Handl. [...] Per Haushaltung [...] 2 Pud 26 [lispund] gerauchertes Fleisch 8,56 Ro, gesalzenes Fleisch 2,40 Ro." Jan. 1809; "Per Haushaltung [...] Für Fleisch u 1 Kuhl Mehl 22,20 Ro." Jan. 1812; "Per Haushaltung [...] 6 Pud 28 [lispund] Salz Fleisch 26,12." Feb. 1812; "Per Haushaltung [...] An laube für aus Petersburg gebrachte diverse Sachen, Fleisch [...] 250,35 Ro." Nov. 1812; "Per Haushaltung An Compagnie Handlung [...] an Pichkala für [...] Fleisch [...] 137,70 Ro." Feb. 1813; "Per Haushaltung [...] an Koschkin für Fleisch 95,13 Ro." Juny 1813; "An Haupt Handlung [...] Per Haushaltung [...] an Fleischer Koschkin lt. Buch 202,96 Ro." Aug. 1814; "An Haupt Handlung [...] Per Haushaltung [...] für Kindfleisch aus Petbg pr Pichkala 21,15 Ro." Dec. 1814; "Per Haushaltung [...] Für Fleisch & Wild 30,50 Ro." Jan. 1815, Privat memorial 1808-1815; "Per J. F. Hackman's Wwe [...] für Thee, Büsten, Fleische, Spargel [in St. P.] 55,35 Ro." April 1818; "Per J. F. Hackman Fr Wwe [...] 7 Pud 27 [lispund] Fleisch 45,54 Ro." Feb. 1819, G 20 V; "Per J. F. Hackmans Wwe für aus Hamburg laut Rechnungen mit gebracht 120 [lispund] Rauchfleisch & Schinken [...] 260 Ro." Aug. 1825, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶²⁷ "circa 50 [lispund] Rauch Fleisch in kleineren stücken ohne viele Knochen. 4 Stück geräucherte ächte Westpälische Schinken 12 Stück do hollsteinsche Gänsebrüste [...]" 3/15.4.1825, Schiffs Capitain Remberg, Hamburg, B 51, Hackman & Co, ELKA.

pidämme niistä, tilaamme ensi vuonna lisää.⁶²⁸ Näiden maustekastikkeiden tilaaminen kuitenkin osoittaa, että Viipurissa oltiin perillä Länsi-Euroopan siirtomaavaltojen monipuolistuvasta ruokavaliosta. Muodin seuraaminen näyttää olleen tärkeää tässäkin kulutuskohteessa.

Ruoka oli siis kiistatta statussymboli. Liikekumppaneille Pietarista oli hyvä osoittaa, että Hackmanin talossa oli varaa nauttia kaviaaria ja samppanjaa tai lähettää uuden vuoden lahjaksi suklaata. Tämä voi kertoa osaltaan halusta jäljitellä Pietarin eliitin pitopöytiä, mutta toisaalta kyseessä voi olla kerskaileva kuluttaminen, halu osoittaa Viipurin muille kauppiaille, että Hackmanien kauppiastalous on vauras ja rahaa liikenee myös kulinaariisiin nautintoihin. Myös Viipuriin purjehtivien alusten kapteenit oli ruokittava hyvin, jotta nämä kotisatamisissaan olisivat levittäneet sanaa viipurilaisen kauppahuoneen emännän vakavaraisuudesta. Liian suureellinen tarjottavien kanssa ei kannattanut olla, sillä silloin olisi saattanut syntyä puheita, että Hackmanien talossa syötiin yli varojen.

Edellä kuvatut ja tutkimusaineistoa hallitsevat herkut ja juhlaruuat eivät kuitenkaan tarkoita, että Marie Hackmanin ruokapöydässä olisi syöty vain ja ainoastaan sokeria, ostereita, rinkeleitä ja muita herkkuja. Arkiruoka oli yksinkertaista: kalaa, hiukan lihaa ja vihanneksia kuten esimerkiksi nauriita ja kaalia sekä mitä pidemmälle 1800-luku kului yhä useammin myös perunoita. Näiden ruoka-aineiden hankintoja ei kuitenkaan voi pitää statuskuluttamisena tai erityisenä elämäntavan tai identiteetin ilmaisuna, sillä ne olivat välttämättömiä. Niiden avulla talouden väki pysyi työkykyisenä ja -haluisena ja äärimmäisissä tapauksissa myös hengissä. Tästä syystä katovuosina Marie Hackman huolehti, että esimerkiksi sahapaikkakuntien talonpojilla riitti ruokaa. Katovuonna 1825 hän lähetti ruisjauhoja yli 4 000 ruplalla Savon ja Karjalan seurakuntien papeille ja muille tuttaville, jotka sitten jakoivat sitä tarvitseville.⁶²⁹ Säätyläisten hyväntekeväisyys oli osa säädynmukaista elämäntapaa, mutta toisinaan se oli myös hyvin käytännönläheistä ruuanjakelua. Käytetty summa kertoo, että Marie Hackman oli valmis auttamaan tarpeen tullen rahamäärällä, joka oli nelinkertainen hänen tuon vuoden omassa taloudessaan käyttämiin ruokahankintoihin.⁶³⁰

Ruokailun ja ruuan merkityksestä kertovat osaltaan myös tilat, joissa ruoka nautittiin. Erillinen ruokasali, jonne liikekumppanit kutsuttiin herkkuja notkuvan ruokapöydän ääreen, kertoi omalta osaltaan emännän vauraudesta. Viipurilaiherrasväen taloissa oli yleensä erillinen ruokasali tai ruokailu tapahtui salongissa. Tilan nimeäminen riippui todennäköisesti perheen käytännöistä ja huoneiden lukumäärästä.⁶³¹

Ruokasalin erottaminen muista seurustelutiloista osoittaa ruoalle ja ruokailulle sekä vieraiden kestitsemiselle ja sosiaaliselle elämälle annettua merkitystä. Yleisen vaurauden kasvaessa yhä suurempi osa asunnoista varattiin seurusteluun. Aiempi tutkimus on tuonut esille, että ruokasali oli miehisen, jossain määrin julkisen ja virallisluontoisen

⁶²⁸ "[...] from John Lofthouse different Fish Sauces, white mustard Seed, [...] genuine Indian Soy & Walnut & Mushroom Ketchup, Essence of Shrimps & Lobsters, Cookes Meat & Currie Paste, Almond Flower, Double superfine mustard [...]. Of all these articles we wish to get the smallest quantity as can be sold, only for to satisfy our curiosity and that we are enabled a next year, to beg for more of those which might please us. [...]" 31.5/12.6.1830, Garbutt, Hull, B 59, Hackman & Co, ELKA.

⁶²⁹ "Per Roggen Debitores wegen der fortdeuernen Hungersnoth auf folgende Büggchaften nach ausgeliehen pr d. 1sten Ov. n/s 3 Tonnen an diverse auf Pastor Wirenus Cant.; 17 Tonnen an diverse Pastor Castegréens Cant.; 10 Tonnen an diverse auf Pastor Sylwins Cant.; 17½ Tonnen an diverse auf Pastor Bergsteins Cant.; 16 Tonnen an diversen auf Pastor Mäklins Zeugnisse; 2 Tonnen diverse auf David Mietinens Cant.; 35½ Tonnen an diverse auf Nils Nilsson Zeugnisse; 60 Tonnen an diverse auf Punderus Cant.; 22 Tonnen diverse auf Coll. Rth. Tawast Cant.; 4 Tonnen an diverse auf Elias Pauhus Cant.; 5 Tonnen an Esaias Awikain; 36 Tonnen auf Samuel Lasonens Cant. 288 Tonnen Roggen aus den oberen Zimmern à 15 Ro, 4420 Ro." May 1825; "Per Conto Pro Diverse [...] An Roggen Debitores beij weranten Bauern noch ausstehend für innen in die Hungernoth geliehene Roggen 9626,06 Ro." Dec. 1825, G 29 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶³⁰ Hyväntekeväisyydestä lisää luvussa *Seuraelämä - statuskuluttamisen tärkein kohde*.

⁶³¹ Koskinen 2012, 11, 47, 60; Ilmakunnas 2009, 294; Vickery 2009, 291-307.

seurustelun näyttämö verrattuna naisten seurustelutiloihin, joita edustivat förmaakit ja salongit. Kauppiaana Marie Hackman kestiti ruokasalissaan liikekumppaneitaan siinä kuin hänen miespuoliset liikekumppaninsakin. Toisaalta hänen sisustusvalintansa saattoivat kertoa naisellisesta mausta. Klingender muistelmissaan mainitsee erään juhlahetken, jolloin elegantit mutta runsaat kukka- ja hedelmäasetelmat estivät seurustelun pöydän ympärille kerääntyneiden keskuudessa.⁶³³ On huomioitava, että niillä porvaris- ja aatelisnaisilla, joiden aviomiehet olivat elossa, saattoi seurustelu ruuan äärellä olla sukupuolittuneempaa kuin Marie Hackmanilla. Nämä aviovaimot saattoivat kestitä naispuolisia vieraitaan teekupin ääressä förmaakin rauhassa miesten keskittyessä ruokasalissa tapahtuvaan muodollisempaan seurusteluun illallispöydän äärellä. Sen sijaan Marie Hackmanin talossa kaikki tilat olivat emännän käytettävissä – myös keittiö, johon ei kenellä tahansa ollut pääsyä.

Viinit ja viinat

*19. päivä lokakuuta me juhlimme herra de Planchesin
38-vuotissyntymäpäivää pullolla samppanjaa.*⁶³⁴

Näin kuvaili Hackmanien kirjanpitäjä Klingender alkoholinkäyttöä Hackmanin taloudessa. Marie Hackmanin talouden suurin yksittäinen eritelty menoerä olivat viinit ja viinat. 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa, ennen raittiusliikkeen nousua, miltei kaikki nauttivat alkoholia. Fernand Braudel on arvioinut arkipäivän rakenteita koskevassa tutkimuksessaan, että kolmannes eurooppalaisten ravinnosta koostui alkoholista, joka oli yleensä olutta tai paloviinaa.⁶³⁵

Hackmanin tileistä on tutkittu tarkemmin vuosia 1809, 1814, 1819 ja 1825. Alla oleva asetelma havainnollistaa viineihin ja muuhun alkoholiin käytetyn rahan suhteessa talouden menoihin. Myyntiin tarkoitettua alkoholista oli erilliset tilit, joten oheisen asetelman osoittamat summat käytettiin omaan käyttöön tuleviin juomiin.

	1809	1814	1819	1825	
alkoholi	899,97	1601,76	1336,05	1101,23	ruplaa

Lähde: Privat memorial 1808–1815, Particulair memorial G 5 V ja G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

Kuten muidenkin omaan käyttöön tulevien tavaroiden kohdalla, *Privat memorial* -tilikirja toimii parhaana lähteenä. Siinä vuosittaiset viiniostot ovat tarkimmin eriteltyinä. Näitä viini- ja viinaostoja havainnollistavat liite 7 *Alkoholihankinnat Hackmanin taloudessa 1808–1815* sekä liite 8 *Alkoholihankinnat kirjeissä 1799–1834*. Näistä voi havaita, että yleisin alkoholijuoma oli punaviini.⁶³⁶ Myös rommia ja olutta ostettiin, mutta huomattavasti vähemmän kuin viiniä, jota kului satoja litroja vuodessa. Tilikirjojen esille

⁶³³ "We drank to the health of Mad. de Plances [Julie Sophie Hackman, o. s. Jaenisch] and all would have been very well, if the rich profess[ion] of flowers and fruits, elegantly disposed in vases and stands of different forms, had not quite interupted [interrupted] to the persons on the left side the view of those who sat on the right." Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁶³⁴ "On the 19/1 October [1839] we celebrated Mr. de Planches [J.F. Hackman jr.] birthday, his 38th, over a bottle of Champagne." Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁶³⁵ Braudel 1981, 218.

⁶³⁶ Vrt. Ilmakunnas 2009, 205. Ilmakunnan mukaan Carl von Fersenin tärkein ostettu hyödyke oli viini, jota hän hankki Tukholmasta.

tuomat viinit eivät kuitenkaan olleet ainoat Marie Hackmanin ja hänen seuralaistensa nauttimat viinit. Osa viineistä, kuten muistakin siirtomaatuotteista, saatettiin saada kauppahuoneen maahantuomista kuormista ohi kirjanpidon.

Kirjeiden viinitilaukset paljastavat, mitä viineiltä toivottiin – niiden tuli olla hyvää vuosikertaa, vanhaa tai parasta. Tilatut viinit olivat saksalaisia Reinin, Moselin ja Rhonen alueen viiniä, espanjalaista Malaganviiniä ja Kanarian saarten viiniä (*Canarien Sect*) sekä Xeres-viiniä eli sherryä tai portugalilaista portviiniä. Ranskalaisista viineistä tilauksissa näkyvät Bordeauxin alueen Graves-viinit, Languedocin alueen St. Gilles-viinit, Burgundin alueen viinit sekä italialaisista Montalcinon ja Montefiasconen alueiden viinit. Kerran tilattiin unkarilaista tokajinviiniä. Viinit olivat punaista ja valkoista pöytäviiniä, portviiniä, jälkiruokaviiniä tai samppanjaa. Myös liköörejä ja konjakkeja sekä rommia tilattiin, mutta vähemmissä määrin. Viinejä tilattiin tutun kapteeni Gaetinsin mukana Lyypekistä ja niitä hankittiin Pietarista, josta vahvempia juomia saatiin niin sanotuista englantilaisista puodeista tai sikäläisiltä ”kunnollisilta viinikauppailta”. Napoleonin sotien päätyttyä viinitilauksia tehtiin yhä kauemmas Eurooppaan ja viinejä tuotettiin Välimeren alueen kauppakumppaneilta Cadixista, Marseillesta, Montpellieristä, Cettestä ja St. Uebesista. Viinejä myös salakuljetettiin, kuten ylellisiä tuontitavaroita yleensäkin, ja viinien hyvät vuosikerrat painettiin mieleen. Johan Friedrich Hackman nuoremman siirryttyä omaan talouteen näyttää hän olleen erityinen viiniasiantuntija, sillä hänen mukanaan kirjeisiin ilmestyvät yhä tarkemmat vaatimukset viinien vuosikerroista sekä erityisistä juomatyypeistä, kuten espanjalainen Pedro Ximénez -viini. Matkustelleena nuorukaisena hän oli tutustunut myös juomiin aivan toisella tapaa kuin edelliset sukupolvet. Tässä J. F. Hackmanin viiniasiantuntemuksessa saattaa näkyä myös sukupuoliero sekä aikakauden muutos, jonka jo Veblen pani merkille. Erottautuakseen alemmista säädyistä herrasmiehen oli tunnettava viinit ja herkut, joiden opiskelu vaati paneutumista. Tällaiseen ajankäyttöön vain herrasmiehellä oli mahdollisuus.⁶³⁷ Sukupuoli tai koulutustausta ei kuitenkaan ollut tässä ainoa erottava tekijä äidin ja pojan välillä, vaan se, että Napoleonin sodat ja kaupankäynnin vaikeudet heijastuivat myös saatavilla oleviin viineihin.

Viinien huomattava määrä tekee niistä jopa arkipäiväisiä. Juomaa, jota kului satoja litroja vuodessa, ei voi pitää erikoisuutena tai ylellisyytenä, jota olisi nautittu vain erityisissä tilaisuuksissa. Toisaalta ylellisyysstatusta viineille luo niiden tuontikanava eli salakuljetus. Hackmanien taloudessa kulutettujen viinien määrä oli huomattava verrattuna seudun muiden ihmisten mahdollisuuksiin nauttia viinejä, joskaan litramääräistä kulutusta on mahdotonta saada selville.

Vahvat alkoholijuomat eivät näy lähteissä likikään samalla volyyymilla kuin viinit. Konjakit ja rommit on mainittu vain kahdesti kirjeissä, vuonna 1812 Pietarista hankittiin kaksi pulloa rommia ja vuonna 1825 salakuljetettiin ankkurillinen eli noin 40 litraa konjakkia paloviinana.⁶³⁸ Tileissä väkevät viinaostokset näyttäytyvät vain harvoin. Talvella 1813 ostettiin 12 pulloa rommia kesäksi ja myöhemmin samana vuonna vielä ankkuri ja kuusi pulloa rommia. Alkuvuodesta 1814 maksettiin ankkuri rommia ja heinäkuussa 1814 toinen ankkurillinen, mutta siinä olivat kaikki väkevien juomien ostot vuosien 1808 ja 1815 välisenä aikana.⁶³⁹

⁶³⁷ Liite 8 *Alkoholihankinnat kirjeissä 1799–1834*; Veblen 2011 (1899), 20.

⁶³⁸ ”2 Bout Rum 5 Ro pr Bout Besten Sie alles gefälligst bestens einpacken u senden es mir mit der ersten Gelegenheit.” 6.2.1812, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 29; ”1 Ancker do Cognac. Der Capitain kann den Essig den Cognac unter dem Nahmen won brandwein, und 4 Ancker Wein als zum Schiffs Gebrauch im hiesigen Zollen angeben [...]” 15/27.4.1825, Lajeune, Prinzing & Co, Bordeaux, B 51, Hackman & Co, ELKA, Ankkuri kts. SAOB ankare, 15 kannor (39 ¼ liter).

⁶³⁹ Liite 7. *Alkoholihankinnat Hackmanin taloudessa 1808–1815*.

Rommin tai konjakin hankala saatavuus tai korkeat tullimaksut tuskin selittävät niiden puuttumista Hackmanin taloudesta, sillä viinejä salakuljetettiin huomattavia määriä. Selitys lienee, että nämä juomat eivät maistuneet Marie Hackmanin tai hänen lähipiirinsä suissa eikä niitä tarjottu kuin poikkeustapauksissa talonpojille tai merimiehille, sillä heitä varten oli olemassa halvempi paloviina. Toisaalta myöskään paloviinaa ei vuoden 1808 jälkeen löydy Hackmanien tileistä,⁶⁴⁰ mutta se tuskin poistui talonpojille tarjottavien juomien, ryyppypalkkioiden, joukosta. Todennäköisempää oli, että paloviinaa poltettiin itse, kuten aiemmin todettiin.

Väkevien juomien puuttuminen saattoi osittain johtua myös Marie Hackmanin sukupuolesta. Sukupuolella saattoi olla vaikutusta siihen, millaisia juomia tarjottiin ja nautittiin. Johan Friedrich Hackmanin kuoleman jälkeisenä syksynä Johan Sigfrid Ignatius kirjoitti Bruuneille Haminaan ja pyysi lähettämään madame Hackmanille härnäpään hyvää punaista pöytäviiniä ja itselleen puolitoistatusinaa pulloa oikein hyvää rommia.⁶⁴¹ Tämän kirjeen pohjalta voi päätellä, että miehet nauttivat väkeviä juomia naisten siemaillessa tai tarjoillessa viinejä. Keskisäätyisille miehille oli vielä 1800-luvun alkupuolelle tavallista runsas alkoholinkäyttö, jolla osaltaan vahvistettiin miehistä yhteenkuuluvuutta.⁶⁴² Toisaalta alkoholin nauttiminen ei ollut 1800-luvun alun naisille vierasta tai kiellettyä. 1800-luvun lopun raittiusliikkeen myötä naisten alkoholinkäyttö muodostui hyvin paheksuttavaksi, mutta raittiusaate ei vielä ollut saanut jalansijaa Marie Hackmanin aktiivisen seuraelämän vuosina. Todennäköisesti Marie Hackman siis nautti ryyppyn tai ainakin viinilasillisen sosiaalisen kanssakäymisen tilanteissa. Tällaisesta maljojen kohottelusta sosiaalisissa tilanteissa kertoi Klingender muistelmissaan.⁶⁴³

Liiallisesta viininjuomisesta sai vaivoikseen kihdin. Onneksi siihen oli lääkkeensä – eräs tietyyntyyppinen viini.⁶⁴⁴ Kihti ja sitä aiheuttanut viini kuuluivat säätyläistön elämäntapaan, joka erotti heidät rahvaasta. Säätyläisillä oli aikaa ja varaa potea kihtiä. Viineihin käytetty rahasumma oli rahvaan silmin katsottuna huimaavan suuri. Yksi viinitilaus, joka ei suinkaan ollut vuoden ainoa, saattoi maksaa työmiehen parin vuoden rahapalkan verran. Erottautuminen paloviinaa juovasta rahvaasta oli selvää. On mahdollista, että tämä ero oli yksi arkipäiväisimmistä ja selkeimmistä eroista, jotka aikalaiset tiedostivat. Rahvas joi paloviinaa ja säätyläistö viinejä.⁶⁴⁵

Rahvaan ja säätyläistön erotti myös nautittu olut, joka oli joko kotikaljaa tai tuontiolutta. Kotikaljan valmistamisesta ei tutkimusaineistossa ole merkintöjä, mutta mitä todennäköisimmin Hackmanin taloudessa pantiin olutta ja tehtiin kotikaljaa eli venä-

⁶⁴⁰ "Jamaica Rumm beytrag um zu können indem unsere kleine Stadt hinlänglich mit dieser Waare wersehen und der Werbrauch außserst gering ist." 1/13.12.1823, B 47, Hackman & Co, ELKA. Paloviinaa ostettiin vuosina 1799, 1800, 1801, 1802 ja 1807 sekä tammikuussa 1808 erityismaininnalla talonpojille. Privat memorial 1808–1815, Particulair Memorial G 5 V, Particulair Memorial G 20 V, G 22 V, G 25 V, G 29 V ja G 1 XV, Hackman & Co, ELKA ja Liite 7 *Alkoholihankinnat Hackmanin taloudessa 1808–1815*.

⁶⁴¹ "Mad. Hackman werbehalt sich bey Dir ein Oxhoff guten rothen Tafelweins, und ersucht Dich ihr solchen nach diesen hebst gelegentlich zu senden, und ich bitte zugleich am 1½ Dutz bout. recht guten Rum." 22.9.1807, Bruun, Friedrichshamn, B 27, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁴² Enefalk 2013.

⁶⁴³ "We drank to the health of Mad. de Planches [J. S. Hackman]" Remembrances... HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁶⁴⁴ "IO biß 12 halbe Bouteille alten Rheinwein für Kranke." 5.8.1802, Gaetens, Lübeck, B 16; "Wir erinnern uns dass Sie vor einigen Jahren auch einige fässer dry Madera bekamen. Wenn Sie jetzt recht guten haben, so bitten wir uns einen halben Anker ächten zu überlassen. Unser schreibende Podagriff darf keinen andere Wein trinken, und hier ist kein gute Madera zu bekommen." 11.3.1807, Hoy, St. Petersburg, B 26, Hackman & Co, ELKA. Vuonna 1823 julkaistussa teoksessa koskien erilaisia reumaattisia tauteja mainitaan, että samppanja olisi kaikkein pahinta kihdistä kärsiville kun taas Madeira tai sherry olisivat kohtuullisesti käytettynä sopivia. Sen sijaan Burgundin alueen viinejä sekä portviinejä tulisi välttää. Lääketiede perustui tuolloin elimistön tasapainon hakemiseen ja näiden viinien uskottiin nostavan elimistön lämpötilaa sekä vaikuttavan vatsan hapatetasapainoon. Wilson 1823.

⁶⁴⁵ Konjakin, rommin ja viinien avulla erottautumisesta suomalaisessa kaupahuoneessa katso, Mickwitz 2010. Micwitz perustaa tutkimuksensa Pierre Bourdieun tutkimustuloksiin. Samankaltaista erottautumisen tematiikkaa on korostanut Fernand Braudel. Katso Braudel 1981, 491.

läisittäin kvassia työväen janon sammuttajaksi. Marie Hackmanin pöydässä tuontiolut oli juoma, jota liitteen 7 *Alkoholihankinnat Hackmanin taloudessa 1808–1815* havainnollistamana voidaan todeta nautitun vuodenvaihteen juhliissa. Olut oli itse asiassa merkittävämpi juoma kuin tilit antavat ymmärtää. Kun tutkii kirjeitä, voi havaita, että olutta tilattiin suoraan Englannista varsin toistuvasti ja sitä myös salakuljetettiin kuten viinejä ja ylellisyystuotteita ja kuten näissäkin tuotteissa, salakuljetettu olut merkittiin laivan käyttöön tulevaksi. Englantilaisissa oluissa suosittiin Lontoon portteria ja alea, joita hankittiin Hullista tai Liverpoolista sikäläisten kauppakumppanien kautta, kuten liitteestä 8 *Alkoholihankinnat kirjeissä 1799–1834* käy ilmi. Olutta hankittiin myös Pietarista, jossa oli ollut englantilaistyylistä olutta valmistanut panimo Katariina II:n ajoista lähtien.⁶⁴⁶ Vuonna 1795 saksalaissyntyinen Abraham Krohn oli saanut luvan perustaa olutpanimon Pietariin. Panimo käytti Nevan vettä, joten oluen maku ei välttämättä ollut herrasväen mieleen ja ulkomaiset oluet olivat myös Venäjän hovin suosiossa.⁶⁴⁷ Klingenderin mainitsemilla ”sovintopäivällisillä”, jossa Marie Hackman solmi näyttävästi riitansa Carl Alexander -poikansa kanssa, oli vieraana Abraham Krohnin poika,⁶⁴⁸ joka jatkoi isänsä uraa oluenpanijana. Tämä lähipiiriin kuulunut oluenpanija takasi sen, että pietarilaista olutta saatiin sopuhintaan suoraan Krohnien välityksellä, eikä siitä ole jäänyt muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta merkintöjä tileihin tai kirjeenvaihtoon.

Klingenderin muistelmista käy myös ilmi, että samppanja oli juhla juoma Hackmanin pöydässä.⁶⁴⁹ Viipurissa vuonna 1846 vierailut Herman Kellgren kirjoitti ystävälleen, että Viipurin tunnusmerkkejä on samppanjakorkkien pauke. Samppanjaa juotiin Kellgrenin mukaan kahdesti päivässä, päivällisellä ja illalla. Tämän kuvauksen voi olettaa olleen jossain määrin liioiteltu, ainakin mikäli sitä vertaa Hackmanien samppanjatilauksiin. On väitetty, että samppanja oli Marie Hackmanin elinaikana vielä koko euroopanlaajuisestikin harvinaisuus. On esitetty, että vuonna 1832 ranskalaista samppanjaa myytiin kaikkiaan vain 600 000 pullollista. Toisaalta samppanjaksi voitiin 1800-luvun alussa kutsua mitä tahansa kuohuvaa valkoviiniä. Usein ne olivat varsin heikkoja laadultaan, mutta tästä huolimatta samppanja oli ylellinen juoma, sillä sen valmistusprosessi oli vaativa. Valmistuksen haasteista johtuen samppanjan hinta nousi tavallista

⁶⁴⁶ "Ich brauche wieder was, was ich lieber schon vor einige Wochen, da es noch Schlittenbahn war, hätte bestellen sollen, nemlich 1 Fass Petersburger Porter. Vielleicht haben Sie Gelegenheit es mit Spridon oder inen andere Lotschnicken abzusenden." 4.4.1802, Zigel, St. Petersburg, B 15; "Lassen Sie ihm worerst 2 Tonnen dawon schicken. Die eine dawon werden wir für uns selbst behalten, und die andere an Leute abgeben die vielleicht mehr bestellen. Im Fall Ihr Freund auch Petersburger Porter werffertigt, so wünschen wir auch dawon eine Tonne zu unsern Gebrauch zu bekommen." 19.1.1804, Barnes, St. Petersburg, B 20; "Besorge lieber Freund und schicke an mich an noch mit Schlitten bahn ein Fass besten Petersburger Porter. [...] H. Barnes sagte mir daß ein Brauer aus London angekommen sey, der den Porter so gut wir den englischen mache. Suche doch won dem zu bekommen. Auch machte ich lieber 2 halbe als ein ganzes Faß haben." 11.3.1804, Rosenius, St. Petersburg, B 20, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁴⁷ "Worgestern shreiben wir an Sie mit einem Expressen und meldeten Ihren unter andere, dass der Herr Hoy einen Artelschik hierher geschickt habe, und 34 Fäßer Porter für den Hof abzuholen." 28.11.1803, Paris, Warre, Harvey & Co, St. Petersburg, B 19, Hackman & Co, ELKA. Johan Friedrich Hackman selvitti ja tullasi Viipurin edustalla karille ajaneen the Cupid aluksen lastin. Tässä lastissa oli 34 tynnyriä portteria, jotka hovi oli tilannut.

⁶⁴⁸ "Sunday the 6/18th of [t]his monts of August, we celebrated, by a grand reconciliation dinner, (after the serious quarrel between the Dutchess and her Second son). [...] 7. Monsieur Fredrich Reservé de Planches [Friedrich Alexander Krohn]. [...] On Monday the 1/13th of August 1838 I went from town to Kiskila, with Mr. Krohn and Mrs. Dannenberg, where I spent the next day in viewing the greatly improved envisions, improved under the direction of chiefly of Mr. Krohn." Remembrances... HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA. Myöhemmin Marie Hackmanin pojanpoika Woldemar Hackman solmi avioliiton Emilie Krohnin kanssa. Emilie Krohn (1841-1922) oli Abraham Friedrich Krohnin pojan Leopold Wilhelmin (1806-1890) tytär.

⁶⁴⁹ "On the 19/1 October [1839] we celebrated Mr. de Planches [J.F. Hackman jr.] birthday, his 38th, over a bottle of Champagne.; Katso myös 12/25th May 1839 "was the toast which we dranked at the Club in Champaign." Remebrances... HH 33, Handelshuset Hackman Arkiv, ÅA; Nota 24 Bout besten Sylber Champagner à circa 10 Ro 24 Bout." 12.4.1813, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 30; "12 Bouteillen besten Shiller Champagner." 2.3.1815, Bodix, Amsterdam, B 32; "10 Bouteillen besten Champagne." 19.1.1820, Bondix, Amsterdam, B 39, Hackman & Co, ELKA. Nämä myös liitteessä 8 *Alkoholihankinnat kirjeissä 1799-1834*; Katso myös Klinge 1993, 47-48. Katso myös kuva sivulta 50, jossa Viipurilaisen osakunnan pilvaakunassa on kuvattuna useita samppanjapulloja sekä koivistolaistyyllisiä turkislakkeja.

viiniä korkeammaksi. Vuonna 1840 pullollinen Cliquot-samppanjaa maksoi Viipurissa kymmenen ruplaa. Hinta oli työmiehelle saavuttamaton, mutta Marie Hackmanin noin 175 ruplan kuukausittaisista talousmenoista se oli alle kuusi prosenttia. Samppanjan harvinaisuuskin lienee kyseenalaista, sillä vuonna 1827 samppanjaa oli saatavilla jo Haminan kaltaisesta pikkukaupungista.⁶⁵⁰ Sen verran kallisarvoista samppanja kuitenkin oli, että Marie Hackman yritti kasvattaa samppanjarypäleitä omassa kasvihuoneessaan.⁶⁵¹ Arvoitukseksi jää, saiko hän koskaan nauttia oman satonsa tuottoa. Kirjeessä esiintyvistä samppanjatilauksista käy ilmi, että vuonna 1813 Marie Hackman tilasi kaksitoista pulloa Sillery-samppanjaa. Se oli yksi ensimmäisistä samppanjamerkeistä ja samppanja oli ylipäänsä yksi ensimmäisistä nimetyistä tuotemerkeistä, joita tutkimusaineistossa esiintyy. Aitoa samppanjaa sai pian tämän tilauksen jälkeen myös Pietarista, jonne Cliquot avasi myymälänsä Napoleonin sotien jälkeen. 1840-luvulla tätä ”Cliquot’n lesken” samppanjaa sai hankituksi jo Viipuristakin.⁶⁵²

Kuten todettua, alkoholi oli yksi suurimmista yksittäisistä menoeristä tileissä ja alkoholitilaukset ovat myös hyvin edustettuina kirjeissä. Alkoholia ei voi pitää ylellisyystuotteena, mikäli ylellisyytenä pidetään jotain sellaista, joka on harvinaislaatuista. Tämä ei kuitenkaan täysin pidä paikkaansa, kun tarkastellaan alkoholiin liittyviä muita määreitä. Tällöin ylellisyyden määritelmä tulee täytetyksi. 1800-luvun alun Viipurissa ylellisyytenä voi pitää sellaista esinettä tai tavaraa, joka on harvinaislaatuinen, jonka hankkimiseen tarvitaan rahaa, kontakteja tai taitoa ja joka on usein ostettu aatelisten välikäsien kautta. Se on tilattu Iso-Britanniasta tai hankittu Pietarin englantilaisista puodeista. Ylellisyystuotteet ovat usein myös salakuljetettuja.⁶⁵³ Ylellisyystuotteita myös usein huutokaupattiin Viipurissa, joten niistä ei välttämättä jäänyt mainintaa tutkimusaineistoon, mikäli maksu tapahtui käteisellä rahalla.⁶⁵⁴ Näistä määreistä kaikki muut paitsi harvinaislaatuisuus toteutuu alkoholijuomien kohdalla. Marie Hackmanin pöydässä nautitut alkoholijuomat olivat ylellisyystuotteita. Ylellisyystavaroina alkoholijuomat toimivat äärimmäisinä erottautumisen välineinä. Ylellisyys, joka on aina sosiaalisesti rakentunutta, toimi erottajana etenkin Hackmaneidien kanssa kilpaileviin kauppahuoneisiin nähden. Kaikilla kauppahuoneilla tai kauppiaille ei ollut varaa, kontakteja tai väyliä hankkia ylellisyystuotteita. Hankkimalla tiettyjä ylellisyystuotteita, kuten esimerkiksi samppanjaa, Marie Hackman saattoi osoittaa kuuluvansa siihen joukkoon, jolla oli paitsi varaa ja oikeat kontaktit niin myös tieto siitä, miten ja millaisissa tilaisuuksissa mitään juomia nautittiin. Samppanjalasin kohottaminen syntymäpäivänä on osoitus sellaisesta kulttuurisesta ja sosiaalisesta pääomasta, johon kaikilla viipurilaiskauppiaille ei ollut mahdollisuuksia. Samppanjalasia kohottamalla tai vuosikertaviiniä siemailemalla saatettiin osoittaa samaistuminen Pietarin tai Euroopan muiden metropolien säätyläistöön.

⁶⁵⁰ 12 pulloa Sillery-samppanjaa. Clementz & Berg, St. Petersburg, 12.4.1813, B 30; 10 pulloa samppanjaa. 19/31.1820, Bondix Erbin, Amsterdam, B 39. Hackman & Co, ELKA. Vuonna 1808 ostettavaksi tarjottiin 3000 pulloa samppanjaa, mutta näin suuresta määrästä kieltäydettiin. Katso 28.7.1808, Weber & Co, St. Petersburg, B 27, Hackman & Co, ELKA; Samppanjasta myös ”12 Bouteillen allerfeinsten weißen Champagner moussé.” 8./20.4.1827, Christian Bruun, Friedrichshamn, B 55, Hackman & Co, ELKA; Barrère 2010; Mickwitz 2010, 120; Guy 1997, 508.

⁶⁵¹ ”[...] Madame Hackman in ihrer Orangerie die Entdeckung gemacht dass ihre Weinstöcke aufgegangen hätte sie zu gern 6 tragbarn beste Wein Reben aus der Gegend won Champagne [...]”. 4/16.4.1827, Lüning, Gogel & Co, Antwerpen, B 55, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁵² ”Utmärkt fin Champgne Vin directe från Enkan Cliquot till priset af 10 Rub. Bco Ass. hos Thomas Zagel.” 10/10.1840. Sanan Saattaja Viipurista, no 41.

⁶⁵³ Ijas 2015. Vrt. Liite 8 *Alkoholihankinnat kirjeissä 1799-1834*. Alkoholia ostettiin englantilaisesta puodista ja sitä salakuljetettiin.

⁶⁵⁴ ”Medelst offentlig auction som förrättas å Auctions-Kammaren härstädes Måndagen den 25:te innevarande Maji kl. 3. ef. m. försäljes till den mestbudande omkring 100 buteljer Champagne, Meubler, Koppar, Messing, Porcellain, Fajance och glas, jemte åtskilligt hurgeråd; hvarom hugade köpare härigenom underrättas. Wiborgs Stads Auctions-Kammare, den 20 Maji 1840.” 25.5.1840, No 21, Sanan Saattaja Viipurista.

Alkoholijuomien huomattavat määrät ja kirjeissä kohtuullisen usein toistuvat pyynöt lähettää näitä juomia kertovat osaltaan niiden merkityksestä. Ranskalaista kaupakumppania saattoi miellyttää tilaamalla tältä hänen kotiseutunsa viinejä ja täten vahvistaa sidettä näihin liikekumppaneihin.⁶⁵⁵ Alkoholin nauttiminen oli myös osoitus säädynmukaisuudesta ja luotettavuudesta, sillä 1800-luvun alun säätyläispiireissä oli säädynmukaisen käyttäytymiskoodiston mukaista nauttia alkoholia. Ruotsin keski-säädyn alkoholinkulutusta tutkineen Hanna Enefalkin mukaan illallispöydässä nautittiin ensin lasi votkaa leivän kera, jonka jälkeen ainakin miehet nauttivat useita lasillisia viinejä, olutta ja viinaa. Aterian päälle tarjottiin punssia, jolloin myös naiset osallistuivat maljojen kohotteluun. Naisten alkoholinnauttiminen kuitenkin vähentyi ja sitä alettiin paheksua 1800-luvun puolivälin paikkeilla. Tuolloin, Enefalkin mukaan, saattoi kuitenkin naisen aatelineen asema antaa hänelle tiettyjä vapauksia alkoholinnauttimisen suhteen.⁶⁵⁶

Aiempi tutkimus on osoittanut, että alkoholi oli herrasmiesten tilikirjoissa suurin menoerä ja alkoholia myös mainostettiin suoraan miehille.⁶⁵⁷ Leskenä Marie Hackman kuitenkin huolehti kauppahuoneesta ja toimi sen johtajana, jonka velvollisuuksiin kuului muun muassa vieraiden kestitseminen. Viinien ja alkoholien suuri määrä kertoo ennen kaikkea sosiaalisen elämän merkityksestä Marie Hackmanin elämässä sekä hänen asemastaan kauppahuoneen päänä. Tässä asemassa ja toimessa merkittävää ei ollut niinkään hänen sukupuolensa vaan asema ja sen edellyttämä sosiaalinen kanssakäyminen. Viinit kuuluivat illallispöytään ja juhlatilaisuuksiin, joissa kohoteltiin samppanjamaljoja. Viinejä myös mitä todennäköisimmin annettiin lahjoiksi, sillä suuri alkoholiostojen määrä on vaikea selittää muuten. Tällöin ne toimivat verkostoa yhteenliittävänä siteenä samaan tapaan kuin muutkin ulkomailta tuotetut herkut.

Kuumat juomat

*Nyt tämä maaherra on kutsunut silmäätekevät asukkaat teelle,
puoli seitsemän aikaan tässä eräänä iltana.*⁶⁵⁸

Hackmanien kirjanpitäjä Klingender nosti muistelmissaan esille teekutsut tai teetansiaiset ja teenjuontiin liittyvän seurustelun. Muistelmien jokailtaiset merkinnät ajoittuvat teeaikaan.⁶⁵⁹ Samoin Marie Hackman mainitsi yhdessä omakätisessä kirjeessään, että Johan Friedrich Hackman nuorempi nauttii mieluusti teensä sitruunan kera. Poikansa hyvinvoinnin eteen ponnisteleva 87-vuotias äiti hankki sitruunat tämän teehen.⁶⁶⁰ Teen juonti ja sen jokapäiväisyys tulee siis lähteissä hyvin esille. Tästä huolimatta kuumien juomien nauttimista voidaan pitää statuskuluttamisen kohteena. Teeseremonia, eri juomatyyppien vaatimat astiastot sekä niiden muodinmukaisuus ja jopa ylellisyys tekivät tee- tai kahvihetkistä aseman osoittamisen tilanteita. Ennen kaikkea teehetket olivat osa säädynmukaista elämäntapaa ja tärkeä osa herrasväen sosiaalista elämää.

Teekupin ääreen kokoontuminen oli molempien sukupuolien suosima sosiaalisen kanssakäymisen muoto, joka oli tullut muotiin 1700-luvulla teen tullessa Euroopan

⁶⁵⁵ Tietyn valmistajan tai maan viinien nauttimisella saattoi olla oma merkityksensä yksilön tai ryhmän identiteetin vahvistamisessa. Ludington 2013; Guy 2001.

⁶⁵⁶ Enefalk 2013.

⁶⁵⁷ Ilmakunnas 2009, 205; Vickery 2009, 114, 286.

⁶⁵⁸ "This Maaherra had invited the principal inhabitants to a dish of tea, at ½ past 6 o'clock, some of those days." Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁶⁵⁹ "1st Tea Time Evening 20th November 1838; Second Evening, about Tea Time 28th Nov. 1838." etc. Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

markkinoille. 1700-luvulla muodikkaita kuumia juomia, kahvia, teetä ja kaakaota nautittiin säätyläisten keskuudessa niin ahkerasti, että niiden käyttöä ryhdyttiin rajoittamaan. Esimerkiksi Ruotsissa kahvin nauttiminen ja sen tuominen maahan oli kiellettyä, jotta valtion varoja ei olisi valunut ulkomaisille kahvintuottajille. Viipurissa, joka 1700-luvulla kuului hallinnollisesti Venäjään, ei moista kieltoa tunnettu ja niin kahvia kuin teetä nautittiin vain juojan rahavarojen rajoittamana. On mahdollista, että korkeat tullit rajoittivat kahvin maahantuontia, kuten Venäjällä usein tapahtui, kun kyseessä olivat ulkomaiset ylellisyystuotteet. Vähävaraisemmille sekä saksalaiseen makuun totuneille oli tarjolla sikurikahvia, jonka tuotantoa Marie Hackman isänsä ja aviomiehensä jälkeen jatkoi. Varakas tehtailijatar saattoi itse nauttia aidon kahvin virkistävästä vaikutuksesta.⁶⁶¹

Keski-Eurooppaa ja Britanniaa koskeva tutkimus on liittänyt kahvin miehiseen seurusteluun, joka tapahtui kahviloiden julkisessa ilmapiirissä. Kahvilat ja uudenlainen julkinen elämä olivat 1700-luvun kulutuskulttuurin merkittävimpiä muutoksia. Sen sijaan teetä nautittiin kotona, yksityisessä piirissä, ja jo aikalaiset liittivät teen naisellisenä pidettyyn elämäntapaan. Viipurissa näin selkeää kytköstä kulutuskulttuuriin tai sukupuolittuneisuuteen ei voi tehdä, sillä kaupungissa ei ollut varsinaisia kahviloita vaan vain matkustavaisia palvelevia majataloja ja rahvaan anniskeluun keskittyneitä kapakoita. Kaupungissa tosin oli toiminut miehiseen seurusteluun varattu tila, peliklubi, mutta se oli lopetettu keisarillisella ukaasilla vuonna 1801.⁶⁶²

Privat memorial -tilikirjasta käy ilmi, että kahviin käytettiin vuosittain noin 40 ruplaa. Kahvia ostettiin noin kaksikymmentä naulaa eli noin kymmenen kiloa, mikä käy ilmi asetelmasta *Kahvihankinnat Hackmanin taloudessa vv. 1808–1815* (liite 10). *Privat memorial* -tilikirjan jälkeiseltä ajalta erityisesti on tutkittu vuosia 1819 ja 1825. Tarkasteluvuonna 1819 kahvia ostettiin kerran, heinäkuussa, jolloin siitä maksettiin 72 ruplaa ja vuonna 1825 kerran, jolloin siihen käytettiin 11,50 ruplaa.

Tarkastelemalla teen kulutusta samaisesta *Privat memorial* -tilikirjasta voidaan havaita, että sitä hankittiin vuosittain noin kymmenen naulaa (5 kg) eli selvästi vähemmän kuin kahvia. Teen- ja kahvinkulutusta vertailtaessa on kuitenkin huomioitava, että teegrammasta saadaan enemmän valmista juomaa kuin samasta määrästä jauhamattomia kahvinpapuja. Teehankintoja havainnollistaa asetelma *Teehankinnat Hackmanin taloudessa vv. 1808–1815* (liite 9). Kahtena muuna tarkasteluvuonna, 1819 ja 1825, teetä ostettiin vain kerran vuodessa. Vuonna 1819 siihen kului 87,50 ruplaa ja vuonna 1825 siitä maksettiin 170 ruplaa.⁶⁶³

Teen ja kahvin määrät eivät ole kovin suuria suuren talon ja sen väen tarpeisiin. Onkin ilmeistä, että osa teestä ja kahvista saatiin omista varastoista eikä niitä merkitty tileihin. Kahvintuonti oli käynnistynyt tauon jälkeen vuonna 1825, mikä näkyy kyseisen vuoden taloustilien kahviostoissa. Hackman & Co:n tuodessa kahvia tukkukaupan tarpeisiin, sitä ei tuolloin juurikaan tilattu omaan käyttöön. Tigerstedtin mukaan kahvia tuotiin vuosina 1820–22, 1825–26, 1830–32 ja vuodesta 1849 alkaen. Kirjermateriaalissa kahvitilauksia on vain yhdet vuotta kohti kahvin tukkukauppavuosilta 1820, 1825 ja 1830.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ "[...] deinen guten Vaters besonders das ich sie zu haben wünsche, er trinkt den Thee gern mit Citronen die man hier im Winter schlecht erhält." 2.10.1863, Marie Hackman Emmy Cedercreutzille, HH 28, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁶⁶¹ Hutchinson 2011; Mansén 2011, 231; Norrback 2006, 45; Voipio 1993, 18–57; Tigerstedt 1940, 78–90.

⁶⁶² Vickery 2009, 60, 273; 1998, 207–208, 273; Weatherill 1996 (1988), 206–208.

⁶⁶³ Vuosi 1819, G 5 V, vuosi 1825, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁶⁴ "Kleingiget zu unsern Haus Behufe [...] 5 Aroben besten Caffée [...] 10/28.11820, Berens, St. Uebes, B 38; "[...] 20 [lispund] besten Mocco Caffée." 16/28.11833, Lajeune, Prinzing & Co, Bordeaux, B 62; "Wollten Sie dem Capitaine ohne Erwähnung im Connoissement zu unsern Haus Behufe in bester qualität mit geben 100 [lispund] Alacca Caffée [...]" 15/27.10.1823, Sieveking, Landon & Co, Marseille, B 47; "Om HC ville med hemta för oss [...] 2 [lispund] äkta Mocka Caffé." 2.5.1825,

Nämä maininnat kirjeissä koskevat mitä oletettavimmin parempilaatuista kahvia verrattuna tukkukaupan tarpeisiin myytäväksi tuotuun kahviin. Tällaisesta kertoo esimerkiksi kirje vuodelta 1835, kun Africa-nimistä alusta kipparioivalta kapteeni Nilssonilta pyydettiin kaksi naulaa ”aitoa Mocka-Kahvia” tai sitten kahvi tilattiin suoraan eteläranskalaisilta kauppakumppaneilta, jotka tuottivat sitä omilla aluksillaan siirtomaista. Kahvi ja tee kertovat osaltaan seurustelun ja seuraelämän merkityksestä. Ne toimivat myös aseman osoittamisen keinona. Aitoo ”mocka-kahvia” tai hyvää teetä tarjoihtiin niille, joihin haluttiin tehdä vaikutus ja ystävyysuhteita lujitettiin samalla virkistävien kuumien juomien parissa. Kirjeissä kahvitilauksia omaan käyttöön mainitaan noin kerran vuodessa ja yleensä kyse on muutamista kymmenistä tai sadoista nauloista eli aina vuoden 1825 vaivaisesta kilosta vuoden 1816 noin 160 kiloon. Vain vuonna 1804 tilaus oli suuri, 500 puutaa eli hiukan vähemmän kuin 500 kiloa kahvia ja sokeria ynnä muuta. Tämä vuoden 1804 kirje myös paljastaa, että kahvitilaukset niin kuin muutkin ruoka-aineet olivat talon rouvan vastuulla. Kahvia saatettiin hankkia myös paikallisista huutokaupoista, mikäli esimerkiksi tulli oli takavarikoinut salakuljetettuja tavaroita tai kauppias oli mennyt konkurssiin.⁶⁶⁵ Kahvia myös salakuljetettiin, kuten muitakin ylellisyystuotteita.⁶⁶⁶

Samoin kuin kahvia, teetä ostettiin omaan käyttöön Pietarista. Venäjällä teetä oli helposti saatavilla, sillä sitä tuotiin suoraan Kiinasta. Viipurista lähetettiin teetä ystäville ja sukulaisille Saksaan, kuten kirje vuodelta 1823 paljastaa. Tuolloin kirjanpitäjä Augspurg lähetti sukulaisilleen Hoyaan kuusi naulaa teetä.⁶⁶⁷ Toisin kuin kahvia, teetä ei koskaan salakuljetettu. Tämä tarkoittaa sitä, että tee ei ollut ylellisyystuote vaan arkipäiväinen juoma.⁶⁶⁸ Muistelma-aineisto ja yksityiskirjeet kuitenkin paljastavat, että teellä oli oma merkityksensä sosiaalisen kanssakäymisen tilanteissa. Tee kuului seuraelämää sivuvaan kuluttamiseen.

Coopardie Captain L. Nilsson ifrån Helsingfors, förande Skeppet Africa nu i Helsingör, B 65, Hackman & Co, ELKA. Katso myös ”In der Einlage bestellte Mad Hackman für etwa 500 P[ud] am Caffé, Zucker & ce zum Wirtschafts gebrauch [...] 31.5.1804, Bruun, St. Petersburg, B 21; ”Wir wollen mit dem Einkauf des Zucker und Caffes noch warten. Sey so gut, schriebe uns sobald die Preise heruntergehen.” 25.5.1806, Rosenius, St. Petersburg, B 25; [...] u mir gelegentlich Preise von Zucker Caffé Mehl Hafén & ce aufzugeben. MH.” 30.5.1811, Clementz & Berg, St. Petersburg B 28; [...] Wir fertigen nämlich den Knecht Philip Manninen mit 2 Pferden an Sie ab, und bitten uns mit ihm folgende zum billigsten Preise zu senden: [...] 2 Pud bestens Caffée zu ungefähr 30 Ro P.” 4.8.1811, Clementz, Berg, B 29; [...] 20 [lispund] beste Caffé [...] 11.6.1814, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 31; [...] ca 320 [lispund] Caffé [...] 17/1991816, Torladés & Co, Lissabon; [...] ½ Centner feinsten Caffé [...] 26.12/71.1816, Neuman, Liverpool, B 34; ”50 [lispund] feinsten Caffé”, 28.6/10.7.1818, Schmidt & Plessing, Lübeck; ”Nota MH. [...] 100 [lispund] Caffée ohne Rechnung [...] 2./14.10.1818, Sederholm, Helsingfors B 36; Hackman & Co, ELKA. Tigerstedt 1952, liite 25. Yhdistelmä toiminimen liikevaihdon laadusta ja määrästä 1793-1899. Kahvia tuotiin tämän mukaan vuosina 1820-1822, 1825-1826, 1830-1832, 1849-1899.

⁶⁶⁵ [...] baten wir die H. P. & W. Malm Ihnen mitzuthellen dass unser Hofgerich kurz worher die confiscirten Guilbrandtsonschen 500 [lb] Caffée [...] 14./26.3.1825, Lang, Gothenburg, 51; ”In einem benachbarten Hafen soll eine bedeutende Confiscation von Colonial Waaren statt gefunden haben, worunter gewiss auch weil Caffée, der dann pr Auction zu so gewägen Preissen --geschlagen wird [...] so müssen wir Sie ersuchen unsre Ordre auf Caffée pr Captn Lithen gänzlich zu annulliren [...] 30.5./11.6.1830, Neuman Sohn & Co, Liverpool, B 59, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁶⁶ Ijas 2015; ”After Charter You have to proceed for Liverpool and aply to Mr. C. W. Neuman, who'll take the Deals & ship the Salt, also some Caffé & Sugar & Triflings for our own use which You'll lay in the Cabin and take the best care of it. What is mentioned in the bills of Lading You may also declare in Elsinore & our Custom house and the remainder please to call Your property & for ships use and look out for the best conservation in all events.” 16./28.6.1831, Cptn Runeberg, B 41, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁶⁷ [...] und ein Päckchen in Matten mit Adresse nach Hoya enthaltend 6 [lb] Thee; bey des befördern Sie gefälligst mit dem Einschlusen an die Herrn Amtmann Augspurg in Hoya bey erster Schiffs Gelegenheit [...] 19./31.7.1823, von Buttell & Carstens, Bremen, B 46, Hackman & Co, ELKA. Katso myös [...] worn 3/15ten dieses senden wir Ihnen hieby franco Fracht in Matten emballirt. [...] Ein Kistchen mit 4 [lispund] Thee. Die Sie gütigst nebst dem Einschlusse an die H Wm Ganslandt & Götze in Lübeck befördern auch die Fracht uns belasten [...] 8./20.4.1827, Bruun, Friedrichshamn, B 55, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁶⁸ ”Wenn Gelegenheit worfällt, so bitten auch die Kiste Thee aus Gotenburg [...] 7.8.1798, Clayhills Söhne, Louisa, B 8; [...] und bitten uns mit ihm folgende zum billigsten Preise zu senden: [...] 10 [lispund] guten schwarzen Thee circa 3 Ro pr [lispund] 4 do grünen do 5 Ro.” 4.8.1811, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 29, Hackman & Co, ELKA. Teetä on yleensä pidetty tyypillisenä 1700-luvun ylellisyystuotteena (ks. esim. Berg 2005, 21), mutta 1800-luvulle tultaessa se näyttää yleistyneen ja tulleen arkipäiväiseksi kulutushyödykkeeksi Viipurissa.

Posliiniastiat

Kahvia ja teetä nautittiin näille juomille varta vasten suunnitelluista ja valmistetuista astioista. Muodinmukaiset posliiniastiat olivat etenkin herrasväen naisten säädynmukaisen elämän tärkeitä osoittajia ja kulutuskohteita. Huolimatta siitä, pitääkö Veblenin esille tuomaa naisten keskinäistä seurustelua ”joutilaana” vai ei, ovat tutkijat yksimielisiä siitä, että sosiaalisten suhteiden ylläpito oli usein herrasväen naisten ajankäytössä merkittävässä osassa. Astiastoja ihailtiin ja vertailtiin teekutsuilla ja muodikkaiden astiastojen omistaminen oli tärkeä osa herrasväen kohteliaan seurustelun kulttuuria. Suuri ja muodinmukainen posliiniastiasto kertoi omistajansa mausta sekä hänen kyvystään käyttää oikein näitä eri tarkoituksiin valmistettuja astioita.⁶⁶⁹

Astiastoissa oli erilliset tee-, kahvi- ja kaakaokupit, salaatti- ja leipälautaset, liemikuhot ja kalavadit. Moniosaiset posliiniastiat kertoivat varallisuudesta mutta myös vilkkaasta seuraelämästä, jolloin oli varauduttu kestitsemään monikymmenpäinen vierasjoukko aseman mukaisella tavalla. Samoin astioiden monille eri ruokalajeille varatut lautaset kertovat kohteliaista ja sivistyneistä seurustelutavoista. Vähävaraisempien ei ollut mahdollista hankkia kaikille ruokalajeille omia astioitaan, eikä heillä ollut kykyä erottaa ruokalajeja ja niiden vaatimaa astia-arsenaalia samaan tapaan kuin herrasväen seurustelutapoihin lapsuudesta saakka kasvatetun Marie Hackmanin.

Jouluksi 1814 Marie Hackman oli päättänyt uusia koko serviisin. Niinpä hankintalistalle päätyi viidensadan ruplan arvoinen sinikuviainen posliiniastiasto, 125 ruplan arvoinen teeserviisi ja 230 ruplalla aterimia.⁶⁷⁰ Pietarilaiset posliiniesineet olivat todennäköisesti joko vuonna 1744 Oranienbaumiin perustetun keisarillisen posliinitehtaan valmistamia tai sitten ne oli valmistettu jossakin yksityisessä tehtaassa, joita 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa nousi Moskovan ja Pietarin lähistölle. Toisaalta myös englantilainen Wedgwoodin posliinitehdas vei säännöllisesti tuotteitaan Pietariin, joten kyseessä ovat saattaneet olla myös Iso-Britanniassa valmistetut astiat, joita voi hankkia Pietarin englantilaisilta kauppiailta. Myös Viipurissa myytiin posliiniastiastoja, joiden ”englantilaisuus” näyttää olleen erityinen myyntivaltti.⁶⁷¹

1800-luvulle tultaessa brittiläisen keskiluokan keskuuteen oli syntynyt oma, aristokraattisesta mausta poikkeava hyvän maun ja tyylikkyyden käsite. Uudentyyppiset, uusmuotiset ja uusin menetelmin valmistetut brittiläiset tuotteet koettiin haluttavimmiksi nousevan brittikeskiluokan keskuudessa. Näyttää siltä, että viipurilainen porvariseliitti halusi samaistua kulutusvalinnoillaan monissa tapauksissa saarivaltion porvaristoon. Esineiden hankkiminen Iso-Britanniasta oli helppoa, sillä puukauppa tarjosi hyvät kuljetusmahdollisuudet ja kontaktit, ja lisäksi sikäläisten kauppakumppanien maku ja tyyli olivat tulleet tutuiksi heidän vieraillessaan Viipurissa tai Hackmanin nuoremman polven opinto- ja liikematkoilla Iso-Britanniaan. Sen sijaan Hackmanit eivät näytä halunneen identifioitua saksalaiseen taustaansa näissä kulutusvalinnoissa, sillä he eivät suosineet saksalaisten Meissenin tai muiden sikäläisten tehtaiden valmistamia posliiniesineitä. Ehkä näiden 1700-luvulla hyvin suosittujen posliiniesineiden tyyli oli liian koreileva, ja 1800-luvun porvariseliitin maun mukaisia olivat yksinkertaisemmat brittiläiset esineet. Ne oli jo alun perin suunniteltu miellyttämään keskiluokkaista tai

⁶⁶⁹ Vickery 2009, 273; 1998, 169.

⁶⁷⁰ ”December 1814. Per Haushaltung. 1 Blaues Tisch Service 500 Ro, 1 Thee Service 125 Ro, 2 Gedecke Tischmesser 230 Ro.” Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁷¹ Agarkova 1994; *The Museum of the Imperial Porcelain Factory*; Berg 2005, 143; Munro 1997, 33. Wedgwoodista Venäjällä 11.11.1909, Åbo Underrättelser, no 307. Lehtiartikkelista käy ilmi, että Katarina II oli tilannut Wedgwoodilta 1 200 -osaisen astiaston, jonka kuvituksena oli maisemia Skottlannista; ”Till Salu The-serviser af engelskt porslin och fajanser...” 15.9.1857, Wiborg, no 72.

-säättyistä makua. Henkilökohtainen maku yhdistettynä saatavuuteen on mitä todennäköisimmin syynä siihen, että Iso-Britanniasta tuotiin posliiniesineitä sen sijaan, että olisi käännytty saksalaisten tehtaiden puoleen, huolimatta yhteisestä kielestä ja kulttuuritaustasta.⁶⁷²

Vuonna 1818 kapteeni Thomas Taylorin Englannista mukanaan tuoma posliinias-tialasti kertoo omalta osaltaan siitä, millaisia posliiniesineitä Viipurissa oli saatavil-la. Elokuussa 1818 yleiseltä tavaratilitä (*General Waaren Conto*) nostettiin 320 ruplaa posliinilastin lunastamiseksi. Tältä tililtä maksettiin yleensä tavaroita, jotka oli tarkoi-tettu eteenpäin myytäväksi mutta joita toisinaan saatettiin ottaa myös omaan käyttöön. Taylorin lasti piti sisällään kaksi sinikuvioista teeastias-tia, yhden kullatun astian, kak-si mustakuvioista ”pikkulasten” (amoriiniin) kuvilla varustettua teeastias-tia, kuusi ki-vitavarasta valmistettua figuuria, kaksi emalikoristeltua teeastias-tia ja niihin sopivan kahvipannun, kymmenen sinivalkeista kultakoristeista figuuria, neljätoista posliini-koiraa sekä 14½ tusinaa matalia ja syviä lautasia.⁶⁷³ Sen sijaan omaan käyttöön tuli var-muudella vuonna 1819 Liverpoolista Leighiltä tilattu posliiniasiasto, johon kuului 24 paria lautasia, kaksi teekannua, kaksi kermanekkaa ja yksi pillkumi.⁶⁷⁴ Vuosien myötä Marie Hackmanin posliinikaappia koristivat erikokoiset ja -muotoiset matalat ja sy-vät lautaset, paistilautaset, keittoterriinit ja kastikekulhot kauhanpidikkeineen. Siispä Amanda Vickeryn näkemys siitä, että säätyläistö tyytyi käyttämään samaa astias-tia liki koko elämänsä, ei Marie Hackmanin kohdalla pidä paikkaansa.⁶⁷⁵

Yllä oleva tilaus osoittaa, että posliiniasiastoita hankittiin vähitellen yhä spesifimpiin tarkoituksiin. Tilauksissa astioiden kuviointi ja valmistaja oli aina vain tarkemmin ni-metty. Viinitilauksen yhteydessä mainittiin, että miesten ekspertiisi juomien suhteen on katsottu olleen herrasväen kuluttajuudelle tyypillinen ominaisuus ja sukupuolittava tekijä.⁶⁷⁶ Samaan tapaan voi todeta, että naisten oli tunnettava ja osattava erottaa käyt-tötarkoituksensa mukaan erilaiset posliiniesineet. Valmistajan nimellä oli merkitystä vuonna 1815, kun Marie Hackman tilautti rikkoutuneen keittoterriinin tilalle uusia. Hän ohjeisti, että tilattavien astioiden tulisi olla ”kuningattaren patentilla parasta sinis-tä [...] samaa kuviota ohessa seuraava kuvion mukaisesti, mutta sinisen värin tulee olla eläväisempi”. Samassa tilauksessa oli mainittu myös Wedgwoodin tehtaan valmistama

⁶⁷² Vickery 2009, 20; Berg 2005, 44, 126-152, 196; Vickery 1998, 169. Vickeryn mukaan Englannin maalaissäätyläistö ei jäljitellyt Lontoon aristokratiaa posliiniasiastoillaan, vaan pikemminkin ylpeili vaatimattomuudellaan tyytyessään vanhoihin ja vaatimattomiin astias-tioihin. Bergin mukaan brittikeskiluokka halusi erottautua hankkimalla kotimaisia esineitä sen sijaan, että olisi jäljitellyt ylempisäätymiä hankkimalla näiden suosimia ranskalaisia, vanhaa ylellisyyttä huokuvia, esineitä. Berg huomauttaa, että vaikka vaikutteita otettiin toisilta keskiluokkaisilta sekä aikakauden julkisuuden henkilöiltä, mutta samalla yksilölliset ja persoonalliset kulutusvalinnat olivat mahdollisia.

⁶⁷³ August 1818. Per General Waaren Conto. An Captn Thomas Taylor. [...] 2 Blue printed Tea Services, 1 new gold Lustre, 2 Tea Services black Infants, 3 Stone China [...] embossed figures, [...], 2 Tea services enameld clourd Cons, 1 Vawe Coffee Pot to match, 4 Lustre [...] blue ground white figures, 6 Do Do Do, 8 Do with colored Dogs, 6 Do Do, [...] 14½ Dozen plates and Soups [...] 320 Ro." G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁷⁴ "September 1819. Per 4 Debitores. An J. Leigh & Co in Liverpool. [...] Per Graf v. Steinheil in Helsingfors 12 silbern plattirte Armkäufer [...] 1103,61. Per J.F. Hackman Fr Wwe 1 Kiste enthaltend 1 China Thee Service bestehend in 24 Paar Tassen, 2 Theekannen, 2 Schmantkannen & 1 Spülkumm [...] 136,39" G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁷⁵ "[...] Moreover You may ship for our account Earthen Ware of first quality & newest fashion as specification on the foot [...] 320 Dozen Table plates 10 Inches. 80 Dozen Supper do 9 Inches. 10 Dozen Twiffler do 8 Inches. 5 Dozen Muffin do 7 Inches. 5 Dozen Oval Baking Dishes 12 Incehs. 5 Dozen do do 14 Inches. 425 Dozen. Transp. [sivu vaihtuu] 5 Dozen flat oval Dishes 12 Inches. 10 do 16 Inches. 5 do 20 Inches. 5 Dozen Couvert Disches 11 Inches. 5 Dozen do do 12 Inches. 5 Dozen Disches to roast Feef 16 Inches. 2 Dozen do round 16 Inches. 3 Dozen do do 18 Inches. 1 Dozen very large Soup Turrins. 3 Dozen middling do. 1 Dozen smaller do but noe of the very smallest [kolme viimeisintä] with Supporters. 3 Dozen Sauciers middling. 2 Dozen do larger [kaksi viimeisintä] covered & with Supporters. 3 Dozen Salad Dishes, larger. 2 Dozen do do middling." 25.11.1821, Jones Sr, Liverpool, B 42, Hackman & Co, ELKA. Näin suuri tilaus todennäköisesti tuli osittain myytäväksi eteen päin. "[...] H. Jones haben wir für Fayance das geboten was er forderte, und für Fracht & Kosten bewilligten wir ihm 15 % von Werthe die er uns als Rabatt anbot und reichen diese nicht zu, so können wir es nicht halfen denn mehr dürfen wir nicht anlegen wenn diese Waare in Parthien verkaufbar seyn soll.[...]" 261/4,2.1821, J.F. Hackman jr, Liverpool, B 42, Hackman & Co, ELKA; Vickery 1998, 169.

⁶⁷⁶ Veblen 2011 [1899], 20.

musta teekannu. Wedgwood oli kuuluisa mustista basaltista valmistetuista teeastioistaan. Koska tämän tehtaan oli lupa käyttää astioistaan nimitystä ”*Queens ware*”, olivat Marie Hackmanin tilaamat sinikuvioiset lautasetkin mitä ilmeisimmin tämän vuonna 1759 aloittaneen tehtaan tuotteita. Wedgwoodin astioita pidettiin hyvän maun mukaisina, tyylikkäänä mutta ei liian pröystäilevinä. Wedgwoodin tuotteet eivät kilpailleet hinnalla eivätkä ne olleet kaikkein edullisimpia posliiniasiotoita. Suhteellisen korkea hinta teki Wedgwoodin tuotteista haluttuja, sillä niitä hankkiva saattoi mieltää kuuluvansa siihen aatelisten ja varakkaiden joukkoon, joka ensimmäisenä oli alkanut suosia Josiah Wedgwoodin posliiniasiotoita. Lisäksi Wedgwoodilla oli hyvät jakelukanavat niihin satamakaupunkeihin, joissa Hackmanin laivat pysähtyivät.⁶⁷⁷

1830-luvulla teollistumisen ja tavaroiden saatavuuden myötä kuluttamisessa näyttää tapahtuneen muutos. Tavaramerkit lisääntyvät ja merkkien myötä Thorstein Veblenin teoria kerskakuluttamisesta eli oman aseman korostamisesta tietyntyyppisten ja -merkkisten tavaroiden avulla korostuu. Toisaalta Pierre Bourdieun korostamat taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma tulivat entistä merkittävämmiksi, kun tavaroiden määrä moninkertaistui. Myös hyvä maku määrittyi saatavilla olevien tavaroiden perusteella. Aiemmin oli riittänyt, että tilaukseen liitti maininnan parhaasta saatavilla olevasta tuotteesta. Nyt piti tietää tuotteen merkki, ja mieluiten vielä sitä myyvän liikkeen osoite. Tässä tiedon ja tavaroiden välittämisen prosessissa oli suuri hyöty saman elämäntavan, bourdieulaisittain habituksen, jakavista tuttavista. Varakkaat kauppiaat, niin Viipurissa kuin Englannin satamakaupungeissa, jakoivat yhteisen käsityksen siitä, minkä merkkiset tuotteet olivat ostamisen arvoisia.⁶⁷⁸

Hopeaesineet

Hopeiset aterimet kuuluivat oleellisena osana aateli- ja porvarisperheen ruokapöytään. Ne olivat posliiniasioiden ohella tärkeitä asemanmukaisuuden ja seurustelukulttuurin osoittajia. Ruotsin 1700-luvun ylhäisaatelistoa tutkinut Johanna Ilmakunnas sekä ruotsalaiseliittiä 1700-luvun Ranskassa tutkinut Charlotta Wolff ovat todenneet, että erityisesti pöytähopeat vaakunoineen olivat aatelistolle vallan, statuksen ja henkilökohtaisen arvon mittareita ja osoittimia.⁶⁷⁹ Hopeaesineillä oli samankaltaisia merkityksiä myös kauppiassäädylle. Hopea-aterimiin kaiverrettiin joko I & H Ignatius & Hackmania merkitsemään tai pelkkä H-kirjain.⁶⁸⁰

Tigerstedtin käyttämässä Johan Friedrich Hackmanin perukirjassa vuodelta 1808 hopeita löytyi noin 30 kiloa (*56 Pfund 10½ Loth*).⁶⁸¹ Osa tästä hopeamäärästä muodostui vuonna 1803 Tukholmasta tilatusta hopeasta, jonka rahallinen arvo oli miltei 165 ruplaa.⁶⁸² Myös seuraavana vuonna Hackmanit tekivät suuren hopeatilauksen Tukholmaan. Tämä tilaus osoittaa, millaisia toiveita hopeaesineille esitettiin sekä mitä naisten suosimilta esineiltä odotettiin. Hopeaesineiden haluttiin olevan uusinta muotia ja makua. Naisten toilettipöydälle tarkoitettujen kynttilänjalkojen tuli olla keveitä ja uusimman maun mukaisia. Ylipäänsä keveys, muodikkaus, usin maku ja moderni tyy-

⁶⁷⁷ "Last year I got from Capt'n Jn Armes a Table Service (Queens Patens best blue) of which the Soup Turrien was broken, please to send me by the first ship Three Turriens Two Dozen of Soup Plates Two Dozen of Table Plates of the same Patent and after the inclosed Design, the blue colour must be more lively, so as in the small line under the design, [...] 3 Tea Pots of black Wedgwood not too small." 13./25.2.1815 Oxley, English & Oxley Lynn Rs, B 32, Hackman & Co, ELKA; McKendrick 1982, 100-145.

⁶⁷⁸ Bourdieu 2007 [1979], 231; Veblen 2011 (1899), 20.

⁶⁷⁹ Ilmakunnas 2009, 209; Vickery 2009, 212, 228; Berg 2005, 154.

⁶⁸⁰ "Nota über folgendes Silberzeug [...] Löffel gezeichnet I&H. 1 duzend Thee Löffler gezeichnet H." 8.5.1804, Setterwall, Stockholm, B 21, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁸¹ Tigerstedt 1940, 170-171.

⁶⁸² "Merz 1803. Silberzeug won Lang aus Stockholm durch Bruun & Co 164,48." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

li miellyttivät Hackmaneita.⁶⁸³ Kauppiaalle sovelias tyyli oli kepeä, ei liian työstetty tai koristeellinen. Hopeatilaus osoitettiin tukholmalaiselle hopeasepälle nimeltä Zethelius (Zettelius), joka oli aikakauden johtavia kultaseppiä.⁶⁸⁴

Zetheliukselta tilattiin muun muassa naisten hopeinen ”toilette”, eli toisin sanoen peilipöydälle aseteltavat hopeinen hiusharja, peili sekä puuterin ynnä muiden kaunistautumisessa käytettävien aineiden säilyttämiseen tarkoitettuja rasioita. Johanna Ilmakunnas on havainnut, että ylhäisaatelille hopeiset toilettiesineet toimivat sosiaalisina markköreinä, joiden avulla aatelisnainen saattoi osoittaa asemaansa.⁶⁸⁵ Nämä arjen pienet ylellisyyssesineet toimivat samanlaisena asemana ja varallisuuden osoittajana myös kauppiaan rouvalle, jonka huoliteltu ulkoasu viesti asemanmukaisuudesta ja vakavaraisuudesta. Erityisen tärkeitä toilettiesineet olivat avioituneille rouville, sillä hiljakkoin avioitunut Marie Hackman näyttää tilanneen itselleen sellaiset heti, kun rahavarat sen sallivat.

Tukholmalaisiin hopeaesineisiin oli päädytty ehkä siitä syystä, että tukholmalainen muoti oli mannermaisempaa kuin slaavilaisesta tyylistä ammentava pietarilainen. Todennäköisimmin kyse oli kuitenkin siitä, että Napoleonin sotien takia valuuttaa ei pystytty siirtämään Tukholmasta Viipuriin. Raha oli käytettävä Tukholmassa, jossa sillä oli parasta hankkia arvoesineitä. Tästä näkökulmasta katsottuna hopeaesineiden hankkiminen ei ollut vain kuluttamista, se oli myös pääoman tallettamista, kartuttamista ja sen muuttamista käteistä rahaa varmempaan muotoon. Kuluttamista tutkittaessa on otettava huomioon, että kaikki rahan kuluttaminen ei välttämättä ole tavaroiden hankkimista käyttöä varten. Osa hankinnoista voidaan tehdä muista syistä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö sijoitusesineet voisi samalla toimia asemaa osoittavina kulutusesineinä. Muodin muututtua hopeaesineet voitiin sulattaa ja valaa uudelleen, jolloin ne saivat uuden, muodikkaamman ulkomuodon. Muodinmukaisuus lisäsi esineiden symbolista ja rahallista arvoa.

Suuresta symbolisesta arvostaan huolimatta hopeaesineiden hankkiminen ei koskaan muodostanut suurta eriteltyä summaa tilikirjoissa.⁶⁸⁶ Kultraesineitä ei hankittu

⁶⁸³ ”Nota über folgendes Silberzeug 1 Washbecken nebst eine G--Kanne. 2 Dosen. 2 Leuchter auf einer Damens Toilette zu stellen, alles noch dem neuesten Geschmacke aber möglichst leicht. 2 Dutzend Ess. Löffel gezeichnet I&H. 1 duzend Thee Löffler gezeichnet H. 1 Thee Kanne. 1 Schmand Kanne. Für eine Gesellsaft won 8 bis 10 Persohnen. 1 kleine Mashin mit Spiritus oder Rosen Wasser daraus zu --hern. 1 Thee Brett, wiereckigt, rund oder oval wie die Mode ist nicht über eine schwedische Elle lang. 1 do do oder praesentir Teller ungefehr halb so groß, alles noch dem neuesten Geschmack aber leicht.” 8.5.1804, Setterwall, Stockholm, B 21; ”Wir sind mit allem sehr zufrieden, nur das große Ihr (?) bratt hatte leichten seyn kennen, Vergeigen Sie uns die Gefälligkeit annoch für uns bey dem Herrn Zettelius zu bestellen, und so bald als möglich mit der Winter Bahn zu senden. 1 Silberne The Mashine won 1 à 1½ Farnn Inhalts und etwa 5 [lispund] schwer. 6 Stück silberne Leuchter won 32 à 40 Loth das Stück, dünn gearbeitet. Silber wergedelt Desert Messer zu den im worigen Jahre erhaltenen Desert Gabeln, passend, und übrigens alles bestens und Modern gearbeitet.” 13.11.1804, Setterwall, Stockholm, B 22; ”Wir danken Ihnen ergebenst für gegebene Nachricht wegen der silbernen Vase, wegen welcher wir die Ehre haben werden Ihnen nechstens unser Best meinte Meinung mitzutheilen. Für Besorgung und Übersendung der Zwey silbernen Uhren, danken wir ergebenst, und haben Ihnen dafür laut Rechnung gutgeschrieben.” 5.11.1805, Setterwall, Stockholm, B 24, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁸⁴ ”[...] bey dem Herrn Zettelius zu bestellen [...]” 13.11.1804, Setterwall, Stockholm, B 24, Hackman & Co, ELKA. Zetheliuksesta katso Falck 1973. Kts. Wikipedia-artikkelit *Adolf Zethelius*; *Pehr Zethelius*. Pehr Zetheliuksella oli kolme lasta, joista kaksi poikaa jatkoi isänsä ammatissa. Tytär Margaretha Nylander oli tunnettu keittokirjailija, jonka keittokirjoja oli saatavilla myös Viipurissa, kuten aiemmin havaittiin. Pehr Zetheliusta pidetään kustaviaanien tyylin pioneerinia hopeasepätöiden alalla. Poika Adolf Zethelius suosi klassista empiretyyliä ja hänen ”*Götiska silverservisen*” kuuluu Tukholman kuninkaalliseen hopeaesineistöön. Tämän esineistön gööttiläisen tyylin on katsottu luoneen ja kuvastaneen kansallista identiteettiä Ruotsissa. Lindberg 2002, 7-16.

⁶⁸⁵ Ilmakunnas 2009, 291.

⁶⁸⁶ ”Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] Arbeitslohn für 1½ Dtz silberne Löffler 1,50 Ro.” July 1800; ”An Sterbhaus von J. F. Laube [...] won Lotschnick Spiridon für -- ihm verkauftes 5 [lispund] 2 Loth alter Silber à 80 co won der. seel. Maria Haveman 129,60 Ro.” August 1800; ”Haushaltungs Unkosten Conto [...] an Dem. Lehman für aus Petb. gebrachtes [...] 2 versilberte Urn u 2 pr Leuchter 80 Ro. 1 pr platirte Salz Fässer 2,60 Ro.” August 1801; ”Haushaltungs unkosten Conto [...] won Joh. Zagel junr. in St. Petbg folgendes, als 1 vergoldeter Rahmen mit Emballage 2,50 Ro. [...] 1 pr engl. Silberne k-- schnallen 4 Ro & Fuhrlohn 4,70.” Oct. 1801, G 1 XV; ”Silberzeug won Lang aus Stockholm durch Bruun & Co 164,48.” Merz 1802, G 5 V; ”Per Haushaltung [...] An Haupt Haltung [...] 1 Silb. Speil P-- an die Landshöfdingen geschenckt 126,94 Ro.” Dec. 1813; ”An Haupt Handlung laut Cassa Buch [...] auf einen Brodkorb & Fischlöffler won Silber zugegeben 201,49 Ro.” Sept. 1814; ”An J. Leigh &

juuri lainkaan, lukuun ottamatta muutamia koruja.⁶⁸⁷ On mahdollista, ja siihen myös tilikirjojen merkintä elokuulta 1800 viittaa,⁶⁸⁸ että hopeaa perittiin ja lunastettiin suvun sisällä. Tällöin merkintöjä tilikirjoissa ei ole samaan tapaan, kuin jos hopea olisi hankittu suoraan hopeasepiltä. Hopeastoja on hyvin vähän verrattuna siihen hopeamäärään, joka perukirjassa luetellaan. Kun vertaa omaan käyttöön tulevien hopeastojen määrää maaherralle lahjaksi jouluna 1813 hankittuun hopeaan⁶⁸⁹ voi päätellä, että kaikki omaan käyttöön tullut hopea ei löydy tileistä. Maaherralle oli varaa hankkia miltei 130 ruplan arvoinen joululahja, joten tuskin omaan käyttöön hankittu hopea olisi ollut vähäisempää, vaikka sitä ei tileistä löydykään. Lahja on tietenkin ollut mahdollisimman näyttävä – sillä on osoitettu lahjan antajan varallisuutta ja asemaa – mutta tuskin sen arvo olisi ylittänyt omaan käyttöön hankitun vastaavan tavararvon. Kuitenkaan tileissä ei ole kuin muutamia merkintöjä vastaavista hopeahankinnoista.

Co in Liverpool [...] Per Graf v. Steinheil in Helsingfors 12 silbern plattirte Armekauffer, 6 Arme dazu, 2 Kisten, Assurance & Ce. Provision 1103,61 Ro." Sept. 1819, G 20 V; "Per J. F. Hackmans Wwe [...] auf 6 alte gegen 4 neue silberne Leuchter zu 20 Ro." Nov. 1823, G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁸⁷ Ainoat selvästi kultaiset esineet ovat marraskuussa 1823 hankittu kultakello vitjoieneen, joka maksoi 520 Ro. "Per J. F. Hackmans Wwe [...] an Fedor Iwan. zum Geschenk an seine Braut eine goldene Uhr 300 Ro eine goldene Kette 220 Ro." Nov. 1823, G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁸⁸ "An Sterbhaus von J. F. Laube [...] won Lotshnick Spiridon für -- ihm verkaufte 5 [lispund] 2 Loth alter Silber à 80 co won der. seel. Maria Haveman 129,60 Ro.", August 1800, G 1 XV, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁸⁹ "Per Haushaltung [...] An Haupt Haltung [...] 1 Silb. Speil P--- an die Landshöfdingen geschendet 126,94 Ro." Dec. 1813, G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁹⁰ "Nochmals unsern besten dank für das gesandte Silberzeug und die Uhr." 10.3.1803, Lang, St. Petersburg, B 17; "Erkundigen Sie Sich doch, wir bitten was bey einem der dortigen guten Uhrmacher; eine silberne sowohl als eine goldene Tertian Uhr kostet?" 4.9.1803, Setterwall, Stockholm, B 19; "Auch nehmen wir uns die Freyheit Sie zu bitten; das auf einliegender Nota werzeichnet Silberzeug bey dem Herrn Zettelius zu bestellen; uns an uns, so bald es fertig ist, auf den gewöhnlichen Weg über Louisa, address der Herrn Unonius & Sohn, oder wenn dahie nicht gleich Schiffs Gelegenheit wäre, über Helsingfors zur Beförderung an dieselben, abzurichten. Wir wünshen zwar alles so bald es nur möglichst ist, zu bekommen, aber besonders ist uns an denen Sachen gelegen die zu dder Damen Toilette gehören. Wir bitten daher solche zuerst zu bestellen möglichste Eile - jedoch unbestadet der säubern Arbet an selbige zu empfehle, und da Absendung gleich worz--men, ohne auf das übrige zu warten. Bey dieser Gelegenheit hoffen wir denn a--gewiss die silberne Tertian Uhre zu erhalten, wegen welcher wir won unsern Herrn Kriegs Gouverneur, der sie zum Militairischen Geräuch haben will, sehr offgefragt werden, und der sogar neulich sagte, er habe gehört, dass solche bey einem dortigen Uhrmacher Andr. Lundstedt der sie am besten mache, immer fertig zu haben wären." 8.5.1804, Setterwall, Stockholm, B 21; "Ergeigen Sie uns die Gefälligkeit annoch für uns bey dem Herrn Zettelius zu bestellen, und so bald als möglich mit der Winter Bahn zu senden. 1 Silberne The Mashine won 1 à 1½ Famn Inhalts und etwa 5 [lb] shwer. 6 stück silberne Leuchter

Hopeaesineitä salakuljetettiin tai tuotiin laillisesti Englannista samoissa kuormissa posliiniesineiden kanssa, tai hankintasuunta oli Tukholman ohella Pietari tai sitten esineitä saatettiin ostaa huutokaupasta tai jostain paikallisilta tahoilta. Hopeaostoksista on vain muutamia merkintöjä kirjeissä.⁶⁹⁰ Hopeaesineitä ostettaessa luotettiin ystävien makuun, kuten myös muita ylellisyysesineiksi luokiteltavia tavaroita hankittaessa. Luotetut ystävät tiesivät, mikä miellytti Marie Hackmania, joten ohjeeksi riitti vain maininta esineiden muodikkuudesta ja eleganttiudesta. Toisaalta myös naapureiden makua jäljiteltiin ja seurattiin hopeaesineitä hankittaessa.⁶⁹¹ Tällöin ei ollut vaarana, että olisi ylitetty sopivaisuuden raja ja siirrytty liian pröystäilevään kerskakuluttamiseen. Ystävät myös toimivat linkkinä Viipurin ja Pietarin välillä tuoden tuulahduksen Pietarin seurapiireistä provinsiaaliseen Viipuriin. Etenkin kauppias Berg, joka oli kotoisin Viipurista, näyttää olleen Marie Hackmanin uskottu hopeaostoksilla Pietarissa.⁶⁹²

won 32 à 40 Loth das Stück, dunn gearbeitet. Silber wergeldet Desert Messer zu den im worigen Jahre erhaltenen Deser Gabeln, passend, und ubrigens alles bestens und Modern gearbeitet." 13.11.1804, Setterwall, Stockholm, B 22; "Wir danken Ihnen ergebenst für gegebene Nachricht wegen der silbernen Vase, wegen welcher wir die Ehre haben werden Ihnen nechstens unsern Best mente Meinung mitzuthelien. Für besorgung und Übersendung der Zwey silbernen Uhren, danken wir ergebenst, und haben Ihnen dafür laut Rechnung gutgeschrieben." 5.11.1805, Setterwall, Stockholm, B 24; "Herr Berg wird mich sehr werpflichten wenn er in den Silber Buden für mich einen runden silbernen in wendig wergoldeten Spül kumz an Gewicht 1 [lispund] 5½ Loth kauft und mit erster Gelegenheit hieher sendet; ich wünschte daßer gerade so wäre wie der den H. Heyno neulich erhalten. DO. [MH]" 13.12.1813, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 30; "Ich habe das gütigst besorgte silberne Geschirr richtig erhalten und danke Ihnen dafür sehr, nehmen mir aber schon eider die Freyheit Sie mit meinem bitten zu incommofiren." 6.1.1814, Berg, St. Petersburg, B 31; "Mein braucht nämlich: 6 Stück silber plattirte Armleuchter aud denen dir Armen heraus zu nehmen sind. 6 Stück do Tischleuchter nach der neusten Mode und aufrichtig schön plattirt, großund élégant und alle 12 mit einander accordirend." 4.7.1819, Leigh & Co, Liverpool, B 37; "[...] 2½ dutz. allerbeste Tisch Meßer ohne Gabeln mit Silber gut plattirten Griffen 2½ dutzend Tisch Meser mit Gabeln à circa 20 s pr dutz." 16.2.1821, Leigh & Co, Liverpool, B 41; "We are in want of a larger silver plated Tea-Machine for to prepare the Tea or to hold the water bubbling in it for eight or twelve folks, tob e of newest modern fashion and durable made & plated; if You can get such a one at £ 15 or cheaper You'll highly oblige us to forward it by a cautions master who has been here before and knows the way to hand it to our clark at Drangsound without mentioning in the custom house." 18.1.1824, Garbutt, Hull, B 47, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁹⁰ "Herr Berg wird mich sehr werpflichten wenn er in den Silber Buden für mich einen runden silbernen in wendig wergoldeten Spül kumz an Gewicht 1 [lb] 5 ½ Loth kauft und mit erster Gelegenheti hieher sendet; ich wünschte daßer gerade so wäre der den H. Heyno neulich erhalten. MH." 13.12.1813, Clementz & Berg, St. Petersburg, B 31, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁹² *Ibid*; "Ich habe das gütigst besorgte silberne Geschirr richtig erhalten und danke Ihnen dafür sehr [...]" 6.1.1814, Berg, St. Petersburg, B 31, Hackman & Co, ELKA.

”Olisipa minulla nyt se kangas ja höyhenet.” Ulkoasu aseman osoittajana

Vaatteet

*Vaimoni on epätavallisen sopuisa niistä lähetetyistä kangaspakoista.
Hän kiittää Teitä ja Madame Sieversä maustanne!
Mutta hän on riittävän röyhkeä häiritäkseen jälleen teitä.
Minä myötäilen häntä, mutta mitä muuta voisin tehdä?
Minulla on ristini ja se pitää kantaa. Hän haluaa edelleen – ei mitään
pikkutavaroita vaan 1) Linoa kokeeksi olisi edelleen tervetullutta.
Se on tarkoitettu naisten vaatteisiin. 2) 14 kyynärää valkoista
tavallista Atlasta. 1 pari silkkiä pitkiä naisten hansikkaita.
3) yksi vihreä Guirlande, ilman kukkia, tammenlehvistä,
persikoista tai muista lehdistä, niin kuin muoti on.⁶⁹³*

Marie Hackman seurasi pukeutumismuotia jopa lapsivuoteeltaan, kuten yllä oleva kirje osoittaa. Esikoispojan ristiäisissä oli oltava parasta yllä ja koti koristeltuna muodikkain köynnöksin. Muotia on tutkittu historiantutkimuksen piirissä perinteisesti tyyliuun-tien kautta, mutta uusin tutkimus on lähestynyt aihetta identiteetin ja sosiaalisen aseman osoittamisen kautta. Lisäksi muotivaatteiden valmistus ja siihen kytkeytyvä kuluttaminen on saanut jalansijaa tutkimuksessa. Viimeisimmistä muotiin keskittyneissä historiantutkimuksissa on hyödynnetty Pierre Bourdieun pääomaan ja makuun liittyviä teorisointeja sekä kytkeyty vaatteet sukupuolihistorialliseen tutkimusotteeseen.⁶⁹⁴

Pukeutuminen oli yksi tärkeimmistä aseman osoittamisen keinoista. Miesten virkapuvut sekä naisten sosiaalisen aseman ilmaisevat puvut toimivat erottavina ja asemaa korostavina näkyvinä tekijöinä. Lisäksi vaatteilla ja asusteilla yksilö saattoi luoda oman, usein symbolisen tilansa ja vaatteet toimivat sosiaalisen erottautumisen välineinä. Toisaalta muodin seuraaminen oli yksi keskeisiä jäljittelevän kuluttamisen keinoja.⁶⁹⁵

Niin kirjeet kuin tilikirjat osoittavat Marie Hackmanin kyvykkyyden käyttää rahaa muodikkaisiin ja kalliisiin vaatteisiin. Tileissä on lukuisia mainintoja kankaisista mutta myös Marie Hackmanin omaan käyttöön tulleista vaatekappaleista. Esi-merkiksi maaliskuussa 1813 hän maksoi 150 ruplaa päällysviitasta. Samoin muutama vuotta aiemmin hankitun käsilaukun voi olettaa tulleen Marie Hackmanin käyttöön.⁶⁹⁶ Nämä maininnat kertovat aikaansa seuraavasta naisesta, jonka vaatetukseen kuuluivat viimeisimmän muodin mukaiset asusteet. Ei riittänyt, että Marie Hackmanin

⁶⁹³ "Meine Frau ist mit dem gesandten Stück Zeuge außerordentlich zu frieden. Sie rühmt Ihnen und der Madame Sievers ihren Geschmack! Aber sie ist auch ausbeschrieben genug, und Ihnen gleich wieder incommodiren zu wollen. Ich gehe zwar ungern daran aber was soll ich machen? Ich gehe zwar ungern daran aber was soll ich machen? Ich habe einmal das Kreuz, und muss es also tragen. [...] Sie verlangt wieder, - nicht eine Kleinigkeit sondern 1) Lino nach einl. Probe so weil als zu einem wollkommenen Damens Kleide erforderlich ist. 1 Paar weiße seidene lange Damens Handschue. 2) 14 ars. weißen Ordinarien Atlaß. 3) einen grüne Guirlande, ohne Blumen, won Eichen, Pfirschen oder andere Laub, wie es jez Mode ist." 29.10.1801, Zigel, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁹⁴ Katso esim. Simonton 2015, 19–38; Haru Crowston 2013; Vainio-Korhonen 1998, 52–111, 170–187.

⁶⁹⁵ Kirjallisuudesta katso Engelhardt Mathiassen et al., 2014, Literature; Haru Crowston 2013, 101, 110–111; Ilmakunnas 2009, 185; Wirlander 1974, 43–52.

⁶⁹⁶ "Schue, Ridiculo &ce 52,90." May 1810; "Per Haushaltung [...] eine Saloppe für Madame Hackman 150 Ro." Merz 1813, Privat memorial 1808–1815, Hackman & Co, ELKA.

käsivarrella olisi roikkunut mikä tahansa pussukka, vaan sen tuli olla retikyyli eli *ridicule* tai *reticule*, aikakauden muodinmukaisin asuste. Näitä vaatemenoja havainnollistamaan on koottu oheinen asetelma, jossa on huomioitu kankaat, vaatteet, kengät ja räätälien ja suutarien palkkiot.⁶⁹⁷

	1809	1814	1819	1825
ruplaa	408,09	1254,60	1172,80	87,50

Kuten ruokamenotkin, vaatetusmenot olivat suurimmat poikien ollessa teini-ikäisiä. Sen sijaan ikääntyvän Marie Hackmanin vaatetusmenot olivat mitättömät. Summan pienuutta selittää osaltaan se, että kirjanpidosta huolehtinut J. F. Hackman nuorempi ei vaivautunut erittelemään äitinsä menoja, vaan merkitsi vain kuukausittaisen summan, jonka äiti oli kauppahuoneen kassasta nostanut. Vajaa 90 ruplan summa lienee siten sisältänyt palvelusväen ja Carl-veljen vaatetarpeet. Vaatteisiin kulutettua summaa voi verrata muihin, likimain samansuuruisiin kulutuskategorioihin. Esimerkiksi vuonna 1809 lähimain samassa määrin kuin vaatteisiin kulutettiin Fritzin koulutukseen tai Pietarin matkaan. Vuonna 1814, kun vaatteisiin kulutettu summa oli suurimmillaan, lähimmät kulutustavaroiden tai -palveluiden ryhmät olivat alkoholi ja kotiopettajan palkka, joka tosin jäi useita satoja ruplia pienemmäksi kuin vaatetusmenot. Vuonna 1819 vaatteita lähimmät menoryhmät olivat sekalaiset ostokset ulkomailta sekä Carlin koulutus. Viimeisimpänä tarkasteluvuonna vaatekulut ovat samantapainen pieni vuosittainen menoerä kuten esimerkiksi nuohoojan maksut tai vuoden aikana hankitut omenat tai kalat.⁶⁹⁸ Tilikirjojen tarkastelu näyttää, että vaatteisiin ei käytetty suhteettoman suuria summia. Esimerkiksi alkoholiin käytettiin vuosittain huomattavasti enemmän rahaa ja hevosiinkin jonkin verran enemmän. Lisäksi vaatemenot olivat satunnaisempia kuin esimerkiksi alkoholihankinnat tai hevosiin liittyvä kuluttaminen. Vaatemenojen merkittävyttä voi verrata poikien koulutukseen käytettyihin rahoihin, sillä niinä tarkasteluvuosina, kun pojat olivat kouluiässä, käytettiin heidän kouluttamiseensa likimain yhtä paljon kuin vaatteisiin.⁶⁹⁹ Tilikirjojen perusteella voisi siis päätellä, että vaatteet eivät olleet kaikkein tärkein aseman osoittamisen keino Marie Hackmanin elämässä eikä hän perustanut identiteettiään yksinomaan ulkoasulleen. Tämä on kuitenkin harhaanjohtava päätelmä, sillä kirjeet paljastavat ulkoasun tärkeyden Marie Hackmanille, kuten jo yllä siteerattu kirjekatkkelma antaa aavistaa.

1700-luvulla Euroopan muotia oli hallinnut Ranska. Se ei koskaan ollut viipurilaisille ensisijainen kauppakumppani, joten sikäläistä muotia ei seurattu samalla innostuksella kuin englantilaista ja saksalaista. 1800-luvun alussa Euroopassa tuli englantilaisen mallisaatelin innoittamana muotiin englantilainen elämäntyyli, jossa oleellisessa osassa oli aktiivinen ulkoilmaelämä ratsastusretkineen.⁷⁰⁰ Tämä elämäntapa ja sen vaatima vaatetus tuntui sopivan Marie Hackmanin elämään paremmin kuin hyvin.

Johan Friedrich Hackman sai toimia välikätenä muodinmukaisten asusteiden hankimisessa. Toisinaan menestys tässä tehtävässä oli heikko. Kesällä 1800 Johan Friedrich

⁶⁹⁷ Privat memorial 1808-1815; G 5 V, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁹⁸ Vuosi 1809: Kotiopettaja ja Fritzin koulutus 501,35 ruplaa, Pietarinmatka 208,89 ruplaa; Vuosi 1814 Alkoholi 1601,76 ruplaa, kotiopettajan palkka 800 ruplaa. Privat memorial 1808-1815; Vuosi 1819: Sekalaiset ostokset ulkomailta 1156,06 ruplaa, Carlin koulutus ja asuminen Pietarissa 1042,00 ruplaa. G 5 V; Vuosi 1825: Kalat 89 ruplaa, nuohooja 80,48 ruplaa, omenat 62 ruplaa, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁶⁹⁹ Vrt. Liite 6. *Hevosiin kohdistuvat menot Marie Hackman taloudessa 1809-1825.*

⁷⁰⁰ Krause, Lenning, Rakewitz 2003, 171-172, 175-181.

Hackman kirjoitti ystävälleen Jobst Johan Bruunille Pietariin, että tämä lähettäisi parin ”valkoisesta silkistä tehtyjä hihakkeita tai hansikkaita – niitä, joiden nimeä en nyt muista, mutta ne kiinnitetään ompelemalla hihansuuhun”.⁷⁰¹ Näistä hihakkeista Marie Hackmanin seuraama lehti ”*Die Elegante Welt*”⁷⁰² kirjoitti kesäkuun 1802 numerossaan seuraavaa:

*Uusinta muotia. (Ranskalaista). Keltainen olkihattu, joka esiintyy nyt lukemattomina versioina, ja harso à la l’Iphigénis, reunassaan kirjaituja kukkasia, hallitsee nyt [muotia]. Lisäksi liinakankaaiset painokankaasta valmistetut asut valkoisin hihakkein; puvut mustaa samettia, lyhyin yksityiskohtaisin hihakkein; turkkilaiset shaalit ja lyhyet mustat samettiviitat [...]*⁷⁰³

Viitaten raskaana olevaan vaimoonsa Johan Friedrich Hackman jatkaa kirjeessään, ”tanssiaiset ovat parin päivän päästä ja meidän Isomme on huolissaan”.⁷⁰⁴ Hihakkeet tulivat oikein toimitetuiksi, joten Marie Hackman uskaltautui tekemään lisätilauksen muodinmukaisesta olkihatusta, jossa oli musta harso vanhempien kuoleman vuoksi.⁷⁰⁵ Seuraavassa kirjeessä, joka postitettiin viiden päivän kuluttua, Johan Friedrich Hackman lähetti lisää ohjeita. Hatun tuli olla muodinmukainen englantilainen eikä tavanomainen.⁷⁰⁶

Elegante Welt -lehdessä mainittu harso à la Iphigénis oli saanut vaikutteita antiikista. Viipuri oli varsin perifeerinen Euroopan muotimetropoleihin nähden – Pietaria lukuun ottamatta – joten muoti- ja aikakauslehdet olivat tärkeässä roolissa uusimpien muotivirtausten esittelyssä. Muodin viimeisimmät muutokset siirtyivät muotikeskuksista Pariisista ja yhä suuremmassa määrin myös Lontoosta Euroopan reunoille enimmäkseen sanallisessa muodossa, joskin lehdissä oli myös muutamia painokuvia. Saksalaisista muotilehdistä Marie Hackman sai helposti tietoonsa muodin viimeisimmät vaihtelut ja näin ollen hänen voi olettaa olleen hyvin tietoinen tuolloin muodissa olleesta klassisesta tyylistä, joka haki innoituksensa Italiasta ja antiikista.⁷⁰⁷

Kirje, joka on kirjoitettu Marie Hackmanin lapsivuodeaikana, pitää sisällään myös huomion säästäväisyydestä ja sen merkityksestä. Johan Friedrich Hackman kirjoitti vai-

⁷⁰¹ Ermeln (saks.), engageante (engl.) olivat tyyppilliset 1700-1800-luvun naisten puvun irralliset hihat. Ne oli valmistettu ohuesta puuvillasta pellavasta tai pitsistä ja ne olivat usein koristelut kirjailuin ja brodeerauksin.

⁷⁰² *Elegante Welt* -lehdestä on maininta mm. 14.3.1802, Mackeprang, Lübeck, B 15, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁰³ ”Neuest Mode. (Französische). Die gelben Strohhüte, die jetzt fast unzähliger Art sind, und die Schleier à l’Iphigénis mit einer sticketel von aufwärtssteigenden Blumen auf dem Rande, dominiren jetzt. Auch siebt man häufig Kleider aus gedruckter Leinwand mit weissen Ermen; Roben von schwarzen Flor, mit kurzen und genauchten Ermeln; türkische Shawls und kleine schwarze Flormäntel [...]” Dienstag 77. 29 Juny 1802. *Zeitung für die Elegante Welt*.

⁷⁰⁴ “[...] ein paar Ermeln oder Handschue – mir fällt die Benennung nicht bey – welche am Kleide pflügen genehet zu werden, und auf welche Armbänder gestickt sind, won weißer Seide. Der Stadtsball ist auf ein paar Tage wershoben, denn unsere Größen sind etwas in Unruhe.” 3.7.1800, Bruun, St. Petersburg, B 11, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁰⁵ ”Die Damens Ermel, welche ich mir mit meinen Briefe won 3ten dieses won Ihnen ausbath, habe ich richtig erhalten. Meine Frau dankt Ihnen recht sehr dafür, und kommt schon wieder mit ein paar Aufträge angestiegen. Sie bittet Ihnen zu besorgen. Einen großen paille Stroh Hut in Negligé oder aufs Land zu tragen mit schwarzen Band.” 13.7.1800, Bruun, St. Petersburg, B 11, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁰⁶ ”Worige Post liebster Freund! bath ich Sie um die Besorgung einiger Kleinigkeiten, in Ansehung deren meine Frau noch zu erinnern hat, dass der strohhut nicht ordinaire, sondern ein englischer, und dabey nach der Mode seyn möge.” 17.7.1800, Bruun, St. Petersburg, B 11, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁰⁷ ”Meine Frau nimmt, dass die gesandte ¼ ars. Linong, zum Huth nicht fein ging sind, und dass Sie lieber feinen senden möchten, wenn Sie dergleichen haben. Sie wünscht won dem gesandten den Preiss, und auch wissen, ob sie wohl dawon zu einen Kleide bekommen könne?” 15.9.1799, Carl & Erich Bruun, Friedrichshaven, B 10; ”An Ganslandt & Götze [...] Per Madame Hackman die Modezeitung 38,50.” G 24 V; ”Allgemeine Modenzeigutn herausgegeben won J.A. Bergk [...]” 24.2./8.3.1830, Ganslandt & Götze, Lübeck, B 59, Hackman & Co, ELKA; Purdy 2000, 42, Fig. 3-5. Vrt. Stöger Nachman 2014, 133-139.

monsa halusta tuhлата rahaa. Toisin sanoen aviomies moitti puolisoaan siitä, että tämä ei ollut riittävän säästäväinen. Toisaalta Johan Friedrich Hackman osoittaa samassa, että hänelläkin on halu ”avata kukkaronsa nyörit”.⁷⁰⁸ Tämä on ainoa kirje, jossa viitataan säästäväisyyteen, vaikka säästäväisyys jos mikä oli porvarillinen hyve. Aatelistolle oli soveliasta tuhлата ja elää yli varojensa, mutta tässä asiassa porvaristo erosi ylempisäätyisistä.⁷⁰⁹ Näyttää siltä, että Marie Hackman oli lapsuudenkodissaan tottunut elämään isänsä aatelissäädyn mukaista elämää, jossa ulkoasu viesti varallisuudesta, vaikka rahapussin pohja olisi paistanut. Vasta myöhemmin elämässään Marie oppi pitämään kukkaronsa nyörit tiukalla. Toisaalta kyse saattaa olla siitä, että aviomies ei ymmärtänyt tai arvostanut vaatteisiin käytettyä rahaa. Naisille asemanmukainen pukeutuminen näyttää olleen tärkeämpää kuin miehille. Miehellä riitti, että hänen virkapukunsa juhla-versio oli jokseenkin puhdas ja ehjä, kokardit ja napit kiilsivät ja nyörit olivat paikoillaan.⁷¹⁰

Vaatteiden tilaaminen miesten avulla Pietarista ei aina ollut vaivatonta tai johtanut onnistuneeseen lopputulokseen. Tästä on esimerkkinä vuoden 1801 huhtikuussa Johan Friedrich Hackmanin samaiselle Jobst Johan Bruunille lähettämät kirjeet, joissa hän pahoittelee aiheuttamaansa vaivaa. Herra Hackman kirjoitti: ”koska te asutte siellä niin lähellä puoteja niin ajattelimme, että olisitte voineet silmänräpäyksessä tehdä sen [käydä ostoksilla].” Ensimmäinen kirje jatkuu, että oikeastaan se oli ”rakkaan eukkoni” vika, koska tämä olisi halunnut esitellä uusia vaatteita seurapiireissä. Tanssiaiset kuitenkin ehtivät mennä, ennen kuin vaatelähetys Pietarista saapui.⁷¹¹ Seuraavassa kirjeessä Johan Friedrich Hackman jatkoi:

Olen yrittänyt saada vaimoni ymmärtämään, että vaikka hän laskee niin paljon teidän ystävällisyytenne varaan, ei hän voi vaatia teitä asettamasta omia liiketoimianne sivuun. ”Olisipa minulla nyt se kangas ja höyhenet”, huokaa hän, ”sillä huomenna on kenraali Essenin tanssiaiset, tai saisimpa ne tiistaihin mennessä, sillä silloin on toiset juhlat.”⁷¹²

Nämä Bruunille Pietariin osoitetut kirjeet kertovat vaatteiden ja ulkoasun merkityksestä. Kirje Jobst Johan Bruunille on ainoa, jossa kerskaileva statuskuluttaminen puetaan sanoiksi. Tässä kirjeessä J. F. Hackman mainitsee, että Marie Hackman halusi tiettyssä seurapiirissä esiintyä uusissa vaatteissa.⁷¹³ Keväällä 1801 Marie Hackman odotti esikoistaan. Vain kaksi vuotta aiemmin oli hän astunut rouvassäätyyn ja pian sen jäl-

⁷⁰⁸ ”Da meine Frau so weil Geld wershwenden will, so will ich auch etwas aufgehen laßen.” 29.10.1801, ZageI, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁰⁹ Ilmakunnas 2009, 243.

⁷¹⁰ Miehetkin arvostivat muodinmukaisuutta, mutta erityisesti naisille vaatteet ja muodikkaus olivat keskinäisen kilpailun kenttä. Haru Crowston 2013, 112.

⁷¹¹ ”Nehmen Sie liebster Freund doch ja nicht übel, dass wir wegen der Kleinigkeiten, zu dringlich waren. Wir schee wohl ein, dass Ihre Geschäfte Ihnen nicht immer erlauben dergleichen gleich zu besorgen, indess da Sie so nahe bey den Buden wohnen, so dachsten wir es würde augenblicklich geschehen können. Eigentlich ist meine Liebes Weibchen an allen Schuld, denn sie wollte gerne sich in wiener gewissen Gesellschaft mit einem neuen Kleide produciren das nun aber wohl zu spät kommen wird.” 5.4.1801, Bruun, St. Petersburg, B 12, Hackman & Co, ELKA.

⁷¹² ”Ich habe meiner Frau begrifflich zu machen gesucht, dass wenn sie auch noch so sehr auf Ihre Gefälligkeit und Freundschaft rechnet, sie dennoch nicht werlangen kann, dass Sie ihrent wegen Ihrer eigenen Geschäfte wersäumen sollen. Hätte ich doch nur den Tuch und die Feder bekommen, seufzet sie, da heute eben ein Ball bey dem General Essen ist, oder bekäme ich diese Sache doch nur zu Dienstag, da eine zweite Fäte seyn wird.” 12.4.1801, Bruun, St. Petersburg, B 12, Hackman & Co, ELKA.

⁷¹³ ”Sie wollte gerne sich in einer gewissen Gesellschaft mit einem neuen Kleide produciren [...]”. 5.4.1801, Bruun, St. Petersburg, B 12, Hackman & Co, ELKA.

keen perinyt vanhempansa. Madame Hackman halusi osoittaa uuden asemansa kauppianrouvana ja perijättärenä myös vaatteillaan.

Nämä edellä mainitut kirjeet antavat täysin päinvastaisen kuvan Marie Hackmanin olemuksesta kuin mitä yleensä pidettiin aikakauden naisihanteena. Naisen ulkoasun tuli kuvastaa hänen sisäistä hyvyttään ja moraaliaan. Siksi naisten tuli pukeutua vaatimattomasti mutta tyylikkäästi.⁷¹⁴ Aikakauden moraalisten tekstien voi helposti päätellä johdattaneen tutkimustulokseen, jossa vaatimattomuus naisen ulkoasussa korostuu. Tekstit eivät kuitenkaan välttämättä kerro todellisuudesta vaan huolestuneiden miesten reaktioista naisten pröystäilyyn ulkoasullaan. Marie Hackman ei miehensä kirjeiden perusteella näytä olleen huolissaan siitä, että hänen ulkoasunsa olisi viestinyt liian ylettömästi ja siten henkisesti moraaliltaan heikosta naisesta. Sen sijaan tilanne oli päinvastainen ja Marie Hackman halusi varmistaa olevansa tarpeeksi näyttävä ja muodinmukainen. On tietenkin huomioitava, että aviomiehen näkemys vaimonsa vaatevalintojen motiiveista voi olla sarkastinen ja liioitteleva. Toisaalta sanavalinnat voivat myös korostaa Marie Hackmanin kykyä ja halua seurata muotia. Tyylikäs, viimeisimmän muodin mukaan pukeutunut aviovaimo oli kunniaksi miehelleen ja korosti tämän asemaa yhteisön silmissä.

Vaatteiden merkitys aseman osoittajana tulee erityisen hyvin ilmi, kun Johan Friedrich Hackmanista tuli Preussin konsuli Viipuriin vuonna 1802. Virkapuku, joka konsulille kuului, oli näyttävä miekkoineen ja värikkäine liivinkäänteineen. Virkamiehet ja pukeutuminen olivat aseman osoittaja, arvovallan symboli sekä osa virkamiehen identiteettiä. Vaikka konsulin työtehtäviä ei aina olisi ollut liiaksi, oli viran mukanaan tuoma titteli sitäkin merkittävämpi. Tästä eteenpäin Marie Hackmania puhuteltiin ”konsulinnaksi” aina hänen kuolemaansa saakka. Uuden aseman osoituksena myös Marie Hackman uusi pukuvarastoaan. Erityisen merkittäväksi uusi virkapuku sekä vaimon asemanmukainen pukeutuminen tulivat keväällä 1803, jolloin keisari Aleksanteri I vieraili Viipurissa. Tästä vierailusta huhuttiin jo vuotta etukäteen. Marie Hackman oli valmiina. Hän hankki oliivinvihreän tai teräksenharmaan sekä punaisen spencer-jakun, uusinta muotia totta kai, joita hän sitten esitteli keisarin kunniaksi järjestetyissä tanssiaisissa.⁷¹⁵

Liikekirjeissä vaatetilaukset välitettiin miesten kautta. Johan Friedrich Hackmanin kirjeistä käy ilmi, että aviomies toimi vain välikätenä. Lopullinen vastuu vaatetilauksista oli vaimolla. Vaimon tehtävänä oli huolehtia oman perheensä vaatettamisesta ja kodin tekstiileistä. Hän hankki myös palvelusväen vaatetavarat, jotka olivat usein osa näiden palkkaa, sekä valvoi kankaiden ja vaatteiden valmistusta. Ylipäänsä vaimon tuli huolehtia kaikkien kotitalouteensa kuuluvien materiaalisesta hyvinvoinnista.⁷¹⁶

Vaatetavaran laadunvalvonta oli tärkeä osa emännäntaitoja. Marie Hackman oli äärimmäisen tarkka tilaamiensa vaatetavaroiden laadusta. Vain esikoispojan synnyttämi-

⁷¹⁴ Brown 2007, 418.

⁷¹⁵ ”Von der Zusammenkunft unsers Kaisers mit dem Könige von Schweden, hat man hier auch schon gesprochen; allein man weiß darüber noch nichts gewisses.” 4.4.1802, Ignatius, Leppäkoski; ”Ich brauch nun eine Uniform nebst Zubehör. Das ganze bestehet in folgenden: Ein blauer Rock mit rothen Unterfütter, desgleichen Kragen und Aufschürzen, eine rothe Weste und weiße Beinkleider; was zwar den Krägen, die Aufschläge, und die Weste mit Gold gestickt. Ein schwarzer Huth, ohne Tressen mit schwarzer Cocarde und goldenen Lor--s [...]” Zigel, St. Petersburg; ”1 Spencer won Tricot, won Oliven oder Stahlfarbe für meine Frau, 1 Paar Pantalons won Tricot für mich, Perlfarbe. 1 moderne Damens strohhuht.” 11.4.1802, Mackeprang, Lübeck; ”Mit ihm hoffe ich auch meine Uniform, nebst dem dazu gehörigen zu erhalten, so wie auch meine Frau ihr Kleid mit ihm entgegen sieht. Sie läst Sie bitten ihr auch wo möglich noch einen rothen Spencer zum reiten worn feinsten Casimir, und noch der neuesten mode gemacht. [...]” 18.4.1802, Zigel, St. Petersburg, B 15; ”Gestern Abend um 10 Uhr kam der Monarch an, und die Stadt hatte des Glück, dass er dem veranstalteten Balle auf etwa eine Stunde beiwohnte.” 24.5.1803, Bruun, Friedrichshaven, Hackman & Co, ELKA; Parland-von Essen 2010, 99.

⁷¹⁶ Pickering Antonova 2012, 87; Vickery 2009, 119.

nen sai hänet jättämään tavanomaiset moitteet hetkeksi syrjään, kuten kirjeestä Jobst Johan Bruunille kävi ilmi. ”Vaimoni on epätavallisen sopuisa niistä lähetetyistä kangaspakoista”, Johan Friedrich Hackman kirjoitti.⁷¹⁷

Talouden väen ja perheenjäsenten vaatettaminen ei ollut mikään pieni tehtävä. Perheen ja palveluskunnan pito- ja liinavaatteiden lisäksi Marie Hackman huolehti myös veljiensä vaatetuksesta näiden poikamiesaikana. Samoin Marie Hackman tilasi ja maksoi liikekumppaniensa George Augsburgin ja Paul Wahlin vaatteita sekä lastensa kotiopettajan herra Lengin vaateparsia. Nämä vaatteet saattoivat olla osa palkkaa, kuten piikojen ja renkien vuosittaiset kengät ja liinakankaat. Etenkin liinavaatteet olivat sivistyneille aikuisille miehille ”*terra incognita*”, joten ei ihme, että Marie Hackman isosiskon ja emännän ominaisuudessa huolehti lähipiirinsä naimattomien miesten vaatettamisesta.⁷¹⁸

Äitinä Marie Hackmanin vastuulla oli myös lasten vaatettaminen. Lasten vaatteita ompelivat paikalliset räätälit, mutta kankaat niihin tilattiin pääsääntöisesti Pietarista. Lasten vaatteisiin käytettiin flanelia, vahvaa nankin-kangasta, ja poikien vaatteisiin vakosamettia eli boy-kangasta, mutta pojat pukeutuivat myös turkkeihin. Kasvavien poikien vaatettaminen vei varoja, ja Haminan kadettikoulussa opiskellut Carl-poika tarvitsi säännöllisesti uuden univormun ja saappaita. Marie-äiti huolehti poikiensa vaatettamisesta aina näiden avioitumiseen saakka. Vielä häissään pojat olivat äitinsä pukemia.⁷¹⁹

Äidin paneutuminen lasten vaatetukseen oli myös osa kasvatustyötä, jossa pojista kasvatettiin miehiä. Tärkeitä etappeja tässä pojan kasvussa oli siirtyminen pikkulasten käyttämästä mekkomaisesta paidasta ensin polvihousuihin ja myöhemmin pitkiin housuihin, jotka olivat tulleet miesten muotiin 1800-luvun alussa. Äidin roolia lapsiaan koskevissa kulutusvalinnoissa ei voi ohittaa, sillä lapsilla harvoin oli valtaa tehdä omia ratkaisuja. Äiti huolehti aikuistuneen jälkikasvunsa materiaalisista tarpeista, kun kyseessä oli yksi intiimimmistä kulutuskohteista eli vaatteet. Samaan aikaan lapset olivat mitä suurimmassa määrin kuluttajia, joskaan heillä ei ollut valtaa siihen, mitä he kulluttivat. Kulutus päätökset tekivät vanhemmat. Lapset, olivatpa nämä sitten viisi- tai kaksikymmentäviisivuotiaita, kertoivat ulkoasullaan vanhempiensa asemasta.⁷²⁰ Pukemalla poikansa asemansa edellyttämällä tavalla siniseen tai vihreään verkaan sekä talvisin turkiksiin, Marie-äiti antoi kuvan itsestään vakavaraisena, asemansa tuntevana kauppiaanleskenä.

Kirjeet pitivät sisällään tilauksia valmiista vaatteista, jotka oli todennäköisesti valmistanut pietarilainen tai englantilainen räätäli tai ompelijatar. Valmiina hankittiin pääasiassa päällysvaatteita, sukkaa, hansikkaita, hattuja ja jalkineita. Muut vaatteet ompelutettiin kankaista paikallisilla ompelijattarilla tai räätäleillä.⁷²¹ 1800-luvun kuluessa

⁷¹⁷ ”Meine Frau ist mit dem gesandten Stück Zeuge außerordentlich zu frieden.” 29101801, Zagel, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

⁷¹⁸ ”February 29. 1808. 2 Westzeuge für Konsul Ignatius 10 Ro, 1 Surtout für Anton Iwanowitsch 43 Ro [...] September 1808. Per Haushaltung [...] 4½ ars. Tuch für Leng 46,35.” Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; Vickery 2009, 122.

⁷¹⁹ ”October 1813. Per Haushaltung an Karl einen Pelz zu machen 5 Ro [...] ½ ars. Boy, Juny 1814. Per Haushaltung [...] Nanquien für Fritz 28,75”. Privat memorial 1808-1815, ”April 1818. Per J. F. Hackman’s Wwe Cto Ct zahlen [...] für Leinwand und Macherlohn für die Kinder 159,75, 6 Schupfhtücher u 3 Paar Strümpfe für Carl 20,40, für eine Weste und 1 Paar Stiefeln für Carl 18 Ro [...] für Carl Huth und Hosenträger deselbst 15 Ro, Für Chenille & Handschuhe 62 Ro [...] Für Stiefeln & Schue 36 Ro [...] Für 14 Arschin Sommerzeug 28 Ro, Für 2 Westen 11 Ro.” G 20 V; ”December 1823. Per J. F. Hackmans Wwe [...] eine warme Mützer für Fritz 25 Ro.”; ”December 1824. An Waaren Conto für den Rest des schwarzen Tuches. Per J. F. Hackmans Wwe zur Hochzeitkleidung für Fritz 4½ Arschin Sedan feinstes Tuch 171 Ro.” G 22 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷²⁰ Rose 2013.

⁷²¹ ”Per Haushaltung [...] Schneider Arbeit für Fritz an Schröder laut seiner Rechnung 35 Ro.” Merz 1808; ”An Schneider Mingram pr Resto 65 Ro.” Oct. 1809; ”An Schneider Mingram durch Hedenius 66 Ro.” Feb. 1810; ”An Schneider Mingram durch Hedenius 60,25 Ro.” Mertz 1810; ”An Theater Schneider laut Rechn 10,55 Ro.” April 1810; ”An Schneider Homan für die Kinder divs. Kleider zu machen lt Rechn. 15 Ro.” Merz 1812, Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

Viipurissa alkoi olla saatavilla naisten muodikkaita asusteita ja niiden valmistamisen salat tuntevia ompelijattaria, joten niitä ei enää välttämättä tarvinnut tilata Pietarista. Tällöin Marie Hackman saattoi maksaa nämä ostoksensa henkilökohtaisista varoistaan, joten niistä ei jäänyt eriteltyä merkintää tileihin.⁷²²

On mahdollista, että Marie Hackman ompeli osan vaatteista itse, mutta tutkimusaineisto ei anna mitään viitteitä siitä, että näin olisi tapahtunut. Aviomiehen kirjeissäkin toistuvat vain vaimon käyttöön tulleiden valmiiden asusteiden tilaukset, eivät juurikaan maininnat ompelulangoista tai muista ompeluvälineistä. Käsitöiden näkymättömyys Marie Hackmanin elämässä johtunee ainoastaan lähdeaineiston luonteesta. Marie Hackman maksoi ompelutarvikkeet todennäköisesti henkilökohtaisesta kuukausirahastaan. 1700-luvun naisille käsityöt olivat alati läsnä olevia ja naiset usein kuvattiin käsityön keralla tai he kertoivat käsitöiden tekemisestä päiväkirjoissaan ja kirjeissään. Käsityöt olivat naisten sosiaalisen kanssakäymisen ja seuraelämän oleellinen osa. Viipurissa talvella 1809–1810 vierailut ruotsalainen aatelisneito Adelaide von Hauswolff ylisti päiväkirjassaan viipurilaissäätyläistöön kuuluvien naisten käsityötaitoja, joten Marie Hackman tuskin oli käsitöitä tekemätön poikkeus tässä ryhmässä. Säätyläistyt-
tären koulutukseen kuului etenkin kirjonnin ja hienon koristeompelun taitojen harjoittelu ja aatelismieskin saattoi brodeerata tai nyplätä pitsiä. Toisaalta 1700- ja 1800-lukujen venäläisen aristokratian naisten ei tarvinnut osata käsitöitä, sillä suuri maaorjien joukko huolehti vaatehuollosta. Säätyläistyttyjen koulutuksessa ompelemiselle tuli yhä merkittävämpi rooli 1800-luvun kuluessa kotikultin syntyessä ja kodin muuttuessa naisten toiminnan ainoaksi näyttämöksi. Kärsivällisyyttä vaativa ompeleminen alettiin mieltää osoitukseksi todellisesta naisellisuudesta.⁷²³ Kauppahuone vei suurimman osan Marie Hackmanin ajasta. Toisaalta myös puutarha ja Herttuaala olivat hänen ajankäytössään tärkeämmällä sijalla, joten käsitöille ei jäänyt aikaa. Toisin sanoen yksilön henkilökohtaiset mieltymykset ja elämäntilanne sanelivat hänen ajankäyttöään ja tämä saattoi näkyä myös hänen kulutusvalinnoissaan.

Vaatteet valmistettiin useimmiten ulkomaisista ostokankaista, joista tehtyjen vaat-
teiden statusarvo oli suurempi kuin kotikutoisista tai Venäjällä valmistetuista kankais-
ta tehtyjen vaatteiden.⁷²⁴ Usein kankaita tilattiin ja saatiin Viipuriin saapuvien laivojen mukana. Vain hyvin harvoin vaatteita ostettiin Ruotsista. Yleensä Ruotsin-tuliaiset oli-
vat hansikkaita, sukia ja muita pieniä asusteita.⁷²⁵ Samoin näitä pikkutavaroita saat-
tiin hankkia Haminasta sikäläisten kauppiaiden kautta, mikäli Viipurin omien puotien tarjonta ei kelvannut.⁷²⁶ Pellavaa viljeltiin laajalti Baltiassa, joten Tallinna oli luonnolli-
nen paikka ostaa pellavasta valmistettua kangasta.⁷²⁷ Yleisemmin kangasostokset teh-
tiin Pietarissa, josta niiden hankkiminen oli helppoa ja nopeaa. Tilaukset saattoi toimit-
taa joko postin kautta tai sitten joku sinne matkannut rahtimies toi ne paluukuormas-
saan. Pietarista sai kaikkia muodinmukaisia kankaita ja asusteita, kuten vuonna 1801
Pietariin Jobst Johan Bruunille lähetetty kirje havainnollistaa:

⁷²² Naisompelijattarista naisten pukujen valmistajina katso Vainio-Korhonen 1998, 89–109. Naisten pukineidenvalmistajat il-
moittelivat lehdissä, katso esim. "Undertecknad kommen nyligen från St. Petersburg får den äran avitera Respektiva
Herskaper att jag förfärdigar alla sorters Artificijäla Blommor tvättar Blonder, Plymer och Marabou, med akorates och
skyndsamhet önskar att bli beärad af värdade Härskapers förtroende, mitt logi är i Peteburska Förstaden första huset vid
röda brun hos Bläckslagar Mästaren Weikainn. Fredrica Törnqvist. Demoiselle." 16.12.1837, Wiborgs Annonce Blad, no 50.

⁷²³ "I all sömnad och stickning är de mycket duktiga." von Hauswolff 2007, 108; Ruane 2009, 46–49; vrt. Ilmakunnas 2013a.

⁷²⁴ "December 31. 1801. Für 5 ars. Tüch an den Knecht 13 Ro." G 5 V; "Aprill 1823. Per J. F. Hackmans Wwe [...] Kapot & Tuch für
Maja 19.30." G 22 V, Hackman & Co, ELKA; Ruane 2009, 24.

⁷²⁵ "July 5. 1801. Für won Hedenius aus Schweden mitgebracht. 2 Dutz. Feine Damens hanshue, 1 Dutz. Manss do, 1 paar
schwarz seidene Strümpfe, 4 Ellen schwarz Flohr [...] 48,54 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷²⁶ "January 2. 1802. Diverses won C & E Bruun in Friedrichsh. Als: 2 paar damens seidene Hanshue [...], 3 paar do Strümpfe
[...], 2 paar Manss Do [...], 1 pr schwarz seidene hanshue [...] 59 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷²⁷ "April 30.1802. Für diverse Leinwand und Tischzeug won Wetterstrandt in Reval 392.70." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

*Vaimoni sulkeutuu suosioonne ja pyytää, että lähettäisitte seuraavat naisten tavarat, jos mahdollista niin ensimmäisen posteljoonin mukana vähintään sen pellavabatistin, – mutta muuten rahtimiehen mukana seuraavasti:
12 arsinaa pellavabatistia kokeeksi [...]
1 pari valkoisia silkkiä patentti-trikoita, niin pitkiä kuin mahdollista, ilman ommeltuja tai painettuja mansetteja.
1 kolmikulmainen kangas pääliinaksi, vahva ja hopea- tai kultalangoin kirjailtu, ranskalainen.
1 pieni valkoinen sulka, niin kuin muoti on.
1 paksu kultainen vyöri vyöksi solkineen, niin kuin niitä nyt pidetään.⁷²⁸*

Ostokankaiden lisäksi kankaita kudotutettiin myös viipurilaisilla kutojattarilla.⁷²⁹ Villan suhteen oltiin omavaraisia, sillä villaa ei tilikirjojen tai kirjeiden perusteella ostettu muualta. Tästä kertoo osaltaan se, että villakarstoja ostettiin kerralla useita Marie Hackmanin tarpeisiin. Toisin sanoen talouden palvelusväki, Marie Hackmanin valvonnassa, huolehti lampaiden villan jalostamisesta langoiksi ja vaatteiksi.⁷³⁰ Sukkia ja neulottuja asusteita kului lapsiperheessä, mutta ainoa maininta villasukkien neulomisesta löytyy huhtikuulta 1814, jolloin kahdenkymmenen sukkaparin neulomisesta maksettiin 40 ruplaa. Yhden parin hinnaksi jäi siis kaksi ruplaa. Tähän kahden ruplan hintaan sai neuloja tehdä työtä lähes taukoamatta kahden päivän ajan, mikäli hän halusi päästä työmiehen päiväpalkalle.⁷³¹ Ostettujen neulesukkien hankkiminen kertoo siitä, että Marie Hackman ei itse paneutunut tällaiseen kohtuullisen yksinkertaiseen käsityöhön. Mikäli hän teki käsitöitä, olivat kyseessä kalliimmat materiaalit ja vaativammat tekniikat. Näitä eivät rahvaan naiset voineet hankkia.

Vaatetuksessa muoti ja kankaiden ja asusteiden saatavuus muuttuivat Napoleonin sotien päätyttyä. Kankaita oli entistä helpompi tilata ja Marie Hackmanin käytössä oli enemmän rahaa, kun puutavarakauppa Englantiin oli taas mahdollista. Nyt saatiin Englannista joka kevät lasti vaatetavaraa. Huhtikuussa 1818 Hackmanien omalla Voltaire-aluksella saapui Liverpoolista sikäläiseltä puuvillakauppiaalta C. W. Neumannilta muun tavarana mukana yksi pakka harmaata boy-kangasta, kaksi jaardia ohutta mustaa kangasta, 18 jaardia ohutta musliinia, yksi pakka ohutta irlantilaisesta liinakangasta ja yksi miesten hattu. Vaikka nämä kankaat oli maksettu ”yleiseltä tavaratililtä” (*General Waaren Conto*), voi olettaa kankaiden vähäisestä määrästä, että ne tulivat perheen omaan käyttöön sen sijaan, että ne olisi myyty Viipurissa.⁷³² Liverpool oli tuohon ai-

⁷²⁸ "Meine Frau empfiehlt sich Ihnen, und bittet, dass Sie ihr das folgende Damens Pütz werck, wo möglich mit dem ersten Postillion wenigstens den Lino Battist mit demselben, – sonst aber mit dem oberwehrten Fuhrman senden mögten, nemlich: 12 ars. Lino Batist nach bey folgender Probe wenn auch etwas grober, wenn er nur 1 ars. breit ist. Ist er aber 2 ars. breit dann sind nur 7 ars. nöthig. 1 Paar weisse seidenen Patents Tricots; so lang wie möglich und ohne daraus gestickte oder gedruckte braceletts. 1 dreyeckigter Tuch auf dem Köpfe zu tragen, starck mit Silber oder Gold gestickt, won einer Französen. 1 kleine Weiße Feder, so wie sie jezt Mode sind. 1 dicke mächte goldene Schnuur zu einer Gurte mit einer Quästen, so wie sie jezt getragen werden." 29.3.1801, Bruun, St. Petersburg, B 12, Hackman & Co, ELKA.

⁷²⁹ "January 5. 1803. An Frau Siöberg für Weberlohn 16 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷³⁰ "Was wir mit Ihnen zu erhalten wünshen ist: [...] 60 Dutzend Wollkratzen." 2.8.1801, Gaetens, Lübeck, B 13; "Marz 1818. Per Wollkratzen Conto. An Johann Sederholm in Helsingfors creditiren denselben für auf 4 Packen Wollkratzen werlegte Speesen 36 Ro." G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷³¹ "Aprill 1814. Per Haushaltung [...] 20 Paar Strümpfe zu weben 40 Ro." Privat memorial 1808-1815. Hackman & Co, ELKA.

⁷³² Toisinaan Marie Hackman otti tältä tililtä maksettuja tavaroita omaan käyttöönsä. "December 1819. Per 2 Debitores. An General Waaren Conto. Per Johan Friedrich Hackman Fr Wwe won den unter ihrem Werwehr segenden Sachen hat dieselbe zum eigner Bedarf genommen theils auch werchenkt, als: 2 ¼ arschin grün tuch für Carl, 6 arschin grün tuch zur Kalesche, 3 arschin grün tuch für Maja Stina [...] 1 ½ arsch. Waterloo Casimir [...]" G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

kaan maailman puuvillakaupan keskus, jossa toimi kauppiaita kaikkialta maailmasta. Neumannin kanssa Marie Hackman saattoi toimia äidinkielellään, joten ei ihme, että hänen puoleensa oli käännytty kangastilauksien tullessa ajankohtaisiksi. Myöhemmin samana vuonna Neumannille maksettiin vielä kahdesta manttelista ja kahdesta jaaridista sinistä kangasta.⁷³³

Englannista tilattiin kankaiden lisäksi myös valmiita vaatteita, kuten sukkaa, huiveja ja päällystakkeja. Keväällä 1825 Garbutt & Dresserin kauppuhuoneelle Hulliin lähetettiin tilaus, joka oli harvinaisen yksityiskohtainen.

*[...] ja kiittäisimme teitä mikäli lähettäisitte suuren & erittäin hienon naisten shaalin, ei yksinkertainen & yksivärinen vaan kirkkaan & tumman punainen ja runsaasti koristeltu, sekä lisäksi kaksi suurta viittaa parasta kamelinkarvaa, vesitiiviitä, vuorattu parhaalla huovalla ja valmiiksi ommeltu [ready made] viimeisimmän muodin mukaan, toinen rouvalle ja toinen herralle, jotka molemmat ovat keskikokoisia & pulleita, eritoten jälkimmäinen, naisten viitan tulee olla tumman ruskea ja herran mitä muodikkainta väriä [...]*⁷³⁴

Vaatetilauksia tehdessä värit olivat vain harvoin merkittäviä, yleensä tilauksessa mainittiin vain ”muodikas väri”. Punainen oli ainoa väri, joka mainittiin toistuvasti tilauksissa.⁷³⁵ Ehkä punainen oli Marie Hackmanin lempiväri, joka kuvasti hänen asemaansa yhteisössään. Punaisen on katsottu olleen aateliston väri,⁷³⁶ joten suosimalla tätä väriä kytkeytyi Marie Hackman isänsä aateliseen säätöön. Marie Hackmanin oli kuitenkin mietittävä asuvalintansa tarkkaan, sillä hiuksenhienoa sopivaisuuden ja epäsoveliaisuuden rajaa ei ollut hyvä ylittää. Toisaalta Marie Hackman ei vaikuta vaatevalintojensa osalta henkilöltä, joka haluaa sulautua joukkoon. Sen sijaan hän haluaa tulla nähdyksi, osoittaa asemaansa itse itsensä kruunanneena ”herttuattarena” punaisissaan. Hänen kirjanpitäjänsä Klingender kuvasi emäntäänsä ylpeäksi ja omahyväiseksi sekä luonteeltaan yllettömäksi. Hänen mukaansa Marie Hackman arvosti rahaa ja henkilöitä, joilla sitä oli, joten tämän voisi olettaa näkyneen myös hänen pukeutumisessaan.⁷³⁷

Ulkomailta tilattujen vaatetavaroiden tullit olivat hyvin kalliit. Tästä syystä vaatteita tilattiin usein tullin ohitse. Salakuljetus ja vaatteiden eurooppalainen alkuperä teki-

⁷³³ "Aprill 1818. Per General Waaren Conto. An C. W. Neuman in Liverpool, empfinden won ihm Rechnung nachstehender in Schiffe Voltaire Sr. B.Z. Dobbin werledener Sachen [...] 1 Stück grau melirten Boy 20 Yards [...] 2 Yards feines schwarzes Tuch [...] 18 Yards feinen Mouselin [...] 1 St. feine Irriändische Leinwand [...] 1 feinen Manns Huth mit Schachtel [...]; Juny 1818. Per 2 Debitores An C.W. Nauman in Liverpool. [...] Per Johan Friedrich Hackman Wwe Cto Ct [...] 1 Pack mit 2 grossen Mänteln, 2 yards f. blau Tuch [...]" G 20 V, Hackman & Co, ELKA. C. W. Neumann oli liverpoolilainen puuvillakauppias. Teoksessa *Cotton Trade of Great Britain* vuodelta 1886 mainitti 81-vuotias C. W. Neumann lienee vuonna 1818 toimineen kaimansa jälkeläinen. *The Cotton Trade* 1968 [1886], 257.

⁷³⁴ "[...] and should thank You of You would send us again a large & very fine Ladies Shawl but of a single & clean [tyhjäl] high & dark red of colour with a rich Bordure, only around, moreover two great Cvats (Chenills) of very best Camlet water proof, lined with finest Baize [huopa] and ready made after newest fashion, one for a Lady and one for a gentleman both of on above middling growth & and pulmly [plumby?], chiefly the latter, the colour of the Ladies coat to be fair dark brown and the gentlemans of the most fashionable colour [...]" 13/25.3.1825, Garbutt & Dresser, Hull, B 51, Hackman & Co, ELKA. Pullea pariskunta mitä todennäköisimmin J.F. ja Julie Hackman.

⁷³⁵ "1 dames Parasol won Carmoisin rother Seide, nicht zu klein." 16/28.2.1821, Leigh & Co, Liverpool, B 41; "You would oblige us by sending large a Ladies Shawl of the wery best quality and of newest London fashion of nice dark red or high ponceau colour with a beautiful Lace around." 20.2/3.3.1824, Garbutt Esq., Hull, B 48, Hackman & Co, ELKA.

⁷³⁶ Wirilander 1974, 49.

⁷³⁷ "[...] and now setting so ridivulous a value on the advantaes which wealth gives, despising everybody who is not either rich, or a man of a high rank. [...] You know the Dutchess of Sparragrass's pride, and vain temper, which was very conspicuous and outrageous these days past [...]" Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

vät vaatteista ja kankaista ylellisyystavaroita. Ohjeet kapteeneille olivat monesti hyvin seikkaperäiset, kuten vuonna 1828 Garbuttille Hulliin lähetetystä kirjeestä voi havaita.

*Jos lähetätte kolmanneksen tai puolet näistä eri laivalla,
niin kapteeni voi ilmoittaa ne laivan käyttöön ja pitää niitä
avoimesti hytissään muiden huonekalujensa joukossa,
vain liinakankaiset liivit, kravattit ja shaali heidän pitää laittaa
omiin tai merimiestensä taskuihin, jotta ei ole pelkoa tullista,
joka laivanomistajalle voi koitua riskiksi, mutta mikäli jotain löytyy,
me maksamme.⁷³⁸*

Venäjällä katsottiin ulkomailla tuotettujen kankaiden ja vaatteiden olevan suurin uhka kotimaiselle tuotannolle. Venäläinen eliitti oli tottunut suosimaan eurooppalaisia vaatteita ja asusteita aina Pietari Suuren ajoista. Heidän keskuudessaan ulkoasu määritti yksilön aseman yhteiskunnassa. Tämä ulkonäkökeskeisyys koitui valtakunnan taloudelle ongelmaksi, mutta tuontirajoitukset eivät näyttäneet kovin toimivilta. Ulkomaisista muotia seurattiin ja hankittiin esteistä huolimatta, joten tekstiilit olivat yleisimpiä salakuljetettuja kulutushyödykkeitä.⁷³⁹

Suurin osa ulkomaille tehdyistä vaatelilauksista lähti Iso-Britanniaan ja siellä erityisesti Hullin kaupungissa sijainneeseen Garbutt & Dresserin kauppahuoneeseen. Tämä kauppahuone oli Marie Hackmanin vanha tuttu liikekumppani ja sinne hän lähetti Fritz-poikansa tutustumaan kauppiaantoiimiin. Myöhemmin J. F. Hackman nuorempi vaimonsa ja Emmy-tyttärensä kanssa vieraili Garbuttien perheessä ja perheen poika teki vastavierailun Viipuriin. Täten intiimejäkin vaatelilauksia oli helppo lähettää läheiseksi käyneille tuttaville, jotka tunsivat ystäviensä maksukyvyyn ja maun. Napoleonin sotien päätyttyä ja puutavarakaupan avauduttua jälleen Välimerelle Marie Hackman ryhtyi tilaamaan vaatevaraa myös Ranskasta.⁷⁴⁰ Kuluttaminen oli siis aina sidoksissa vientikauppaan ja laajempiin talous- ja maailmanpoliittisiin tapahtumaketjuihin. Ranskaan tehdyt tilaukset olivat kuitenkin harvinaisia ja Iso-Britannia säilytti asemansa valmisvaatteiden ja muotitekstiilien hankintamaana.

Aina vaateostoksille ei tarvinnut lähteä Pietariin tai kääntyä englantilaisten ystävien puoleen. Viipurista saattoi hankkia vaatevaraa ja jopa ylellisiä ja muodinmukaisia vaatteita, joita sikäläiset kauppiaat olivat tuoneet mitä todennäköisimmin Pietarista. Kun loppuvuodesta 1809 Viipurissa järjestettiin naamiaiset Venäjän sotavoiton kunniaksi, Marie Hackman hankki Hedeniuksen puodista 60 arsinaa koristenauhaa, yhdeksän arsinaa samettia, kaksi naamiota ja muita tilpehöörejä mahtavaan 202,70 rup-

⁷³⁸ "If You send one third or half of it by different ships, the masters can declare it for ships use and have it open in the cabin mixed with their own furnitures, only the linen the waist coats, the Cravates and the Shawl they must lay out of the way or in their and the sailors pockets and than is no danger the duty for it which is the whole risk the owner run for his ship at all, or if something is found, we shall pay." 27.2./10.3.1828, Garbutt, Hull, B 56, Hackman & Co, ELKA.

⁷³⁹ Ruane 2009, 2, 24; Vainshtein 2002.

⁷⁴⁰ Katso esim. "1 Stück bestes dickes und modernstes Lyonner Seiden Zeug, glatt und schwarz zu dames Capotts, Gros de Naples Repts oder andres. ½ Stück desgleichen weiss won Farbe zu dames Kleider nach neuester Mode, ½ Stück feinstes schwarzes Tuch zu Manns Kleider, ½ Stück besten schwarzen Sammet, [...] 1 Kästchen mit neuemodischen Dames Bändern, 1 Dutz seiden Manns schwarze Strumpfe, 1 Dutz. do damens weisse Strumpfe, 1 feinsten runden Manns Hut 44 Zoll Englisch um die Kopf gemessen, ½ Stück schwarzen dicken Atlas, [...] 1 Damens Hut noch neuester Mode won ungebleichten Kammer Tuch, nicht zu klein, 3 Stück beste weisse Strauss Federn, 1 weissen Dames Schleyer won Petinet gestückt, [...] 1 Dutz der modernsten Westenzeuge. [...] ferner machen wir noch folgenden husatz zu unsern kleinen Haus bedurfnisse 1 Parapluie won dicken rothen Tafta und dauerhaft gearbeitet, 1 Stück feinsten Battist, 1 grosses dames Umschlage Tuch won feinsten Vigogne und schon grauer Farbe, [...]" 7/19.11.1821, Lichtenstein & Vialars, Cette, B 43; 10/22.12.1823, Lichtenstein & Vialars, Montpellier, B 47, Hackman & Co, ELKA.

lan hintaan. Näistä tarpeista syntyi ”jonkinlaisen antiikin tragedian jumalattaren” naamiaisasu. Lasku saattoi pitää sisällään Natalie Steinheilin samanlaisen asun, joten Viipurin tarjonta kelpasi aatelisrouvillekin.⁷⁴¹

Jalometallit ja -kivet ovat aina kuuluneet ihmiskunnan tapoihin koristautua ja osoittaa asemaansa. Tilit paljastavat varsin vähän koruhankinnoista. Marraskuussa 1800 Marie Hackman hankki korvakorut sukulaismieheltään Martin Sutthoffilta kuudentoista ruplan hintaan.⁷⁴² Edellä mainittujen korvakorujen lisäksi korvakorut mainitaan kesällä 1807, jolloin Marie Hackman hankki ne Pietarista Jobst Johan Bruunin kautta.⁷⁴³ Kolmas maininta koruista löytyy helmikuulta 1801, jolloin Marie Hackman sai aviomieheltään 25 ruplan arvoisen sormuksen. Mainitsemisen arvoista oli, että sormus hankittiin Ruotsista. Tämä sormus kuului mahdollisesti niihin samoihin arvoesineisiin, joita hankittiin Tukholmasta, koska rahaliikenne Britannian ja Venäjän välillä ei toiminut normaalisti. Epävakaina aikoina sijoitettiin koruihin, jotka olivat kuluttamisen ohella keino tallettaa pääomaa.⁷⁴⁴

Kolmannet korvakorut Marie osti vuonna 1814 naapurinsa kauppias Ladon perikunnalta neljänsadan ruplan hintaan. Muita näin kalliita koruja ei käytettävissä olevasta lähdeaineistosta löydy. Vuosi 1814 oli ensimmäinen, kun Marie Hackman pystyi huh-tikuun lopussa sanomaan, että edellinen vuosi oli ollut onnistunut ja tulevaisuuskin näytti valoisalta. Henkilökohtainen takavarikko oli ohi ja Napoleon istui vangittuna Elban saarella, joten Marie Hackman uskalsi ostaa jotain itselleen. Toisaalta korvakorut toimisivat valuuttana, mikäli ajat kaikesta huolimatta kääntyisivät jälleen huonompaan suuntaan, joten aivan puhdas kulutushankinta nämäkään korut eivät olleet. Nämä neljänsadan ruplan korvakorut olivat mitä todennäköisimmin kuuluneet marraskuussa 1813 kuolleelle Helena Catharina Ladolle, omaa sukuaan Jaenisch, joten korujen ostamisen motiivina on saattanut myös olla se, että ne on haluttu pitää suvussa. Nämä korvakorut ovat ainoa selkeästi käytettynä hankittu vaatetus- tai koruesine.⁷⁴⁵

Näyttää siltä, että korut eivät olleet ensisijainen kulutuskohde vaan ennemminkin pääoman sijoittamisen kohde. Yletön koristautuminen ei näytä kuuluneen 1800-luvun alun kauppiaanlesken elämäntapaan. Toisaalta, mikäli koruja hankittiin, saatettiin ostaa hyvinkin kalliita koruja. Osa Marie Hackmanin koruista oli mitä todennäköisimmin perittyjä, joten niistä ei ole jäänyt mainintoja tilikirjojen ja kirjeiden kaltaisiin lähdeaineistoihin. Pierre Bourdieu on myös esittänyt, että esineiden pitkä historia teki niistä statukseltaan arvokkaampia. Toisin sanoen hän esittää, että mitä pidemmälle ajalliseen menneisyyteen jokin esine tai tapa saatettiin johtaa, sitä suurempi statusarvo siihen kytkeytyi ja sitä suurempi kulttuurinen pääoma oli tähän liitettävissä.⁷⁴⁶ Tällainen arvottaminen on mahdollista myös Marie Hackmanille ja viipurilaiselle herrasväelle. Lisäksi perintökorujen käyttäminen oli merkinä siitä, että korujen kantaja halusi kytkeytyä ennen kaikkea paikalliseen sukulinjaan.

⁷⁴¹ "January 1810. Per Haushaltung [...] Für 60 ars. Franzen, 9 ars. Sammet, 2 Masken &ce durch Hedenius 202,70.;" "February 1810. Per Haushaltung [...] An Schneider Mingram durch Hedenius 66 Ro." Privat memorial 1808-1815. Hackman & Co, ELKA.

⁷⁴² "Novembr 3. 1800. Für Kleider an meine Frau 45 Ro. [...] Novembr 5. Ohrehänge u Sammet won Martin Sutthoff 16 Ro." G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁴³ "Meine Frau, liebster Freund! und auch ich danke Ihnen recht sehr, für die prompte und gute besorgung des Schaals u der Ohrehänge; da wölligen Beyfall haben." 3.7.1800. Bruun, St. Petersburg, B 11, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁴⁴ "Februar 14. Für 1 Ring aus Schweden an meine Frau 25-;" G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁴⁵ "Aprill 1814. Per Haushaltung [...] An Lado's Erben für Ohr Gehänge [...] 400-;" Privat memorial 1808-1815. Hackman & Co, ELKA. Kauppias Ladon suku kuului 1700-luvun alussa Nevanlinnasta muuttaneisiin. Helena Christina Ladon (o. s. Jaenisch) isä oli Anton Jaenisch (1739-1774), joka oli Marie Hackmanin äidinäidin veli. Toisin sanoen Marie Hackman osti korvakorut äitinsä serkulta.

⁷⁴⁶ Bourdieu 1992 [1979], 70-71.

Mitä vanhemmaksi Marie Hackman tuli, sitä vähemmän hän näyttää panostaneen ulkoasuunsa. Tämä näkyy sekä tilikirjoista rahamääriä tarkasteltaessa että kirjeiden mainintojen lukumäärissä. Tähän saattoi olla syynä se, että hän oli nuoruudessaan hankkinut riittävän puvuston, jota muokkaamalla hänen ei tarvinnut hankkia uutta vaatetavaraa.⁷⁴⁷ Nuorena vaimona ja leskenä Marie Hackman todennäköisesti osallistui enemmän sosiaalisiin tilanteisiin, joissa uusi ja näyttävä pukeutuminen oli tärkeämpää kuin vanhempana ja jo asemansa yhteisössä vakiinnuttaneena leskimatriarkkana. Toisaalta nuorena Marie Hackmanilla ei ollut samanlaisia varoja käytettävissään kuin vanhuusvuosina, joten nuorena vaatteisiin sijoitetut rahat olivat suuremmassa asemassa sekä sosiaalisesti että taloudellisesti katsottuna kuin vanhuusvuosien satunnaiset vaateostokset. Vanhuusvuosien vaateostokset myös mitä todennäköisimmin piiloutuvat niihin henkilökohtaisiin menoihin, joita ei ole tileissä eritelty sen jälkeen, kun J. F. Hackman nuorempi alkoi huolehtia kirjanpidosta. Lisäksi vaatteita ei välttämättä enää ollut niin suuri tarve tilata ulkomailta kuin aiemmin, sillä Pietarissa ja jopa Viipurissa oli saatavilla entistä helpommin asemanmukaista vaatetavaraa, joten kirjeissä ei enää tarvinnut keskustella vaateostoksista.

Hyvä maku ja muodikkaus aseman osoittajina

”Hän kiittää Teitä ja Madame Sieversii maustanne!” kuului Johan Friedrich Hackmanin kirje Zagelille Pietariin.⁷⁴⁸ Hackmanit näyttävät arvostaneen Pietariin päätyneiden entisten viipurilaisten ja haminalaisten kauppiaiden ja virka-aatelin makua. Usealla heistä oli sukujuuret Saksassa, joten hyvän maun voi katsoa liittyneen saksalaiseen porvarilliseen käsitykseen siitä, mikä on sopivaa. Hyvän maun korostaminen oli mahdollisesti keino erottautua sekä rahvaasta että venäläisestä ylhäisaatelista, jonka ylitsepursuvat asut eivät kuuluneet porvariston ja virkamiesten säädynmukaiseen ulkoasuun. Pietarilaistuneet tuttavat tunsivat viipurilaisten maun mutta Pietarissa asuvina myös viimeisimmät muodin tuulahdukset sekä paikat, joista näitä uusmuotisia tuotteita saattoi löytää viipurilaisia miellyttävään hintaan ja tyyliin. Madame Sievers tiesi ilmeisen hyvin, mitä Pietarin muoti suositteli vasta synnyttäneelle äidille, sillä hän oli saanut viidennen lapsensa vain kolme päivää Marie Hackmanin esikoisen jälkeen.⁷⁴⁹

Toisen kerran hyvä maku nousee kirjeissä esille vuonna 1802, kun Johan Friedrich Hackman kirjoitti jälleen ystävälleen Thomas Zagelille Pietariin ja pyysi tätä hankkimaan persiljan siemeniä, päällystakin ja kolmikolkkahatun itselleen sekä vaimolleen

⁷⁴⁷ Ruotsin palkollisia ja heidän vaatehankintojaan tutkinut Marie Ulväng on todennut, että rahvaan nuorison palveluksessa oloaikana, eli noin 20–30 -vuotiaana, ostettiin eniten vaatteita. Ulväng 2010, 213.

⁷⁴⁸ ”Meine Frau ist mit dem gesandten Stück Zeuge außerordentlich zu frieden. Sie rühmt Ihren und der Madame Sievers ihren Geschmak! Aber sie ist auch ausbeschrieben genug, und Ihnen gleich wieder incommodiren zu wollen. Ich gehe zwar ungern daran aber was soll ich machen? Ich habe einmahl das Kreuz, und muss es also tragen. Sie werlangt wieder, – nicht eine Kleinigkeit sondern 1) Lino nach einl. Probe so weil als zu einem wollkommenen Damens Kleide erforderlich ist. 1 Paar weiße seidene lange Damens Handschuhe. 2) 14 ars. weißen ordinären Atlas. 3) einen grüne Guirlande, ohne Blumen, won Eichen, Pfirsichen oder andere Laub, wie es jezt Mode ist.” 29.10.1801, Zagel, St. Petersburg, B 14, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁴⁹ Madame Sievers, jonka makua Marie Hackman erityisesti kiitti, on mitä todennäköisimmin täytyntyy olla Altonassa syntyneen Peter Christian Sieversin (k. 1810 Pietarissa) vaimo, tallinnalaisen kauppiaan tytär nimeltään Anna Katharina Hoepfener (Höppener, 1778–1847). Sieversin tytär Karoline (1806–1880) meni naimisiin haminalaisen kauppiaan David Bruunin (1796–1867) kanssa. Thomas Zagel oli viipurilaisia Zagel-sukuisia kauppias-postimestareita, todennäköisesti kauppias Johan Zagelin (k. 1762) poika tai toisen Johan Zagelin poika (s. 1786). Katso *Erik-Amburger-Datenbank*; *Suomen sukututkimusseuran Hiski-tietokanta*. Viipurin saksalainen srk, kastetut. Sieverseista katso *Erik-Amburger-Datenbank*. Bruuneista katso Kotivuori 2005: David Bruun.

muodikkaita kukkia koristeeksi hänen asuunsa. ”Luotan teidän makuunne ja ystävällisyyteenne”, Johan Friedrich Hackman kirjoitti.⁷⁵⁰

Tutkimusaineistossa on kolmaskin tapaus, jossa hyvä maku nousee esille. Vuonna 1856 Marie Hackman kiitti omakätisessä kirjeessään pojantyttyänsä miestä tämän hankkimasta ryijystä, raanusta tai matosta (*Teppich*.) Tämä raanu oli sorsakoskelaisen maalaisvaimojen kutoma ja Marie-isoäiti sijoitti sen sänkynsä viereen. Tämä ryijy ei ehkä ollut yhtä yllellinen, räiskyvän värinen tai pikkutarkasti kuvioitu kuin ulkomaiset villamatot. Marie Hackman näyttää kuitenkin arvostaneen käsityötä ja työn tekijää. Erityisesti hän mainitsee näiden ”maalaisvaimojen” (*Bauern Weibe*) hyvän maun (*Geschmack*).⁷⁵¹ Maku ei siis ollut jotain, jota vain yläluokalla saattoi olla. Toisaalta maun korostaminen kirjeessä voi osoittaa Marie Hackmanin kykyä painottaa statussenosoittamiselle merkittäviä sanoja. Maun korostaminen oli siis tyylikeino. On kuitenkin huomioitava, että hyvän maun ilmeneminen rahvaanvaimojen keskuudessa ei ollut Marie Hackmanin mielestä itsestäänselvyys, jonka hän olisi ohittanut mainitsematta sitä erityisesti.

Tässä yhteydessä voi myös pohtia sitä, oliko Marie Hackmanin kulttuurinen pääoma erityisen mittava juuri käsitöiden kohdalla. Bourdieun mukaan koulutuksesta tuli kulttuurisen pääoman merkittävä tekijä, joka toimi sekä erottavana että hyvän maun merkitystä korostavana ominaisuutena.⁷⁵² Mikäli Marie Hackman oli saanut opastusta käsitöihin, osasi hän arvostaa käsityötaitoa ja siten hänellä oli käsitöihin liittyvää kulttuurista pääomaa. Marie Hackmanilla lienee ollut hallussaan sellaista tietotaitoa, joka auttoi häntä ymmärtämään käsin tehdyn raanun arvon. Vaikka mitään merkittäviä Marie Hackmanin käsitöistä ei ole, on mitä todennäköisintä, että hänellä oli kyky ymmärtää, miten raanu oli valmistettu ja millaisen työpanoksen sen tekijä oli antanut sommitellessaan lankoja ja värejä. Raanun hyvän maun korostaminen liittyy myös erityisesti naiselliseen makuun, joskaan Marie Hackman ei sitä suoraan ilmaise. Raanut, niin kuin muutkin kankaista ja langoista tehdyt käsityöt, olivat pääasiassa naisten tekemiä. Korostaessaan raanun hyvää makua Marie Hackman paljastaa, että hänellä on taitoja ja tietoja, joita naisilla oletettiin ja edellytettiin olevan.

Hyvän maun ohella muodikkaus oli tärkeä kulutusvalintojen määrittäjä. Kamelinkarvaviittojen tuli olla viimeisimmän muodin mukaisia samaan tapaan kuin valkoisen sulan ja ristiäisiin hankitun köynnöksen. 1700-luvun muodinmukaisuutta tutkinut Carolina Brown on todennut, että tuolloin aateli käytti erottautumiskeinonaan ja säädynmukaisuuden ilmentäjänä muodinmukaisuutta. Säätö-yhteiskunnassa muodin hienovaraiset viestit toimivat sanattomina aseman osoittajina. 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa Englanti oli alkanut sanella muodissa, koska vallankumous- ja Napoleonin sodat olivat horjuttaneet Ranskan asemaa muodin kotimaana. Tuolloin myös uudenlaiset, teollisesti tai puolittain teollisesti valmistetut kulutustavarat tulivat markkinoille.

⁷⁵⁰ “[...] und für 1 [Ilspund] Petersilien Saamen [...] Seyn Sie so gefällig für mich einen modefarbenen Surtous nachdem neuesten Schnitte gemacht, einen feinen modernen dreyeckigten huth und einige blumen für meine Frau zu besorgen [...] Die blümen für meine Frau sind zwey weiße Rosen und zwey andere hübsche modische blumen, gros und mit langen Stängeln, so daß sie einzeln können getragen werden.” 25.3.1802, Zage!, St. Petersbug, B 15, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁵¹ ”Der gute Cedercreutz hat mir einen so hübschen Tepich der in seinem Guvernement gearbeitet ist geschickt von einem Bauern Weibe- das ist doch viel, sehr viel! es ist mit vieller Akuratesse gearbeitet u. mit Geschmack und Ordnung. ich bewundere würcklich den Fleiß u. die Geschicklichkeit dieser Leute! und danke herzlich. Der Tepich liegt vor meinem Bette und erinnert mich jeden Tag an meinen freundlichen und liebevollen Gross Sohn. Danke ihm meine liebe Emmy in meinem Nahmen auf das herzlichste!” 21.1856 Marie Hackman Emmy Cedercreutzille. HH 28, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁷⁵² Bourdieu 2007 [1979], 52–96.

Niiden hinta ja tyyli miellyttivät erityisesti syntyvässä olevaa keskiluokkaa. Muotitaroiden saavutettavuuden onkin katsottu luoneen modernin kuluttajan, joka horjutti aiempaa hierarkkista järjestelmää ja samalla vähensi muodin painoarvoa erottavana ja identiteettiäluovana tekijänä.⁷⁵³

Muodikkuus oli tärkeä määrittäjä Marie Hackmanin kulutusvalinnoissa. Kamelin-karvaviittojen tilauksessa on annettu myös muita ohjeita kuin pelkkä muodinmukaisuus. Sen sijaan lukuisissa kirjeissä hinnan, laadun, työtapojen, valmistusmateriaalien ja muodikkuuden määrittely on jätetty kirjeen vastaanottajan määriteltäväksi. Esimerkiksi vuonna 1832 Garbutille Hulliin lähetty tilaus piti sisällään ohjeen hankkia puolituisinaa muodikkaampia vyötäröliivejä.⁷⁵⁴

Muodin historioitsijat ovat yleensä kerranneet tyylien ja muotivirtausten vaihteluita, mutta vain harvoin sanaa muoti tai muodinmukaisuus on määritelty yksilöidysti. Ranskalaiseen tai brittiläiseen muodin määritelmään ei kuitenkaan voi turvautua, kun kysymyksessä on Marie Hackman. Usein Suomea tai Pohjoismaita koskevat tutkimukset jäävät yleiselle tasolle ja niiden perusteella on mahdotonta päätellä sitä, mikä oli muotia yksittäisessä paikassa, tarkkaan rajattuna ajankohtana tai miten ihmiset määrittivät muodin tietyssä sosiaaliryhmässä tai maantieteellisellä alueella. Toiseksi nämä yleisellä tasolla liikkuvat tutkimukset eivät kykene määrittämään muodille annettuja sisältömerkityksiä kovinkaan tarkasti. Tarkoitan tällä sitä, että tutkimus on pystynyt osoittamaan esimerkiksi naisten pukumuodin muutokset, mutta harvemmin sitä, miten tai miksi juuri näitä tyyllisiä piirteitä määriteltiin sanalla muoti.⁷⁵⁵

Aasiasta tuotuja tai niitä jäljitteleviä 1700-luvun eksoottisia ja ylellisiä kulutustavaroita tutkinut Maxine Berg liittää nämä uudenaikaisen maun (*gout moderne*) kehittämiseen porvariston parissa. Tavaroiden uudenlaiset valmistusmateriaalit ja -prosessit tekivät niistä muodikkaita. Sen sijaan 1600- ja 1700-luvun ranskalaisia ompelijattaria tutkinut Clare Haru Crowston on todennut, että muoti oli itsenäistä, eikä siihen vaikuttanut kovinkaan paljoa tuotantotavat tai naisellisuutta, kuluttamista ja vaatteita koskevat ideologiat. Sen sijaan hän antaa muodin määrittelyvallan hoviin kuuluvan aristokratian sekä pariisilaisten muotikauppiaitten ja tyyliniekkujen harteille. Giorgio Riello on määritellyt muotia tarkemmin puuvillan historiaa käsittelevässä teoksessaan. Hän tuo esille muodin ja uudenaikaisuuden kytköksen. Muoti oli siis jotain uutta ja vaihtuvaa. Tähän viittaa myös Hackmanien kirjeissä toistuva määre ”uusinta” tai ”viimeisintä”. Toisin sanoen vaihtuvuus ja uusiutuminen olivat oleellisinta muodille. Uutuus saattoi olla uusi materiaali, valmistustekniikka malli tai väri. Muodikkuuteen liitettiin myös alueellisia määreitä. Esimerkiksi vuonna 1827 Marie Hackman tilasi italialaisen olkihattun ja vuonna 1824 shaalin, jonka tuli olla ”viimeisimmän Lontoon muodin mukainen.” Muodikkuuteen Marie Hackman liitti myös laadun vaatimuksia tai mainitoja materiaalien ”hienoudesta” eli ohuista, hyvälaatuisista tekstiileistä.⁷⁵⁶

⁷⁵³ Brown 2007, 389–392, 418.

⁷⁵⁴ ”Half a dozen waiste vats of the most fashionable patterns unmade.” 17/29.1.1830, Garbutt, Hull, B 59, Hackman & Co. ELKA.

⁷⁵⁵ Katso artikkelit Engelhardt Mathiassen et al. 2014.

⁷⁵⁶ ”... a large Ladies Shawl of the very best quality and of the newest London fashion of nice dark red or high ponceau colour with a beautiful Lace around.” 20.2/3.3.1824, Garbutt, Hull, B 48; ”Feinsten weißen Zwirn, 1 moderne Späzen...” 8/20.3.1826, Lüning, Gogel & Co, Antwerpen, B 53; ”Einen feinen großen Italienischen Strof Huth nach neuester Mode...” 8/20.4.1827, Bruun, Friedrichshamn, B 55, Hackman & Co, ELKA; Riello 2013, 27, 114, 133; Berg 2003, 229–231; Crowston 2001, 25, 48, 68–70.

Hyvä maku ja muodinmukaisuus olivat aseman osoittamiseen suuntautuvan pukeutumisen, mutta myös sisustamisen ja kodin tavaroiden tärkeimmät määrittäjät. Täten ei voikaan yhtyä näkemykseen siitä, että muodikkaus olisi kulutustavaroiden määrän kasvun myötä menettänyt merkitystään erottavana tekijänä. Näin ehkä oli aristokratian parissa, mutta Euroopan syrjäseutujen herrasväelle muodikkaudella oli tärkeä sijansa vielä pitkälle 1800-luvun puolelle. Heille muodikkaita ominaisuuksia sisältävät kulutustavarat osoittivat omistajansa sosiaalista asemaa, kyvykkyyttä erottaa hyvälaatuinen tavara ja muodin vaihtuvuus. Ne kertoivat myös hänen kontakteistaan esimerkiksi Lontooseen tai mahdollisuuksistaan seurata eurooppalaisia muodin vaihteluita. Muodinmukaisuus oli erottautumiskeino ja siten identiteetinluomisväline, sillä kaikilla ei ollut kykyä tai mahdollisuutta seurata muotia. Toisaalta muodin kuluttajana Marie Hackman oli myös jäljittelijä, sillä muotilehdet ja tuttavien makuun luottaminen eivät tehneet hänestä edelläkävijää muodin saralla. Kuluttajuus on siis sekä erottautumiskeino että jäljittelijänä toimimista. Tällöin aiempien tutkimuksien joko-tai-asetelma kumoutuu.

Seuraelämä – statuskuluttamisen tärkein kohde

*Mutta tämän maan rouvat ovat huomiota herättävän
innokkaita tekemään noin tunnin kestäviä vierailuja,
joihin on vastattava vastavierailulla aina äärimmäiseen
tunnollisuuteen saakka. Näillä vierailuilla ei ole muuta tarkoitusta,
jos sitäkään, kuin näyttää itseään, eivätkä ne ole mitään muuta
kuin houkkamainen ja naurettava seremonia.⁷⁵⁷*

Hackmanneiden kirjanpitäjän Klingenderin muistelmien katkelmassa nousee esille useita 1700- ja 1800-luvun eliitin seurusteluun liittyviä seikkoja. Poikamieheksi ilman omaa haluaan jääneen Klingenderin kirjeessä on katkeroitunut sävy, mutta toisaalta läpi muistelmiensa hän tekee tarkkanäköisiä havaintoja seuraelämän käytännöistä ja merkityksestä 1830-luvun viipurilais herrasväelle. Amanda Vickery on todennut, että pohjimmiltaan vierailut eivät olleetkaan mitään muuta kuin tilaisuus näyttää itseään ja kotiaan.⁷⁵⁸ Tämä selitys tuntuu kovin yksitasoiselta, sillä Marie Hackmanille sosiaalinen kanssakäyminen ystävättärien kanssa oli tärkeää. Juoruilu sekä hyvästä ruuasta ja juomista nauttiminen tekivät elämän mukavammaksi, mutta kauppiaille sosiaalisen kanssakäymisen tilanteet olivat myös keino ylläpitää ja uusintaa sosiaalisia verkostoja, jotka hyödyttivät kauppiantoimessa.⁷⁵⁹

Edellisissä luvuissa on käyty läpi tärkeimpiä kuluttamisen kohteita Marie Hackmanin elämässä. Yhteinen nimittäjä niille on seuraelämä. Kuluttaminen kohdistui sosiaalisen elämän vaatimuksiin. Brittitutkija Maxine Berg on käyttänyt tästä herrasväen identiteetin kannalta merkityksellisestä elämäntavasta nimitystä ”*revolution of sociability*”. Bergin mukaan sivistyneet seurustelutavat eivät olleet tärkeitä vain menneiden vuosisatojen aristokratialle vaan myös 1700-luvulla muodostuneelle keskiluokalle.⁷⁶⁰ Sosiaalisen elämän merkitystä on havahduttu tutkimaan seuraelämän käsitteistön kautta vasta viime vuosina. Esimerkiksi Leonore Davidoff ja Catherine Hall ovat luokitelleet seuraelämän käsitteen ”*leisure*” alle. Toisin sanoen he määrittelevät sosiaalisen elämän Thorstein Veblenin hengessä ”vapaa-ajaksi”. Tällöin seuraelämän merkityssisältö muuttuu anakronistiseksi. Kuten jo todettua, varhaismodernissa yhteiskunnassa työn ja vapaa-ajan erottaminen oli mahdotonta. Lisäksi tuon ajan herrasväen naisten seuraelämälle antamaa panosta ei voi pitää vähäarvoisena tai naisia joutilaina, kuten Veblen on tehnyt.⁷⁶¹

Marie Hackmanin kulutusvalintoja tutkimalla voi siis havaita seuraelämän merkityksen kuluttamiselle. Sen sijaan hänen elämänsä on liian lyhyt aikajakso saada selville, tapahtuiko seuraelämässä ”vallankumous”, joka olisi vaatinut uudenlaisia kulutushyödykkeitä tai joka olisi kiihtynyt uudenlaisten kulutustavaroiden myötä. Henrik Lilius

⁷⁵⁷ ”But the ladies in this Country are remarkably fond of paying one another visits for about an hour or so, visits which must be returned with the utmost scrupulous exactitudes, and the object of which visits, is none at all, except perhaps to show yourself, in fact a mere form of foolish and ridiculous ceremony.” Remembrances...HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁷⁵⁸ Vickery 2009, 295.

⁷⁵⁹ ”Two ladies, Maids yet, of whom mention will be an ode more than once in these Memoirs, are the Misses Elisabeth and Catharine, or vulgarly called Catto Owl, famous for their Size and appetite, particularly Miss Elisabeth, whom I had the pleasure of dining with at the Dutchess's whosomost particularly protected friends they are, on Wednesday the 3/15th August 1838. [...] Misses E. & C. Owl dined at the Dutchess's on Sunday the 7/19th [...]” Remembrances... HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁷⁶⁰ Brittitutkimus käyttää termiä *middle class*, joka ei sellaisenaan sovellu muun Euroopan keskisäädyn/porvariston tutkimukseen. Katso Kocka 1993, 4-6.

⁷⁶¹ Berg 2004, 98. Tässä Berg viittaa Norbert Eliakseen; Veblen 2011 [1899]; Vickery 2009, 14-16, 292; de Vries 2008, 126-133; Vickery 1998, 9, 197-202; Davidoff & Hall 1994 [1987], Index.

on esittänyt väitteen, että seuralämässä olisi 1800-luvun alussa tapahtunut erityistä vilkastumista ja monipuolistumista. Tämän Liliuksen väitteen takana lienee osittainen lähdeaineiston aiheuttama harha. Suomen kaupunkirakentamisen historia, jossa kyseinen väite on esitetty, keskittyy nimensä mukaisesti kaupunkirakentamisen historiaan. Tällöin esimerkiksi uudet teatteri- ja seuruhuonerakennukset voivat johdattaa ajattelemaan, että seuralämä olisi vilkastunut. Seuralämä sai uusia tiloja, mutta kanssakäymisen tiiviyys tai toistuvuus tuskin lisääntyi erityisesti 1800-luvun alkupuolella.⁷⁶²

Seurustelu samansäätysten kanssa oli erittäin tärkeä osa herrasväen elämäntapaa. Erityisen merkittävää seuralämä ja sen ylläpito olivat naisille, sillä seuralämän voidaan katsoa olleen osa näiden harjoittamaa sukutyötä. Seuralämä ei herrasväen naisille ollut siis pelkkää hupia ja ajanvietettä, vaan se saattoi olla raskasta ja aikaa vievää työtä. Naiset ylläpitivät sekä omia että aviopuolisonsa verkostoja. Seurustelu aviomiehen liikekumppanien kanssa sekä kutsujen emännöinti olivat osa herrasväen naisten työtaakkaa.⁷⁶³

Seurustelun tilat

Säätyläisasunnoissa seurustelu tapahtui joko salongissa, förmaakissa tai ruokasalissa riippuen tilanteesta ja asukkaiden varallisuudesta. Säätyläisten asuintiloja Turussa tutkinut Riitta Koskinen pitää förmaakia ranskalaisen salongin perifeerisenä ilmentymänä, mutta Viipurissa nämä tilat oli erotettu toisistaan. Tämä kertoo viipurilaisten talonomistajien vauraudesta. Seurustelulle oli varattu kolmen- tai neljäntyyppisiä tiloja. Ruokasalit, salongit sekä isännän ja emännän förmaakit oli kaikki tarkoitettu erityyppiseen seurusteluun. Nämä huoneet sisälsivät erilaisia sukupuolittuneita ja arvolatautuneita viestejä, joita huoneisiin kutsutut vieraat kykenivät tulkitsemaan. Toisaalta on huomioitava, että tilojen nimeäminen erilaisten käyttötarkoitusten mukaan ei välttämättä kerro mitään tilojen tosiasiallisesta käytöstä tai käyttäjästä.⁷⁶⁴

Seurustelu tapahtui salongissa tai salissa sekä erillisessä ruokasalissa, mikäli sellainen asunnossa oli. Sali tai salonki oli talon julkisinta tilaa.⁷⁶⁵ Viipurilaisissa herrasväen kaupunkikivitaloissa oli tyypillistä, että salongissa oli mäntylautoista tehty lattia ja useita kuusiruutuisia ikkunoita. Tästä huoneesta oli käynti förmaakeihin ja eteiseen. Salongin pinta-ala saattoi olla jopa 40 neliometriä.⁷⁶⁶

Förmaakit oli usein tarkoitettu vain naisväen seurustelulle tai sitten naisille ja miehille oli kummallekin omat förmaakinsa. Aikakauden Suomen alueen kaupunkirakentamisessa oli jokseenkin poikkeuksellista, että kauppiastaloissa naisten ja miesten seurustelutilat olivat eriytyneet. Yleensä sukupuolittunutta eriytymistä oli vain aateliskartanoissa tai aatelisten kaupunkitaloissa.⁷⁶⁷ Viipurissa eriytyminen kertoo osaltaan vauraudesta. Viipurilaiskauppiailta oli varaa rakentaa taloja, joissa riitti huoneita sukupuolittuneeseen seurusteluun. Viipurilaistalot pohjautuivat Quarenghin suunnittelemiin mallitaloihin, joten tilajakoon ja tilojen käyttötarkoituksiin ovat saattaneet vaikuttaa italialaisesta arkkitehtuuriperinteestä ammentavan Quarenghin käsitykset.

Viipurilaisasuntojen tilanjakoa voi tutkia palovakuutusasiakirjoista. Vuonna 1818 löytyy yhdestä Keisarinkadun (aiemmin Keisarinnankatu, sittemmin Linnakatu) varrella olleesta puutalosta erillinen naisten förmaaki eli ”*dame kammar*”. Toinen, pie-

⁷⁶² Lilius 2014b, 239–248.

⁷⁶³ Steinrud 2008, 69–101.

⁷⁶⁴ Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, (28) no 35, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA; Savolainen 2013, 24; Koskinen 2012, 58–59; Vrt. Vickery 2009, 292–307.

⁷⁶⁵ Savolainen 2013, 80.

⁷⁶⁶ Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, (28) no 35, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA.

⁷⁶⁷ Vuoden 1818 vakuutusasiakirjat, Viipuri 1818, No 35, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto, KA; Koskinen 2012, 59.

nempi förmaaki sijaitsi kirjoituskamarin (*Skrifkammare*) vieressä, joten sen voi ajatella olleen talon isännän käytössä. Molemmat förmaakit sijaitsivat salongin läheisyydessä. Kulkua huoneista toisiin ja niiden hierarkkista asemaa tarkasteltaessa voi todeta, että salonki oli jonkin verran julkisempaa tilaa kuin förmaaki, sillä suurempi förmaaki sijaitsi asunnon perillä eikä sinne ollut suoraa käyntiä eteisestä. Täten naisten seurustelun tilat olivat jossain määrin yksityisempiä kuin miesten, joiden sosiaalinen kanssakäyminen oli julkisen ja yksityisen elämän rajalla tapahtuvaa. Toisaalta naisten seurusteluun varattu förmaaki oli kooltaan suurempi, joten naisten seurustelulle annettiin tilaa enemmän kuin miesten sosiaaliselle kanssakäymiselle. Tällainen tilallinen näkökulma osoittaa, että naisten toiminnot eivät olleet vähäpätöisiä, vaan naisten panosta seura-elämälle arvostettiin antamalla heille siihen fyysistä tilaa.

Edellä mainittu Keisarikadun talo on poikkeus viipurilaistalojen keskuudessa. Yleensä förmaakeja ei nimetty sukupuolittuneesti. On mahdollista, että tilat ja niihin liitetyt sukupuoleen kytkytyvät seikat olivat aikalaisille itsestäänselvyys, jota ei ollut syytä korostaa förmaakien nimeämisessä. On myös mahdollista, että sukupuolittuneisuuden sijaan tilojen käyttötarkoitus oli merkityksellisempää. Tällä tarkoitan sitä, että monilapsisissa perheissä förmaakeihin oli sijoitettu muutamia lapsia lapsenpiikoinen nukkumaan, tai huone oli saatettu antaa pitkäaikaisen vieraan asutettavaksi, mikäli kamareissa ei ollut tilaa. Myöskään jako yksityiseen ja julkiseen tilaan kodin sisällä ei ollut niin jyrkkä kuin esimerkiksi Ranskassa, josta arkkitehtuurin vaikutteet tulivat, tai Ruotsin ylhäisaatelin parissa, jolla oli varaa ylläpitää huoneita, joilla oli vain yksi tarkoin määritelty käyttötarkoitus.⁷⁶⁸

Samanlaiset seurusteluun varatut tilat löytyi myös maaseutukartanoista. Näin oli myös Hackmaneidien kartanossa Herttualassa. Näitä tiloja on kuvattu tarkemmin luvussa *Herttualan kartanon pääarakennus*. Seuraelämä, ystävien ja sukulaisten kestitseminen ja sosiaalinen kanssakäyminen olivat tärkeä osa Herttualan elämää. Vieraanvairaus oli osa säätyläistön elämäntapaa. Etenkin venäläiselle aatelille vieraiden kestitseminen oli osa elämäntapaa, jossa julkista ja yksityistä elämää ei erotettu toisistaan. Vieraita kestittiin kysymättä vierailun kestoja ja jopa yli isäntäväen varojen. Juhlat saattoivat olla ylenpalttisia ja teatraalisia näytöksiä.⁷⁶⁹

Seurapiireissä

Viipurin seurapiiri, johon Marie Hackman kuului, muodostui paikallisista varakkaita kauppiasta, virkamiehistä ja upseereista. Klingender, jonka muistelmat muodostavat aikalaiskuvauksen kaupungista, kertovat Marie Hackmanin tuttavapiirin muodostuneen sukulaisista sekä muista saksalaistaustaisista ihmisistä.⁷⁷⁰ Niin ikään aikalaiset, Monrepos'n kartanon Nicolayt, luettelevat Viipurin seurapiiriin kuuluneen muun muassa rovasti Wahl perheineen, Haverlandtit, Hesses, Rechnebergit, ylimetsänvartija Gerschau perheineen, Steinheililt, kauppias Zagel perheineen, kauppias Lado perheineen sekä Alfthanit, Neumannit ja tietenkin korkein virkamies sotakuvernööri Obreskov. He kaikki olivat kokoontuneet juhlimaan Venäjän voittoa Ruotsista. Myöhemmin madame Nicolay kertoi, että hänen nimipäiväänsä oli juhlimassa ”koko Viipuri” eli 140 henkeä.⁷⁷¹

⁷⁶⁸ Koskinen 2012, 56, 58; Ilmakunnas 2009, 289; Vickery 1998, 206.

⁷⁶⁹ Vainio-Korhonen 2008, 218; Norrback 2006, 62–65, 68–69; Roosevelt 1995, 53–56, 145. Vrt. Vickery 2009, 292.

⁷⁷⁰ Klingender on antanut salanimet osalle henkilöitä, mutta heidät on tunnistettavissa tästä huolimatta. Klingender mainitsee mm. Dannenbergit, Krohinit ja Fresen sisarukset. Remebrances... HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁷⁷¹ 15.10.1809, Nicolayt pojalleen Paulille: "...toute la Ville, car il y avoit au dela de 140 personnes." 20.6.1812, Johanna Nicolay pojalleen Paul Nicolaylle, MsMf 842, Monrepos'n arkisto, KK. Kenraali Aleksander Vasiljevits Obreskov toimi Viipurin sotakuvernöörinä 1805–1810. Ruuth & Kuujo 1975, 32.

Samat aikalaiskuvaukset kertovat myös seuraelämän tavoista. Naamiaisissa oli tanssia, pelipöytä herroille ja lapsille omia tanssejaan. Näitä lastentansseja varten Marie Hackman ja Natalie Steinheil olivat hankkineet jälkikasvulleen yhteisen opettajan, tanssimestari Mansardin, jonka opetuksista Marie Hackman maksoi 80 ruplaa. Nimipäiväjuhlassa oli teetarjoilua, amatööriteatterin esitys, illallinen ja tanssia. Samankaltaisista, jopa uuvuttavaksi käyvistä sosiaalisen elämän iloista kertoi myös Adelaide von Hauswolff päiväkirjassaan. Teehetket, naamiaiset, teatteriesitykset, illalliset, kävelyretket, rekiajelut ja illanistujaiset käsitöiden parissa sekä musisointia kuunnellen täyttivät nuoren Adelaiden päivät. Erityisesti Adelaide pani merkille, että virallisia illallisia kaupungin saksalaisen väestön parissa oli vain harvoin. Yleensä kokoonnuttiin epäviralliseen illanviettoon ”venäläiseen tapaan”. Toinen ihmetyksen aihe Adelaidelle oli se, että häneen suhtauduttiin niin suurella mielenkiinnolla, vaikka hän oli kaikkein ”vähäpätöisin” koko seurueessa. Erityisesti sotakuvernööri Obreskov ja kenraalitar Steinheil osoittivat hänelle odottamatonta ystävällisyyttä.⁷⁷² Näyttääkin siis siltä, että viipurilais-herrasväen seurapiirit kokoontuivat epävirallisen välittömästi mutta usein ja järjestetyn ohjelman puitteissa.

Myös Marie Hackman oli innokas naamiaisissa kävijä. Syyskuussa 1800 hän maksoi naamiaislipusta kuusi ruplaa ja tammikuussa 1801 hiukan vähemmän.⁷⁷³ Monrepos’n kartanon isäntä Nicolay kuvaili kirjeessään Paul-pojalleen Marie Hackmanin naamiaisasua seuraavasti:

... ja eräät muut olivat varsin suurenmoisia kuten madamet Steinheil ja Hackman. Nämä kaksi kantoivat suurta violettia samettiviittaa, joihin oli kiinnitetty kultarahoja, minä luulen, että he halusivat esittää jotain tragedian herttuatarta tai kuningatarta, sillä nämä kaksi marssivat yhdessä nymfien ja amoriininen kanssa, jotka seurasivat näitä kuin pyhiinvaeltajat. Näky oli hyvin loistava ja eloisa ja aiheutti suurta huomiota.⁷⁷⁴

Marie Hackman oli nähnyt vaivaa näiden naamiaisten vuoksi. Hänen pukunsa viesti naisesta, joka oli kohdannut tragedian mutta kantoi nyt viittaansa pystypäisenä. Kaiken kaikkiaan Marie Hackman maksoi viipurilaiselle Hedenius-nimiselle kauppiaille yli 200 ruplaa sametista ja naamioista, joita hän hankki kaksi kappaletta. Toinen liene tullut Natalie Steinheilille, jotta naisten asut olisivat mahdollisimman yhteneväiset.⁷⁷⁵

Naamiaisten lisäksi tanssaiset olivat Marie Hackmanin sydäntä lähellä. Nuoruudessaan hänen voi olettaa olleen innokas tanssija, sillä vielä vanhuusvuosina hän haikaili tanssimisen perään. Kirjeessään pojantytär Emmylle Marie-isoäiti harmitteli, että ei

⁷⁷² "... tant eine Polnoise mit einer dieser damen, und in einen besondern Zimmer waren Spieltische für diese Herren. Ein Haufen Kinder, deren einige Entrey tanzten." 15:10:1809, Nicolayt pojalleen Paulille; "...prendre le thé chez elle à Sarila... après que le thé ont fait la ronde, la porte de la salle s'ouvrit, et me voilà à ma grand surprise, manée en trampoline, et frappée d'y trouver notre théâtre... La fête a été vraiment superbe, spectable, bal, souper..." 20:6:1812, Johanna Nicolay pojalleen Paul Nicolaylle, MsMf 842, Monrepos'n arkisto, KK."Unterricht für Fritz und Lolinka an den Tanzmeister Mansard 80 Ro." Jan. 1810, Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; von Hauswolff 2007, 100-127.

⁷⁷³ "Haushaltungen Unkosten Conto. An Cassa Entré zur Masquerate 6 Ro." September 1800; "Haushaltungs Unkosten Conto. An Cassa für 1 Masqueraden Billet & divs. 5.25 Ro." January 1801; "An Prüsing für 3 Masqueraden Billets 15 Ro." April 1802; "Für 1 Masqueraden Billet." November 1802, G 5 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁷⁴ "Gott seij dank, die Maskeraden ist glücklich worüber und ich habe nach derselbes schon 6 stunden wusig geschlossen. [...] Les Diles Haverland et Hesse moitié jour et moitié nuit, en general four les masques jolis, et quelques uns presque superbe comme celui de Mades Steinheil et Hackman. Cette-ci avoit un grand manteaux de Velour violet avec force franges d'or, je crois qu'elle devoit repa--tes quelque Dusse ou Reine de tragedie, ces deux marchoient ensemble ayant une suite de Nymphés et d'amours, ensuite elles ont parues en epseces de Pelerines. les tout etoit très animé, et l'offerde d'une attention des plus grande." Nicolayt pojalleen Paul Nicolaylle 13:10:1809, MsMf 842, Monrepos'n arkisto, KK.

⁷⁷⁵ "Für 60 ars. Franzen, 9 ars. Sammet, 2 Masken &ce durch Hedenius 202,70." Januar 1810. Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA.

pääse nauttimaan nuorison tanssin seuraamisesta, kun pojantytär Emmy oli poissa.⁷⁷⁶

Tanssiaisista kielivät myös tilikirjamenot. Esimerkiksi lokakuussa 1801 Hackmanit maksoivat 4,80 ruplaa kaupungin tanssiaisista ja syyskuussa 1814 sata ruplaa kreivi Steinheilin tanssiaisista. Tämä jälkimmäinen summa saattoi pitää sisällään hyväntekeväisyyteen menneen pääsylipun, mutta summan suuruudesta ja tilikirjan epämääräisyydestä johtuen kyseessä saattavat olla myös tanssiaisia varten tehdyt muut hankinnat. Tanssiaisia järjestettiin, kuten naamiaisiakin, joko hyväntekeväisyyden nimissä tai siten juhlistamaan jotain merkittävää tapahtumaa. Tällaisia Marie Hackmanin elämään vaikuttaneita suuria tanssiaisia olivat muun muassa keväällä 1801 kenraali P. H. von Essenin kunniaksi järjestetyt tanssiaisit, vuonna 1801 Aleksanteri I:n kruunajaistanssiaisit⁷⁷⁷ sekä keväällä 1805 keisari Aleksanteri I:n vierailun kunniaksi järjestetyt tanssiaisit. Varuskuntakaupunkina Viipurissa oli paljon tanssiaisia, jotka liittyivät sotaväkeen ja sotatoimiin. Von Essenin kunniaksi järjestetyt tanssiaisit olivat tällaiset, sillä kuten Johan Friedrich Hackmanin kirjeestä käy ilmi, von Essen oli valmiina marssittamaan joukkonsa kohti länttä ja varustautumaan, mikäli Englannin joukot uhkaisivat Venäjää. Venäläiset tanssitaiteiset upseerit olivat Viipurin nuorten neitojen suosiossa ja voi olettaa, että ennen avioitumistaan Marie Hackman nautti näiden veljiensä tovereiden tanssiseurasta sydämensä pohjasta.⁷⁷⁸

Usein naamiaiset, tanssiaisit tai arpajaiset oli järjestetty jonkin hyväntekeväisyystoiminnan ympärille. Lunastamalla viiden ruplan pääsylipun tuki samalla esimerkiksi orpolapsia, joiden hyväksi tanssittiin tammikuussa 1855. Nämä naamiaistanssiaisit, kuten niin monet muutkin hyväntekeväisyystapahtumat, oli järjestänyt vuonna 1835 perustettu Viipurin rouvasväenyhdistys eli *Frauenverein*. Paikallislehtien mukaan hyväntekeväisyystanssiaisissa tanssittiin katrillia, masurkkua, polkkaa ja valssia ja kaupungin herrasväki oli nähnyt vaivaa naamiasasujensa suhteen. Lehden reporterit antaa tunnustuksensa rouvasväenyhdistyksen toimijoille, joista suurin osa kuului Marie Hackmanin sukupiiriin. Tällaiset hyväntekeväisyystanssiaisit olivat säätyläisnaisten ominta toiminta-aluetta, mutta Marie Hackmania ei voi jäljittää tämän toiminnan piiriin muutoin kuin nimenä jäsenluettelossa. On todennäköistä, että hänen aikansa ei riittänyt kauppahuoneen toimien ohella järjestelemään hyväntekeväisyystilaisuuksia. Toisaalta hän lahjoitti tarvitseville rahaa ja ruokaa, mutta tämä tapahtui mieluiten diskreetisti ja vähemmän näkyvästi. Näkyvä hyväntekeväisyys ei kuulunut hänen elämänpiiriinsä toisin kuin seuraavan sukupolven naisten elämään.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ "Du und dein lieber Mann haben mich an meinem Nahmens Tage mit einem Geschenk überrascht wofür mich Euch beiden herzlich danke, es war das erste Mahl das du liebe Emmy in unserem Familien Kreise fehltest, ich vermisste dein frohes liebes Esicht an meinem kleinen Feste sehr, wenn du hier gewesen werest hätte ich auch ein Tänzchen in Vorschlag gebracht, aber wer sollte nun tanzen?" 26.7.1844, Marie Hackman Emmy Cedercreutzille (o. s. Hackman), HH 28, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁷⁷⁷ "Beitrag zum Ball beij der Krönung des Kaisers 100 Ro." Sept. 1801, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁷⁸ "Hätte ich doch nur den Tuch und die Feder bekommen, seufzet Sie, da heute aben ein Ball bey dem General Essen ist. Dienstag kam ein Feldjäger mit der Ordre dass die nach Kotka bestimmte Truppen dahie aufbrechen, und die andere marschfertig seyn müssen. Die Willmanstrandsche Garnison und die Grenadier bataillons aus den Kleinen Örtern, brechen auf hier auf, und aus Nyslott gehet ein Bataillon nach Willmanstradt. Zufolge der Aussagen eines gestern durchgegangenen schwedischen Kuriers, ist eine Action zwischen den Dänn. und Engländern worgefallen, in welcher won erstern über 1000 Mann und einige 20 Offiziers geblieben sind - die Engländer solle ein Linierschiff werlohren haben, welches gesucken ist." 12.4.1801, Bruun, St. Petersburg, B 12: [..] unsern guten Kaiser Alexander, der morgen als Sonnabend Abend hier eintreffen, und weiter noch Frhaven, Kotka und um die Gränze reisen wird, worgestellet zuwerden, und auf dem Balle gegenwärtig zu seyn, der ihm zu Ehren, im Stadt-Hause angestellet wird." 22.5.1803, Ignatius, Leppäkoski, B 18; "An Cassa für zum Stadts ball geliefertes." October 1801, G 5 V; "Beitrag zu einen Ball 19.51." August 1808; "Per Haushaltung [...] zu einen Ball für Graf Steinheil 100 Ro." Sept. 1814, Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; "Battalion of Russian Sappers or Miners, Sappeurs, who have lieun quarter'd in this town since last Autumn, have taken such a liking to the girls of this place, that from the Colonel down the Corporal every one is supposed to leave here a Sweet heart. [...] But you see from all this, that the Petersburg young warriors find particular attractions in the Wiburg fair ones." Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA. Peter von Essen oli Viipurin sotakuvernööri vuonna 1800. Ruuth & Kuujo 1975, 31.

⁷⁷⁹ Vappula 2009; *Orpokoti v. 1851-1911*. Wilhelm Hackman, Viipuri 1911. Pienpainattee, Kansalliskokooma, KK. Viipurin rouvasväenyhdistys oli 12 hengen suljettu seura, jolla ei ollut kirjoitettuja sääntöjä tai toimintasuunnitelmaa. Se ylläpiti

Kuten jo todettua, eräs Viipurissa suosituista seuraelämän muodoista oli teatteri.⁷⁸⁰ Vuoden 1835 tienoilla Klingender muisteli seuraavaa:

Viipurilaisilla on nyt teatteri täällä, käsittäen kolme näyttelijää (yksi mies ja kaksi naista), jotka saapuivat Pietarista, sekä lisäksi yhden näyttelijättären aviomies, joka esitysten aikana soitti forte pianoa. Ja esityksissä tämän kaupungin hyvät asukkaat (enkä voi syyttää heitä siitä) vierailevat mitä säännöllisimmin ja suurella mielihyvällä, välittämättä 15–20 asteen pakkasesta, välittämättä siitä, että heidän on istuttava kääriytyneenä turkkeihin, kaulureihin ja suuriin turkissaappaisiin ja lakkeihin sekä myssyihin, huolimatta siitä, että he vilustuvat, saavat yskän ja reumatismia, huolimatta siitä, että näyttelijä- ja näyttelijätärparat, puhuessaan rakkaudesta, ja rakastaessaan toinen toisiaan, värisevät ja tärisevät kylmästä, ja huolimatta siitä, että heidän laulaessaan mitä intohimoisimpia rakkauslauluja sanat miltei jäätyvät heidän kurkkuihinsa ennen kuin ne on lausuttu, ja suuri määrä höyryä purkautuu heidän huuliltaan jokaisen melodian mukana.⁷⁸¹

1800-luvun alun Suomessa oli ainutlaatuista, että kaupungissa oli kokonaan teatterille ja huvittelulle pyhitetty talo. Esimerkiksi Turku sai teatteritalonsa vasta vuonna 1817, kun Fabian Steinheil oli kaupunkiin muutettuaan houkutellut uuteen asemapaikkaansa ammattilaisnäyttelijöitä. Viipurissa teatteritaloa kutsuttiin komediataloksi. Tämä talo sijaitsi linnan ohi johtavan sillan päässä aukeavan torin laidalla, lähellä Pyhän Annan kruunun kasarmeja. Komediatalon oli perustanut Nikolai Heinrich von Engelhardt. Myöhemmin teatterin ylläpitäjänä kunnostautui niin ikään Marie Hackmanin tuttavapiiriin kuulunut kaupungin kenraalikuvernööri Obreskov. Marie Hackman osallistui tämän teatteritalon ylläpitoon muun muassa maksamalla talon korjauskustannuksista. Lisäksi hän kävi katsomassa näytöksiä.⁷⁸²

Johan Friedrich Hackman antaa kirjeessään Tallinnan yliopiston professori Tideböhllille kuvauksen Viipurin teatteritaiteen tasosta. Vuonna 1805 Hackmanin pariskunta oli ollut katsomassa vierailevaa teatteriseuruetta Viipurissa. Carl Rundthalerin kiertävä teatteri oli tuolloin pysähtynyt Viipuriin vierailtuaan aiempina vuosina muun muas-

lastenkotia, jonka hyväksi ja varainkeruuta tukemaan yhdistys järjesti tanssiaisia, joiden päiväksi oli vakiintunut 7. tammikuuta. Rouvasväenyhdistystä perustamassa olivat kreivitär Eva Mannerheim (o. s. Schantz), Elisabeth Jaenisch (o. s. Strählman), Charlotte Seseman (o. s. Jaenisch), Dorothea Buchmann (o. s. Åkeson), Wilhelmine Rothe (o. s. Tesche), Adelaide Heitmann (o. s. Baumann), Anna Rosenius (o. s. Schröder), Marie Hackman (o. s. Laube), Julie Sophie Hackman (o. s. Jaenisch), Amelie Wahl (o. s. Frankenhäuser) ja Julie Seidler. Tiedot on saatu Wilhelm Hackmanin kirjoituksesta Orpokoti, jossa hän viittaa "Rouvasväenyhdistyksen vanhimpiaan kirjaan", johon J. F. Hackman on kirjannut perustamiskokouksen läsnäolijat.

⁷⁸⁰ Tandefelt 2013b; Hirn 1970.

⁷⁸¹ "The Wyburgers have now also a theatre here, consisting of three actors, (one male and two females) arrived from Petersburg, besides the husband of one of the actresses, who during the representation to plays on a wretched Piano-forte. And than representations, the good inhabitants of this place (for be it from me to blame them for it) visit with the greatest regularity and pleasure, notwithstanding the intense cold of 15 and 20 degrees, notwithstanding that they are obliged to sitt in the theatre with furs, with pelisses, with huge fure boots and caps and bonnets, notwithstanding that they catch colds, and coughs and rhumes, notwithstanding that the poor actor and actress, whilst they are talking of love, and making love to each other, are trembling and shaking and shivering with cold, and throats, before they are cittered, and large Volumes of Steam accompanys every melodious strain which their lips give utterance to." Remembrances... HH 33, Handelshuset Hackman, ÅÅ.

⁷⁸² "Per Haushaltung Beitrag zur Theater reparatur 25 Ro." July 1811; "Per Haushaltung [...] Theater 60 Ro." Feb. 1812; "Fürs Theater an Lesman 78 Ro." April 1812, Privat memorial 1808-1815; "Per J. F. Hackmans Wwe [...] Für ein Theater Billett zur

sa Tartossa ja Pietarissa. Rundthalerin teatteri esitti preussilaisen näytelmäkirjailijan ja aikansa suursuosikin August von Kotzebuen näytelmiä. Tämän näytelmäkirjailijan tuotokset saivat ymmärtävän vastaanoton koko Baltian saksalaisessa yleisössä. Viipurin säätyläispiirit kytkeytyivät tähän joukkoon myös teatteritaiteen kautta. On mahdollista, että Hackmanit tunsivat Kotzebuen henkilökohtaisesti, sillä Kotzebue mainitsee muistelmissaan Pietarin tuttavapiiriin kuuluneen erään Sutthoffin vaimoineen.⁷⁸³

Teatteri”harrastuksen” kautta Hackmanit kytkeytyivät Pietarin ja Baltian saksaa puhuvaan herrasväkeen, joka ymmärsi näytösten kielen ja tunsu näytelmäkirjallisuutta. Yhteinen kulttuuritausta korosti yhteenkuuluvaisuudentunnetta eli loi ryhmäidentiteettiä. Teatterinäytöksistä omaksutut paneurooppalaiset teemat, puheenaiheet ja käytösmallit näkyivät teatterissakävijöiden arkielämässä. Juri Lotman on tehnyt jopa niin pitkälle menevän tulkinnan, että on todennut teatterikatsojien omaksuneen teatraalisen esilläolemisen tavan jokapäiväiseen elämäänsä.⁷⁸⁴ Vaikka näin pitkälle meneviä päätelmiä ei Hackmanien kohdalla tekisikään, voi todeta, että viipurilainen herrasväki saattoi tuntea olevansa yhtä hienostunutta kuin missä tahansa muussa Baltian alueen kaupungissa. Johan Friedrich Hackmanin kirjeestä käy ilmi, että viipurilaiset halusivat osoittaa nähneensä parempiakin näytöksiä, ehkä Pietarissa tai vanhoilla kotiseuduilla Preussissa ja sen pääkaupungissa Berliinissä. Muualta muuttanut herrasväki saattoi kokea olevansa paikallista herrasväkeä parempaa, sivistyneempää ja kultivoituneempaa. Tämä oli tuotava rivien välissä ilmi, kun teatterinäytöstä ruodittiin saman taustan jakaville ystäville. Yhteenkuuluvaisuutta korostettiin toisaalla, toisaalla tehtiin eroa paikalliseen pikkukaupunkilaiseen herrasväkeen.

Vuonna 1830 Viipuriin rakennettiin uusi teatteritalo Seurahuoneen ja raatihuoneen yhteyteen.⁷⁸⁵ Tämä uusi teatteritalo ei ollut kovin loistelas, kuten Klingenderin eloisasta kuvauksesta käy ilmi. Teatterikappaleiden seuraaminen teatteritalossa ei ollut aina kovin nautinnollista, joten Hackmanin nuori polvi järjesti omia teatterinäytöksiään. Eräästä näistä raportoi Woldemar Hackman veljelleen Juliukselle toukokuussa 1849. Näytelmän aiheena oli isoäiti, joten näytöksen voi olettaa järjestetyn Marie Hackmanin kunniaksi, ehkäpä hänen ja edesmenneen isoisän häpäpäivänä. Koska Julius Hackman mainitsee näytelmän tuottaneen 200 ruplaa, on näytökseen ilmeisesti myyty pääsylippuja, joiden tuotot on lahjoitettu hyväntekeväisyyteen.⁷⁸⁶

Teatterin ohella lukeminen kuului säätyläisten ajanviettotapoihin. Illanvietoissa luettiin ääneen uusimpia aikakauslehtiä tai romaaneja. *Minerva*, *Die Elegante Welt* sekä englantilaiset romaanit kuuluivat Hackmanin perheen lukemistoon. Marie Hackmanin lukutottumuksista ei ole suoraa näyttöä – on mahdollista, että hän ei ollut mitenkään

Besten der Invaliden 25 Ro.” Aprill 1818, G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁸³ Rundthaler treibt hier seit 4 Wochen sein Wesen, spielt wöchentlich 3 mahl und hat allgemeiner Befall, und gewöhnlich mit wohltes Haus. Heute spielt er die Werhöhung von Kozebue zum Besten der Armen. Er selbst, seine, einige 60 Jahre alte Frau und ein junger schwindhastiger Mann Nahmens Hohenfeldt - der aber einen --gerechten Neyermarkischen Dialekt hat - spielen noch meinen Gefühl, und noch der allgemeinen -- in allen Rolle, sowohl komische als -- über alle Erwartung und immer außerordentlich gut. Ein anderer junger Mann, Nahmens Holm, macht seine Sachen wehrworthels auf recht braw; die übrigen 4 Acteurs und 3 Actricen sind mittelmäßig und 2 oder drey darunter schlecht. Wenn Rundthaler sich dem Sommer durch soudeniren Pann, und den Herbst und Winter durch hier spielet, so ist mit den Liebhabern, aus.” 14.4.1805, Tideböhl, Reval, B 23, Hackman & Co, ELKA. J. F. Hackmanin mainitsema Kotzebue oli aikansa suosituin näytelmäkirjailija August von Kotzebue (1761-1819). Hän oli alun perin preussilainen ja päätyi virkamieheksi Venäjälle kuten niin monet muutkin maanmiehensä. Kotzebue katso Kotzebue 1802; Schuler 2009, 29 ja passim. Rundthaler katso *Allgemeine Theaterzeitung*, Nro XLII, October 1800, 261. Teatterirakennuksista katso Lilius 2014b, 239.

⁷⁸⁴ Schuler 2009; Lotman 1984.

⁷⁸⁵ Pyhän Annan Kruunun kaupunginosassa mainitaan olleen teatteritalo jo vuonna 1781. Ruuth & Kuujo 1975, 40. Klingenderin mainitsema teatteritalo oli Paraatitorin laidalle vuonna 1830 noussut Seurahuone-teatteritalo, joka oli osittain rakennettu yhteen uuden raatihuoneen kanssa. Ruuth & Kuujo 1981, 22, 29-30. Seurahuoneesta katso Lilius 2014b, 241.

⁷⁸⁶ ”Da der Ausfall unserer getrigen Vorstellung ein glücklicher gewesen ist, muss ich dir heute schreiben und um dir unseren Erfolg zu berichten. Das Erste Stuck war: Die Dapipelt Verheiratheten, und ich hatt evor dem Aufrollen des

erityisen kiinnostunut kirjallisuudesta. Tosin hän tuki paikallista kirjastohanketta⁷⁸⁷ ja kuului Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran perustajajäseniin. Marie Hackman tuskin kykeni lukemaan suomenkielistä kirjallisuutta, jota Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura edisti. Nämä toimet kuitenkin olivat ennen kaikkea säädynmukaista hyväntekeväisyyttä, eivätkä niinkään kerro hänen henkilökohtaisista mieltymyksistään.⁷⁸⁸

Kun kirjaostoja tutkii, voi havaita, että Marie Hackman hankki kirjoja ennen kaikkea vanhimman poikansa tarpeisiin, vaikka kirjojen tosiasiallista lukijaa tilit eivät paljasta. Marie Hackman ei ilmeisestikään ehtinyt tarttua painettuun sanaan, mutta perhepiirissä luettiin saksalaisia klassikkoja, englantilaista kirjallisuutta sekä aikakausjulkaisuja.⁷⁸⁹

Säätyläismiesten toiminnan kenttä Viipurissa oli kerho eli klubi. Se toimi vuoteen 1801 ja myöhemmin uudelleen. Johan Friedrich Hackman vanhempi oli tämän klubin presidentti, joten hänen voi olettaa viettäneen aikaansa siellä. Marie Hackmanille tämän klubin ovet eivät avautuneet huolimatta hänen asemastaan kauppahuoneen johtajana. Tällainen miesten kerho oli eräs niistä paikoista, joissa sukupuolella oli merkitystä. Sen sijaan sekä rouvasväen yhdistyksessä että Viipurin Suomalaisessa Kirjallisuusseurassa molemmat sukupuolet näyttävät toimineen ainakin paperilla kohtuullisen samantasoisella aktiivisuudella. Johan Friedrich Hackman nuorempi ja Wilhelm Hackman huolehtivat rouvasväenyhdistyksen käytännön asioista tileineen ja toisaalta naiset olivat Kirjallisuuseuran perustavia jäseniä.⁷⁹⁰ Tämänkaltaisen sukupuolirajat ylittävän seuratoiminnan on nähty olleen poikkeuksellista, mutta olettaa sopii, että todellisuudessa naisten ja miesten toimintakentät olivat tällä saralla sukupuolittuneita. Miehet huolehtivat naisyhdistyksen rahaliikenteestä, sillä heillä oli tällaisiin toimiin koulutusta ja kokemusta. Naiset jäivät Kirjallisuusseuran virallisissa toimissa sivustaseuraajiksi, vaikka nimellisen tukensa toiminnalle antoivatkin.

Herrasväen asemanmukaiselle seuraelämälle oleellista olivat erilaiset korttipelit, joiden pariin kokoonnuttiin iltaisin. Tällaista peli-iltaa kuvaa Rademacherin maalaus vuo-

Vorhangeseine grosse Angst davor, dass Emmy, die das Stuck zugleich mit Frln, Schöniän eröffnen sollte, die Stimme versagen musste. Aber die erste Scene wurde mit mehr Nachdruck gespielt als je in den Proben, und das Stuck ging glücklich und schnell über die Bühne. Ebenso fiel auch das zweite "Die Grossmama" aus, das jedoch vielleicht noch bes Ser gegangen wäre, hätte der Souffleur in diesem Stuck, Madame Okerman, und nich gestört, satt uns zu unterstützen. Der -- hatte den geöhnlichen glänzenden Erfolg und wurde besonders durch das ausgezeichnete Spiel von Frln. Trapp gehoben. Nachdem der Vorhand gefallen war wurde noch auf der Bühne Polkaund eine Française getantz, worauf sich das Schauspielercorps zu Madame Oern begab, wo wie ein Souper verfan den. Nachdem wir auch an den Souper unsere Virtuosität bewaisen hatten, wurde wieder gewaltzt und I Française getanzt, dann trennten wir uns und nahmen eine schöne Eirinnerung an diesen Abend mit die noch lange in unseren Herzen leben wird. Die Einnahme beträgt c.a 200 R brutto." 21.5.1849, Woldemar Hackman Julius Hackmanille, vanha signum Bb 1, Handelshuset Hackman, ÅA.

⁷⁸⁷ "Praenumeration der Lesegesellschaft 12 Ro.", May 1802, G 5 V; "Praenumeration zur Lesebibliothek 10 Ro." December 1808; "Per Haushaltung [...] Lese Bibliothek 12,50 Ro." Aug. 1813; "Pränumer. zur Lese Bibliothek 15 Ro." Feb. 1814, Privat memorial 1808-1815; "Per J. F. Hackman's Wwe [...] an hiesige Lesebibliothek 15 Ro." Oct. 1818, G 20 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁸⁸ Teperi 1965, 65. Seuran 32 ensimmäisen jäsenen joukossa on 15 naista ja lasta. Tapana näyttää olleen, että asiasta kiinnostuneet miehet ovat kirjanneet jäsenistöön koko perheensä, jotka sitten jäsenmaksun muodossa tukivat seuraa. ⁷⁸⁹ Kirjaostoja on tileissä hyvin vähän ja kirjeissä ei lainkaan. Kirjaostoista katso "Per Haushaltung [...] Bücher für Fritz 22 Ro.", Juny 1808; "An Probst Wahl praenum. Gebücher 25 Ro." Nov. 1808, "Praenumeration zur Lesebibliothek 10 Ro." Dec. 1808; "Praenum. für Geist der Journale 2 Ro." Aug. 1809; "Bücher für Fritz 20 Ro, Gasparis Land Karten 9 Ro." Nov. 1809; "wers. Bücher aus Petersburg 81,45 Ro." Dec. 1809; "Bücher für Fritz 20 Ro." Feb. 1810; "Bücher für Fritz 40 Ro." Aug. 1811; "Lat. Gramatic 3,25 Ro." Sept. 1811; "Für Theile der deutschen Klassiker 26,80." Feb. 1813; "1 Rechen buch für Fritz 8 Ro [...] Für Bücher der deutsche-Klassiker 715 Ro." Feb. 1814; "Pranum. auf Russlands Geschichte 10 Ro, Caessar Justin für Fritz 8,80 Ro." April 1814; "Für theile der deutschen Klassiker 14,85." Sept. 1814, Privat memorial 1808-1815; "Per J. F. Hackman Wwe [...] zahlen für romische Classifier 4,50 Ro." Jan. 1818; "Deutsche Klassiker 8,15 Ro." July 1818; "An Capitain B. J. Dobbin [...] Per Fregatt Schiff Voltaire [...] Per J. F. Hackman Fr Wwe aus Liverpool brachte er für Madame 3 Engl. Bucher mit betr. 13,66 Ro." Dec. 1818; "Deutsche Klassiker 14,63 Ro." März 1819, G 20 V; "2 Lexicons für Carl 25 Ro." Jan. 1823; "Taschenbuch Minerwa 12 Ro." Oct. 1823, G 22 V; "Per J. F. Hackman's Wwe [...] für Bücher aus Bremen It Rechn. 112 Ro." Juny 1825; "Diverse bücher aus bremen 74 Ro." Dec. 1825, G 24 V, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁹⁰ "Besides at this, I am under the necessity of adding, that the few members of the Society who meet there of an evening, not to play at Cards, but to converse, are downright gossips, and that the Wyburg Club, instead of being a place of recreation, is nothing but a College, or rather a School for most unworthy, insipid, and uninteresting Scandal. You will, I hope, excuse me, if I am not fored of visiting such a place often." Remembrances..., HH 33, Handelshuset Hackman, ÅA; Vappula 2009; Teperi 1965, 65; Tigerstedt 1940, 83-88.

den 1840 tienoilta (kuva 3). Maalauksessa pöydän ympärille ovat kokoontuneet Johan Friedrich Hackman nuorempi sekä Julie Sophie Hackman, hänen vanhempansa Dorothea Elisabeth Jaenisch ja Nicolaus Jaenisch, Helene Sophie Jaenisch ja hänen äitinsä, Nicolaus Jaenischin serkun puoliso, Helene Elisabeth Jaenisch sekä sisarukset Marie, Bijou-koira sylissä, ja Magnus Jaenisch. Muistitiedon mukaan Helene Elisabeth Jaenisch oli kyseisen peli-illan emäntä, joten kuvassa ollaan mitä todennäköisimmin joko hänen mieheltään perimässä Horttanan kartanossa tai heidän kaupunkiasunnossaan Katariinankadun varrella. Sukupiirissä suosittu peli oli *préférence eli piffé*. Se oli bostonia muistuttava korttipeli ja erityisen suosittu se oli herrasväen parissa Venäjällä.⁷⁹¹

Voitot ja tappiot olivat yleensä pieniä, ja naiset sekä miehet pelasivat yhtä innokkaasti. Tosin ilmeistä oli, ainakin naamiaisillasta kertovan Nicolayn kirjeen perusteella, että miehet pelasivat naisia enemmän. Korttipelit olivat suosiossa myös Marie Hackmanin taloudessa. Pian avioliiton solmimisen jälkeen Johan Friedrich Hackman kirjasi taloustililtä maksetuksi kolme ruplaa, jotka oli hävitty boston-pelissä. Tämä kolme ruplaa oli varsin kohtuullinen häviö, sillä muutamaa kuukautta myöhemmin peleihin menettiin yli 21 ruplaa. Seuraavassa kuussa peleihin kului vielä seitsemän ruplaa. Kesäkuussa 1800 Marie Hackman hävisi viisitoista ruplaa pelipöydässä. Pelivelat ja -häviöt eivät olleet ainoa kuluerä; myös pelikortit maksoivat ja niitä tarvittiin useita pakkoja vuosittain.⁷⁹²

Pelaaminen oli sosiaalisen kanssakäymisen muoto, jossa oppi tuntemaan vastapelaajinsa ja sen, miten hän suhtautui tappioihin. Kauppiaalle oli hyödyllistä tietää, oliko kauppakumppani riskinottaja vai varman päälle pelaaja. Pelaaminen ei kuitenkaan saanut muodostua ongelmaksi, sen tuli olla vain osa sivistynyttä seurustelua. Carl Alexander -pojan kohdalla näin ei aina ollut, vaan Marie-äiti joutui toistuvasti sekä maksamaan poikansa velkoja että muistuttamaan ystäviään pojan opiskelukaupungissa Hamminassa, jotta nämä eivät olisi lainanneet rahaa Carlille.⁷⁹³ Kyllästyttyään maksamaan poikansa pelivelkoja Marie Hackman kuulutti *Finlands Allmänna Tidning*issa vuonna 1829, että tästedes hän ei vastaa muista veloista kuin niistä, jotka hän on omalla allekirjoituksellaan vahvistanut. Pelaaminen oli kuitenkin tärkeä taito, etenkin tulevalle kauppiaalle. Tigerstedtin mukaan Marie-äiti patisti vanhinta poikaansa korttipöytään, jossa hänen tuli opetella seurustelemaan liikekumppaneidensa kanssa.⁷⁹⁴

Korttipelien ohella musiikki oli oleellinen osa seuralämää. Tapana oli, että soitto- ja laulutaitoiset esiintyivät ja niinpä syksyllä 1801 nuoripari Hackman hankki madame Steinheililtä tai hänen kauttaan klaveerin 150 ruplan hintaan. Myöhemmin Marie

⁷⁹¹ Sandelin 2005; *Préférence*.

⁷⁹² "Per Haushaltung Unkosten [...] Werlust in Boston Spiel Ro 3 Ro." August 1799; "Per Haushaltung Unkosten Conto [...] zur Spiel Cassa genommen 21,20 Ro." November 1799; "Per Haushaltung Unkosten Conto [...] Spielgeld 7 Ro." December 1799; "An Compagnie Handlung [...] Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] Entré zur Masquerade 6 Ro [...] an meine Frau zum Spiel 15 Ro." September 1800; "Per compagnie handlung [...] an haushaltung unkosten conto [...] 2 Dutzend karten 5 Ro. October 1800. Per Haushaltungs Unkosten Conto [...] an Schiffer Mackeprag für 2 Gross Spiel Karten à 20,50 [...] Für 23 Dutz. Karten an Gaetens Matrosen 55,20 [...] Februar 1800." G 1 XV, Hackman & Co, ELKA. Tigerstedtin mukaan Marie Hackmanin peliseura koostui seuraavista henkilöistä: kenraali Markilev, majuri Vasilii Belevski, kenraali von Etter, kenraali-majuri Berg, Nikolai Jaenisch, tullivirkamies Örn ja tohtori Frankenhauser. Marie Hackmanin lempipeliksi mainitaan *preferenssi*. Tigerstedtin tekstistä saa sellaisen käsityksen, että tiedot perustuisivat Klingenderin muistelmiin, joissa ei kuitenkaan mitään tämän suuntaista ole mainittu. Korttipeleistä katso Vainio-Korhonen 2012, 69.

⁷⁹³ "[...] haben wir Ihnen für dem cadetten Hackman gezahlte Ro 50:- und abermahls laut seiner eigene späteren Aufgabe Ro 75:- zusammen 125 Ro gutgeschrieben, da jedoch für seine kleinen Bedürfnisse anderweitig gesorgt ist so ersuchen wir Sie, ihm keine weitere Gelder werzuschieszen als lediglich die Kosten seines Privat Unterrichts worüber die Herren Lehrer wohl eine kleine Nota einreichen." 2.11.1821, Bruun, Friedrichshamn; "[...] Dem Cadetten Hackman gelieben Sie jedem Isten des Monats n/s 10 Ro zu Taschen Geld zu zahlen, und entschuldigen die Mühe. Achtunswoll zeichnen." 14.11.1822, Bruun, Friedrichshavn, B 42; "Mit dank erkennen wir Ihre Worschüsse für den Cadetten Hackman, da wir aber für alles ihm nöthige sorgen, so bitten wir außer den 10 Ro monatlich keine Zahlungen zu lassen und aus Ihrer Bude nichts andres werabfolgen zu lassen als was Herr Capitain v. Mensbier guthelßt." 23.8.1822, Bruun, Friedrichshamn, B 44, Hackman & Co, ELKA.

⁷⁹⁴ "Sedan jag nu till fullo liqviderat min yngste son, Fändricken Carl Alexander Hackman för dess fäderne art, få i löst som fast, är jag af det affore och vomhet fatta förtroendet till mitt namn, så wäl i penninge som familie hänseende, förlåten till

Hackman hankki fortepianon, jonka soitossa Fritz-poika sai opetusta. Fortepiano oli arvokas hankinta, se maksoi 1 500 ruplaa. Pianon lisäksi Johan Friedrich Hackman nuorempi soitti kitaraa. 1700-luvun lopun Suomessa kosketinsoittimet olivat jokseenkin harvinaisia, mutta seuraavan vuosisadan puolella ne näyttävät olleen oleellinen osa säätyläiskodin esineistöä.⁷⁹⁵ On mahdollista, että Marie Hackman osasi soittaa jonkin verran. Todennäköisempää on, että säädynmukaisen seuraelämän osoituksena hän halusi soittimia kotiinsa soittotaitoisia vieraita silmällä pitäen. Mainintoja esimerkiksi hankituista nuoteista ei tileistä tai kirjeistä löydy, joten kovin suurta roolia soittaminen ei näytä Marie Hackmanin elämässä näytelleen.

Kitarat, pianot ja pelikortit muodostivat konkreettisia kulttuurisen pääoman ilmene- mismuotoja. Samoin klubit, lukeminen, teatteri ja henkiset harrasteet olivat merkittä- vimpiä kulttuurisen pääoman ilmenemismuotoja. Kuten Pierre Bourdieu on tuonut esille, mitä harvemmalla oli mahdollisuus hankkia tiettyjä esineitä tai taitoja, sitä suu- rempi sosiaalinen valta ja status näihin tavaroihin tai taitoihin kytkeytyi. Koska vain harvoilla oli mahdollisuus päästä klubin jäseneksi tai hankkia soittotaito, kytkeytyi näihin sitä suurempi kulttuurinen pääoma ja statusarvo, mitä pidempään suvussa, per- heessä tai yksilöllä oli ollut näitä taitoja tai pääsy eksklusiiviseen seuraan. Tästä seura- si se, että lapset pyrittiin liittämään tähän valikoitujen taitojen tai ihmisten joukkoon mahdollisimman nuorena.⁷⁹⁶ Pianon omistaminen ei siis ollut vain ylempien yhteiskun- nallisten ryhmien jäljittelyä, vaan se ja etenkin sen soittaminen, olivat keino erottautua soittotaidottomista ja näin osoittaa sosiaalista asemaansa. Marie Hackman näyttääkin arvostaneen tämänkaltaista statusarvoa ja kulttuurista pääomaa, sillä hän hankki po- jilleen soittimia, kirjoja, opetusta ja ohjausta.

Erilaiset näytökset ja esitykset olivat oivallinen paikka esitellä itseään ja samalla tyy- dyttää uteliaisuuttaan sekä seurustella tuttavien kanssa. Tällainen tapahtuma oli jo mai- nittu Andre Garnerin lentonäytös. Myös vierailevat ulkomaiset kuninkaalliset olivat nähtävyyksien, joiden vierailua saatettiin lähteä seuraamaan Pietariin, mikäli nämä eivät pysähtyneet Viipurissa matkallaan esimerkiksi Imatrankoskea ihailemaan. Viipurissa vierailleet hallitsijat aiheuttivat kaupunkiin kuhinaa ja tilaisuuksia kaupungin säätyläis- tölle esitellä itseään. Hallitsijavierailun kunniaksi järjestettiin usein tanssiaisat, jois- sa kunniavieras piipahti tanssimassa ehkä vain yhden tanssin. Loppuillan saivat kau- pungin säätyläiset viihdyttää toisiaan ja seurustella keskenään. Näin kävi toukokuussa 1803, kun keisari Aleksanteri I matkusti Viipurin kautta rajalle ja hänen kunniakseen kaupungissa järjestettiin tanssiaisat. Keisari tanssi vain yhden poloneesin, kunnes ve- täytyi lepäämään. Näyttätymishaluaan saattoi tyydyttää myös hautajaisissa tai häissä. Esimerkki tällaisista tilaisuuksista on kevätkesältä 1806, jolloin Marie Hackman mat- kustui Pietariin kuvernöörinrouva Obreskovin hautajaisiin.⁷⁹⁷

den förklaring, att jag hwarken godkänner eller ansvarar för någre skulder eller förbindelser, som till äfwentyrs af en tredje person, eho det och wara må, kan ingås, samt att ingen äger anspråk på min oberoende och wäl egendom, utan bör en hwar förtro sig blott på de, som jag personligen eller med min egen underskrift bekräftar. Wiborg de 11 April 1829. Maria Hackman, född Laube." 05.05.1829, Finlands Allmänna Tidning, no 50; "Äitini pelaa väliin kanssani korttia, jotta osaisin sitäkin maailmaan astuessani. Kuitenkaan ei se minua juuri huvita, enemmän iloa tuottaa minulle musiikki, josta jouto- hetkinäni saan mitä suurinta virkistystä." Tigerstedt 1940, 323. Tigerstedt ilmoittaa käyttäneensä J. F. Hackman nuoremman kirjeitä ystäväilleen Rosenbröjerille.

⁷⁹⁵ "An Compagnie Handlung [...] Per Haushaltung Unkosten [...] für 1 Clawier and die Generalin Steinheil Ro 150 Ro." September 1799. G 1 XV, Hackman & Co, ELKA. "Merz 1813, 5 Mth Fortepiano Timmen à 3 Ro." Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA. "[...] Auch über den Tausch won Brettern gegen ein Fortepiano besitzt." 10.9.1823, Küster & Sohn, Reval, B 46; "Ro 1500- für das Fortepiano den H. Küster & Co in St. Petersburg s. Z. zu zahlen." 7.7.1824, Küster & Sohn, Reval, B 49; "Eine Guitarre für Fritz 34 Ro.", April 1808, Privat memorial 1808-1815, Hackman & Co, ELKA; Vainio-Korhonen 2008, 307.

⁷⁹⁶ Bourdieu 1992 [1979], 70-71.

⁷⁹⁷ "[...] unsern guten Kaiser Alexander, der morgen als Sonnabend Abend hier eintreffen, und weiter noch Frhaven, Kotka und um die Gränze reisen wird, worgestellet zuwerden, und auf dem Balle gegenwärtig zu seyn, der ihm zu Ehren,

Herrasväkeä yhteen kokoavissa tilaisuuksissa lujitettiin keskinäisiä siteitä ja vahvistettiin ryhmän identiteettiä. Kutsuttujen ja kutsumattomien kaupunkilaisten välille saattoi muodostua juopa, jolloin kutsun saaneet mahdollisesti pitivät itseään muita arvovaltaisempina joukkona. Marie Hackman näyttää seurustelleen Viipurin paikallis-hallinnon eliitin kanssa, hän sai kutsun niin ylimmän hallintoviranomaisen kenraali-kubernöörin vaimon hautajaisiin kuin keisarivierailulle. Sen sijaan hän ei osallistunut niin ikään jo edellä kerrottuun sukulaisnaistensa Natalie Steinheilin ja neiti Seseman-nin Pietarin-retkeen, jossa päätarkoituksena oli ihailla kaupungissa vierailevaa Preussin kuningatar Louisea ja hänen saattuettaan. Vierailun ajankohtana, alkuvuodesta 1809, Marie Hackmanilla oli kädet täynnä työtä kauppahuoneen asioissa. Kauppiassäätyise-nä hänellä tuskin olisi ollut pääsyä hovin lähettyville kuten kreivitär Steinheilillä, jonka aviomies palveli keisaria tämän armeijassa ja jonka oma isä oli osallistunut Katariina II:n vallankaappaukseen.

Kokoontuminen yhteen lujitti keskinäisiä siteitä, loi ryhmäidentiteettiä. Adelaide von Hauswolffin kertomuksen perusteella seurapiirit saattoivat myös toimia poissulkeva-na ryhmänä. Tällainen ryhmästä erotettu ja kaikkien hyljeksinnän sekä pilkan kohde oli kenraali Buxhoevden, jonka saapuessa paikalle naisväki ryntäsi toiseen huoneeseen. Siellä he, Natalie Steinheil etunenässä, pilkkasivat kenraalia. Lopulta pilkkakuo-roon liittyi myös sotakubernööri Obreskovkin. Syystä, jota Adelaide ei paljasta, olivat kaupungin säätyläiset kääntyneet kenraalia vastaan. Viattomalta vaikuttava seurustelu saattoi olla varsin ilkeämielistä piikittelyä ja jopa avointa halveksuntaa, jota osoitettiin poistumalla huoneesta epäsuositun henkilön saapuessa paikalle, kuten Buxhoevdenin ollessa kyseessä tapahtui. Ei siis ollut yhdentekevää, millaiseen asemaan seurapiireis-sä joutui.⁷⁹⁸

im Stadt-Hause angestellt wird." 22.5.1803, Ignatius, Leppäkoski; "Bas unser gute Monachr hierherkommen würde, wünstn wir schon wor acht Tagen. Ertraf Sonnabend um 10 Uhr Abens ein, wöhete einem ihm zu Ehren angestellte Ball im Stadt Hause bey, und tanzte auch einige Polonaisen. An Sonntag besähe an die Truppen, Festungswerke, Feld und Land Hospitaler, und das Armen Haus; speiste allein zu Mittag, und reiserte um drey Uhr in Begleitung des Kriegs-Guwer-neurers der ihm auf seiner Cour begleiten wird; nach Friedrichshawen ab. Die ganze Reise wird 12 tage dauern, und geht längst der Gränzen bis Kexholm u so zurück nach der Residenz." 26.5.1803, Bruun, St. Petersburg; "Meine Frau dankt Ihnen aufs verbindlichste für das Ausneken, so Sie ihr geshanckt haben Sie war worigen Woche in Petersburg - und sehe Garnerin auf steigen [...] 28.6.1803, Ignatius, Leppäkoski, B 18; "Meine Frau, welche jezt wormittag dem Begräbnis der Kriegs Guverneurin Obreskow bey wohnt - mich halten meine kranken Fässer dawon ab - dankt dir für die gegebene Nachrichten." 25.5.1806, Rosenius, St. Petersburg, B 25, Hackman & Co, ELKA. "Mad. de Steinheil et Mlle Seseman sont partis samedi au soir pour voir la belle Reine [...] Johanna Nicolay pojalleen Paul Nicolaylle, 5.11.1809, MsMf 842, Monrepos-kokoelma, KK. "La belle Reine" eli Preussin kuningatar Louise (1776-1810), joka vieraili Pietarissa. André-Jacques Garnerin oli ranskalainen laskuvarjo- ja kuumailmapallojen sekä pyrotekniikan kehittäjä. Vuonna 1803 hän lensi 395 kilometriä Ranskassa, Pariisiin ja Clausenin välillä. Hänen puolisonsa Jeanne-Geneviève Garnerin oli ensimmäinen naispuolinen laskuvarjojohppääjä. Werrett 2010, 229. Obreskov kts. Ruuth & Kuujo 1975, 32, 241, 257. Aleksandr Obreskov oli innokas kirjallisuuden ja teatterin suosija, joka perusti Viipuriin lainakirjaston ja elvytti teatterin toimintaa. Hänen vaimonsa henkilöllisyys jää hämärän peittoon.

⁷⁹⁸ Hauswolff 2007, 100-124.

Kuluttamisen motiivit ja päämäärät

Talo, kartano ja puutarha olivat Marie Hackmanin kuluttamisen paikkoja. Näiden tilojen muuttuminen *tiloista paikoiksi* tapahtui kuluttamisen keskittymisellä näihin konkreettisiin paikkoihin eli kaupunkitaloon ja Herttualan kartanoon sekä sen puutarhaan.

Miltei kaikki tilikirjoissa ja kirjeissä mainitut tavarat voidaan katsoa olleen statuskuluttamista. Omavaraistalous kattoi suuren osan välttämättömistä ruokatavaroista ja arkiesineistä, joita kylläkin kulutettiin – syötiin ja käytettiin – mutta niitä ei hankittu rahalla. Se, mitä rahalla ostettiin, oli statusesineistöä ja -elintarvikkeita. Näitä kulutus-työhyödykkeitä pidettiin esillä, esiteltiin ja niillä pyrittiin osoittamaan tai parantamaan sosiaalista asemaa. Statuskuluttaminen kytkeytyy esillä olemisen ja esittämisen tematiikkaan. Kaupunkitaloa, kartanoa ja puutarhaa voi pitää elämäntavan näyttämönä. Kuluttaminen saattoi olla kerskailevaa, omaa asemaa korostavaa, mutta sitä ei voi pitää ylettömänä kerskakuluttamisena, jossa tavaroita olisi hankittu vain hankkimisen vuoksi tai siksi, että rahalle ei olisi ollut muuta käyttöä. On oletettavaa, että ostosten taustalla oli aina jokin motiivi, joka saattoi olla *aseman osoittamisen lisäksi myös muodinmukaisuuden paine, hyvä maku, jäljittelynhalu tai tarve erottautua ja siten luoda tai vahvistaa omaa tai ryhmän identiteettiä ja sosiaalista ja kulttuurista pääomaa*. Kuluttamisen motiivina saattoi olla myös *mukavuudenhalu* tai omat, *henkilökohtaiset mieltymykset*, jotka Marie Hackmanin kohdalla näyttäytyvät eritoten Herttualan puutarhaan tehdyissä hankinnoissa.

Kauppiasporvaristoa on yleensä pidetty säästäväisyyden perikuvana. Tässä työssä käytetyn lähdeaineiston perusteella säästäväisyys ei kuitenkaan näytellyt kovinkaan suurta osaa Marie Hackmanin elämässä. Klingenderin aikalaiskuvauksen mukaan ”hän arvosti rahaa ja valtaa jopa naurettavuuteen asti” ja aviomieskin huomautti Marie Hackmanin avomielisestä suhtautumisesta kuluttamiseen tämän tilatessa suuria määriä kalliita kankaita. Myös esimerkiksi Wedgwoodin posliiniastioiden suosiminen kertoo, että Marie Hackman halusi identifioitua Euroopan herrasväkeen, joka valitsi Wedgwoodin sen muita posliiniastioita kalliimmasta hinnasta huolimatta. Kulutustavaroiden edullisuus ei siis ollut Marie Hackmanille ostopäätökseen vaikuttava tekijä vaan pikemminkin päinvastoin – riittävän korkea hinta kertoi hyvästä laadusta ja muodikkuudesta. Tilauksissa ja pyynnöissä ei juuri koskaan keskusteltu hinnasta. Tilauspyynnöissä riitti, että luotettiin ystävän makuun ja hänen tietoihinsa muodista. On mahdollista, että hinnoista oli keskusteltu suullisesti ja näin varmasti tehtiinkin, kun kyseessä olivat lähipiiriin kuuluneet ystävät ja heidän kauttaan hankitut tavarat. Samanlaiset pyynnöt kuitenkin lähtivät myös Iso-Britanniaan, eikä sikäläisiä kumppaneitakaan koskaan opastettu hintojen suhteen. Marie Hackman oli valmis maksamaan parhaan laadun ja uusimman muodin edellyttämän hinnan. Ilmeisesti tällöin hän koki saavansa rahoilleen vastinetta, maksoi mitä maksoi. Toisaalta kumppanit saattoivat suhteuttaa Marie Hackmanin pyynnön hänen asemaansa ja hankkijan omaan asemaan. Kauppakumppani tiesi, mitä vastapuolella oli varaa maksaa ja millainen kuluttaminen oli sopivaa kauppiaille. Mikäli kauppakumppani päätyi lähettämään liian kalliin tai huonolaatuisen tuotteen, oli se epäluottamuksenosoitus, joka pahimmassa tapauksessa tuhosi luottamuksen ja liikesuhteet.

Kuluttamisen taustalla oli osaltaan rahan ja tavaroiden lisääntyminen ja mahdollisuus hankkia niitä. Kun rahaa oli käytettävissä, nostettiin sitä yrityksen kassasta huihmaavia summia ja käytettiin osittain jopa jälkiä jättämättä. Niiltä osin kun kuluttamista voidaan jäljittää, voidaan havaita, että ”ylimääräinen” raha käytettiin esineisiin ja asioi-

hin, joilla voitiin viestiä asemasta. Viestiminen tapahtui sosiaalisen elämän tilanteissa, joten kulutusvalinnat suuntautuvat ennen kaikkea seuraelämään. Englanninkielinen tutkimus on korostanut ”kohteliaan seurapiirin” (*polite society*) ja kohteliaisuuden (*politeness*) olleen tärkeä osa 1700- ja 1800-luvun herrasväen elämäntapaa. Näitä käsitteitä ei ole aiemmin tuotu suomalaisen historian tutkimukseen. Marie Hackmanin elämässä seuraelämän voi katsoa olleen ”kohteliaan seurapiirin” seurustelua. Tämä seurapiiri koostui sekä aatellisista että porvaristosta. Erilaisesta säätyasemasta huolimatta yhteinen kulttuuritausta, käytöskoodisto ja kyky ymmärtää tavaroiden sisältämiä viestejä muodostuivat yhdistäviksi tekijöiksi. Syntyi viipurilainen seurapiiri, jossa Marie Hackman liikkui kuin kuningatar tai herttuatar, kuten aikalaiskuvaukset häntä määrittivät.

Marie Hackmanin kulutusvalinnat tähtäsivät perheen, kotitalouden ja kauppahuoneen aseman esilletuomiseen ja parantamiseen. Kuluttamisessa, niin kuin muillakaan elämäntiloilla varhaismodernissa yhteiskunnassa, ei yksityistä ja julkista voi erottaa toisistaan. Kauppahuone ja koti lomittuivat ja limittyivät tilallisesti. Näihin tiloihin tehtyjä hankintoja ei voi täysin jakaa julkiseen kauppiaanammattin vaatimuksien edellyttämiin kulutusvalintoihin ja privaattiin kuluttamiseen. Aiempi tutkimus on osoittanut, että kotitalous oli tuotannon paikka varhaismodernissa yhteiskunnassa. Lisäksi on todettu naisilla olleen rajalliset mahdollisuudet toimia ja havaittu työnjaon sukupuolittuneisuus. Tämä tutkimus on osoittanut, että kotitalous oli myös kuluttamisen paikka.

Vaikka kuluttaminen olisi kohdistunut esimerkiksi Marie Hackmanin henkilökohtaiseen vaatetukseen, ei kuluttamisen motiivina voi pitää hänen tarvettaan tuoda esille itseään yksilönä tai yksilöllisen identiteetin luomista. Sen sijaan Marie Hackmanin asema talouden, kauppahuoneen tai miehensä edustajana oli merkittävä kuluttamisen motivaattori. Tämä tuli esille esimerkiksi silloin, kun Marie Hackman hankki uusia, muodinmukaisia vaatteita miehensä konsulinviran vuoksi. Samoin lapsiin kohdistunut kuluttaminen, näiden vaatettaminen ja esimerkiksi kirjahankinnat lapsille, toimivat kauppahuoneen tulevaisuuden turvaamisena ja kauppahuoneen edun hyväksi. Hyvin pukeutunut, hyväkäytöksinen ja sivistynyt jälkikasvu takasi menestyksen myös tulevaisuudessa.

Tutkimusaineistossa kuluttamisen motiivina nousee esille myös jäljittelynhalu. Jäljittelevä kuluttaminen oli mahdollista sukulaisuus- ja liikesuhteiden ansioista. Toisaalta se oli keino lujittaa näitä suhteita. Kulutusvalinnoilla jäljiteltiin naapureita mutta ennen kaikkea Pietarissa asuvia sukulaisia ja tuttavien. Parasta oli, mikäli he olivat aatellisia ja näin asemallaan takasivat hyvän maun ja kulutusvalintojen muodikkouden. Eritoten jäljittelevä kuluttaminen tulee esille huonekaluhankinnoissa ja Herttualassa, jossa sekä päärakennuksessa että puutarhassa on havaittavissa vaikutteita Pietarin alueen aateliskartanoista. Kartanoon kytkeytyvä elämäntapa viestii vaikutteista, joita saatiin sekä venäläiseltä että eurooppalaiselta aristokratialta. Maaseutukartano oli oleellinen osa herrasväen identiteettiä.

Kuluttaminen saattoi olla myös erottautumista muista eli niistä, jotka eivät kuuluneet samaan seurapiiriin. Identiteetin luomisprosessissa eron tekeminen on oleellista. Erottautumisen havaitseminen edellyttäisi konkreettista eron tekemistä johonkin tiettyyn ryhmään tai ihmisjoukkoon. Tällaista on vaikeampi havaita kuin jäljittelevää kuluttamista. Eron tekeminen voi olla hienovaraista poisvalintaa, jota tutkijan on mahdotonta havaita tai tulkita havaintojaan. Tällaisesta erottautumisesta voi kertoa esimerkiksi se, että Marie Hackman halusi jättää aatellisvaakunan pois vaunuistaan. Syitä tällaiseen erottautumiseen voi vain arvailla. Lisäksi erottautuminen voi olla pröystäilevää kuluttamista, jolloin erottautuminen vähävaraisempiin tai muutoin vähäisempiä resursseja hallitseviin oli ilmeisempää, mutta ääneenlausumatonta. Tällainen pröystäilevä kuluttaminen loi hierarkkisen valta-asetelman.

Jäljittely ja erottautuminen olivat suuressa määrin lausumattomia toiveita ja päämääriä. Sen sijaan julkituodut kuluttamista määrittävät tekijät olivat hyvä maku, muodinmukaisuus ja uutuus. Viipurilaisen herrasväen kuluttamista motivoivat ennen kaikkea nämä kolme tekijää. Kehumalla vastapuolen hyvää makua saattoi tämän saada suosioliseksi. Hyvä maku oli samankaltaisen taustan jakavien ihmisten yhteenkuuluvaisuutta lisäävä tekijä. Etenkin Pietarin saksalaistaustaisilla tuntui olevan pettämätön maku, johon oli sopivaa vedota. Muodinmukaisuus ja uutuus olivat ennen kaikkea englantilaisiin kulutustavaroihin liitettyjä ominaisuuksia. Iso-Britanniassa teollisen vallankumouksen myötä tarjolle tuli yhä edullisemmin yhä yleisempiä tehdasvalmisteisia tavaroita, jotka jäljittelivät aiempaa ranskalaista aristokraattista makua ja toisaalta loivat uutta, käytännöllisempää muotia. Ennen kaikkea Britanniasta tulevat muodikkaat tavarat olivat helposti saatavilla yhteisten kauppasuhteiden ansiosta. Myös samankaltainen elämäntapa, ilmasto ja ruokavalio englantilaisten kauppahuoneiden edustajien kanssa edesauttoi uusmuotisten vaatteiden ja astioiden tilaamista Iso-Britanniasta.

Vaatteet olivat tutkimusaineistossa Marie Hackmanin selkeimmin näyttämisen ja näyttäytymisen vuoksi esille tuoma kuluttamisen kohde. Vaatteiden tuli olla moitteettomia ja muodinmukaisia. Marie Hackman, ”rakas eukkoni”, halusi näyttää niitä seuraelämän pyörteissä. Vaatteet kertoivat kantajansa sosiaalisen aseman. Miesten kohdalla tämä viesti välittyi hyvin konkreettisesti virkapukujen välityksellä. Naisten pukeutuminen oli hienovaraisten viestien, muodinmukaisuuden ja hyvän maun viestintäväline. Ei ollut yhdentekevää, miten pukeuduttiin, joten muotia seurattiin muotilehdistä. Vaatteita ja kankaita ostettaessa tärkeitä määreitä olivat muodinmukaisuuden ohella hyvä laatu sekä tietyt värit, joista etenkin punainen, vihreä ja keltainen olivat suosittuja. Vaatteiden hankkijana Marie Hackmanin rooli koko kotitalouden kuluttamisesta vastaavana henkilönä tulee hyvin esille. Marie Hackman huolehti perheensä, palkollistensa mutta myös naimattomien veljiensä vaatettamisesta. Vaatetushankinnat olivatkin selkeimmin sukupuolittunutta toimintaa.

Ruokaan ja juomaan kohdistuvaa kuluttamista on vaatteita hankalampi osoittaa kerskailevaksi kuluttamiseksi. Viimeisimmän muodin mukaiset Wedgwoodin astiastot, osterit ja Ranskan viinit olivat kerskailevaa kuluttamista, mutta myös erottautumista, kulttuurisen pääoman esille tuomista sekä osittain myös jäljittelynhalua. Nämä kulutusvalinnat voi lukea niin ikään kuuluvaksi statuskuluttamisen kattokäsitteen alle. Lisäksi herkkuihin ja alkoholiin käytetyt summat kertovat kiistattomasti seuraelämän merkityksestä.

Seuraelämään kohdistuva kuluttaminen kohdistui myös hyvin spesifeihin kulutustavaroihin, kuten posliiniastiastoihin, pelikortteihin, teatterilippuihin ja naamiaispukkuihin. Näiden kulutusvalintojen taustalla oli muodinmukaisuus, statuskuluttaminen ja esillä oleminen. Teatterikatsomo, naamiaiset tai vaikkapa teekutsut toimivat herrasväen yhteenliittävinä tilanteina. Samanaikaisesti luotiin hienovaraista – ja joskus jopa röyhkeän osoittelevia, kuten Buxhoevedenin kohdalla havaittiin – ryhmästä poissulkemisen tilanteita, jotka lujittivat ryhmäidentiteettiä. Tiedot tuotemerkit, kuten esimerkiksi Wedgwoodin posliiniastiastot, ja yhteiset käsitykset hyvästä mausta, muodikkaudesta ja tyylistä, joita seurattiin aikakauslehdistä, loivat niin ikään yhteenkuuluvaisuuden tunnetta ja laajensivat herrasväen piirin ulottumaan Viipurista Pietariin, Saksaan ja Iso-Britanniaan. Kosmopoliitti eurooppalainen herrasväki, jonka on katsottu erottautuneen kulutusvalinnoillaan vanhasta aristokratiasta, oli syntymässä myös Viipuriin.

Kartano ja sen puutarha toimivat niin ikään elämäntavan näyttämöinä, sosiaalisen aseman osoittajina ja jopa kerskakuluttamisen paikkoina. Puutarhaa voikin pitää merkittävimpana kuluttamisen paikkana, vaikka siihen käytetyt rahasummat eivät näy tilikirjoissa. Lukuisat kirjeet sekä muistelmateokset paljastavat puutarhan merkittävyyy-

den. Nämä suurimittaiset hankinnat puutarhaan eivät selity pelkästään näyttämisenhullulla tai kerskailevalla kuluttamisella. Puutarha oli paikka, jossa Marie Hackman saattoi toteuttaa jotain sellaista, jota voisi määritellä sanalla yksilöllinen tai yksilöllistä identiteettiä kuvastava kuluttaminen. Puutarha oli hänen rakkautensa.

Tutkimuksen yhtenä päämääränä oli kartoittaa kuluttamista eri elämänvaiheissa. Nuoruusvuosiin ajoittuneet suuret elämänmuutokset, avioliiton solmiminen, perheen perustaminen ja lasten syntymä, näkyivät Marie Hackmanin kuluttamisessa. Tuolloin hän hankki uutta asemaansa vastaavia huonekaluja ja puvustoa. Tutkimusaineisto antaa vahvoja viitteitä siitä, että kun Marie Hackmanin asema oli vakiintunut, ei hänen enää tarvinnut pönkittää sitä yhtä ylellisellä tai näyttävällä kuluttamisella. Suurimmat kulutushankinnat ajoittuivatkin nuoruusvuosiin. Myöhemminä vuosina sisustusta tai puvustoa ei ollut tarpeen uusia joka vuosi. Toisaalta suurten juhlien aikaan, pojan avioituessa tai omien syntymäpäivien aikaan, Marie Hackman teki hankintoja, joita voidaan pitää statuskuluttamisena. Tuolloin korostuivat etenkin kaupunkitaloon ja sen sisustukseen tehdyt hankinnat.

Perityillä ja suvun sekä materiaalista että immateriaalista perintöä mukanaan kantavilla esineillä, kuten esimerkiksi huonekaluilla, koruilla ja vaunuilla, oli oma merkityksensä. Lisäksi kaupunkitalon hankkiminen sukulaiselta voidaan lukea kuuluvaksi tähän suvun perinnön ylläpitämiseen. Näiden hankintojen kautta Marie Hackman kytkeytyi Viipurin saksalaiseen herrasväkeen. Tämänkaltaisen kuluttaminen voidaan nähdä osana identiteetinluomisprosessia, jossa perittyjen esineiden mukanaan kantamat arvotaukset toimivat yhteenkuuluvaisuutta ja muista erottautumista sisältäminä viesteinä.

Tutkimuksen osatavoitteena oli tutkia, millaisia käsityksiä aikalaisilla oli naisten toimintakentästä sekä tutkia sukupuolen merkitystä kuluttamiselle. Suuren osan elämästään Marie Hackman kulutti kuin kuka tahansa herrasmies. Toisin sanoen hän ei ollut tilivelvollinen kenellekään kulutusvalinnoistaan. Tässä hän poikkesi monista aikakauden herrasväkeen kuuluneista naisista, joiden kulutusvalintoja isät, veljet tai aviomiehet rajoittivat. Marie Hackmanin kohdalla yleensä miehiin liittyvää kuluttamista osoittaa kuluttamisen piiloutuminen tileissä erittelemättömien kertasummien taakse. Lisäksi hänellä oli käytettävissään huomattavasti enemmän rahaa kuin monella muulla herrasväkeen kuuluneella. Tästä esimerkkinä kauppahuoneen tililtä nostetut yli 400 000 ruplaa tai Pietarin matkalla käytetyt yli 2 000 ruplaa. Pietarin matkat paljastavat myös, että Marie Hackman oli täysin pätevä edustamaan aviomiestään tämän sairastaessa ja näin ollessa estynyt matkustamaan liikeasioissa. Tällöin mitään Marie Hackmanista johtuvaa katkosta ei aiheutunut kauppahuoneen toimintaan aviomiehen kuollessa. Tämä havainto kumoo aiemmassa tutkimuksessa esitetyn väitteen siitä, että Marie Hackman olisi ollut täysin tottumaton liiketoimien hoitamiseen ja keskittynyt yksinomaan lapsiinsa.

Marie Hackmanin asema kauppiaan vaimona ja myöhemmin tämän leskenä – mutta ennen kaikkea kauppahuoneen omistajana ja johtajana – valtuutti hänet toimimaan. Tässä yhteydessä hänen toimintaansa ei rajoittanut niinkään hänen sukupuolensa vaan hänen sosiaalinen asemansa. Se, mikä oli mahdollista aatelismiehen tyttärelle tai kauppahuoneen omistajattarelle, ei ollut mahdollista suurimmalle osalle naisista, mutta ei myöskään miehistä. On kuitenkin pantava merkille, että Marie Hackmanin asema kauppiaan leskenä oli hänen toimintansa edellytys. Mikäli hän olisi mennyt uusiin naimisiin, olisi hän menettänyt tämän itsenäisen toimivallan. Tämä saattaa olla syynä siihen, että nuori leski ei avioitunut. Kuluttamista, kuten muutakin sukupuolitunutta toimintaa tutkittaessa, on siis huomioitava tutkimuskohteen sosiaalinen asema ja vältettävä tekemästä yleistyksiä, jotka koskevat kaikkia naisia tai miehiä tiettyä aikana tai tietyssä paikassa.

Tutkittaessa sukupuolten toimintakenttiä aikana, jolloin J. F. Hackman oli vielä elossa, voidaan havaita tiettyjä sukupuolittuneen toiminnan käytäntöjä. Naisten vastuulla oli suurelta osin ruokahuolto, mutta suuressa kauppiastaloudessa käytännön työn huolehtivat palkatut keittiöpiiat ja taloudenhoitajattaret. Huonekaluhankintojen voi katsoa olleen jossain määrin aviomiehen kontolla, kuten marmoripöydän tilaus vaimon huolehtiessa vaatetavarasta esikoispojan syntymän aikoihin osoittaa. Kuten jo mainittua, vaatteet olivat selkeimmin vain toisen sukupuolen vastuualuetta. Toisaalta monet huonekaluista hankittiin Marie Hackmanin sukulaiselta Natalie Steinheililtä, jolloin naisten keskinäiset suulliset neuvottelut jäävät kirjeiden ja tilikirjojen ulottumattomiin. Näin käy myös suurempien hankintojen kohdalla. Uusi kotitalo hankittiin Marie Hackmanin sukulaistädiltä, joten tätä hankintaa ei tarvinnut puida kirjeissä. Myös puutarha on tutkimuksessa ollut sukupuolittuneen toiminnan kenttä, jossa tutkijat ovat keskustelleet naisten ja miesten motiiveista ja mahdollisuuksista. Marie Hackmanin intohimoiseksi luonnehdittava puutarhaharrastus osoittaa, että puutarha ei ollut pelkästään herrasmiesten rentoutumisen ja kasvitieteellisten kokeilujen työssija.

Naisia koskeva historia jää yhä edelleen miesten toiminnan varjoon ja yhä edelleen puoltaa paikkaansa menneisyyden naisten tekeminen näkyväksi. Marie Hackmanista on ”tiedetty” monia seikkoja – mukaan lukien hänen miehekkyytensä. Tutkijan on kuitenkin suhtauduttava näihin tietoihin varauksella. Alkuperäislähteisiin perustuva tutkimus sekä aiemman tiedon suhteuttaminen syntyajankohtansa viitekehykseen voi paljastaa aivan toisenlaisen naistoimijan kuin aiemmin on luultu. Marie Hackmanin kohdalla sekä hänen säästäväisyytensä että miehisyytensä ovat näyttäneet aivan uudessa valossa. Miehisuus Marie Hackmanin kohdalla johtuu hänen kuolemansa aikaan vallalle tulleista ajatusmalleista, joiden mukaan naisten toimintakentäksi muodostui kodin piiri. Tuona aikana poikkeavalla tavalla toiminutta Marie Hackmania ei kyetty näkemään naisena. Kukaan ei kyseenalaistanut Marie Hackmanin toimintaedellytyksiä hänen miehensä kuoleman aikaan liki kuusikymmentä vuotta aiemmin.

Kuluttajana Marie Hackman oli laatu- ja muotitietoinen sekä vaateliias. Tuskin yksikään tilaus tuli ilman moitteita, kuten J. F. Hackmanin kirje paljasti aikana, jolloin vaimo makasi lapsivuoteella ja oli täten kyvytön osoittamaan moitteita. Statuksenosoittamisen ohella sosiaalinen kanssakäyminen motivoi kulutusvalintoja. Rahankäyttäjänä Marie Hackman näyttää olleen huolettomampi kuin miehensä, mikäli aviomiehen sanailuun on luottaminen. Suuret nostot kauppahuoneen kassasta henkilökohtaisiin menoihin osoittavat, että Marie Hackman ei epäillyt käyttäen rahaa haluamiinsa kohteisiin. Toisaalta epävarmoina aikoina rahaa ei käytetty esimerkiksi korujen kaltaisiin ylellisyyesineisiin ja rahaa investoitiin arvonsa säilyttäviin esineisiin kuten esimerkiksi hopea-astioihin, kuten vuonna 1803 tehtiin. Kuluttaminen ei siis ollut holtitonta tai päämäärätöntä vaan sillä oli aina merkityksensä joko aseman osoittajana, sen vakiinnuttajana tai osana herrasväen elämäntapaa ja ryhmäidentiteetin luomisesta.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Annettujen perintökirjojen luettelot, B 1.9, Viipurin lääni 1818–1834.. Luettavissa Kansallisarkiston Digitaaliarkistosta verkko-osoitteesta <<http://digi.narc.fi>> Luettu 28.2.2014.

Henkikirjat

Vi 1, Viipurin pitäjän henkikirjat 1818
Vi 5, Viipurin pitäjän henkikirjat 1820
Vi 6, Viipurin kaupungin henkikirjat 1820
Vi 14, Viipurin pitäjän henkikirjat 1825
Vi 15, Viipurin kaupungin henkikirjat 1825
Vi 25, Viipurin kaupungin henkikirjat 1830
Vi 34, Viipurin pitäjän henkikirjat 1835
Vi 44a, Viipurin kaupungin henkikirjat 1840
Vi 44, Viipurin pitäjän henkikirjat 1840
Vi 53, Viipurin kaupungin henkikirjat 1845
Vi 62 Viipurin pitäjän henkikirjat 1850
Vi 63, Viipurin kaupungin henkikirjat 1850
Viipurin kaupungin henkikirjat ovat luettavissa Arkistolaitoksen Digitaaliarkistosta verkko-osoitteesta <<http://digi.narc.fi>> Luettu 28.2.2014.

G3:13/1–5 Herttuaala; N:o 1 Herttuaala tässä kylässä ja N:o 1 Tuuttila Tuuttilan kylässä, isojaonkartta, jakokirja ja pyykkiselitys maa- ja vesipiirirajoista. Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Uudistuskirjat ja -asiakirjat, Viipurin lääni.

Tarmo, Hackmanin talo, VAY 2308, 5044–5045, 5048, Viipuri, Hackman 2308.

Suomen Yleisen Paloapukonttorin arkisto, Vuoden 1818, 1822 ja 1823 vakuutusasiakirjat. Viipurin kaupunki ja Viipurin pitäjä. Luettavissa Kansallisarkiston Digitaaliarkistosta verkko-osoitteessa <<http://digi.narc.fi>> Luettu 28.2.2014.

Viipurin kuvernementin kartasto vuodelta 1797. a:1 Kartat ja piirustukset Viipurin kuvernementin piireistä, kaupungeista ja julkisista rakennuksista 1802–1803, Viipurin kuvernementin piirustukset, Viipurin kuvernementinhallituksen II arkisto, Viipurin kuvernementinhallitus II. Luettavissa Kansallisarkiston Digitaaliarkistosta verkko-osoitteessa <<http://digi.narc.fi>> Luettu 28.2.2014.

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)

Viipurin maistraatin arkisto

Porvariluettelo 1786, D 10

Käsityöläisten ja tehtailijoiden luettelo Bg 1

Viipurin maistraatin pöytäkirjat AI 141–150, 201, 203.

Acta XXII 1801.

Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat, Viipurin hovioikeuden arkisto, 1820, Hcba 9.

Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat, Viipurin hovioikeuden arkisto, 1823, Hcba 13.

Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat, Viipurin hovioikeuden arkisto, 1824, Hcba 14.

Kansalliskirjasto (KK)

Monrepos'n arkisto

Nicolayt pojalleen Paul Nicolaylle 9.5.1811, MsMf 842.

Johanna Nicolay pojalleen Paul Nicolaylle 5.1.1809, MsMf 842.

Nicolayt pojalleen Paul Nicolaylle 13.10.1809, MsMf 842.

Johanna Nicolay pojalleen Paul Nicolaylle, 23.10.1811, MSMF 842.

Pienpainatteen

Orpokoti v. 1851–1911. Wilhelm Hackman, Viipuri 1911.

Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA)

Hackman & Co

Brief Copey Buch 1797, 28.11.1797–13.5.1798, B 6

Brief Copey Buch A 1798, 1.2.1798–28.5.1798, B 7

Kopiebok 28.5.1798–14.10.1798, B 8

Brief Copey Buch C 1798–1799, 12.10.1798–1.8.1799, B 9

Brief Copey Buch D 1799–1800, 2.8.1799–10.2.1800, B 10

Brief Copey Buch E 1800, 10.2.1800–31.7.1800, B 11

Brief Copey Buch F 1800–1801, 5.8.1800–21.4.1801, B 12

Brief Copey Buch G 1801, 23.4.1801–15.8.1801, B 13

Brief Copey Buch H 1801–1802, 15.8.1801–14.2.1802, B 14

Brief Copey Buch I 1802, 15.2.1802–3.6.1802, B 15

Brief Copey Buch K 1802, 6.6.1802–2.12.1802, B 16

Brief Copey Buch L 1802, 3.12.1802–8.5.1803, B 17

Brief Copey Buch M 1803, 8.5.1803–28.8.1803, B 18

Brief Copey Buch N 1803, 28.8.1803–12.12.1803, B 19

Brief Copey Buch O 1803–1804, 12.12.1803–20.3.1804, B 20

Kopiebok, 19.3.1804–10.1.1805, B 21

Brief Copey Buch Q 1804, 7.7.1804–10.1.1805, B 22

Brief Copey Buch R 1805, 10.1.1805–8.6.1805, B 23

Brief Copey Buch S 1805, 8.6.1805–6.3.1806, B 24
Kopiebook, 1.3.1806–8.11.1806, B 25
Brief Copey Buch U 1806–1807, 8.11.1806–9.5.1807, B 26
Brief Copey Buch V 1807–1808, 9.5.1807–4.9.1808, B 27
Pirvat Brief Copey Buch 1809, 19.3.1809–2.5.1811, B 28
Brief Copey Buch X 1811, 28.3.1811–2.1.1813, B 29
Kopiebook Nr 1, 1.1.1813–13.11.1813, B 30
Brief Copey Buch Nr 2 1813, 13.11.1813–23.8.1814, B 31
Brief Copey Buch Nr 3 1814, 24.8.1814–24.8.1815, B 32
Kopiebook Nr 4, 24.8.1815–11.7.1816, B 33
Brief Copey Buch Nr 5 1816, 13.7.1816–27.2.1817, B 34
Brief Copey Buch Nr 6 1817, 27.2.1817–12.10.1817, B 35
Kopiebook Nr 8, 24.6.1818–24.1.1819, B 36
Brief Copey Buch Nr 9 1819, 24.1.1819–28.6.1819, B 37
Kopiebook Nr 10, 28.6.1819–10.1.1820, B 38
Brief Copey Buch Nr 11 1820, 17.1.1820–12.7.1820, B 39
Kopiebook Nr 12, 14.7.1821–23.2.1821, B 40
Brief Copey Buch Nr 13, 12.2.1821–13.8.1821, B 41
Brief Copey Buch Nr 14, 15.8.1821–26.1.1822, B 42
Brief Copey Buch Nr 15, 25.1.1822–24.4.1822 B 43
Brief Copey Buch Nr 16, 1.5.1822–22.9.1822, B 44
Brief Copey Buch Nr 17, 24.9.1822–30.4.1823, B 45
Brief Copey Buch Nr 18, 4.5.1823–1.10.1823, B 46
Brief Copey Buch Nr 19, 1.10.1823–23.1.1824, B 47
Brief Copey Buch Nr 20, 23.1.1824–13.5.1824, B 48
Brief Copey Buch Nr 21, 14.5.1824–15.9.1824, B 49
Brief Copey Buch Nr 22, 15.9.1824–19.3.1825, B 50
Brief Copey Buch Nr 23, 12.3.1825–28.10.1825, B 51
Brief Copey Buch Nr 24, 24.6.1825–28.10.1825, B 52
Brief Copey Buch Nr 25, 30.10.1825–9.4.1826, B 53
Brief Copey Buch Nr 26, 10.4.1826–29.11.1826, B 54
Brief Copey Buch Nr 27, 29.11.1826–13.7.1827, B 55
Brief Copey Buch Nr 28, 13.7.1827–24.4.1828, B 56
Brief Copey Buch Nr 29, 13.4.1828–9.2.1829, B 57
Brief Copey Buch Nr 30, 9.2.1829–27.9.1829, B 58
Brief Copey Buch Nr 31 30.9.1829–11.7.1830 B 59
Brief Copey Buch Nr 32, 14.7.1830–27.4.1831, B 60
Brief Copey Buch 1831, 1.5.1831–25.4.1832, B 61
Brief Copey Buch 1832, 2.5.1832–25.5.1833, B 62
Brief Copey Buch 1833, 27.2.1833–25.12.1833, B 63
Brief Copey Buch 1834, 13.12.1833–3.12.1834, B 64
Brief Copey Buch 1835, 5.12.1834–18.11.1835, B 65
Copie Buch 1836, 18.11.18135–30.9.1836, B 66
Brief Copey Buch 1936, 3.10.1837–20.6.1838, B 67

Brief Copey Buch in Angelegenheiten von Laubes Erben 1.1.1816–5.3.1834, B 1 III
BCB:A der Sage Mühlen 1832–1839, B 2 III
M BCB 1834–1836, B 3 III
M BCB 1836–1839, B 4 III
Kopiebook 1864–1872, B 5 III

Kopiebok 1873–1877, B 6 III
Kopiebok 1837–1844, B 7 III
CB 13.8.1872–11.6.1884, B 8 III

Pro Memoria Buch 1801–1803, 22.8.1801–30.4.1803, C 1 I
Pro Memoria Buch 1803 à 1804 D, 1.5.1803–27.4.1804, C 2 I
Pro Memoria Buch, 18.8.1814–31.4.1815, C 3 I
Pro Memoria Buch No 2, 1.1.1816–11.11.1818, C 4 I,

Memorial 1797, Maj 1797–April 1798, Privat Rescontra Buch Maj 1800–Dec. 1815, G 5 V
Memorial A 1798, Maj–Sept, G 6 V
Memorial B 1798–1799, Nov. 1798–April 1799, G 7 V
Memorial D 1800–1801, Maj. 1800–April 1801, G 8 V
Memorial Buch F 1802, Maj 1802–April 1803, G 9 V
Memorial Buch G, Maj 1803–April 1804, G 10 V
Memorial Nr 1, Maj 1809–April 1812 G 16 V
Memorial Nr 2, Maj 1815–Dec. 1815, G 18 V
Memorial 1819, Jan. 1819–Dec. 1820, G 20 V
Memorial 1823, Jan. 1823–Dec. 1824, G 22 V
Memorial 1825, Jan. 1825–Dec. 1825, G 24 V
Memorial 1830, Maj 1830–April 1831, G 29 V

Particulair Memorial, 1.5.1798–30.4.1801, G 1 XV

Memorial in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken Nr 6, Maj 1810–Dec. 1819, G 19 XVI
Memorial in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken Nr 9, Mars 1822–Dec. 1826, G 20 XVI
Cassa Buch in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken Nr 6, Maj 1810–April 1814, G 22 XVI
Conto Buch in Angelegenheiten der Landwirtschaft und der Fabriken, Maj 1814–Okt. 1814, G 23 XVI

Privat Memorial, 1.1.1808–Dec. 1815 (ilman signumia)

Sandelin-kansio

Åbo Akademin käsikirjoituskokoelma

Handelshuset Hackman

Arkisto järjestettiin uudelleen työn aikana, joten signumit ovat vaihtuneet osasta käytettyä aineistoa

Brev till Victor Alexander Hackman HH 26

Brev till Emmy Cedercreutz, Eduard Hackman, Woldemar Hackman HH 28

Remembrances... HH 33

Kansio Herttuaala HH 42

Kansio Herttuaala HH 43

Ritningar, kartor. Kansio 47

Diverse oordnat HH 62–63
HH 57, HH 71, HH 74, Bb 1, (vanha signum)

Svenska Litteratursällskapet i Finland
Helena Rosalie Freses arkiv, SLA 1683

**Leningradin oblastinarkisto / Leningradskii oblastnoi gosudarstvennyi arkhiv v
g. Vyborge (LOGAV)**
Fond 448, 3.6.1878, Edinits Hransnija z ”Hakman i Ko”.

Eesti ajalooarhiiv, Tartto
Perekond Sutthoff

Sanakirjat

Deutsches Universalwörterbuch, 3. Auflage, Dudenverlag 1996.
Svenska Akademin Ordbok SAOB. Luettavissa verkko-osoitteessa <<http://g3.spraak-data.gu.se/saob>> Luettu 9.6.2014
MOT® 8.5c Professional. Kielikone Oy.

Painetut lähteet

Sanomalehdet

Luettavissa Kansalliskirjaston Historiallisesta sanomalehtikirjastosta verkko-osoitteesta <<http://www.digi.lib.helsinki.fi>> Luettu 6.3.2015.

Borgå Tidning, No 5, 18.1.1845.

Finlands Allmänna Tidning, No 50, 5.5.1829.

Finlands Allmänna Tidning, No 114, 1.10.1829.

Finlands Allmänna Tidning, No 229, 3.10.1848.

Helsingfors Tidningar, No 38, 18.5.1853.

Helsingfors Tidningar, No 23, 22.3.1854.

Hufvudstadsblad, No 209, 9.9.1865.

Ilmarinen No 7, 25.1.1851.

Otawa, No 6, 7.2.1862.

Kanawa, No 11, 24.3.1847.

Sanan Saattaja Wiipurista, No 18, 4.5.1833.

Sanan Saattaja Wiipurista, No 20, 24.5.1834.

Sanan Saattaja Wiipurista, No 18, 2.5.1835.

Sanan Saattaja Wiipurista, No 21, 31.5.1835.

Sanan Saattaja Wiipurista, No 23, 6.6.1835.

Sanan Saattaja Wiipurista, No 16, 16.4.1836.

Sanan Saattaja Wiipurista No 21, 25.5.1840.
Sanan Saattaja Wiipurista, No 41, 10.10.1840.
Suometar, No 209, 9.9.1865.
Suomi, No 26, 24.7.1847.
Wiborg, No 72, 15.9.1857.
Wiborgs Annonce Blad, No 50, 16.12.1837.
Wiborgs Tidning, No 94, 14.8.1877.
Wiburgs Wochenblatt, No 18, 3.5.1823.
Åbo Underrättelser, No 307, 11.11.1909.

Adams, William Bridges, *English Pleasure Carriages*. Knight & Co, London 1837.
Allgemeine Theaterzeitung, Nro XLII, October 1800.
Burja, Abel, *Observations d'un voyageur sur la Russie, la Finlande, La Livonie, la Courlande et la Prusse*. Nouvelle edition, revue & corrigée. A Maestricht, chez Jea.Edme Dufour, & Ph. Roux, Imprimeurs-Libraires, associés. 1787.
Dahl, Gustav, *Fruentimmersskolan i Wiborg 1788–1905*. Wiborg 1905.
Engel, Carl Ludvig, *Kirjeet. Brev. Briefe*. Toim. Mikael Sundman. Entisaikain Helsinki XII. Helsinki-seura Helsingfors samfundet, Helsinki 1989.
Granville, Augustus Bozzi, *St. Petersburg. A Journal of Travels to and From That Capital*. Vol.1. 2nd Ed. Colburn, London 1829.
Gädicke, Johann Christian, *Lexicon von Berlin und der umliegenden Gegend. Enthaltend alles Merkwürdige und Wissenswerthe von dieses Königsstadt und deren Gegen. Ein handbuch für Einheimische und Fremde*; von Johann Chrstian Gädicke, Herzogl. Sachsen-Weimarischen Commissionsrathe. Bey den Gebrüder Gädicke. Berlin 1806.
von Hauswolff, Adelaide, *Journal hållen under resor i Ryssland då jag följde min far i hans fångenskap 1808–1809*. Pontes, Stockholm 2007.
Kohl, J.G., *Russia. St. Petersburg, Moscow, Kharkoff, Riga, Odessa, the German Provinces on the Baltic, the Steppes, the Crimea, and the Interior of the Empire*. Chapman and Hall, London, 1842.
von Kotzebue, Augustus, *The most remarkable year of the life of Augustus von Kotzebue*. Written by Himself. Transl. Benjamin Beresford. In Three volumes. Phillips, London 1802.
Loudon, Jane, *Domestic pets: their habits and management*. Grant and Griffith, London 1851.
Morgenblatt für gebildete Stände. Im Verlag der J. G. Gottha'schen Buchhandlung in Tübingen. Vierter jahrgang. 1810.
von Nicolay, Ludwig Heinrich, *Das Landgut Monrepos in Finnland*. 1840(1804).
Parrot-keeper's Guide. By an Experienced Dealer. Thomas Dean and Son, London 1851.
Steltzner, Johan Sigismund, *Verzeichniss von saamen, pflanzen, bäumen und blumen-zwiebeln, welche für beygesetzte preise zu bekommen sind*. 1818.
Steltzner, Johan Sigismund & Schmaltz, *Verzeichniss von gefüllten Georginen (Dahlien) in folgenden auserlesenen schönen sorten zu bekommen*. 1840.
The Cotton Trade of Great Britain. Cass Library of Industrial Classics No. 11. Frank Cass and Company Ltd., London 1968 [1886].
Wilson, Charles, *Observations on Gout and Rheumatism, Including an Account of a Speedy, Safe, and Effectual Remedy for those Diseases with Numerous Cases and Communications*. The Third Edition, Thomas and George Underwood, London 1823.
Zeitung für die Elegante Welt. Dienstag 77. 29 Juny 1802.

Tutkimuskirjallisuus

Adelswappen im Estnischen Historischen Archiv, Estonian Historical Archive. Luettavissa verkko-osoitteessa <<http://www.eha.ee/vapid/index.php?act=vapp&id=741&lang=de>> Luettu 28.11.2011.

Adolf Zethelius. Wikipedia. Luettavissa verkko-osoitteessa <http://www.wikipedia.org/Adolf_Zethelius> Luettu 6.3.2015.

Agarkova, Galina, *Lomonosov Porcelain Manufacture St. Petersburg 1744–1994*. English translation Oiriole International Publications. Lomonosov Porcelain Manufacture Co., St. Petersburg 1994.

Ahrenberg, Jac., *Den Viborgska adeln, dess institution, dess riddarhus och dess upplösning*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Vol. 15–16, skrifter no 97. Helsingfors 1902, 116–131.

Alanko, Pentti, Venäjän vallan aikaisesta puutarhakasvillisuudesta. Teoksessa Maunu Häyrynen et al. (Toim.), *Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide*. Viherympäristöliitto & Suomen puutarhataiteen seura, Helsinki 2001, 60–67.

Andersson, Gudrun, Forming the partnership socially and economically: a Swedish local elite, 1650–1770. Teoksessa Maria Ågren & Amy Louise Erickson (Eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Ashgate, Hants, England and Burlington, United States, 2005, 57–74.

Andersson, Gudrun, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- & maktmanifestation i Arboga 1650–1770*. Atlantis, Stockholm 2009.

Artukka, Topi, “*Sanalla sanoen tunsin tulleen aivan toisenlaiseen maailmaan*”. *Romantiikka ja säätyläisyys osana taiteilija Mathilda Rotkirchin Euroopan matkaa 1840–1841*. Painamaton Suomen historian pro gradu -tutkielma. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto, 2013.

Autio, Veli-Matti, Vuorineuvos Henrik Johan af Forselles (1754–1790). *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkójulkaisu. Studia Biographica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Berg, Maxine, New Commodities, Luxuries and Their Consumers in Eighteenth-Century England. Teoksessa Maxine Berg & Helen Clifford (Eds.), *Consumers and Luxury. Consumer Culture in Europe, 1650–1850*. Manchester University Press, Manchester 1999, 63–85.

Berg, Maxine, Asian Luxuries and the Making of the European Consumer Revolution. Teoksessa Maxine Berg & Elizabeth Eger (Eds.), *Luxury in the Eighteenth Century. Debate, Desires and Delectable Goods*. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2003, 228–244.

Berg, Maxine, In Pursuit of Luxury: Global History and British Consumer Goods in the Eighteenth Century. *Past and Present*, No 182, Feb. 2004, 85–142.

Berg, Maxine, *Luxury and Pleasure in Eighteenth Century Britain*. Oxford University Press, Oxford 2005.

Blakesley, Rosalind P., Sculpting in Tiaras. Grand Duchess Maria Fedorovna as a Producer and Consumer of the Arts. Teoksessa Jennie Batchelor & Cora Kaplan (Eds.), *Women and Material Culture, 1660–1830*. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2007, 71–85.

Blomstedt, Yrjö, Vanhan Suomen sotilas- ja virka-aatelin luettelot v:lta 1812. *Suomen Sukututkimusseuran Aikakauslehti Genos* 22/1951, 64–68.

Blomqvist, Marianne, Finländska adelsnamn. *Nordistik i 150 år*. Meddelanden från

- Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B:13, 1990, 141–156.
- Blum, Jerome, *Lord and peasant in Russia: from the ninth to the nineteenth century*. Princeton University Press, Princeton 1971.
- Brewer, John & Porter, Roy, Introduction. Teoksessa Brewer, John & Porter, Roy (Eds.), *Consumption and the World of Goods*. Routledge, London and New York 1993, 1–18.
- Brown, Carolina, Mode och skönhet. Teoksessa Jakob Christensson (Red.), *Signums Svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*. Signum, Stockholm 2007, 389–245.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of taste*. Transl. Richard Nice. Routledge, New York and London 2007 [1979].
- Bourdieu, Pierre, “The Forms of Capital” (1986). Teoksessa Imre Szeman, Timothy Kaposy, *Cultural Theory: An Anthology*. Blackwell Publishing, Chichester 2011, 81–93.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalisms 15th – 18th Century. I. The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible*. Transl. Siân Reynolds. Collins, London 1981.
- Brewer, John, Was können wir aus der Geschichte der frühen Neuzeit für die moderne Konsumgesichte lernen? Teoksessa Hannes Siegrist, Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka (Hg.), *Europäische Konsumgesichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums (18. bis 20. Jahrhundert)*. Campus, Frankfurt/Main 1997, 51–74.
- Brown, Carolina, Bilder, sällskapsliv och herrgårdskultur. Maskeradporträtt, silhuetter och andra bilder från 1700-talets Tista. *Historisk Tidskrift för Finland* 2:2013. *Brorsdöttrarna Sigrid och Anna Mazer. Konstnär: Carl Peter Mazer, svensk (1807–1884)*. Luettavissa Svenska nationalmuseummin verkkosivuilta <http://www.nationalmuseum.se/Global/PDF/Skolan/nationella_provet_gy_vt_10/mazer_fakta-pdf> Luettu 6.3.2015.
- Buckler, Julie A., *Mapping St. Petersburg: Imperial Text and Cityshape*. Princeton University Press, Princeton 2007.
- Budde, Gunilla-Friederike, Des Haushalts “schönster Schmuck”. Die Hausfrau als Konsumexpertin des detuschen und englischen Bürgertums im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Teoksessa Hannes Siegrist, Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka (Hg.), *Europäische Konsumgesichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums (18. bis 20. Jahrhundert)*. Campus, Frankfurt/Main 1997, 411–440.
- Bull, Ida, Inheritance in Family Business. The ”Long” Merchant Family. Problems Concerning Generation Change. *Scandinavian Journal of History*, 27:4, 2002, 193–210.
- Butler, Judith, *Hankala sukupuoli: feminisimi ja identiteetin kumous*. Suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Gaudeamus, Helsinki 2008.
- Cavender, Mary W., *Nests of the Gentry. Family, Estate, and Local Loyalties in Provincial Russia*. University of Delaware Press, Newark 2007.
- Claflin, Kyri W. & Scholliers, Peter (Eds.), *Writing Food History. A Global Perspective*. Berg cop., New York 2012.
- Clark, Alice, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*. Routledge & Kegan, London 1982 [1919].
- de Certeau, Michel, *Arkipäivän kekseliäisyys 1. Tekemisen tavat (L’Invention du quotidien 1, 1990)*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Niin & näin -kirjat, Tampere 2013.
- Counihan, Carole, Gendering Food. Teoksessa Jeffrey M. Pilcher (Ed.), *The Oxford Handbook of Food History*. Oxford University Press, Oxford and New York 2012 (14 s.)
- Crossick, Geoffrey & Haupt, Heinz-Gerhard, *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780–*

1914. Routledge, London and New York 1995.
- Crowston, Clare Haru, *Fabricating women. The Seamstresses of Old Regime France, 1675–1791*. Duke University Press, Durham 2001.
- Crowston, Clare Haru, *Credit, Fashion, Sex. Economies of Regard in Old Regime France*. Duke University Press, Durham and London 2013.
- Cumming, Valerie & Cunningham C.W. & Cunningham, P.E., *The Dictionary of Fashion History*. Berg, Oxford & New York 2010.
- Cuneo, Pia F. Introduction. Teoksessa *Animals and Early Modern Identity*, Pia F. Cuneo (Ed.), Ashgate, Farnham & Burlington 2014, 1–17.
- Dahlberg, Julia & Mickwitz, Johan. Havet, handeln och Nationen. Släkten Donner i Finland 1690–1945. Svenska Litteratursällskapet / Atlantis, Helsingfors / Stockholm 2014.
- Davidoff Leonore & Hall, Catharine, *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class, 1780–1850*. Hutchinson, London 1987.
- Dixon Hunt, John & Willis, Peter, Introduction. Teoksessa John Dixon Hunt ja Peter Willis (Eds.), *The Genius of the Place. The English Landscape Garden 1620–1820*. The MIT Press, 3rd printing, Cambridge, Massachusetts and London 1993, 1–45.
- Dixon, Simon, *Catherine the Great*. Profile Books, London 2010.
- Douglas, Mary and Isherwood, Baron, *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. Routledge, London 1996 [1979].
- Dumin, Stanislav, Om adlandet i det Ryska Imperiet. (Kääntänyt venäjistä ruotsiksi Rabbe Dahlqvist.) Teoksessa Herdis Modeen (Red.), *Gentes Finlandiae IX. Finland och Ryssland under tiden fram till 1918*. Skrifter utgivna av Finlands Riddarhus X i samarbete med Finlands adelsförbund, Helsingfors 2001, 35–56.
- Edwards, Peter, Horses and Elite Identity in Early Modern England: The Case of Sir Richard Newdigate II of Arbury Hall, Warwickshire (1644–1710). Teoksessa *Animals and Early Modern Identity*, Pia F. Cuneo (Ed.), Ashgate, Farnham & Burlington 2014, 131–150.
- Einonen, Piia, Viipuri syyskuisena tulipaloyönä vuonna 1836. *Genos*. Suomen sukututkimusseura. 84/2013, 130–146.
- Elias, Norbert, *The Court Society*. Transl. Edmund Jephcott. Blackwell Publishing, Oxford 1983.
- Elias, Norbert, *The Society of Individuals*. Edited by Michael Schröter. Translated by Edmund Jephcott. Blackwell Publishing, Oxford 1991.
- Elliott, Brent, *Floora. Puutarhakasvien historiaa*. The Royal Horticultural Society. Schildts, Helsinki 2005.
- Elo, Salla, *Koti Helsingissä, sydän Berliinissä. Saksalaissyntyisen Carl Ludvig Engelin sopeutumisen Suomeen*. Painamaton Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 2007.
- Enbom, Sten ja Sandelin Carl Fredrik, *Viipurilainen kauppahuone Hackman & Co 1880–1925*. Oy Hackman Ab, Helsinki 1991.
- Enefalk, Hanna, Alcohol and respectability. A case study of central Sweden circa 1800–1850. *Scandinavian Journal of history*, Vol. 38. No. 3, 2013, 296–317.
- Engelhardt Mathiessen, Tove et al., *Fashionable Encounters. Perspectives and trends in textile and dress in the Early Modern Nordic World*. Oxbow Books, Oxford and Haver-town 2014.
- Erickson, Amy Louise, The marital economy in comparative perspective. Teoksessa Maria Ågren & Amy Louise Erickson (Eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and*

- Britain 1400–1900*. Ashgate, Hants and Burlington 2005, 3–22.
- Erik Amburger Datenbank tietokanta. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.dokumente.ios-regensburg.de/amburger/?mode=0>> Luettu 6.3.2015.
- Evans, Chris & Rydén, Göran, *Baltic Iron in the Atlantic World in the Eighteenth Century. The Atlantic World*. Brill, Leiden 2007.
- Frese-suvusta. *Suomen Sukututkimusseuran Aikakauslehti Genos* 72/2001.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey and London 1987.
- Garnert, Jan, Ljus och mjörker på 1700-tal. Teoksessa Jakob Christensson (Red.), *Signumns Svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*. Signum, Stockholm 2007, 103–129.
- Gay, Peter, *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud. Vol. 5. Pleasure Wars*. Harper-Collins, London 1998.
- Glusckoff, Jaana, *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuuto*. s. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.
- Guy, Kolleen M., Wine, Champagne and the Making of French Identity in the Belle Epoque. Teoksessa Peter Scholliers (Ed.), *Food, Drink and Identity. Cooking, Eating and Drinking in Europe since the Middle Ages*. Berg, New York 2001, 163–178.
- Habib, Vanessa, Scotch carpets at Stirling. Thomas Gilfillan's Cash Book and Ledger 1764–1770. *Proc Soc Antiq Scot*, Society of Antiquaries of Scotland, 130 (2000), 795–807.
- Habermas, Jürgen, *Borgerlig, offentlighet: kategorierna 'privat' och 'offentligt' i det moderna samhället*. (Övers. Joachim Retzlaff). Arkiv, Lund 1984.
- Hall, Stuart, Introduction: Who Needs 'Identity'? Teoksessa Stuart Hall and Paul du Gay (Eds.), *Questions of Cultural Identity*. Sage Publications Ltd, London 1996, 1–17.
- Haltsonen, Sulo, N.H. Engelhardt. Teoksessa Nikolai Henrik von Engelhardt: *Die Beschreibung des Russisch Käyserlichen Gouvernements von Wiburg (1767)* Suomen historian lähteitä VIII. Julkaissut Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1973.
- Hartman, Mary S., *The Household and the Making of History. A Subversive View of the Western Past*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Harvey, Karen, The Century of Sex? Gender, Bodies and Sexuality in the Long Eighteenth Century. *Historical Journal* 45/4, 2002, 899 – 916.
- Hasselberg, Ylva & Petterson, Tom (Red.), *Bäste broder! Nätverk, entreprenörskap och innovation i svenskt näringsliv*. Gidlunds Förlag, Stockholm 2006.
- Hellsten, Tanja, Steinheil, Natalia (1773–1829). Kartanonrouva, Suomen kenraalikuvernöörin puoliso. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 1997– . Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/4702/>> Luettu 8.2.2011.
- Hirdman, Yvonne, *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Liber, Lund 2001.
- Hirn, Sven, *Teater i Viborg*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1970.
- Hirn, Sven, Vihantaa Viipuria. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 1*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki 1976.
- Hussey, David, Guns, Horses and Stylish Waistcoats? Male Consumer Activity and Domestic Shopping in Late Eighteenth- and Early Nineteenth-Century England. Teoksessa David Hussey and Margaret Ponsoyby (Eds.), *Buying for the Home. Shopping for the domestic from the Seventeenth Century to the Present. The History of Retailing and Consumption*. Ashgate, Aldershot and Burlington 2008.
- Hutchinson, Ragnhild, Bites, nipples, sips and puffs. New exotic goods in Norway in

the 18th and the first half of the 19th century. *Scandinavian Journal of History* Vol. 36, No 2, May 2011, 156–185.

Hutchinson, Ragnhild, A Nordic 'industrious revolution'? *Scandinavian Journal of History* Vol. 39, No 1, Jan. 2014, 1–3.

Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.

Häyrynen, Maunu, Suomalainen puutarha. Teoksessa Maunu Häyrynen et al. (Toim.), *Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide*. Viherympäristöliitto & Suomen puutarhataiteen seura, Helsinki 2001, 10–30.

Ijäs, Miia, Kirjeet politiikassa, politiikka kirjeissä. Poliittinen toiminta ja verkostot 1500-luvun Puola-Liettuassa ja Itämerellä. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lah-tinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (Toim.), *Kirjeet ja historian tutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, 56–82.

Ijäs, Ulla, *Piikoja ja puotipuksuja. Sukupuolittunut työnjako 1820- ja 1830-lukujen Viipurissa*. Painamaton historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Tampe-re 2008.

Ijäs, Ulla, Favourites of Fortune. The Luxury Consumption of the Hackmans of Vy-borg, 1790–1825. Teoksessa Marjo Kaartinen, Anne Montenach & Deborah Simon-ton (Eds.), *Gender and Luxury in the Modern Urban Economy. A European Perspecti-ve*. Routledge, London and New York 2015, 190–205.

Ilmakunnas, Johanna, *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsis-sa*. Tohtorinväitöskirja, Helsingin yliopisto, 2009.

Ilmakunnas, Johanna, The luxury shopping experience of the Swedish aristocracy in eighteenth-century Paris. Teoksessa Marjo Kaartinen, Anne Montenach & Deborah Simonton (Eds.), *Gender and Luxury in the Modern Urban Economy. A European Per-spective*. Routledge, London and New York 2014, 115–131.

Immonen, Olli, Saatteeksi. Teoksessa Päivi Partanen, Larissa Elekina, Elina Lyijynen (toim.) *Generalissimus Suvorov*. Etelä-Karjalan museo, Lappeenranta 2007, 7–11.

Jalava, Jukka, Eloranta, Jari ja Ojala, Jari (Toim.), *Muutoksen merkit: kvantitatiivisissa perspektiivejä Suomen taloushistoriaan*. Tilastokeskus, Helsinki 2007.

Jutikkala, Eino, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana 1–2*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki 1932.

Kaartinen, Marjo, *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Eu-roopassa*. Tammi, Helsinki 2006.

Kaartinen, Marjo, Montenach, Anne & Simonton, Deborah, Luxury, Gender and the Urban Experience. Teoksessa Marjo Kaartinen, Anne Montenach & Deborah Simon-ton (Eds.), *Luxury and Gender in European Towns, 1700–1914*. Routledge, New York and Oxon 2015, 1–18.

Kalleinen, Kristiina, Steinheil, Fabian Gotthard. Suomen kenraalikuvernööri, jalka-väenkenraali, kreivi. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3245/>> Luettu 24.9.2013.

Kallioinen, Mika, *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlström-in kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

Kamenskii Aleksandr, *The Russian Empire in the Eighteenth Century. Searching for a*

- Place in the World*. Transl. and edited by David Griffiths. M.E. Sharpe 1997.
- Karonen, Petri, Jaetun alueen talouselämä. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 68–107. (2013a)
- Karonen, Petri, Viipurin läänin talouselämä hattujen sodasta 1780-luvulle. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 246–266. (2013b)
- Karonen, Petri: Talouselämä 1780-luvun jälkipuoliskolta Vanhan Suomen ajan loppuun. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 394–415. (2013c)
- Katajala, Kimmo, Vanha Suomi Pietarin vaikutuspiiriin. Teoksessa Kimmo Katajala (Toim.), *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä*. Studia Carelica Humanistica 9. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu 1997.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Maria, *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*. Atena kustannus, Jyväskylä 2009.
- Kaschuba, Wolfgang, German *Bürgerlichkeit* after 1800: Culture as Symbolic Practice. Teoksessa Jürgen Kocka & Allan Mitchell, *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Berg, Oxford & Providence 1993, 293–422.
- Kaukiainen, Yrjö, Maalaiskylien elämän aineelliset puitteet. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 223–245. (2013a)
- Kaukiainen, Yrjö, Suuren varustelun aika. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 352–369. (2013b)
- Kauppi, Ulla-Riitta, Elämää Viipurissa 1700-luvulla. Teoksessa Ulla-Riitta Kauppi & Mihail Miltšik (Toim.), *Viipuri. Vanhan Suomen pääkaupunki*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1993.
- Keskinen, Jarkko & Teräs, Kari, Sosiaalinen pääoma ja luottamus – miten tehdä näkymätön voimavara näkyväksi? Teoksessa Jarkko Keskinen ja Kari Teräs (Toim.), *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia mirabilis 5. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2008, 7–24.
- Keskinen, Jarkko, *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainien keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Annales Universitatis Turkuensis C345. Turku 2012.
- Kete, Kathleen, *The Beast in the Boudoir. Petkeeping in Nineteenth-Century Paris*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1994.
- Kidd, Alan & Nicholls, David, *Gender, Civic Culture and Consumerism. Middle-Class Identity in Britain 1800–1940*. Manchester University Press, Manchester 1999.
- Kimerling Wirtschafter, Elise, *Social Identity in Imperial Russia*. Northern Illinois University Press, DeKalb 1997.
- Klein, Lawrence E., Gender and the Public/Private Distinction in the Eighteenth Century: Some Questions about Evidence and Analytic Procedure. *Eighteenth-Century Studies*, Vol.29 No. 1, 1995, 97–109.
- Klinge, Matti, Viipurin kulttuuritraditiosta. Teoksessa Tuomas Forsberg et al., *Ikui-*

- nen Viipuri. *Ajankuvia seitsemältä vuosisadalta*. Otava, Helsinki 1993.
- Klinge, Matti, *Pääkaupunki. Helsinki ja Suomen valtio 1808–1863*. Otava, Helsinki 2012.
- Knapas, Rainer, Ludwig Heinrich Nicolay ja Monrepos. Teoksessa Maunu Häyrynen et al. (Toim.), *Hortus Fennicus – Suomen puutarhataide*. Viherympäristöliitto & Suomen puutarhataiteen seura, Helsinki 2001, 220–233.
- Knapas, Rainer, *Monrepos. Ludwig Heinrich Nicolay och hans värld i 1700-talets ryska Finland*. Atlantis, Stockholm 2003.
- Knapas, Rainer, *Den nya trädgårdskonsten*. Teoksessa Jakob Christensson (Red.), *Signums Svenska kultturhistoria. Gustavianska tiden*. Signum, Stockholm 2007, 363–388.
- Knapas, Rainer, *Monrepos. Ranskalaisen kulttuurin pohjoinen keidas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1157, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.
- Knapas, Rainer, Kirkollista ja maallista kulttuuria. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissektiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 164–197. (2013a)
- Knapas, Rainer, kaupunkirakentaminen, kartanot ja kirkot. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissektiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 370–393. (2013b)
- Knapas, Rainer: Opinkäynti ja kulttuurielämä 1800-luvun alun Vanhassa Suomessa. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (toim.). Karjalaisen kulttuurin edistämissektiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 438–448. (2013c)
- Kocka, Jürgen The European Pattern and the German Case. Teoksessa Jürgen Kocka & Allan Mitchell, *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe*. Berg, Oxford & Providence 1993, 3–39.
- Kopisto, Aarne & Paloposki, Toivo J., *Viipurin pitäjän historia I. Vuoteen 1865*. Viipurin maalaiskuntien pitäjöseura ry. 1967.
- Kortelainen, Anna, Varhaiset johtotähdet – Suomen ensimmäisiä johtajanaisia. EVAn raportti, *EVAn Naiset huipulle! -hanke*. Taloustieto, Helsinki 2007.
- Koskinen, Riitta, *Kartanot ja virkatalot Turun kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales universitatis Turkuensis, sarja C, osa 336, Scripta lingua Fennica edita, Turun yliopisto, Turku 2012.
- Koskinen, Ulla & Lahtinen, Anu, Siskot, veljet ja erityisen hyvät ystävät. Aatelismiesten ja -naisten kirjeenvaihto uuden ajan alun Ruotsissa. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (Toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, 83–113.
- Koskull, J. von, Släkten Hackmans stamfäder i Bremen. *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja* 1935–36, 56–71.
- Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: David Bruun (9212)*. Verkkojulkaisu 2005. Luettavissa internetosoitteesta <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9212>> Luettu 24.4.2013.
- Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Henrik Johan af Forselles (U834)*. Verkkojulkaisu 2005. Luettavissa internetosoitteesta <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=U843>> Luettu 5.2.2014.
- Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Jockim Frese (1995)*. Verkkojulkaisu 2005. Luettavissa internetosoitteesta <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>

- henkilo.php?id=1995> Luettu 1.8.2012.
- Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Nikolaus Jaenisch (U900)*. Verkkojulkaisu 2005. Luettavissa internetosoitteesta <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=U900>> Luettu 1.8.2012.
- Kotivuori, Yrjö, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Nils Adolf Rosenbröijer (12960)*. Verkkojulkaisu 2005. Luettavissa internetosoitteesta <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=12960>>. Luettu 19.5.2014.
- Kotkien varjot – Suomi vuonna 1812*. Luettavissa Kansallisarkiston verkko-osoitteesta <<http://www.arkisto.fi/fi/news/815/55/Kotkien-varjot-Suomi-vuonna-1812-Kansallisarkisto>> Luettu 9.5.2013.
- Krause, Gisela, Lenning, Gertrud & Rakewitz, Gertraud, *Kleine Kostümkunde*. Schiele & Schön, Berlin 2003.
- Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. 2., korjattu painos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Kulutuksenmenot*. Tilastokeskus. Luettavissa internetosoitteessa <<http://www.stat.fi/meta/kas/kulutuksenmenot.html>> Luettu 9.6.2014.
- Kušeljov-Bezborodko*. Wikipedia <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Kušeljov-Bezborodko>>. Luettu 27.6.2014.
- Kärki, Pekka, Asuntokulttuuri Ruotsin vallan loppupuolella. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki, *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014. (2014a)
- Kärki, Pekka, Asuntorakentaminen 1800-luvulla. teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki, *Suomen kaupunkirakentamisen historia II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014 (2014b)
- Köhler, Marcus, *Das schleisische Erdmannsdorg. Die Bauzeichnungen Gneisenaus im Gutsarchiv Sommerschenburg*. Teoksessa Helmut Börsch-Supan. Beiträge gewidmet, *Preussen. Die Kunst und das Individuum*. Akademie Verlag, Berlin 2003.
- Lahtinen, Anu, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset: naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.
- Lahtinen, Anu, Turun naisten historia 1300–1600. Teoksessa Anu Lahtinen, Sini Ojala & Kirsi Vainio-Korhonen (Toim.), *Naisten kaupunki. Turkualaisten naisten historiaa*. Turun historiallinen arkisto 61, Turku 2010, 17–68.
- Laitinen, Riitta, Night-time Street Fighting and the Meaning of Place. A Homicide in a Seventeenth-Century Swedish Provincial Town. *The Journal of Urban History* 33(4), 2007, 602–619.
- Laitinen, Riitta, Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa. *Historiallinen aikakauskirja* 1/2014, 20–31.
- Lamarche Marrese, Michelle, *A Woman's Kingdom. Noblewomen and the Control of Property in Russia, 1700–1861*. Cornell University Press, Ithaca & London 2002.
- Lamarche Marrese, Michelle, “The Poetics of Everyday Behavior” Revisited. Lotman, Gender, and the Evolution of Russian Noble Identity. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Volume 11, Number 4, Fall 2010 (New Series), 701–739.
- Lamberg, Marko (Toim.), *Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minorities in Northern and East Central European States and Communities, c. 1450–2000*. East-West Books, Helsinki 2007.
- Lawler, Steph, *Identity. Sociological Perspectives*. Polity Press, Cambridge and Malden 2008.
- Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi, Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (Toim.),

- Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, 9–29.
- Liliequist, Jonas, Käänteinen vaimokuri .diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen, *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen arkisto 116, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002, 73–99.
- Lilius, Henrik, Kustavilaisen ajan (1772–1809) kaupunki. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (Toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014. (2014a)
- Lilius, Henrik, Suomalainen kaupunki autonomia ajan alussa (1809–1856). Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (Toim.), *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014. (2014b)
- Lindberg, Bo, Introduktion: nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige. Teoksessa Åsa Karlsson & Bo Lindberg (Red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige*. Opuscula Historica Upsaliensia 27, Uppsala Universitet, Uppsala 2002, 7–15.
- Lebedev, Sergei K., European Business Culture and St. Petersburg Banks. Teoksessa William Craft Brumfield, Boris V. Anan'ich and Yuri A. Petrov (Eds.), *Commerce in Russian Urban Culture, 1861–1914*. Woodrow Wilson International Center for Scholars. Washington D.C. 2001, 21–38.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko, Postin kulku Suomessa. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (Toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus..* Historiallinen Arkisto 134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, 238–240.
- Lotman, Iurii M, *The Poetics of Everyday Behavior in Eighteenth-Century Russian Culture*. Kääntänyt Andrea Beesing venäjänkielisestä artikkelista ”Poetika bytovogo povedeniia v russkoi kul'ture XVIII veka”, Trudy po znakovym sistemam, no. 8, Tartu 1977, pp. 65–89. Englanninkielinen artikkeli on luettavissa verkko-osoitteessa <<https://www.amherst.edu/media/view/294111/original/Semiotics%2Bof%2BRussian%2BCultural%2BHistory.pdf>> Lluettu 29.11.2012.
- Lotman, Jurij M., The Theater and Theatricality as Components of Early Nineteenth-Century Culture, Teoksessa Jurij M. Lotman and B. A. Uspenskij, *The Semiotics of Russian Culture*. Ed. A. Shukman. University of Michigan, Ann Arbor 1984.
- Lovell, Stephen, *Summerfolk: a history of the dacha, 1710–2000*. Cornell University Press, Ithaca, New York, USA, 2003.
- Ludington, Charles, *The Politics of Wine in Britain. A New Cultural History*. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2013.
- Luovutettu Karjala*. Arkistojen Portti. Luettavissa internetosoitteesta <http://wiki-narc.fi/portti/index.php/Luovutettu_Karjala> (luettu 20.2.2014)
- Luther, Georg, Tidiga Jaenischar. *Suomen Sukututkimusseuran Aikakauslehti Genos* 3/2009, ss. 101–107. 2009a
- Luther, Georg, Sutthoff. *Släktbok ny fölkd 4:1–2*. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors, 2009b.
- Luttinen, Jaana, Perinteiset maaseutuelinkeinot autonomia ajalla. Teoksessa *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (toim.). Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2014, 196–248.
- Lönnqvist, Bo, *Ritualization of Daily Life. Life of the Gentry at Ratula manor in Artsjö around 1900*. Ehtnologica Europea XVIII, 1988:2.
- de Madariaga, Isabel, The Russian Nobility in the Seventeenth and Eighteenth Centu-

ries. Teoksessa Hamish M. Scott (Ed.), *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume II: Northern, Central and Eastern Europe*. 2nd Edition. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2007.

Mansén, Elisabeth, *Sveriges historia*. Norstedts, Stockholm 2011.

Margairaz, Dominique, City and Country. Home, Possessions, and Diet, Western Europe 1600–1806. Teoksessa Trentmann, Frank (Ed.), *The Oxford Handbook of the History of Consumption*. Oxford University Press, Oxford 2012, 192–210.

Margarethe Nylander, Wikipedia. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Margaretha_Nylander> Luettu 9.5.2012.

Markkola, Pirjo, Miehet, naiset ja historiallinen muutos. Sukupuoli historiantutkimuksessa. *Historiallinen aikakauskirja* 4/1995, 359–364.

Markkola, Pirjo, *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Matikainen, Olli, Luterilainen kirkko Viipurin läänissä 1812–1918. Teoksessa Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (toim.). Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2014, 103–126.

McKendrick, Neil, Home Demand and Economic Growth: A New View of the Role of Women and Children in the Industrial Revolution. Teoksessa Neil McKendrick (Ed.), *Historical Perspectives: Studies in English Thought and Society in Honour of J.H. Plumb*. Europa, London 1972.

McKendrick, Neil, ”Josiah Wedgwood and the commercialization of potteries.” Teoksessa McKendrick, Neil, Brewer, John & Plumb J. H. (Eds.), *Birth of a Consumer Society. The Commercialization of Eighteenth-Century England*. Indiana University Press, Bloomington 1982, 100–145.

McKendrick, Neil, Die Ursprünge der Konsumgesellschaft. Luxus, Neid und soziale Nachahmung in der englischen Literatur des 18. Jahrhunderts. Teoksessa Hannes Siegrist, Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka (Hg.), *Europäische Konsumgesichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums (18. bis 20. Jahrhundert)*. Campus, Frankfurt/Main 1997, 75–107.

Meilahden kartano oli kuuluisa juhlistaan. Helsinki-info 5/2006. Luettavissa internetosoitteessa <<http://primapater.fi/helsinki-info/2006/05/primapaper/10>> Luettu 15.5.2013.

Merl, Stephan, Staat und Konsum in der Zentralverwaltungswirtschaft. Rußland und die ostmitteleuropäischen Länder. Teoksessa Hannes Siegrist, Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka (Hg.), *Europäische Konsumgesichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums (18. bis 20. Jahrhundert)*. Campus, Frankfurt/Main 1997, 205–241.

Meurman, Otto-I., *Viipurin arkkitehdit*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 2, Helsinki 1977.

Meurman, Otto-I., *Viipurin pitäjän historia III. Kartanot*. Viipurin maalaiskuntalaisten pitäjöseura ry, Viipurin pitäjäsäätiö, 1985.

Mickwitz, Joachim, Handelshuset Donner och konjaken. Den professionella handeln med starka drycker i Österbotten från sent 1700-tal till 1900-talets början. Teoksessa Gudrun Andersson & Klas Nyberg (Red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*. Opuscula Historica Upsaliensia 42, Historiska institutionen, Uppsala Universitet, Uppsala 2010, 114–129.

Miettinen, Riikka, Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Thanatos* (Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura), vol 1., no. 1 (1/2012), artikkelinnumero 3.

Mikrohistoria och livshistoria. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/2000.

Miltšik, Mihail, Viipurin rakentamisen historiaa. Teoksessa Ulla-Riitta Kauppi & Mihail Miltšik (Toim.), *Viipuri. Vanhan Suomen pääkaupunki*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1993.

Mironov, Boris N. with Ben Eklof, *The Social History of Imperial Russia, 1700–1917. Part one*. Westview Press, Boulder 2000.

Modeen, Tore, Finländska Guvernementsriddarhuset i Wiborg. Teoksessa Herdis Modeen (Red.), *Gentes Finlandiae IX. Finland och Ryssland under tiden fram till 1918*. Skrifter utgivna av Finlands Riddarhus X i samarbete med Finlands adelsförbund, Helsingfors 2001, 119–136.

Montenach, Anne, Legal trade and black markets. Foodtrades in Lyon in the late seventeenth and early eighteenth centuries. Teoksessa Anne Montenach & Deborah Simonton (Eds.), *Female Agency in the Urban Economy: Gender in European Towns, 1640–1830*. Routledge, New York 2013.

Müller, Leos, *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour*. Uppsala University Press, Uppsala 1998.

Munro, George E., Food in Catherinian St. Petersburg. Teoksessa Musya Glants & Toomre Joyce (Eds.), *Food in Russian History and Culture*. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 1997, 31–48.

Munro, George E., *The Most Intentional City. St. Petersburg in the Reign of Catherine the Great*. Rosemont Publishing & Printing Corp., Cranbury, NJ, 2008.

Myllyntaus, Timo, Summer Frost, A Natural Hazard with Fatal Consequences in Pre-industrial Finland. Teoksessa Christof Mauch and Christian Pfister (Eds.), *Natural Disasters and Cultural Responses. Case Studies toward a Global Environmental History*. Lexington Books, New York 2009, 77–102.

Myllys, Riikka, Lahjoitusmaakysymys. Teoksessa *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (toim.). Karjalaisen kulttuurin edistämissektori, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2014, 186–195.

Neuvonen, Petri, *Viipuri. Rakennusperinnön seitsemän vuosisataa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1156, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.

Norrback, Märtha, Aristokraattisen kulttuurin näyttämöllä. Teoksessa *Aurora Karamzin aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava, Espoo ja Helsinki 2006, 39–84.

Nummela, Ilkka, Kauppaneuvos Ludvig Bruun (1814–1886). *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. (2008a). Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Nummela, Ilkka, Kauppaneuvos Johan Friedrich Hackman (1801–1879). Hackman & Co:n johtaja. *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. (2008b). Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Ogilvie, Sheilagh, *A Bitter Living. Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. Oxford University Press, Oxford 2003.

Orrman, Eljas, Oinonen Jari, Salo, Eila & Walta, Matti, Vanhan Suomen virastot ja muut arkistonmuodostajat sekä niiden arkistoaineistot. Teoksessa Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski (Toim.), *Vanhan Suomen arkistot – Arkiven från Gamla Finland*. Arkistolaitoksen yleisluettelo VI. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012, 181–184. Paaskoski, Jyrki, Vanhan Suomen aatelinimikirja vuodelta 1806 – Dvorjanskaja Ro-

- doslovnaja Kniga Finljandskoi Gubernii. *Suomen Sukututkimusseuran Aikakauslehti Genos* 64/1993.
- Paaskoski, Jyrki, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*. Bibliotheca historica 24, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.
- Paaskoski, Jyrki, Engelhardt, Nikolai Heinrich von (1730 – 1778). Viipurin kuvernööri, kenraaliluutnantti, vapaaherra. *Kansallisbiografia-* verkkojulkaisu, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7942/>> Luettu 8.2.2011.
- Paaskoski, Jyrki, Suomen kuvernementin aatelinimikirja. Teoksessa Antti Matikainen ja Wilhelm Brummer (Toim.), *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.
- Paaskoski, Jyrki, Vanhan Suomen hallintohistoria. Teoksessa Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski (Toim.), *Arkistolaitoksen yleisluettelo VI. Vanhan Suomen arkistot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012, 17–166.
- Paaskoski, Jyrki, Viipurin ja Käkisalmen provinssit. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 12–42. (2013a)
- Paaskoski, Jyrki, Vakiintuvat olot. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 43–67. (2013b)
- Paaskoski, Jyrki, Elisabet I:n uudistukset. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 120–142. (2013c)
- Paaskoski, Jyrki, Valistunut keisarinna Katariina II. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 143–161. (2013d)
- Paaskoski, Jyrki, Katariina II:n aluehallintoreformi. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 286–309. (2013e)
- Paaskoski, Jyrki, Kartanotalous ja lahjoitusmaatalonpojat. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 310–330. (2013f)
- Paaskoski, Jyrki, Epäluuloinen Paavali I. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 416–437. (2013g)
- Paaskoski, Jyrki, Uudistaja Aleksanteri I. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 449–472. (2013h)
- Paloheimo, Maare, *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland*. Jyväskylä Studies in Humanities 195, Jyväskylä University, Jyväskylä 2012.
- Parland – von Essen, Jessica, *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Doktorsavhandling, Helsingfors universitet, Humanistiska fakulteten, Historiska institutionen, Helsingfors 2005.

- Parland – von Essen, Jessica, *Affärer, allianser, anseende. Konsten att tillhöra eliten i Helsingfors ca 1740–1820*. Schildts, Helsingfors 2010.
- Partanen, Jukka, *Leningradin oblastinarkistossa Viipurissa säilyttävät suomalaiset arkistot*. Joensuun yliopisto. www-versio: Acrigola-projekti 11.12.1996. Luettavissa internetosoitteessa <<http://www.wanda.uef.fi/geo/historia/oblast>> Luettu 2.3.2015.
- Pehr Zethelius. Wikipedia. http://www.sv.wikipedia.org/wiki/Pehr_Zethelius Luettu 1.7.2014.
- Pickering Antonova, Katherina, *An Ordinary Marriage. The World of a Gentry Family in Provincial Russia*. Oxford University Press, Oxford 2013.
- Pilcher, Jeffrey M. (Ed.), *The Oxford Handbook of Food History*. Oxford University Press, Oxford and New York, 2012.
- Plumb, Christopher, *Exotic Animals in Eighteenth-Century Britain*. A thesis submitted to The University of Manchester for the degree of PhD in Museology in the Faculty of Humanities. Julkaisematon tohtorinväitöskirja, 2010. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://christopherplumb.files.wordpress.com/2011/05/plumbthesis2010.pdf>> Luettu 30.1.2013.
- Préférence. Wikipedia-artikkeli. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://en.wikipedia.org/wiki/Pr%C3%A9f%C3%A9rence>> Luettu 5.9.2014.
- Puntanen, Pia, Aateliston perukirjat Viipurin hovioikeuden arkistossa. *Suomen Sukututkimusseuran Aikakauslehti Genos* 71/2000, 14–17, 42–43.
- Purdy, Robert, Weimar Classicism and the Origin of Consumer Culture. Teoksessa Burkhard Henke, Susanne Kord, and Simon Richter (Eds.), *Unwrapping Goethe's Weimar. Essays in Cultural Studies and Local Knowledge*. Camden House, Rochester and Woodbridge 2000, 26–64.
- Pushkareva, Natalia, *Women in Russian History. From the Tenth to the Twentieth Century*. Translated and edited by Eve Levin. M. E. Sharpe, New York 1997.
- Pylkkänen, Anu, Forming the marital economy in the early modern Finnish countryside. Teoksessa Maria Ågren ja Amy Louise Erickson (Eds.), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain in 1400–1900*, Ashgate, Hants and Burlington 2005.
- Randolph John, The Old Mansion: Revisiting the History of the Russian Country Estate, *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, Vol. 1, No. 4 Fall 2000.
- Ranta, Raimo, *Vanhan Suomen talouselämä vuosina 1721–43*, 1–2, Historiallisia Tutkimuksia 130, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1985.
- Riello, Giorgio, *Cotton. The Fabric that Made the Modern World*. Cambridge University Press, Cambridge & New York 2013.
- Robbins, Louise E., *Elephant Slaves and Pampered Parrots. Exotic Animals in Eighteenth-Century Paris*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 2002.
- Roosevelt, Priscilla, *Life on the Russian Country Estate. A Social and Cultural History*. Yale University Press, New Haven and London 1995.
- Rose, Clare, Material consumption. A view from the past. *Journal of Consumer Culture*, Vol. 13, No. 2, July 2013.
- Ruane, Christine, *The Empire's New Clothes. A History of the Russian Fashion Industry, 1700–1917*. Yale University Press, New Haven 2009.
- Ruoff, Eeva, *Monrepos Muistojen puutarha*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1993.
- Ruoff, Eeva, ”Att odla sin trädgård”. Några nedslag i kvinnlig trädgårdshistoria. *Källan* 2/2007, 57–64.
- Ruuth, J.W., *Viipurin kaupungin historia*. Wiipurin kaupungin kustantama. Wiipuri 1908.
- Ruuth, J.W. ja Kuujo, Erkki (uudistanut Ruuthin pohjalta), *Viipurin kaupungin historia III osa, vuodet 1710–1812*. Julkaisija Torkkelin säätiö, Helsinki 1975.

Ruuth, J.W. & Kuujo, Erkki (Ruuthin alkuperäiskäsikirjoituksen pohjalta uudistanut Kuujo), *Viipurin kaupungin historia IV:1 osa, Vuodet 1812–1840*. Torkkelin säätö, Helsinki 1981.

Räihä, Antti, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 183. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2012.

Sandelin, Carl Fredrik, Ett parti ”Priffe”. *Wiborgs Nyheter* Nr 1, 2005.

Sandelin, Carl Fredrik, En romantiker i Wiborg. *Wiborgs Nyheter* Nr 1, 7.1.2006.

Sandelin, Carl Fredrik, Johan Friedrich Hackman 1801–1879. *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. Luetta-
vissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Sarin, Sophie, The Floorcloth and Other Floor Coverings in the London Domestic Interior 1700–1800. *Journal of Design History* Vol. 18 No. 2, 2005, 133–145.

Savolainen, Panu, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Asuttu tila Turussa Ruotsin ja Venäjän ajan taitteessa*. Painamaton Suomen historian pro gradu -tutkielma.

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto, Turku 2013.

Scandinavian Journal of History Vol. 39, Iss. 1, 2014, Special Issue: *A Nordic Industrious Revolution?*

Scholliers, Peter (Ed.), *Food, Drink and Identity. Cooking, Eating and Drinking in Europe Since the Middle Ages*. Berg, New York, 2001.

Scott, Hamish M., Introduction: The Evolution of Service Nobilities. Teoksessa H.M.

Scott (Ed.), *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume II: Northern, Central and Eastern Europe*. 2nd Edition. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2007.

Scott, Joan W., Gender. A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. Vol. 91, No. 5, Dec. 1986, 1053–1075.

Schuler, Catherine A., *Theatre and Identity in Imperial Russia*. Studies in Theatre History & Culture. University of Iowa Press, 2009.

Schräffe, Walther, *Aus der Geschichte der Firma Jost Hinr. Havemann & Sohn, Lübeck. Holzimport und Hobelwerk 1733–1958*. Lübeck 1958.

Schweitzer, Robert, *Lübecker in Finnland*. Stiftung zur Förderung deutscher Kultur, Helsinki 1991.

Schweitzer, Robert, *Die Wiburger Deutschen*. Saksalaisen kulttuurin edistämisyhdistys, Helsinki 1993.

Shoemaker, Robert, *Gender in English Society, 1650–1850*. Longman, London, 1998.

Silius, Emer, Promenad längs Karjaportsgatan. *Wiborgs Nyheter*, 7.1.2007.

Simonton, Deborah, Milliners and *Marchandes de Modes*: Gender, Creativity and Skill in the Workplace. Teoksessa Marjo Kaartinen, Anne Montenach & Deborah Simonton (Eds.), *Gender and Luxury in the Modern Urban Economy. A European Perspective*. Routledge, London and New York 2015, 19–38.

Smith, Woodruff D., *Consumption and the Making of Respectability, 1600–1800*. Routledge, London, 2002.

Stadin, Kekke, *Stand och genus i stormaktstidens Sverige*. Nordic Academic Press, Lund 2004.

Steinrud, Marie, *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högreståndskultur*. Carlssons, Stockholm 2008.

Steinrud, Marie, Per Reinhold Tersmedens Ramnäs. Bruksherrgården som scen för statuskonsumtion och manifestation i början av 1800-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 2:2013.

Stobart, Jon, 'So agreeable and suitable a place': The Character, Use and Provisioning of a Late Eighteenth-Century Suburban Villa. *Journal for Eighteenth-Century Studies*, Vol. 37, Iss. 4, Dec. 2014, 1–14.

Stöger Nachman, Cecilie, The Queen of Denmark: An English fashion doll and its connection to the Nordic countries. Teoksessa Engelhardt Mathiessen, Tove et al., *Fashionable Encounters. Perspectives and trends in textile and dress in the Early Modern Nordic World*. Oxbow Books, Oxford and Havertown 2014, 131–139.

Suolahti, Gunnar, *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1991 (1909).

Suomalaiset kenraalit ja amiraalit Venäjän sotavoimissa 1809–1917 verkkojulkaisu.

Hackman, Julius Fredrick; Stewen-Steinheil, Alexander; Sutthoff, Alexander; Sutthoff, Niclas (Nikolai) Wilhelm; Thesleff, Alexander Amatus; Thesleff, Peter Georg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/henkilohistoria/kenraalit>> Luettu 2.10.2012.

Suomen Sukututkimusseuran HisKi tietokanta. Luettavissa internetosoitteesta <<http://hiski.genealogia.fi>> Luettu 4.7.2014; Askolan seurakunta, vihityt; Johanneksen seurakunta, vihityt ja haudatut; Viipurin maaseurakunta, haudatut; Porvoon seurakunta, kastetut; Viipurin ruotsalainen seurakunta, kastetut ja vihityt; Virolahden seurakunta, vihityt ja haudatut.

Tadmore, Naomi, The Concept of the Household-Family in Eighteenth Century England. *Past and Present*, No 151, May 1996, pp. 111–140.

Talka, Anu, Lappeenranta ennen vuotta 1812. Elinkeinoelämä. Elämää Lappeenrannassa. Kaupungin hallinto. Teoksessa Anu Talka & Pia Puntanen, *Linnoitus ja kaupunki. Lappeenrannan historia 1812–1917*. Lappeenrannan kaupunki, Lappeenranta 2005.

Talka, Anu, Andreas Jaenisch 1763–1833. *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. (2008a) Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Talka, Anu, Kauppaneuvos Carl Savander (1795–1862). Kauppiaat, rakennusurakoitsijat ja, teollisuudenharjoittajat, kartanonomistajat. *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. (2008b) Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Tandefelt, Henrika (Red.), *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2010.

Tandefelt, Herika & Vainio-Kurtakko, Maria, Ett storgods som historisk och modern konstruktion. V. M. Borns etablering på Sarvlaks i Pernå. *Historisk Tidskrift för Finland* 2:2013, 251–286. (2013a)

Tandefelt, Henrika, Kustaa III ja Katariina II Haminassa 1783. Teoksessa Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Toim.), *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2013, 162–163. (2013b)

Tandefelt, Marika, *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Schildts, Helsingfors 2002.

Teperi, Jouko, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike I. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun*. Historiallisia tutkimuksia LXIX. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1965.

The Museum of the Imperial Porcelain Factory. Eremitaasi-museon internetsivut <http://www.hermitagemuseum.org/html_En/03/hm3_13_2.html> Luettu 26.4.2013.

Tigerstedt, Örnulf, *Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wiipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879. I osa*. Otava, Helsinki 1940.

- Tigerstedt, Örnulf, *Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wlipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879. II osa*. Otava, Helsinki 1952.
- Tilastokeskus. *Kulutuksennot*. Luettavissa internetosoitteessa <http://www.stat.fi/meta/kas/kulutuksennot.html> (luettu 9.6.2014).
- Tilastokeskus, *Yksilöllisen kulutuksen käyttötarkoituksen mukainen luokitus COICOP*. Luettavissa internetosoitteesta http://www.tilastokeskus.fi/meta/luokitukset/coicop/011-2013/index_en.html (luettu 26.2.2015).
- Tilly, Louise A. & Scott, Joan W., *Women, Work and Family*. Routledge, New York 1989.
- Tosh, John, *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. Yale University Press, New Haven 1999. (1999a)
- Tosh, John, The Old Adam and the New Man. Emerging Themes in the History of English Masculinities, 1750–1850. Teoksessa T. Hitchcock & M. Cohen (Eds.): *English Masculinities 1660–1800*. Longman, London 1999, 217–238. (1999b)
- Trentmann, Frank (Ed.), *The Oxford Handbook of The History of Consumption*. Oxford University Press, Oxford 2012. (Trentmann 2012a)
- Trentmann, Frank, Introduction. Teoksessa Frank Trentmann (Ed.), *The Oxford Handbook of the History of Consumption*. Oxford University Press, Oxford 2012. (Trentmann 2012b)
- Ulväng, Marie Tengroth, Bouppteckningen som livsgarderob. Något om kläder och köpmönster i Härjedalen på 1870-talet. Teoksessa Gudrun Andersson & Klas Nyberg (Red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*. Opuscula Historica Upsaliensia 42, Historiska institutionen, Uppsala Universitet, Uppsala 2010, 200–214.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Käsin tehty. Miehelle ammatti naiselle ansioiden lähde. Käsi-työtuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Historiallisia Tutkimuksia 200. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Sophie Creutzin aika. Aateliselämää 1700-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1183, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2008.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Kauppa ja käsityön ammattikasvatus*. Teoksessa Jussi Hanska ja Kirsi Vainio-Korhonen (Toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010, 221–257.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelinaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1383, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012.
- Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen Anu, *Valta ja naiset esimodernia koskevassa historiantutkimuksessa*. Teoksessa Ilana Aalto, Laura Boxberg, Ulla Ijäs ja Heli Paalumäki, *Vallan teorit historiantutkimuksessa*. Historia Mirabilis 7, Turun historiallinen yhdistys, Turku 2011, 19–39.
- Vainshtein, Olga, *Russian Dandyism. Construction a Man of Fashion*. Teoksessa Barbara Evans Clements, Rebecca Friedman, Dan Healey (Eds.), *Russian Masculinities in History and Culture*. Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2002.
- Valtonen, Maare, *Kauppaneuvos Anthon Bruun (1778–1824)*. *Suomen talouselämän*

- vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.
- Vappula, Kari, Viipurin Rouvasväenyhdistys ja sen orpokoti. *Anno Domini: diakonia-tieteen vuosikirja* 2009.
- Veblen, Thorstein, "Conspicuous Consumption" (1899). Teoksessa Imre Szeman and Timothy Kaposy (Eds.), *Cultural Theory. An Anthology*. Wiley-Blackwell, Chicester, 2011.
- Vickery, Amanda. Women and the World of Goods. A Lancashire Consumer and Her Possessions, 1751–1781. Teoksessa John Brewer & Roy Porter (Eds.), *Consumption and the World of Goods*. Routledge, London and New York 1993, 274–304. (1993a)
- Vickery, Amanda, Golden Age to Separate Shperes? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History. *Historical Journal* 36/1993, 383–414. (1993b)
- Vickery, Amanda, *The Gentleman's Daughter. Women's Lives in Georgian England*. Yale University Press, New Haven and London 1998.
- Vickery, Amanda, His and Hers: Gender, Consumption and Household Accounting in Eighteenth-Century England. *Past and Present* No 192, 2006, 12–38.
- Vickery, Amanda, *Behind Closed Doors. At Home in Georgian England*. Yale University Press, New Haven and London 2009.
- Viipurin maakunta-arkiston arkistoluettelot*. Luettavissa internetosoitteesta <<http://www.lut.fi/etela-karjala-instituutti/hankkeet/viipurin-maakunta-arkiston-arkistoluettelot>> Luettu 20.2.2014.
- de Vooght, Daniëlle, *Royal Taste. Food, Power and Status at the European Courts after 1789*. Ashgate, Farnham, Burlington 2011.
- de Vooght, Daniëlle & Scholliers, Peter, Introduction. Food and Power: Studying Food at (Modern) Courts. Teoksessa Daniëlle De Vooght, *Royal Taste. Food, Power and Status at the European Courts after 1789*. Ashgate, Farnham, Burlington 2011.
- de Vries, Jan, The Industrial Revolution and the Industrious Revolution. *The Journal of Economic History*, Vol. 54, No. 2, June 1994, 249–270.
- de Vries, Jan, *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge University Press, New York 2008.
- Weatherill, Lorna, A Possession of One's Own. Women and Consumer Behavior in England, 1660 – 1740. *The Journal of British Studies*, Vol. 25, No. 2, Apr. 1986, pp. 131 – 156.
- Weatherill, Lorna, *Consumer Behaviour and Material Culture in Britain 1660–1760*. 2nd ed London and New York 1996 [1988].
- Wiesner, Merry, *Women and Gender in Early Modern Europe. New Approaches to modern European History*. Cambridge University Press, Cambridge, 2nd ed., 2000.
- Wilmi, Jorma, Kauppaneuvos Gustav Heyno (1774–1842). *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.
- Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1974.
- Wolff, Charlotta, Kauppa, teollisuus ja liikenne. Teoksessa *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (toim.). Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2014, 249–291. (2014a).
- Wolff, Charlotta, Kaupunkien kulttuuri- ja seurapiirielämä. Teoksessa *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko

Nurmiainen (toim.). Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Karjalan kirjapaino, Joensuu 2014, 350–375. (2014b).

Yrjänä, Jouni, Kauppaneuvos Christian Bruun (1789–1864). Kauppias, sahanomistaja, laivanvarustaja. *Suomen talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. Luettavissa verkko-osoitteesta <<http://www.finlit.fi/talousvaikuttajat>> Luettu 6.3.2015.

Ågren, Karin, *Köpmannen i Stockholm: Grosshandlares ekonomiska och sociala strategier under 1700-talet*. Uppsala Studies in Economic History 82. Uppsala Universitet, Uppsala 2007.

Åström, Anna-Maria, 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Folkliksstudier XIX. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 585. Helsingfors 1993.

Liitteet

Liite 1

Hackmanin kauppahuoneen tilinpäätökset 1801, 1810, 1818, 1819, 1824, 1825, 1831

	voitto-osuus (MH)	MH:n nostot /kauppahuoneen saatavat MH:lta
1801	33 970,24	8 369,30
1808	5 776,72	
1810	6 462,87	
1811	7 437,12	854 881,00
1812	4 668,42	10 142,62
1813		118 605,62
1814	7339,57	
1818	67 674,99	
1819	5 840,67	344 852,18
1824	14 283,67	377 284,05
1825	14 000	416 824,50
1831	1 324,39	362 306,66

Lähteet : G 16 V, G 20 V, G 22 V, G 29 V, G 1 XV, Privat Memorial 1808-1815.

Liite 2

Talousmenot Hackmanin taloudessa

1801	8 369,30	ruplaa	
1803	11 294,99		
1804	13 764,62		
1805	9 662,44		
1807	6 875,64		
1808	1 801,30		Toukokuu–elokuu
1809	7 413,99		
1810	11 874,73		
1811	4 282,50		
1812	8 507,49		
1813	8 274,60		
1814	10 603,38		15 143,12 poimittuna tileistä
1815	11 855,55		10 603,38 (Privat memorialin mukaan)

Lähde G 5 V. Nämä ovat ainoat vuodet kun kotitalousmenot on vuoden lopussa laskettu yhteen omaksi menoeräkseen. Muina vuosina ne on poimittava erikseen tileistä. Vuonna 1814 näin on tehty vertailun vuoksi ja menoissa on huomattava ero.

Liite 3

Lauben perikunnan tulot eriteltynä vv. 1800–1804

Vuosi	Sahat	Köysitehdas	Sikuri
1800	3351,59 (15 %)	1403,57 (6 %)	695,85 (3%)
1801	111,62 (0,4 %)	7038,37 (23 %)	2219,84 (7 %)
1802	4237,19 (14 %)	4279,73 (14 %)	5367,09 (17 %)
1803	6222,79 (16 %)	4399,03 (11 %)	19195,98 (49 %)
1804	2447,91 (3 %)	43,52 (0,5 %)	1265,88 (15 %)

Vuosi	Liha	erittelemät.	suurin yksit. tuloerä
1800	1227,41 (5 %)	4332,22 (19 %)	2490,74 (11 %) ¹
1801	416,42 (1,4 %)	17293,04 (57 %)	5757,80 (19 %) ²
1802	1555,44 (5 %)	7463,49 (24 %)	2704,45 (9 %) ³
1803	91,50 (0,2 %)	6348,83 (16 %)	17648,21 (45 %) ⁴
1804		3012,98 (36 %)	2048,16 (25 %) ,

Lähde: ELKA Hackman & Co,B 1 III ja G 5 V.

Liite 4

Lauben perikunnan tulot ja menot vv. 1800–1804

Vuosi	Tulot	Menot	Ruplaa
1800	22374,54	41134,45	
1801	30456,34	28615,33	
1802	31050,73	31348,14	
1803	39342,29	40044,87	
1804 ¹	8329,21	20696,70	

Lähde: ELKA, Hackman & Co,B 1 III ja G 5 V.

¹ "Per Cassa für div. Sterbhaus"

² "Per Cassa für diverser"

³ "338 pud 2 ¼ [lispund] Cichorien Caffee"

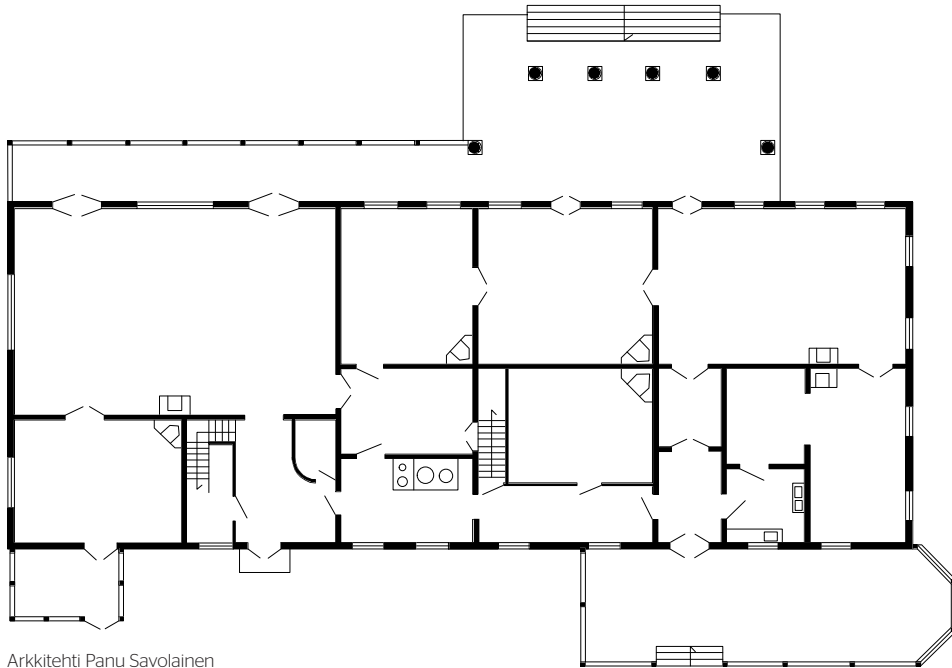
⁴ "Netto provenue durch J.J. Bruun in St. Petersburg verkaufte 126 Fässer Cichorien Caffee"

⁵ "Per 451 Dutz. Reine Leiwiskae Breter à Ro"

⁶ Tammikuun alusta huhtikuun loppuun.

Liite 5

Herttualan kartanon pohjapiirros

Arkkitehti Panu Savolainen

ELKA, Hackman & Co ja ÅA, Handelshuset Hackman. Herttualan kartanon pohjapiirros. Piirros ei ole mittakaavassa. Kuvassa oikealle jäävä rakennuksen osa on vuodelta 1819. Kuistien muoto ja kuvan vasemman reunan myöhemmin rakennetut huoneet poikkeavat palovakuutusasiakirjasta.

Liite 6

Hevosiin kohdistuvat menot Marie Hackman taloudessa 1809–1825

	1809	1814	1819	1825
hevokset	142,26	613,20	0	175,00
kaura	472,19	393,50	918,48	1333,75
heinä	201,00	156,20	306,50	473,30
hevokset yhteensä	815,45	1162,90	1224,98	1982,05
kaikki menot	11496,71	15143,12	17905,15	23760,07
suhteellinen osuus	7 %	8 %	7 %	8 %

Lähde: ELKA, Hackman & Co, Particulair Memorial G 5 V, Privat memorial 1808-1815.

Liite 7

Alkoholihankinnat Hackmanin taloudessa 1808–1815

helmikuu 1808	7 ankkuria* punaista pöytäviiniä	152 ruplaa
	30 pll Reininviiniä	37,50 ruplaa
	Malaganviiniä	56,22 ruplaa
kesäkuu 1808	1 häränpää** punaista pöytäviiniä	150 ruplaa
marraskuu 1808	englantilaista olutta 100 pll	22 ruplaa
joulukuu 1808	2 ankkuria punaista pöytäviiniä	80 ruplaa
elokuu 1809	juomat	13,25 ruplaa
syyskuu 1809	2 ankkuria viiniä	100 ruplaa
lokakuu 1809	chateau margeaux -viiniä 3 tusinaa (pll?)	108,80 ruplaa
huhtikuu 1810	1 häränpää graves-viiniä	250 ruplaa
heinäkuu 1811	1 häränpää graves-viiniä	300 ruplaa
marraskuu 1811	juomat	33 ruplaa
helmikuu 1813	1½ ankkuria viiniä	90 ruplaa
	12 pll rommia kesäksi	26 ruplaa
toukokuu 1813	1 ankkuri rommia	135 ruplaa
lokakuu 1813	3 pll rommia	12 ruplaa
elokuu 1813	7 ankkuria viiniä	405 ruplaa
lokakuu 1813	3 pulloa rommia	12 ruplaa
joulukuu 1813	48 pll Porter-olutta	84 ruplaa
tammikuu 1814	juomia	240 ruplaa
	1 ankkuri rommia + muuta	500 ruplaa
huhtikuu 1814	juomat	241,46 ruplaa
kesäkuu 1814	viiniä yms.	724 ruplaa
heinäkuu 1814	1 ankkuri rommia	125 ruplaa
marraskuu 1814	Reininviiniä yms.	451,47 ruplaa
joulukuu 1814	72 pll Porter-olutta	108 ruplaa
	12 pll Malaganviiniä	60 ruplaa
tammikuu 1815	13 pll Reininviiniä	49,14 ruplaa

* Ankkuri on 15 kannua eli 29,26 litraa.

** Häränpää viiniä noin 70–90 kannua eli 183–235 litraa. SAOB Svenska Akademiens ordbok.

Luettavissa internetosoitteessa <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=1/178/44.html> (luettu 2.10.2013).

Lähde: ELKA, Hackman & Co, Privat memorial 1808–1815.

Alkoholihankinnat kirjeissä 1799–1834

<i>milloin</i>	<i>mitä</i>	<i>mistä (signum)</i>
15.9.1799	zu unserm eigenen Gebrauch 2 Oxhoff besten rothen Wein, 1 Oxhoff weißen Wein, 1 Anker Mallaga	Bruun, Friedricsh. (B 10)
3.4.1800	1 Oxhoff ordinären rothen Wein 5 Oxhoff ordinären weissen Wein 12 Anker do do 12 Anker guten Taffel Wein, Rothen [und] 3 anker do Weissen ca zu 25 [epäs. merkki] [und] 2 Anker guten Mallaga Wein [und] 1 Anker Malvasir [und] 1 Anker franz Wein Essig zu eigenem Gebrauch	Gaetens, Lübeck (B 11)
24.4.1800	Wollten Sie mir wohl beÿ erokommender Gelegenheit zu meinem eigenen Consumo 1 Oxhoff oder lieber 6 Ancker guten rothen leichten Fr. Taffelwein 3 Ancker Weißen franz Wein 1 Ancker Mallaga, recht guten, und 1 Ancker Canarien Sect senden	Buhl, Bremen (B 11)
5.8.1802	Einige Kleinigkeiten bitten wir für uns mitzubringen, nemlich 1 Ancker Malvasir 1 Ancker Mallaga 1 Ancker guten Rheinwein [...] alles zu eigenen Gebrauch nebst 10 biß 12 <u>halbe</u> Bouteille alten Rheinwein für Kranke	Gaetens, Lübeck (B 16)
16.12.1802	Wenn der Wein recht gut ist, und Sie uns statt einer kleinen Probe ein Oxhoff senden wollen, das aber für die Kälte durch genug ahmen Emballage gehunzt seÿn muss, so werden wir es zu eigenen Gebrauch behalten	Jacobson, St. Pburg (B 17)
13.3.1803	6 Ancker guten leichten Rothen Tischwein in Bouteillen 1 Ancker guten Weißen franz Wein in dito, 1 Ancker Rothen Port Wein in dito, 1 Ancker Muscat frontignac in dito [...], 1 Oxhoff ordinären weissen franz Wein	Dreyer & B., Amsterd. (B 17)
22.7.1804	10 Oxhoff Weißen franz Wein 6 do allen do 4 do Rothen Wein 10 Töpfen starken Weineßig, 6 Ancker Portugiser Wein. [...] 18 Ancker guten Rothen Taffel Wein 2 do Malvasir auf Bouteillen 10 halbe Bouteillen Rhein Wein	Gaetens, Lübeck (B 21)
14.4.1805	3 Oxhoff ordinairie Franz Wein 1 do alten do 1 do extra guten rothen Wein 1 do Portugeser Wein	Gaetens, Lübeck (B 23)

- 8.8.1805 10 Ancker Rothen Taffel Wein zu eigenem Gebrauch. 1 Ancker Malvasir der aber lieblicher, als der über Petersburg gesandte ½ Ancker Madeira ca 30 [epäselvä merkki] ½ do Rhein Wein ca 30 à 40 Gaetens, Lübeck (B 24)
- 10.4.1806 1 Ancker alten Mallaga u 1 Ancker Wein Essig zu eigenen Gebrauch bey Gaetens, Lübeck (B 25)
- 29.3.1810 Mit meinen Knechten sind Sie auch wohl so gütig das Oxhoff Graves Wein, welches ich bei meinem dort seÿn won Ihnen kaufte, abzuschicken C & B, St. Pburg (B 28)
- 27.6.1811 Unser Knecht Sachar Temmonen zu Ihnen kommen, und wir bitten uns mit ihm zu senden: 1 Oxh. weissen guten Tischwein, wo möglich won dem vin de graves den wir einmahl won Ihnen frischer erhielten C & B, Pburg (B 28)
- 6.2.1812 Erlauben Sie mir diese Gelegenheit zu benutzen, Sie um gütige Besorgung folgenden Weine zu bitten:
4/2 Bout. besten Rheinwein à circa 10-12 Ro pr Bout. 10/2 Bout do à ca 4-5 Ro pr Bout 12 Ganze Mallaga à ca 3-3½ Ro pr out u aus dem Engl. magazin 12 Bout Madeira à 3-3½ Ro per Bout 2 Bout Rum 5 Ro pr Bout Besten Sie alles gefälligst bestens einpacken u senden es mir mit der ersten Gelegenheit C & B, Pburg, (B 29)
- 12.4.1813 Umstehend finden Sie eine Nota über werschiedene, Weine &ce die ich gütigst [...] einzukaufen bitten; es ist mir sehr daran gelegen dass die qualität die beste seÿ indem sie für jemand bestimmt sind denn ich werpflichtet bin; Sie wenden sich daher wohlen einen réellen Weinhändler der dafür einsteht [...] Nota 24 Bout besten Sylber Champagner à circa 10 Ro 24 Bout feinen Dry Madeira 5 Ro 12 Bout Rothen Burgunder 3½ Ro 12 Bout alte Tokayer 6 Ro, 12 Bout Mallaga 2 Ro 12 Bout Bischoff 2 Ro 12/2 Palm Sect 2 Ro 12/2 Canarie Sekt 2 Ro. C & B, Pburg (B 30)
- 6.8.1813 Be pleased to inform the Captain, that here will be no risk to bring any English manufactures &ce: in his cabin, for me and my friends, viz: [...] Porter, Ale &ce all of the very finest and best quality. The Captain however will not mention these articles in his declaration and must them lay out of the way on his arrival in Drangsound, until I can get it on shore safe; I shall pay him the amount and a good freight Bourne & Co, Liverpool (B 30)

- 7.3.1814 * 24 ganze Bouteillen guten Rhein Wein * C & B, Pburg, (B 31)
 12 halbe do ganz alten do [...] was mit *
 gemerkt ist dawon auf der Schiffer einen
 Theil in Schiffe gut werbergen desser bey
 er ersten besiffung ---- nicht sehr strang ist
 wenn er die Zoll bedienten gut befandelt
 (nicht gefunden werden, den andere Theil kann
 er in seiner Declaration als zu seinem und
 Schiffs Wolcks Gebrauch angeben.
 Einschluss bitte befördern
- 29.3.1814 Für mich und meine Freunde wünschte Ramsay, London (B 32)
 ich zu haben [...] doch sind diese Sachen
 werboten und der Schiffer muss Sie auf
 seine Gefahr so gut werbergen dass die
 Zoll Bedienten sie nicht finden; won Schiffe
 ab werde ich sie schon bringen, und dem
 Schiffer für seine Mühe ein angemessenes
 Doceur geben, auch mager sich gut mit Porter
 Käse & ce wersehen, wowon ich ihm den
 Ueberfluss gern abnehme
- 2.3.1815 12 halbe Bouteillen ganz alten besten Bondix, Amsterdam
 Rheinwein. 12 Bouteillen besten (B 32)
 Shillery Champagner
- 30.12.1816 Wenn ein zu werlössiger Schiffer won Focke, Bremen (B 34)
 dort auf hier könnt so wären uns die auf
 einliegender Note werzeichneten Kleinigkeiten
 willkommen die wir uns zu senden und die
 Muhe zu entschuldigen bitten; der Captain
 musste einen Theil dawon bestens werberegn
 und einen andren als Schiffs Provision angeben.
 [...] Note 6 Anker guten Rothen Französischen
 Tisch Wein, Medoc. 1 do besten Weißen ditto.
 1 do do Muscat Frontignac. 2/2 do guten Rheinwein.
 1 do besten Franz Wein Essig. 12 Bouteillen Dry
 Madeira. 12/2 ditto besten ganz alten Rhein Wein
 gute. 12 Aposteln des Raths Kellers. 48/2 Bouteillen
 diverse Sorten der feinsten Desert Wein
- 26.12.1817 15 dtz besten London Porter Neuman, Liverpool
 (B 34)
- 10.1.1820 Kleinigkeiten zu unsern Haus Behufe [...] Berens, St. Uebes (B 38)
 ¼ Pipe aller besten Rothen Port Wein
- 16.1.1820 wünschte wir zu erhalten 15 dtz besten Neuman, Liverpool
 London Porter pr Connoissement und (B 39)
 [...] 5 dtz beste Burton Ale
- 19.1.1820 Nota zum Hausbehuf. [...] 10 Bouteillen Bondix, Amsterdam
 besten Champagne 5 Bouteillen do Weißen (B 39)
 Burgunder Wein. 5 Bouteillen besten Rothen
 Burgunder [und] 10/2 do ganz alten
 Rhein Wein

7.11.1821	ferner machen wir noch folgenden Zusatz zu unsern kleinen Haus Bedürfnisse [...] 12 Bout. diverse feinste Liqueure & 12/2 Bout. alten Hermitage Wein	Lichtenstein & V, Cette (B 43)
15.10.1823	zu unsrem Haus behufe in bester qualität 2 Anker Wein Côte roti	Sieveking ..., Marseille (B 47)
22.10.1823	Eine Wiertel Pipe guten Porwein [...] würde uns ein guten Werwahr des Schiffers zum Haus Behufe sehr willkommen seyn	Talander & Co, Lissabon (B 47)
20.2.1824	Two or three Dozen of best London Porter. One or two Do Burton Ale	Garbutt, Hull (B 48)
3.4.1825	Im Fall Sie nun gerade hieher seegeln, so würden Sie und durch Mitbringung folgender Kleingikeiten zu unserm eignen haus behuf in <u>aller bester</u> qualität werpflichten nämlich: [...] 2 Anker hen Französischen Wein-Essig. 12 Bouteillen sehr alten Weißen Franz Wein à circa 3 f bco pr Bout. [...] Alles dieses geben Sie ein hiesigen Zoll unter samplen ordinieren --- als wegen Schiffs Provision an so wird ihne nichts geschehen und die Kosten wergüten wir Ihnen mit Fracht und dank wersprachen Ihnen eine billige und prompte Expedition und	Remberg, Hamburg (B 51)
15.4.1825	Im Fall das Schiff nun aber direct hieher retourniren muss so wünschen wir damit werschicken Kleinigkeiten zu unseren Haus behuf zu erhalten die wir Ihnen pr Post auch geben werden doch --- wir dawon jetzt schon 12 Anker guten Rothen Tischwein won einen spirituren Jahrgangen 2 Anker guten Weißen do. 3 Anker besten Wein-Essig. 1 Anker do Cognac. Der Capitain kann den Essig den Cognac unter dem Nahmen won brandwein, und 4 Anker Wein als zum Schiffs Gebrauch im hiesigen Zollen angeben, die übrigen 10 Anker Wein aber muss er entweder gut werbergen, oder wenn sich das nicht thun löst, zum Theil als sein Eigenthum zum werzollen	Lajeune, Prin..., Bordeaux (B 51)
23.4.1824	4 dutz Bouteillen besten London Porter	Leigh & Co, Liverpool (B 51)
17.7.1825	a few Dozen of best London porters	Garbutt & Dresser, Hull (B 52)
11.6.1826	a few dozen of best genuine offering London porter	Garbutt & Dresser, Hull (B 54)

8.11.1826	so wünschten wir noch zu erhalten: 3 Anker guten weissen Xeres Wein. [...] zu unserm Haus Behufe, doch muss der Schiffer es wohl werbergen oder zum Theil als seine Schiffs Provision angeben	Uhthoff, Cadix (B 54)
28.1.1827	Folgende Kleinigkeiten --- den Capitains erlaubt sind als --- einzubringen bitten für unser Haus mitzuschicken: [...] ½ Ancker ordinairen Moseler Wein	Broms & E..., Amsterdam (B 55)
4.2.1827	6 Dozen of best brown stout London Porter	Garbutt & Dresser, Hull (B 55)
2.1.1828	Won Ihren übrigen Artikeln hätten wir gern zu unsern Häuslichen Bedürfnissen. 3 Anker St. Gilles Wein [und] 3 Anker St. George Wein recht guten Rothen. ½ do Muscat Rivesattes. ½ do Muscat Frontignan. ½ do Muscat Lunel [...] wowon sich jedoch in <u>einem</u> Schiffe won allen nur die Hälfte absenden lässt und zwar ohne Connoissement so dass der Capitain es als sein Eigenthum und Schiffs Bedürfniss im hiesigen Zolle angibt	Lichtenstein, Montpellier (B 56)
27.1.1828	3 dutz Bouteillen besten London Porter (B 56)	Neuman, Liverpool
27.2.1828	You'll oblige us in forwarding the linens from Liverpool by any good occasion and beg moreover for the following to our own use. [...] Three Dozen London Porter	Garbutt, Hull (B 56)
23.4.1830	Mit dieser Retour- oder andern guten Schiffs gelegenheiten nach Friedrichshamn bitten für unsre Rechnung an den H. Christian Bruun daselbst zu schicken [...] und mit einem zweyten 1 Oxhoff besten Rothen [und] 1 do do Weißen Bordeaux Tischwein wo möglich won nämlicher Sorte & Jahrgange als wir 1828 won Ihnen erhielten	Ganslandt, Lübeck (B 59)
5.9.1830	1 Anker guten Pedro Xemener für F.H.	Rein & Co, Malaga (B 60)
27.6.1832	1 Barrel with about 36 gallons best London Porter which must be called in the declaration made here to the Custom house "Beer to the use of the Crew"	Garbutt, Hull (B 62)
5.12.1834	der Capitaine sich auch mit dem Schiffe an uns adressiert. Durch ihn wünschen wir denn auch zu [...] 60 flaschen Monte Fiascone & Monte Alcine Wein	Stub & Co, Livorno (B 65)

Liite 9

Teehankinnat Hackmanin taloudessa vv. 1808–1815

kesäkuu 1808	10 naulaa	30 ruplaa
marraskuu 1808	2 naulaa	
joulukuu 1808	5 naulaa	17,50 ruplaa
kesäkuu 1809	sokeri, kahvi, tee	308,80 ruplaa
helmikuu 1810	2 naulaa	11 ruplaa
kesäkuu 1810	musta tee 8 leiv. vihreä tee 2 leiv.	28 ruplaa 9 ruplaa
heinäkuu 1810	4 naulaa	13,50 ruplaa
elokuu 1811	musta tee 5 leiv. vihreä tee 2 leiv.	17,50 ruplaa 8 ruplaa
huhtikuu 1812	3 naulaa	15 ruplaa
heinäkuu 1812	tee yms.	983,70
tammikuu 1814	11 leiv. teetä yms.	152,90

Lähde: ELKA, Hackman & Co. Privat memorial 1808-1815.

Liite 10

Kahvihankinnat Hackmanin taloudessa vv. 1808–1815

tammikuu 1808	10 naulaa	8 ruplaa
maaliskuu 1808	5 naulaa	
	25 naulaa	25 ruplaa
kesäkuu 1808	20 naulaa	37 ruplaa
joulukuu 1808	20 naulaa	30 ruplaa
elokuu 1811	1 puuta 5 naulaa	50,62 ruplaa
tammikuu 1812	sekalaisia, sis. kahvia	100,95 ruplaa
marraskuu 1812	sekal. sis. kahvia	250,35 ruplaa
heinäkuu 1813	2 naulaa	43,40 ruplaa
elokuu 1813	kahvia ja sokeria	543,65 ruplaa
joulukuu 1813	24 naulaa	42 ruplaa
helmikuu 1814	kahvia	1,45 ruplaa
maaliskuu 1814	kahvia	7,00 ruplaa
kesäkuu 1814	sekal. sis. kahvia	99,70 ruplaa

Lähde : ELKA, Hackman & Co, Privat memorial 1808-1815.

